55265

József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtára
külföldi cseréjéből

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

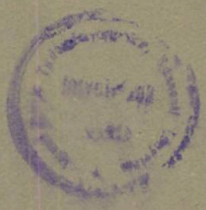

VII

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

66 1265

55265

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

VII

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil;
Acad. D. PRODAN, Prof. L. BÁNYAI,
Prof. V. CHERESTEȘIU, IUDITH WINKLER
Conf. I. KOVÁCS.
Secretar de redacție: Conf. B. SURDU

Redacția și administrația:
Filiala Academiei R. P. R., Cluj, str. Republicii 9.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

TOMUL VII 1964

SUMAR

pag.

V. CHERESTEȘIU, L. RAȚIU și I. GÁLL, P. C. R. — inițiatorul, organizatorul și conducătorul insurecției armate de la 23 August 1944 7

ȘT. PASCU, Succesele istoriografiei romînești în cei 20 de ani de la eliberare . . . 21

FR. PALL, Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediția lui Magellan 35

S. JAKÓ, Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului romînesc din secolul al XVI-lea 97

Acad. D. PRODAN și S. GOLDENBERG, Inventarele din 1553 și 1556 ale minelor și monetăriei din Baia Mare 117

B. SURDU, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea 147

E. CSETRI, Conscripțiile urbariale ale satului Chiochiș din anii 1785 și 1820. 239

I. CICALĂ, Din istoria presei muncitorești în limba romînă din Transilvania (1900—1914) 267

C. SZABÓ, Înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție în regiunea Cluj 295

MISCELLANEA

P. BINDER, Considerații istorice cu privire la primele așezări romînești amintite în documentele medievale (Localizarea lui „Kerch Olachorum") 317

P. BINDER, Localizarea districtului romîn bănățean Cuiești, o veche organizație a populației băștinașe 321

S. GOLDENBERG, Știri din sec. XVI despre Anvers 327

S. RETEGAN, *Espatriatul* — ziar militant pentru înfrățirea popoarelor 329

RECENZII 341

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
FILIALE DE CLUJ

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ

TOME VII 1964

SOMMAIRE

page

V. CHERESTEȘIU, L. RAȚIU et I. GÁLL, Le P. C. R. — initiateur, organisateur et dirigeant de l'insurrection armée du 23 Août 1944 7

ȘT. PASCU, Les succès de l'historiographie roumaine au cours des 20 années depuis la libération du pays 21

FR. PALL, Maximilien Transylvanus (c. 1490—1538), auteur du récit de l'expédition de Magellan 35

S. JAKÓ, La tipographie de Sibiu et son importance dans l'histoire de l'imprimerie roumaine au XVI-e siècle 97

Acad. D. PRODAN et S. GOLDENBERG, Les inventaires de 1553 et de 1556 des mines et de l'ateli r de monnaie de Baia Mare 117

B. SURDU, Contributions au problème de la naissance des manufactures de Transylvanie au XVIII-e siècle 147

E. CSETRI, Les conscriptions urbariales du village de Chiochiș de 1785 et 1820 239

I. CICALĂ, Contributions à l'histoire de la presse ouvrière en langue roumaine en Transylvanie (1900—1914) 267

C. SZABÓ, La réalisation de l'acte révolutionnaire de la nationalisation des principaux moyens de production dans la région de Cluj 295

MISCELLANEA

P. BINDER, Considérations historiques concernant les premiers établissements roumains mentionnés dans les documents médiévaux 317

P. BINDER, La localisation du district roumain de Cuiești, une ancienne organisation de la population autochtone 321

S. GOLDENBERG, Informations du XVI-e siècle sur Anvers 327

S. RETEGAN, *Espatriatul* — journal militant pour la fraternité entre les peuples 329

COMPTES RENDUS 3

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
КЛУЖСКИЙ ФИЛИАЛ

ЕЖЕГОДНИК КЛУЖСКОГО ИНСТИТУТА ИСТОРИИ

ТОМ VII 1964

СОДЕРЖАНИЕ

стр.

В. КЕРЕСТЕШИУ, Л. РАЦИУ и И. ГАЛЛ, Р. К. П. — инициатор, организатор и руководитель вооружённого восстания 23 Августа 1944 г. 7

ШТ. ПАСКУ, Успехи румынской историографии за 20 лет со освобождения 21

ФР. ПАЛЛ, Maximilan Transylvanus (прим. 1490 — 1538 гг.) автор сообщения об экспедиции Магеллана 35

С. ЯКО, Сибийская типография и ее место в истории румынского печатного дела в XVI в. 97

Акад. Д. ПРОДАН и С. ГОЛДЕНБЕРГ, Инвентарные описи рудников и монетного двора в Бая Маре, за 1553 и 1556 гг. 117

Б. СУРДУ, К вопросу зарождения в XVIII в мануфактур в Трансильвании 147

Э. ЧЕТРИ, Доменяльные списки (conscripţii) села Киокиш за 1785 и 1820гг. 239

И. ЧИКАЛЭ, Из истории рабочей прессы на румынском языке в Трансильвании (1900—1914 гг.) 267

К. САБО, Выполнение революционного акта национализации основных средств производства в Клужской области 295

MISCELLANEA

П. БИНДЕР, Исторические соображения относительно первых румынских поселений упоминаемых в средневековых документах 317

П. БИНДЕР, Установление местонахождения в Банате румынского округа Куйешти, старинного административного устройства туземного населения 321

С. ГОЛДЕНБЕРГ, Известия XVI в. об Антверпене 327

С. РЕТЕГАН, „*Еспатриатул*" — газета боровшаяся за братство народов 329

РЕЦЕНЗИИ 341

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

P. C. R. — INIȚIATORUL, ORGANIZATORUL ȘI CONDUCĂTORUL INSURECȚIEI ARMATE DE LA 23 AUGUST 1944

DE

V. CHERESTEȘIU, L. RAȚIU și I. GÁLL

În istorie există momente de răscruce, în care într-un timp foarte scurt și în ritm rapid se succed evenimente ale căror premise s-au copt în sînul societății de multe decenii și care, prin perspectiva pe care o deschid pentru progresul social, au semnificații cu totul deosebite, marcînd cotituri radicale în istoria popoarelor.

Un astfel de moment în istoria poporului nostru a fost insurecția armată de la 23 August 1944.

Ea a fost rezultatul dezvoltării economice, sociale și politice a Romîniei într-o întreagă perioadă istorică și a avut rădăcini în contradicțiile adînci care măcinau de vreme îndelungată regimul burghezo-moșieresc, precum și în contradicțiile legate de situația internațională a țării noastre din anii premergători celui de al doilea război mondial, contradicții accentuate la extrem în perioada dictaturii militaro-fasciste.

Insurecția armată antifascistă a însemnat încununarea victorioasă a marilor bătălii revoluționare desfășurate de-a lungul deceniilor de masele largi populare conduse de eroica noastră clasă muncitoare în frunte cu neînfricatul său Partid Comunist, împotriva politicii antinaționale a claselor stăpînitoare, pentru democrație, independență națională și progres social.

Ea a marcat trecerea la o epocă istorică radical deosebită față de tot ceea ce a fost înainte în frămîntata istorie a poporului nostru.

A început epoca mărețului proces de adînci transformări revoluționare care au dus la lichidarea deplină a orînduirii vechi, bazate pe ex-

ploatare şi asuprire şi la victoria definitivă a orînduirii noi, socialiste, la schimbarea din temelii a vieţii întregului nostru popor.

„Astfel ziua de 23 August — arăta tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej — are o mare şi profundă semnificaţie: odată cu eliberarea de sub jugul fascist, ea a deschis poporului romîn calea spre victoria asupra claselor exploatatoare, victorie care i-a dat putinţa să făurească o nouă Romînie, înfloritoare, socialistă“[1].

Iniţiatorul, organizatorul şi conducătorul insurecţiei armate, precum şi al întregului proces revoluţionar deschis de ea, a fost partidul revoluţionar marxist-leninist al clasei noastre muncitoare, Partidul Comunist Romîn.

P.C.R. în cursul deceniilor de luptă şi-a cîştigat un imens prestigiu şi influenţă, fiind singura forţă capabilă să mobilizeze şi să conducă masele în greaua luptă de eliberare.

În cursul eroicelor lupte din februarie 1933 clasa noastră muncitoare sub conducerea partidului comunist s-a afirmat ca singurul apărător devotat al intereselor vitale ale întregului popor. În cursul acestor lupte s-au întărit legăturile partidului cu masele largi ale poporului, a crescut influenţa sa politică în rîndurile oamenilor muncii.

Partidului Comunist Romîn i-a revenit misiunea istorică de a mobiliza, organiza şi conduce masele populare împotriva fascismului care devenise principala primejdie pentru poporul romîn.

În acest scop P.C.R. s-a orientat spre mobilizarea şi unirea tuturor forţelor antihitleriste împotriva dictaturii militare-fasciste şi a ocupanţilor hitlerişti, spre pregătirea şi înfăptuirea insurecţiei armate.

Astfel încă prin platforma-program din 6 septembrie 1941, P.C.R. s-a declarat gata să colaboreze cu toate partidele, grupările şi personalităţile indiferent de poziţia lor de clasă şi de convingerile lor ideologice în vederea răsturnării dictaturii militare-fasciste, scoaterii ţării din războiul antisovietic, întoarcerii armelor împotriva trupelor hitleriste, formării unui guvern din reprezentanţii tuturor forţelor antifasciste, înfăptuirii de reforme democratice.

La baza politicii P.C.R. de pregătire, organizare şi desfăşurare a insurecţiei armate — ca în general la baza întregei sale activităţi —, a stat fidelitatea nestrămutată faţă de învăţătura marxist-leninistă, pe care a aplicat-o cu măiestrie în diferitele etape ale luptei, în condiţiile date din ţara noastră.

În împrejurările războiului, dictaturii militaro-fasciste antonesciene, a aservirii economice şi politice a Romîniei faţă de Germania hitleristă, a prezenţei trupelor hitleriste pe teritoriul ţării noastre, în condiţiile cruntei terori instaurate de organele represive ale dictaturii fasciste şi de gestapoul german, în faţa Partidului era clar că salvarea ţării din situaţia catastrofală în care o dusese politica antinaţională a claselor exploatatoare este cu putinţă numai pe calea doborîrii *prin forţa arme-*

[1] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, 1959—61, Ed. Polit., 1961, p. 13.

lor a dictaturii fasciste și a izgonirii prin luptă, cu arma în mînă a armatelor hitleriste din țară.

Analizînd profund situația existentă în țara noastră, raportul forțelor de clasă, situația internațională, P.C.R. a fixat momentul insurecției armate pe baza învățăturii marxist-leniniste.

V. I. Lenin în septembrie 1917 demascînd bernșteinismul care îi învinuia pe marxiști de „blanquism" pentru faptul că ei privesc insurecția ca o artă, scria:

„Pentru a reuși, insurecția trebuie să se sprijine nu pe un complot, nu pe un partid, ci pe clasa înaintată. Aceasta în primul rînd. Insurecția trebuie să se sprijine pe avîntul revoluționar al poporului. Aceasta în al doilea rînd. Insurecția trebuie să se sprijine pe acea cotitură hotărîtoare în istoria revoluției în creștere cînd activitatea rîndurilor înaintate ale poporului este maximă, cînd șovăielile în rîndurile dușmanilor și în rîndurile prietenilor slabi, inconsecvenți și nehotărîți ai revoluției sînt extrem de puternice. Aceasta în al treilea rînd"[2].

Analizînd pe baza acestor indicații ale lui Lenin situația internă și internațională pe plan politic și militar, cadrele de bază ale partidului au trecut încă în luna august 1943 la elaborarea planului de organizare a insurecției armate, apreciind coacerea condițiilor pentru declanșarea ei.

În pregătirea insurecției planul întocmit de P.C.R. s-a bazat în primul rînd pe clasa cea mai înaintată din țara noastră, pe clasa muncitoare. Numai în jurul și sub conducerea clasei muncitoare, forța socială cea mai înaintată, mai combativă și mai consecvent revoluționară puteau fi coalizate toate forțele patriotice.

Pentru a-și îndeplini acest rol de importanță istorică clasa muncitoare trebuia să fie unită. În acest sens o deosebită importanță a avut curățirea conducerii partidului de clica trădătoare a lui Foriș. Foriș, care fusese impus în conducerea P.C.R., împreună cu clica sa ducea o activitate criminală de distrugere a organizațiilor de partid, predînd siguranței un număr mare de cadre de partid. Această clică denatura linia revoluționară a partidului, căuta să producă confuzie în rîndurile sale, să împiedice realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, să saboteze lupta cu arma în mînă împotriva dictaturii fasciste. Sub conducerea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej cadrele de bază ale partidului aflate în lagărul din Tîrgu-Jiu au îndrumat îndeaproape acțiunea de curățire a conducerii partidului. Astfel la 4 aprilie 1944 grupul lui Foriș a fost înlăturat de activiștii de bază care lucrau în adîncă ilegalitate în afară. Astfel P.C.R. a primit o conducere fermă, devotată, în jurul căreia s-a strîns într-o unitate de monolit întregul partid. Această acțiune a redat partidului întreaga sa vigoare și capacitate de luptă.

Tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej vorbind de elaborarea planului de organizare a insurecției armate arăta: „Înfăptuirea acestui plan a început prin înlăturarea din conducerea partidului a elementelor trădătoare și capitulante, ceea ce a făcut posibilă mobilizarea tuturor forțelor

[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, p. 4.

partidului pentru lărgirea frontului antihitlerist și pregătirea răsturnării guvernului antonescian"[3].

Forțele clasei muncitoare s-au consolidat prin înfăptuirea de către P.C.R. în aprilie 1944 a Frontului Unic Muncitoresc, ca urmare a muncii perseverente a P.C.R. pentru unitatea de acțiune cu P.S.D. și ca urmare a faptului că liderii social-democrați de dreapta sub presiunea evenimentelor și a spiritului de luptă a clasei muncitoare, a creșterii influenței elementelor de stînga, nu au mai putut să împiedice alăturarea P.S.D. de acțiunea de răsturnare a dictaturii fasciste.

În făurirea Frontului Unic Muncitoresc, P.C.R. a folosit experiența dobîndită în perioada 1931—1933 în crearea Frontului Unic Muncitoresc de jos peste capul conducătorilor de dreapta ai P.S.D.

Făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare a avut o mare însemnătate în întărirea rolului său de conducător, a sporit considerabil forța sa combativă, capacitatea de a influența și mobiliza masele. Întărind forța de luptă a clasei muncitoare F.U.M. a exercitat o puternică influență și asupra celorlalte forțe politice.

„Frontul Unic Muncitoresc, realizat în aprilie 1944 între partidul comunist și partidul social democrat a constituit coloana vertebrală a coalizării tuturor forțelor politice hotărîte să lupte pentru eliberarea țării"[4].

P.C.R. vedea însă în făurirea F.U.M. nu o simplă problemă de tactică ci o condiție esențială pentru întreaga desfășurare a insurecției armate antifasciste cît și pentru dezvoltarea luptei pentru eliberarea țării de sub jugul fascist în lupta de eliberare socială.

În elaborarea planului insurecției P.C.R. s-a sprijinit pe avîntul revoluționar al maselor, pe lupta lor crescîndă împotriva ocupanților hitleriști și a prevăzut unirea forțelor patriotice nefasciste, sub conducerea sa în vederea izolării și răsturnării clicii lui Antonescu.

În primăvara și vara anului 1944 situația Romîniei se înrăutățise foarte mult. Jefuirea țării de către hitleriști, marea burghezie și moșieri, cheltuielile de război exorbitante, bombardarea centrelor industriale și a nodurilor feroviare (numai în București au fost distruse 10 500 de clădiri)[5], marile pierderi de vieți omenești (din vara anului 1941 pînă în primăvara anului 1944, armata romînă a pierdut aproximativ 400 000 de oameni — morți, răniți și dispăruți)[6], toate acestea au dezorganizat economia și viața social-politică din Romînia burghezo-moșierească.

Muncitorimea suferea din pricina marelui decalaj dintre salarii și prețuri, consecință a intensificării exploatării capitaliste, scumpetea obiectelor elementare de trai accentuîndu-se mereu. Prețurile la produsele alimentare și la obiectele de primă necesitate au crescut de 14 ori, iar

---

[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, 1959—61, p. 438.

[4] Gh. Gheorghiu-Dej, *Expunere la Sesiunea solemnă a M.A.N. din 22 august 1964*. Ed. polit., p. 8.

[5] N. I. Lebedev, *Romînia în cel de-al doilea război mondial*. Moscova, 1961, p. 205.

[6] *Contribuția Romîniei la războiul antihitlerist*. Ed. Militară, 1958, p. 9.

salariul muncitorilor de numai 2,7 ori[7]. În fabrici a fost introdus un regim polițienesc de teroare. Funcționarii primeau salarii mizere și erau ținuți într-un regim de cazarmă. S-a agravat și situația țărănimii. Suprafețele însămînțate cu grîu s-au redus de două ori, iar cele însămînțate cu porumb și orz de trei ori. Sistemul de rechiziții n-a fost altceva decît jaf deschis efectuat de hitleriști cu ajutorul autorităților antonesciene. Din recolta anului 1944, evaluată la 174.000 vagoane, guvernanții fasciști hotărîseră să lase pentru hrana populației doar 10.000 vagoane[8].

Calamitățile legate de războiul de cotropire au provocat revolta maselor largi populare împotriva clicii guvernante a lui Ion Antonescu și împotriva stăpînilor ei germano-fasciști.

Pentru majoritatea covîrșitoare a poporului devenea tot mai clar că războiul antisovietic reprezenta o catastrofă națională; în aceste împrejurări răsturnarea dictaturii fasciste, izgonirea trupelor hitleriste și ieșirea din războiul antisovietic constituiau premisa imediată a salvării țării și a dezvoltării sale ulterioare pe drumul progresului social.

În frunte cu comuniștii și ca urmare a unei intense activități de lămurire și organizatorice dusă de ei, cele mai diferite categorii ale poporului — în ciuda sîngeroasei terori fasciste — participă cu avînt crescînd la luptă. Sabotajul, conflictele de muncă, manifestări de protest împotriva condițiilor grele de lucru și exploatării nemiloase se succedau din ce în ce mai des aproape în toate fabricile și uzinele din întreaga țară. Alături de clasa muncitoare se ridica din ce în ce mai activă la luptă și țărănimea, refuzînd să predea autorităților produsele agricole, nesupunîndu-se ordinelor de mobilizare precum și alte forme. Organizația Frontului Plugarilor în frunte cu Dr. Petru Groza a acționat alături și sub îndrumarea P.C.R. Țărănimea a fost atrasă de comuniști la acțiuni de împotrivire față de autoritățile dictaturii fasciste și măsurilor lor.

Adîncă nemulțumire se manifestă și în rîndurile altor pături sociale ca funcționari, intelectuali, studenți etc. care în variate forme își exprimau — sub conducerea comuniștilor — împotrivirea față de ordinea de stat fascistă și față de războiul antisovietic. (În luna aprilie 1944 un grup de 69 de academicieni și profesori de la Universitățile din București, Iași și Cluj (Sibiu) au înaintat un memoriu lui Antonescu, prin care cereau ieșirea din războiul hitlerist, exprimîndu-și protestul față de politica fascistă a guvernului). Soldații de pe front doreau ieșirea cît mai grabnică a țării din războiul antisovietic. Un număr din ce în ce mai mare de soldați dezertau și devenea tot mai frecventă trecerea soldaților de partea Armatelor Sovietice. Nemulțumirea față de război, față de regimul fascist, creștea și în rîndurile ofițerilor.

Munca politică de masă depusă de comuniști în armată a făcut ca pe front și în spatele frontului să se întărească curentul antifascist potrivnic războiului antisovietic. Astfel partidul a reușit să cîștige pentru

[7] *Analele Institutului de istorie a partidului*, 1963, nr. 1, p. 69.
[8] *Studii*, nr. 4, 1959, p. 22—23.

cauza insurecţiei alături de masele de oameni ai muncii îmbrăcaţi în haine militare şi numeroşi ofiţeri şi generali patrioţi.

Lupta maselor populare condusă de comunişti împotriva fascismului s-a desfăşurat în condiţii externe foarte prielnice.

Armatele forţei fundamentale a coaliţiei antihitleriste, armatele primului stat socialist din lume, U.R.S.S., au dat lovituri nimicitoare armatelor germane.

„Partidul nostru a folosit cu pricepere împrejurările favorabile create de succesele militare ale coaliţiei antihitleriste şi în primul rînd de strălucitele victorii ale Armatei Sovietice"[9].

Lupta eroică dusă de armatele sovietice care sfărîmau maşina de război hitleristă, insufla un puternic avînt luptei de eliberare a întregului nostru popor.

În aceste condiţii prielnice — arăta tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej — partidul nostru curăţindu-şi rîndurile de elemente laşe, trădătoare şi capitulante a trecut la înfăptuirea unui ansamblu de măsuri politice şi organizatorice pentru pregătirea insurecţiei armate"[10].

Obiectivele insurecţiei armate erau: doborîrea dictaturii militare-fasciste, scoaterea Romîniei din războiul antisovietic, întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, formarea unui guvern democratic.

Sub influenţa creşterii vertiginoase a avîntului luptei antifasciste al maselor populare şi în condiţiile apropierii armatelor sovietice de graniţele noastre, creşte panica şi deruta în rîndul clicii antonesciene, a aparatului ei de stat şi în rîndurile claselor dominante din ţara noastră.

Şovăiala era maximă în rîndurile duşmanilor proletariatului.

În aceste condiţii liderii partidelor burghezo-moşiereşti căutînd o ieşire din situaţia creată au început să manevreze în fel şi chip cu scopul de a nu împărtăşi soarta clicii fasciste pe care au sprijinit-o tot timpul, urmărind totodată să împiedice ridicarea la luptă a maselor populare şi eliberarea grabnică a ţării.

Pregătind insurecţia armată, urmărind izolarea completă a guvernului Antonescu, P.C.R. s-a călăuzit de tactica leninistă: „de a folosi cu maximum de atenţie, de grijă, de prudenţă şi de pricepere orice fisură fie cît de mică între duşmani", de a găsi un aliat „fie chiar vremelnic, şovăielnic, nestatornic, nesigur, condiţional"[11].

Folosind fisurile care s-au creat în rîndurile claselor dominante, P.C.R. a încheiat în primăvara anului 1944 o serie de înţelegeri cu scopul de a uni sub conducerea clasei muncitoare toate forţele naţionale interesate dintr-o cauză sau alta în răsturnarea clicii lui Antonescu şi ieşirea Romîniei din războiul antisovietic. Astfel în luna mai s-a obţinut o înţelegere între Frontul patriotic antihitlerist (creat în iunie 1943 şi în care alături de P.C.R. au participat Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioţilor. M.A.D.O.SZ.-ul iar ulterior s-au alăturat unele organizaţii locale

[9] Gh. Gheorghiu-Dej, *Expunere la Sesiunea solemnă a M.A.N. din 22 aug. 1964*. Ed. polit., p. 9.

[10] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, 1959—61, p. 8.

[11] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, p. 54.

ale P.S.D. și Partidul socialist-țărănesc) și gruparea liberală de sub conducerea lui Gh. Tătărescu — care reprezenta acea parte a burgheziei ale cărei interese au fost știrbite de monopolurile germane — în vederea acțiunii comune antihitleriste.

P.C.R. a folosit cu măiestrie și contradicțiile care s-au ivit între camarila regală și Antonescu. Regele și anturajul său căutau să ajungă la o înțelegere cu comuniștii pentru a înlocui cu ajutorul lor guvernul lui Antonescu, care devenea din ce în ce mai incomod pentru cercurile de la palat, deoarece încerca să pericliteze prerogativele regale. Regele căuta a se sustrage de sub răspunderea ce-i revenea pentru atragerea țării în războiul alături de Germania hitleristă pentru a-și îmbrăca masca de salvator al țării. În acest sens cercurile din jurul regelui la început au căutat să se sprijine pe șefii partidelor burghezo-moșierești (P.N.Ț. și P.N.L.). Văzînd însă că acestea nu mai reprezintă o forță reală au fost nevoiți să caute colaborarea cu P.C.R. în vederea răsturnării lui Antonescu.

Între timp succesele mari obținute de P.C.R. în primăvara anului 1944 în unirea forțelor națiunii, au permis să se pună nemijlocit la ordinea zilei problema insurecției armate.

În noaptea de 13 spre 14 iunie, din inițiativa partidului comunist, a fost convocată într-o casă conspirativă a C.C. al P.C.R. o consfătuire a reprezentanților comuniștilor, ai ofițerilor patrioți și ai cercurilor de la palat. La această consfătuire a fost discutat planul insurecției armate în scopul răsturnării dictaturii militaro-fasciste, al ieșirii din război și al întoarcerii armelor împotriva Germaniei. Cercurile palatului doreau limitarea acțiunii la o lovitură de stat realizată de un grup restrîns cu scopul de a împiedica dezvoltarea luptei revoluționare antifasciste a poporului. La baza planului P.C.R. a stat concepția că insurecția armată trebuie să cuprindă masele largi ale poporului în frunte cu clasa muncitoare, altfel insurecția nu putea fi victorioasă. În cele din urmă la consfătuire a fost acceptat planul comuniștilor.

Victoriile Armatei Sovietice, falimentul inevitabil al clicii antonesciene au determinat și pe conducătorii partidelor burghezo-moșierești, ai P.N.Ț. și P.N.L. să dea o atenție mai mare decît în anii anteriori tratativelor cu P.C.R. Dar, deși au acceptat aceste tratative, liderii partidelor „istorice" au continuat să tărăgăneze încheierea unei înțelegeri.

În sfîrșit la 20 iunie 1944, reprezentanții partidelor comunist, social-democrat, național-țărănesc și național-liberal au semnat o înțelegere cu privire la crearea Blocului național-democrat. Totuși după formarea Blocului național democratic, liderii Partidului național-țărănesc și Partidul național-liberal, Maniu și Brătianu, au sabotat de fapt îndeplinirea platformei adoptate, au continuat să mențină legături cu Antonescu. De aceea partidele burghezo-moșierești nu au fost încunoștiințate de P.C.R. de pregătirea concretă a insurecției armate.

Unind forțele națiunii sub steagul luptei antifasciste, Partidul Comunist din Romînia nu-și făcea nici un fel de iluzie cu privire la adevăratele scopuri pe care le urmăreau partidele burghezo-moșierești și cercurile de la palat. P.C.R. era conștient că partidele burghezo-moșie-

rești precum și camarila regală — deși au acceptat parțial propunerile sale, atunci cînd prăbușirea dictaturii militare-fasciste devenise iminentă, vor încerca să pună piedici desfășurării planului elaborat de Partidul Comunist avînd scopul de a salva regimul burghezo-moșieresc. Comuniștii știau că prin participarea la răsturnarea guvernului fascist, burghezia și moșierimea, regele și anturajul lui căutau numai să-și mențină puterea și privilegiile, scontînd pe „varianta balcanică" a lui Churchill, adică pe ocuparea Romîniei de către trupele anglo-americane. Cu toate acestea, comuniștii au hotărît să stabilească un contact provizoriu cu partidele claselor dominante, socotind că unirea tuturor forțelor țării este necesară pentru rezolvarea sarcinii principale a momentului — răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și ieșirea din războiul dus de partea Germaniei.

Realizarea acestor sarcini atît de complexe a dovedit din nou că în ciuda terorii dezlănțuite împotriva sa, P.C.R. nevoit să acționeze în adîncă ilegalitate, se bucura de o uriașă influență în mase de care trebuiau să țină seama și dușmanii săi cei mai înverșunați. P.C.R. s-a dovedit a fi singura forță capabilă să conducă lupta poporului nostru pentru salvarea țării de catastrofa națională.

Conducerea nemijlocită a pregătirii insurecției era concentrată în mîinile partidului comunist. Membrii din conducerea P.C.R. aflați în libertate continuau să mențină legătura cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej și cu alte cadre de bază ale partidului, deținuți în lagărul de concentrare din Tîrgu-Jiu.

În pregătirea insurecției armate un rol important a avut organizarea evadării din lagăr a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și apoi a celorlalte cadre de conducere ale P.C.R., care de atunci au condus în mod direct ultimele pregătiri precum și desfășurarea acțiunilor și operațiunilor care au urmat.

În pregătirea, apoi în elaborarea planului concret al insurecției armate P.C.R. a aplicat cu măiestrie regulile artei insurecției.

V. I. Lenin rezumînd principalele reguli ale insurecției elaborate de Marx și Engels arăta printre altele:

„*Nu te juca* niciodată cu insurecția, și, o dată ce ai început-o, să fii pătruns de ideea că trebuie *să mergi pînă la capăt.*"

„Din moment ce a început insurecția, trebuie să acționezi cu cea mai mare *hotărîre* și să treci neapărat, cu orice preț, la *ofensivă*. Defensiva este moartea insurecției."

„Trebuie să te străduiești să iei inamicul prin surprindere, să prinzi momentul cînd trupele lui sînt răzlețite."

Ținînd seama de aceste indicații P.C.R. a pregătit minuțios și din punct de vedere militar insurecția.

În acest sens un rol deosebit de important a avut crearea de către P.C.R. a unor detașamente înarmate proprii ale clasei muncitoare și pregătirea lor în vederea insurecției. Formațiunile de luptă patriotică au fost compuse în mare majoritate din muncitori înarmați în frunte cu comuniștii. S-a organizat comandamentul F.L.P., s-au creat organe regionale în Oltenia, Dobrogea, Moldova, Banat, Țara Bîrsei. Începînd

din primăvara anului 1944 ca urmare a hotărîrii C.C. al P.C.R. au luat ființă formațiuni de luptă patriotică în întreaga țară, devenind nucleul forțelor armate ale insurecției. Asemenea formațiuni luau ființă la București, Ploiești, Constanța, Turnu-Severin și alte orașe și localități. Numai la București, numărul lor a crescut între 20 iunie și 23 august, pînă la 50. În unele regiuni ale țării s-au creat pentru formațiunile de luptă patriotică depozite de armament și muniție. Formațiunile dezorganizau transporturile efectuînd diversiuni pe căile ferate, în garaje și pe șosele, tăiau legăturile telefonice ale trupelor hitleriste etc.

O armă a luptei antihitleriste a fost și organizarea de către P.C.R. a grupelor de partizani. Asemenea grupe și-au desfășurat activitatea în Banat, Valea Prahovei, Munții Vrancei și Parîngului, Delta Dunării și în regiunile Maramureș și Suceava. Aceste grupe loveau în mașina de război hitleristă, aruncau în aer trenurile militare, incendiau trenurile petroliere etc.

În același timp comitetul militar creat din inițiativa și sub conducerea P.C.R. a lucrat intens la pregătirea în cele mai mărunte detalii a insurecției armate.

Comitetului militar condus de P.C.R. a luat o serie de măsuri pentru înarmarea și instruirea formațiunilor de luptă patriotice. S-a elaborat planul concret de acțiune al acestor formații și al unităților militare. Prin ofițerii patrioți s-au procurat informații asupra efectivelor și dislocării trupelor germane.

Paralel cu pregătirile din București, care urma să fie centrul insurecției, s-au efectuat pregătirile și în alte regiuni ale țării, Oltenia, Dobrogea, Banat și îndeosebi în regiunea petroliferă.

Pentru a păstra în țară și mai ales în jurul capitalei cît mai multe trupe romînești, ofițerii superiori patrioți, îndeplinind indicațiile partidului, au obținut sub diferite pretexte oprirea trimiterii pe front a unităților. Aceste trupe au fost instruite pentru ocuparea în momentul insurecției a ministerelor, comandamentului militar, telefoanelor etc. în timpul exercițiilor de alarmă aeriană.

În vederea asigurării atacului prin surprindere toate aceste acțiuni s-au efectuat în condițiile respectării stricte a conspirativității.

În a doua jumătate a lunii august 1944 s-au creat condițiile favorabile declanșării insurecției armate. Victoriile obținute de armatele sovietice, ofensiva pornită la 20 august în raionul Iași și Chișinău, au provocat o panică deosebită în rîndurile aparatului de stat fascist și în rîndurile claselor guvernante. Ura poporului, a maselor de soldați împotriva războiului, a hitleriștilor și a regimului fascist a ajuns la culme. Clica lui Antonescu însă a hotărît să continue războiul împingînd astfel țara spre catastrofa națională.

În aceste condiții a început insurecția armată cu arestarea clicii lui Antonescu cu o zi înainte de data stabilită. Situația a impus ca acțiunea să înceapă în ziua de 23 August. În această zi, dimineața, fusese convocată o ședință urgentă a guvernului pentru a discuta situația de pe front. I. Antonescu, recent întors de la cartierul general hitlerist, unde a promis că va lupta pînă la ultimul soldat, a propus să se orga-

nizeze apărarea pe linia Focşani—Nămoloasa—Galaţi, să se mobilizeze „toate forţele naţiunii" pentru continuarea războiului.

I. Antonescu voia să-şi asigure şi sprijinul regelui, obţinînd de la el un apel adresat poporului. Pentru aceasta, împreună cu locţiitorul său, M. Antonescu, a plecat la palat.

Venirea lui Antonescu la palat se dovedise a fi prilejul potrivit pentru arestarea lui, prevăzută în planul insurecţiei. Amîndoi Antoneştii şi o serie de miniştri, chemaţi la palat, au fost arestaţi şi ridicaţi de o formaţiune patriotică de luptă. Arestarea căpeteniilor fasciste a marcat începutul insurecţiei armate populare.

În conformitate cu planul insurecţiei, unităţile din garnizoana Bucureşti, au primit ordinul comandamentului militar al Capitalei, elaborat dinainte de către Comitetul militar, a cărui activitate era condusă nemijlocit de partidul comunist. Acest ordin indica să se pună stăpînire imediat şi simultan pe cele mai importante obiective din Capitală, să se ocupe clădirile în care se aflau instituţiile şi unităţile militare germane, să se întrerupă toate legăturile dintre ele şi altele.

Formaţiunile patriotice de luptă, ofiţerii şi soldaţii din garnizoana Bucureşti au trecut imediat la executarea ordinului. Pînă la ora 24, unităţile garnizoanei şi formaţiunilor de luptă patriotice au ocupat Preşedinţia Consiliului de miniştri, ministerele de Interne şi de Război, Subsecretariatul de Stat al aierului, centrala telefonică, telegraful, posturile de radio şi alte obiective mari.

Pentru reuşita insurecţiei armate era necesar ca trupele germane existente pe teritoriul ţării să fie lichidate cît mai repede.

În loc de aceasta regele chiar în noaptea de 23 August, la cererea unor generali hitlerişti a acceptat ca trupele hitleriste să se retragă nestingherite din capitală, ceea ce le-ar fi dat posibilitatea să se regrupeze şi să transforme ţara în teatrul unui război nimicitor. Această înţelegere a fost însă zădărnicită de intervenţia imediată şi hotărîtă a conducerii P.C.R. Cu toate că activitatea regelui şi a acoliţilor săi a creat anumite greutăţi în desfăşurarea insurecţiei armate, această activitate n-a putut totuşi să schimbe mersul evenimentelor, să oprească lupta începută împotriva ocupanţilor. Formaţiunile de luptă patriotice şi unităţile militare au atacat în dimineaţa zilei de 24 august obiectivele ocupate de hitlerişti. În situaţia care s-a creat, forţele reacţionare nu au putut să împiedice declararea războiului împotriva Germaniei fasciste, şi întoarcerea armelor împotriva trupelor sale.

De la început, Partidul Comunist a considerat ca inevitabile ciocnirile cu unităţile armatelor germane. La 24 august, dis-de-dimineaţă, în primul număr legal al ziarului „Romînia liberă", editat de Partidul Comunist, a fost publicată declaraţia Comitetului Central al P.C.R. în care se spunea: „În ciocnirile inevitabile cu forţele hitleriste, Partidul Comunist din Romînia cheamă muncitorimea, ţărănimea, intelectualii şi pe toţi cetăţenii Romîniei la luptă fără cruţare cu toate armele împotriva duşmanului de moarte al poporului romîn, pentru asigurarea viito-

rului său"[12]. Mii de oameni ai muncii au răspuns chemării partidului comunist, încadrîndu-se în formațiunile de luptă patriotice.

Aproape concomitent cu acțiunea militară din capitală a început lupta armată și în alte regiuni ale țării. Luați prin surprindere de această acțiune simultană, hitleriștii încercau cu disperare să-și mențină pozițiile și să înăbușe lupta de eliberare a poporului.

Trupele fasciste germane care se aflau la București au dezlănțuit la 24 august un contraatac, încercînd să cucerească punctele strategice importante. Concomitent, nemții au început ofensiva la Băneasa și Otopeni. Formațiunile de luptă patriotice și trupele garnizoanei București au luptat vitejește împotriva trupelor germane. Luptătorii din formațiunile patriotice formați în majoritate din muncitori, în frunte cu comuniștii, însufleteau prin cuvinte și fapte pe tovarășii lor de luptă — soldați ai unităților militare. În aceste lupte hitleriștii au fost nimiciți. Pînă-n ziua de 26 august capitala a fost eliberată.

Unitățile Armatei Sovietice întîmpinate pretutindeni de populație cu bucurie și entuziasm, la 30 august au intrat în București.

În perioada 24—29 august au avut loc ciocniri armate și în alte regiuni ale țării. Marile unități ale Armatei romîne s-au instalat în apărare la frontiera din nord-vest pentru a împiedica o înaintare din această direcție a trupelor germane și maghiare și pentru a împiedica retragerea din țară a resturilor trupelor hitleriste înfrînte. Ciocniri înverșunate s-au produs la Brașov, în porturile dunărene, în regiunile industriale ale Banatului, la Arad, la Alba Iulia. Unitățile romînești și formațiunile de luptă patriotice au lichidat sau au dezarmat și făcut prizonieri pe hitleriștii aflați la Oltenița, Roșiori de Vede, Giurgiu, Lugoj și alte orașe. În Dobrogea au fost luați prizonieri 4000 de soldați și 1000 de ofițeri. În Călărași — 2500 de hitleriști, inclusiv un general și 130 de ofițeri.

Unități și subunități fasciste germane au fost nimicite la Turnu-Severin, Zimnicea și Orșova. În perioada 27—30 august, unitățile romînești au dus lupte grele, căutînd să nimicească coloanele de nemți care se retrăgeau spre Bulgaria și Ungaria, precum și convoaiele de vase care încercau să treacă pe Dunăre. Alături de unitățile militare acționau și detașamente înarmate de muncitori. Muncitorii petroliști din Ploiești și-au apărat în lupte grele întreprinderile. Au luptat cu mult curaj și muncitorii metalurgiști din Brașov, care au folosit tunurile aflate în uzine. Urmînd exemplul muncitorilor s-a ridicat la lupta împotriva ocupanților populația orașelor și satelor din regiunile centrale și sudice ale țării.

Acțiunile comune ale formațiunilor patriotice și unităților Armatei romîne și ale populației conduse de comuniști, în condițiile ofensivei victorioase a Armatei Roșii, au asigurat înfrîngerea trupelor fasciste germane, eliberarea regiunilor centrale și de sud ale țării. În timpul luptelor de la București și din alte regiuni între 24—31 august trupele romînești și formațiunile de luptă patriotice au capturat 63 159 de sol-

[12] *Romînia liberă* din 24 august 1944.

dați germani printre care 14 generali și peste 1200 de ofițeri, iar pierderile nemților se cifrau la 5000 de morți.

Astfel insurecția armată s-a terminat cu victoria maselor populare conduse de P.C.R.

Comuniștii au aplicat în condițiile specifice ale țării noastre cu măiestrie regulile artei insurecției.

P.C.R., în ciuda uriașelor greutăți pe care le puneau partidele burghezo-moșierești și camarila regală, a condus pînă la capăt insurecția armată care a răsturnat dictatura fascistă, a scos Romînia din războiul antisovietic și a întors armele împotriva adevăraților dușmani ai poporului nostru, împotriva armatei hitleriste.

P.C.R. luînd prin surprindere inamicul a acționat cu cea mai mare hotărîre fiind mereu în ofensivă în ciuda superiorității numerice a trupelor hitleriste. În acest sens a combinat cu pricepere forțele armatei cu cele ale formațiunilor de luptă patriotice.

Insurecția armată antifascistă a învins datorită politicii înțelepte marxist-leniniste a Partidului Comunist Romîn, datorită devotamentului nemărginit și spiritului de sacrificiu al comuniștilor pentru cauza partidului, a întregului popor muncitor. Ea a fost opera întregului popor condus de comuniști.

Bazîndu-se în primul rînd pe clasa muncitoare unită în Frontul Unic Muncitoresc, P.C.R. a înfăptuit cu consecvență politica de coalizare a tuturor grupărilor politice, indiferent de mobilul ce le călăuzea, care se pronunțau pentru ieșirea Romîniei din războiul antisovietic și întoarcerea armelor alături de Armata Sovietică, împotriva trupelor hitleriste.

P.C.R. a reușit să conducă masele populare la victorie în ciuda condițiilor grele în care și-a desfășurat activitatea. O mare parte a activiștilor s-au aflat în închisori, teroarea dictaturii fasciste și a gestapoului hitlerist se îndrepta cu deosebită bestialitate și cruzime în primul rînd împotriva luptătorilor comuniști. Au fost condamnați la moarte și executați zeci și zeci de comuniști și antifasciști. Peste 3600 de comuniști au fost condamnați la ani grei de închisoare și alți aproape 5500 de antifasciști au fost internați în anii războiului în lagăre[13]. În conducerea partidului — pînă la 4 aprilie 1944 — era strecurată o clică trădătoare. Cadrele de bază ale partidului în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej au reușit să învingă aceste greutăți și să dejoace în același timp uneltirile partidelor burghezo-moșierești și a cercurilor palatului în perioada pregătirii, înfăptuirii insurecției, precum și în perioada care a urmat.

Insurecția armată a avut o importanță istorică atît în privința urmărilor sale imediate cît și a perspectivelor pe care le-a deschis poporului nostru.

Răsturnarea dictaturii fasciste și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste a salvat țara de catastrofa națională. Faptele istorice

[13] Ion Vințe, *Partidul comunist din Romînia în fruntea luptei pentru răsturnarea dictaturii fasciste*. Scînteia, nr. 6334 din 31.VI.1964.

dezmint pe deplin poziția trădătoare și calomnioasă a grupului antipartinic Pauker—Luca. Rupți complet de realitățile din țară, necunoscînd nimic despre munca desfășurată de partid, întorși în țară ei au fost surprinși de forța și activitatea partidului, sub a cărui conducere poporul obținuse victoria istorică a insurecției armate. Pauker și Luca susțineau că a fost o „mare greșeală" înfăptuirea actului istoric de la 23 August, pretinzînd că ar fi fost mai bine dacă răsturnarea dictaturii militaro-fasciste era lăsată numai pe seama acțiunilor militare ale armatelor sovietice. Or, pentru răsturnarea dictaturii fasciste scoaterea țării din războiul antisovietic și asigurarea dezvoltării ei democratice era necesară mobilizarea tuturor partidelor și grupărilor politice antihitleriste, a tuturor forțelor patriotice și democratice.

Nu este greu de înțeles ce s-ar fi întîmplat dacă nu ar fi avut loc victoria de la 23 August. Dacă Antonescu, care la începutul lunei august s-a întors de la cartierul general al lui Hitler cu planul mobilizării totale în vederea continuării războiului împotriva U.R.S.S. ar fi reușit să-și pună în aplicare planul, țara noastră s-ar fi transformat în teatrul unui război pustiitor. Acest fapt ar fi provocat poporului și țării grele suferințe și jertfe incalculabile. Orașele și satele ar fi fost prefăcute în mormane de ruine, întreaga țară ar fi fost transformată într-un imens cimitir, sute și sute de mii de oameni ar fi pierit în focul războiului.

Lupta poporului condus de P.C.R. a dat însă peste cap planul criminal al lui Hitler și Antonescu. Insurecția armată a avut însă și o mare importanță internațională, contribuind la apropierea sfîrșitului războiului mondial.

Întoarcerea armelor și participarea Armatei romîne în războiul împotriva Germaniei hitleriste a provocat prăbușirea sistemului de apărare hitleristă în Balcani. În primele zile după declanșarea insurecției, ziarul „Pravda" scria: „Importanța ieșirii Romîniei din axă depășește cadrul Romîniei. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani". Tot în același sens, postul de radio Londra declară: „Fapta Romîniei constituie un act de mare curaj, și acest act va grăbi sfîrșitul războiului. Situația Germaniei în Balcani se apropie de o catastrofă îngrozitoare".

După 23 August 1944, Armata romînă a luptat cu avînt patriotic alături de armatele sovietice pînă la victoria finală împotriva Germaniei fasciste. Armata romînă a străbătut peste 1000 km de la Mureș pînă în Boemia, a eliberat mii de localități, a provocat inamicului numeroase pierderi. Ostașii și ofițerii romîni erau însuflețiți de cauza dreaptă pentru care luptau — eliberarea țării de sub jugul fascist, lichidarea forței militare hitleriste. „Prin bătăliile purtate, prin sîngele vărsat, poporul romîn și-a adus contribuția la victoria asupra fascismului și a înscris o pagină glorioasă în istoria luptelor sale pentru libertate și independență națională"[14] — spunea tovarășul Gheorghe

[14] Gh. Gheorghiu-Dej, *Expunere la Sesiunea solemnă a M.A.N. din 22 aug. 1964*. Ed. polit., p. 10.

Gheorghiu-Dej la a XX-a aniversare a eliberării Romîniei de sub jugul fascist.

Lupta Armatei romîne împotriva fascismului a fost sprijinită de întregul popor muncitor. La chemarea partidului: „Totul pentru front, totul pentru victorie!" muncitorii, ţăranii, meseriaşii, intelectualii şi-au mobilizat toate puterile, au acceptat cu bărbăţie orice privaţiuni, au înfruntat cu spirit de sacrificiu condiţiile deosebit de grele, ruina economică provocată de război şi sabotajul reacţiunii, pentru a asigura resursele şi mijloacele necesare frontului.

Insurecţia armată a învins acum 20 de ani pentru că în fruntea maselor populare se afla clasa muncitoare condusă de partidul său încercat marxist-leninist. Întreaga desfăşurare a evenimentelor a confirmat pe deplin justeţea liniei politice a P.C.R., capacitatea organizatorică şi forţa sa de mobilizare a maselor. Înfruntînd teroarea sălbatică, comuniştii detovaţi cauzei partidului, cauza întregului nostru popor, însufleţiţi de patriotism fierbinte, au dus o luptă neînfricată pentru mobilizarea împotriva dictaturii fasciste şi a ocupanţilor hitlerişti. Ei nu şi-au cruţat forţele şi la nevoie viaţa pentru libertatea şi viitorul fericit al poporului.

În cursul insurecţiei muncitorii, ţăranii, intelectualii, soldaţii şi ofiţerii cu vederi patriotice s-au convins încă o dată pe baza faptelor că Partidul Comunist este adevăratul reprezentant şi apărător al intereselor naţionale. Influenţa P.C.R. a crescut într-o măsură uriaşă, devenind forţa conducătoare a întregului popor.

Istoricele evenimente de la 23 August 1944 au marcat începutul unei ere noi în întreaga istorie a poporului nostru. Descătuşînd energia creatoare a maselor, insurecţia antifascistă a deschis larg calea spre obiective mereu mai înalte ale progresului social, spre desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la instaurarea puterii muncitoreşti-ţărăneşti, la înfăptuirea sarcinilor revoluţiei socialiste.

În cei 20 de ani care au trecut înfăţişarea ţării şi viaţa poporului s-a schimbat din temelii. În cursul revoluţiei populare a fost lichidată orînduirea burghezo-moşierească şi instaurată puterea oamenilor muncii, forţele de producţie ale ţării au crescut într-un ritm vertiginos. Au fost desfiinţate pentru totdeauna clasele exploatatoare, exploatarea omului de către om, socialismul a învins deplin la oraşe şi sate.

„Bilanţul luptei şi eforturilor depuse în cei 20 de ani care au trecut din august 1944 — spunea tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej — este pentru fiecare dintre noi un puternic izvor de încredere şi optimism. Însufleţit de victoriile obţinute, poporul romîn păşeşte în al treilea deceniu de viaţă liberă, încrezător în forţele sale şi în capacitatea sa de a-şi făuri viitorul fericit pe care îl merită"[15].

[15] Gh. Gheorghiu-Dej, *Ibidem*, p. 30.

SUCCESELE ISTORIOGRAFIEI ROMÎNEȘTI ÎN CEI 20 DE ANI DE LA ELIBERARE

DE

ȘTEFAN PASCU

Membru corespondent al Academiei R.P.R.

Aniversarea a două decenii de la eliberarea Romîniei de sub jugul fascist oferă oamenilor muncii din țara noastră un bun prilej de a-și face bilanțul realizărilor și de a-și împărtăși proiectele de viitor în diferitele domenii de activitate. Alături de realizările fără precedent în viața economică, socială și politică, succese remarcabile s-au înregistrat în știință, cultură și artă. Oamenii de știință se pot mîndri și ei cu roadele muncii lor puse în slujba dezvoltării unei culturi socialiste superioare, atît cantitativ cît și calitativ, realizărilor din trecut. Aceste succese au fost cu putință datorită în primul rînd condițiilor deosebite create de partid și de regimul nostru democrat-popular, climatului cultural general posibil numai într-o țară care și-a desăvîrșit revoluția burghezo-democrată și a pășit cu tot avîntul spre desăvîrșirea construirii socialismului, a fost posibil prin valorificarea moștenirii culturii înaintate din trecut.

Cercetarea istorică din țara noastră în ultimii 20 de ani a urmărit ca obiective principale: îmbogățirea și îmbunătățirea documentării istorice și arheologice pentru a se putea înlătura „petele albe" din istoria patriei, pentru a se putea lămuri perioadele și problemele necercetate sau prea puțin cercetate în trecut; studierea problemelor tendențios înfățișate de istoriografia burgheză; realizarea unor lucrări de largă sinteză cu privire la dezvoltarea societății de pe teritoriul țării noastre, de la cele mai vechi urme de viață omenească pînă azi.

Ce a realizat istoriografia noastră marxistă din obiectivele înscrise? Bibliografia istorică cuprinzînd realizările din cei 20 de ani de la eliberare, întocmită de un colectiv al Institutului de istorie din Cluj și care

cuprinde circa 5.000 de titluri, răspunde singură acestei întrebări. Concretizarea succeselor istoriografiei noastre într-un scurt articol întîmpină dificultăţi nu din lipsa, ci din pricina numărului mare şi al varietăţii problemelor cercetate.

*

Cercetările arheologice au împins cu sute de mii de ani mai devreme începuturile vieţii omeneşti pe teritoriul ţării noastre, adică pînă pe la 600.000 î.e.n. Societatea comunei primitive a fost reconstituită, ca rezultat al aceloraşi cercetări, nu numai în liniile sale generale, ci şi în detaliile cele mai semnificative.

Dintre preocupările arheologilor noştri, următoarele probleme mai ales au fost urmărite în mod deosebit în care rezultatele obţinute sînt fără îndoială remarcabile:

1. Elucidarea problemelor de bază ale istoriei străvechi a patriei.
2. Cunoaşterea istoriei şi a culturii dacilor în vremea independenţei lor şi mai ales în perioada statului dac de la Burebista la Decebal.
3. Situaţia Dobrogei înainte şi în timpul stăpînirii romane.
4. Continuitatea de viaţă a dacilor în timpul stăpînirii romane şi participarea lor la formarea romanităţii din nordul Dunării.
5. Stăpînirea romană în Dacia şi stabilirea caracterului acestei stăpîniri.
6. Populaţia daco-romană după retragerea aureliană, legăturile ei cu popoarele migratorii, şi
7. Împrejurările istorice ale formării limbii romîne şi a poporului romîn.

În ultimii 20 de ani au fost desfăşurate numeroase campanii de cercetări arheologice în domeniul istoriei străvechi, obţinîndu-se rezultate deosebite care atestă existenţa societăţii omeneşti pe teritoriul patriei noastre încă din paleoliticul inferior, circa 600.000 î.e.n. (cf. cercetările şi studiile lui C. Nicolăescu-Plopşor).

Cercetările arheologice cu privire la epoca neolitică au luat un avînt deosebit, lămurindu-se numeroase probleme referitoare la diferitele culturi, la relaţiile de producţie din această epocă de pe întreg cuprinsul ţării. Asemenea probleme au fost studiate de prof. I. Nestor, D. Berciu, Vl. şi H. Dumitrescu, R. Vulpe, E. Comşa etc. Pe lîngă numeroasele articole au apărut monografii ample, ca *Hobăşeşti* de Vl. H. Dumitrescu, *Izvoare* de R. Vulpe şi studiul de sinteză al lui D. Berciu, *Contribuţii la problema neoliticului în Romînia.*

De acelaşi interes s-a bucurat şi epoca bronzului, studiindu-se dezvoltarea vieţii economice, forţele de producţie, diferenţierea socială din sînul triburilor, în numeroase studii publicate de Vl. Dumitrescu *(Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna),* I. Nestor, D. Popescu, D. Berciu, K. Horedt.

Prima vîrstă a fierului a fost demonstrată de numeroasele descoperiri arheologice efectuate în diferite puncte ale ţării care au dovedit prezenţa triburilor trace de agricultori şi păstori, în mijlocul cărora s-au

așezat triburile scitice (cf. cercetările prof. R. Vulpe, D. Berciu, M. Petrescu-Dîmbovița, D. Popescu etc.).

În problema istoriei și culturii dacilor, rezultate de importanță excepțională s-au obținut prin cercetările de mare amploare, realizate fără întrerupere începînd din 1949, sub conducerea acad. C. Daicoviciu, la cetățile dacice din munții Orăștiei. Ele au scos la lumină un întreg complex de fortificație, așezări civile și sanctuare care, împreună, alcătuiau centrul politic al dacilor de la Burebista la Decebal. Totodată aceste rezultate, coroborate cu știrile literare, au permis să se precizeze stadiul dezvoltării istorice a dacilor și caracterul organizării lor sociale și politice, precum și nivelul lor cultural: folosirea scrisului la început, în vremea lui Burebista, cu litere grecești, mai tîrziu, în vremea lui Decebal, cu caractere latine, cum dovedește inscripția „Decebalus per Scorilo".

Lucrări ca *Cetatea dacică de la Piatra Roșie; Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac, Le Problème de l'État et de la culture des Daces* ale Acad. C. Daicoviciu, *Sarmizegethusa* de Acad. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Argedava* și *La civilisation dace et ses problèmes* de Radu Vulpe, *Le trésor dace de Sîncrăeni* de D. Popescu dimpreună cu alte cercetări publicate în ultimii ani (de I. Nestor, D. Tudor, O. Floca, M. Macrea, I. Russu, N. Gostar, D. Protase, N. Lupu, I. Crișan etc.), aduc contribuții însemnate la cunoașterea civilizației și istoriei poporului dac. Cele mai importante rezultate pe care le-a obținut istoriografia marxist-leninistă românească, prin miile de descoperiri și studii, au pus în evidență caracterul nou și original al civilizației dacilor. „Cultura dacilor în ultimele două secole — se scrie în *Istoria României*, vol. I — ale existenței sale poate fi considerată ca o cultură de tip superior stadiului primitiv — rural al triburilor patriarhale, avînd caracterul unei civilizații opidane, cu tendință vădită de atingere a civilizației agraro-orășenești, cu centre economice puternice, constînd din agricultori, meșteșugari, plebe muncitoare și sclavi". Dar contribuția noii noastre istoriografii a fost determinantă pentru rezolvarea unei probleme fundamentale a istoriei Daciei preromane: aceea a statului dac. Istoriografiei marxist-leniniste românești îi revine meritul de a fi dovedit existența unui stat dac, de a fi stabilit condițiile și momentul apariției acestuia, de a-i fi definit caracterul, și, în sfîrșit, pe baza izvoarelor literare și arheologice, de a-i fi urmărit dezvoltarea.

Referitor la continuitatea vieții dacilor în vremea stăpînirii romane, rezultate prețioase s-au obținut prin săparea mai multor castre, așezări civile și mai ales necropole de incinerație, scoțîndu-se la lumină dovezi materiale numeroase care atestă cu certitudine că populația dacică n-a fost exterminată de romani în timpul războaielor de cucerire sau după aceea, ci a continuat să trăiască și a participat la închegarea comunității daco-romane la nordul Dunării.

Rezultate prețioase în această problemă s-au obținut prin săpăturile de la Porolissum, Sucidava, Alba Iulia, Mediaș, sau de la castrele de la Bretcu, Gilău, Orheiul Bistriței, în așezările rurale de la Lechința de Mureș, Cipău — Sft. Gheorghe, Cașolț, Obreja și mai cu seamă în necro-

polele de incinerație de la Cașolț, Galbor, Ighiu, Moreşti, Soporul de Cîmpie, Cinciș. Aceste cercetări ample au fost puse în lumină prin studiile prof. I. Nestor, D. Prodan, Z. Székely, D. Protase etc., sintetizate în studiul prof. M. Macrea, *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des recentes fouilles archéologiques*, şi în cel al prof. I. I. Russu, *Dacogeții în Dacia romană*. Toate aceste descoperiri şi studii nu numai că au dovedit cu prisosință prezența masivă a elementului autohton în cuprinsul provinciei, dar au oferit date prețioase despre felul de viață al populației subjugate, care în teritoriul rural reprezenta elementul uman ce stătea la baza edificiului economic al Romei în provincia Dacia.

În egală măsură, cercetările ultimilor 20 de ani au fost hotărîtoare pentru lămurirea caracterului stăpînirii romane în Dacia. Astfel s-a fundamentat, în opoziție cu vechea istoriografie, dublul caracter al stăpînirii romane, condiție hotărîtoare pentru înțelegerea ştiințifică a celor mai de seamă aspecte ale vieții Daciei romane. Istoricii vechii noastre societăți au pus în lumină atît aspectele negative ale stăpînirii, exploatarea maselor, cît şi faptul că instaurarea stăpînirii romane a însemnat un progres incontestabil. Notabile sînt lucrările: *Contributi alla storia della Dacia Romana* (Acad. C. Daicoviciu), *Istoria sclavajului în Dacia romană* (D. Tudor) etc. Numeroase şi importante cercetări au fost consacrate Dobrogei înainte şi în timpul stăpînirii romane de V. Canarache *(Importul amforelor sigilate la Istria* şi *Tezaurul de sculpturi din Tomis)*, I. Stoian *(Tomitana)*, G. Bordenache, M. Coja, D. Berciu, C. Preda etc. şi mai ales de Acad. E. Condurachi şi prof. D. M. Pippidi care în nenumărate studii au pus în lumină existența unei vieți înfloritoare în aceste părți (cf. mai ales monografiile cu privire la *Histria* şi *Contribuții epigrafice la istoria veche a Romîniei)*.

Nu pot fi neglijate, cu acest prilej, nici studiile filologice consacrate altor aspecte ale antichității (N. Lascu, *Publius Ovidius Naso*), traducerile remarcabile din Ovidiu (*Scrisori din exil* în tălmăcirea lui Th. A. Naum) sau lucrarea prof. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*. Trebuie în sfîrşit, menționată în chip special *Izvoarele privind istoria Romîniei*, vol. I (red. resp. Gh. Ştefan) recent apărute.

Studierea perioadei prefeudale, neglijată în trecut, a format o preocupare de seamă a istoricilor şi arheologilor noştri. Continuitatea populației daco-romane a fost urmărită prin cercetări arheologice efectuate în diferite localități (Soporul de Cîmpie, Moreşti, Iernut, Cipău, Sîntana de Mureş, Noşlac, Bratei, Poienești, Bucureşti, Scheia, Şparnov, Olteni etc.), ca şi prin studierea atentă a unor descoperiri mai vechi sau mai noi, cum sînt cele de la Garvăn-Dinogetia, Apulum-Alba Iulia, Micia-Viței, Potaissa-Turda, Napoca-Cluj etc. Reexaminînd întreg materialul arheologic, continuitatea de viață a populației daco-romane în vechiul teritoriu al provinciei Dacia este acum dovedit pentru primele trei secole după retragerea oficialității romane. Tăcerea izvoarelor antice, folosită de adversarii continuității ca argument *ex-silentio*, şi-a pierdut, astfel, orice valoare. Este confirmată pe deplin teza susținută, cu dovezi şi argumente cunoscute în vremea lor, de învățații cronicari Miron Costin, Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir, de corifeii „Şcolii Arde-

lene" — Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, de istoricii obiectivi din veacul al XIX-lea pînă în zilele noastre. Apare astfel, ca o concluzie și logică și științifică, susținută de arheologii, istoricii și filologii noștri și de cei mai autorizați oameni de știință străini, formarea limbii romîne și a poporului romîn la nordul Dunării, ca un proces istoric de lungă durată, încheiat în ultimele secole ale primului mileniu.

Și în acest sector de cercetare au apărut o serie de lucrări valoroase, contribuții, studii și lucrări de sinteză, scrise de cunoscuți oameni de știință ca: prof. I. Nestor (*La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru* și *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu* (1958)); Florescu Gr., R. Florescu, P. Diaconu (*Capidava*, vol. I (1958)); K. Horedt (*Die befestigte Ansiedlung von Moreşti und ihre frühgeschichtliche Bedeutung; Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*) etc. De o deosebită însemnătate sînt capitolele fundamentale din lucrarea *Din istoria Transilvaniei*, vol. I și din tratatul de *Istoria Romîniei*, vol. I despre formarea limbii și a poporului romîn, la care trebuie să adăugăm și prezentarea sintetică apărută recent în limbile franceză, germană și engleză scrisă de Acad. C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan.

*

Istoria medievală a Romîniei nu putea fi înfățișată nici complet și nici științific numai pe baza documentării cunoscute, lacunare. De aceea medieviștii romîni, cu forțe unite, ani de-a rîndul, au desfășurat o muncă meritorie de publicare a izvoarelor. Rodul acestei munci sînt diferitele colecții de documente — mai mari sau mai mici — care însumează peste 35 volume, la care se adaugă alte numeroase documente publicate în reviste și în studii monografice, precum și edițiile critice ale principalelor cronici interne. Amintim astfel colecția *Documente privind istoria Romîniei*, seria A. Moldova (1384—1625), 11 vol.; seria B. Țara Romînească (1247—1625), 11 vol.; seria C. Transilvania (1075—1350), 6 vol., *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* (vol. I. Țara Romînească, Buc., 1961), *Documente privitoare la economia Țării Romînești*, 1800—1850 (vol. I—II), Buc., 1958, *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, vol. I—V, Buc., 1959—1962 etc. sub redacția Acad. A. Oțetea.

Istoriografia medievală romînească în ultimii 20 de ani s-a orientat spre publicarea în ediții științifice a principalelor cronici interne, editate astăzi în condiții științifice remarcabile. Așa sînt edițiile: *Letopisețul Cantacuzinesc* (C. Grecescu și Dan Simonescu), cronica lui Radu Popescu (C. Grecescu), *Istoria Țării Romînești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, principalele cronici moldovene Grigorie Ureche și Miron Costin (P. P. Panaitescu), ediția în două volume a cronicarilor munteni, cu un lung studiu introductiv datorat lui Eugen Stănescu.

Analiza științifică a izvoarelor cunoscute, pe care arheologia feudală le-a îmbogățit cu alte dovezi valoroase: săpăturile de la Garvăn, (Gh. Ștefan), Dridu (I. Nestor), Bucov (M. Comșa), Morești (K. Horedt), Dobîca

(Şt. Pascu — M. Rusu) etc. a putut stabili începuturile feudalismului, procesul de formare a relaţiilor feudale şi, în acelaşi timp, s-a putut contura tabloul dezvoltării societăţi de pe teritoriul ţării noastre în perioada feudalismului timpuriu, probleme punctate de istoriografia burgheză prin numeroase semne de întrebare.

În domeniul cercetării feudalismului timpuriu s-au făcut paşi însemnaţi înainte prin publicarea a numeroase cercetări din domeniul arheologiei, prin studiile consacrate acestei perioade. Amintim cu acest prilej, articolul lui B. Cîmpina, *Le problème de l'apparition des États féodaux roumains; Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea, de* prof. Şt. Pascu, amplu studiu de sinteză ce ridică unele probleme de bază ale istoriei Transilvaniei pînă în secolul al XVI-lea: naşterea relaţiilor feudale, procesul de diviziune socială a muncii care a dus la desprinderea meşteşugurilor de agricultură, meşteşugurile săteşti şi domeniale, naşterea oraşelor şi a meşteşugurilor orăşeneşti etc. Foarte utile sînt izvoarele publicate în *Crestomaţia pentru studiul istoriei statului şi dreptului în R.P.R.*, vol. II—III (Şt. Pascu — Vl. Hanga), interesînd, de asemenea, feudalismul timpuriu. În aceeaşi ordine de idei menţionăm şi monografiile lui P. P. Panaitescu consacrate obştii din Ţara Romînească şi Moldova (*Obştea feudală în Ţara Romînească şi Modova*) şi a lui H. H. Stahl (*Contribuţii la studiul satelor devălmaşe romîneşti*, vol. I—II). Pentru această perioadă a societăţii feudale menţionăm şi articolul lui Şt. Ştefănescu, *Evoluţia proprietăţii feudale în Ţara Romînească pînă în secolul al XVII-lea.*

O altă realizare deosebită a istoriografiei noastre marxiste a fost descoperirea apariţiei relaţiilor capitaliste. Pînă nu cu mult în urmă noţiunea de relaţii capitaliste nici nu era înţeleasă în mod clar. Cercetările au dovedit existenţa în agricultură şi manufacturi, în minerit şi comerţ a unor elemente pregnante care indică dezvoltarea relaţiilor noi pe teritoriul ţării noastre şi s-a putut preciza, în funcţie de apariţia relaţiilor capitaliste, timpul de formare a burgheziei şi a naţiunii romîne (Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*). În acest sens se înscriu numeroasele contribuţii ale Acad. A. Oţetea, care discută trecerea de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Romînească (spre ex. *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Romînească*). Pe aceeaşi linie sînt şi contribuţiile lui B. Surdu: *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în sec. al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, alături de alte studii interesînd dezvoltarea manufacturilor şi a capitalismului din Transilvania (Şt. Imreh, E. Csetri).

În istoriografia veche, structura societăţii feudale era înţeleasă foarte confuz, ca o societate statică, nenuanţată. Studierea societăţii feudale pe baza concepţiei marxist-leniniste a demonstrat existenţa claselor fundamentale caracteristice tuturor societăţilor feudale, ţărănimea aservită şi clasa feudală, cu contradicţiile antagonice puternice, rezultate din raporturile de exploatare a celei dintîi de cea din urmă.

În domeniul studierii forţelor de producţie, atenţia medievaliştilor noştri s-a îndreptat mai ales asupra evoluţiei meşteşugurilor şi a mineritului în cele trei ţări romîneşti, realizîndu-se lucrări monografice întinse

sau studii speciale adîncite. Amintim lucrările: Acad. D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII*, Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, studiile lui Șt. Olteanu, consacrate cercetării producției din Moldova și Țara Romînească în evul mediu: *Meșteșugurile din București în secolele XVI—XVII, Meșteșugurile din Moldova în sec. al XVII-lea, Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Romînească în sec. X—XVII*. Numeroase au fost și problemele din sfera relațiilor de producție studiate de medievistica noastră, care a dat la lumină izvoare de o importanță primordială, cum sînt urbariile din sec. XVI—XVIII (Acad. D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770, Urbariul domeniului cetății Șiria*, Șt. Pascu—Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a sec. al XVIII-lea*). O contribuție de seamă s-a adus la studierea suprastructurii din perioada feudalismului dezvoltat. Au fost studiate instituții importante, ca Marea adunare a țării (P. P. Panaitescu), locurile de adeverire din sec. XIII—XIV (Fr. Pall), divanurile domnești și titulatura domnilor (E. Vîrtosu), haraciul cu variațiile sale, birul și funcțiunile acestuia, reformele fiscale din sec. XVII—XVIII etc. (D. Mioc). Pe baza totalității izvoarelor cunoscute privitoare la obligațiile economice față de turci, prin elucidarea contradicțiilor dintre datele unora și prin studierea lor critică, prof. Mihail Berza a alcătuit o serie de studii din care reies obligațiile către Poartă, natura și gradul de dependență către turci, implicit exploatarea maselor (*Haraciul Moldovei și Țării Romînești în sec. XV—XVIII, Variațiile exploatării Țării Romînești de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*).

În domeniul diferitelor forme ale conștiinței sociale, al culturii s-au studiat arta feudală, procesul laicizării culturii, începuturile scrisului în limba română, ideile social-politice ale cronicarilor, evoluția gîndirii politice în literatura istorică din evul mediu (P. P. Panaitescu, S. Jakó, E. Stănescu) etc. Este o cucerire a istoriografiei noastre marxiste înțelegerea dialecticii sistemelor de guvernămînt în evul mediu, de la formarea statelor feudale romînești, ca urmare a dezvoltării forțelor sociale interne, trecînd prin perioada fărîmițării feudale, urmată, pe măsură ce producția lua caracter de marfă și lupta de clasă se accentua, de statul centralizat, căruia, i-a luat locul regimul nobiliar, cînd clasa feudală, în colaborare cu Poarta otomană, domină domnia și guvernează prin reprezentanții ei constituiți în partide politice.

Un aspect neglijat în mare măsură de istoriografii burghezi a fost desfășurarea luptei de clasă în orînduirea feudală. De aceea, ca și pentru importanța pe care o are lupta de clasă în mersul înainte al societății, istoriografia marxistă din țara noastră a considerat una din îndatoririle sale de seamă de a se ocupa cu insistență de istoria marilor răscoale din sec. XV pînă în sec. XIX, lămurind în detaliu toate aspectele acestora în numeroase studii speciale: răscoala de la Bobîlna (studiată de Șt. Pascu și L. Demény), războiul țărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja (cercetat de Șt. Pascu, S. Belu, E. Glück, G. Kovács și E. Dörner), răscoala secuilor din 1562 (B. Cselényi), mișcările țărănești

prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia (studiul lui Şt. Pascu), răscoala populară din Moldova şi Ţara Romînească din 1655 etc. Lupta de clasă din perioada destrămării feudalismului, care, alături de celelalte fenomene social-economice şi ideologice, a contribuit la grăbirea procesului, s-a bucurat de o atenţie deosebită. În legătură cu răscoala lui Horea s-a îmbogăţit cu o documentare nouă care-i lărgeşte mult aria de răspîndire spre nord, pînă în Maramureş, spre vest pînă în Banat şi spre sud-est pînă la Scaunele săseşti şi secuieşti, îi descoperă profunzimea prin participarea, alături de ţărani, a altor forţe sociale, cum au fost lucrătorii de la ocne şi mine. În prezent, un colectiv al Institutului de istorie din Cluj pregăteşte publicarea unui corpus de izvoare, interne şi externe, cu privire la acest moment de seamă din istoria patriei, pe baza căruia se va putea scrie adevărata istorie a răscoalei lui Horea. Mişcarea revoluţionară din Ţara Romînească de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu s-a îmbogăţit cu cele 5 vol. de documente, recent publicate, iar contribuţiile realizate în ultimii ani au lămurit o serie de aspecte majore: forţele sociale participante, organizarea militară, programul, legăturile cu Eteria, ecoul răscoalei în Transilvania, atitudinea boierimii faţă de răscoală etc. (studiate de Acad. A. Oţetea, I. Neacşu, N. Adăniloaie, D. Berindei şi C. Mutaşcu).

În aceşti ani au apărut o seamă de contribuţii, studii şi monografii, dedicate problemelor culturii. Astfel pot fi menţionate lucrările: *Viaţa şi opera lui D. Cantemir* de P. P. Panaitescu, *Istoria artei feudale în ţările romîne*, vol. I de prof. V. Vătăşianu, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV—XVIII), privind istoria Romîniei*, vol. I, de I. Crăciun şi Aurora Ilieş, ediţia critică a lucrării lui Gh. Şincai, *Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului* de D. Ghişe şi P. Teodor.

*

Moştenirea istoriografiei burghezo-moşiereşti a lăsat cercetării istoriei moderne şi contemporane numeroase probleme nelămurite, deoarece aceste epoci istorice au fost puţin studiate. Publicaţiile de izvoare existente în momentul eliberării patriei noastre n-au putut da răspuns la o serie de probleme fundamentale ale dezvoltării social-economice şi mai ales la cele cu privire la mişcarea muncitorească şi socialistă şi la lupta ţărănimii pentru pămînt şi libertate. Revoluţia din 1848, formarea statului naţional romîn, cucerirea independenţei, participarea la primul război mondial, rolul creator al maselor populare sau al unor personalităţi marcante — toate acestea şi altele au fost neglijate în mare măsură sau tendenţios înfăţişate. Cu atît mai multe greutăţi au întîmpinat cercetătorii istoriei contemporane, ramura cea mai tînără a istoriografiei marxiste, epocă lăsată în întregime nestudiată de istoricii vechi. Concepţia acestora că „istoricul se ocupă cu istoria trecutului, iar ziaristul de istoria prezentului", masca tendinţele de a ascunde direcţia dezvoltării societăţii contemporane spre socialism, schimbarea raportului de forţe în favoarea socialismului şi agravarea crizei generale a capitalismului.

Deși istoricii burghezi publicaseră cîteva colecții de documente privitoare la istoria modernă a Romîniei, documentarea era insuficientă pentru studierea adîncită și multilaterală a dezvoltării societății din această epocă istorică. De aceea, ca și în cazul istoriei medii, istoricii noștri au lărgit baza de documentare prin publicarea unei serii de documente cu privire la momentele și fenomenele istorice esențiale ale epocii: revoluția din 1848 din Țara Romînească și Moldova, iar pentru cea din Transilvania un colectiv al Institutului de istorie din Cluj pregătește un corpus care va cuprinde mai multe volume, Unirea Principatelor (3 vol. apărute), războiul pentru independență (9 vol.), mișcarea muncitorească din Romînia, iar pentru cea din Transilvania cercetătorii de la Institutul de istorie din Cluj au adunat un bogat material documentar, răscoalele țărănești din 1888 și 1907 etc. Alături de mulți alți cercetători, cu revoluția din 1848 în mod deosebit s-au ocupat prof. V. Cheresteșiu, G. Zane, Gh. Georgescu-Buzău, V. Popovici, C. Bodea etc. G. Zane, la rîndul lui, a publicat corespondența lui Bălcescu, cel mai de seamă reprezentant al revoluției romînești din 1848 și un amplu studiu cu privire la mișcarea revoluționară din 1840. *Dezvoltarea economiei Moldovei între 1848—1864* a constituit o preocupare deosebită a istoricilor ieșeni care au publicat o serie de studii valoroase (C. Anghelescu, L. Boicu, E. Negruți-Munteanu, N. Corivan și C. Turcu).

Epoca Unirii Principatelor a constituit obiect de studiu pentru o seamă de cercetători ce au abordat problemele majore ale acestei perioade. Rolul cercetărilor s-a concretizat în volumul: *Studii privind Unirea principatelor*, Buc., 1960, în care se cuprind contribuțiile Acad. A. Oțetea, ale lui P. P. Panaitescu, C. Bodea, V. Maciu, Șt. Pascu, C. C. Giurescu, N. Corivan etc.

În cei 20 de ani războiul de independență a Romîniei a fost cercetat sub multiple aspecte în o serie de studii, îndeosebi de către prof. V. Maciu.

Istoriografia noastră privind epoca modernă, pornind de la învățătura marxist-leninistă care consideră că la baza dezvoltării întregii societăți stă modul de producție, și-a îndreptat eforturile în chip deosebit spre cercetarea dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale. Rezultatul acestor eforturi sînt studiile cu privire la dezvoltarea capitalismului premonopolist și la revoluția industrială din țara noastră. De asemenea istoricii noștri au studiat cu atenție procesul de formare și dezvoltare a clasei muncitoare din țara noastră (*Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din Romînia*, sub red. lui N. N. Constantinescu apoi studiile lui A. Deac, A. Egyed, L. Vajda, I. Cicală, cu privire la mișcarea muncitorească din Transilvania), situația ei economică, condițiile de muncă și de trai, exploatarea capitalistă la care a fost supusă. Lucrarea recent apărută: *Presa muncitorească și socialistă din Romînia* pînă la 1900 (red. I. Popescu-Puțuri, N. Goldberger, A. Deac și I. Felea) este o realizare de mare însemnătate a istoriografiei noastre marxiste. Interesul față de asemenea probleme este cu totul explicabil, deoarece din ultimul pătrar al sec. al XIX-lea scena istorică a țării noastre este dominată tot mai mult de dezvoltarea mișcării muncitorești, de lupta acesteia pentru înfăptuirea unui program politic cu adevărat pro-

gresist și democrat. S-a dovedit, astfel, că instituțiile și formele de organizare politică moderne corespundeau necesităților istorice concrete și nu erau urmarea măsurilor arbitrare ale unuia sau altui grup politic, că mișcarea muncitorească și dezvoltarea ei — răspîndirea ideilor marxiste, formarea cercurilor socialiste, apariția și dezvoltarea sindicatelor, înființarea partidului social-democrat — corespundeau creșterii numerice și calitative a proletariatului, ca principală forță revoluționară. Sînt meritorii studiile lui V. Rață, referitoare la activitatea politică a clasei muncitoare înainte de primul război mondial.

Influența mișcării muncitorești, a ideilor socialiste au dat un avînt puternic luptei țărănimii care s-a manifestat cu putere în timpul revoluției din 1848, în perioada unirii și a independenței, și mai ales în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea și în cel dintîi deceniu al sec. XX, culminînd cu marile răscoale din 1907 care au zguduit puternic societatea burghezo-moșierească, iar ecoul lor s-a resimțit dincolo de granițele Romîniei. Cu istoria țărănimii, în epoca aceasta, s-au ocupat mai mulți cercetători, dintre care amintim pe D. Hurezeanu cu *Problema agrară și lupta țărănimii din Romînia la începutul secolului XX*.

În atenția cercetătorilor istoriei moderne au stat, în sfîrșit, problemele participării Romîniei la primul război mondial imperialist. Combătînd vechile teze ale istoricilor burghezi care căutau să justifice interesele claselor dominante, istoricii marxiști au dovedit că deși masele populare erau însuflețite de năzuința fierbinte a eliberării Transilvaniei de sub jugul monarhiei austro-ungare, totuși, avînd în vedere scopurile de clasă ale burgheziei și moșierimii, războiul dus de Romînia în anii 1916—1918, alături de puterile Antantei, a fost un război imperialist, împotriva căruia s-au ridicat masele populare (cf. studiile lui I. Gheorghiu, V. Liveanu etc.).

Problema atît de complexă și puțin studiată a destrămării monarhiei austro-ungare a constituit în ultima vreme obiectul unei vaste și multilaterale cercetări, istoricii și economiștii noștri elucidînd aspectele sale esențiale: problema agrară și cea națională, a capitalului financiar și a mișcării muncitorești și a social-democrației. Studiile consacrate acestor probleme au dovedit existența unor accentuate contradicții, sociale și naționale, în monarhia habsburgică, care, în condițiile înfrîngerii armatelor austro-ungare pe frontul de luptă au dus la destrămarea imperiului dualist. Acesta n-a mai putut fi salvat prin planuri de a se acorda autonomii naționale popoarelor. Acestea pretindeau dreptul la autodeterminare care a fost realizată în toamna anului 1918. Pe baza acestui drept, masele populare românești din Transilvania, întrunite la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, într-o mare adunare care n-a fost o adunare în sensul obișnuit al cuvîntului, ci o reprezentanță națională, cu caracter instituțional — au hotărît unirea Transilvaniei cu Romînia (cf. vol. *Destrămarea monarhiei austro-ungare* care cuprinde studiile: Aspecte ale problemei agrare, Problema națională, Situația internațională, Problema capitalului financiar, Social-democrația și mișcarea muncitorească).

Amploarea pe care a luat-o în ultimii ani cercetarea istoriei contemporane a Romîniei și, îndeosebi, studierea făuririi partidului clasei muncitoare și a luptei desfășurate de poporul nostru pentru eliberarea socială și națională, pentru independență și suveranitate națională, victoria revoluției populare și trecerea la desăvîrșirea construirii socialismului, au pus cu necesitate problema publicării izvoarelor istorice care să permită trecerea la generalizarea și teoretizarea principalelor etape ale istoriei țării noastre în ultimele patru decenii și jumătate. Cu atît mai mult cu cît baza documentară dinainte de 1944, pe lîngă faptul că era săracă, avea un caracter apologetic reacționar, căutînd să prezinte într-o lumină falsă manevrele monarhiei și ale partidelor politice burghezo-moșierești.

De o excepțională valoare documentară pentru istoriografia marxistă din țara noastră cu privire la epoca contemporană sînt aprecierile lui V. I. Lenin despre Romînia, tezele leniniste cu privire la situația revoluționară din 1918, la întinderea flăcărilor insurecției proletare și asupra Romîniei, la influența revoluției socialiste asupra maselor muncitoare de la noi.

Un ajutor prețios în munca de cercetare și interpretare a istoriei contemporane a Romîniei este pus la îndemîna cercetătorilor de lucrările și cuvîntările tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej și ale altor conducători de partid și de stat. Rapoartele tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej la Conferința națională a P.C.R., la Congresele P.M.R. cuvîntările rostite cu prilejul aniversării a 30 și 40 de ani de la crearea P.C.R., cuvîntarea rostită la cea de a XX-a aniversare a Eliberării patriei noastre de sub jugul fascist, conțin teze de cea mai mare valoare cu privire la evenimentele principale ale istoriei contemporane.

Documentele din istoria P.C.R. dintre 1917—1944 și *Documentele din istoria U.T.C.R.*, 1917—1944, numeroasele documente privind diferitele momente din luptele muncitorilor și ale țăranilor au stat și stau la baza studiilor de istorie contemporană. Stăruitoarea îndrumare a istoricilor noștri spre cercetarea acestei importante epoci istorice a avut ca rezultat — cum am văzut — realizări cu adevărat remarcabile în multiplele probleme abordate: mișcările greviste dintre 1917—1920, istoria gloriosului P.C.R., eroicele lupte ale clasei muncitoare din 1933, lupta antifascistă din Romînia, pregătirea și desfășurarea victorioasei insurecții armate de la 23 August 1944, dezvoltarea R.P.R. pe drumul socialismului etc.

Pe această linie se înscriu contribuțiile lui V. Liveanu: *1918. Din istoria luptelor revoluționare din Romîmia,* C. Cușnir-Mihailovici: *Mișcarea muncitorească din Romînia între anii 1917—1921* și Titu Georgescu: *De la greva generală la crearea P.C.R.*

Perioada avîntului revoluționar a fost mult cercetată și discutată în istoriografia marxistă din țara noastră. Au apărut monografii care tratează întreaga perioadă, altele anumite momente: anul revoluționar 1918, greva generală din 1920. Aniversînd 40 de ani de la greva generală din octombrie 1920, Institutul de istorie a partidului a publicat o amplă monografie. Alte lucrări se ocupă cu clarificarea ideologică, poli-

tică şi organizatorică care a făcut posibilă crearea P.C.R., partidul de avangardă marxist-leninist al clasei muncitoare, care a marcat victoria leninismului asupra oportunismului în mişcarea muncitorească din ţara noastră.

O preocupare deosebită a manifestat istoriografia noastră pentru perioada crizei economice, reuşind să lămurească aspectele esenţiale ale acestei perioade, bogată în evenimente revoluţionare: creşterea exploatării maselor muncitoare, lupta P.C.R. pentru ieşirea din criză, pentru unirea într-un singur şuvoi revoluţionar a tuturor forţelor sociale nemulţumite: muncitori, ţărani şi alte pături muncitoare ale populaţiei, minorităţile naţionale.

Un loc de seamă ocupă între realizările istoriografiei marxiste din ţara noastră eroicele lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor, prima manifestare de mare amploare pe plan internaţional împotriva fascismului după prelurea puterii în Germania de Hitler. Au fost cercetate amploarea şi caracterul revoluţionar al luptelor de la Griviţa, al grevei petroliştilor de pe Valea Prahovei, înaltul lor nivel de organizare, reprimarea sîngeroasă a luptelor de guvernul burghezo-moşieresc, solidaritatea clasei muncitoare internaţionale cu eroicele lupte ale muncitorimii romîne. S-a demonstrat că aceste lupte au dat o lovitură puternică politicii de fascizare a ţării, au contribuit la creşterea conştiinţei politice şi la îmbogăţirea experienţei de luptă a proletariatului din ţara noastră.

Dintre substanţialele studii şi articole referitoare la această problemă amintim pe cele ale lui Chivu Stoica şi G. Vasilichi. Recent a apărut o parte din lucrarea în pregătire: *Luptele eroice ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din 1933*, întitulat: *Procesul din 1933—1934 al conducătorilor luptelor ceferiştilor şi petroliştilor din 1933.*

Studiile din ultimii ani au continuat cercetările cu privire la perioada următoare din istoria Romîniei, demonstrînd cu dovezi concludente intensificarea activităţii partidului comunist pentru făurirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare şi strîngerea în jurul ei a tuturor păturilor şi categoriilor sociale interesate în propăşirea democratică a ţării, în vederea închegării unui larg Front Popular Antifascist. Numeroase organizaţii de masă legale, cu organele lor de presă, ca şi ziarele şi revistele ilegale ilustrează amploarea activităţii partidului în aceeaşi perioadă, îmbinarea luptei ilegale cu metodele legale de manifestare.

Studiile elaborate de cercetătorii marxişti au dovedit că în deceniul premergător izbucnirii celui de-al doilea război mondial, forţele progresiste din Romînia au constituit un detaşament de frunte al mişcării mondiale în lupta împotriva fascismului şi a războiului, pentru pace, democraţie şi independenţă naţională. Notabile sînt studiile şi articolele Acad. Petre Constantinescu-Iaşi, privitoare la perioada de fascizare a ţării şi a dictaturii regale. A fost scoasă în relief lupta îndîrjită a maselor populare din Romînia în anii 1941—1944 împotriva dictaturii militaro-fasciste şi a războiului, în condiţiile în care partidul comunist a fost singura forţă politică ce s-a ridicat în apărarea intereselor naţio-

nale, pentru ieșirea din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

În legătură cu mișcarea de rezistență din Romînia în timpul celui de-al II-lea război mondial, trebuie amintite contribuțiile lui N. Goldberger.

Numeroase cercetări concretizate în tot atîtea studii au elucidat și continuă să elucideze condițiile complexe ale pregătirii, desfășurării și victoriei insurecției armate de la 23 August 1944, organizată și condusă de P.C.R., eveniment de importanță istorică excepțională, care a realizat eliberarea națională a Romîniei de sub jugul fascist. Cu ocazia aniversării a 20 de ani de la eliberarea Romîniei au apărut numeroase articole, studii ce tratează multilateral însemnătatea și desfășurarea evenimentelor petrecute în august 1944. Din acestea amintim articolul redacțional apărut în „Lupta de clasă", întitulat: *Insurecția armată din 1944* și lucrarea: *20 de ani de la Eliberarea Romîniei.*

23 August, deschizînd o eră nouă în istoria poporului romîn care a schimbat din temelii viața țării, a însemnat pentru activitatea istoriografică însăși o cotitură radicală, deschizînd perspective noi de cercetare pe baza noii concepții, materialist-istorice, în condițiile deosebite create de partid și de statul nostru democrat-popular activității științifice. Din noua perspectivă cultural-ideologică s-a putut cerceta, sub multiplele și variatele aspecte, trecerea de la prima etapă a revoluției populare — desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice — la cea de-a doua etapă, a revoluției socialiste ce se desfășoară victorios în toate domeniile de activitate. Această realitate este demonstrată în chip concludent de ultimele studii de o valoare incontestabilă: *Dezvoltarea economică a Romîniei 1944—1964* (red. M. Biji, Acad. O. Malinschi, M. Mănescu etc.), *Industria Romîniei,* 1914—1964 (red. Acad. V. Malinschi, prof. R. Moldovan și V. Rausser), *Agricultura Romîniei, 1944—1964* (red. prof. N. Giosan, B. Șchiopu și D. Davidescu).

Sucesele realizate de istoriografia romînească marxistă în cei 20 de ani de la Eliberare în numeroasele și variatele probleme ale dezvoltării societății de pe teritoriul patriei noastre au făcut cu putință cea dintîi periodizare științifică a istoriei Romîniei, în cadrul istoriei universale, cu aceleași caracteristici fundamentale, dar și cu particularitățile derivate din condițiile concret istorice, au oferit posibilitatea de a se încerca cea dintîi periodizare și precizare a principalelor curente în istoriografia noastră modernă. Au făcut posibilă mai ales realizarea cuprinzătoarelor sinteze: *Din istoria Transilvaniei* (vol. I—II) și *Istoria Romîniei,* cea dintîi mare sinteză cu adevărat științifică, care înfățișează dezvoltarea societății de pe întregul teritoriu al țării din cele mai vechi timpuri pînă în vremurile noastre (din care au apărut patru volume, al cincelea fiind sub tipar, iar alte trei volume în pregătire).

Bilanțul celor 20 de ani de strădanii în ogorul istoriografiei este, fără îndoială, remarcabil atît pe plan intern, între realizările de seamă ale celorlalte științe cît și pe plan internațional, unde istoriografia noastră cîștigă tot mai mult prestigiu.

Realizate asemenea rezultate, istoricii romîni sînt îndreptăţiţi — păşind în cel de-al treilea deceniu de la Eliberare — să se gîndească la perspectivele ce se deschid cercetării istorice în viitor, la problemele ce aşteaptă a fi continuate şi rezolvate. Este necesar — mai întîi — să se continuie lărgirea bazei documentare în general şi îndeosebi pentru evenimentele de importanţă excepţională: răscoala lui Horea, revoluţia din 1848, colecţii pe baza cărora se va putea scrie istoria ştiinţifică a celor două mari momente din istoria patriei. Se stăruie, cu îndreptăţire, asupra necesităţii valorificării realizărilor istoriografiei noastre moderne, fie prin publicarea a ceea ce este mai valoros din creaţia istoricilor, fie prin studii de sinteză sau monografice cu privire la istoriografia noastră, începînd din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea pînă în zilele noastre. Paralel cu continuarea cercetărilor cu privire la istoria social-economică a patriei, este necesară o mai insistentă preocupare pentru problemele de istorie politică şi istoria culturii. Istoria instituţiilor înfăţişate comparativ cu ale altor ţări europene va trebui mai atent urmărită. O disciplină nouă, a demografiei istorice, constituie o preocupare insistentă a istoricilor, economiştilor, din foarte multe ţări în ultima vreme. Importanţa acestei discipline obligă la dezvoltarea cercetărilor şi la noi pe bazele de curînd statornicite în istoriografia romînă. Sînt create condiţiile necesare pentru ca istoricii noştri să păşească cu interes sporit la studierea istoriei ţării noastre în contextul istoriei universale, la evidenţierea rolului jucat de poporul romîn în istoria sud-estică şi a întregii Europe.

Declaraţia din aprilie 1964 adoptată de plenara lărgită a C.C. al P.M.R. deschide noi perspective pentru dezvoltarea mereu ascendentă a Republicii noastre socialiste în toate domeniile de activitate: economic, social, politic şi cultural. Istoricii din ţara noastră au datoria să valorifice tezele Declaraţiei cu privire la lupta poporului din trecutul mai depărtat sau mai apropiat pentru independenţa şi suveranitatea naţională, la egalitatea în drepturi a popoarelor, la respectarea integrităţii teritoriale şi la neamestecul în treburile interne ale altor ţări, la întrajutorarea tovărăşească a ţărilor socialiste în condiţii de egalitate deplină.

Mîndri de realizările lor, dar în acelaşi timp conştienţi de îndatoririle ce le au, de a ridica ştiinţa istorică în ţara noastră la nivelul ştiinţei mondiale contemporane, istoricii romîni întîmpină măreaţa aniversare a Eliberării cu sentimentul datoriei îndeplinite, al răspunderii sporite şi al recunoştinţei faţă de partid şi de poporul muncitor, prin al căror sprijin şi îndrumare ştiinţa istorică din patria noastră, aşezată pe temelia solidă a marxism-leninismului, înregistrează noi şi noi succese în opera de dezvăluire a trecutului glorios de luptă al poporului, în educarea maselor în spiritul dragostei faţă de patrie, al patriotismului şi internaţionalismului socialist.

MAXIMILIAN TRANSYLVANUS, AUTOR AL RELATĂRII DESPRE EXPEDIȚIA LUI MAGELLAN*

DE

FRANCISC PALL

În literatura istorică-geografică internațională se întîlnește adeseori, de obicei însă sub forma unei fugare mențiuni, numele acestui autor al primei descrieri publicate asupra expediției lui Magellan în jurul Pămîntului, expediție despre care se știe că are o importanță epocală în istoria marilor descoperiri geografice și a științei în general.

---

* Despre M. Transylvanus s-au scris atîtea lucruri inexacte și au rămas atîtea chestiuni nelămurite în cercetările anterioare, încît încercările noastre de a rectifica erorile pe care le-am putut observa și de a lămuri măcar o parte din chestiunile neelucidate, ne-au obligat să dăm o prea mare amploare (pe care noi înșine n-am dorit-o) aparatului de note, pentru documentarea pe care a trebuit s-o folosim.

Prescurtări de titluri mai des citate:

C = *Copia litterarum a Verona de miseranda urbis Brixie clade hoc anno M.D.XII° mense februarii facta,* coligat nr. 16 în cod. 3528 ch. XVI, 4°, ff. 158—163, Österr. Nationalbibliothek, Viena (epistolă a lui M. Transylvanus).

FRA = *Fontes Rerum Austriacarum,* 1. Abt.: Scriptores, vol. 1, ed. Th. G. von Karajan, Viena, 1855.

„MKSz" = *„Magyar Könyv-Szemle"* (Revista cărții maghiare).

O = Originalul latin al relatării lui M. Transylvanus despre expediția lui Magellan (*De Moluccis insulis,* reprodus, după o altă ediție, de Récsey V., la Șt. Hegedüs, *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia,* Budapesta, 1906, cf. mai jos n. 173).

OEpp = *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami, denuo recognitum et auctum per* P. S. Allen et H. M. Allen, III—IX, Oxford, 1913—1938 (ultimele două vol., X—XI, precum și vol. XII, indice, nu ne-au fost accesibile).

Figura lui Maximilian Transylvanus n-a fost cercetată pînă acum în istoriografia romînă, deşi a apărut recent relatarea sa despre călătoria lui Magellan şi în traducere românească.

În istoriografia burgheză, săsească şi mai ales ungară, în oarecare măsură şi în cea belgiană, germană şi engleză, acest personaj, ce-i drept, a constituit obiectul unor mici cercetări sau note biografice mai vechi, care au strîns o serie de date şi au încercat să lămurească unele confuzii cu privire la el. Dar amintitele cercetări cuprind, la rîndul lor, numeroase greşeli şi li se pot aduce, prin valorificarea unor date inedite sau neutilizate şi prin punerea celor utilizate într-un nou context, completări importante, după cum se poate încerca o încadrare mai largă a acestei figuri în împrejurările epocii, fapt care îngăduie refacerea în bună parte a imaginii de pînă acum despre viaţa şi activitatea acestui diplomat şi umanist de obîrşie transilvăneană. De asemenea, vom încerca cu acest prilej pentru prima oară o caracterizare mai amplă a relatării despre sus-zisa expediţie, cea mai cunoscută şi importantă dintre scrierile sale.

Aceste considerente justifică şi chiar fac necesară reexaminarea figurii lui Maximilian Transylvanus, care prezintă interes nu numai pentru istoria generală, în legătură cu explorările geografice, ci şi pentru istoria ţării noastre, prin contribuţia ei, fie şi indirectă (datorită originii personajului de care ne ocupăm) la înregistrarea unuia din marile momente ale istoriei universale.

*

Originea lui Maximilian Transylvanus. S-a discutat mult despre originea lui Maximilian Transylvanus. Unii cercetători[1] îl confundau cu contemporanul Maximilian Berghes de Zevenbergen, dintr-o familie feudală de vază a Ţărilor de Jos, sfetnic al împăratului Carol V. Dar

---

P = Relatarea lui Antonio Pigafetta despre expediţia lui Magellan (în vol. *Cu Magellan în jurul lumii. Relatarea lui A. Pigafetta şi alte izvoare contemporane*, trad. de P. A. Georgescu, Bucureşti, ed. II, 1962).

Par = *Paraleipomena rerum memorabilium...*, ed. II, Argentorati (Strasbourg), 1538 (aici e publicată epistola lui M. Transylvanus, menţionată mai sus, sub sigla C).

RTA = *Deutsche Reichstagsakten*, Jüngere Reihe, II—IV, ed. A. Wrede, Gotha, 1896—1905; VII/1, ed. J. Kühn, Stuttgart, 1935.

„Sz" = „Századok" (Secole).

T = Traducerea în limba romînă a relatării lui Transylvanus despre expediţia lui Magellan (în vol. *Cu Magellan*, cf. mai sus, sub sigla P).

Tr = *Tractatus sive epistola de detectis in Africa, America et Asia regionibus*, cod. 4280* ch. XVI, 4°, 12 ff., Österr. Nationalbibliothek, Viena (epistolă a lui M. Transylvanus, cf. mai jos, n. 207).

[1] J. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon... der Siebenbürger*, III, Braşov, 1875, p. 407; Fr. Teutsch, în „Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", 4 (1881), p. 45; [H.] Baumgarten, *Geschichte Karls V*, vol. I, [Stuttgart], 1885, p. 172—174, citat după Márki S., *Egy magyar humanista: Maximilianus Transylvanus* (Un umanist maghiar: M. T.), în „Erdélyi Múzeum" (Muzeul Ardelean), 10 (1893), p. 27 n. 4.

confuzia s-a lămurit, cînd s-a observat că acest Maximilian a murit încă în 1521[2] și că familia Zevenbergen (numită astfel după o localitate din amintitele Țări de Jos) nu și-a spus niciodată Transylvanus. De altfel, traducerea corectă a toponimului Zevenbergen (în nordul ducatului de Brabant, azi în sudul Olandei, aproape de Breda) ar fi Septemmontes, iar derivatul onomastic al acestuia, Septimontius[3]. S-a relevat apoi, deși destul de tîrziu, un pasaj dintr-o scrisoare a unui alt contemporan, Nicolae Olahus (1493—1568), umanistul de origine romînească transilvăneană, din serviciul Mariei, fosta regină a Ungariei, guvernatoare a Țărilor de Jos în numele fratelui ei, Carol Quintul. În această scrisoare dată din Bruxelles la 8 februarie 1534, Olahus amintește despre *Maximilianus noster Transsylvanus*, cu care se afla în relații „de o deosebită familiaritate, datorită patriei comune, după cum spune dînsul (adică Maximilian), și eu cred de asemenea că așa este"[4], notează același Olahus, care era oarecum și coleg cu Maximilian, ambii fiind pe atunci în slujba pomenitei guvernatoare, primul în calitate de secretar, cel de-al doilea în acela de sfetnic.

Din citatul de mai sus rezultă limpede că Olahus cunoștea originea ardeleană a lui Maximilian doar din spusele acestuia și că n-avea motive s-o pună la îndoială[5]. S-a tras de aici o concluzie verosimilă, în sensul

---

[2] K. Brandi, *Kaiser Karl V*, München, 1942 (ed. I, 1937), p. 89, 103—104. Pentru anul exact al morții sale: 1521 (iar nu 1544 sau 1545), vezi Kropf L., *Maximilianus Transylvanus életéhez* (Cu privire la viața lui M. T.); în „Sz", 1890, p. 661 (după un raport diplomatic din 9 august 1521). Acestui Maximilian i-a adresat în 1520 o elegie (la comemorarea unui an de la moartea împăratului Maximilian I) umanistul Caspar Ursinus Velius, iar nu lui Transylvanus, după cum afirmă greșit T. Thienemann (*Erasme en Hongrie*, în „Revue des études hongroises", 5 [1927], p. 97 n. 1).

[3] Márki, *op. cit.*, p. 24. Totuși uneori i se spunea și personajului nostru „Maximilian Sybenberger", după cum procedează umanistul Conrad Peutinger (posesorul celebrei hărți romane ce-i poartă numele) într-o scrisoare, dată din Worms la 26 mai 1521, către orașul Augsburg, în care amintește de un privilegiu în favoarea acestui oraș, ce urma să fie prezentat a doua zi împăratului Carol V pentru semnătură de către Maximilian (RTA, II, p. 941).

[4] „...pro ea, quae inter nos ob patriam communem intercedit familiaritas, ut ipse dicit, et ego quoque ita credo, non vulgaris..." (*Monumenta Hungariae Historica*, 1: *Okmánytárak* [Diplomataria], vol. 25, ed. Ipolyi A., Budapesta, 1875, p. 452). Pasajul a fost remarcat de Kropf L., în articolul *Maximilianus Transylvanus*, în „MKSz", 1895, p. 298.

[5] Considerăm — împreună cu Alph. Roersch (*Maximilien Transsylvanus, humaniste et secrétaire de Charles Quint*, în „Académie Royale de Belgique, Bulletin de la classe des lettres...", t. 14 (1928), p. 96 — neîntemeiată părerea exprimată de J. Förstemann—O. Günther (*Briefe an Desiderius Erasmus von Rotterdam*, Leipzig, 1904, XXVII; *Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen*, p. 430) și anume că pasajul reprodus „ist als nur scherzweise gesagt aufzufassen wegen des latinisierten Namens Transilvanus". Din felul cum e redactat pasajul și ținînd seama de împrejurarea serioasă în care a fost formulat (în legătură cu o misiune diplomatică a lui Transylvanus), nu rezultă de loc impresia că el ar fi „de conceput în chip de glumă". De altfel Förstemann, care emite această părere, nu încearcă să dea nici o explicație pentru „numele latinizat Transilvanus", pe care-l purta Maximilian.

că Maximilian descindea dintr-o familie transilvăneană stabilită în străinătate, care a păstrat tradiţia originii sale[6].

Cu amintita informaţie a umanistului romîn şi cu această concluzie nu par să fie în concordanţă, la prima vedere, ştirile cuprinse într-un raport al lui Martin de Salinas, ambasadorul regelui Ferdinand de Habsburg la curtea lui Carol V, fratele său. Ambasadorul îl înştiinţa, la 11 martie 1527 din Valladolid (unde se afla curtea), pe stăpînul său că împăratul avea de gînd să trimită la Viena pe unul dintre secretarii săi, care e de origine din Transilvania şi supus al lui Ferdinand; că tatăl secretarului a căzut în luptă şi de aceea el doreşte acum să intre în slujba regelui şi să lupte împotriva turcilor[7]. Kropf credea că aici trebuie să fie vorba despre Maximilian Transylvanus, căci în anturajul împăratului nu cunoaştem alt secretar de origine din Transilvania.

Apponyi a exprimat însă îndoieli cu privire la această identificare, socotind că Maximilian Transylvanus, ca un vechi slujitor al Habsburgilor, trebuia să fi fost bine cunoscut lui Ferdinand şi deci n-ar fi avut nevoie de asemenea precizări din partea ambasadorului său[8]. Pe de altă parte, adăugăm că Maximilian în această vreme nici nu se găsea în preajma împăratului, în Spania, ci stătea, probabil de mai mulţi ani, în Ţările de Jos, de unde, la 28 ale aceleiaşi luni martie 1527, adresează o scrisoare lui Erasm din Rotterdam, la Basel[9]. În realitate, obiecţia lui Kropf trebuie să cadă, deoarece se pare că în anturajul lui Carol V se mai găsea un secretar de origine din Transilvania sau al cărui nume era, în orice caz, în legătură cu această ţară, şi, fără îndo-

---

[6] Apponyi S., *Hungarica*, I (ed. maghiară), Budapesta, 1900, p. 104. (Citäm aici ediţia maghiară a acestei lucrări, fiindcă menţionata concluzie nu figurează în ediţia ei germană, deşi mai nouă, la care ne referim mai jos, în celelalte note, fiind vorba de o ediţie mai recentă şi de o consultare mai accesibilă, prin limba în care e publicată). Cf. mai jos, p. 46.

[7] [F. de] Gayangos, *Spanish Calendar*, la data amintită, după rezumatul lui Kropf, *Maximilianus Transylvanus életéhez* (Cu privire la viaţa lui M. T.) în „Sz", 1889, p. 54, care, din păcate nu reproduce textul original. După cuvîntul „luptă" el întregeşte, prin conjectură, în paranteză, „de la Mohács".

[8] Apponyi, *Hungarica*, I (ed. germană), *Leipzig*, 1903, p. 104, nr. 132. E adevărat că Trausch (*op. cit.*, III, p. 407 n. 1) menţionează o diplomă de nobleţe (*armales*), obţinută de Maximilian Transylvanus de la Ferdinand, din care fapt s-ar putea deduce că el a adus unele servicii şi lui Ferdinand. În orice caz, în 1524 el a dus, în numele lui Carol V, tratative cu acesta (cf. mai jos, n. 104b). După cum se ştie, Carol i-a cedat lui Ferdinand, încă în 1521, cîrmuirea posesiunilor ereditare din Austria, apoi locotenenţa în Germania, iar în 1531 a consimţit să devină chiar „rege al romanilor", după ce, din 1525, Ferdinand era şi rege al Ungariei, iar din 1527 al Boemiei. Trausch afirmă că sus-zisa diplomă se afla în posesia cunoscutului colecţionar Nicolae Jankovics (1773—1846), care „mit andern literarischen und antiquarischen Schätzen an das k. ungarische National-Museum verkauft hat, wo solche aber im Jahre 1869 nicht haben vorgefunden werden können". După cît ştim, ea n-a fost regăsită pînă acum. Nu e menţionată de Áldásy A., în *Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei* (Diplomele de nobleţe din Biblioteca Muzeului Naţional Maghiar), [I], [anii] 1200—1868, Budapesta, 1904; vol. II, fasc. 1, [anii 1292—1600], Bp., 1923. Nu putem acorda prea mare încredere sus-zisei afirmaţii a lui Trausch. Probabil că e vorba aici de una din confuziile pe care le conţine articolul său despre personajul nostru.

[9] Vezi mai jos, p. 68.

ială, la el se referă Martin de Salinas. E vorba de Martin Transylvanus, menționat în 1522 și 1524 ca scrib al cancelariei imperiale, identic — după Roersch — cu Martinus Sydonius Transylvanus, un prieten al lui Diego Gracian d'Alderete[10], al acestui secretar și ocrotit al lui Maximilian Transylvanus. Tot Roersch crede că el a fost „o rudă apropiată" a celui din urmă. Pomenitul Martin Transylvanus nu trebuie confundat cu Martin Siebenbürger, primar al Vienei, zis și el uneori Transylvanus (după cum vom vedea), care n-a fost însă niciodată în slujba cancelariei lui Carol V și nici nu mai trăia în 1524[11].

În sprijinul tezei despre originea transilvăneană, am zice indirectă a lui Maximilian am mai putea invoca însuși numele său. Din epoca în care a trăit el — spre sfîrșitul secolului al XV-lea și în primele patru decenii ale celui următor — n-avem indicii ca acest nume să fi fost purtat în Transilvania sau în Ungaria. De altfel, n-avem dovezi în această privință nici din secolele precedente[12]. Și de aici rezultă că el nu se va fi născut în Transilvania, ci probabil în posesiunile austriece sau mai de grabă burgunde (și anume în Țările de Jos) ale împăratului Maximilian I (1493—1519), datorită căruia începea să se impună acest nume.

Unii cercetători îl consideră pe Maximilian Transylvanus german (sas), iar alții, îl socotesc ungur sau secui.

Pentru prima teză[13] pledează următoarele argumente:

Într-o scrisoare din 30 decembrie 1514, pe care Petrus Martyr de Angleria (1459—1526), cunoscutul umanist de origine italiană și sfetnic influent al lui Ferdinand Catolicul, regele Spaniei, o adresează cardinalului Matthaeus Lang (1468—1540), episcop de Gurk (în Carinthia) și coadjutor al arhiepiscopului de Salzburg, îl menționează ca „tînăr german" *(juvenem Germanum)* pe Maximilian (care după cum se va vedea mai departe, nu putea fi decît Transylvanus), secretar în această vreme

---

[10] Roersch, *M. Trans.*, p. 111—112 (din păcate, nu citează izvorul din care și-a cules informația); idem, *Nouvelles indications concernant Maximilien Transsylvanus*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", 7 (1928), p. 879. Vezi mai jos, p. 60.

[11] Vezi mai la vale, p. 41.

[12] A se vedea bunăoară materialul onomastic din F. Zimmermann—C. Werner—G. Müller—G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I—IV (1191—1437), Sibiu, 1892—1937, indice; *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, în *Quellen zur Gesch. Siebenbürgens*, I (sec. XIV—XVI), Sibiu, 1880, indice; *Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt*, I—VI (sec. XII—XIX), Brașov, 1886—1918, indice. Vezi mai jos și n. 31.

[13] Susținută, deși fără argumente, de: J. Benkö, *Transsilvania*, II, Cluj, 1833, p. 334 (în parte textual după Bod, cf. mai jos în această notă); J. Kemény, în „Új Magyar Múzeum" (Noul Muzeu Maghiar), An. VII, vol. I, Pesta, 1857, p. 530 = idem, *Történelmi és irodalmi kalászatok* (Spicuiri istorice și literare), Pesta, 1861, p. 115; Trausch, *loc. cit.* Bod P., (*Magyar Athenas*, [Sibiu], 1766, p. 76—77) observă cu privire la personajul nostru: „nu e destul de lămurit dacă a fost sas sau maghiar". Kemény și după el Trausch atribuie greșit lui Bod afirmația că Transylvanus era un membru al familiei maghiare Somkereki din Transilvania.

al corespondentului său[14]. Apoi, în relatarea despre expediția lui Magellan, adresată de Transylvanus aceluiași Lang, se spune că portughezii au pătruns pînă la niște popoare, prin care el înțelege pe chinezi, „unde au găsit un neam alb și destul de civilizat, asemenea germanilor noștri" *(Germanis nostris similem)*[15]. Kropf și după el Márki[16] credeau a descoperi în această formulare o indicație că Maximilian nu era german, căci în cazul contrar s-ar fi exprimat: „asemenea nouă, germanilor" *(nobis, Germanis similem)*. Totuși, nuanța la care s-au gîndit acești cercetători e iluzorie, deoarece ei n-au observat că în aceeași relatare, autorul referindu-se la mirodenii, care au constituit un imbold atît de puternic al marilor explorări geografice, astfel și al călătoriei lui Magellan, remarcă textual în legătură cu *myristica nux* (adică nucșoara), odată că „o chemăm muscata, iar coaja acesteia floarea muscatei", iar a doua oară, și mai lămurit: „aceasta se cheamă la noi floarea muscatei, iar de către spanioli macis"[17]. Cine sînt „noi"? Răspunsul îl găsim, printre altele, în lucrarea devenită clasică a lui Heyd despre istoria comerțului levantin, unde se arată că macis poartă la germani numele de *Muskatblüte* sau, după un izvor medieval, *Muscaten blomen*[18]. Povestind la persoana întîia plural, Maximilian se referă așadar aici la germani, inclusiv la el însuși și Lang, căruia îi adresează relatarea.

Chiar dacă prin legăturile care îl atașau de Țările de Jos, Transylvanus le-ar fi considerat pe acestea ca patria lui de adopțiune, deci s-ar fi socotit el însuși flamand, putea și în acest caz să se simtă apropiat de germani. Dialectul flamand, care se integra în olandeză, se chema în

---

[14] Kropf, în „Sz", 1889, p. 53 (dată greșit redată prin 30 dec. 1515, în OEpp., VI, nr. 1553 introd.); Apponyi, *op. cit.*, p. 104. Termenul *Germanus* are aici, fără îndoială, o accepțiune etnică (Kropf, ibid.), în care el se folosea de obicei în această vreme, iar nu sensul de frate sau rudă (cum crede Márki, *op. cit.*, p. 25 n. 1) a lui Lang (originar din Augsburg). Și mai puțin ar putea să aibă acest termen înțelesul de „prieten", cum se afirmă, printre alte erori și exagerări despre personajul nostru, într-o lucrare de popularizare a lui Ács T., *Akik elvándoroltak* (Cei care au emigrat), Bp., 1940, p. 266, unde e inconsistent și argumentul că „german" are drept corespondent în limba spaniolă „aleman", deoarece scrisoarea lui P. Martyr e în limba latină.

[15] O, p. 280 = T, p. 190 („asemenea cu nemții noștri"). Pentru identificarea acestui neam cu chinezii înșiși vezi relatarea lui Pigafetta = P, p. 146, și alte mărturii contemporane: M. F. de Navarrete, *Collección de los viajes*, IV, Madrid, 1837, p. 341, 353; F. Wieser, *Magelhães — Strasse und Austral-Continent auf den Globen des Johannes Schöner*, Innsbruck, 1881, p. 104—106. Nu e vorba deci de siamezi, de locuitorii din jurul Golfului Siam, căci Sinus Magnus nu e identic cu acesta, cum credea Kropf (*M. Transsylvanus életéhez*, în „Sz", 1887, p. 546), ci cu China (P, p. 75, 143).

[16] Márki, *op. cit.*, p. 25.

[17] „... myristicam nucem quam muscatam et operimentum eius, quem florem muscatae vocamus..." (O, p. 278 = T, p. 187, tradus prea liber); „Haec [myristica nux] apud nos muscatae flos, ab Hispanis macis vocatur" (O, p. 296 = T, p. 211, tradus prea liber).

[18] W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, II, Leipzig, 1923, p. 646—647. Vezi și L. Tolhausen, *Nuevo Diccionario Español-Alemán*, Leipzig, 1891, la cuv. *macis;* J. Coroninas, *Diccionario crítico etimologico de la lengua castellana*, III, Berna, [1954], la același cuv.

evul mediu *dietsc*, nedistingîndu-se încă bine, prin denumirea lui, de germana propriu-zisă.

Din citatele de mai sus reiese aşadar destul de limpede că personajul nostru se considera de origine germană. Concluzia aceasta confruntată cu aceea despre descendența sa transilvăneană sugerează părerea că el cobora desigur dintr-o familie de origine săsească din Transilvania[19].

Pentru cealaltă teză — originea maghiară sau secuiască a lui Maximilian Transylvanus — formulată mai mult ipotetic şi indirect de alți cercetători[20], nu s-a putut invoca nici un argument plausibil, deoarece pasajul citat de unii dintre ei din pomenita relatare pentru pretinsa lui obîrşie negermană n-aduce, după cum am văzut, nici o dovadă în favoarea unei atare teze. Nici raportul lui Martin de Salinas, analizat mai sus, nu îngăduie — contrar lui Márki — să se afirme despre tatăl lui Maximilian că a fost un „viteaz maghiar", numai pentru faptul că a căzut în „lupta de la Mohács"[21], chiar dacă am face abstracție de nedumeririle amintite ce provoacă conținutul acestui raport şi de faptul că în text nici nu figurează toponimul Mohács, făcîndu-se doar aluzie la o luptă.

Înaintaşii lui Maximilian vor fi emigrat din Transilvania într-o vreme şi în împrejurări pe care, din lipsă de izvoare, nu le putem determina precis. Ținînd seama de bine cunoscutele legături comerciale dintre saşi şi țările din centrul şi apusul Europei[22], s-ar putea ca ei să fi ajuns tocmai prin aceste legături să se stabilească într-una din zisele țări. O altă cale, după cum se ştie, era frecventarea universităților străine mai ales germane, de către tineri, îndeosebi saşi, din Transilvania. Nu ne surprinde deci faptul că în secolele al XV-lea şi al XVI-lea se constată la Viena prezența statornică a trei familii de origine săsească. Cea mai de seamă dintre ele purta numele dublu de Siebenbürger şi Capinius (sau Copinius), folosind însă mai des prima formă. În textele latine i se aplicau cîteodată şi variantele traduse: Transylvanus, de septem Castris. Sigismund Siebenbürger, din patriciatul vienez, şi-a cîştigat merite în apărarea oraşului în timpul asediului din partea oştilor lui Matia Corvin, regele Ungariei, în 1484—1485. El a ajuns jude al oraşului *(judex civitatis)*. Fiul său, Martin Siebenbürger a fost în trei rînduri decan al Facultății juridice de la Universitatea din Viena, între 1505—1516 şi a devenit protagonistul tendințelor de autonomie ale stă-

[19] Cf. şi Roersch, *Nouv. indications*, p. 878—879: „J'ai de plus en plus l'impression que Tr. était un Saxon de Transylvanie".

[20] Kropf (*art. cit.* în „Sz", 1887, p. 547), în urma faptului că Maximilian relevă „pielea albă" a „siamezilor" (!), care ar fi în felul acesta „asemenea germanilor noştri" (cf. mai sus n. 15) presupune — făcînd concesii imaginației — că el era secui sau maghiar „brunet, cu părul închis"... Luîndu-se ca bază această ficțiune, într-o altă lucrare se atribuie aceste preciziuni imaginare chiar unor „descrieri contemporane" (Ács, *op. cit.*, p. 268). După Thienemann (*op. cit.*, p. 97), „son nom seul et son origine le rattachent aux humanistes hongrois".

[21] Márki, *op. cit.*, p. 24—25.

[22] O. F. Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", seria nouă, 39 (1913), p. 65—72.

rilor privilegiate față de samavolniciile guvernului teritorial al ducatului Austriei. Acest rol va determina, pînă la urmă, sfîrșitul său tragic, fiind condamnat la moarte și decapitat, împreună cu alți fruntași ai opoziției, din ordinul lui Ferdinand, la 11 august 1522, după ce ajunsese între timp, în 1520, primar *(Bürgermeister)* al Vienei[23].

S-a emis părerea că Maximilian Transylvanus făcea parte din această familie Siebenbürger[24]. În realitate n-avem nici o dovadă în această privință. Totuși nu este exclus ca el să fi fost rudă, poate mai îndepărtată, cu Martin Siebenbürger, pe care, în orice caz, îl cunoștea personal, după cum vom vedea mai departe[25].

Probabil că familia lui Maximilian Transylvanus a ajuns din Transilvania în Țările de Jos prin Austria, posesiune „ereditară" a dinastiei habsburgice, care îi va fi servit ca o punte spre noile posesiuni ale aceleiași dinastii, spre Țările de Jos, acaparate de viitorul împărat Maximilian I încă în 1477.

Nu este de loc sigur că acel „Maître Luc dit Transilvain ou de Transilvanie (Van Sevenborge)", a fost tatăl lui Maximilian Transylvanus, așa cum pretindea la un moment dat cercetătorul belgian Alphonse Wauters, pentru ca mai tîrziu să recunoască — în legătură cu lămuririle ce i le-a cerut Kropf — că nu știe de unde a luat această informație. Făcînd cercetări în arhivele belgiene, pe baza indicațiilor lui Wauters, nici Kropf n-a găsit nimic în acest sens, după cum n-a găsit nicăieri atestat numele „van Sevenborge", în afară de menționarea citată a lui Wauters[26]. Probabil — credem noi — e vorba și aici de un rezultat al confuziei între Transylvanus și van Zevenbergen, iar Luca va fi fost un membru al familiei din urmă.

Începuturile carierei lui Maximilian Transylvanus (probabil ca secretar în cancelaria împăratului Maximilian, apoi ca secretar al unor sfetnici ai acestuia). Transylvanus s-a născut pe la anul 1490[27]. Data nașterii sale trebuie plasată în jurul acestei date, pe de o parte, deoarece, după o informație, el a fost coleg sau „tovarăș de școală" *(Schuelgesell)* cu Johann Hoffmann, care fiind născut, după cum vom vedea pe la

[23] J. Hormayr, *Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten*, IV, Viena, 1823, p. 49—50, 156, 162; Sigmunds von Herberstein, *Selbstbiographie*, FRA, I, Abt. vol. I, p. 210; *Narratio de dissensione provincialium Austriae an. 1522 ... auctore anonymo coaevo*, în H. Pez, *Scriptores rerum Austriacarum*, II, Viena, 1743, col. 988—1004. Cf. K. Schwartz, *Die Familie der „Siebenbürger" in Wien*, în „Siebenbürger Quartalschrift", 1859, p. 39—45; [P.] Zieglauer, art. *Siebenbürger: Dr. Martin*, în *Allgemeine Deutsche Biographie*, 24 (1892), p. 168—173. O familie Siebenbürger exista și la Regensburg, după cum rezultă dintr-o înregistrare, din anul 1500, în „Nacio Renensium" la Universitatea din Viena: Joannes Sibnburger ex Ratisbona (*Die Matrikel der Universität Wien*, vol. II (1451—1518), fasc. 1, Graz-Colonia, 1959, p. 370, coloana dreapta, rîndul 120. În „Nacio Australium" de la aceeași Univ. figurează, în 1497, Michael Sibenburger de Rattmansdorff (ibid., p. 254, col. dr., r. 113).

[24] Kemény, *loc. cit.*

[25] Vezi mai jos, p. 54.

[26] Kropf, în „MKSz", 1895, p. 292—293.

[27] Márki, *op. cit.*, p. 25.

1492, ei vor fi fost cam de aceeași vîrstă; iar pe de altă parte, n-am putea admite o dată ulterioară anului 1490, ca data sa de naștere, deoarece chiar și în această ipoteză cu greu ne putem explica prezența lui la dieta ținută, în iunie-iulie 1505, la Colonia de către împăratul Maximilian, așa cum rezultă dintr-o „elegie" a sa latinească, „adresată fetelor din Constanța" (Elveția)[28]. Nu știm în ce calitate a asistat Transylvanus la această adunare, care-i oferă pretext să facă aluzie, după metaforele mitologice de rigoare într-un poem umanist, la decepțiile sentimentale ce le-a constatat la victimele aventurilor galante ale cavalerilor veniți la dietă:

Hic ego deceptas vidi sine fine puellas . . .[29].

Considerînd vîrsta sa, ar fi fost cam de vreme să le fi văzut, încă de pe acum în calitate de secretar sau în orice caz ca tînăr care îndeplinea o slujbă în cancelaria sau în anturajul lui Maximilian I. Căci, potrivit celor spuse mai sus, el trebuia să fi avut în timpul dietei de la Colonia aproximativ etatea de 15 ani. Acest lucru nu pare însă improbabil, dacă ne gîndim că amintitul Petrus Martyr de Angleria îl menționează pe Maximilian al nostru, chiar și peste un deceniu, la sfîrșitul anului 1514, ca un „tînăr german"[30].

Transylvanus a făcut studii temeinice, dovadă cultura sa umanistă, tipică epocii, cultură oglindită în epistolele și poeziile sale latinești. Desigur va fi studiat la o universitate, din teritoriile germane sau din Țările de Jos, urmînd poate Facultatea de „arte" (adică de litere, care ținea pe atunci, în parte, și locul școlii medii) sau Facultatea juridică. Ne-am gîndi mai ales la Universitatea din Viena, dar numele său nu se întîl-

---

[28] J. J. Fugger—S. von Birken, *Spiegel der Ehren des Erzhauses Österreich*, Nürnberg, 1668, partea a VI-a, p. 1156—1157; Apponyi (*op. cit.*, I, p. 105) rectifică afirmația lui Márki (*op. cit.*, p. 34), care credea că e vorba de vizita lui Carol V și a fiului său, viitorul Filip II, la Colonia în 1548 (cînd nici nu mai trăia M. Transylvanus). Acesta din urmă însă a scris poezia după o altă dietă, cea de la Constanța, care a avut loc — spune el însuși — „cu mai puțin de doi ani și jumătate" după cea de la Colonia (Márki, *op. cit.*, p. 36). De fapt dieta de la Constanța s-a ținut și mai de vreme: în aprilie-iulie 1507 (H. Kreiten, *Der Briefwechsel Kaiser Maximilians I mit seiner Tochter Margareta*, în „Archiv für österreichische Geschichte", 96 (1907), p. 241—244, 301; E. Albèri, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, seria I, vol. VI, Florența, 1839, p. 35—47). Indicațiile cronologice de detaliu ale lui Fugger, care scria pe la mijlocul sec. XVI și ale lui Birken, compilatorul său din sec. XVII, în legătură cu această dietă sînt contradictorii. Nici Transylvanus nu-și va mai fi amintit de toate amănuntele. Astfel, contrar aluziilor sale din această poezie (Márki, *loc. cit.*), Filip cel Frumos, ducele Burgundiei, devenit și rege al Castiliei, nu l-a însoțit pe tatăl său, împăratul Maximilian I, la dieta de la Colonia. Filip, fiind angajat în război cu ducele Carol de Geldern, apoi fiind ocupat cu tratativele de pace purtate cu acesta, împăratul a venit de la Colonia în timpul dietei spre a-l întîlni pe fiul său la Kleve (C. von Höfler, *Antoine de Lalaing*, ... în „Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", Viena, 104 (1883), p. 471—472; idem, *Die Depeschen des venetianischen Botschafters Vincenzo Quirino*, în „Arch. f. öst. Gesch.", 65 (1885), p. 106—110, 121—122, 125, 134; cf. și Fugger—Birken, p. 1161—1164).

[29] Vezi mai jos, p. 44.

[30] Cf. mai jos, p. 52.

neşte în listele de studenţi de la această Universitate[31]. Din perioada studiilor lui Maximilian cunoaştem doar atît că el a fost „tovarăş de şcoală" cu Johann Hoffmann zu Grünbüchel (lîngă orăşelul Rottenmann), unul din reprezentanţii Stiriei în solia trimisă de stările privilegiate ale provinciilor austriece „ereditare" ale Habsburgilor, în anul 1519, în Spania, la curtea lui Carol V, unde se afla, în calitate de secretar imperial şi Maximilian. Informaţia ne-o dă celălalt reprezentant al Stiriei în această solie, bine cunoscutul autor de mai tîrziu al lucrării *Rerum Moscovitarum Commentarii* (Viena, 1549), Sigmund de Herberstein (1486—1566), în autobiografia sa[32]. Acest Hoffmann (c. 1492—1564), un mic nobil, a devenit mai tîrziu vistier şi consilier foarte influent al lui Ferdinand, posedînd castele şi domenii numeroase în Stiria, în Tirol, în ducatul Austriei etc., sporindu-şi marile lui averi şi printr-o intensă exploatare minieră de tip capitalist începător[33].

Am arătat că după dieta de la Colonia (din 1505), Transylvanus asistă şi la aceea întrunită la Constanţa, în 1507. Tocmai această dietă i-a oferit prilej de inspiraţie pentru amintita poezie „către fetele din Constanţa", prevenite chiar în titlu să nu se lase (cum s-au lăsat cele din Colonia), „prinse de dragostea principilor", participanţi la „adunarea imperială". Autorul, care îşi spune — sau căruia i se spune de către editor, nu ştim precis — tot în titlu, *Maximilianus Transylvanus Bruxel-*

[31] A se vedea listele nominale publicate de G. D. Teutsch, *Siebenbürger studierende auf der Hochschule in Wien im 14. 15. u. 16. Jahrh.*, în „Arch. des Ver. f. sieb. Landesk.", seria nouă, 10 (1872), p. 164—181; Fraknói V., *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században* (Profesori şi studenţi din Ungaria la Univ. din Viena în sec XIV şi XV), Budapesta, 1874; Schrauf K., *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen, 1453—1630* (Studenţi din Ungaria la Univ. din Viena, 1453—1630), Bp., 1892, în *Magyarországi tanulók külföldön* (Studenţi din Ungaria în străinătate), vol. IV, de acelaşi; *Die Matrikel der Univ. Wien*, vol. cit., (mai sus, n. 23). Numele lui M. Transylvanus nu se întîlneşte nici la Th. Fabini—Fr. Teutsch, *Die studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig*, 1409—1872, în „Arch. des Ver. f. sieb. Landesk.", anul cit., p. 386 şi urm. La această Universitate studenţii din Ungaria şi Transilvania aparţineau „naţiunii polone" (naţiune în accepţiune universitară), singura care se pare că a fost cercetată. Numele lui M. Transylvanus nu se află nici în matricolele căminului „naţiunii ungare" de la Universitatea din Cracovia (Schwartz, *Verzeichniss der von 1492—1539 in Krakau studierenden Siebenbürger*, în „Arch. des Ver. f. sieb. Landesk.", serie nouă, 5 (1861), p. 115—118; Schrauf, *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis (1483—1558)*, Budapesta, 1893, în *Magy. tan. külföldön*, cit., III), nici în acelea de la Universitatea din Padova (A. Veress, *Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium, I:* Padova, 1264—1864, Cluj—Budapesta, 1915).

[32] FRA, I, p. 192: „...stuend Maximilian Transiluan neben dem Hoffman, alls sein Schuelgesell,..." cf. şi Roersch, *Nouv. indications*, p. 878. Trausch *(loc. cit.)* a înţeles greşit acest pasaj, în sensul că Maximilian ar fi fost coleg de şcoală cu Martin Siebenbürger, despre care Herberstein vorbeşte mai sus pe aceeaşi pagină. Vezi şi mai jos, p. 54.

[33] K. Lanz, *Staatspapiere zur Geschichte Karls V*, Stuttgart, 1845 *(Bibliothek des Literarischen Vereines, XI)*, p. 301—302; RTA, VII/1, indice (de adăugat şi p. 138); J. Bergmann, *Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des österreichischen Kaiserstaates*, I, Viena, 1844, p. 203—208; Zeissberg, în *Allg. Deutsche Biographie*, 12 (1880), p. 629—630.

[l]ensis, dedică această „elegie" lui Blasius Hölzel[34]. O altă creație lirică de aceeași specie, scrisă de el, fără îndoială, tot cu ocazia dietei de la Constanța, la comemorarea morții lui Filip cel Frumos (decedat la 25 septembrie 1506), care a fost celebrată, din ordinul tatălui său, Maximilian I, cu asistența membrilor dietei[35], este închinată aceluiași Hölzel, împreună cu trei epigrame. Aceste cinci elucubrații poetice ale lui Transylvanus au fost publicate însă abia în toamna anului 1518 într-o culegere tipărită, cu ocazia unei alte diete, de la Augsburg, din acel an, în cinstea lui Hölzel[36]. Această antologie a fost îngrijită de cunoscutul umanist Pietro Bonomo, episcop de Triest, pe vremuri scrib *(amanuensis)*, ca și Hölzel, în cancelaria lui Maximilian I, apoi amîndoi consilieri și diplomați ai săi[37]. Pe lîngă poeziile lui Transylvanus, care figurează, într-o listă anume a colaboratorilor, ca „secretarius", culegerea cuprinde epistole și versuri scrise în timpul dietei ori mai demult și de către alți colegi sau prieteni ai lui Hölzel, în total 21 la număr: slujbași, diplomați, umaniști etc. de la curtea lui Maximilian sau în general din țările aflate sub stăpînirea Habsburgilor, în urma politicii lor dinastice și expansioniste. Ei aparțineau îndeosebi cercului literar de la Augsburg și celui de la Linz, care de fapt nu erau decît grupări locale ale cercului umanist mai larg, numit *Sodalitas litteraria Danubiana*, avînd centrul la Viena. Citām dintre ei pe umaniștii Celtis (șeful cercului danubian, care nici nu mai era în viață la data publicării antologiei, murind în 1508), Bebel, Cuspinian, Peutinger, Pinician, Spiegel, Ursinus Velius. Toți îl slăvesc pe Hölzel ca prieten sau mecena al lor.

---

[34] *M.Transilvani Bruxelensis ad puellas Constantienses in imperiali conventu ne amore principum capiantur elegia, Blasio H. dicata.* Ca o confirmare tematică a acestei poezii e de observat că — după cum se arată la Fugger—Birken (*op. cit.*, p. 1241) — la încheierea sesiunii dietei împăratul a pus să se organizeze o festivitate, la care au fost invitate soțiile și fiicele patriciatului din Constanța.

[35] *Ibidem*, p. 1240.

[36] *Complurium eruditorum vatum carmina ad magnificum virum D. Blasium Hoelcelium, sacri Caesaris Maximiliani consiliarium, Maecenatem eorum praecipuum, Augustae Vindelicorum in celeberrimo principum conventu impressa M.D.XVIII*, descris și comentat de Apponyi, *op. cit.*, I, p. 100—106. Poezia „Ad puellas Constantienses" a apărut a doua oară în culegerea lui Ranutius Gherus (Gunterus), *Delitiae C poëtarum Belgicorum*, IV pars, Frankfurt, 1614, unde i se atribuie lui Transylvanus, printr-o încurcătură de ordin tehnic, tipografic, și o altă poezie care, de fapt, aparține poetului următor din această culegere literară: Joannes Baptista Triestius, „In symbolum et insignia gentis Vrientiae, Bonis Avibus" (asupra acestei erori se atrage atenția la Förstemann—Günther, *op. cit.*, p. 432). Márki, care ne oferă traducerea în ungurește a ambelor poezii (*op. cit.*, p. 35—39), vorbește greșit (p. 34), pe baza celei de-a doua, despre relații ale lui M. Transylvanus cu Joannes Baptista de Vriendt și cu alți membri ai vestitei familii de artiști Vriendt (sau Floris) de la Anvers: Jan (I), Frans (I) și Cornelis (I) (vezi asupra lor U. Thieme—F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, 12 (1916), p. 121—126; cf. și Apponyi, *op. cit.*, p. 106).

[37] Pentru „Blasy Holczl", cf. instrucțiunile lui Maximillian I, 3 martie 1508, la J. Chmel, *Urkunden... zur Geschichte Maximillians I*, Stuttgart, 1845 *(Bibliothek des Literarischen Vereins*, X), p. 290—295. A se mai vedea Apponyi, *loc. cit.*, (cf. mai sus, n. 36) și H. Ankwitz v. Kleehoven, *Documenta Cuspiniana*, în „Arch. f. öst. Gesch.", 121 (1957), p. 94 n. 1.

Determinativul *Bruxellensis*, folosit în această antologie cu referire la Transylvanus, poate să însemne următorul lucru: că părinţii lui Maximilian erau stabiliţi la Bruxelles şi că el s-a născut acolo. Desigur, această ipoteză nu contrazice nici originea lor, mai mult sau mai puţin îndepărtată, din Transilvania[38], nici nu putea constitui o piedică pentru el de a fi un slujbaş al cancelariei lui Maximilian sau un secretar personal al lui Georg de Neideck, cancelar al Austriei, iar din 1506 episcop de Trento, după cum vom vedea.

Transylvanus trebuia să fi avut relaţii şi cu amintitul Heinrich Bebel (1472—1518), fiu de ţăran sărac, ajuns, prin talentul, erudiţia şi rîvna sa, după studii făcute la Cracovia şi Basel, unul dintre umaniştii germani cei mai de seamă în epoca premergătoare Reformei, profesor la Universitatea din Tübingen, poet laureat în 1501 de împăratul Maximilian. Printre prietenii şi mecenaţii lui Bebel se număra şi sfetnicul acestuia, Lang, viitorul patron al personajului nostru. *Maximilianus Transsilvanus Bruxellensis* şi-a asumat sarcina de a recomanda în cîteva versuri cititorilor, pentru înseninarea, dar şi învăţătura lor, una din operele satirice ale lui Bebel, *Facetiae*. În această scriere se bate joc, după un obicei preferat al umaniştilor, îndeosebi de imoralitatea şi ignoranţa clerului. Influenţată formal de povestirile hazlii, cu acelaşi titlu, ale florentinului Poggio Bracciolini, ea îşi trage însă seva din umorul popular german şi a avut un mare succes, dovedit de numeroasele sale ediţii în original şi în traducere (germană). Publicarea ei în prima ediţie la Strasbourg, în 1508, îi oferă lui Transylvanus prilejul de a-şi face foarte de vreme debutul literar, dovedindu-se, încă din timpul adolescenţei, un mînuitor destoinic al versului latin. Citäm din această poezie:

Disce igitur lepidosque sales hilaresque lepores
Bebelius libro quos canit ipse suo.
Inter enim hos poteris doctissima verba referre
Namque juvant placidis seria mixta jocis[39].

De altminteri, se pare că el nici nu era la prima lui încercare, căci poeziile pe care le-am amintit mai înainte, inspirate din mediul dietei de la Constanţa şi atestînd o destul de bună iniţiere, dacă nu în arta, măcar în meşteşugul îngrijit al făuririi stihurilor, au fost scrise probabil chiar în anul ţinerii acelei diete, în 1507, deşi ocazia pentru publicarea lor a întîrziat pînă la 1518.

Următoarea dată cronologică certă din viaţa lui Transylvanus e anul 1512, căci n-avem nici o garanţie că acel curier cu numele Maxi-

[38] Cum credea Apponyi (*op. cit.*, p. 103), în opoziţie cu Kropf, care remarcă, pe bună dreptate, că Maximilian „purta numele de Transylvanus înainte de a deveni Bruxellensis" (MKSz, 1895, p. 291).

[39] K. Amrain, *Deutsche Schwankerzähler des XV. bis XVII. Jahrhunderts. Heinrich Bebels Facetien*, Leipzig, 1907, p. XVII, XXVI, XXXI, XL. Asupra ediţiilor: J. G. Th. Graesse, *Trésor de livres rares*, I, Dresda, etc., 1859, p. 316—319; J.-Ch. Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, I, Paris, 1860, col. 727—728.

milian, care în mai și septembrie 1511 a fost trimis de la Bruges la curtea lui Henric VIII, regele Angliei, ar fi identic cu Transylvanus, așa cum afirmau unii cercetători[40]. Curierul cu acest nume a fost expediat probabil de Margareta, fiica împăratului Maximilian, guvernatoarea Țărilor de Jos (1507—1530), în legătură cu colaborarea dintre trupele habsburgice și cele engleze de la Calais împotriva lui Carol, ducele de Geldern[41].

La 24 februarie 1512, aflîndu-se la Verona, ocupată de trupele habsburgice, Transylvanus descrie într-o relatare latinească un episod dramatic al războaielor de cotropire a Italiei: dezastrul orașului Brescia, cucerit cu cîteva zile înainte, la 19 februarie, de către francezi, aliați ai lui Maximilian I, de la veneți. Autorul nu precizează sursele sale de informație pentru întocmirea acestei relatări despre „Jalnicul dezastru al orașului Brescia"[42]. De aceea nu știm dacă a fost martor ocular sau și-a cules datele de la alții, participanți la eveniment. Ipoteza din urmă e mai probabilă. Cei ce l-au informat au fost desigur militari din trupele habsburgice, care au luat parte, alături de francezi, la masacrul și jaful din Brescia. Unele din aceste trupe proveneau chiar din cele staționate în Verona[43], bază militară habsburgică în estul Lombardiei în anii 1509—1517. Printre cei care au atacat Brescia însă nu puteau fi „lanzichenecchi luterani", cum s-a afirmat recent, pentru bunul motiv că e vorba de anul 1512 . . .[43a]. Se pare că Transylvanus a intrat în orașul martir abia în urma cuceririi acestuia, căci numai după ce expune într-o formă obiectivă — impasibilă și sobră, oarecum oficială — de redactare, felul cum s-a desfășurat lupta pentru cucerirea Bresciei, adaugă, vorbind la persoana întîia, că a văzut trupurile celor uciși zăcînd pe toate străzile și piețile orașului, în unele locuri în număr atît de mare încît călărețul nu putea să evite să-i calce calul mereu pe ele; totodată se auzeau din case mereu țipete și vaiete. „Nu se știe nimic sigur — remarcă textual autorul — despre numărul celor uciși; socotesc însă că era atît de mare, încît trecea de opt mii; dar dintre ai noștri nu cred să fi murit douăzeci"[44].

Destinatarul relatării era Georg de Neideck (Neudecker) episcop-

[40] Kropf, (în „Sz", 1887, p. 547), după el Márki (*op. cit.*, p. 25) și alții.

[41] Kreiten, *op. cit.*, p. 228—229.

[42] C (pe care am folosit-o în microfilm). Relatarea a fost semnalată, cu greșeli, de Csontosi J., *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozásu kéziratai* (Manuscrisele bibliotecii imperiale [azi Nationalbibl.] din Viena cu referire la Ungaria), în „MKSz", 1884, p. 197. În legătură cu această epistolă, Márki (*op. cit.*, p. 25—26) confundă Brescia (*Brixia*) cu Brixen (*Brixina*, Bressanone) din Tirolul de sud. Eroare adoptată de Roersch (*M. Trans.*, p. 98) și de Ács (*op. cit.*, p. 269).

[43] M. Coccinius Tubingensis, *De bello Maximiliani imperatoris cum Venetis*, în M. Freherus — B. G. Struvius, *Rerum Germanicarum scriptores*, II, Strasbourg, 1717, p. 549.

[43a] C. Pasero, *Francia, Spagna, Impero a Brescia 1509—1516*, Brescia, 1957, p. 236.

[44] C, f. 162 v. = Par, p. CLV. Prin *nostri*, Transylvanus înțelege pe cuceritori, francezi și germani. După relatarea unui participant venețian, Pasqual Visentin, se arată, de asemenea, că nu se putea umbla pe străzile Bresciei de mulțimea cadavrelor celor uciși, decît trecînd peste ele; „a suo iudicio è sta morti 20.000 persone e di francesi 3.000" (Marino Sanuto, *Diarii*, XIII, Veneția, 1886, col. 517).

principe de Trento[45] (1506—1514), fost secretar al lui Vladislav II, regele Cehiei şi al Ungariei, la Buda către sfîrşitul sec. XV, apoi cancelar al ducatului Austriei, înainte de a fi numit în această demnitate bisericească[46]. El a fost membru al cercului literar danubian, care avea în frunte pe Conrad Celtis[47]. Un tirolez contemporan, Georg Kirchmair, în amintirile sale, îl înfăţişează ca pe un episcop vestit prin înţelepciunea şi elocvenţa sa[48]. În 1507, la începutul dietei de la Constanţa, împăratul Maximilian îl trimise în fruntea unei solii să ducă tratative cu elveţienii, pentru a-i determina să nu dea ajutor militar francezilor în campaniile din Italia[49]. El a mijlocit şi armistiţiul încheiat, în iunie 1508, între împărat şi veneţieni[50], iar în anul următor după redeschiderea ostilităţilor de către Maximilian I, prelatul participă la operaţiunile militare care au dus la ocuparea Veronei şi a altor localităţi din Italia nordică. La 15 iunie a aceluiaşi an el fu numit guvernator al Veronei de către împărat. Neideck a ocupat acest post pînă la moartea sa, care a avut loc în iunie 1514[51].

Din unele indicaţii ale acestei relatări sau raport şi anume din felul cum se adresează Transylvanus destinatarului, numindu-l stăpîn al său „unic“[52], apoi din aluzia că socoteşte ca o datorie a lui să-l informeze despre dezastrul Bresciei[53] şi în oarecare măsură chiar din formula de subscripţie, în care numele de *Maximilianus Transiluanus* e precedat de epitetul *perpetuus servitor*[54] — se pare că personajul nostru se găsea,

---

[45] C, f. 163: „A tergo R.mo D.no Triden[tino]“ (însemnare inedită).

[46] H. Ankwicz [v. Kleehoven], *Das Tagebuch Cuspinians*, în „Mitteilungen des Instituts für österreischische Geschichtsforschung, 30 (1909), p. 294.

[47] J. Aschbach, *Gesch. der Wiener Universität*, Viena, 1877, p. 429; G. Bauch, *Die Reception des Humanismus in Wien*, Wroclaw, 1903, p. 72 n. 11; Ábel J., *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság* (Umanişti din Ungaria şi societatea savantă danubiană), Bp., 1880, p. 79—83; Kardos T., *A magyarországi humanizmus kora* (Epoca umanismului în Ungaria), Bp., 1955, p. 212, 220.

[48] FRA, I, p. 425.

[49] Fugger-Birken, *op. cit.*, p. 1235. În această compilaţie (p. 1248), episcopul de Trento e identificat greşit, în legătură cu evenimentele din 1508, ca Paul de Lichtenstein, care era mareşalul ducatului de Tirol (A. Huber, *Geschichte Österreichs*, III, Gotha, 1888, p. 378; Pastor, *Gesch. der Päpste*, III/2, Freiburg im Breisgau, 1924, p. 823).

[50] Huber, *op. cit.*, III, p. 372.

[51] Kirchmair, în FRA, I, p. 431; Fugger-Birken, *op. cit.*, p. 1265; Max von Wolff, *Untersuchungen zur Venezianerpolitik Kaiser Maximilian[s] I während der Liga von Cambray mit besonderer Berücksichtigung Veronas*, Innsbruck, 1905, p. 12 (cf. 167—169), 109; cf. şi recenzia acestei lucrări de către K. Kaser, în „Mitt. des Inst. für öster. Geschichtsf.“, 29 (1908), p. 103, unde „Heidegg“ e greşală de tipar în loc de *Neidegg*, cum îşi scria numele prelatul respectiv.

[52] „Reverendissime princeps et domine domine mi unice, humi[l]imam commendationem etc.“ (C, f. 158).

[53] „Que omnia Reverendissimae Dominationi (Par, p. CLV: P[aternitati]) Vestrae pro debito meo diligenter significare volui“ (C, f. 163).

[54] *Ibid.* O formulă asemănătoare: *humillimus et perpetuus servitor, Maximilianus Transiluanus*, întîlnim şi în Tr, f. 12. Alte variante ortografice ale numelui său, în deosebitele izvoare: *Transsilvanus, Transsylvanus, Transylvanus* etc. (vezi prezentul studiu, passim).

cel puțin în această vreme (dar e posibil că și mai dinainte), în slujba aceluiași prelat, ca secretar al său. Nu știm cu ce prilej a vizitat Transylvanus Brescia. Poate se găsea acolo numai în trecere, în cursul îndeplinirii unei misiuni oarecare, mai ales că epistola e adresată lui Georg de Neideck, titularul unei dieceze din Tirolul învecinat și care, prin rolul jucat în evenimentele din Friul și din Lombardia, dar îndeosebi prin calitatea lui de guvernator al Veronei, putea fi foarte interesat de descrierea dezastrului Bresciei. Scrisoarea face, de altfel, impresia unui raport oficial.

Cucerirea și crîncena devastare a înfloritorului oraș de la poalele Alpilor a trezit un adînc răsunet în apusul Europei. Epistola lui Transylvanus — unul din izvoarele privind acest eveniment — începea foarte curînd să circule sub formă de copii. Ni s-a păstrat o asemenea copie, executată într-o cursivă gotică rapidă de Johann Pinicianus, unul dintre numeroșii literați și poeți *(vates)*, care gravitau în jurul împăratului, și trimisă, din Schwaz la 22 martie 1512, unui cunoscut al său anonim, după cum arată postscriptul aceluiași Pinicianus[55].

Raportul lui Transylvanus fu folosit pentru povestirea dezastrului Bresciei de Michael Coccinius (Köchlin) în opera sa *De rebus Italicis*. Coccinius, istoric umanist (1482— după 1512), a fost cîtva timp „cancelarul" (secretarul) lui Veit de Fürst, guvernator imperial al Modenei. Și-a scris această lucrare cu ocazia șederii sale în Italia, în mijlocul evenimentelor relatate, la îndemnul prietenilor săi, în primul rînd al lui Bebel, dornici să fie informați asupra evenimentelor de la sud de Alpi, așa cum arată scrisoarea sa dedicatorie, din Tübingen, la 1 iunie 1512, după reîntoarcerea lui din Italia, către Iacob de Bannissis (1466—1532), „secretar și cancelar" al împăratului[56]. Cartea a IV-a, singura publicată pînă acum[57], tratează din războaiele italiene răstimpul mai 1511—aprilie 1512[58]. Pentru cucerirea Bresciei izvorul principal

[55] C, f. 163 v.: „Hec me tibi humanissime ex[s]cribere non piguit, ut et animum meum qualis erga te sit cognoscas, et nouarum rerum quarum te, tum ex multis [?], tum ex comuni discipulo tuo Georgio Fueger accepi, cupidum esse participem facerem. Vale et me Georgium commendatos habe. Ex Swatza, 22 *do* Martii M.D.XII. Jo. Pinicianus" (însemnare inedită). Localitatea indicată aici este Schwaz, orășel din Tirol, cu mine de argint și de cupru exploatate, încă din sec. XV, de familia Fugger. Pe Pinician îl găsim menționat ca poet de către I. Spiegel (Freherus-Struvius, *op. cit.*, II, p. 764), astfel ca autor al unor versuri în fruntea ediției lui Iornandes [=Iordanes], publicată la Augsburg în 1515 (Apponyi, *op. cit.*, p. 85, nr. 109). E printre colaboratorii volumului de versuri închinat lui B. Hölzel, în 1518 (cf. mai sus, n. 36). Apoi, el e traducătorul în limba germană al vestitei biografii latinești a lui Barletius despre Scanderbeg, eroul luptei poporului albanez împotriva cotropirii otomane, traducere publicată tot la Augsburg, în 1533 (Pall, *Marino Barlezio*, în „Mélanges d'Histoire Générale", II, Cluj, 1938, p. 156). Era prieten și cu Ursinus Velius (Bauch, *op. cit.*, p. 29).

[56] Asupra lui J. de Bannissis, dalmat de origine: Bergmann, *op. cit.*, I, p. 1—4.

[57] [A.] Horawitz, art. *Coccinius*, în *Allg. Deutsche Biogr.*, 4 (1876), p. 381.

[58] Vezi titlul ei mai sus (n. 43). Ed. I, Basel, 1544 (Freherus-Struvius, *op. cit.*, II, p. 538).

— dar nemărturisit — al autorului e relatarea lui Transylvanus, din care împrumută, în unele cazuri, textual. Expunerea lui Coccinius e însă mai concisă, atît ca formă cît şi ca fond, într-un stil mai apropiat de latina clasică, cuprinzînd şi date proprii, obţinute din altă parte[59].

Epistola despre cucerirea Bresciei a fost inserată apoi în anexa Cronicii de la Ursberg (din sec. XIII), cronică tipărită la Strasbourg în 1537, avînd şi cîteva ediţii ulterioare[60]. Această compilaţie — anexa — a fost tradusă de teologul luteran Caspar Hedio (Heid, 1492—1552) în limba germană (ed. I, Strasbourg, 1539), în care a avut, de asemenea, mai multe ediţii[60a]. Prima ediţie a traducerii germane a lui Hedio e prefaţată de Filip Melanchton, principalul colaborator al lui Luther. Melanchton a publicat însă şi o ediţie proprie (Strasbourg, 1540)[60b]. Se omite şi în anexa cronicii de la Ursberg numele autorului epistolei, iar destinatarul ei e indicat în chip fals ca fiind episcopul de Gurk, adică Lang[61]. Bazîndu-se pe asemănările dintre această epistolă, cunoscută de el în forma sa tipărită în latineşte, şi descrierea lui Coccinius, Ranke bănuia greşit în cel din urmă pe autorul epistolei şi socotea că deosebirile dintre

---

[59] Tot aşa, ne dă o descriere sumară asupra aceluiaşi eveniment Pietro Bembo (*Rerum Venetarum Historiae*, ed. Veneţia, 1718, p. 455—457), unde găsim însă unele amănunte în plus, cu referire la oastea veneţiană, mai ales la unii ofiţeri ai ei „epiroţi" (sau „stradioţi", după cum îi numeşte Transylvanus şi alte izvoare, cf. de ex. Sanuto, *op. cit.*, XIII, col. 520—522).

[60] *Chronicum abbatis Urspergensis... Accedunt Paraleipomena* etc. Asupra ediţiilor v. Graesse, *op. cit.*, II, p. 139, col. 1; A. Potthast, *Bibliotheca Historica Medii Aevi*, ed. II, vol. I, Berlin, 1896, p. 400; vol. II, p. 893.

[60a] Nu sîntem în măsură — în lipsa documentării necesare — să precizăm dacă există vreun raport între traducerea lui Hedio şi versiunea „in vecchio rozzo tedesco", a unui „opuscolo, firmato colle sole inixiali H.S., senza nota tipografica", înregistrat „in un catalogo dell'antiquario [L.] Rosenthal" [din München]. Opusculul e semnalat de F. Garbelli, care îi traduce titlul în felul următor: „Segue qui la terribile e violenta espugnazione e conquista dell'inclita, ricca, celeberrima e forte città di Brescia, coll'assedio e la presa di un monastero della stessa. Segue anche l'orribile bataglia avvenuta a Ravenna" (F. Garbelli, în „Commentari dell'Ateneo di Brescia per l'anno 1887", p. 179). Din paginile pe care le reproduce, în traducere italiană, Garbelli, rezultă fără nici o îndoială că e vorba — în partea care priveşte Brescia — despre lucrarea lui Transylvanus (*ibid.*, p. 180—184). De altfel, deşi opusculul trece sub tăcere numele său, în această versiune se arată totuşi că ea e făcută după „una relazione latina da Berna [= Verona, adăugăm noi] diretta a Giorgio Neygdeg, vescovo di Trento il 24 febbraio 1512" (*ibid.*, p. 180). Această publicaţie germană (după care n-am putut obţine microfilm) „si trova nella Biblioteca Da Como a Lonato", precizează C. Pasero, care adaugă că iniţialele H.S. corespund „probabilmente" numelui Hans Schneider (*op. cit.*, p. 252 n. 50). Cine era însă acest personaj? N-am aflat despre el nimic. N-ar fi vorba mai degrabă despre Hartmann Schedel, cunoscutul cronicar din Nürnberg (1440—1514)?

[60b] Fr. Pfister, *Die Entdeckung Alexanders des Grossen durch die Humanisten*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien*, ed. J. Irmscher, I, Berlin, 1962, p. 62.

[61] „Expugnatio Brixiae, ad episcopum Gurcensem scripta" (Par, p. CLI—CLV).

ele s-ar datora intervenițiilor stilistice ale lui Bebel[62]. Tot așa rezultă că e eronată părerea — pe care o întîlnim în istoriografia italiană contemporană — care consideră această epistolă ca fiind anonimă, vorbind despre un pretins „anonimo tedesco", despre „una relazione popolare"[62a]. Pe de altă parte, comparînd forma tipărită a epistolei latinești cu manuscrisul păstrat în copia de la Viena, constatăm numeroase omisiuni de cuvinte în ediție, iar în schimb și prezența altor cuvinte care lipsesc în copie, deși contextul arată că acestea, unele cel puțin, trebuiau să fi existat în original; de asemenea, am observat unele modificări (mai ales de ortografie), făcute de un anonim *(autor innominatus, studiosus quidam historiarum)*[63], autor al anexei pomenitei cronici de la Frederic II pînă la Carol V, și anume pînă la anul 1538. Se pot releva și greșeli de lectură[64].

---

[62] L. Ranke, *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*, ed. II, p. 121—122 (anexă la *Geschichte der romanischen und germanischen Völker, 1494—1514*, Leipzig—Berlin, 1874; pentru cucerirea Bresciei, pe baza și a altor izvoare, *ibid.*, p. 272—274). După Coccinius (la Freherus-Struvius, *op. cit.*, II, p. 558, 560) căderea Bresciei a avut loc la 18 februarie, spre deosebire de Transylvanus, care oferă data de 19 febr. 1512 (C, f. 159 = Par, p. CLII; cf. la fel o relatare italiană la Sanuto, *op. cit.*, XIII, col. 514, 516, 517). Această dată e acceptată și de Pasero care consacră evenimentului un amplu capitol (*op. cit.*, p. 213—262). Ranke (*loc. cit.*) și Pastor (*op. cit.*, IV/2, p. 339) reține data de 18 febr. Nu știm pe ce se întemeiază Ranke (*Zur Kritik*, p. 122), atunci cînd afirmă despre Coccinius că l-a însoțit pe Lang în Italia (în 1511). Probabil e o confuzie în urma faptului că *De bello Maximiliani* a lui Coccinius începe cu expunerea misiunii diplomatice a lui Lang (din sus-zisul an).

[62a] C. Pasero, *op. cit.*, p. 229, cf. 225.

[63] Par, p. I—II, CLXXXII.

[64] *Greșeli de lectură:* laborare *praesensisset* (Par, CLII, r. 6), în loc de: *l. persensisset* (C, 158 v., 15). — *fascis* circumdederant (Par, CLII, 14), în loc de *fossis* c. (C, 158 v., 27) — *Iuit* eo primus (Par, CLII, 20), în loc de: *Fuit* eo p. (C, 159, 7). — Ioannes *Grannis*, Gasconum caput (Par, CLII, 31), în loc de: I. *Grandis*, G. c. (C, 159, 19), — equites *tibicine conuocant* (Par, CLII, r. penult.), în loc de: e. *tubicine* c. (C, 159, v., 9). — duo sunt itinera ex ea *parte* (Par, CLIII, 25), în loc de: d.s.i. ex ea *arce* (C, 160, 18). — *Robonus* Brisygella (Par, CLIII, 33), în loc de: *Babonus* B. (C, 160, 4). — eos enim ex omni *uico*... inuaserunt et *eneruauerunt* (Par, CLIIII, 25), în loc de: e.e.ex.o. *loco*... inuaserunt et *enecarunt* (C, 161 v., 9) — nostri *hos*... insequuntur (Par, CLIIII, 27), în loc de: n. *hostes*... i. (C, 161 v., 12). — per omnes uicos... *currunt* (Par, CLIIII, 40), în loc de: p.o.u. ... *dis*currunt (C, 162, 8). — per omnes uicos *et* plateas, fora et subuias (Par, CLV, 10), în loc de: p.o.u., p., f. et *suburras* (C, 162 v., 5). — per domos mulieres, *aut uiros* captos torqueri, aut se uel filias uiolari (Par, CLV, 13), în loc de: p.d.m., *per uicos* c.t., a.s.u.f.u. (C, 162 v., 9). — Gemmae, pocula, argen*tea* (Par, CLV, 16), în loc de: G., p., argen*tum* (C, 162 v., 15). — Reuerendissime *P. V.* (Par, CLV, 28), în loc de Reu. *D.* V. (C, 163, 10)..

Deosebiri mai importante între ediția (a II-a) și ms. (copie) al epistolei lui M. Transylvanus despre cucerirea Bresciei.

De *ortografie: ae* sau *ę, hi, strenue,* în loc de *e, hii, strennue* (passim).

Înlocuiri de cuvinte prin sinonime și alte schimbări gramaticale sau stilistice: in... gratiam *redeant* (Par, CLI, 14—15), în loc de: in g. *ueniant* (C, 158, 22). — quemlibet *vexillo* suo astare iubet (Par, CLII, 17), în loc de: q. *signo* s.a.i. (C, 159, 3). — nec de *deditione* esse sperandum cognouisset (Par, CLIII, 5), în loc de: nec *deditionem* e.s.c. (C, 159 v., 17). — milites nostri hos insequuntur (Par, CLIIII, 3), inversiune topică pentru: milites hos nostri insecuuntur (C, 160 v., r.

După februarie 1512 nu avem alte ştiri despre Transylvanus pînă la sfîrşitul anului 1514, cînd îl întîlnim tocmai în Spania, de această dată ca secretar al lui Lang, devenit între timp cardinal, după ce a jucat un rol extrem de important, ca reprezentantul principal al intereselor habsburgice, în acţiunile diplomatice care au dus la făurirea ligii de la Cambrai din 1508 împotriva Veneţiei şi în tratativele habsburgo-papale din Italia, în 1511—1514[65]. Se pare că după moartea lui Georg de Neideck la Verona (în iunie 1514)[66], personajul nostru trecu în slujba acestui orgolios diplomat şi prim sfetnic al împăratului devenind unul dintre secretarii săi, printre care se numărau în acest timp şi umaniştii Ursinus Velius, originar din Silezia (prieten al lui Jacob Piso din Mediaş) şi Riccardo Bartolini din Perugia[67]. Căci, în menţionata sa scrisoare, adresată lui Lang, la 30 decembrie 1514, Petrus Martyr de Angleria, care se afla în acea vreme la Guadalupe (în Estremadura), arată că l-a primit pe Maximilian ca pe un fiu al său, l-a găzduit „multă vreme", i-a dat îndrumări şi l-a ajutat, aşa cum crede că va fi aflat cardinalul acest lucru

---

ult. — 161, 1). — *uulneratis* peditibus (Par, CLIIII, 36) în loc de: *sauciatis* p. (C, 162, 2).

Omisiuni (în ediţie): Galli ex Herbedo Brixiam uersus... mouent (Par, CLI, 4—5), în loc de: Galli ex Herbedo *castra* Brixiam uersus... mouent (C, 158, 9) — ad uiam cogit (Par, CLI, 8), în loc de: ad uiam *Regiam* c. (C, 158, 14). — clangore concussarum campanarum (Par, CLII, r. penult.), în loc de: cl. c. *malleis* c. (C, 159, 10). — pristinae uirtutis quam gloriae memores (Par, CLIII, 12), în loc de: pr. u. *germanorum* q. g.m. (C, 160, 1). — pedites instructi (Par, CLIII, 1), în loc de: p. *bis* i. (C, 159 v., 13). — ex fenestris in nostros lapides demittebant (Par, CLIII, 40), în loc de: ex. f. *ita* in n.l.d. (C, 160 v., 16). — tumultuarie ingressi (Par, CLIV, 5), în loc de : t. i. *fuissent* (C, 161, 4). — quoscunque alios iugulant et enecant (Par, CLIII, r. penult. în loc de: q. a. *feriunt*, i. et e. (C, 162, 12). — decimum et quintum annum non agentes (Par, CLV, 20), în loc de: d. et q. a. *etatem* n.a. (C, 162 v., 21). — cui me etiam atque etiam commendo (Par, r. penul.), în loc de: cui me e.a.e. *humilime* c. (C, 163, 12). — Au fost omise, de asemenea, formulele adresei şi subscripţiei (vezi mai sus, p. 48).

Completări (în ediţie): quod *hostes* propugnaculis... muniuerant (Par, CLI, r. penult.; cf. C, 158 v., 7). — post arcis portam *remansit* (Par, CLII, 12; cf. C, 158, 23). — caeteras *omnes* terra obstruserant (Par, CLII, 14; cf. C, 158, 26). — cum duo [!] *suis* fratribus (Par, CLII, 30; cf. C, 159, 18). — adhortaturque *propterea* (Par, CLIII, 11; cf. C, 159 v., 27). — ad portam *ipsam* interiorem urbis (Par, CLIII, 3; cf. C, 161, 1: ad portam urbis interiorem). — in agrum Parmensem et *Cremensem* (Par, CLV, 24; cf. C, 163, 2). — *Anno Domini* M.D.XII. (Par, CLV, r. ult.; cf. C, 163, 13).

[65] Freherus-Struvius, *op. cit.*, 11, p. 571—572; Fugger-Birken *op. cit.*, p. 1291; [H.] Ulmann, art. *Matthäus Lang*, în *Allg. Deutsche Biogr.* 20 (1884), p. 611; Pastor, *op. cit.*, IV/1, Freiburg im Breisgau, 1925, p. 47. Lang a fost într-o vreme membru al cercului literar de la Augsburg (Bauch, *op. cit.*, p. 72, 86).

[66] După Wolff (*op cit.*, p. 109), el a murit la 14, iar după C. Eubel (*Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, III, Münster, 1923, p. 318), la 5 [eroare în loc de 15?] iunie 1514. Sanuto (*op. cit.*, XVI, vol. 531) atribuie moartea sa abuzului de vin, reproducînd nişte versuri anacreontice, latineşti, care ar fi fost poemul său preferat (cf. şi Wolff, *op. cit.*, p. 109 n. 3).

[67] G. Bauch, *Ursinus Velius*, în „Ungarische Revue", 1887, p. 10—11, 15—30. După cum rezultă dintr-un raport, din mai 1514, adresat de către G. de Neideck guvernului din Innsbruck, Lang se afla în trecere la Verona, venind de la Roma, unde purtase tratative cu papa Leon X (Wolff, *op. cit.*, p. 102 n. 1).

chiar de la el[68]. Nu rezultă lămurit din această scrisoare dacă la data ei Transylvanus se mai găsea în Spania (stînd cîtva timp în vreo altă parte a țării, după ce beneficiase de ospitalitatea lui Petrus M. de Angleria) sau dacă se va fi întors la patronul său, pe care putea să-l informeze, fie în scris, fie prin viu grai, de primirea ce i-o făcuse umanistul italian. Ca secretar imperial Transylvanus va avea desigur și mai tîrziu ocazia să fie în relații frecvente cu acesta la curtea lui Carol V, la Valladolid, unde P. Martyr continua să fie membru al consiliului de stat și al consiliului Indiilor (cum se numea America, pe baza cunoscutei erori a lui Columb).

Dintr-o aluzie relativ tîrzie, din 1538, și nu prea clară — cel puțin în forma în care ne-a stat la îndemînă pentru cercetările noastre — pe care o găsim la Jacob Spiegel (1483—1547), umanist și secretar imperial sub Maximilian I, Carol V și Ferdinand I, rezultă că Transylvanus s-a ocupat, ca împuternicit, de interesele lui Lang în Spania pînă cînd, „datorită sîrguinței învățăturii și fidelității" sale, a fost „primit de împăratul Carol" drept secretar al său[69]. Că acest din urmă fapt trebuia să fi avut loc numai după ce, în urma morții lui Maximilian I, Carol, nepotul său, stăpîn al Țărilor de Jos din 1515 și rege al Spaniei din 1516, devenise împărat sau mai exact „rege al romanilor", din iunie 1519, reiese și din împrejurarea că numele lui Maximilian Transylvanus nu figurează încă în statele de plată din iunie 1517 ale personalului curții lui Carol[70]. De fapt, după o informație inedită din noiembrie 1523, Transylvanus păstra chiar și la această dată slujba sa de secre-

[68] „Si in filium advenientem Maximilianum juvenem Germanum tuum a secretis suscepi, si hospitio ac mensa longo illum tempore collegi, si direxi, si juvi necne ipsum arbitror retulisse" (epistola nr. 563 „Ex Guadeluppe, III. Kal. Ian. 1515" la Kropf, în „Sz", 1889, p. 53, după *Opus epistolarum* al autorului, publicat, în ed. I, la Alcalá, în 1530). Asupra valorii, discutabile în unele privințe, a amintitului epistolar al lui P. Martyr, vezi E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München—Berlin, 1911, p. 232—233 (după J. Bernays). Transylvanus găsește, în 1522, în relatarea sa despre expediția lui Magellan, că Petrus Martyr, vorbind despre descoperirile geografice spaniole din America Centrală, e un „autor mai curînd demn de crezare decît elegant" (O, p. 279 = T, p. 189). El se referă aici la *Decades de Orbe Novo* ale acestui autor, la primele trei decade apărute înainte de zisa relatare (la Alcalá în 1516; cf. Fueter, *op. cit.*, p. 232).

[69] Al. Apponyi — L. Dézsi, *Hungarica*, III, München, 1925, p. 155—157. Spiegel dă această știre, înșirînd pe superiorii și colegii săi de odinioară din cancelariile habsburgice. Despre M. Transylvanus scrie: „quo usus est rerum suarum in Hispaniis procuratore, donec a caesare Carolo propter singularem industriam, eruditionem atque fidem ad secretiora sacrorum scriniorum negotia tractanda receptus est". Din păcate, nu ne-a fost accesibilă ediția lui Antonius Panormita, *De dictis et factis Alphonsi regia Aragonum*, Basel, 1538, îngrijită de Spiegel, în care se află această informație, pe care o utilizăm deci numai în extrasele reproduse în *Hungarica*. Din contextul acestor extrase și din cele ce știm din altă parte, se poate presupune că „usus est" are ca subiect pe M. Lang, amintit de asemenea de către Spiegel. Asupra acestuia: G. C. Knod, art. *Jacob Sp.*, în *Allg. Deutsche Biogr.*, 35 (1893), p. 156—158. Adăugăm că pe la 1515 Spiegel era „Secretariats-Adjunkt" al lui Jacob de Bannissis (Bergmann, *op. cit.*, p. 4). Nu știm pe ce se bazează afirmația lui Roersch (*M. Trans.*, p. 98), după care Transylvanus în același an era scribul (*ammanuensis*) lui Lang.

[70] Kropf, în „Sz", 1889, p. 56.

tar al lui Lang, pe lîngă calitatea de secretar imperial[70a]. A se fi ocupat, cum spuneam, de interesele lui Lang în Spania, nu excludea însă — dimpotrivă chiar presupunea — să fi servit, încă de atunci, dinainte de 1519, şi interesele lui Maximilian I şi ale lui Carol V, ca un modest pion pe vastul eşichier al politicii habsburgice.

Maximilian Transylvanus, secretar al împăratului Carol V.

La curtea lui Carol îl găsim atestat pe Transylvanus numai din noiembrie 1519, cu prilejul soliei austriece care a venit să i se închine în Spania, la Molins del Rey, lîngă Barcelona. Unul din membrii soliei, Herberstein, povesteşte că Maximilian Transylvanus, „secretarul regelui", a adus la cunoştinţa ei, printr-o scrisoare adresată lui Martin Siebenbürger, care făcea parte de asemenea din solie, ca purtătorul de cuvînt al acesteia să-şi rostească discursul în faţa suveranului, potrivit protocolului curţii spaniole în latineşte, iar nu în limba germană. Siebenbürger, însărcinat de colegii săi în acest scop, la audienţa solemnă din 6 noiembrie, şi-a îndeplinit sarcina într-o formă nesatisfăcătoare, lipsită de tact, după părerea celor de faţă, astfel şi după opinia lui Maximilian Transylvanus, împărtăşită de acesta lui Hoffmann. În fruntea discursului, reprodus de Herberstein, oratorul îşi traduce, la rîndul său, numele în latineşte: Martinus Transylvanus. Cu ocazia unei alte audienţe, acordate soliei de astă dată de către „marele cancelar" Mercurino de Gattinara (1465—1530), la 25 noiembrie, Herberstein îl menţionează din nou ca fiind prezent pe secretarul Maximilian Transylvanus, la sfîrşitul listei demnitarilor şi după Jean Hannart, un alt secretar al lui Carol V, pe care îl întîlnim în aceeaşi calitate, încă din 1510, pe lîngă Maximilian I[71].

Aproape în aceeaşi vreme sosi la curte şi o solie trimisă de principii electori din Germania, condusă de principele Frederic, comitele Palatinatului, spre a comunica solemn lui Carol decretul de alegere a acestuia ca „rege al romanilor" de către aceiaşi principi, cumpăraţi de nesăţioasa dinastie habsburgică cu sume uriaşe împrumutate de la casa bancară Fugger. Această ambasadă, care s-a înfăţişat înaintea monarhului la 30 noiembrie, e descrisă de Transylvanus într-o broşură, dedicată „colegului său" Jean Lalemand, tot secretar regal, care fiind împiedicat de alte „ocupaţii foarte importante" să asiste la audienţă, l-a rugat să-i expună în scris solia. Nici discursul purtătorului de cuvînt al delegaţiei germane, Bernhard Wurmser, nu prea l-a mulţumit pe Transylvanus, negăsindu-l potrivit pentru o temă, considerată de el, atît de grandioasă; doar răspunsul, pe cît de improvizat pe atît de elocvent, al lui Gattinara a putut să-i redea atare caracter. Printre piesele cuprinse în această

[70a] Vezi mai jos, p 62 şi n. 77.

[71] FRA, I, p. 191—193, 199, 209—213; Pez, *op. cit.*, II, col. 992, 995 (aici e numit cînd Transylvanus Copinius, cînd Transylvanus Sibenburger); pentru Hannart cf. Kreiten, *op. cit.*, p. 265, 282, 288. Asupra anturajului şi colaboratorilor, diplomaţilor etc. ai lui Carol V nu ne-a fost accesibil studiul lui Hayward Keniston, *Francisco de los Cobos, secretary of the Emperor Charles V*, University of Pittsburg Press, [1960], menţionat de G. Galasso, *L'opera del Brandi e alcuni studi recenti su Carlo V*, în „Rivista Storica Italiana", 74 (1962), p. 117.

cărticică se află și decretul de alegere, tradus de Transylvanus din limba germană în latinește, ca să poată fi mai ușor înțeles de colegul său.

Tipărită în același an, prin grija lui Lalemand, la vestita mănăstire Montserrat (Catalonia), lucrarea va cunoaște și o a doua ediție, apărută fără indicația locului, probabil la Augsburg[72].

La vestea alegerii sale ca suveran al Germaniei, Carol, avînd probabil în suita sa, între secretari și pe Transylvanus, părăsi Spania, în mijlocul nemulțumirii generale împotriva opresiunii fiscale și a guvernării sale absolutiste, cu ajutorul străinilor, mai ales burgundo-flamanzi, dintre care făcea parte, în definitiv, și personajul nostru. La 20 mai 1520, cu gîndul de a merge în noua sa posesiune, în Germania, el se îmbarcă, avînd ca primă destinație Anglia. După ce a încheiat aici alianță împotriva Franței, dușmana tendințelor de hegemonie ale Habsburgilor, întărind în schimb vechile privilegii comerciale engleze în Țările de Jos, la 1 iunie 1520 el debarcă în acestea din urmă[73]. La 12 septembrie același an, Thomas Spinelli, agentul diplomatic al Angliei la curtea Margaretei, guvernatoare a Țărilor de Jos în numele nepotului ei Carol, în raportul său către cardinalul Wolsey, cancelar al lui Henric VIII, îl menționează pe Maximilian, în calitate de secretar al împăratului, la Bruxelles, unde se afla împreună cu acesta[74]. În curînd Transylvanus îl urmă pe stăpînul său în Germania, unde la 23 octombrie, acesta fu încoronat la Aachen, vechea reședință a lui Carol cel Mare, ca „împărat ales al romanilor"[75].

În 1521 Transylvanus se găsea în anturajul lui Carol V la celebra dietă de la Worms, ale cărei dezbateri au fost dominate de puternicele frămîntări ale începuturilor Reformei. Cu acest prilej el a jucat un rol în două scene memorabile. După un raport contemporan, la 17 aprilie, cînd Luther apăru prima oară în fața dietei, Maximilian se ridică și, în mijlocul tăcerii generale, înfățișă lucrările tipărite ale acestuia (care, după cum știm din altă parte, fuseseră aduse în fața dietei prin grija nunțiului papal Hieronymus Aleander)[76] și dădu lectură titlului fiecă-

---

[72] Maximilianus Transylvanus, *Legatio ab reverendissimis ac illustrissimis principibus sacri Romani Imperii electoribus ad sacratissimum ac invictum caesarem divum Carolum, regem Hispaniarum catholicum, ... die ultimo Novembris anno 1519, ...* Montisserrati, 4°, 8 ff. nenumerotate, dintre care ultimul în alb. Cele două ediții descrise la Apponyi-Dézsi, *op. cit*, p. 90—91. Cuprinsul broșurii, fără numele autorului și cu omiterea prefeții acestuia, e reprodus la Freherus-Struvius, *op. cit.*, III, Strasbourg, 1717, p. 189—194. Márki, (*op. cit.*, p. 26) nu sesizează contradicția dintre afirmațiile sale: sosirea delegației germane la sfîrșitul lui noiembrie 1519 la Molins del Rey (data justă) și rostirea cuvîntării lui Wurmser în fața lui Carol V tot acolo la 6 noiembrie (confuzie cu data la care și-a ținut discursul Siebenbürger în numele delegației austriece, despre care el nu pomenește nimic). Asupra soliei germane: Brandi, *op. cit.*, p. 97; despre cariera lui Lalemand, *ibid.*, p. 171, 221.

[73] Brandi, *op. cit.*, p. 80, 101.

[74] Kropf, în „Sz", 1887, p. 548.

[75] Ács, (*op. cit.*, p. 270) afirmă enormitatea că „pregătirea diplomatică a fundamentării [?] imperiului romano-german [a fost] în bună parte opera" lui Transylvanus.

[76] Pastor, *op. cit.*, IV/1, p. 296.

reia, iar Luther, la întrebarea ce i s-a pus, a recunoscut că e autorul lor[77]. Apoi, în după-amiaza zilei de 25 aprilie, el însoţi pe Johann de Eck, „oficialul general" al arhiepiscopului de Trier (slujbaş superior eclesiastic, a nu-l confunda cu Johann Eck, vestit pentru disputele susţinute contra lui Luther), şi pe Johann Schneitpeck, cancelar al Austriei Inferioare şi sol al Austriei la dietă, în vizita lor făcută lui Luther, spre a i se aduce la cunoştinţă ordinul imperial care îi garanta reîntoarcerea acasă, cu salvconduct, într-un anumit termen. În acea împrejurare, Maximilian a întocmit un act notarial cuprinzînd atît mandatul împăratului cît şi răspunsul lui Luther, în care acesta şi-a exprimat devotamentul faţă de împărat şi imperiu, sub rezerva libertăţii de a-şi mărturisi convingerea sa în materie de credinţă[78].

În urma refuzului ferm al lui Luther de a-şi retrage învăţăturile condamnate de papalitate ca eretice, Carol a emis iluzoriul său edict care poartă data de 8 mai (promulgat la 26 aceeaşi lună), interzicînd răspîndirea lor. Un ordin al împăratului, dat din Worms (!), 30 decembrie şi adresat Universităţii din Viena, care a zăbovit să dea urmare edictului, a fost întocmit chiar de Maximilian Transylvanus[79]. El contrasemnează şi actul imperial eliberat în acelaşi oraş încă la 29 martie, prin care Herberstein e numit membru al consiliului teritorial al ducatului Stiriei[80]. De altfel, după un raport din 5 august acest an, al lui Lorenz Nachterhofer, trimisul lui Albrecht, principele elector de Maienţa la curtea împărătească, „nici unul dintre oamenii penei, cu excepţia lui Hannart, n-are atîta trecere pe lîngă maiestatea sa imperială" ca „domnul Maximilian". Desigur, potrivit obiceiului timpului şi mediului, el înţelegea să-şi... fructifice şi din punct de vedere material această influenţă, prin onorariile, uneori considerabile, obţinute de la cei care îi solicitau serviciile[81]. Se pare că el şi-a păstrat locul său de vază printre secretarii imperiali timp îndelungat, aşa cum rezultă şi dintr-o indicaţie

---

[77] RTA, II, p. 633 (unde — e vorba de o copie tîrzie, cu multe erori a unei relatări spaniole anonime, relatare scrisă la 16 mai 1521 poate de Lorenzo de Carvajal, membru al Consiliului Castiliei, cf. p. 632, 963 — personajul nostru e numit „Gimiliano", fiind arătat ca „un secretario del cardinal de Gursa". Înainte de dietă Transylvanus a transmis lui Aleander o copie după o scrisoare a lui Carol V către Frederic, principele elector al Saxoniei, dată la Worms, 17 decembrie 1520, în legătură cu Luther (i b i d., p. 468, n. 2).

[78] *Ibid.*, II, p. 567—568, 585, 610—611, 880 (diferite rapoarte contemporane).

[79] S. M i t t e r d o r f f e r, *Conspectus historiae Universitatis Viennensis*, Viena, 1724, p. 110—11. Data topografică a acestui mandat nu poate fi exactă, căci împăratul nu se mai afla în acest timp la Worms, ci se întorsese în Ţările de Jos (B r a n d i, *op cit.*, p. 122, 135). Maximilian e amintit — printre cei patru secretari imperiali — în legătură şi cu confirmarea imperială a privilegiilor oraşului Frankfurt am Main, serviciile sale fiind solicitate de o solie a acestui oraş care se afla la Worms spre sfîrşitul lui dec. 1520 şi la începutul lui ianuarie 1521 (RTA, II, p. 770—772).

[80] FRA, I, p. 248.

[81] „...niemands anderer von der feder (ausgenommen der Hannart) ainen solchen zugang zu kai' M' hat..." (RTA, III, p. 774). Spre a-i asigura sprijinul, în vederea rezolvării diferitelor treburi ale principelui elector la curtea imperială, Nachterhofer a intervenit la casa bancară Welser să i se achite 100 de guldeni în contul remuneraţiei sale („im abslag seines dienstgelts")! Cf. mai departe, p. 61.

a lui Erasm şi dintr-un document inedit, ambele din 1523, asupra cărora vom reveni.

Dintre problemele aduse în faţa dietei de la Worms ne interesează, în legătură cu Transylvanus, şi chestiunea luptei antiotomane, pusă de o solie trimisă de către Ludovic II, regele Ungariei, care voia să afle dacă, în cazul reînceperii războiului cu turcii, Ungaria putea să conteze pe ajutorul imperiului. Curtea regală din Buda, în ciuda anarhiei şi slăbiciunii Ungariei feudale după înăbuşirea în sînge a marii răscoale ţărăneşti din 1514, se amăgea cu nădejdea că, dobîndind sprijinul unor puteri străine, ar putea porni o campanie ofensivă. O misiune ungaro-boemă (Ludovic fiind totodată rege al Cehiei), din care făcea parte şi Ştefan Werbőczi, autorul faimosului Tripartit, îşi făcu apariţia la Worms[82]. Purtătorul ei de cuvînt, Girolamo Balbi, umanist veneţian, devenit după zbuciumate peregrinări prepozit de Bratislava, rosti la 3 aprilie în faţa împăratului şi a dietei o cuvîntare, care cu toate calităţile ei retorice, n-a atins ţelul urmărit, Imperiul habsburgic, în pofida combinaţiilor dinastice care îl legau de Iagelloni, avînd probleme mai urgente de înfruntat — îndeosebi Reforma şi războiul cu Franţa — decît acordarea unui ajutor împotriva turcilor, oricît erau ei prezentaţi şi acum, potrivit schemei tradiţionale, ca duşmani ai întregii creştinătăţi.

Încîntat de discursul lui Balbi, Transylvanus îl publică adăugîndu-i o epistolă de dedicaţie, din Worms, dar fără vreo altă indicaţie a datei, către cardinalul Lang, „a cărui bunăvoinţă faţă de mine (scrie el, adresîndu-i-se celui care nu înceta să-i fie proteguitor) e atît de mare, atît de deosebită şi de veche, încît de ar fi ale mele comorile lui Croesus sau ale lui Midas, tot n-aş fi în stare să răsplătesc vreodată bunătatea ta". Şi această publicaţie a avut două ediţii[83]. De altfel, adăugăm noi, cardinalul va fi avut ocazia să-l cunoască personal pe *Balbus noster* (cum îi spune Transylvanus), cu prilejul tratativelor habsburgo-iagellone din 1515, în care Lang fusese şeful delegaţiei împăratului Maximilian, iar Balbi reprezentant al regelui Vladislav II. Apoi, în curînd, în februarie 1523, prepozitul de Bratislava va fi chiar urmaşul cardinalului în episcopatul de Gurk[84].

În vara anului 1521 Carol s-a întors din Germania în Ţările de Jos, însoţit nu numai de Transylvanus, ci şi de Balbi, care tot mai făcea demersuri în vederea unei acţiuni generale antiotomane, mai ales că Soliman II, în faţa atitudinii negative a curţii din Buda de a purta tratative de pace, deschise ostilităţile şi, la 29 august, cuceri Belgradul, socotit cheia Ungariei, anticipînd astfel asupra iminentei prăbuşiri a

---

[82] Fraknói, *Werbőczy István a Mohácsi vész előtt* (St. W. înainte de dezastrul de la Mohács), în „Sz", 1876, p. 465; RTA, II, p. 758—759.

[83] *Oratio habita in imperiali conventu Wormatiensi die tertia Aprilis MDXXI per inclyti regis Hungariae et Bohemiae oratores...* Discursul lui Balbi a fost publicat curînd după dietă, probabil încă în 1521, în două ediţii, dintre care ultima a apărut la Viena (precum arată Jos. de Retzer în *Hieronymi Balbi Opera*, I, Viena, 1791, p. L—LI; discursul reprodus după ed. I, *ibid.*, p. 547—561; cf. şi la G. Pray, *Annales regum Hungariae*, [V], Viena, 1770, p. 46—52. Epistola lui M. Transylvanus la Retzer, *ibid.*, p. 42—44.

[84] Fugger-Birken, *op. cit.*, 1318—1330; Ábel, *op. cit.*, p. 65 n. 80.

regatului maghiar[85]. Diplomaţia imperială era însă absorbită complet de redeschiderea războiului cu Franţa şi de consolidarea alianţei cu papalitatea şi cu Anglia în atare scop. Cu ocazia acestei noi şederi a lui Carol în Ţările de Jos, Transylvanus, care continua să facă parte dintre secretarii săi, e amintit, la 1 iunie 1521, şi ca membru al Marelui Consiliu *(Grant Conseil)*[86], instanţă judiciară superioară a Flandrei (în sensul larg al cuvîntului), instanţă cu reşedinţa la Malines (Mecheln). Într-un raport al lui Spinelli către Wolsey, din 15 ianuarie 1522, se arată că Maximilian, secretarul împăratului, se afla atunci la Gand. La sfîrşitul lunii mai, *Maistre Maximilian de Transylvano* e menţionat între membrii „Consiliului Flandrei" — acelaşi cu sus-zisul Mare Consiliu — din suita cu care monarhul habsburgic intenţiona să meargă în Anglia, făcînd o nouă vizită aici, în drumul său de întoarcere din Ţările de Jos în Spania[87].

Probabil tot în timpul acestei şederi din anii 1520-22 a lui Transylvanus în Ţările de Jos a avut loc, cel mai tîrziu în 1522, căsătoria sa cu Francisca de Haro. E un episod familial care prezintă importanţă pentru cercetătorul modern mai ales pentru faptul că dezvăluie un motiv al interesului purtat de Maximilian grandioasei întreprinderi a lui Magellan. Potrivit ştirilor cuprinse într-unul din cele două epitafe, compuse în elegante versuri latineşti, la moartea ei de talentatul şi delicatul poet neo-latin Janus Secundus Everaerts de Haga (1511—1536) — care, deşi mult mai tînăr, se pare că era un prieten al lui Maximilian, — Francisca se trăgea după tată dintr-o familie „iberică", iar după mamă era belgiană[88]. Numele de fată al acestei prime soţii a lui Transylvanus, frumoasă şi fidelă, după elogiul ce-i face Everaerts în cel de al doilea epitaf, trebuie pus în legătură cu oraşul Haro din nord-estul Castiliei.

Într-adevăr, în relatarea despre expediţia lui Magellan, Maximilian pomeneşte de Castilia ca „patrie" a lui Cristofor de Haro, unchiul soţiei sale. Din confruntarea aceleiaşi relatări cu alte izvoare, rezultă că acesta, înainte de a finanţa o parte din cheltuielile organizării expediţiei, activa ca armator şi mare negustor la Lisabona şi Anvers[89]. Oraşul din urmă, metropolă comercială a Ţărilor de Jos, pornite pe calea formării

---

[85] *Mon. Hung. Hist., Dipl.*, V, ed. E. Simonyi, Budapesta, 1859, p. 25; cf. *Magyarország története* (Istoria Ungariei) I, Bp., 1961, p. 411—412.

[86] Kropf, în „Sz", 1889, p. 56; idem, în „MKSz", 1895, p. 293. Forstemann-Günther (*op. cit.*, p. 431) afirmă că „er ist aber hier wohl, nach seinem Gehalt zu schliessen, nicht conseiller, sondern secrétaire".

[87] Kropf, în „Sz", 1887, p. 548; Förstemann-Günther, *ibid.*; Brandi, *op. cit.*, p. 145. El s-a îmbarcat la Calais pentru Dover la 25 mai 1522 (K. Häbler, *Geschichte Spaniens unter den Habsburgern*, I, Gotha, 1907, p. 167).

[88] Johannis Secundi, *Opera*, ed. Leyden, 1631, p. 67 (ed. I, Utrecht, 1541).

[89] O, p. 280 = T, p. 190. Nu sîntem în măsură să ştim pe ce se bazează K. Häbler (în „Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben", 1892, p. 27) cînd afirmă că Cr. de Haro făcea parte dintre negustorii cei mai mari din Burgos. (citat de Förstemann-Günther, *op. cit.*, p. 431). Navarrete (*op. cit.*, vol. IV, p. LXXIV) arată că Cristofor (*Cristóbal*) mai avea doi fraţi, armatori şi negustori ca şi dînsul (după sursă portugheză). Nuño nu era însă unul dintre aceşti fraţi (cum credea Wieser, *Magalhães-Strasse*, p. 99 n. 1), ci Nuño Manuel (C. Errera, *L'epoca delle grandi scoperte geografiche*, Milano, 1910, p. 347 n. 1).

relațiilor capitaliste, era totodată antrepozit, pentru nordul Europei, al mirodeniilor aduse de corăbiile portugheze și spaniole la Lisabona și Cadix, în urma primelor mari descoperiri geografice. La Anvers aveau filiale bancherii germani și aici se aflau numeroși negustori francezi, italieni, portughezi, spanioli. Printre aceștia era și Diego de Haro[90], poate un frate al lui Cristofor și foarte probabil chiar socru al lui Transylvanus. Stabilit la Anvers, îl găsim atestat din 1507 în legături comerciale cu Lisabona, unde exporta metale, textile și alte mărfuri. În 1512, el a împrumutat curtea de la Malines, adică pe regenta Margareta, cu 110.000 de livre. În 1521 e menționat, de asemenea, în relații de afaceri cu Habsburgii, ca participant la arendarea comerțului de alaun. Registrele casei Fugger ni-l arată încă și în 1527, achiziționînd de la aceasta mari cantități de cupru[91]. Socrul lui Transylvanus a murit, după cum vom vedea, în 1528.

În acele versuri de circumstanță și probabil în oarecare măsură și de complezență, Secundus pomenește de „stema" familiei Haro și de originea decedatei din părinți distinși (*Francisca claris clarior parentibus*). S-ar putea ca această familie Haro să-și fi cîștigat blazonul, asemenea altor reprezentanți ai burgheziei înstărite, prin activitatea ei comercială. În orice caz, numai pe baza identității de nume, ea nu poate fi pusă în legătură, cu comiții de Haro, mari feudali castilieni, așa cum a făcut-o Marki, afirmînd că „astfel tînărul transilvănean și-a creat deodată vaste relații în noua sa patrie[92].

O mărturie documentară din 1522 ne-o prezintă pe Francisca de Haro ca soție a lui Transylvanus[93]. Ținînd seama de acest fapt, ca și de aluzia lui Secundus, după care tînăra „matroană" abia împlinise vîrsta de 25 ani la moartea ei, considerînd apoi etatea, de asemenea foarte tînără și data morții poetului (dispărut la 24 septembrie 1536, cînd el nu avea nici 25 de ani)[94], se poate deduce că Francisca, menționată ca fiind căsătorită în 1522, trebuia să fi avut în această vreme cel puțin vîrsta de 15—16 ani și în consecință data morții sale, la vîrsta de 25 ani, se plasează pe la 1530. Și într-adevăr, ea a murit în vara anului 1530, după cum ne

[90] H. Pirenne, *Geschichte Belgiens*, III, Gotha, 1907, p. 331. Un „D. Joannes de Haro" e amintit printre membrii consiliului orășenesc din Anvers în 1535 (Förstemann-Günther, *loc. cit.*).

[91] R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger*, I, Jena, 1896, p. 358 (unde se precizează că o livră era egală cu 40 de groși); II, p. 38; Roersch, *M. Trans.*, p. 102.

[92] Márki, *op. cit.*, p. 27. Un *comendador* de Haro (*Arro*) a fost ambasador al lui Ferdinand Catolicul la curtea ginereului acestuia, Filip cel Frumos, la Bruxelles, în anii 1505—1506 (Höfler, *Depeschen, cit.*, p. 118, 133, 141, 212, 213, etc.; idem, *Antoine de Lalaing, cit.*, p. 436, 447, 457). Titlul de comite de Haro îl va purta Iñigo de Velasco, conetabilul Castiliei, care era și duce de Frias (mort în 1528). A se vedea Brandi, *op. cit.*, p. 56, 125, 221.

[93] Kropf, în „MKSz", 1895, p. 293.

[94] J. Secundi, *Opera*, p. 364, 366. Spre sfîrșitul vieții a fost și el secretar al lui Carol V (*ibid.*, p*. 5).

informează Diego Gracian, fost secretar al lui Maximilian Transylvanus prin anii 1525-26, devenind apoi, la rîndul său, după întoarcerea sa în Spania, unul dintre secretarii lui Carol V[95].

E semnificativă şi pomenita mărturie din 1522. Ea arată că Maximilian Transylvanus şi Francisca de Haro, soţia sa, au cumpărat de la Maître Thomas, fiul lui Maître Richard Barradot castelul Houthem (Château d'Houthem) şi domeniul ce-i aparţinea în Ramsdonck, localitate imediat învecinată, ambele la nord de Bruxelles, aproape de Malines[96]. Cu greu ar fi putut face Maximilan atare lucru numai din economiile — pînă la această dată — ale salariilor sale de secretar imperial şi de secretar al lui Lang ori din „onorariile" ocazionale, oferite de cei interesaţi pentru a grăbi eliberarea unor acte sub semnătura imperială[97] sau pentru a răsplăti alte servicii, despre care aflăm mai tîrziu[98], sau chiar din venitul ce-l va reprezenta impozitul imperial (*Stadsteuer*) al unor oraşe germane mai mici, ca Ravensburg, apoi Wimpfen, pe care i-l conferise Carol V[99] sau, în sfîrşit, din veniturile postului său de membru al Marelui Consiliu, în care îl întîlnim menţionat numai din 1521[100]. El şi soţia sa (poate mai ales ea) trebuiau să fi avut părinţi bogaţi şi să fi dispus de o moştenire, respectiv zestre mare, ca să poată face o asemenea achiziţie seniorială. De altfel, aceasta constituia, după cum vom arăta, doar un precedent[101].

După mai bine de trei ani de absenţă, în iulie 1522, Transylvanus s-a întors împreună cu Carol V în Spania, care în acest răstimp fusese teatrul marii răscoale a comunelor orăşeneşti — cunoscută sub numele de *Comuneros* — din Castilia şi al altor mişcări antifeudale în Valencia

---

[95] Allen, în OEpp, VI, p. 34; VII, p. 265.

[96] Pe harta ducatului de Brabant din *Appendix Theatri A. Ortelli et Atlantis G. Mercatoris continens tabulas geographicas diversarum orbis regionum nunc primum editas*, Amsterdam, 1631, localitatea prezintă forma *Hautem* (cf. şi forma prescurtată *Haut.* — nu *Hant.*, Allen, în OEpp, t. VII, p. 1, cf. însă p. XXI (addenda la t. VI, p. 33) — din scrisoarea lui M. Transylvanus către Erasm, 28 martie 1527, mai jos, p. 68). În 1508 e amintit Johannes Hauthen, cancelar al Brabantului (Fugger-Birken, *op. cit.*, p. 1142). Va fi aparţinut într-o vreme acestuia castelul?

[97] RTA, II, p. 770 n. 2 (ianuarie 1521); *ibid.*, III, p. 774 (august 1521, cf. şi n. 81), p. 55 n. 1 (aprilie 1522).

[98] Cf. mai jos, p. 61.

[99] RTA, VII/1, p. 129 n. 2, p. 615 (la 31 aug. 1527, Carol V acordă consilierului său Ulrich Ehinger impozitul oraşului Ravensburg, reprezentînd anual suma de 90 de taleri, de care beneficiase pînă atunci secretarul imperial Max. Transylvanus, acestuia conferindu-i în schimb impozitul oraşului Wimpfen).

[100] În 1521 salariul său pe zi era de 24 s. [sous] (Roersch., *M. Trans.*, p. 111). Sistemul de salarizare a sfetnicilor din Ţările de Jos ai lui Carol V a fost studiat, mai ales pe bază de materiale arhivale din 1531—1555, de Baelde, în *Bijdragen voor de gesch. der Nederl.*, XVI (cf. „English Historical Review", 78 [1963], p. 616).

[101] Această importantă achiziţie a soţilor Transylvanus a fost înregistrată oficial (la Bruxelles), după afirmaţia lui Wauters, la 14 octombrie 1522. Kropf (în „MKSz", 1895, p. 293) consideră indicaţia eronată, întrucît la 22 (recte 24) oct. acelaşi an Maximilian se afla deja în Spania, la Valladolid, de unde îşi datează relatarea despre expediţia lui Magellan. Pe de altă parte, Kropf n-a găsit copia actului de vînzare-cumpărare cu data de mai sus în volumul respectiv al Curţii Feudale a Brabantului, unde actul ar fi trebuit înregistrat în ordine cronologică. Nu este exclus ca Wauters, care a mai făcut şi alte confuzii cu privire la personajul

și în Baleare[102]. Ele au fost însă înăbușite de absolutismul regalității spaniole, habsburgice, care renunțînd la alianța orașelor, se sprijinea de acum înainte și mai mult pe nobilime și cler, monarhia spaniolă devenind statul cel mai reacționar din apusul Europei.

Lichidarea completă a răscoalei Comuneros prin unele măsuri administrative luate de Carol, în toamna anului 1522, s-a petrecut cam în același timp cu prezentarea în fața sa la Valladolid — unde și-a reinstalat curtea — a unora din puținii supraviețuitori ai expediției lui Magellan în Spania, după ce făcuseră ocolul Pămîntului. Vom stărui mai la vale asupra relatării, din 24 octombrie, a lui Transylvanus despre această expediție, relatare care ni-l arată pe el însuși la curte, în calitatea lui de mai înainte, ca secretar imperial.

În anul următor, în august 1523, alături de alți secretari și sfetnici, ca Hannart și La Roche (care amîndoi erau, ca și Transylvanus, din Țările de Jos), precum și Balthasar Merklin, prepozit de Waldkirch, care se ocupa în cancelaria lui Carol V de treburile germane, Maximilian făcea parte din comisia ce purta, în numele împăratului, tratative, tot la curtea de la Valladolid, cu o delegație a orașelor germane. Pentru a „onora" (*vereren*) bunăvoința manifestată de cei patru consilieri în negocierea doleanțelor orășenești, printre care cele îndreptate împotriva proiectului instituirii unei vămi imperiale, delegația a propus, după reîntoarcerea sa în Germania, răsplătirea lor. Hannart cel mai influent dintre ei, pe serviciile căruia orașele contau și în calitatea sa de comisar

---

nostru și căruia i s-au reproșat multe erori și în legătură cu alte cercetări făcute de el, să fi dat și aici o indicație greșită, așa cum crede Kropf, deși recunoaște că pentru o deplină certitudine ar fi trebuit să cerceteze și alte volume de registre ale amintitei Curți (se înțelege pentru ipoteza unei înregistrări în afara ordinei obișnuite cronologice), lucru pe care n-a avut însă posibilitatea să-l facă. Așadar e probabil, dar nu e absolut sigur, că Wauters a dat în acest caz o indicație inexactă. — Dacă data cronologică: 14 oct. 1522 ar fi totuși exactă, ea ar exclude doar prezența lui Transylvanus la Bruxelles la această dată, fără să excludă acest an ca atare în cadrul perioadei 1520—1522 pentru căsătoria sa. Împrejurarea că în sus-zisa relatare Transylvanus îl amintește pe Cristofor de Haro ca „frate al socrului" său, cu referire la acțiuni din 1519, din ajunul organizării expediției, nu s-ar putea invoca drept dovadă că în acest din urmă an el era deja și căsătorit cu nepoata celui care a finanțat în parte expediția — așa cum crede Márki (*op. cit.*, p. 27) — căci aluzia la legătura lui de rudenie cu Cr. de Haro trebuie considerată ca retrospectivă, fiind făcută în 1522. Mai reamintim că Maximilian a plecat din Țările de Jos la 25 mai 1522, reîntorcîndu-se în suita împăratului, prin Anglia, în Spania, unde Carol V debarcă la 16 iulie. În sfîrșit, remarcăm că data de 14 oct. 1522 — fie și exactă — nu implică prezența efectivă a lui Transylvanus la Bruxelles, ci numai înregistrarea unei acțiuni juridice și plata taxei cuvenite de investire (*droit de relief*), care acțiune (încheierea contractului de vînzare-cumpărare) putea să fi avut loc mult mai devreme, la rigoare chiar prin procură. Asupra caracterului formal al datării, în cazul consimțămîntului imperial la o altă tranzacție a lui Maximilian, din 1537, a se vedea mai jos (p. 73).

[102] S. D. Skazkin — A. S. Samoilo — A. I. Cistozvonov, *Istoriia srednih vekov*, II, Moscova, 1954, p. 142—148; cf. și F. Soldevila, *Historia de España*, III, Barcelona, [1954], p. 281—287; T. Davies, *Spaniens goldene Zeit*, München—Berlin, 1939, p. 34—50.

al lui Carol V la dieta dela Nürnberg[103], de la începutul anului 1524, a fost remunerat cu 500 de guldeni, iar ceilalţi trei cu cîte 200 de florini renani. Dar pînă la urmă speranţele oraşelor legate de această solie trimisă în Spania nu s-au înfăptuit, după cum şi-au dat seama în cursul amintitei diete. S-au iscat chiar neînţelegeri pe această temă, precum şi în jurul problemei remunerării sfetnicilor imperiali, între Nürnberg şi alte oraşe pe de o parte, iar pe de alta Augsburg. Acesta este învinuit că s-a folosit de tratativele de la Valladolid spre a obţine avantaje unilaterale pentru „marile societăţi", adică pentru bancherii Fugger, Welser, Höchstätter, de împrumuturile cărora Habsburgii aveau nevoie pentru finanţarea politicii lor din Germania şi a războaielor necontenite pe care le purtau[104].

Lang continua să facă apel la serviciile lui Transylvanus. Într-o scrisoare inedită ce-i adresează de la Salzburg, la 16 noiembrie 1523, *d[omino] Maximiliano Transylvano, Caesareę Maiestatis ac nostro secretario*, îi dă dispoziţii — *tibi iniungimus* este expresia sa — să obţină intervenţia împăratului pe lîngă noul papă (Clement VII), ca acesta să revoce concesia făcută de predecesorul său principilor Bavariei, pe care o socotea dăunătoare jurisdicţiei sale. Spre a cîştiga adeziunea împăratului în favoarea acestei cereri, Transylvanus trebuia, potrivit instrucţiunilor lui Lang, să-i reamintească meritele acestuia în slujba dinastiei habsburgice. De asemenea, el trebuia să determine pe împărat să recomande papei şi ambasadorului său, la Roma, ducelui de Sessa, interesele cardinalului considerate în general. Lang îl invită să ia legătura şi cu Egidiu Rem, canonic de Passau, rudă şi consilier al său, pe care l-a trimis la curia pontificală în chestiunea revocării concesiei, personaj cunoscut lui Transylvanus (*tibi alias cognitus est*), precizează patronul său[104a].

În vara anului următor, *maistre Maximilian Transsilvano* fu trimis de Carol V în Austria la fratele său Ferdinand pentru tratative în problema impunerii lui George, fiu nelegitim al împăratului Maximilian, în calitate de coadjutor al lui Lang în arhiepiscopia de Salzburg. Acest proiect însă întîmpinînd dificultăţi, n-a putut fi adus la îndeplinire[104b].

Corespondenţa lui Maximilian Transylvanus cu Erasm din Rotterdam. Transylvanus reapare în lumina sporadică a izvoarelor în 1525 şi 1527, ani pentru care principalele informaţii asupra lui — de altfel

---

[103] Scrisoarea de acreditare a lui Carol V pentru Hannart pe lîngă locotenentul imperial (arhiducele Ferdinand sau comitele palatin Frederic), pe lîngă guvern (*Regiment*) şi Stările germane, cu data Valladolid, 23 august 1523, e contrasemnată de M. Transylvanus; plenipotenţa din partea împăratului, datată din acelaşi loc, la 20 aug. acelaşi an, e contrasemnată, pe lîngă Transylvanus, şi de către Waldkirck (RTA, IV, p. 290 n. 1, p. 292 n. 2). Maximilian contrasemnează (singur) şi actul lui Carol V pentru convocarea dietei imperiale, dat la Burgos, 6 septembrie 1523 (*ibid.*, p. 37 n. 1).

[104] *Ibid.*, p. 263, 655, 673—674, 683, 692, 703—704, 779; cf. Brandi, *op. cit.*, p. 162—163.

[104a] British Museum, Add. Ms. 21524, f. 11—12, orig. cu semnătură autografă (după fotocopie).

[104b] Ferdinand către Carol V, Viena, 1 nov. 1524 (W. Bauer, *Die Korrespondenz Ferdinands I.*, Viena, 1912, p. 234—235; cf. 265, 350, 353, 420, 467).

nepuse pînă acum suficient în valoare[105] — ni le furnizează corespondența sa cu Erasm din Rotterdam (1466—1536). Relațiile sale epistolare, ca umanist și slujbaș al Habsburgilor, cu șeful recunoscut al umanismului european din acea epocă (el însuși din Țările de Jos și sfetnic onorific al lui Carol V) nu ne pot surprinde. Cu toate elementele sale progresiste, critica adresată de Erasm, instituțiilor feudale și mai ales abuzurilor bisericii se menținea în termeni destul de generali, fiind împotriva soluțiilor radicale, revoluționare. Fără îndoială, Engels se gîndește în primul rînd la el, cînd printre reprezentanții Renașterii amintește și de „filistini prudenți care nu voiau să-și frigă degetele"[106]. Vîrfurile clasei dominante nu-l socoteau deci periculos pentru regimul social și politic al vremii pe acest „savant de cabinet", adept al compromisurilor. Tratat cu respect și de către Habsburgi, Erasm, stipendiatul lor, avea numeroși admiratori atît în cancelaria imperială din Valladolid, în frunte cu Gattinara, cît și în preajma guvernatoarei Margareta, la Malines.

În acest anturaj evolua și Transylvanus, reîntors în Țările de Jos, la o dată pe care nu sîntem în măsură s-o precizăm, dar după toate probabilitățile înainte de sfîrșitul anului 1524, așa cum vom vedea. De acum încolo el nu se mai afla pe lîngă împărat, ci stătea de obicei în Țările de Jos, desigur în calitatea lui de membru al Marelui Consiliu din Malines, deși menținea și titlul de secretar imperial, precum și legăturile sale cu prietenii din Spania.

Începutul corespondenței lui Transylvanus cu Erasm — pe care în admirația sa, îl va asemăna cu „o stea strălucitoare și radioasă"[107] — se situează probabil în anul 1522, înainte de vizita făcută în mai-iunie de Carol V la curtea engleză, după cum arată Erasm în scrisoarea sa, din 1 februarie 1523, prietenului său Marc Laurin, din Bruges. În această epistolă, Maximilian, unul dintre principalii secretari ai împăratului *(Maximilianus inter secretarios primi nominis)*, apare, alături de cancelarul Gattinara și alți sfetnici ai monarhului habsburgic, printre aceia care au atestat, în scrisorile lor foarte binevoitoare *(humanissimis suis litteris)* ce i le-au adresat, satisfacția cu care primise Carol cartea *De principe christiano* (aceeași cu *Institutio principis christiani)*, pe care îi dedicase celebrul umanist. Tot aceștia îi dădeau asigurări în privința pensiunii pe care i-o conferise suveranul și-l făceau să spere chiar sporirea ei în viitor[108]. Menționea unei alte scrisori, animată de o „admirabilă și sinceră prietenie" *(litteras ... mire candidas et amicas)*, trimisă de Maximilian lui Erasm, se întîlnește în epistola acestuia, din 25 martie 1524, către Guy Morillon, care se număra, de asemenea, printre secretarii

[105] O aluzie fugară se găsește la Trencsényi-Waldapfel, *Erasmus és magyar barátai* (E. și prietenii săi unguri), Budapesta, 1941, p. 28. Referiri incidentale la corespondență mai găsim la Roersch, *M. Trans.*, p. 104; J. Strelka, *Der burgundische Renaissancehof Margarethes von Österreich und seine literarisch-historische Bedeutung*, Viena, 1957, p. 90.

[106] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, [Buc.], E.S.P.L.P., 1954, p. 6.

[107] În epistola sa către Alonso de Valdés (asupra acestuia vezi mai jos, p. 65), epistolă dată din Bruxelles, 15 decembrie 1525 (Allen, în OEpp, VI, p. 266).

[108] OEpp, V, p. 209.

împăratului. Erasm scria lui Morillon că, deşi foarte ocupat, „răspunde" la scrisoarea lui Transylvanus[109].

Dar prima epistolă păstrată din corespondenţa lui Maximilian cu Erasm e abia răspunsul celui din urmă, dat din Basel, la 24 februarie 1525, la o scrisoare a personajului nostru, ce i s-a transmis de către prietenul lor comun, umanistul Beatus Rhenanus (c. 1485—1547), compatriot al lui Spiegel (ambii erau din Schlettstadt, în Alsacia). Judecînd după o aluzie a lui Erasm, Transylvanus îi adresase o scrisoare şi mai înainte (probabil pe cea menţionată la 25 martie 1524), la care corespondentul său a dat răspuns. Dar acest răspuns s-a pierdut, după cum a aflat Erasm, tot prin corespondenţă, de la Rhenanus, care în drumul său de înapoiere din Spania s-a oprit în Brabant, unde s-a întîlnit cu Maximilian. Oricum, legăturile acestuia cu marele umanist erau încă destul de intermitente. Cu toate acestea ne surprinde tonul reţinut al scrisorii din 24 febr. 1525 (în comparaţie cu celelalte două epistole cunoscute, pe care i le va adresa în acelaşi an), în special fraza: „Nu cred să fi avut cu tine relaţii mai apropiate, decît doar faptul că aflîndu-mă la Bruxelles, mi se pare acum patru ani, am auzit pe mulţi lăudînd în public omenia ta deosebită şi bunătatea distinsă a caracterului tău"[110].

Din scrisorile lui Erasm, adresate din Basel la 24 februarie, 2 iulie şi 8 noiembrie 1525, către Transylvanus — şi care au fost publicate într-una din primele ediţii ale corespondenţei erasmiene, încă în 1529[111], deci în timpul vieţii corespondenţilor — rezultă, în primul rînd, că Maximilian îl ţinea pe Erasm la curent cu problema spinoasă a pomenitei sale pensiuni. E vorba de pensiunea anuală de 200 de florini acordată, începînd cu anul 1516 de Carol din visteria Ţărilor de Jos, consilierului său onorific[112]. Banii i se plăteau însă neregulat, cu întîrzieri de ani întregi. Astfel pînă la 1 septembrie 1525 i se cuveneau pe ultimii patru ani 800 de fl, pe care n-a reuşit să-i încaseze nici pînă la 8 noiembrie, data ultimei scrisori păstrate din acest an către Maximilian. La 24 febr. Erasm, care spunea că nu prea avusese legături cu Antoine de Lalaing, comite de Hoogstraeten, şeful finanţelor şi om foarte influent pe lîngă guvernatoare, ba chiar un intim al ei, îl ruga anume pe corespondentul său să se intereseze de această chestiune. Transylvanus, după ce Erasm i-a mai răspuns la două scrisori, avînd acelaşi cuprins, îi împărtăşea, se pare în iunie, că a luat parte la o şedinţă a Consiliului, în

[109] *Ibid.*, V, p. 418. La 2 iulie 1527, Erasm îl întreabă pe Maximilian dacă Morillon s-a întors din Spania în Brabant, după cum îi scrisese (Morillon). Cf. *ibid.*, VI, p. 114.

[110] „Non arbitror mihi tecum vllam fuisse consuetudinem, nisi quod Bruxellae quum agerem ante annos quatuor, a multis praedicabatur singularis quaedam tua humanitas et ingenii candor eximius" (OEpp, VI, p. 34). Erasm face aluzie la vizita pe care a făcut-o la Bruxelles în vara anului 1521 (*ibid.*, n. 11). Pentru accepţiunile termenului *humanitas:* G. M. Hartmann, *Das Menschliche in der Weltanschaung der Renaissance,* în *Renaissance und Humanismus,* I, p. 28—30.

[111] Erasmi Roterodami, *Opus epistolarum, per auctorem diligenter recognitum,* Basel, Froben, 1529, p. 713, 728—729, 768.

[112] J. Huizinga, *Erasmus,* trad. germană, ed. III, Basel, 1941, p. 110 (ed. olandeză a apărut în 1924).

care s-a adus o hotărîre în această problemă. Știrea nu mai era nouă — scria la 2 iulie Erasm după ce o aflase dintr-o scrisoare primită de la guvernatoarea însăși, pe lîngă care intervenise și Ferdinand. Dar guvernatoarea — protectoare a literelor și artei, manifestînd și înclinații personale în aceste domenii — voia să exercite o presiune asupra lui Erasm, condiționînd oarecum achitarea pensiunii de reîntoarcerea lui în Țările de Jos, promițîndu-i în acest caz chiar o majorare. Autorul „Moriei"[113], al „Colocviilor", al „Liberului Arbitru" nu era însă dispus să părăsească orașul Basel, aparținînd Confederației elveține, unde credea că-și poate păstra mai ușor independența față de „orice facțiune", cum se exprima el[114], adică, în esență, față de cele două lagăre antagoniste: catolic conservator și acela al Reformei, care tocmai din cauza atitudinii sale de neutralitate îl atacau cu înverșunare, după cum rezultă și din întreaga sa corespondență cu Transylvanus. Alte motive pe care le invoca pentru rămînerea lui la Basel era activitatea sa literar-științifică, pentru care găsea aici (în legătură și cu considerentul anterior, privind preocuparea sa de a-și menține independența) condițiile cele mai bune. El mai invoca și sănătatea lui șubredă, ce-i împiedica deplasarea. De aceea, observă cu umorul său fin în lunga scrisoare din 2 iulie 1525: „tărăgăneala plății nu știau ce folos îmi va aduce, afară poate de cazul că va fi nevoie de bani în Cîmpiile Elizee"[115]. În realitate, noi știm că situația lui materială era destul de bună, încît ea nu depindea numai de această pensiune habsburgică.

De aceea, pare forțat argumentul invocat de Transylvanus într-o scrisoare adresată la 15 decembrie 1525 unui prieten de la curtea imperială, Alonso de Valdés, unul dintre secretarii lui Carol Quintul, scriitor de talent al literaturii spaniole (mort în octombrie 1532). Spre a da imbold rezolvării favorabile a unei chestiuni atît de dificile cum era achitarea pensiunii lui Erasm, Maximilian nu se mulțumește să sublinieze în această scrisoare în fața corespondentului său importanța „doctrinei și elocvenței" lui Erasm pentru epoca sa și pentru posteritate, ci recurge și la un considerent pentru care, probabil, socotea că fanatismul catolic al cercurilor oficiale spaniole va fi deosebit de sensibil. Și anume, plata pensiunii l-ar determina mai repede pe Erasm să se întoarcă în Țările de Jos, spre a combate acolo „erezia lui Luther", lucru pe care „nu îndrăznește să-l facă în prezent în Germania — adică la Basel, adăugăm noi — chiar dacă ar vrea"[116].

În atitudinea sa față de masele populare — analizată, în lumina unora din scrierile sale într-o lucrare recentă, apărută la noi[117] — situîndu-se practic, asemenea majorității umaniștilor, pe pozițiile claselor

---

[113] Erasm roagă pe Transylvanus în aceeași scrisoare să salute printre ceilalți prieteni din Țările de Jos, „principem Halouinum" (Georges de Halewin), despre care știm că a tradus „Moria" în limba franceză (Allen, în OEpp, III, p. 62—63).

[114] În scrisoarea din 8 nov. 1525 (OEpp, VI, p. 227).

[115] *Ibid.*, p. 112.

[116] Scrisoarea citată către A. de Valdés, 15 dec. 1525.

[117] Erasmus din Rotterdam, *Despre război și pace (pagini alese), traducere, studiu introductiv și note* de Iorgu Stoian, Buc., Ed. Șt., 1960, p. 32—36.

posedante, Erasm exprimă în pomenita scrisoare către Transylvanus, din 2 iulie 1525, preocuparea ce i-o inspira războiul țărănesc german, *hic fatalis tumultus agricolarum*, care s-a extins și asupra ținutului orașului Basel după paști (16 aprilie) același an. Solidar, firește, cu patriciatul, socotea că magistratul orașului „s-a purtat foarte înțelept în această chestiune". Ca om al compromisurilor, al unei căi de mijloc, el nădăjduia că întîlnirea ce urma să aibă loc la Basel între unii principi și delegați ai țăranilor va pune capăt, sub forma unei înțelegeri, acestui „sîngeros tumult"[118]. Nu uită să adauge nici paguba personală, suferită de pe urma răscoalei: a căzut în mîinile țăranilor un teanc de scrisori, primite de la regi, principi și cardinali, pe care l-a trimis în direcția Țărilor de Jos prietenului său (care mai tîrziu va fi și al lui Nicolae Olahus)[119], Francisc Cranevelt (1485—1564), umanist și jurist, membru al Marelui Consiliu din Malines — ca și Transylvanus — spre a-l folosi împotriva „sycofanților", adversari ai săi, călugări și teologi scolastici, considerați de el ca adevărați conspiratori barbari împotriva culturii umaniste.

Foarte sensibil la atacurile și calomniile acestora, care căutau să se răzbune pentru demascarea ignoranței lor, Erasm voia să obțină chiar intervenția guvernatoarei pentru a le impune tăcere. Îl întrebă deci și pe corespondentul său: „ce ajutor îmi făgăduiești din partea curții?"[120].

Spre sfîrșitul aceleiași epistole, Erasm își manifestă dorința ca „prea scumpul Maximilian", pe care îl salută „împreună cu toți ai săi", să intre, prin mijlocirea lui Cranevelt, în relații de prietenie cu bunul său amic, Thomas Morus (1478—1535), autorul „Utopiei", reprezentantul celebru al unei concepții democratice, apropiate de mase, în sînul umanismului. De altminteri, e posibil ca Transylvanus să-l fi cunoscut (lucru ignorat de Erasm) cu ocazia vizitei la curtea regală engleză în 1520 sau a misiunii lui Morus în Țările de Jos în anul următor[121].

În scrisoarea din 8 nov., tratînd cu accente ironice iar despre problema pensiunii[122] și despre atacurile din tabăra catolică fanatică, relevăm

[118] Întîlnirea menționată a avut loc între 4—14 iulie 1525 (Allen, în OEpp, VI, p. 112, n. 29). La 28 aug. 1525 Erasm scrie umanistului Willibald Pirckheimer, patrician din Nürnberg, despre o recrudescență a războiului țărănesc în regiunea Basel și despre o încercare zadarnică a orașului de a mijloci pacea între țărani și nobili (*ibid.*, p. 155).

[119] Șt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus*, Aninoasa—Gorj, 1939, p. 97. Asupra lui Cranevelt vezi Strelka, *op. cit.*, p. 61—64. Printre umaniștii corespondenți sau cunoscuți ai lui Cranevelt, autorul (p. 61) menționează nu numai pe Transylvanus, ci și pe soția acestuia, Francisca de Haro.

[120] OEpp, VI, p. 113—114.

[121] *Encyclopaedia Britannica*, XV, p. 794—795.

[122] În epistola cit. către A. de Valdés, din 15 dec. 1525, Transylvanus vorbește, de asemenea, despre demersurile sale la guvernatoare, căreia îi predase „pleno consilio" a scrisoare a împăratului în chestiunea pensiunii lui Erasm și, ținînd seama de dificultățile financiare din acel timp, îl roagă pe corespondentul său să insiste și în cercurile curții lui Carol V, în Spania, spre a se găsi o modalitate eficientă de plată (D. F. Caballero, *Alonso y Juan de Valdés*, Madrid, 1875, p. 317, cit. de Allen, în OEpp, VI, p. 226). De altfel, A. de Valdés sprijinea și el foarte mult cauza lui Erasm, fiind „un al doilea Maximilian" în această privință, după expresia lui Diego Gracian (cf. scrisoarea acestuia către Erasm, fără dată, probabil din Burgos, 1 dec. 1527, OEpp, VI, p. 265—266).

din nou mențiunea unei scrisori a lui Transylvanus, trimisă din Bois-le-Duc (Hertogenbosch[123] în nordul Brabantului), pe care Erasm spune că n-a primit-o.

Știm despre Transylvanus că tot în 1525 i s-au încredințat două misiuni din partea guvernatoarei în legătură cu situația lui Cristian II, fost rege al Danemarcei (1513—1523), refugiat în Țările de Jos în urma eșuării încercărilor sale de stăpînire absolutistă. Astfel, la începutul lunii iunie (la rusalii), ducele de Mecklenburg (Albrecht VII), „doctorul" Dominic Frison (Frese, Fries) și Maximilian, cei trei reprezentanți ai împăratului, respectiv ai guvernatoarei, s-au întrunit la Lübeck cu împuterniciții regatului Danemarcei, ai ducatului de Holstein (noul rege al Danemarcei era Frederic I, duce de Holstein) și ai aliaților lor, purtînd tratative cu privire la restaurarea lui Cristian. Negocierile însă, la fel ca și mai înainte[124], n-au dus nici acum la rezultat, partea cealaltă nevoind să audă despre reîntoarcerea regelui detronat. Înapoindu-se din această misiune, Transylvanus informă guvernatoarea și despre o ciocnire navală ce avusese loc între vasele olandeze și cele ale orașului Lübeck, ciocnire în care acestea din urmă suferiseră pierderi sensibile. Aceste informații au fost transmise de Margareta la 3 iulie împăratului, împreună cu altele, în cadrul unui memoriu amănunțit[125] despre starea dificilă, caracterizată printr-o nemulțumire generală, a Țărilor de Jos, subordonate politicii reacționare a lui Carol V pe plan european.

Interesele de negoț ale olandezilor în Danemarca și în Marea Baltică, interese ce se ciocneau cu ale Hansei în frunte cu Lübeck, s-au dovedit mai importante pentru regenta Țărilor de Jos decît legăturile dinastice și anume faptul că regele emigrant era cumnatul împăratului. Sub presiunea acestor interese, Cristian era privit ca un oaspe nepoftit și se căuta izolarea lui în orășelul Lier (sau Lierre, între Malines și Anvers), unde își stabilise reședința. Cînd a părăsit această localitate, deplasîndu-se la Middelburg și în alte orașe ale Zeelandei, Maximilian primi, în noiembrie, sarcina de a-l determina să se întoarcă la reședința sa. Despre îndeplinirea cu succes a acestei misiuni vorbește raportul său, dat din Middelburg la 23 noiembrie 1525[126].

În privința legăturilor epistolare dintre Maximilian și Erasm nu mai aflăm nimic pînă în 1527, an din care ni s-au păstrat două scrisori ale

[123] Nu e exclusă aici o confuzie a lui Erasm între Sylva Ducalis — numele latinizat al orașului Hertogenbosch — și o variantă, tot latinizată a numelui castelului Hauthem sau Houthem, căci Transylvanus folosește uneori (la 20 august și 20 septembrie 1528), în corespondența lui cu Alonso de Valdés expresia „ex Sylvano nostro", ca sinonim pentru „ex villa mea Haut[hem]" (cf. observația lui P. S. Allen, în OEpp, VI, p. 227, n. 2, unde însă formele Hant, Hauthem sînt eronate). Cele două scrisori din urmă, publicate de Caballero, sînt menționate la Förstemann-Günther, *op. cit.*, p. 434.

[124] D. Schäfer, *Geschichte von Dänemark*, IV, Gotha, 1893, p. 81 și urm.

[125] Lanz, *op. cit.*, p. 27—28 (informații care au scăpat pînă acum celor ce s-au ocupat de Transylvanus).

[126] C. F. Allen, *De rebus Christiani secundi*, pars I, Copenhaga, 1844, p. 82, 83, cit. la Förstemann-Günther, p. 431.

celui dintîi. Între timp, aceste legături au cunoscut chiar o perioadă de răgaz îndelungat, aşa cum arată Maximilian în prima sa scrisoare, din 28 martie, dată „ex villa mea Haut“[127], adică din castelul său Hauthem (Houthem). Se scuză lui Erasm (adresîndu-i-se la „Basel sau unde se va fi găsind“) că nu i-a mai scris de multă vreme, în parte neavînd cui să-şi încredinţeze scrisorile, în parte din cauza ocupaţiilor sale şi chiar a împrejurării că n-avea ce să-i scrie. Stă adesea la ţară, nu se duce la curtea (guvernatoarei) decît atunci cînd e chemat, ceea ce se întîmplă însă mai des decît ar dori el. I-a transmis o scrisoare a împăratului[128], o copie după ea trimiţînd-o, prin Aegidius Busleyden — din influenta familie flamandă, devotată lui Erasm — adversarilor acestuia de la Facultatea de teologie din Louvain. Îi va transmite în curînd şi scrisoarea plină de elogii a lui Gattinara, adresată, tot prin el, teologilor din Louvain; de asemenea îi va expedia o scrisoare personală a aceluiaşi cancelar[129], precum şi pe aceea a lui Alonso de Valdés, adept şi acesta al lui Erasm[130].

Rolul de mijlocitor al corespondenţei lui Erasm cu Spania pe care-l juca Transylvanus, servind în acelaşi timp „ideile şi interesele“ acestuia[131], îl confirmă şi a doua sa scrisoare, aceea dată la 6 noiembrie, adresată tot din „villa“ sa veneratului prieten din Basel[132]. Ca răspuns la rîndurile acestuia, îl înştiinţează că va expedia în Spania scrisorile către Valdés, care i-a scris şi lui între timp[133], informîndu-l de întărirea influenţei erasmiene în Peninsula Iberică, prin interzicerea — se ştie din altă parte[134] — a atacurilor la care fusese expus Erasm şi de către unii teologi spanioli. Înainte de a încheia aceste rînduri cu o consideraţie banală asupra sorţilor schimbători ai războiului habsburgo-francez ce nu se mai termina în Italia, Maximilian căuta să-l liniştească pe corespondentul său cu amintitele veşti bune din Spania, care adăugîndu-se la

---

[127] OEpp, VII, p. 1. Scrisoare publicată, printre alţii, şi de Bauch, în „Történelmi Tár“ (Magazin istoric), 1885, p. 345—346.

[128] În această scrisoare, dată din Granada, 4 august 1526, redactată de A. de Valdés, Carol V îl asigură pe Erasm de protecţia sa (OEpp, VI, p. 373).

[129] Gattinara către Erasm, Valladolid, 10 februarie 1527 (OEpp, VI, p. 461—462); răspunsul lui Erasm, Basel, 29 aprilie 1527 (*ibid.*, VII, p. 53—54).

[130] Allen, în OEpp, VII, p. 25. La Förstemann-Günther, (*op. cit.*, p. 434) se amintesc, după Caballero, următoarele scrisori ale lui Transylvanus către A. de Valdés: Bruxelles, 15 dec. 1525; Hauthem, 25 oct. 1527; „ex Silvano nostro“ [= Hauthem], 20 aug. 1528; Anvers, 15 sept. 1528; „ex Silvano nostro“, 20 sept. 1528. Se mai menţionează o scrisoare a lui „Max. van Sylvanus“ [= Transylvanus] aceluiaşi, din 1527 sau 1528, după Helfferich, dintr-un ms. de la Madrid, în „Zeitschrift für die historische Theologie“, 29, 600 (la Förstemann-Günther, *loc. cit.*). Scrisori ale lui A. de Valdés către Transylvanus: Valladolid, 12 mart. şi 1 aug. 1527; 22 apr. 1529, Zaragoza (*loc. cit.*). Mai observăm că A. de Valdés laudă calităţile de stil literar şi de erudiţie ale corespondentului său. Pe acesta îl consulta, ca pe un prieten înzestrat cu gust fin, şi în privinţa confecţionării unor tapiserii (*auleae*), pe la începutul anului 1527 (Roersch, *M. Trans.*, p. 106 şi n. 2).

[131] *Ibid.*, p. 104.

[132] OEpp, VII, p. 221. Scrisoare publicată, printre alţii, şi de Bauch, în „Tört. Tár“, 1885, p. 346—347.

[133] Probabil la 1 aug. 1527 (cf. mai sus, n. 130).

[134] Brandi, *op. cit.*, p. 223.

intervențiile împăratului, ale cancelarului și ale altora, i-au mai astîmpărat și pe teologii din Louvain în „crîncenul război" purtat de ei înșiși, dar împotriva „bunelor litere", adică împotriva umanismului. Cît îl privește, el n-ar acorda mai multă atenție acestor detractori ca „lătratului unui cîine fără dinți" (cum se exprima la 28 martie) și-i făcea urarea să scape în curînd, încă în viață fiind, de această „invidie", fără de care se pare, ar putea să se bucure de o „fericire perfectă".

Ultima perioadă a vieții și activității lui Maximilian Transylvanus (1528—1538). Din anul următor (1528) n-avem la îndemînă alte știri decît indicația privind trei scrisori, adresate de Transylvanus în august și septembrie, din castelul său de la Houthem, respectiv din Anvers, prietenului Alonso de Valdés în Spania[135].

În epistola din 20 august, de la Houthem, arăta că în lunile din urmă a fost copleșit de grijile pricinuite atît de boala îndelungată și de moartea socrului său, cît și de rezolvarea multelor și importantelor treburi *(gravissima negocia)* ce apăsau pe umerii săi, ca executor testamentar. Era atît de angajat cu ele, mai ales că el nu fusese inițiat în acest fel de viață și deci nu prea îi erau cunoscute asemenea lucruri (aluzie la afacerile comerciale și operațiunile financiare ale socrului său, foarte probabil Diego de Haro), încît în tot acest timp nu se putea ocupa de altceva.

Din scrisoarea ce i-o adresă lui Valdés, o lună mai tîrziu, la 20 septembrie, tot din Houthem, reiese că el ajuta pe un tînăr, Iodoc Iselstein (Ijsselstein), din vîrsta fragedă a acestuia, pe care îl ținuse timp de trei ani la studii umanistice la Paris. Reîntors în casa protectorului său, acest tînăr pe care îl cunoștea și corespondentul său spaniol[136], se plictisea însă de viața retrasă de la țară, de liniștea rurală pe care Maximilian o prefera strălucirii curții, căci mai de grabă se îndepărtase dînsul de curte, decît invers, după cum remarca el însuși. Îl ruga deci pe Valdés, să-i trimită pe cineva (probabil tot pe un tînăr), căruia să-i placă a cultiva literele în solitudine, asigurîndu-l că-i va crea, prin relațiile sale, o situație avantajoasă, făcîndu-i rost de beneficii ecleziastice[137]. Prin urmare, Transylvanus ducînd o existență înstărită, fără griji materiale, se complăcea într-o retragere tusculană, închinată muzelor, și într-un rol de proteguitor, aproape de mecena — firește un mecena „de format mai mic"[138], în comparație cu guvernatoarea Margareta — al unor tineri pe care îi dorea de asemenea însufleți ți de cultura umanistă.

Pentru anul 1529 sîntem ceva mai bine informați. La 13 aprilie, John Hacket, agentul diplomatic al Angliei în Țările de Jos, raporta din Bruxelles lui Henric VIII că nu de mult sosise acolo Maximilian, secretarul împăratului, venind de la Speyer și aducînd de acolo unele

---

[135] Vezi mai sus, n. 130.

[136] E vorba cumva de o rudă a lui Floris van Isselstein-Egmond amintit în 1521, ca mareșal al curții lui Carol V (RTA, II—III, vezi indicele)?

[137] După pasajele reproduse din aceste scrisori de Roersch, *M. Trans.*, p. 102 n. 3, p. 107 n. 3.

[138] Strelka, *op. cit.*, p. 67.

ştiri cu privire la atitudinea luteranilor[139]. În vechiul oraş de pe Rin erau în curs tocmai în acea vreme — de la 15 martie — dezbaterile dietei memorabile, la care adepţilor Reformei li s-a aplicat pentru prima oară numele de protestanţi, după protestul lor, din 19 aprilie, împotriva hotărîrii luate de majoritatea catolică a dietei de a li se retrage concesiile făcute în anii precedenţi. Împăratul, care continua să stea în Spania, era reprezentat de Ferdinand, avînd alături pe Merklin, ca delegat al său special[140]. Lui Merklin împăratul i-a încredinţat deci o misiune asemănătoare aceleia a lui Hannart la dieta de la Nürnberg în 1524. Nu cunoaştem rolul avut cu ocazia dietei de personajul nostru. Judecînd însă după bogatul material care s-a publicat cu privire la această dietă şi în care nu-l întîlnim menţionat în legătură directă cu ea, se pare că el n-a jucat aici un rol activ. Vechiul său epitet de „secretar al împăratului" nu e un indiciu sigur că între timp (după septembrie 1528) ar fi făcut o călătorie la curtea imperială din Spania, căci acest titlu îl purta şi în timpul şederii sale îndelungate în Ţările de Jos şi ar fi putut totuşi îndeplini în 1529 la Speyer o misiune oarecare, ce-i va fi fost încredinţată de guvernatoare, care reprezenta doar şi ea interesele împăratului[141].

Îmbinînd preocupările oficiale, de slujbaş şi diplomat cu cele literare, ca umanist, Transylvanus era — în ceea ce priveşte scriitorii din vremea sa — în raporturi şi cu Heinrich Cornelius Agrippa de Nettesheim (1486—1535), cu această figură ciudată, aventuroasă, multilaterală, care ne aminteşte în unele privinţe caracterizarea clasică a lui Engels despre oamenii Renaşterii: era dintre aceia care luau parte la frămîntările epocii atît cu pana şi cuvîntul, cît şi cu sabia[142]. De origine din Colonia, Agrippa a fost soldat, diplomat, medic, erudit cu vederi mistic-panteiste, înclinat spre magie şi cabală. După ce cutreierase Franţa, Spania, Anglia, Italia, Elveţia, el ajunse în Ţările de Jos. Transylvanus poate îl cunoştea sau în orice caz va fi auzit de el, încă din timpul împăratului Maximilian, în al cărui serviciu — uneori diplomatic, dar mai ales militar — se aflase şi Agrippa ani de-a rîndul. Acesta dorea să obţină bunăvoinţa regentei Margareta printr-o cărticică scrisă anume în cinstea ei: *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus*, temă „pînă acum ne mai auzită", spune el, şi îndrăzneaţă, mai ales că autorul vrea să dovedească — cu exemple mitologice, biblice şi din antichitatea romană — superioritatea femeii asupra bărbatului. Deşi lucrarea e dedicată guvernatoarei, Agrippa socotea că pentru a-şi netezi calea spre o slujbă la curtea ei, e bine să solicite intervenţia personajului nostru. Aşa ne putem explica

[139] Kropf, în „Sz", 1887, p. 548; RTA, VII/1, p. 547 n. 3. Tot în aprilie, la 22 a acestei luni, îi adresa o scrisoare A. de Valdés, din Zaragoza (cf. mai sus, n. 130).

[140] *Ibid.*, VII/1, p. 1381; Brandi, *op. cit.*, p. 256—258.

[141] Astfel Hannart, colegul lui Transylvanus, reprezentant al lui Carol V la dieta de la Nürnberg în 1524, îşi îndrepta de aici rapoartele în acelaşi timp Margaretei şi curţii imperiale (RTA, IV, p. 692—694, 723—725, 740—743 etc.; Brandi, *op. cit.*, p. 153).

[142] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, p. 6.

prezenţa, în fruntea cărţuliei, a unei scrisori a autorului, dată din Anvers la 16 aprilie 1529, către „prea strălucitul domn Maximilian Transylvanus, consilier al cezarului şi împăratului Carol V“[143]. Reamintindu-i de o cunoştinţă comună de pe vremuri, de Simon Werner, vicecancelar al colegiului din Dôle (în Franche-Comté, posesiune habsburgică), unde Agrippa profesase aproape cu două decenii mai înainte, el îşi exprimă acum speranţa că cu sprijinul său (al lui Maximilian) va avea posibilitatea să editeze această lucrare, precum şi altele, şi că regenta dacă vrea, va putea să-i aprecieze talentul nu numai după această modestă scriere începută încă în tinereţe, ci va putea să-i dea ocazie „a-i fie de folos şi în lucrurile cele mai mari, atît în pace cît şi în război“. Îşi încheie scrisoarea cu un postscriptum „Voi aştepta judecata ta“.

Această „judecată“ trebuia să fi fost favorabilă, de vreme ce lucrarea lui Agrippa a apărut încă în acelaşi an, la Anvers, atingînd apoi mai multe ediţii. Ea fu tradusă în limba franceză, în care versiune s-a tipărit tot la Anvers, în 1530, numărînd şi în această formă mai multe ediţii[144]. A fost publicată şi în englezeşte, la Londra, în 1542[145].

Agrippa a izbutit să intre în slujba guvernatoarei, care l-a numit arhivar şi istoriograf oficial al împăratului[146]. Dar publicarea, în 1531, a unei alte scrieri, cu titlul *De incertitudine et vanitate scientiarum et artium*, amestec de credulitate şi scepticism, în care el critica biserica şi autoritatea laică supremă, îi atrase neplăceri şi-l sili ca în cele din urmă, în 1533, să părăsească Ţările de Jos, retrăgîndu-se la Colonia. Încă înainte de plecarea sa definitivă de la curtea din Bruxelles, pe care o considera — într-o scrisoare din 20 decembrie 1531 către Erasm[147] — maşteră pentru studiile umaniste, l-a înştiinţat pe ilustrul său corespondent, la 17 mai 1532, cu prilejul unei vizite, făcute tot la Colonia, că epistola precedentă ce i-o adresase, o încredinţase lui Transylvanus, ca să „i-o predea“ (*tibi reddendas*)[148]. Desigur, e vorba aici numai de transmiterea scrisorii prin curier de către Maximilian, din Ţările de Jos, căci n-avem nici un indiciu că acesta ar fi întreprins o călătorie pînă la Freiburg în Breisgau, unde stătea în acea vreme Erasm. Din această aluzie a lui Agrippa se poate presupune cu multă probablitate că relaţiile epistolare dintre Transylvanus şi Erasm nu s-au întrerupt complet nici în anii din care nu ni s-au păstrat scrisori schimbate între ei, adică din perioada de după 1527.

---

[143] Am folosit ed. din 1609 (fără locul de apariţie) a lucrării în discuţie.

[144] Graesse, *op. cit.*, I, p. 45; Brunet, *op. cit.*, I, col. 114.

[145] Allen, în OEpp, IX, p. 350.

[146] Strelka, *op. cit.*, p. 66—67.

[147] OEpp, IX, p. 409. Data este exprimată după calendarul roman: „decimo tertio Cal. Ian. Anno 1531“. Indicaţia anului e însă greşită, în acest caz, în loc de 1532. E un răspuns la scrisoarea lui Erasm din 19 sept. 1531 (*ibid.*, IX, p. 350—352).

[148] *Ibid.*, IX, p. 468.

Transylvanus se simţea strîns legat de Ţările de Jos, precum arată şi faptul că, după ce avea un castel la ţară, şi-a clădit o casă sau mai degrabă un palat la Bruxelles, despre care ne relatează o poezie scrisă cu acest prilej de Secundus. Adresîndu-se în general „oaspelui" — cum a fost desigur el însuşi [149] — al acestei „măreţe case" (*magnificas aedeis*), demnă de „urbea Ausoniei"[150], descrie poetic bogata ei ornamentaţie sculpturală de inspiraţie mitologică, ceea ce nu ne surprinde în epoca Renaşterii, mai ales că e vorba de un proprietar umanist. În creştetul clădirii — arată poetul — era reprezentată alegoric „divina Înţelepciune" (*Sophia*), arătînd calea spre stele.

Poetul îşi mîntuie evocarea, exclamînd:

At tibi dent Superi quod Transsylvane mereris,
Qui facis Ausoniae minus invideamus ut urbi.

Ţinînd seama şi în acest caz de vîrsta foarte tînără a poetului (decedat, după cum am spus, la nici 25 de ani, în 1536), nu pare probabil ca această clădire să fi fost înălţată înainte de 1530. De altfel, în acest an, în vara căruia murise prima lui soţie, Transylvanus a îndeplinit o misiune oficială în Spania[151]. Vastul edificiu, care a trecut în sec. XVII succesiv în proprietatea mai multor familii aristocratice, suferind şi unele modificări, a fost demolat abia în 1828, cu prilejul deschiderii unei străzi noi. O descriere a oraşului Bruxelles, publicată în 1743, îi laudă aspectul deosebit de frumos, „în ciuda gustului vechi, în care e construit"[152].

După 1531, cînd s-a recăsătorit[153], urmează din nou o lacună în cunoştinţele noastre despre Transylvanus. El apare iar în februarie 1534, în scrisoarea amintită a lui Nicolae Olahus şi în instrucţiunile date în aceeaşi lună de noua guvernatoare, Maria (începînd din 1531)[154], în legătură cu pregătirile care se făceau la Bruxelles pentru o nouă misiune diplomatică, cu scopul de a aplana conflictul dintre Ţările de Jos şi Hansa, care deşi erau supuse din punct de vedere politic aceleiaşi stăpîniri, a lui Carol V, totuşi se aflau într-o ascuţită contradicţie econo-

---

[149] Tatăl poetului Nicolae Everaerts, era, din 1528, preşedintele Marelui Consiliu din Malines (Strelka, *op. cit.*, p. 71) dintre membrii căruia făcea parte, după cum am văzut, şi Transylvanus.

[150] J. Secundi *Opera*, ed. cit., p. 112.

[151] Menţionată de Allen, în OEpp, VI, p. 34 (după corespondenţa inedită a lui Diego Gracian, păstrată în biblioteca ducelui de Berwick şi Alva, Madrid).

[152] Roersch, *Nouv. indications*, p. 876—878.

[153] Vezi mai jos, p. 73.

[154] *Mon. Hung. Hist.*, I, vol. 25, p. 452. Prin această scrisoare (din 8 febr. 1534) N. Olahus răspunde lui Johann de Weeze, arhiepiscop ales de Lund, care, însoţindu-l în exil pe Cristian II şi trecînd apoi în serviciul Habsburgilor, l-a rugat pe Transylvanus să se intereseze cu ocazia zisei solii şi de treburile sale, căci voia să se întoarcă în scaunul său. Pe de altă parte, Cornelius Graphaeus, umanist din Anvers (1482—1558), simpatizant al Reformei, scrie la 24 sept. 1536, prietenului său, N. Olahus, transmiţînd prin el salutări amicului lor comun Transylvanus, făgăduind totodată că îi va scrie şi personal (*ibid.*, p. 586; cf. şi răspunsul lui N. Olahus, 5 oct. 1536, p. 590). Instrucţiunile guvernatoarei (în care e inclusă şi sus-zisa chestiune a arhiepiscopului de Lund), la Lanz, *op. cit.*, p. 135—143.

mică. Lübeck, principalul centru al Confederației hanseatice, era îngrijorat de ascensiunea comerțului olandez în Baltică, determinînd la un moment dat Danemarca, aliata Hansei, să interzică trecerea corăbiilor olandeze prin strîmtoarea Sund. După ce regenta Maria reuși să restabilească bunele relații cu Danemarca, prin pacea de la Gand (9 septembrie 1533), trimise — firește, de acord cu împăratul — o solie la Hamburg, compusă din patru „consilieri ai majestății sale" (Carol V, dintre care făcea din nou parte „Maximilian de Transilvan". Ceilalți trei erau: George de Austria (amintitul fiu al împăratului Maximilian), episcop de Brixen la acea dată, Erhard Mueller (prieten al lui Olahus)[155] și Cornelius Benninck. Ei trebuiau să ajungă, prin mijlocirea conducerii orașului Hamburg, la o înțelegere cu Lübeck, ceea ce s-a și realizat (26 martie 1534). Solia avea o misiune de îndeplinit și în problema ocupării tronului vacant al Danemarcei, problemă pe care Habsburgii, în temeiul legăturilor dinastice cu monarhia daneză, o urmăreau cu interes[156].

În calitate de „consilier imperial", Transylvanus se ocupa cîtva timp la Bruxelles, sub îndrumarea regentei Maria, de rezolvarea treburilor privitoare la Germania. Acesta e un motiv pe care-l invocă în 1536 pentru a cere scutirea de impozite după moșiile sale. Căci prosperitatea lui materială era în necontenită creștere. La aceasta a contribuit poate și recăsătorirea sa, în 1531, cu Catherine de Mol[157], dame de Grambais și de Loupoigne în Brabant, fiica lui Roland de Mol și a Jeannei du Chesne. Printr-un contract, redactat în limba flamandă, purtînd data de 19 martie 1537[158], el cumpără un alt castel, deosebit de împunător, cu numele Bouchout (toponim flamand însemnînd Făget)[159], la nord de Bruxelles, în vecinătatea domeniului său din Ramsdonck, împreună cu domeniul ce aparținea acelui castel, pentru suma de 21.000 florini carolini, de la un feudal de seamă, Robert de la Marck, comite de Arenberg, vicecomite de Bruxelles. Prin patenta sa din 20 martie același an, Carol V, care în acea vreme se afla în Spania[160], își dă consimțămîntul la această tranzacție și conferă „cavalerului și sfetnicului său Maximilian Transylvanus", precum și urmașilor acestuia dreptul de a purta titlul de „seigneur de Bouchout". La acest titlu el adăuga și numele domeniului său din Ramsdonck: *dominus de Bouchout et in*

[155] *Mon. Hung. Hist.*, I, vol. 25, p. 400, 412, 447, 452. Același personaj, membru al Marelui Consiliu din Malines, e numit Gerhard Mulert, în instrucțiunile menționate în nota precedentă.

[156] Kropf, în „Sz", 1890, p. 662; cf. idem, *ibid.*, 1887, p. 548 (raportul lui Hackett către Henric VIII, Bruxelles, 21 mai 1534); Brandi, *op. cit.*, p. 304. Pentru cadrul general al problemei: F. B. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, VII, Viena, 1836, p. 555 și urm., mai ales p. 561 (unde se afirmă însă greșit că congresul de la Hamburg — la care urmau să participe și reprezentanți ai lui Ferdinand de Habsburg — n-ar fi avut loc); Schäfer, *op. cit.*, IV, p. 229—230; Pirenne, *op. cit.*, p. 133—135.

[157] Moll, localitate aproape de Anvers.

[158] Kropf, în „MKSz", 1895, p. 294 (menționează și cercetări belgiene mai vechi).

[159] A nu-l confunda cu localitatea omonimă de lîngă Anvers.

[160] Data formală a patentei nu implică deci prezența reală a împăratului în Țările de Jos cu prilejul tranzacției.

Ramsdonck, precum arată inscripţia de pe turnul bisericii Sf. Martin din Ramsdonck, fost turn de lemn, transformat, prin „dărnicia" (*beneficientia*) sa, într-unul de piatră, în 1538. Dar pentru noua sa posesiune, Bouchout, Transylvanus trebuia să susţină un proces împotriva lui Conon, comite de Virnembourg, tînăr membru al familiei fostului proprietar, care reclama castelul şi domeniul. Prin sentinţa din 1 iunie 1538, Maximilian obţinu cîştig de cauză. El intentează atunci, la rîndul său, proces reclamantului, cerînd despăgubiri pentru daunele suferite de pe urma acţiunii neîntemeiate a lui Conon, acţiune care l-a constrîns să suspende lucrările de restaurare şi de lărgire a castelului, în vederea cărora cumpărase mari cantităţi de materiale, precum şi cai, căruţe etc.

În aceşti ultimi ani ai vieţii, Transylvanus avea de susţinut şi alte litigii. Încă în 1535 un oarecare Ştefan Hopfensteiner îl dăduse în judecată pentru calomnie şi ofensă. Procesul era în curs şi în anul următor. În 1538 el mai apare ca pîrît, împreună cu cavalerul Hannart, vechiul său coleg, în acţiunea pornită împotriva lor de un patrician din Bruxelles, Pieter Mennens, pretinzînd plata unor restanţe de venituri ce s-ar fi cuvenit soţiei sale după moşiile pîrîţilor din împrejurimile oraşului Bruxelles[161]. Maximilian, care a pierdut acest proces, se afla în viaţă, aşa cum arată actele procesului, la 1 iunie 1538 (aşadar aceeaşi dată ca mai sus).

Între 1 iunie şi 26 octombrie acelaşi an Transylvanus moare, căci în procesul verbal al unei dezbateri amînate pe această din urmă zi a litigiului e pomenit ca „decedat" (*wylen*, în flamandă). Moştenitoare ale „consilierului Maximilian Transylvanus" sînt menţionate, în atare împrejurare, văduva sa, Catherine de Mol, şi cele două fiice minore ale sale, Jeanne şi Marie, ambele din a doua lui căsătorie[162]. Se vede, deci, că acest vlăstar al Transilvaniei crescut în ţări străine n-a avut descendent bărbătesc, care să-i păstreze numele.

Totuşi numele de Transylvanus se mai întîlneşte în Ţările de Jos. Astfel, în matricolele universităţii din Louvain figurează, sub data de 10 octombrie 1537, un *Joannes Transsilvanus de Bruxella*, iar la 16 iulie 1544 chiar un *Maximilianus Transsilvanus Bruxellensis*. E probabil — după cum crede Roersch — ca ei să fi fost înrudiţi cu personajul nostru. În nici un caz însă ei nu erau descedenţi legitimi ai acestuia, căci altfel fiicele lui n-ar fi putut intra, la 18 noiembrie 1538, în succesiunea senioriei sale[163].

Unul dintre ginerii lui Maximilian, Gerard de Veltwijck (Weltwyck), primul soţ al Jeannei, era de asemenea un om foarte cult şi a îndeplinit

---

[161] Hannart cumpărase şi el, în apr. 1537, tot de la Robert de la Marck, „vicecomitatul" (*vicomté*) de Bruxelles (Roersch, *M. Trans.*, p. 108 n. 2).

[162] Kropf, în MKSz", 1895, p. 293—297. Roersch, *M. Trans.*, p. 103, 109. Văduva lui Transylvanus a murit în 1585 (Förstemann-Günther, *op. cit.*, p. 432). Indicaţia de 18 noiembrie 1538, pe care o găsim la Allen (în OEpp, VI, p. 33) ca dată a morţii lui Transylvanus, e o confuzie cu data actului prin care senioria Bouchout revenea ca moştenire fiicelor sale (aşa cum rezultă din Roersch, M. *Trans.*, p. 109). Transylvanus n-a murit în vara anului 1537, după cum afirmă Roersch (*ibid.*).

[163] Roersch, *Nouv. indications*, p. 879.

misiuni diplomatice în serviciul Habsburgilor. El s-a remarcat ca orientalist, și anume ca ebraist. Fu trimis de Carol V în calitate de sol la fratele său Ferdinand și la dieta ungară, întrunită la Trnava în februarie 1545, în chestiunea războiului împotriva turcilor. În 1547, el a tratat și încheiat, în numele imperiului, la Constantinopol, un armistițiu cu sultanul Soliman II[164].

Relatarea lui Maximilian Transylvanus despre expediția lui Magellan (împrejurările care i-au determinat întocmirea, precum și valoarea ei). Am zăbovit cam mult asupra biografiei lui Transylvanus, ca să ajungem, în sfîrșit, la împrejurările întocmirii aceleia din scrierile sale care e cea mai importantă și care asigură numelui său o oarecare notorietate și circulație pînă azi în literatura de specialitate. Desigur e o mare disproporție între amploarea relativă pe care am acordat-o reconstituirii vieții acestui slujbaș habsburgic și umanist de o categorie minoră pe de o parte (constatare care nu scade însă valoarea informațiilor geografico-istorice pe care ni le furnizează scrierile sale) și spațiul ce-i consacrăm tocmai acelui moment al activității sale care prezintă o mai mare însemnătate, pe de altă parte. Totuși n-am putut evita această disproporție, deoarce documentația adeseori lacunară, confuză și contradictorie asupra lui Transylvanus — care de altfel e aproape necunoscut istoriografiei romîne — necesita o serie de întregiri, îndreptări și precizări, pentru a obține o imagine mai completă, mai exactă și mai coherentă decît cea oferită de cercetările de pînă acum. Iar în această imagine mai veridică se integrează mai just și momentul reprezentat de relatarea scrisă de el asupra expediției lui Magellan.

La 8 septembrie 1522 s-au reîntors la Sevilla, pe bordul unei mici corăbii purtînd numele simbolic *Victoria*, 18 supraviețuitori[165] ai memorabilei odisee, care, după trei ani de peripeții dramatice, au realizat pentru prima oară în istoria omenirii înconjurul planetei noastre, ducînd pînă la capăt îndrăzneața faptă a lui Magellan, conducătorul și sufletul acestei acțiuni sau aventuri eroice, în desfășurarea căreia el își jertfise viața. Deși scopul oficial al expediției și poate intenția inițială însăși a neînfricatului portughez nu erau de ordin științific, ci el urmărea un țel practic, cu caracter economic, și anume descoperirea unui nou drum maritim spre ținuturile mult rîvnitelor mirodenii, surse de mari cîștiguri din care Victoria a și adus o prețioasă încărcătură, totuși această înfăp-

[164] Veltwijck a murit în 1552, în vîrstă de 44 de ani, la Bruxelles. Asupra misiunilor sale diplomatice: *Monumenta Comitialia Regni Hungariae*, ed. Fraknói, II, Budapesta, 1875, p. 616 și urm., 633 și urm.; Buchholtz, *op. cit.*, VII, p. 235; Roersch, *M. Trans.*, p. 109 și n. 3. Cealaltă fiică, Maria, s-a măritat cu Bernard de Merode (c. 1525—1589 sau 1591), dintr-o veche familie nobiliară (în parte de ascendență iberică, aragoneză). El va lua parte la revoluția din Țările de Jos, luptînd, în tabăra lui Vilhelm de Orania, împotriva jugului spaniol (Roersch, *ibid.*, p. 109—110). Un alt autor însă (Ch. Rahlenbeck, în art. Bernard de Merode, din *Biographie Nationale... de Belgique*, 14 [1897], col. 530) atrage atenția că Bernard s-a căsătorit, în 1559, cu Maria van Zevenbergen „et non pas de Sedesbourg [!] ou de Transylvain, fille de Maximilien, seigneur de Ramsdonck et de Grandbois"!

[165] Între ei însă Transylvanus n-avea nici o „rudă", după cum se afirmă greșit de Allen, în OEpp, VI, p. 34.

tuire a avut şi o excepţională importanţă ştiinţifică. Din ea au rezultat nu numai descoperirea strîmtorii ce va purta numele lui Magellan, traversarea întinderii imense a Oceanului Pacific, descoperirea insulelor Filipine, dobîndirea de noi cunoştinţe etnografice asupra popoarelor întîlnite în cale şi destinate, din păcate, încă de pe atunci în intenţia navigatorilor europeni să fie cotropite în cadrul colonialismului; dar din ea a rezultat şi demonstrarea în chip definitiv, pe cale practică, a formei sferice a Pămîntului. Dacă, după cum arată Engels, „limitele vechiului *orbis terrarum* fură sfărîmate" în epoca Renaşterii[166], această primă navigaţie în jurul globului terestru a avut o contribuţie hotărîtoare la surparea unor vechi dogme şi la alcătuirea unei imagini noi, ştiinţifice, bazate pe experienţă şi raţiune, despre lume.

Înştiinţat fără întîrziere despre norocoasa reîntoarcere a tovarăşilor lui Magellan, Carol V, în slujba căruia se desfăşurase expediţia, invită, prin ordinul său din 13 septembrie, pe Juan Sebastian El Cano, căpitanul Victoriei, ca împreună cu doi dintre oamenii lui cei mai destoinici şi cu toate însemnările şi documentele privitoare la expediţie să se înfăţişeze înaintea sa pentru raport. El Cano se prezentă deci la Valladolid, pe la mijlocul lui octombrie[167], însoţit de Francisco Albo, pilotul acestei singure nave — dintre cele cinci pornite de la Sevilla în 1519 — care parcursese în întregime grandiosul periplu, şi de Fernando de Bustamante, bărbierul aceleiaşi nave[168]. Probabil împreună cu ei, din proprie iniţiativă, s-a prezentat şi Antonio Pigafetta, cronicarul expediţiei[169].

Cu prilejul audienţei acordate de împărat, precum şi în contactele personale cu aceşti participanţi ai marii întreprinderi, Transylvanus s-a putut informa cu toată grija (*diligentissime*, spune el) asupra felului cum decursese ea. Secretarul împărătesc scrie textual: „am căutat cu toată sîrguinţa să cunosc adevărul de la căpitanul corăbiei şi de la fiecare din acei marinari care s-au întors cu el, şi care au spus acelaşi lucru şi împăratului şi multor altora"[170]. Totuşi afirmaţia pare exagerată, căci la curtea de la Valladolid n-au fost chemaţi oficial decît 3 din cei 18 marinari. Oricum, chiar şi numai aceştia trei, prin calitatea lor, erau cei mai în măsură să-l informeze pe Transylvanus[171].

Despre informarea acestuia de către căpitanul Victoriei vorbeşte şi scrisoarea pe care Conrad Vegerius, originar din Luxemburg, de

[166] F. Engels, *Dialectica naturii*, p. 5.

[167] Nu la 6 septembrie, cum afirmă Roersch (*M. Trans.*, p. 100), dată la care Victoria sosi la San Lúcar.

[168] La 17 oct. 1522, acestora trei li s-au şi luat la Valladolid declaraţii scrise asupra unor chestiuni în legătură cu desfăşurarea expediţiei, ce nu li se păreau lui Carol V şi consilierul său, la început, prea clare (ca raporturile dintre Magellan şi cei ce s-au revoltat împotriva lui, împrejurările morţii sale, cantitatea mirodeniilor aduse etc.). Vezi Navarrete, *op. cit.*, IV, p. 285—295.

[169] Vezi mai jos, p. 80.

[170] T, p. 188.

[171] Aşadar e unilaterală afirmaţia că „scrisoarea lui Maximilian Transylvanus... transpune pierduta relatare a lui Sebastian El Cano..." (P. A. Georgescu, *Cu Magellan*, introd., p. 25). Márki, (*op. cit.*, p. 28) îl confundă pe El Cano cu Serrano, probabil cu Juan Serrano, căpitanul lui *Santiago*, altă corabie a expediţiei.

asemenea slujbaș al curții de la Valladolid, prieten intim al lui Transylvanus și al lui Cristofor de Haro, o adresează lui Cranevelt, în Țările de Jos, la 5 august 1523. El arată că El Cano făcea vizite în repetate rînduri — „în fiecare zi" — lui Maximilian și lui Cristofor, povestindu-le toate amănuntele expediției, așa cum le povestea de altminteri și altora, la curte[172].

Călătoria în jurul Pămîntului era considerată atît de „minunată și ne mai întîmplată" în nici o epocă de pînă atunci, încît Maximilian s-a hotărît s-o descrie, respectînd întocmai adevărul (*quam verissime*, ne asigură el), sub forma unei epistole latinești, care de fapt e un opuscul în stil umanist, adresat la 24 octombrie 1522 din Valladolid[173], vechiului său protector, cardinalul Lang. Prelatul din Salzburg era titularul în acea vreme a uneia dintre cele mai bogate arhiepiscopii, pe care o exploata cu tiranică aviditate, ce va ridica împotrivă-i pe supușii săi în cadrul marelui război țărănesc[174]. El putea fi interesat de evenimentele în legătură cu Spania și prin faptul că din 1521 beneficia de veniturile episcopiei de Cartagena[175]. Amănunt demn de relevat: secretarul său, după cum își spune, „a sa prea plecată și în veci slugă" îi trimise, împreună cu această epistolă, o mostră de mirodenii din încărcătura Victoriei, ca să vadă destinatarul că ele nu sînt prin nimic inferioare, ba chiar mai bune, fiind mai proaspete, decît cele desfăcute pe piața europeană de venețieni și portughezi, apoi o bucățică de *sagu* (pîine a indigenilor din Filipine) și o pasăre frumoasă și rară, venerată în Moluce, una dintre cele cinci, aduse din expediție și obținută de la căpitan[176].

---

[172] Roersch, *Nouv. indications*, p. 871—872 (scrisoarea e reprodusă în traducere franceză, după originalul latin publicat la H. de Vocht, *Literae... ad Franc. Craneveldium*, Louvain, 1928, p. 169—170).

[173] Aceasta e data pe care o poartă relatarea în *editio princeps*, din Colonia (Wieser, *Magelhães-Strasse*, p. 107 n. 5; cf și Tr, 12), iar nu 23 oct. 1522, cum figurează în ed. din 1537, înregistrată, printre altele, de Graesse (*op. cit.*, IV, 1863, p. 452), retipărită, cu indicația desigur greșită a anului de apariție: 1536, de Récsey (în Hegedüs, *op. cit.*, p. 298, retipărire citată de noi prin sigla O). Ediția din 1537 a apărut în culegerea de scrieri geografice *Novus orbis* a lui S. Grynaeus la Basel. Relatarea lui Transylvanus încă nu figurează în edițiile anterioare, din 1532, de la Basel și de la Paris ale acestei culegeri (Brunet, *op. cit.*, IV, Paris, 1863, col. 132). Tot data de 23 oct. o are traducerea italiană apărută în prima ediție la Veneția în 1534 și reprodusă, împreună cu alte descrieri de călătorii, de către G. B. Ramusio, la Veneția în 1550 (și în alte ediții, ulterioare ale aceleiași traduceri), precum și trad. romînească, avînd la bază și ea, versiunea italiană. După Graesse (*op. cit.*, IV, p. 452) și Brunet (*op. cit.*, III, Paris, 1862, col. 1550), textul latin ar purta data de 28 oct. (fără îndoială eroare de tipar, în loc de 23 oct.). În versiunea spaniolă — la începutul căreia Lang e menționat și cu calitatea lui de episcop al Cartagenei — întîlnim data de 5 oct. (Navarrete, *op. cit.*, IV, p. 249). Despre audiența lui El Cano și rezultatele îmbucurătoare ale expediției scrie și Carol V la 30 oct. guvernatoarei Țărilor de Jos (Brandi, *op. cit.*, p. 147; cf. și Roersch, *M. Trans.*, p. 101—102).

[174] W. Zimmermann, *Allgemeine Gesch. des grossen Bauernkrieges*, III, Stuttgart, 1843, p. 392—402.

[175] Brandi, *op. cit.*, p. 73.

[176] O, p. 289 = T, p. 202. E vorba de pasărea paradisului, numită de indigeni Mamuco Diata sau Manucco Diata, după Transylvanus (O, p. 294, 296; Tr, 10, 11 v. = T, p. 209, 212; Manuccodiata). Pigafetta, care o descrie mai amănunțit, o numește: bolon dinata (P, p. 127 și n. 182).

Nu numai Transylvanus ci și alte persoane care se aflau atunci la Valladolid se pregăteau, după cum arată Vegerius în scrisoarea menționată, să înregistreze povestirile lui El Cano, spre a le comunica unor prieteni din Țările de Jos. Astfel Vegerius însuși a compus în cea mai mare grabă o relatare, anunțînd evenimentul atît de „nou și rar" prietenilor săi din acele părți. Această relatare, al cărei cuprins nu-l cunoaștem, după mărturia autorului ei, era mai scurtă decît aceea a lui Transylvanus și era destinată informării particulare, fără să urmărească un scop editorial, ca epistola în formă de opuscul — *volumini similis*, spune Vegerius — pe care s-a grăbit s-o întocmească și s-o expedieze Maximilian „cardinalului de Salzburg". De altminteri, Vegerius recunoaște că „nimeni n-ar fi putut povesti" memorabila călătorie „cu mai multă eleganță și cu mai multă grijă ca Transylvanus", proslăvind calitățile stilistice ale acestui *Sylvanus* și într-un catren, cu care își încheie scrisoarea.

Dacă, în întocmirea relatării „Despre insulele Moluce" (*De Moluccis insulis*), pentru expunerea desfășurării expediției, care i se pare mai vrednică de amintire decît aceea a „vechilor argonauți", Maximilian s-a informat direct de la participanți, el a avut posibilitatea să cunoască și împrejurările organizării ei, deși le prezintă doar în treacăt, atît prin funcția sa de secretar imperial, cît și prin relațiile lui familiale, datorită primei sale căsătorii, încheiată probabil chiar în timpul desfășurării expediției. După o altă relatare, anonimă și vagă, Cristofor (*Cristóbal*) de Haro, încă înainte de proiectul lui Magellan ar fi organizat, pe la 1514, în asociație cu Nuño (probabil Nuño Manuel) și cu autorizația regelui Portugaliei (tot Manuel, zis însă Norocosul), o expediție pentru continuarea explorării coastelor Braziliei, expediție care ajungînd cam pînă la 40° latitudine sudică, adică pînă la golful La Plata, s-ar fi întors cu credința — greșită — că a descoperit strîmtoarea dintre Atlantic și Pacific, iar prin aceasta o nouă cale, mai scurtă, spre Moluce, patria mirodeniilor[177]. Cristofor de Haro — după cum arată de astă dată chiar Transylvanus despre acest „frate al socrului" său — întreținea de la Lisabona vreme de mulți ani legături comerciale cu Orientul, agenții săi ajungînd poate pînă pe țărmurile meridionale ale Chinei. Pe de altă parte, știm că în urma unei convenții comerciale încheiate în 1517 cu regele Portugaliei, Cristofor și frații săi au trimis corăbii pe coastele Guineii. Suferind pagube în această întreprindere și neprimind satisfacție, Cristofor se simțea, ca și Magellan ceva mai tîrziu, nedreptățit de regele Manuel[178]. În consecință, s-a întors în patria sa, în Castilia — pre-

[177] Wieser, *Magelhâes-Strasse*, p. 29 n. 4, p. 99; Errera, *op. cit*, p. 347 n. 1, p. 356 n. 1. În curînd, în 1515—16, navigatorul spaniol Juan Dias de Solis (amintit și în relatarea lui Transylvanus, O, p. 281 = T, p. 192), care a întreprins o expediție de explorare a coastelor Americii de Sud, a fost ucis de către indigeni pe malul estuarului uriaș al fluviului La Plata, estuar considerat de el drept o strîmtoare între cele două oceane (Errera, *op. cit.*, p. 347; I. P. Maghidovici, *Istoria descoperirilor geografice*, Buc., Ed. Șt., 1959, p. 251—252).

[178] Navarrete, IV, p. LXXIV.

cum ne informează Transylvanus[179] — și sprijinea cu căldură oferta făcută de Magellan lui Carol V, de a întreprinde în slujba acestuia o expediție pentru descoperirea „strîmtorii", „cu multă străduință și cu mari osteneli" căutată, dar negăsită pînă atunci, ceea ce arată că Cristofor de Haro însuși, în ciuda părerii unor autori moderni[180], nu credea în pretinsa descoperire din jurul anului 1514.

Carol și sfetnicii săi șovăiau la început, fiind atrași pe de o parte de perspectiva rezultatelor, desigur mai mult de cele comerciale și politice decît de cele științifice, pe care le nădăjduiau prin realizarea acestui proiect îndrăzneț, fiind preocupați însă, pe de altă parte, de dificultățile foarte mari care stăteau în calea realizării, printre care și ostilitatea Portugaliei. Spre a învinge ezitarea curții imperiale, Magellan și Cristofor de Haro au făcut — arată Transylvanus — o nouă ofertă, solicitînd pentru Magellan doar favoarea de a putea naviga „sub autoritatea și auspiciile împăratului", urmînd ca toate cheltuielile expediției să fie suportate de „Cristofor și ai săi"[181], prin care trebuie să înțelegem, firește, pe părtașii lor de afaceri. Dovadă că unchiul soției lui Maximilian și asociații săi, acești „cavaleri rătăcitori ai burgheziei" — ca să reproducem o indicație a lui Engels[182] — socoteau întreprinderea rentabilă, promițătoare de profit, corespunzătoare „țelurilor burgheze" din această epocă de începuturi ale acumulării primitive a capitalului și ale colonialismului.

În urma insistențelor lui Magellan și ale lui Cristofor de Haro, precum aflăm din relatarea lui Transylvanus (care trece însă complet sub tăcere rolul cunoscut al astronomului portughez Rui Faleiro și al spaniolului Juan de Aranda, membru în „Casa de comerț cu Indiile", în ceea ce privește preliminariile expediției)[183], împăratul s-a hotărît să pregătească o flotă de cinci corăbii, punînd-o sub comanda lui Magellan[184]. Știm însă dintr-o sursă documentară portugheză că Cristofor de Haro a izbutit să-și asigure o participare financiară, în valoare de 4000 de ducați, la echiparea flotei, ceea ce reprezenta a cincea parte a

---

[179] O, p. 289 = T, p. 190 (în această parte nu e tocmai exactă).

[180] De ex. Errera, *loc. cit.*, Indicarea unei strîmtori în America de Sud, legînd cele două oceane, într-o scriere a cosmografului german Johannes Schöner în 1515 și pe globul său din 1520 (Wieser, *Magelhães-Strasse*, p. 4, 21, 28 și urm.) e de atribuit unor simple speculațiuni sau presupuneri. Cf. A. Magnaghi, art. *Magellano*, în *Enciclopedia Italiana*, 21 (1943), p. 880.

[181] O, p. 281 = T, p. 192 (inexactă).

[182] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 82.

[183] Maghidovici, *op. cit.*, p. 252; *Cu Magellan*, introd., p. 14—15.

[184] Aceasta s-a făcut pe baza convenției („capitulației") din 21 martie 1518, încheiată la Valladolid (*Collecçaõ de documentos ineditos para a historia das conquistas dos Portuguezes*, Lisabona, I, 1858, p. 119—120), nu la Zaragoza (= Cesarea Augusta, pe care Márki, *op. cit.*, p. 29, o identifică greșit cu Augsburg), cum rezultă indirect din relatarea lui Transylvanus (O, p. 277), prin confuzie cu una din etapele ulterioare de popas ale curții lui Carol V, care părăsise Valladolid la începutul lui aprilie, sosind la Zaragoza la 7 mai același an (Navarrete, *op. cit.*, t. IV, p. XXXVIII—XXXIX).

cheltuielilor investite în atare scop[185]. În felul acesta el a putut, după întoarcerea Victoriei, să beneficieze, împreună cu Diego de Haro[186], de mirodeniile pe care le-a adus norocoasa navă[187]. Transylvanus era deci îndemnat şi de un interes familial, nu numai ştiinţific şi am zice publicistic, să-şi întocmească relatarea asupra unui mare eveniment al istoriei universale.

Spre deosebire de Pigafetta, italian din Vicenza şi cavaler de Rodos, care e autorul celei mai amănunţite, interesante şi importante descrieri a expediţiei, Transylvanus n-a fost un participant al acesteia, aşa cum credeau greşit unii cercetători mai vechi, şi cum se afirmă uneori chiar mai nou[188]. Luată în ansamblu, relatarea sa nu poate să aibă valoare egală cu mărturia directă, plină de spontaneitate şi pitoresc, de prospeţime, dar uneori şi de naivitate, a tînărului italian, devotat admirator al lui Magellan. Pigafetta era printre acei membri ai echipajului Victoriei care s-au înfăţişat, după reîntoarecere (fie împreună cu căpitanul şi alţi doi oameni, cum s-a arătat mai sus, fie singur, din proprie iniţiativă) la curtea lui Carol V. El spune că cu acel prilej i-a predat împăratului „o carte scrisă cu mîna mea despre toate lucrurile petrecute zi cu zi în călătoria noastră"[189]. Deşi nu-l numeşte personal, Maximilian va fi culeş, cu aceeaşi ocazie, informaţii şi de la Pigafetta pentru întocmirea relatării sale proprii. Astfel credem că s-ar putea stabili o legătură indirectă între datele celor două naraţiuni, în sensul că relatarea lui Transylvanus e tributară în parte, dacă nu chiar textului scris, măcar fondului de ştiri al descrierii lui Pigafetta. Prin situaţia sa din preajma monarhului, e posibil însă ca el să fi consultat şi textul relatării acestuia.

Relatarea lui Maximilian, cu toate că e mult mai scurtă, neavînd nici o pătrime din întinderea acesteia (în traducerea romînească raportul e de la 27 la 120 p.), totuşi aduce completări în unele privinţe, bunăoară — după cum am arătat — asupra preliminariilor şi împrejurărilor organizării expediţiei, pe care Pigafetta, un *sobresaliente*, un simplu membru „supranumerar" al echipajului, n-avea cum să le cunoască şi să le înregistreze. Firesc, în legătură cu originea mirodeniilor, sau al aşezării geografice a unor insule, nu ne miră, sub pana unui umanist ca Transyl-

---

[185] Ibid., p. 153, cf. 306; F. Schuller, (*Schriftsteller Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Sibiu, 1902, p. 479) atribuie din greşală lui Transylvanus rolul jucat de Cr. de Haro în organizarea expediţiei.

[186] După cum rezultă din expunerea lui Roersch, *M. Trans.*, p. 101—102 (după scrisoarea cit. a lui Carol V, din oct. 1522).

[187] Navarrete, *op. cit.*, IV, p. 248. La 17 octombrie 1522 Cr. de Haro se găsea la Valladolid (*ibid.*, p. 247). Mai tîrziu, la 7 mai şi 22 iunie 1525, e menţionat printre slujbaşii (*officiales*) regali ai Casei de comerţ cu mirodeniile din portul Coruña, în legătură cu organizarea expediţiei conduse — pe urmele lui Magellan — de către Garcia Loaysa în direcţia Molucelor (*op. cit.*, V, p. 218, 222; cf. şi p. 234, n. 1, anul 1527).

[188] Keméný, *op. cit.*, p. 529—530;; Trausch, *loc. cit.;* Vivien de St. Martin, *Histoire de la Géographie*, Paris, 1873, p. 369 n. 1; [Kosáry D.], *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* (Introducere în izvoarele şi literatura istoriei maghiare), Budapesta, 1958, p. 79.

[189] P, p. 150.

vanus, aluziile la Herodot, Pliniu[190] și Ptolemeu, pe care iarăși nu e cazul să le așteptăm ca la un tînăr cavaler, membru al ordinului de cruciadă al Ioaniților. Dar chiar și referitor la desfășurarea expediției (de care se ocupă aproape exclusiv Pigafetta), găsim la Maximilian, în urma informațiilor obținute probabil de la tovarășii lui Pigafetta, date pe alocuri mai ample sau chiar diferite[191]. Pe de altă parte, Transylvanus dovedește o atitudine de-a dreptul critică față de anumite informații.

Astfel el consideră o simplă poveste știrea absurdă, culeasă de membrii expediției în insulele Moluce, despre existența unor oameni cu urechi atît de mari, încît la nevoie „cu una singură își acoperă tot capul", știre pe care Pigafetta o reproduce, fără a o trage la îndoială, într-o formă și mai exagerată, alături de o seamă de alte informații fanteziste, auzite de la indigeni[192]. Printr-o stranie coincidență, despre un neam fabulos, cu urechi uriașe, cu care își acoperă întreg corpul — de unde denumirea lui greacă de *panotoi* — se pomenește în literatura antică și în cea medievală timpurie. Plinius cel Bătrîn îl situează undeva în Sarmația, iar Isidor din Sevilla în nebuloasa Sciție[193]. Acești *panotii* au inspirat și unele reprezentări simbolice ale artei medievale europene[194]. E semnificativ pentru realismul umanist al lui Transylvanus și faptul că, după părerea sa, această gigantică explorare a Pămîntului a spulberat născocirile transmise de autorii vechi despre patria mirodeniilor, după cum alte mari descoperiri geografice, săvîrșite mai înainte fie de spanioli, fie de rivalii lor portughezi, au dovedit caracterul fabulos al relatărilor despre ciclopi, oameni cu un singur picior și alte ființe monstruoase[195] (ca bunăoară — am adăuga noi — legendele puse în circulație, pe lîngă multe știri adevărate sau aproape, de cartea lui Marco Polo).

Despre populațiile din Filipine Pigafetta notează numai în treacăt că ele „iubesc pacea, odihna și liniștea"[196]. Dar Maximilian stăruie, în legătură cu „acele fericite insule Moluce"[197] mai mult asupra acestor trăsături, făcînd un adevărat elogiu al păcii, zugrăvind în culori idilice și utopice contrastul dintre popoarele primitive și iubitoare de pace, fără poftă de cotropiri, din acele locuri îndepărtate și zbuciumul din țările

---

[190] Luîndu-se după C. Plinius Secundus (*Naturalis Historia*, XII, 19, ed. L. Ianus — C. Mayhoff, vol. II, Leipzig, 1875, p. 301), Transylvanus (O, p. 278 = T, p. 188) atribuie însă greșit lui Herodot înregistrarea zvonului despre mirodeniile ce s-ar găsi în cuibul unor păsări și mai ales al legendarului Phoenix. (Pentru știrile, diferite, ale lui Herodot, cf. *„Istoriile"* acestuia, II, 73, trad. A. Piatkowski, Buc., Ed. Șt., 1961, p. 164).

[191] De ex. la Transylvanus întîlnim cifre deosebite cu privire la numărul spaniolilor și al indigenilor în ciocnirea în care a căzut Magellan (vezi mai jos, n. 201); el descrie diferit (O, p. 297 = T, p. 213) felul în care au fost descoperiți tovarășii lui El Cano de portughezi în insulele Capului Verde (P, p. 149).

[192] O, p. 294 = T, p. 208; cf. P, p. 140.

[193] E. Diehl, *Panuatioi*, în *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XVIII/3, Stuttgart — Waldsee, 1949, sub voce.

[194] F. Mâle, *L'art religieux du XIIIe siècle en France*, Paris, 1922, p. 330—331 și fig. 192; idem, *L'art rel. du XIIIe s. en France*, 1923, p. 57.

[195] O, p. 278—279 = T, p. 188—189.

[196] P, p. 76.

[197] O, p. 284 = T, p. 197—198.

Europei, ca şi nepotolita aviditate a europenilor. Acei indigeni sînt blînzi şi drepţi, „iubesc mai ales pacea şi liniştea; ei urăsc tare războiul. Pe regele lor, atîta timp cît are grijă să păzească pacea, îl cinstesc ca pe un zeu, dar cînd doreşte mai degrabă războiul, nu-şi găsesc odihna pînă cînd el n-a căzut în luptă, ucis de mîna duşmanilor. Cînd s-a hotărît să poarte război, ceea ce arareori se întîmplă, el e pus de ai săi în primele rînduri şi e silit să ţină piept întregii năvale a duşmanilor". După ce dă şi alte amănunte despre dorinţa de pace a indigenilor, observă: „La ei nu se întîmplă nici furturi, nici omucideri". Relevă, fără vreun accent de dezaprobare, deşi epistola e adresată unui prelat al bisericii catolice, concepţia lor primitiv materialistă: „ei spun că oamenii după moarte nu mai au nici o simţire, pentru că n-aveau nici înainte de a se naşte"[198].

În sfîrşit, mai departe, Transylvanus scrie într-un ton de sfioasă mustrare că liniştea sau tihna (*otium*), pe care ei o preţuiesc ca bunul cel mai scump, „pare a fi izgonită din această lume a noastră de nemăsurata răutate a oamenilor, găsindu-şi în schimb la ei un refugiu; iar pe noi setea de avere şi nesăturata lăcomie ne sileşte să căutăm mirodeniile pînă pe meleagurile necunoscute ale acelora", adică ale indigenilor din Moluce[199]. De bună seamă, trebuie să facem partea nostalgiei convenţionale în această antiteză, opunînd bunătatea nativă şi caracterul paşnic al indigenilor primitivi corupţiei şi dezbinării lumii „civilizate", în care trăieşte şi tînjeşte scriitorul — motiv literar care nu e specific lui Transylvanus sau vremii sale. Totuşi, se insinuează aici şi o critică timidă, cam în felul lui Erasm, la adresa războaielor de cucerire, dar şi a începuturilor colonialismului, împotriva exceselor căruia se ridicau de pe acum proteste în Spania: ca cele ale lui Bartolomé de Las Casas (1474—1568) sau cele din revendicările mişcării Comuneros, proteste care nu împiedicau însă jafurile şi cruzimile conchistatorilor, printre altele cele de recentă dată ale lui Cortez (Cortés), care „împlîntă steagul Castiliei . . . în Mexic", ca să folosim expresia lui Marx[200]. De altfel, Transylvanus însuşi pomenind de marele oraş „Tenosticam" (= Tenochtitlan), asemănător prin aşezare Veneţiei, face aluzii indirecte la cucerirea Mexicului (pe care el încă nu-l distinge de „insula Yucatan"), cucerire ce s-a petrecut în acelaşi timp cu expediţia lui Magellan[201].

---

[198] O, p. 292—293 = T, p. 206—207 (cam liberă).

[199] O, p. 294—295 = T, p. 209—210 (cam liberă).

[200] K. Marx, *Spania revoluţionară*, în Marx şi Engels, *Opere*, X, Buc., 1961, p. 461.

[201] Găsim o aluzie de acest fel nu numai în legătură cu Tenochtitlan (O, p. 279 = T, p. 189), ci şi în pretinsa îmbărbătare adresată în ajunul luptei cu indigenii din Mauthan (Mathan) de către Magellan oamenilor săi (care, după Transylvanus erau numai 40, iar după Pigafetta 60, cf. „pilotul genovez", se pare Leone Pancaldo, participant la expediţie: 50 sau 60), în faţa numărului covîrşitor al indigenilor (3000 după Transylvanus, 1500 după Pigafetta). Înainte de această ciocnire, în care a căzut (la 26 aprilie 1521), Magellan ar fi spus tovarăşilor săi că „se văzuse adesea, atît mai demult cît şi foarte de curînd (*proximis diebus*), în insula Yucatan, cum 200 de spanioli puseseră pe fugă uneori 200.000, iar alteori 300.000 de oameni" (O, p. 290 = T, p. 203—204; traducere greşită, cf. şi P, p. 85). În acest

Așadar în unele privințe relatarea — pe care încercăm s-o supunem aici pentru prima oară unei analize critice — are o valoare autonomă în comparație cu descrierea lui Pigafetta, spre a nu mai stărui asupra celorlalte izvoare privind aceeași expediție, dintre care am cita doar însemnările seci ale lui Albo, care, ca pilot, înregistrează în jurnalul său mai ales itinerariul și distanțele zilnice străbătute[202]. Albo, înfățișîndu-se și el la Valladolid în octombrie 1522, putea să furnizeze de asemenea informații lui Transylvanus.

Ceea ce mai conferă o importanță deosebită acestei relatări — sobre[203] și competente[204], fără a fi lipsită totuși de unele inexactități[205] — e împrejurarea că ea constituie cel mai vechi izvor tipărit, temeinic informat, despre expediția lui Magellan, făcînd-o cunoscută, împreună cu numele autorului, deci și cu acela al Transilvaniei, cercurilor largi ale intelectualității europene, în care a stîrnit un viu interes pentru marele eveniment.

Epistola „Despre insulele Moluce" a văzut lumina tiparului, în prima ei ediție, la Colonia în tipografia lui Euchardus Cervicornus în ianuarie 1523 (ediție reprodusă parțial de F. Wieser în 1881)[206]. Datorită interesului pe care l-a trezit, epistola a avut parte apoi și de alte ediții, dar cu titluri modificate, grandilocvente, potrivit obiceiului tipografilor epocii, mînați de considerente de reclamă publicitară: despre „minunata navigație" la „prea fericitele insule Moluce" etc[207]. Astfel la Roma au apărut curînd, în noiembrie 1523 și februarie 1524, alte două ediții lati-

---

pasaj Transylvanus se referă de fapt la cele ce va fi auzit el însuși despre luptele lui Cortez în Mexic, în 1520—21 (după cum și-a dat seama și elaboratorul anonim al versiunii spaniole a relatării, cf. Navarrete, *op. cit.*, IV, p. 270), pe baza (adăugăm noi) a rapoartelor sosite la curtea lui Carol V, chiar dacă cifrele menționate de el, referitor la indigenii din America sînt cu totul exagerate. Evident, Magellan, plecînd din Spania în septembrie 1519, n-avea cum să afle în cursul călătoriei sale prin Atlantic și Pacific aceste date, fie și excesive, ce-i sînt atribuite, în formă aluzivă de către Transylvanus, despre expedițiile lui Cortez.

[202] *Ibid.*, p. 209—247.

[203] Într-adevăr, noi nu găsim că stilul său — cu toată eleganța ce i-o remarcă, după cum am văzut, Vegerius — ar fi „înflorit, aulic" cum i se pare lui P. A. Georgescu, (*Cu Magellan*, introd., p. 25).

[204] Wieser, *Magelhâes-Strasse*, p. 107.

[205] Vezi mai sus n. 184 și 201.

[206] Wieser, *Magelhâes-Strasse*, p. 109—115. Reproducem, după Wieser, (*loc. cit.*) și Márki, (*op. cit.*, p. 33 n. 2) titlul acestei prime ediții: *De Moluccis insulis itemque aliis pluris mirandis, quae novissima Castellanorum navigatio sereniss. imperatoris Caroli V auspicio suscepta nuper invenit, Maximiliani Transylvani ad reverendiss. cardinalem Saltzburgensem epistola lectu perquam jucunda.*

[207] Pentru titlurile celorlalte ediții: Brunet, *op. cit.*, III, col. 1549, Graesse, *op. cit.*, IV, p. 451—452; Trausch, *op. cit.*, III, p. 408. În Österr. Nationalbibliothek, Viena, se păstrează un ms. incomplet, purtînd, în catalogul fondului de ms. al acestei biblioteci, titlul: Maximilianus Transylvanus, *Tractatus sive epistola de detectis in Africa, America et Asia regionibus* = Tr. (cf. mai sus, lista prescurtărilor) (descriere sumară la Csontosi, *op. cit.*, p. 205). Cercetîndu-l după microfilm, pare o copie din prima jumătate a sec. XVI, dacă judecăm după forma scrisului (cursiva umanistă); că e vorba de o copie rezultă din unele erori de transcriere. Lipsesc cîteva pagini de la început, împreună cu titlul. Ms. are o pagi-

neşti[208], pe baza unui exemplar remis tipografului F. Minutius Calvus de către episcopul Francesco Chieregati (1479—1539), nunţiu papal la dieta de la Nürnberg din 1522—23[209], care era un concetăţean (fiind de origine din Vicenza) şi un protector al lui Pigafetta. Acesta se afla în anturajul său în 1519 cu prilejul misiunii diplomatice pe care o avea de îndeplinit Chieregati, din partea papei, pe lîngă regele Carol la Barcelona. În casa patronului său, frecventată de umanişti şi unde putuse citi cărţi despre descoperirile geografice din acea vreme, s-a trezit dorinţa lui Pigafetta de a face călătorii pe mările îndepărtate şi, după cum mărturiseşte el însuşi, la începutul relatării sale, de aici a plecat să se angajeze în serviciul lui Magellan, la Sevilla. Astfel ne putem explica şi interesul prelatului italian pentru lucrarea lui Transylvanus. Cele două ediţii romane ale acesteia prezintă unele deosebiri faţă de ediţia din Colonia[210]. Originalul latin al relatării lui Transylvanus s-a tipărit apoi şi în culegerea amintită a lui S. Grynaeus, începînd cu ediţia din 1537 (după care ediţie se pare că a fost retipărită întocmai, inclusiv prescurtările tipografice, de către V. Récsey, în culegerea lui St. Hegedüs (din 1906)[211]. Textul original ar mai fi apărut şi într-o publicaţie geografică colectivă, editată de Joannes Boemus (Aubanus) la Anvers în 1542[212].

Epistola a cunoscut o largă răspîndire şi în traducerile sale în diferite limbi. Traducerea italiană a apărut mai întîi la Veneţia în 1534, împreună cu cartea lui Pigafetta, atingînd şi ea mai multe ediţii ulterioare (1536, 1550 etc.). Există şi o veche prelucrare spaniolă, publicată însă abia în sec. XIX, laolaltă cu alte descrieri de călătorii, de către M. F. Navarrete (ed. I, vol. IV, Madrid, 1837), precum şi o traducere engleză modernă (tipărită la Londra, 1874)[213]. În sfîrşit, între anexele traducerii

---

naţie dublă, una mai veche, cu cerneală (începînd cu cifra 74, de unde rezultă că această copie făcea parte mai înainte dintr-un coligat) şi una modernă, cu creionul. O însemnare modernă tot cu creionul: gedruckt Köln, Euchardus Cervicornus, 1523. Exemplar der ÖNB. 72 M. 60 (6) (aluzie la ed. I, cu care prezintă deci acelaşi text). La sfîrşit ms., numele autorului apare în forma: *Transiluanus.* — Cam în aceeaşi vreme cu relatarea lui Transylvanus s-a publicat despre expediţie un „ziar" în limba germană: „Eine schöne Newe Zeytung... auss India" (Wieser, *op. cit.*, p. 75 n. 1, p. 121 n. 2). Dacă ea — îndeplinind rolul unei gazete începătoare — va fi satisfăcut în parte curiozitatea, am zice imediată, a unor cercuri mai largi din Germania, nu poate fi totuşi comparată ca seriozitate a informaţiei, ca importanţă şi succes de durată, cu epistola în discuţie, tradusă sau adaptată apoi şi în alte limbi.

[208] Indicaţia lui Brunet *(loc. cit.)*, după care s-ar fi publicat o ediţie la Roma şi în noiembrie 1532, fără îndoială e un lapsus, sub influenţa ediţiei de la Roma din nov. 1523.

[209] Roersch, *Nouv. indications*, p. 873.

[210] Wieser, *Magelhães-Strasse*, notele de la p. 111—113; G. Ceradini, *A proposito dei due globi Mercatoriani*, Milano, 1894, p. 265, cit. de Roersch, *ibid.*

[211] Vezi mai sus, n. 173.

[212] După Wieser, *op. cit.*, p. 109, care trimite (n. 1) la H. Harrisse, *Bibliotheca Americana vetustissima*, New York, 1866, Additions, p. 141. Noi n-am avut la îndemînă decît ed. din 1604 a colecţiei lui Boemus, unde nu figurează epistola lui Transylvanus.

[213] Wieser, *op. cit.*, p. 108—109; Márki, *op. cit.*, p. 33 n. 1.

jurnalului de călătorie al lui Pigafetta, relatarea lui Transylvanus a apărut și în versiune românească în 1960. În lipsa originalului latin ea a fost făcută după traducerea italiană, confruntată cu cea engleză. Probabil din acest motiv versiunea românească pare uneori prea liberă sau chiar inexactă și nu redă anumite nuanțe ale originalului[214], dar mai ales prezintă deosebiri față de acesta în ceea ce privește forma denumirilor geografice (cel puțin judecînd după ediția din 1536—1537?, singura, alături de ms. incomplet din Biblioteca Națională de la Viena, ce ne-a stat la dispoziție)[215]; traducerea are și cîteva omisiuni și adăugiri[216]. Ea se citește însă cu plăcere, ca și tot restul volumului atît de îngrijit din care face parte, fiind turnată într-un stil curgător și limpede, cu un timbru ușor de arhaism, propriu pentru a evoca cititorului atmosfera epocii.

Curînd după apariția ei, relatarea lui Transylvanus a fost valorificată în studiile cartografice și în literatura geografică. Johannes Schöner, cosmograf din Nürnberg (1477—1547), într-o scrisoare din 1523, tipărită ca broșură în același an, amintește această relatare despre o călătorie „atît de minunată" în jurul lumii în legătură cu noul său glob terestru, pe care a introdus unele date pe baza ei, „pentru ca cele ce la citit ar părea surprinzătoare, văzîndu-le, să fie crezute ca fiind mai probabile". Scrisoarea, în care, de altfel, Schöner utilizează și știrile din „Eine schöne

---

[214] Vezi referințele de mai sus (n. 179, 181, 198). Adăugăm: „virum haud spernendum" (O, p. 290), tradus: „bărbat de mare faimă" (T, p. 204), în loc de: bărbat de seamă; „nostri" (O, p. 291), tradus: „noastre" (T, *loc. cit.*), în loc de: alor noștri.

[215] Selani, Massana, Subuth, Porne, Mauthan, Siloli, Tarante, Muthil, Theodori, Matthien etc. (O, p. 279, 288—289, 292, 294) = Helana, Messana, Zubut, Burnei, Mathan, Gilolo, Terenate, Muthir, Thidore, Machian etc. (T, p. 189, 201, 203, 206, 208). Semnalăm aceste discrepanțe, fiindcă autorul versiunii românești accentuează asupra preocupării sale de a păstra „formele din textele originale", respectînd pînă și inconsecvențele grafice (*Cu Magellan*, introd., p. 28). Într-un loc se ajunge chiar la denaturarea sensului: Iuvagana (T, p. 203), în loc de Iucatan, cum e corect (O, p. 290: Jucatan, cf. Tr, 6 v.: Juucata). Prin urmare, nu e vorba aici de o insulă din Filipine (O, p. 288, greșit: Invagana), ci de binecunoscuta peninsulă (deși Transylvanus, ca și alți contemporani, o numește impropriu „insulă) Yucatan din America Centrală. Țărmurile peninsulei Yucatan au fost explorate de spanioli în 1517 și cucerite în anul următor. Spaniolii au înfruntat însă acolo o împotrivire mult mai dîrză din partea „indienilor" (M a g h i d o v i c i, *op. cit.*, p. 243—249), decît cum rezultă din părerea atribuită lui Magellan în epistola lui Transylvanus (vezi mai sus și n. 201). Alte traduceri eronate sau inexacte: „servum unum Aethiopem" (O, p. 286) = „un maur" (T, p. 198); „26 Nouembris" (O, *ibid.*; în Tr, 5 nu se poate distinge, din cauza unei pete de umezeală, decît: XX... *Nouembris*) = „27 noiembrie" (T, *ibid.*). — Cortez și-a dat seama, împotriva părerii sale inițiale, că Yucatan e o peninsulă, afirmînd acest lucru într-un raport trimis la Valladolid în 1522, despre care amintește la 24 sept., împreună cu știrea reîntoarcerii *Victoriei*, Contarini, ambasadorul Veneției la curtea lui Carol V (W i e s e r, *Ein Bericht des Gasparo Contarini über die Heimkehr der Victoria von der Magalhães'schen Expedition*, în „Mitt. des Inst. für österr. Geschichtsf.", 5 (1884), p. 447 n. 1.

[216] *Omisiuni:* „vir clarus" la adresa lui Magellan; „haec *apud nos muscatae* flos, *ab Hispanis* macis vocatur (Tr, 11; O, p. 280, 296 = T, p. 190, 211, partea în cursiv nu e tradusă); „regis *Ferdinandi catholici*" (O, p. 281 = T, p. 192, numele nu e tradus). — *Adăugiri:* „insula Hispaniola, Cuba și altele" (T, p. 213, cf. Tr, 11 v.; O, p. 297); „sau ale Capului Verde" *(ibid.)*.

Newe Zeitung . . ."[217], trasează o schiță sumară a marilor descoperiri geografice hispano-portugheze, ca o lămurire însoțitoare a globului (*Globuskarte*) întocmit de el[218].

Un alt autor, Franciscus Monachus din Malines, utilizează lucrarea despre Moluce în „epistola" sa, *De orbis situ et descriptione*, compusă între 1526—1530 și adresată lui Jean de Carondelet, consilier (ca și personajul nostru) al Margaretei de Austria. El atribuie „strălucitului și faimosului (*famigerati*) Maximilian Transylvanus", pe a cărui erudiție o elogiază, și „un glob foarte frumos". Se pare însă că Monachus, cunoscînd probabil lucrarea lui Schöner și înțelegînd greșit unele date din scrisoarea acestuia, face confuzie cu un alt glob, de origine spaniolă, pe care îl menționează Schöner în scrisoarea sa și care nu poate fi opera lui Transylvanus, nu numai pentru faptul că nu știm din altă parte că el ar fi și autorul unei asemenea lucrări cartografice, dar și din cauză că, pe lîngă indicațiile care concordă[219], există și unele „divergențe serioase" între datele geografice furnizate de epistola lui Maximilian despre expediția lui Magellan și globul lui Schöner[220]. Aceste divergențe se datoresc probabil utilizării de către cosmograful german și a acelei opere spaniole. Rezultă astfel și indirect că aceasta nu poate fi opera lui Transylvanus[221].

Datele cuprinse în epistola acestuia au fost folosite și de Gemma Frisius, considerat ca întemeietor al școlii geografice belgiene, în *Principia astronomiae et cosmographiae*, publicate la Louvain și Anvers în 1530. El are numai cuvinte de laudă pentru probitatea și erudiția lui Maximilian[222].

În vestita sa cosmografie, publicată mai întîi în limba germană (ed. I, 1541), apoi în latinește (ed. I, 1550), constatăm că Sebastian Münster, vorbind despre aceeași expediție, reproduce în parte textual, iar în rest îl rezumă pe autorul nostru, fără să-l citeze, lucru de altfel obișnuit în acele vremuri[223]. S-a afirmat categoric că Ștefan Székely, un

---

[217] A se vedea mai sus, n. 207.

[218] Wieser, *Magelhâes-Strasse*, p. 121; cf. și p. 116—117; idem, *Der verschollene Globus des Johannes Schöner von 1523*, în „Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", B. 117, V. Abhandlung, Viena, 1889, p. 17. Scrisoarea poartă titlul: *De nuper sub Castiliae ac Portugaliae regibus serenissimis repertis insulis ac regionibus...* A se vedea și Kropf, în „Sz", 1889, p. 53. Pentru Ács (*op. cit.*, p. 267) J. Schöner devine un autor care trăiește în sec. XIX și care ar afirma că Maximilian ar fi fost fiul nelegitim al arhiepiscopului Lang. E o răstălmăcire a unui pasaj din Márki (*op. cit.*, p. 25 n. 2).

[219] Wieser, *Der verschollene Globus*, p. 7 și urm.

[220] L. Gallois, *Les géographes allemands de la Renaissance*, Paris, 1890, p. 80—81 (citat de Roersch, *Nouv. indications*, p. 876 și n. 1). Totuși Gallois presupunea, pe baza aceleiași aluzii vagi și neclare din menționata scrisoare a lui Schöner, că Transylvanus ar fi autorul globului, pe care l-ar fi reprodus apoi Schöner („Revue Historique", 55 [1894], p. 410, 412).

[221] Roersch, *op. cit.*, p. 876.

[222] *Ibid.*, p. 875.

[223] *Cosmographia*, ed. Basel, 1552, lib. V, p. 1103—1106. Márki, (*op. cit.*, p. 34), care nu pomenește de Münster, afirmă în schimb greșit că „atlasele" lui Gerhard Mercator „erau folosite pe larg" și în Ungaria „începînd de la 1538". De

transilvănean, autor al primei chronografii universale scrise în ungurește (publicată la Cracovia, 1559), s-ar ocupa mai pe larg de călătoria lui Magellan decît de descoperirea Americii, tocmai fiindcă ea e descrisă de Maximilian, autor tot din Transilvania[224]. În realitate, verificînd lucrurile, observăm că ele stau tocmai invers, în sensul că Székely, în însemnările sale în general succinte, insistă relativ mai mult asupra călătoriilor lui Columb și Vespucci decît asupra aceleia a lui Magellan[225], și fără îndoială și-a cules informațiile în ambele cazuri, deși nu-și pomenește nici el izvoarele, din aceeași sursă: cosmografia lui Münster[226].

*

Ajunși la capătul acestei cercetări, să reamintim cele ce ni se par principalele ei rezultate.

Studiul de față a căutat să rectifice o serie de erori și confuzii cu privire la puținele date biografice despre Maximilian Transylvanus (c. 1490—1538), aproape complet ignorat pînă acum de istoriografia romînă, deși e vorba de o figură care, pe lîngă implicațiile sale de istorie generală, interesează, prin originea și numele său, și istoria Transilvaniei. A fost posibilă chiar sporirea acestor date și formularea unor conjecturi (în legătură cu originea sa, relațiile lui cu Georg de Neideck, sfetnic al împăratului Maximilian I și guvernator al Veronei, etc.), prin punerea în valoare a unor izvoare neîntrebuințate și prin folosirea de material inedit sau puțin cunoscut. Din păcate, în urma unor greutăți de ordin tehnic pe care le mai întîmpină schimburile internaționale de materiale documentare, nu ne-a fost accesibilă decît o parte din informația inedită care există încă asupra temei studiate de noi.

Știrile sporadice obținute prin cercetările mai vechi și prezentate cam izolat de mediul istoric din care fac parte, credem că se încadrează acum în perspectiva firească a epocii. Prin reconsiderarea critică și îmbogățirea lor cu date noi, se încheagă astfel o imagine mai exactă și mai omogenă despre acest diplomat și umanist de origine transilvăneană.

Corespondența lui Transylvanus cu Erasm din Rotterdam, corifeul umanismului în sec. XVI, atinsă doar în treacăt de cercetătorii anteriori, a putut fi valorificată în prezentul studiu pentru o mai bună cunoaștere a activității personajului nostru, mai ales sub aspectul serviciilor

---

fapt, e vorba de *Atlas sive cosmographica meditationes* (citat și de Márki, *op. cit.*, p. 34 n. 2) care va apare însă, după cum se știe, abia în 1595 la Duisburg și care, în forma completată de I. Hondius și numit *Atlas minor*, va avea o largă răspîndire europeană în sec. XVII. În acest Atlas e menționat și Transylvanus printre autorii care au descris expediția lui Magellan.

[224] Márki, *op. cit.*, p. 34. Vezi însă unele obiecții ale lui Apponyi, *op. cit.*, p. 105.

[225] Szekel Estvan, *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol* (Cronică despre întîmplările de seamă ale lumii), Cracovia, 1559, f. 223 r.—v., 226 r.—227 v.

[226] Cf. Münster, *op. cit.*, lib. V, p. 1099—1102, 1103—1106, 1107—1111. Asupra lui Münster, ca izvor al lui Székely cu privire la descoperirile geografice: J. Trostler, *Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa*, în „Ungarische Jahrbücher", 14 (1934), p. 125—126.

aduse de el marelui umanist, precum şi a atitudinii acestuia faţă de mişcările populare şi anume faţă de marele război ţărănesc german.

Ca unul dintre secretarii influenţi ai împăratului Carol V şi dintre consilierii curţi ducale din Ţările de Jos, Transylvanus era, în primul rînd, un slujbaş şi diplomat habsburgic, în relaţii familiale cu reprezentanţi de seamă ai capitalului comercial ibero-flamand, creditori ai Habsburgilor şi interesaţi în finanţarea unor explorări geografice, care să le asigure noi surse de îmbogăţire. El nu se putea dedica decît intermitent studiilor umaniste, mult mai puţin decît bunăoară contemporanul său, care evolua cam în acelaşi mediu intelectual şi profesional, Nicolae Olahus. Deşi înzestrat cu o frumoasă cultură la nivelul vremii sale, el n-a scris, în afară de corespondenţa obişnuită, decît lucrări de proporţii mici: poezii de ocazie şi cîteva relatări în formă epistolară, tot cu caracter ocazional, publicistic, inspirate din evenimente ale epocii, dintre care cea mai însemnată şi vestită e aceea despre expediţia lui Magellan.

În prezenta cercetare s-a încercat pentru întîia dată o analiză comparativă a acestei relatări a lui Transylvanus cu izvorul principal asupra aceluiaşi mare eveniment — prima călătorie în jurul Pămîntului — care e relatarea lui Antonio Pigafetta, căutîndu-se stabilirea raporturilor dintre ele şi a valorii lor specifice. S-a putut arăta, cu acest prilej, că relatarea în discuţie are valoarea unui izvor independent, bine informat şi competent, îndeosebi în ceea ce priveşte pregătirea expediţiei şi că ea se mai remarcă prin simpatie faţă de indigeni, prin unele rezerve la adresa războaielor de cucerire şi a începuturilor colonialismului, precum şi printr-o viziune raţionalistă şi un simţ critic apreciabil, însuşiri caracteristice unei concepţii înaintate, umaniste, pe care o împărtăşea autorul ei.

De altfel, s-au adus lămuriri şi cu privire la relatarea anterioară a lui Transylvanus despre cucerirea şi crîncena devastare a Bresciei în 1512 — unul din momentele cele mai dramatice ale războaielor europene purtate pentru stăpînirea Italiei — relevîndu-se că această scriere face parte dintre izvoarele cunoscutei opere a unui alt umanist contemporan, Coccinius (Köchlin), asupra acelorași războaie. De asemenea, rezultă că e greşită părerea, întîlnită în istoriografia italiană, după care această epistolă ar fi opera unui „anonim german".

În încheiere mai observăm că viaţa şi activitatea lui Maximilian Transylvanus, dacă facem abstracţie de unele călătorii sau misiuni în Italia, Germania, Anglia, s-au desfăşurat în Ţările de Jos, pornite pe calea dezvoltării capitaliste, şi în Spania, stat feudal-absolutist cu o orînduire social-economică ce rămînea tot mai în urmă, deci în regiuni atît de deosebite în privinţa condiţiilor evoluţiei lor istorice şi totuşi strîns legate pe atunci între ele sub dominaţia exploatatoare a Habsburgilor. Tot astfel trăsăturile conservatoare de slujbaş habsburgic şi cele progresiste de umanist se îmbină în personajul nostru, corespunzător de altminteri începuturilor destrămării relaţiilor feudale şi formării relaţiilor noi, capitaliste, care se aflau în ascensiune în acea epocă.

MAXIMILIAN TRANSYLVANUS (ПРИМ. 1490—1538 ГГ.) АВТОР СООБЩЕНИЯ ОБ ЭКСПЕДИЦИИ МАГЕЛЛАНА

РЕЗЮМЕ

В международной исторической и географической литературе, хотя и вскользь, часто встречается имя автора первого печатного описания кругосветного плавания экспедеции Магеллана имевшего огромное значение, как в истории великих географических открытий, так и для науки вообще.

Хотя недавно и было опубликовано в румынском переводе сообщение *Maximilian* -а *Transylvanus* -а о путешествии Магеллана,- личность самого автора осталась совершенно не рассмотренной румынской историографией.

В буржуазной литературе — саксов и венгров, а также в некоторой мере в бельгийской, немецкой и английской — личность *Maximilian* -а *Transylvanus* -а была рассмотрена небольшими исследованиями, как и более старыми биографическими заметками, в которых собран ряд сведений о нем и в которых сделаны попытки уточнить некоторые неясности в связи с ним. Но упомянутые исследования, в свою очередь, содержат множество ошибок, которые могут быть выправлены путем использования некоторых неопубликованных либо неиспользованных сведений, а также рассмотрением раннее использованных сведений уже в новом контексе. Имеется также возможность попытаться дать более широкое освещение его личности в связи с особенностями той эпохи, что позволит в значительной мере воссоздать образ этого дипломата и гуманиста трансильванского происхождения.

Эти соображения оправдывают рассмотрение образа *Maximilian* -а *Transylvanus* -а, представляющее интерес не только по его роли в общей истории, в частности — в связи с великими географическими открытиями, но и для истории нашей страны — в связи с его происхождением и именем.

Среди результатов настоящего исследования отмечаем следующее:

В пользу тезиса его трансильванского происхождения прежде всего говорит его имя, в том смысле, что он происходит из семьи трансильванских саксов, основавшихся заграницей, но сохранивших традиции своего происхождения — такое положение базируется на известном свидетельстве *Nicolae Olahus* -а (1493—1568), гуманиста румынского, трансильванского происхождения, который в качестве секретаря при дворе Брюссельского губернатора имел в Нидерландах коллегиальные связи с *Maximilian* -ом *Transylvanus* -ом. В эпоху когда жил *Transylvanus* именем Максимилиан не пользовались ни в Трансильвании, ни в Венгрии. А отсюда вытекает, что он родился не в Трансильвании, а по всей вероятности в австрийских либо, скорее, в бургундских (именно в Нидерландах) владениях императора Максимилиана I, имя которого тогда начало распространяться. В свете таких соображений становится ясным и более длинный вариант

его имени: *Maximilianus Transylvanus Bruxellensis*. Его предки эмигрировали когда то из Трансильвании; время и обстоятельства их выезда незнакомы. Но учитывая торговые и культурные связи саксов со странами Центральной и Западной Европы, возможно, что именно в результате таких связей его трансильванские предки обосновались в одной из этих стран, тем более, что в XV—XVI вв. фамилия *Siebenbürger* либо вариант *Transylvanus* отмечен в Вене, Регенсбурге, Брюсселе. Можно предположить, что семья *Maximilian* -а *Transylvanus* -а из Трансильвании попала в Нидерланды через „наследственное" владение габсбургской династии Австрию, послужившей для них переходным этапом на пути в Нидерланды, новое владение той же династии.

Работа *Transylvanus* -а о завоевании и опустошении Брешчии (*De miseranda Brixie clade*) от 1512 г. (которое мы изучили и по *cod.* 3528, Но 16 Венской Национальной библиотеки) предназначалась для трентского епископа (1506—1514). Георга де Нейдека, императорского губернатора Вероны, бывшего и советником Максимилиана I. В конце XV в. Нейдек был секретарем Владислава II, короля Богемии и Венгрии, а также членом знаменитой *sodalitas litteraria Danubiana*, во главе которой стял известный венский гуманист *Celtis*. Можно предполагать, что во время составления своего доклада, а возможно, что и ранее, *Transylvanus* находился на службе у Нейдека в качестве секретаря. Должно быть лишь после смерти Нейдека он перешел на ту же должность в окружение кардинала *Mattheus*-а *Lang*-а (1468—1540), бывшего главным советником Максимилиана I.

Нам удалось установить, что эта работа об одном из наиболее драматических моментов европейских войн, которые велись за господство в Италии, в форме вставленной в продолжении к Урсбергской хронике (XIII в.), которая была отпечатана впервые в Страсбурге в 1537 г., ошибочно приписывалась *Lang* -у и что она относится к незасвидетельствованным источникам известного труда другого гуманиста тех времен — *Michael* -а *Coccinius* -а (*Köchlin*): *De rebus Italicis*. Основываясь на сходстве упомянутого послания, известного ему по приложению к хронике, с описанием *Coccinius* -а о завоевании Брешчии, Ранке ошибочно полагал, что последний является автором послания. Так же ошибочным является встречающееся в итальянской историографии мнение, что послание представляет собою работу какого-то „анонимного немца".

Переписка *Transylvanus* -а с Эразмом Роттердамским, корифеем гуманизма XVI в., лишь вскользь затронутая предыдущими исследователями, могла быть использована для лучшего ознакомления с деятельностью нашего персонажа, особенно в связи с его ходатайствами за великого гуманиста при дворе правительницы Маргариты Австрийской в Малине. Из этой переписки вытекают также и уточнения в связи со сдержанным, озабоченным отношением Эразма, человека компромиссов, к *fatalis tumultus agricolarum*, как он называет великую немецкую крестьянскую войну.

В настоящем исследовании делается попытка сравнительного анализа сообщения *Transylvanus* -а от 1522 г. об экспедиции

Магеллана с сообщением *Antonio Pigafetta*, причем мы стремились установить и взаимоотношения и ценность каждого из этих сообщений. Среди прочего удалось установит, что благодаря своему официальному положению в качестве одного из главных секретарей императора Карла V при Валладолидском дворе, как и благодаря своим семейным связям с видными представителями иберо-фламандского капитала, кредиторами Габсбургов, заинтересованных в то же время в финансировании географических открытий, которые давали бы им новые источники обогащения (как *Christofor* и *Diego de Haro*), *Transylvanus*, в некотором отношении мог быть лучше информирован чем *Pigafetta*. Понятно, что в целом работа *De Moluccis insulis* не может иметь ценность равную свидетельству, более подробному, непосредственному, спонтанному и художественному, а иногда и наивному, молодого виченцианца лично принимавшего участие в необычайных, захватывающих перипециях. Зато по вопросу о предварительной подготовке экспедиции и ее организации, которые *Pigafetta*, бывший простым *sobresaliente*, не мог знать, *Transylvanus* дает весьма полезные дополнения. Даже и в отношении того, как протекала экспедиция, в результате вероятно полученный им от товарищей *Pigafetta* информаций, иногда находим у него более подробные либо совершенно новые сведения. Возможно, что *Transilvanus* получил информации и от самого *Pigafetta*. Таким образом можно установить косвенную связь между обоими повествованиями в том смысле, что сообщение Максимилиана в частности, если даже и не текстуально, взято из описания виченцианского кавалера. Все же, сообщение *Transylvanus* -а, компетентное и хорошо документированное, имеет ценность независимого источника.

Оно выделяется своей симпатией к туземцам, робкими оговорками, в стиле Эразма, в отношении захватнических войн, как и в отношении зачатков колониализма, а также рационалистическими взглядами и значительным чувством критики, характерными для передового, гуманистического мышления, проявленного его автором.

Особое значение сообщения *Transylvanus* -а состоит в том что оно является первым печатным, хорошо информированным источником об экспедиции Магеллана, благодаря чему о ней, как и о имени автора сообщения (т.е. *Transylvanus* -а), стало известно в широких кругах европейской интеллигенции.

Жизнь и деятельность *Transylvanus* -а, если не считать нескольких его поездок в Италию, Германию, Англию, протекали в Нидерландах, ставших тогда на путь капиталистического развития, и в Испании, феодально-абсолютистском государстве с отсталым социально-экономическим режимом, следовательно в совершенно различных по своему историческому развитию областях, но тогда тесно связанных между собою господством Габсбургов. Таким образом консервативные взгляды габсбургского чиновника-нашего персонажа-сочетались с началом распада феодального общества и с формированием новых, капиталистических отношений зачинавшихся в ту пору.

MAXIMILIEN TRANSYLVANUS (c. 1490—1538), AUTEUR DU RÉCIT DE L'EXPÉDITION DE MAGELLAN

RÉSUMÉ

Dans la littérature historique et géographique internationale on rencontre fréquemment, d'ordinaire sous la forme d'une mention rapide, le nom de cet auteur de la première description publiée de l'expédition de Magellan autour de la Terre, expédition dont on connaît l'importance épocale dans l'histoire des découvertes géographiques et de la science en général.

La figure de Maximilien Transylvanus n'a pas encore été étudiée dans l'historiographie roumaine, bien que son récit du voyage de Magellan eût été publié récemment en version roumaine.

Il est vrai que dans l'historiographie bourgeoise, saxonne et, surtout, hongroise, et dans une certaine mesure aussi dans l'historiographie belge, allemande et anglaise, ce personnage a fait l'objet de menues recherches ou de notes biographiques plus anciennes, qui ont recueilli quelques données et ont essayé de tirer au clair une série de confusions dont il a été l'objet. Néanmoins, ces contributions ne sont pas exemptes non plus de nombreuses erreurs, ce qui fait qu'elles sont susceptibles d'être complétées par la mise en valeur de données inédites ou demeurées inemployées ou en plaçant les données utilisées dans un nouveau contexte. On peut essayer aussi de donner un cadre plus large à cette figure dans les circonstances de l'époque, ce qui permet de refaire en bonne partie l'image de jusqu'ici de la vie et de l'activité de ce diplomate et humaniste originaire de Transylvanie.

Ces raisons justifient, croyons-nous, un nouvel examen de la figure de Maximilien Transylvanus, qui présente un intérêt non seulement pour l'histoire générale, relativement aux grandes découvertes géographiques, mais aussi pour l'histoire de notre pays, par son origine et son nom.

Parmi les résultats nouveaux qu'apporte cette étude, nous en mentionnerons les suivants:

Nous pouvons invoquer le nom même de notre personnage à l'appui de la thèse concernant son origine transylvaine, disons indirecte, en ce sens qu'il était issu d'une famille transylvaine, saxonne, établie à l'étranger, qui garda la tradition de son origine — à l'appui de cette thèse se trouvant le témoignage bien connu de Nicolas Olahus (1493—1568), humaniste d'origine roumaine, transylvaine, qui était en quelque sorte avec lui en rapport de collégialité aux Pays-Bas, de par sa qualité de secrétaire à la cour de Bruxelles. De l'époque où vécut Transylvanus nous ne possédons pas d'indices selon lesquels le nom de Maximilien eut été porté en Transylvanie ou en Hongrie. Il en résulte qu'il n'a

pas dû naître en Transylvanie mais sans doute dans les possessions autrichiennes ou plutôt burgondes (à savoir dans les Pays-Bas) de l'empereur Maximilien Ier, auquel on doit la diffusion de ce prénom. C'est à la lumière de cette conjecture que nous nous expliquons aussi la variante plus développée: *Maximilianus Transylvanus Bruxellensis*. Ses ancêtres doivent avoir émigré de Transylvanie à une époque et dans des circonstances que nous ignorons. Etant données les relations commerciales et culturelles entre les Saxons et les pays du centre et de l'occident de l'Europe, il se pourrait que les ancêtres de Transylvanus se fussent établis, précisément grâce à ces relations, dans l'un des pays mentionnés, surtout que le nom die Siebenbürger ou la variante Transylvanus sont attestés, aux XV-e et XVI-e siècle, à Vienne, Ratisbonne et Bruxelles. Nous supposons que la famille de Maximilien Transylvanus a gagné les Pays-Bas par l'Autriche, possession „héréditaire" de la dynastie des Habsbourg, qui doit lui avoir servi de pont vers les nouvelles possessions de la même dynastie, vers les Pays-Bas.

Le destinataire de la lettre de Transylvanus sur la conquête et le pillage de Brescia *(De miseranda urbis Brixie clade)* datant de 1512 (que nous avons pu étudier aussi d'après le cod. 3528, no. 16, Österr. Nationalbibliothek, Vienne), était Georg de Neideck, évêque de Trente (1506—1514), conseiller de Maximilien Ier et gouverneur impérial de Vérone. Neideck fut, vers la fin du XV-e siècle, le secrétaire de Ladislas II, roi de Bohème et de Hongrie et membre de la célèbre *sodalitas litteraria Danubiana*, dont le chef était l'humaniste viennois Celtis. Il semble que Transylvanus se trouvait, lors de la rédaction de ce rapport, mais peut-être aussi avant cette date, au service de Neideck, en tant que secrétaire. Peut-être que ce n'est qu'après la mort de Neideck qu'il passa, en cette même qualité, dans l'entourage du cardinal Mattheus Lang (1468—1540), le principal conseiller de Maximilien Ier.

Nous avons pu établir que cet écrit touchant un des moments les plus dramatiques des guerres d'Italie, sous la forme qui est insérée à la suite de la Chronique d'Ursberg (du XIII-e siècle), chronique imprimée dans sa première édition à Strasbourg en 1537, a été faussement attribuée à Lang et qu'elle fait partie des sources inavouées de l'oeuvre d'un autre humaniste contemporain, Michael Coccinius (Köchlin): *De rebus Italicis*. En s'appuyant sur les ressemblances entre la lettre mentionnée, qu'il connaissait de l'annexe de la même chronique, et la description donnée par Coccinius de la conquête de Brescia, Ranke se trompait en attribuant à ce dernier la paternité de la lettre. Egalement erronée est l'opinion que l'on recontre dans l'historiographie italienne, suivant laquelle cette lettre serait l'oeuvre d'un „anonyme allemand".

La correspondance de Transylvanus avec Erasme de Rotterdam, le coryphée de l'humanisme du XVI-e siècle, fugitivement mentionnée par les chercheurs antérieurs, a pu être mise en valeur pour une connaissance plus approfondie du personnage, surtout en ce qui concerne ses interventions en faveur du grand humaniste à la cour de Malines de

l'archiduchesse Marguerite d'Autriche. Il en résulte également des précisions concernant l'attitude réservée, soucieuse, d'Erasme — homme des compromis — envers le *fatalis tumultus agricolarum,* comme il appelle la grande guerre des paysans allemands.

Dans cette étude nous avons essayé de faire l'analyse comparative du récit de l'expédition de Magellan, dû à Transylvanus (1522) et de celui d'Antonio Pigafetta, en y cherchant les rapports qui les rattachent, tout en déterminant leur valeur spécifique. Nous avons pu montrer, entre autres, que, en raison de sa position officielle, comme l'un des principaux secrétaires de l'empereur Charles Quint à la cour de Valladolid ainsi que par ses relations de famille avec les représentants les plus importants du capital ibéro-flamand, créditeurs des Habsbourg et interessés au financement d'explorations géographiques à même de leur assurer des sources d'enrichissement (tels que Christophe et Diégo de Haro), Transylvanus était en mesure d'être mieux informé, à certains égards, que Pigafetta. Pris dans son ensemble, l'opuscule *De Moluccis insulis* n'a pas la valeur du témoignage beaucoup plus détaillé, direct, plein de spontanéité et de pittoresque du jeune Vicentin, participant aux vicissitudes extraordinaires et passionnantes du mémorable périple. Il n'en demeure pas moins que Transylvanus apporte des précisions utiles sur les préliminaires et les circonstances de l'organisation du voyage, que Pigafetta, comme simple *sobresaliente* de l'équipage, ne pouvait ni connaître ni enregistrer. Même relativement au déroulement de l'expédition, on trouve chez Transylvanus des informations parfois plus amples ou différentes, obtenues probablement des camarades de Pigafetta. Il n'est pas impossible non plus que Transylvanus ait recueilli des renseignements de Pigafetta même. De la sorte on pourrait établir un rapport indirect entre les deux narrations, en ce sens que le récit de Maximilien doit une partie de ses renseignements sinon au texte écrit, du moins au fonds d'informations de la description du chevalier vicentin. Néanmoins, la narration de Transylvanus, bien documentée et compétente, a en général la valeur d'une source indépendante.

Elle se distingue aussi par la sympathie que l'auteur y témoigne pour les indigènes, par quelques réserves timides, dans le genre d'Erasme, envers les guerres de conquête et aussi envers les débuts du colonialisme, ainsi que par une vision rationaliste et un sens critique appréciable, autant de traits propres à une conception avancée, humaniste, que partage l'auteur.

L'importance particulière de ce récit consiste surtout dans le fait qu'il constitue la plus ancienne source imprimée, bien informée de l'expédition de Magellan, qu'il a fait connaître conjointement avec le nom de l'auteur (par conséquent aussi de la Transylvanie) aux milieux intellectuels de l'Europe.

La vie et l'activité de Transylvanus — abstraction faite de quelques voyages ou missions qu'il accomplit en Italie, en Allemagne et en Angleterre — se déroulèrent aux Pays-Bas, qui se trouvaient à l'aube du déve-

loppement capitaliste, et en Espagne, état féodal-absolutiste dont le régime social-économique était de plus en plus rétrograde, par conséquent dans des régions foncièrement différentes quant aux conditions de leur évolution historique et pourtant étroitement liées entre elles de par la domination des Habsbourg. Aussi les traits conservateurs de fonctionnaire impérial et progressistes d'humaniste vont-ils de pair dans le personnage de Maximilien Transylvanus, traits qui correspondent d'ailleurs aux débuts de la décomposition des relations féodales et de la formation de relations nouvelles, capitalistes, qui se trouvaient en ascension à cette époque.

TIPOGRAFIA DE LA SIBIU ŞI LOCUL EI ÎN ISTORIA TIPARULUI ROMÎNESC DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

SIGISMUND JAKÓ

Problemele ce se pun cu privire la apariţia catehismului romînesc din 1544, pe care azi îl ştim doar din mărturii ulterioare, constituie fără îndoială unele dintre cele mai interesante probleme ale istoriei cărţii romîneşti din secolul al XVI-lea. În expunerea ce urmează încercăm să abordăm această temă mult tratată dintr-un punct de vedere nou. Facem acest lucru nu atît cu pretenţia soluţionării definitive, cît mai de grabă ca să atragem atenţia asupra unor aspecte ce aşteaptă să fie elucidate şi asupra unor sarcini care nu pot fi amînate, cu privire la istoria tiparului romînesc din secolul al XVI-lea.

Toate părerile sînt de acord asupra faptului că trebuie să considerăm catehismul luteran, tipărit în anul 1544, drept cea mai veche tipăritură în limba romînă. Există însă discuţii, şi azi, cu privire la locul lui de tipărire. Deşi ambele mărturii contemporane care au păstrat amintirea catehismului (însemnarea din anul 1544 în registrul de socoteli al oraşului Sibiu în legătură cu Philippus Pictor şi scrisoarea lui Adalbert Wurmloch din 1546 către Johann Hess[1], indică în mod clar Sibiul drept loc al editării, totuşi mai mulţi cercetători au pus la îndoială această infor-

[1] Textul lor original în limba latină se află printre altele în H. Wittstock, *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues*, Wien, 1858, p. 57—60. — Fr. Teutsch, *Der ältese Hermannstädter Druck*, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, III (1880), p. 15—16. — I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, Bucureşti, 1903, I, p. 22—23. Cf. I. Moga, *Cine a fost Philippus Pictor?*, Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj, XI (1946), (extras).

maţie. Ei neagă că Sibiul ar fi fost locul editării, întemeiaţi pe argumentul că despre existenţa tipografiei din Sibiu înainte de anul 1575 nu ni s-a păstrat nici o mărturie materială, invocînd pe de altă parte şi faptul că în afară de catehismul din 1544 nu s-ar cunoaşte nici o tipăritură chirilică din secolul al XVI-lea care ar fi provenit din Sibiu. Aceşti cercetători — dintre care fac parte N. Iorga, I. Lupaş, N. Drăganu, N. Sulica, A. Schullerus şi P. P. Panaitescu — au fost de părere că lucrările de tipărire ale acestui catehism au fost executate la Tîrgovişte, sau că el ar fi fost tipărit la Sibiu, fie de către un tipograf venit din Tîrgovişte cu garnitura de litere necesare, fie numai cu slove aduse tot de la Tîrgovişte, deoarece pentru sibieni nu ar fi avut rost să-şi înzestreze tipografia cu litere chirilice pentru această tipăritură românească de cîteva pagini[2]. Recent s-a făcut afirmaţia că acest important monument cultural românesc a fost tipărit la Braşov, întrucît pe atunci în Transilvania numai acolo a funcţionat o tipografie[3].

Sprijiniţi pe cele expuse anterior, chiar fără a mai analiza în detalii aceste păreri, e cert că în legătură cu apariţia catehismului românesc din 1544, trebuie să se lămurească înainte de toate următoarele: 1) Se poate oare dovedi în mod evident existenţa tipografiei din Sibiu înainte de 1544? 2) Iar dacă acest lucru se poate dovedi, atunci în continuare se va putea lămuri problema, că această tipografie a avut sau nu litere chirilice, şi dacă în afară de catehismul din anul 1544 a mai scos sau nu cu aceste litere şi alte cărţi româneşti?

Azi poate numai V. Molin şi P. P. Panaitescu au o poziţie deosebită, care nu acceptă acele dovezi indirecte, aduse de cercetările mai vechi spre a dovedi că la Sibiu a funcţionat o tiparniţă, cel puţin în anii 1529—1530[4]. Potrivit informaţiei lui Johann Seivert (1735—1785), care

---

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, Bucureşti, 1925, I, p. 175. — I. Lupaş, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti*, Anuarul Institutului de istorie naţională V (1928—1930), p. 45. — N. Sulica, *Catechismele româneşti din 1544 (Sibiu) şi 1559 (Braşov)*, Tîrgu-Mureş, 1936, p. 41. — A. Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in rumänischer Sprache*, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, XLIV (1921), p. 61. — N. Drăganu, *Catechisme luterane*, Dacoromania, II (1921—1922), p. 584. — P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, Studii şi cercetări de bibliologie, V (1963), p. 111—114.

[3] V. Molin, *Interpretări noi în legătură cu catechismul de la Sibiu*, Mitropolia Ardealului, 1960, nr. 1—2, p. 45.

[4] V. Molin, *o. c.*, p. 43—46, 50. — P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 112—114. Faţă de argumentele aduse de către Panaitescu în sprijinul afirmaţiei că tipograful catehismului din 1544 nu poate fi considerat Philippus Pictor ci Dimitrie Liubavici, trebuie să atragem atenţia asupra celor ce urmează: 1) Titlul de magistru al lui Philippus Pictor şi serviciile sale „diplomatice" din Ţara Românească pe seama oraşului Sibiu nu slăbesc, ci dimpotrivă întăresc probabilitatea că traducătorul şi tipăritorul catehismului trebuie căutat în persoana lui, deoarece tipografii din acest timp nu sînt încă meşteşugari simpli, ci de cele mai multe ori sînt intelectuali cu carte (cf. Coresi, Honterus, Wagner, Heltai, Hoffhalter!). 2) Numele de Pictor contribuie de asemenea la probabilitatea că Philippus se îndeletnicea cu tipografia, întrucît acest nume se pare că trebuie considerat drept traducerea numelui german „Briefmaler". Acest grup al caligrafilor a luat naştere tocmai în legătură cu tipărirea de cărţi şi a ajuns la înflorire în secolul al XVI-lea. Un asemenea „Briefmaler" executa şi ilustra afişe, manifeste, imprimate de o filă,

se sprijină pe lucrarea bibliografică, în manuscris, a lui Georg Soterius (m. în 1728), la Sibiu a apărut în 1529 cartea dascălului local Thomas Gemmarius, iar în anul următor cartea medicului Sebastian Pauschner[5]. Deşi din aceste publicaţii nu s-a păstrat nici un exemplar pînă în zilele noastre, totuşi de cînd a fost găsită o copie în manuscris, din secolul al XVII-lea, a cărţii lui Pauschner, informaţiile Soterius—Seivert trebuie să le considerăm veridice[6]. Existenţa din anul 1529 a tipografiei din Sibiu nu se poate contesta nici pe motivul că Gemmarius murise încă în 1526 şi, în consecinţă, la o dată mai tîrzie el nici nu mai putuse publica vreo lucrare[7]. Mica lui gramatică latină folosită în şcoala din Sibiu a putut fi însă tipărită în amintirea relaţiilor pe care le-a avut cu răposatul său magistru chiar de discipolul său, fiul judelui regesc Marcus Pemphlinger, căruia Gemmarius îi închinase cartea. Trebuie să presupunem acest lucru cu atît mai mult, cu cît în ultimul timp atestarea existenţei încă în anul 1528 a tipografiei din Sibiu a devenit de asemenea posibilă.

În cunoscuta bibliografie a lui Bianu şi Hodoş, utilizată de mai bine de o jumătate de secol, a rămas — în mod inexplicabil — neob-

---

picta icoane pe indulgenţe tipărite, dar scria şi la comandă scrisori ornamentate. (W. Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter*, Leipzig, 1875, p. 477. — W. Eule, *Mit Stift und Feder*, Leipzig, 1955, p. 150—151). În orice caz în acest timp notarul Sibiului nu a fost Philippus Pictor, ci Lucas Trapoldner, care se ocupa însă şi el de tipărirea cărţilor. Potrivit informaţiilor pe care le avem pînă în prezent, în cancelariile orăşeneşti din Transilvania în cursul secolului al XVI-lea nu s-a format funcţia de protonotar, deşi uneori notarii mai cu vază se bucurau de acest titlu. 3) Însemnarea din 16 iulie 1544 în registrul de socoteli din Sibiu arată în mod clar că Philippus a primit cei doi florini drept recompensă (*bibale*) şi nu ca retribuţie pentru tipărire. Iar în acest scop cei doi florini, cu care se putea cumpăra pe atunci, în Braşov, postav de Nürnberg pentru două rînduri de haine, se pot considera drept o sumă potrivită. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, Kronstadt, 1896, III, p. 264). De altfel şi magistratul din Braşov obişnuise să dea în acest timp o recompensă tocmai la fel de mare cu prilejul crăciunului slujbaşilor intelectuali ai oraşului (*Quellen*, II, p. 657). O recompensă identică a primit şi meşterul fabricant de hîrtie Hans Früh, cînd a prezentat sfatului prima hîrtie confecţionată la Braşov (*Quellen*, III, p. 340). 4) Verosimilitatea presupunerii că acest catehism ar fi fost tipărit la Tîrgovişte e micşorată în prezent şi de dificultăţi cronologice. Anume, tipărirea catehismului a avut loc în prima jumătate a anului 1544, în schimb atelierul din Tîrgovişte al lui Liubavici a luat fiinţă abia în a doua jumătate, adică la sfîrşitul anului 1544. Prin urmare ar avea tot atîta probabilitate şi o asemenea presupunere că tipograful sîrb a avut rol în înzestrarea cu litere „sîrbeşti" a tipografiei existente la Sibiu din anul 1528, încă înainte de a se stabili la Tîrgovişte.

[5] Seivert, *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Pressburg, 1785, p. 115, 325. — Izvoarele referitoare le dă: J. Trausch, *Wo und wann die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen errichtet wurde?* Kurz's Magazin, II (1846), p. 314—347.

[6] Fr. Teutch, *Neue Beiträge zur Hermannstädter Buchdruckergeschichte*, Korrespondenzblatt, VIII (1885), p. 121—123. Béla Révész, *Sebastian Pauschner, ein siebenbürgisch-sächsischer Arzt des 16. Jahrhunderts*. Arch. Gesch. Med., IV (1911), p. 282—300. — Borsa Gedeon, *Sebastian Pauschner és nyomtatásban megjelent munkái* (S. P. şi lucrările sale tipărite), Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Bpest), 1963, p. 257—271. — Facsimil: A. Huttmann — G. Barbu, *Medicina în oraşul Stalin ieri şi astăzi*. (Braşov), 1959, p. 21.

[7] *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, X (1872), p. 338, 342.

servată pînă în prezent cea mai timpurie şi cea mai plauzibilă dovadă a existenţei tipografiei din Sibiu. Pe pagina 78 din primul volum al bibliografiei amintite se poate vedea o reproducere, care reprezintă fila 150 verso din evangheliarul slavon tipărit de către diacul Lorinţ la Alba Iulia în 1579 (planşa I). În fruntea filei, deasupra textului chirilic se află o vinietă simplă, după moda renaşterii, printre ale cărei motive se pot descoperi caractere, care la prima vedere par fără sens. Dacă în schimb aşezăm reproducerea cu capul în jos, se lămuresc de îndată caracterele enigmatice. Anume, pe ornamentul tipografic aşezat invers în zaţ, se pot descifra, aşezate în chenar, literele latine ale monogramei T.Gr. sau T.G.R. sau G.T.R. sau C.R.T. şi anul 1528. Interpretarea folosirii ciudate în anul 1579 al acestui ornament modest, care în aparenţă nu are nici o legătură cu tiparul de la Sibiu ne ajută să facem un pas înainte atît în privinţa datei înfiinţării tipografiei din Sibiu, cît şi în determinarea locului de apariţie a catehismului romînesc din 1544.

Anul de pe vinietă exclude orice discuţie în privinţa faptului, că acest clişeu a fost confecţionat cu o jumătate de secol înainte de folosirea sa de către diacul Lorinţ. Monograma cu litere latine şi motivele în stilul renaşterii nu lasă nici o îndoială cu privire la faptul că acest ornament tipografic gravat în lemn în mod iniţial nu a ţinut de garnitura unei tipografii care lucra cu litere chirilice, ci de a uneia care folosea litere latine. Prin urmare, interpretarea acestui clişeu, respectiv a monogramei de pe el, trebuie încercată, fără îndoială, nu în cadrul istoriei tiparului cu litere chirilice, ci în cadrul celei cu litere latine. Dar acest cadru este încă tot prea larg ca, în lipsa unor date directe, bazaţi numai pe cunoştinţele de care dispunem azi, să putem stabili, cu o certitudine ce exclude orice combinaţie în continuare, că iniţial pentru trebuinţele cărui atelier a fost confecţionată xilogravura folosită de diacul Lorinţ în 1579, respectiv numele cui se ascunde sub monograma de pe ea.

Din păcate, xilogravura cu pricină nu prezintă nici o particularitate, care ar putea servi ca bază de plecare pentru localizarea ei mai apropiată. Xilograful a compus ornamentul din motive în stilul renaşterii, de obşte folosite. Deci, pe baza compoziţiei, clişeul poate fi considerat în egală măsură atît ca produs local, ardelean, cît şi drept marfă importată din străinătate. Doar trăsăturile gravurii greoaie, execuţia dură, ba chiar în oarecare măsură primitivismul ei pledează în favoarea presupunerii, care o poate considera mai mult un produs local, decît unul importat. Nu pare verosimilă nici alternativa că acest ornament de tipar ar fi ajuns în Transilvania cu decenii după confecţionarea lui, de exemplu în jurul anului 1575. Importarea unui ornament de tipar atît de comun şi modest, a cărei vechime rezulta chiar şi din anul pe care îl purta gravat, ar fi fost un lucru lipsit de orice rost. De altminteri, care ar fi putut fi tipografia din Transilvania, care să fi importat această xilogravură? Cele mai recente cercetări dovedesc în mod convingător, că atît tipografia Honterus—Wagner din Braşov, cît şi tipografia Hoffgreff—Heltai din Cluj, iar apoi tipografia Hoffhalter din Oradea şi Alba Iulia la mijlocul secolului al XVI-lea şi-au ornamentat publicaţiile la

nivelul exigențelor timpului[8]. Tipografia din Sibiu este singurul atelier din Transilvania, a cărui practică de ornamentare din această perioadă nu o cunoaștem deocamdată. Cu toate acestea pare a fi puțin verosimil, ca sibienii să se fi gîndit ca întreprinderea lor să poată face față concurenței editoriale din Brașov și Cluj, prin importarea unor clișee la nivelul xilogravurii demodate, de care vorbim. Acest lucru cu atît mai puțin, cu cît ornamente de acest nivel ar fi putut confecționa și meșteșugarii locali. Deci condițiile contemporane ale tipografiei din Transilvania fac cît se poate de neverosimilă importarea din apus a xilogravurii folosite de diacul Lorinț. Firește, în lipsă de date directe cu privire la proveniența acestui clișeu, nu se poate înlătura cu toată certitudinea nici această posibilitate. Însă, chiar și în cazul unei asemenea presupuneri, importul ulterior ar putea fi susținut în oarecare măsură numai în legătură cu atelierul din Sibiu, pus din nou în funcțiune în anul 1575.

Credem însă că o explicație — firește, deocamdată tot de valoare ipotetică — în care se pleacă de la anul 1528, ce se vede pe clișeu, întîmpină mai puține obstacole decît presupunerea importului ulterior. În primul rînd se pune întrebarea că în țările europene mai apropiate de noi care poate fi tipografia în viața căreia anul 1528 ar fi putut marca un moment demn de a-i păstra amintirea? Abordînd în acest fel problema în legătură cu ornamentul xilogravat care figurează în publicația diaculuj Lorinț, trebuie să ne gîndim chiar spontan la tipografia din Sibiu. După cum am văzut mai înainte, cercetările anterioare au făcut probabilă în mod destul de convingător presupunerea că la Sibiu în anii 1529—1530 a funcționat o tipografie. Ornamentul de care e vorba trebuie legat cu atît mai mult de atelierul tipografic din Sibiu, cu cît la data la care ne referim, în aceste părți ale Europei, nici mai aproape, nici mai departe, n-a funcționat altă tipografie în afară de discutata tipografie din Sibiu. Se știe, că atelierele tipografice din secolul al XVI-lea și-au început cu predilecție activitatea prin editarea calendarelor de perete care se puteau produce ieftin și se puteau vinde repede, cu ușurință și sigur. Se poate presupune că prima destinație a ornamentului tipografic care inițial în mod evident a avut dimensiuni mai mari, din care ni s-a păstrat fragmentul folosit de diacul Lorinț, a fost de a împodobi un asemenea calendar de perete de o filă[9]. În cazul că această presupunere ar fi dovedită, ulterior, printr-o descoperire norocoasă, ar trebui să calificăm acest ornament drept o xilogravură executată pentru prima tipăritură din Sibiu. Deși, din pricina distrugerii într-o măsură excepțional de mare a tipăriturilor timpurii de o filă, avem prea puține speranțe să dăm de o astfel de tipăritură, părerea noastră este că și pînă

[8] Soltész Zoltánné, *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században* (Ornamentarea de cărți în Ungaria în secolul al XVI-lea), Budapesta, 1961, p. 29-38, 50—73, 82—90. Aduc mulțumiri și în acest loc cercetătoarei Soltész Zoltánné (Budapesta) pentru comunicarea ce mi-a făcut-o prin corespondență, cu privire la opiniile sale de specialitate în legătură cu xilogravura tratată.

[9] Opinia cunoscutului cercetător al acestei perioade, Borsa Gedeon (Budapesta), exprimată prin corespondență, pentru care îi aduc mulțumiri pe această cale.

atunci putem considera această xilogravură drept cea mai veche mărturie directă a tiparului din Sibiu. Căci acest ornament tipografic al evangheliarului din 1579 — după părerea noastră — a ajuns la diacul Lorinț — în modul pe care-l vom elucida mai jos — din cel mai vechi material tipografic cu care a fost înzestrat atelierul din Sibiu.

Prin urmare această xilogravură atestă, printr-un argument tipografic, părerea acelor cercetători, care și pînă acuma au considerat atelierul din Sibiu ca prima tipografie din Transilvania[10]. Dar ea nu numai că întărește afirmația lor potrivit căreia informațiile privind publicațiile sibiene din 1529—1530 trebuiesc considerate într-adevăr autentice, ci oferă și posibilitatea, ca să plasăm începuturile tiparului din Sibiu cel puțin cu un an mai devreme, adică la anul 1528.

Cel ce dorește să dezlege monograma, formată din literele care nu se pot identifica cu siguranță, vizibilă pe xilogravura tratată mai sus, trebuie deocamdată să evolueze pe un teren nu mai puțin nesigur. Căci informațiile noastre privind începuturile tiparului din Transilvania sînt atît de sporadice și incerte, încît cercetătorului abia îi stau la dispoziție asemenea date solide, care ar putea să-i ofere posibilitatea de a verifica în ce măsură poate suporta critica ipoteza sa, în lumina datelor incontestabile. Cu toate acestea, pot fi considerate indiscutabile două lucruri: 1) Cu toate cunoștințele noastre modeste de pînă acuma, dezlegarea acestei monograme trebuie încercată neapărat, întrucît prin aceasta s-ar putea elucida unele probleme cu privire la persoana unui pionier al tiparului din Transilvania. 2) Dezlegarea trebuie căutată nu pe calea abordării unor combinații cu totul noi, ci în rîndul unor persoane, a căror legătură cu începuturile tiparului din Sibiu, respectiv din Transilvania, a fost pînă acum dovedită de cercetările efectuate.

Monogramele care apar pe ornamentele tipografice ale acestei perioade se referă de obicei la xilograf, mai rar la tipograful cărții, sau în cazuri cu totul excepționale la alte persoane în legătură cu publicația (de exemplu la patron). Deoarece tipografii mai pregătiți adeseori se pricepeau ei înșiși, în oarecare măsură, la gravarea în lemn (de exemplu, la noi Honterus și Hoffhalter), adeseori aceeași monogramă a marcat concomitent executorul xilogravurii și tipograful cărții. Trebuie să mai menționăm și faptul că deși, în general, monogramele erau alcătuite din primele litere ale numelui (de familie, de botez și cîteodată din cea a predicatului), se cunosc și cazuri excepționale, cînd cea de a doua literă a numelui era și ea cuprinsă în alcătuirea monogramei[11].

Cu toate că o singură monogramă, care pe deasupra poate fi citită și în mai multe feluri, reprezintă în sine un punct de plecare cît se poate de nesigur, în lipsă de alte posibilități mai bune, trebuie să ne

[10] Gulyás Pál, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* (Tipărirea de cărți în Ungaria în secolul al XV-lea și al XVI-lea), Budapesta, 1929, p. 47—48. — F. Michaelis, *Der sächsische Ursprung der ersten rumänischen Druckschriften,* Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 60 (1937), p. 277. — I. Crăciun, *Catehismul romînesc din 1544.* Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 23—24.

[11] Comunicarea amabilă a cercetătoarei Soltész Zoltánné (bazată pe lucrarea lui G. K. Nagler, *Die Monogrammisten,* München — Leipzig, 1881).

folosim de ea. Căci ea totuşi ne oferă un oarecare temei pe care sprijinindu-ne să încercăm, printr-o grupare nouă a datelor cunoscute pînă în prezent, să ne apropiem mai mult de o cunoaştere mai precisă. Înainte de toate, ţinînd seama de această monogramă, putem face constatarea negativă, că Lucas Trapoldner, care a fost considerat de literatura de pînă acum drept întemeietor al atelierului tipografic din Sibiu, după toate posibilităţile nu poate fi considerat drept primul tipograf sibian. Trapoldner a fost considerat pînă acuma ca cel ce a încetăţenit tiparul la Sibiu (şi totodată în Transilvania) pe baza faptului, că pe foaia de titlu a cărţii lui Pauschner, apărută în anul 1530, drept tipăritor apare numele său[12]. Dacă însă considerăm ornamentul xilogravat din 1528 drept cea mai veche mărturie cunoscută a tipografiei din Sibiu, iar literele care apar pe el drept monograma xilografului — tipograf, atunci tipograful care l-a precedat pe Trapoldner şi care într-adevăr pare a fi primul tipograf sibian, trebuie căutat în persoana acestuia.

Este evident, că pînă la apariţia unor noi date, toate încercările posibile de identificare trebuiesc considerate drept ipoteze. Totuşi credem că interpretarea noastră de mai jos, e în concordanţă cu cunoştinţele noastre de pînă acum şi conţine o oarecare probabilitate.

Potrivit analelor săseşti, atunci cînd Honterus s-a întors în 1533 din Basel, l-a adus cu sine pe magistrul Theobaldus Gryffius, doctor în medicină şi licenţiat în arta tipografiei, care i-a fost apoi de ajutor reformatorului cunoscut în problemele legate de tipărirea cărţilor[13]. Această informaţie îşi are obîrşia în însemnările, nu întotdeauna precise din punctul de vedere al datelor, ale lui Andreas Scherer, prietenul din Sibiu al lui Honterus. Scherer şi în însemnarea privind acest fapt dă greşit data întoarcerii acasă a lui Honterus. Lipsa de exactitate a informaţiei sale se poate dovedi de altfel cu însăşi scrisoarea lui Honterus, pe care a scris-o notarului din Caşovia (Košice) la data de 27 iunie 1533, cînd a ajuns la Oradea[14]. Din această scrisoare rezultă anume, că Honterus a făcut drumul de la Caşovia la Oradea nu însoţit de Gryffius, ci de doi ardeleni. Prin urmare acest tipograf nu a venit în Transilvania împreună cu el, aşa după cum au constatat acest lucru şi unii cercetători, încă mai de mult[15].

Cu toate acestea nu avem nici un motiv să contestăm activitatea transilvăneană a lui Gryffius şi nici faptul că, alături de Honterus, el a avut un rol important ca specialist tipograf. Putem să presupunem doar atît, că Gryffius a fost tipograf la Sibiu încă înainte de reîntoarcerea lui Honterus şi colaborarea lor a avut loc mai tîrziu, cu prilejul

---

[12] Gulyás, *o. c.*, p. 47—48. — Huttmann—Barbu, *o. c.*, p. 21.

[13] E. v. Trauschenfels, *Album Oltardianum*, Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, Braşov, 1860, p. 9. — A. Huttmann, *Johannes Honterus und die Medizin*, Forschungen zur Volks- und Landeskunde, V (1961), p. 170.

[14] K. Fabritius, *Honterus auf der Rückreise in die Heimat*, Archiv des Vereins, XI (1873), p. 452—453. — O. Netoliczka, *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften*, Wien — Hermannstadt, 1898, p. 209.

[15] Fabritius, *o. c.*, p. 451. — K. K. Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*, Hermannstadt, 1935, p. 15.

întemeierii tipografiei din Braşov, deci în 1538—1539[16]. E de menţionat şi faptul că, deocamdată, nu dispunem de date mai consistente nici asupra scurtei activităţi din Braşov a lui Gryffius. Întrucît el a murit la 7 septembrie 1540, a putut lucra cel mult doi ani în tipografia lui Honterus. Rolul important atribuit lui Gryffius în istoria tiparului din Transilvania de către tradiţia săsească s-ar putea deduce, prin urmare, mai mult din activitatea sa tipografică din Sibiu, presupusă de noi.

În privinţa persoanei şi a locului de origine a lui Gryffius în afară de însemnările amintite ale lui Scherer, nu dispunem de nici o altă dată. Cercetătorii sînt însă de acord asupra faptului, că trebuie să-l considerăm drept unul din membrii cunoscutei familii de tipografi (Greif, Gryff) din Reutlingen, care a ajuns în aceste părţi din răsăritul Europei[17]. Prin urmare potrivit presupunerii noastre monograma de pe vinieta din 1528 trebuie dezlegată: *Theobaldus Gryffius Reutlingensis* şi în consecinţă pe el trebuie să-l considerăm ca întemeietor al tipografiei din Sibiu şi ca cel dintîi tipograf din Transilvania.

Dar atestarea existenţei tipografiei din Sibiu înainte de 1544 în sine încă nu dovedeşte că prima carte în limba romînă ar fi fost tipărită tot în această tipografie. Acest lucru va putea fi verosimil numai în cazul, cînd reuşim să demonstrăm, că această tipografie a avut şi litere chirilice şi că a scos şi alte cărţi romîneşti. După părerea noastră însuşi faptul că ornamentul tipografic din 1528 al tipografiei din Sibiu a fost utilizat în 1579, într-o tipăritură chirilică, este o probă a legăturii dintre prima tipografie din Transilvania şi tipărirea cărţilor cu litere chirilice. Faptul că această xilogravură, care tocmai datorită datării sale nu mai putea fi utilizată în tipărituri latine nici ca ornament, a ajuns pe mîna diacului Lorinţ, nici nu se poate explica în mod acceptabil altfel decît dacă admitem că nu numai acest clişeu, ci întreaga garnitură de litere chirilice cu care el a tipărit, la porunca voievodului Cristofor Báthory, cele patru evanghelii, a aparţinut instalaţiei tipografice din Sibiu.

Această supoziţie ar putea fi calificată drept o interpretare forţată, dacă n-am avea probe documentare directe şi clare că tipografia oraşului Sibiu a avut într-adevăr şi litere chirilice. Astfel, inventarul tipografiei din 1621 pomeneşte matriţele de aramă folosite pentru turnarea „literelor romîneşti“[18]. Desigur însă că identificarea acestor matriţe cu literele folosite la tipărirea catehismului din 1544 sau a evangheliarului din Alba Iulia din 1579, aduce în aparenţă serioase obstacole cronologice. Întrucît nu ni s-a păstrat nici instalaţia tipografică a publicaţiei din

[16] Cu privire la data înfiinţării tiparului din Braşov: Klein, *o. c.*, p. 14—17 şi Borsa Gedeon, *Kisérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására* (Încercare pentru stabilirea cronologiei tipăriturilor braşovene din anul 1539), Magyar Könyvszemle, LXXIX (1963), p. 263—268.

[17] Klein, *o. c.*, p. 15. — Huttmann, *o. c.*, p. 170.

[18] Fr. Teutsch, *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler*, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, V (1882), p. 65: „Item mancherley gemengt kufferin Matrichen zu wallachischen Buchstaben“. Asupra acestui fapt a atras atenţia deja Gulyás (*o. c.*, p. 49), dar fără indicarea izvorului.

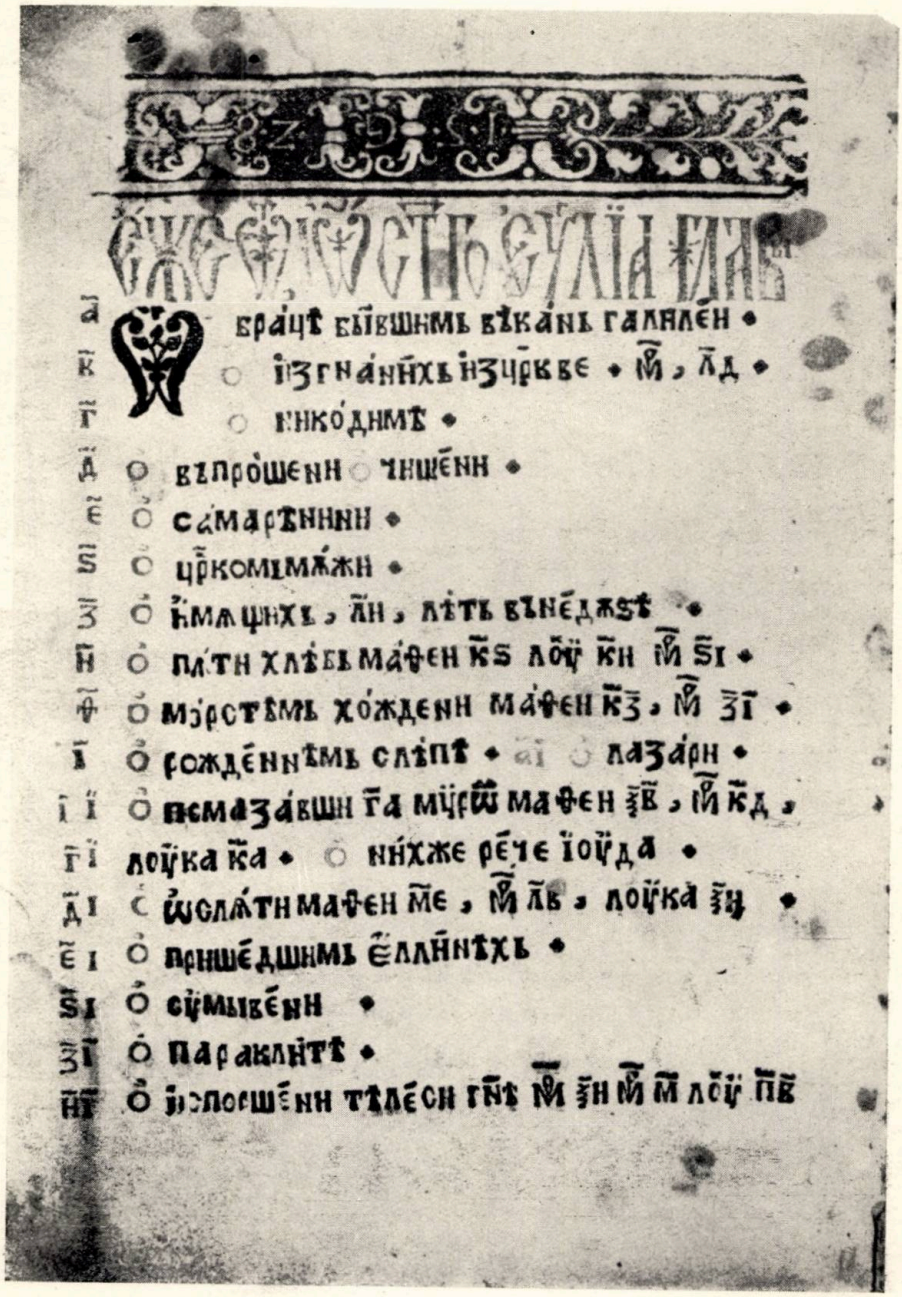

PLANȘA I. Pagina evangheliarului slavon din 1579 cu vinieta inversată.

PLANȘA II. O pagină a tetraevangheliarului slavon din 1546, ornamentată cu stema Sibiului.

1544 şi nici cea a tipografiei din Sibiu, inventariată la începutul secolului al XVII-lea, e prea puţin probabil că această legătură presupusă va putea fi vreodată dovedită în mod palpabil. Tot ceea ce ştim însă din istoricul tipografiei sibiene din secolul al XVI-lea, istoric plin de vicisitudini, contrazice presupunerea că sibienii după 1546 — de exemplu în jurul anului 1579 — dar mai ales în mijlocul greutăţilor economice şi instabilităţii politice de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul celui de al XVII-lea, ar fi făcut cheltuieli pentru procurarea unor matriţe chirilice.

Se ştie că după ce Mathias Fronius a tipărit în 1583 colecţia sa de legi săseşti cu garniturile de litere unite ale tipografiilor din Sibiu şi Braşov, literile *antiqua* şi cursive ale atelierului Honterus au ajuns la Sibiu[19]. În urma acestui fapt s-ar putea ajunge şi la concluzia că literele chirilice amintite la Sibiu în 1621 au ajuns în posesia atelierului sibian tot din Braşov, din garniturile lui Coresi. Această presupunere, de altfel logică, trebuie totuşi abandonată în urma unei cumpăniri mai aprofundate a împrejurărilor. Nu numai pentru faptul că toate datele noastre cu privire la tipărirea de cărţi chirilice în Sibiu provin din perioada dintre anii 1544—1581, dar şi de aceea că nu avem date asupra faptului că prin preluarea garniturii tipografice chirilice din Braşov, după 1583 Sibiul ar fi vrut să intensifice editările sale de cărţi romîneşti. Căci este greu de închipuit că o asemenea încercare din deceniile următoare anului 1583, mai bogate în izvoare, să nu fi lăsat nici măcar atîtea urme de cîte dispunem cu privire la funcţionarea tiparniţei romîneşti din Sibiu înainte de 1583. Existenţa înainte de 1583 a tiparului romînesc din Sibiu, independent de cel din Braşov, în afară de activitatea concomitentă a lui Coresi şi a diacului Lorinţ, e dovedită de gravurile specifice de pe tipăriturile acestuia din urmă, care se deosebesc de cele ale lui Coresi. Ea poate fi considerată ca dovedită chiar şi pînă atunci, pînă cînd vor fi executate comparaţiile tipurilor de litere după procedeele moderne. Presupunerea că garniturile de litere chirilice din Sibiu ar fi de provenienţă braşoveană trebuie abandonată însă şi în baza faptului că slovele chirilice şi ornamentele xilogravate ale lui Coresi au existat în bună parte la Braşov încă şi în 1865, în proprietatea tipografiei Gött, care a moştenit instalaţiile atelierului Honterus—Wagner[20].

Achiziţionarea matriţelor chirilice pomenite în inventarul din 1621 se poate încadra în mod acceptabil doar în acţiunea iniţiată de către saşii luterani din Transilvania cu scopul de a propaga ideile Reformei în biserica ortodoxă. Ultimele cercetări în legătură cu traducerea catehismului lutheran în limba greacă de către Valentin Wagner (1544) au lămurit corelaţiile internaţionale ale acestei acţiuni, cît şi cadrul în care a putut avea loc traducerea şi editarea acestui catehism în limba

---

[19] Borsa Gedeon, *A szebeni nyomda a XVI. század utolsó negyedében* (Tipografia din Sibiu în ultimul sfert al secolului al XVI-lea), (manuscris).

[20] (Joseph Trausch), *Beiträge und Aktenstücke zur Reformations-Geschichte von Kronstadt.* Braşov, 1865, p. 21, n. 34. — Hermann Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren.* Braşov, 1931, p. 31.

romînă[21]. Cele două traduceri ale catehismului lutheran în limba greacă şi în limba romînească au fost făcute în acelaşi timp, reprezentînd rezultatele aceleaşi acţiuni ale Reformei şi tot acesteia i se datoreşte şi înfiinţarea tiparniţei romîneşti de la Sibiu.

Procurarea amintitelor matriţe chirilice trebuie pusă în legătură cu propaganda săsească de convertire la Reformă din preajma anilor 1540 cu atît mai mult, cu cît azi nu se mai poate menţine părerea, potrivit căreia catehismul din 1544 ar fi fost singurul produs romînesc al tiparului din Sibiu. Despre tetraevangheliarul slavon tipărit în 1546, menţionat în volumul IV din *Bibliografia romînească veche* redactat de D. Simonescu[22], se poate dovedi — după părerea noastră — în mod indiscutabil, că a fost scos de tipograful primei cărţi în limba romînă din tiparniţa sibiană.

Cercurile de specialişti din ţară au luat cunoştinţă despre această mărturie de importanţă hotărîtoare în istoria celor mai vechi cărţi romîneşti, din comunicarea lui Iorga din 1931, respectiv a lui D. P. Bogdan din anul 1938[23]. Ei n-au avut însă posibilitatea să cerceteze această tipăritură în original, aşa că a trebuit să se mulţumească cu descrierile publicate de doi cercetători ruşi, Karataev şi Petrov, în 1883 despre exemplarul din Petersburg, respectiv în 1906 despre cel din Užhorod (Ungvár). Eforturile noastre pentru depistarea acestor exemplare s-au soldat cu succes. Un exemplar a putut fi găsit în sfîrşit în vara anului 1964 de către cercetătorul Ludovic Demény de la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din Bucureşti, în cursul cercetărilor pe care le-a efectuat la faţa locului la cererea noastră. Exemplarul în prezent este păstrat în colecţia de raritäţi a Bibliotecii Saltikov—Şcedrin din Leningrad, avînd cota *I. 1. 5.* (planşa II).

Această carte de 292 de pagini, în format folio a fost atribuită de cercetările de pînă acum presupusei tipografii a mănăstirii din apropierea de Peri, în Maramureş. Argumentele invocate pentru susţinerea existenţei tipografiei din Peri nu rezistă însă criticii ştiinţifice[24]. Cu

[21] Holl Béla, *Die erste Ausgabe der* Κατήχησις *Valentin Wagners (Kronstadt, 1544)*, Magyar Könyvszemle, LXXVIII (1962), p. 293—302.

[22] Bucureşti, 1944, IV, p. 2—3. Asupra provenienţei sibiene a acestei tipărituri a avut amabilitatea să-mi atragă atenţie Borsa Gedeon, pe baza cercetărilor lui Hervay Ferenc (Budapesta).

Caracteristicile tipografice ale acestui volum, aprecierea activităţii tipografice şi literare a lui Filip Moldoveanul, precum şi informaţiile privind tema cercetată ajunse la cunoştinţa noastră abia după încheierea manuscrisului (1963), le dezvoltăm într-un studiu aparte intitulat: *Editarea cărţilor romîneşti la Sibiu în sec. al XVI-lea*, prezentat la Sesiunea ştiinţifică din 1964 a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. În cadrul acestui studiu dorim să publicăm şi reproducerile celorlalte pagini ornamentate ale tetraevangheliarului din 1546.

[23] *Revista istorică*, XVII (1931), p. 25—26. — D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la bibliographia romînească veche. Tipărituri dintre anii 1546—1762 necunoscute la noi*, Biserica ortodoxă romînă, LVI (1938), p. 55—58. — Cf. Barbu Teodorescu, *Completări şi rectificări la bibliografia romînească veche*, Glasul bisericii, XIX (1960), p. 1058—1060.

[24] Z. Pîclişanu, *Cîteva contribuţii la istoria mănăstirii din Perii Maramureşului*, Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani, Cluj, 1931, p. 334—335. — Bianu—Simonescu, *o. c.*, IV, p. 2—3.

datele cunoscute pînă în prezent nu se poate nicidecum să se facă probabilă existenţa acestei tipografii în secolul al XVI-lea. În tetraevangheliarul amintit apare însă în mai multe locuri o vinietă, împodobită cu o stemă, care reprezintă două săbii încrucişate, cu vîrfurile în jos, avînd deasupra o coroană. În această reprezentare nu e greu să se recunoască stema oraşului Sibiu. Prezenţa acestei steme în tetraevangheliar nu se poate interpreta altfel decît că acest volum a fost scos din tiparniţa sibiană. În schimb stema Moldovei care apare în carte poate să se refere la locul de origine a tipografului sau la faptul că această tipăritură a fost destinată în primul rînd pieţei moldovene. Tot în favoarea provenienţei sibiene a acestei tipărituri argumentează filigranul braşovean a hîrtiei precum şi numele tipografului care semnează şi xilogravurile. Căci acest Filip Moldoveanul — după cum a presupus şi Iorga — trebuie identificat desigur cu Filippus Pictor (Maler), pomenit în legătură cu tipărirea catehismului din 1544. Modul de datare al tetraevangheliarului, în stil latin şi cu totul neobişnuit în tipăriturile ortodoxe, ne face să credem că locul său de apariţie trebuie căutat mai curînd acolo unde acest fel de a data era obişnuit, deci la Sibiu. Această tipăritură oferă un nou argument cu privire la provenienţa sibiană a primei cărţi tipărite în limba romînă. În acelaşi timp ea atestă şi faptul, faţă de argumentele de pînă acum, că tipografia din Sibiu a dispus de litere suficiente nu numai pentru tipărirea unor publicaţii chirilice de cîteva pagini, dar pentru editarea unor cărţi mai voluminoase.

Prin tetraevangheliarul din 1546 a ajuns la îndemîna cercetătorilor din ţară un material, cu ajutorul căruia — în împrejurări norocoase — s-ar putea da de urmele exemplarelor care ar mai exista din prima carte tipărită în limba romînă. În afară de aceasta, prin apariţia acestui volum a devenit indiscutabilă, nu numai existenţa tipografiei sibiene din secolul al XVI-lea, dar s-a creat şi posibilitatea localizării mai certe a primelor noastre mărturii tipografice care n-au precizat locul apariţiei. Existenţa acestei tipărituri sibiene pune în lumină nouă mai multe probleme legate de începuturile tipografiei romîneşti. Literele chirilice de la Sibiu folosite în 1546 au fost modelate, fără îndoială, după formele introduse de Macarie. Şi ornamentele tetraevangheliarului urmează în general frontispiciile xilogravate, precum şi iniţialele mai împodobite care apar în cărţile acestuia. Se pare că între Macarie şi Coresi a stat ca element de legătură tiparul sibian şi primul său tipograf. La capătul drumului pe care va porni cuceritor slova tipărită românească în Transilvania nu stă deci figura cunoscută a diaconului Coresi, ci cea a lui Filip Moldoveanul, scoasă la lumină abia acum. Şi această cale nici nu porneşte din Braşov, aşa cum s-a crezut pînă nu de mult, ci din Sibiu, din atelierul unui caligraf romîn de acolo.

Se poate ca în urma plecării sau morţii lui Filip (Pictor) Moldoveanul, tipărirea de cărţi romîneşti la Sibiu să se fi întrerupt, dar numai temporar. Tocmai în cazul tiparului din Sibiu, care a funcţionat cu

întreruperi de decenii[25], nu ar fi nimic deosebit nici în faptul ca aceste matriţe chirilice să fi zăcut neîntrebuinţate pînă la 1621 în mîna arendaşilor tipografiei oraşului. Apariţia în evangheliarul diacului Lorinţ a xilogravurii din 1528, provenită din garnitura latină a tipografiei, totuşi ne avertizează, că între 1546 şi 1621 s-a încercat să se folosească şi garnitura literelor chirilice, şi anume în jurul anului 1579. De altfel aceştia sînt anii, cînd în lipsă de litere chirilice, la Oradea sau la Cluj traducerea romînească a cîntecelor bisericeşti calvine este tipărită cu litere latine[26]. Deci publicaţia din Alba Iulia din 1579 ne face atenţi că această garnitură de litere chirilice din Sibiu nu a rămas nici mai tîrziu nefolosită, ci a slujit în continuare cultura romînească.

Azi cunoaştem încă prea puţin detaliile istoriei culturii din Transilvania ca să putem da răspuns la întrebarea: în ce împrejurări a avut loc în jurul anului 1579 luarea din nou în folosire a garniturii de litere chirilice din Sibiu. Se poate presupune doar că şi acest moment putea fi în legătură cu acea înflorire relativă a vieţii spirituale ortodoxe din Transilvania, care a survenit în timpul domniei familiei catolice Báthory, după 1572[27]. Noua familie domnitoare nu avea nici un interes să promoveze întărirea calvinismului şi din acest motiv a adoptat o atitudine mai înţelegătoare faţă de biserica ortodoxă. Cercurile bisericeşti romîneşti scăpate de presiunea protestantismului — sprijinite de asemenea de noua politică religioasă a familiei domnitoare — au voit să accentueze prin reîntoarcerea la slavonism, atît credinţa lor faţă de ortodoxism, cît şi comunitatea cu celelalte părţi ale bisericii romîneşti. În această activitate tipografică slavonă, care se desfăşura în interesul întregii comunităţi bisericeşti romîneşti, diacul Lorinţ a avut o considerabilă contribuţie. Numai după alcătuirea repertoriului tipurilor de vechi litere chirilice romîneşti se va putea forma în unele cazuri o părere definitivă, în măsură să stabilească care dintre cărţile noastre chirilice din secolul al XVI-lea pot fi privite ca tipărite de Coresi şi care de diacul Lorinţ. Întocmirea unui asemenea repertoriu al tipurilor de litere, asemănător manualului lui Haebler[28], pare a fi foarte necesară şi pentru elucidarea altor probleme ale istoriei tiparului romînesc din secolul al XVI-lea. Dar cu ajutorul ornamentelor tipografice şi bazîndu-ne pe constatările lui Dan Simonescu[29], putem să ne formăm şi pînă atunci o imagine apro-

[25] Cu privire la istoricul tiparului din Sibiu: Gulyás, *o. c.*, p. 47—49. — Teutsch, *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*, Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels, VI (1881), p. 19—20. — Borsa, *A szebeni nyomda* (ms).

[26] I. Bianu, — D. Simonescu, *o. c.*, IV, p. 10—11. — Sztripszky Hiador — Alexics György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román forditásban* (Traducere romînească din sec. XVI. a psaltirii lui Sz. G.), Budapesta, 1911.

[27] *Istoria bisericii romîne*. Bucureşti, 1957, I, p. 367—369. Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között* (Reforma printre romînii din Transilvania), Cluj, 1940, p. 97—102. — N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, Bucureşti, 1940, I, p. 60—61.

[28] Konrad Haebler, *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, Halle-Leipzig, 1905—1924.

[29] *O. c.*, IV.

ximativă despre activitatea acestui maistru enigmatic al tipăriturilor romînești din secolul al XVI-lea.

La determinarea ediţiilor sale trebuie să pornim de la cărţile semnate cu numele lui. Urmărind pas cu pas particularităţile tipografice ale acestor ediţii în cercetarea vechilor cărţi romînești din secolul al XVI-lea de proveniență incertă am putea stabili cu probabilitate ce alte tipărituri au mai putut vedea lumina zilei de sub teascul diacului Lorinţ. Din ediţiile care poartă numele lui Lorinţ sînt cunoscute trei tipărituri: 1) Octoihul slavon tipărit la Braşov în 1567, în care numele tipografului apare ca Lorinţ, diacul din Braşov[30]; 2) Evangheliarul slavon apărut în jurul anului 1570, afirmativ tot la Braşov, pe frontispiciul căruia figurează ieromonahul Lavrentie[31]; 3) Evangheliarul slavon tipărit la Alba Iulia în 1579, în care reapare numele diacului Lorinţ[32]. Chiar ornamentele sale tipografice din amintita primă ediţie, care imită frontispiciile tipăriturilor lui Macarie de la începutul secolului al XVI-lea, cît şi frontispiciile din cea de a doua, care nu apar în nici o altă tipăritură romînească, dă posibilitatea — aşa cum a presupus şi Iorga[33] — să se considere atelierul diacului Lorinţ chiar şi la Braşov, ca o întreprindere independentă de a lui Coresi. Însă pe lîngă deosebiri, aceste două ediţii prezintă şi asemănări cu tipăriturile lui Coresi, care ne îngăduie să presupunem că diacul Lorinţ a scos aceste cărţi de sub teascul lui Coresi şi, prin urmare, de la el provin doar ornamentele xilogravate. Deci atît timp cît nu se vor lămuri în mod satisfăcător raporturile dintre atelierul diacului Lorinţ şi cel al lui Coresi, ornamentele specifice ale teascului diacului Lorinţ se pot recunoaşte din evangheliarul din 1579, care a fost tipărit în mod incontestabil independent de Coresi. Reproducerea acestora se poate vedea la paginile 76—77 din primul volum al bibliografiei lui Bianu şi Hodoş. Dintre acestea unul e un frontispiciu, în mijloc cu vulturul luat din stema Ţării Romînești. Celelalte sînt două viniete înguste. Pe prima sînt reprezentate o veveriţă jucîndu-se, un iepure şi păsări, pe cealaltă se vede o coroană şi păsări. Frontispiciul ornat cu vulturul Ţării Romînești îl mai găsim în psaltirea slavonă databilă din 1577—1580[34], în octoihul medio-bulgar editat în 1578[35] şi în micul octoih medio-bulgar tipărit în jurul anului 1580[36]. În micul octoih medio-bulgar din 1578 ca şi în octoihul din 1567 apare vinieta cu coroana şi păsări[37]. Aceste ediţii şi după recentele constatări trebuie privite ca produse ale atelierului diacului Lorinţ[38]. Unii cercetători au calificat drept tipăritură a diacului Lorinţ şi evangheliarul bilingv slavo-

[30] Bianu — Simonescu, *o. c.*, IV, p. 9—10. — Iorga, *Octoihul diacului Lorinţ*, Mem. Acad. Rom. Secţ. ist. Seria III, tom. XI (1931), p. 201—204.
[31] Bianu-Simonescu, *o. c.*, IV, p. 13—15.
[32] Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 75.
[33] *O. c.*, p. 203, facs. 3. — Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, facs. 70.
[34] Bianu-Simonescu, *o. c.*, IV, p. 15. — V. Ursăcescu, *Psaltire slavonă*, Acad. Rom. Mem. Secţ. lit. Seria III, tom. III (1925—1927), p. 179—193.
[35] Bianu-Simonescu, *o. c.*, IV, p. 172.
[36] *Ibidem*, p. 173.
[37] Bianu-Hodoş, *o. c.*, I, p. 70—72.
[38] Cf. Bianu-Simonescu, *o. c.*, cu părţile citate.

romîn apărut în jurul anului 1580, nu după particularităţile tipografice ci după cele lingvistice. Argumentarea lor însă nu este destul de convingătoare[39]. În cele din urmă s-ar părea utilă o temeinică examinare comparativă a pravilei sfinţilor datată între anii 1570—1580 şi atribuită lui Coresi, cu scopul de a decide dacă nu cumva a ieşit de sub teascul lui Lorinţ[40].

Reconstituirea activităţii tipografice a diacului Lorinţ e mult îngreuiată de faptul că majoritatea ediţiilor nu indică nici locul şi nici data apariţiei. Deci în problemele datării şi localizării lor ultimul cuvînt se va putea spune de asemenea după cercetări tipologice meticuloase. În măsura în care această problemă poate fi rezolvată pe baza ornamentelor din cărţi, dintre tipăriturile care se pot atribui diacului Lorinţ, numai octoihul din 1567 şi evangheliarul slavon din jurul anului 1570 par a fi braşovene. Celelalte tipărituri pot fi considerate ca ediţii realizate cu literele chirilice ale tipografiei din Sibiu. Potrivit părerii noastre, după 1572 diacul Lorinţ a devenit complet independent de Coresi şi prin închirierea garniturii de litere chirilice sibiene, care zăcea de decenii neîntrebuinţată (eventual întregindu-şi garnitura proprie folosită la Braşov), el a întemeiat la Sibiu un nou atelier de tipografie în slujba bisericii ortodoxe. În orice caz putem considera drept caracteristic faptul că toate ediţiile care se atribuie cu certitudine lui Lorinţ sînt de limbă slavonă, iar dintre cele îndoielnice există cel mult bilingvul slavo-romîn. Prin urmare diacul Lorinţ — spre deosebire de Coresi — şi-a pus tiparniţa fără echivoc în slujba vechii culturi bisericeşti[41]. Întrebuinţarea frecventă a frontispiciului cu vulturul din stema Ţării Romîneşti în ediţiile sale, dezvăluie şi faptul că diacul Lorinţ a contat în mod deosebit pe cititori din Muntenia.

Poate apare ca o presupunere ciudată că sibienii au oferit tiparniţa chirilică procurată în scopul propagandei protestante pentru întărirea ortodoxiei. Biserica evanghelică săsească în acest timp renunţase însă de mult la planul de convertire a romînilor ardeleni şi editarea de cărţi chirilice a devenit o afacere comercială rentabilă atît pentru braşoveni cît şi pentru sibieni[42]. Este cunoscut că în 1573—1574 oraşul Sibiu a înfiinţat o moară de hîrtie şi concomitent a pus din nou în funcţiune şi tipografia[43]. De sub teascul din Sibiu, care timp de decenii a stat acoperit de colb, a apărut pentru prima dată în 1575 o nouă tipări-

[39] Bianu-Simonescu, *o. c.*, IV, p. 172—173.
[40] *Ibidem*, p. 12.
[41] Iorga, *o. c.*, p. 204.
[42] Acest fapt e dovedit de inventarele privind moşteniri ale negustorilor din Braşov, unde publicaţiile romîneşti destinate vînzării apar în mai multe exemplare: *Magyar Könyvszemle*, XXXIX (1932—1934), p. 40—42. — Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 656. — P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba romînă*. Studii şi materiale de istorie medie. Bucureşti, 1960, IV, p. 158.
[43] S. Goldenberg, *Moara de hîrtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*. Studii, XIII (1960), nr. 1, p. 113—118. — Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata* (Scurtă istorie a morilor de hîrtie în timpul feudalismului în Transilvania), Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 68—71.

tură[44]. După părerea noastră și această pornire din nou a editării de cărți chirilice a fost în legătură cu tendințele de reînviere a tipografiei din Sibiu. Cărțile bisericești ortodoxe, care puteau fi bine valorificate, mai ales peste Carpați, promiteau orașului noi venituri. Se știe că între orașul Sibiu și Brașov a avut loc o concurență aproape permanentă, pentru rentabila piață din Țara Romînească. Editarea unor cărți în spirit ortodox a însemnat pentru Sibiu nu numai o nouă sursă de venituri, ci și fundamentarea unei influențe și în domeniul vieții bisericești — culturale, unde, începînd din 1556, Brașovul beneficia de o situație aproape monopolistă. Pentru a dovedi că în acești ani Sibiul într-adevăr a făcut comerț cu cărți romînești (apărute evident în ediție proprie), ne putem referi la o informație din 1581[45]. Potrivit acestei informații, orașul a trimis în acest an un delegat, să încaseze prețul cărților romînești care formau proprietatea orașului și au fost vîndute pe credit în scaunele Nocrich și Cincu.

S-ar putea ca și sibienii să fi contribuit la faptul că voievodul Cristofor Báthory a ales tocmai teascul diacului Lorinț pe care l-a pus în slujba noii politici religioase, mai favorabilă ortodoxiei. Căci sarcinile primite din partea principelui nu au mărit numai prestigiul publicațiilor, ci au majorat și suma ce se putea cere pentru folosirea tiparului. Aceasta poate fi o explicație probabilă a faptului, că partea chirilică a atelierului din Sibiu, și împreună cu ea și clișeul amintit din 1528, în luna ianuarie 1579 a ajuns în mod provizoriu la Alba Iulia, la îndemîna curții domnești și a episcopului ortodox. S-a părut atunci că sub conducerea diacului Lorinț tiparul sibienilor va deveni tipografia oficială a domnului catolic și a episcopului ortodox sprijinit de acesta și care va avea menirea să contrabalanseze și activitatea tipografică a calvinilor. În toamna anului 1579 însă episcopul Cristofor (1574—1579) a murit în mod subit, iar urmașul lui, ales în curînd după moartea sa, episcopului Ghenadie (1579—1585), în locul lui Lorinț l-a preferat pe Coresi și l-a ales pe acesta drept tipograf oficial al său[46]. Această alegere a pecetluit soarta întreprinderii de la Alba Iulia a diacului Lorinț. Noile posibilități sporite în urma colaborării dintre puterea domnească și noul episcop l-au determinat și pe Coresi să-și plaseze o parte a tipografiei sale în apropierea reședinței domnești, dar totuși nu tocmai direct sub privirile curții principelui. Sbornicul tipărit în 1580 la Sebeș și Palia de la Orăștie (1582) sînt rezultate ale activității de aci ale atelierului lui Coresi[47]. În schimb diacul Lorinț, lipsit de sprijinul oficial, a fost nevoit să se retragă cu tiparnița sa la Sibiu — după cum atestă acest lucru și prezența matrițelor chirilice în inventarul din 1621. Nu e de

---

[44] Gulyás, *o. c.*, p. 48. — Borsa, *A szebeni nyomda* (ms).

[45] „Sein etliche walachische Bücher, so der Stadt zugehörig waren, in Leschkircher und Schenker Sturll ausgeborgt. Derselbe Schuldt einzutreiben einen Diener ausgeschickt" (Arhivele Statului, Sibiu, Hermannstädter Konsular—Rechnungen 1581, fol. 73 r.). Aceasta informație mi-a fost pusă la dispoziție de dr. Gustav Gündisch, pentru care îi exprim sincere mulțumiri.

[46] *Istoria bisericii romîne*, București, 1957, I, p. 359.

[47] Bianu-Hodoș, *o. c.*, I, p. 81—85, 93—98; IV, p. 173—174.

crezut însă ca între Coresi şi diacul Lorinţ să se poată presupune că a existat o rivalitate, la care s-a gîndit Iorga[48]. Acestei presupuneri i se opune faptul că unul din ornamentele specifice ale diacului Lorinţ se poate descoperi şi pe fila 130 a sbornicului editat la Sebeş[49].

Rămîne deocamdată o întrebare deschisă, ce s-a întîmplat cu diacul Lorinţ după 1580? S-ar putea ca moartea să fi pus capăt activităţii sale tipografice şi ca urmare ea a pus capăt şi editării cărţilor chirilice de la Sibiu. Deşi în 1593 la Sibiu este pomenit un anume Lorencz Buchdrucker, pentru identificarea acestuia cu diacul Lorinţ mai e nevoie de informaţii complimentare[50]. De altfel, în a doua jumătate a deceniului opt din secolul al XVI-lea — după cît ştim în prezent — la Sibiu a încetat şi tipărirea cărţilor cu caractere latine. Şi aceasta ne face atenţi asupra faptului că pentru dezvăluirea în continuare a trecutului editării de cărţi chirilice la Sibiu este indispensabilă clarificarea istoriei întregului atelier tipografic din acest oraş.

După toate acestea putem rezuma rezultatele cercetărilor noastre în următoarele: 1) La Sibiu a funcţionat o tipografie încă din anul 1528. 2) Înfiinţarea acesteia, după cît se pare, trebuie legată de activitatea din Transilvania a lui Theobaldus Gryffius. 3) Întrucît tipografia dispunea şi de o garnitură de litere chirilice, se pot respinge în mod definitiv acele păreri care contestă apariţia la Sibiu a catehismului romînesc din anul 1544. 4) Editarea de cărţi chirilice la Sibiu în secolul al XVI-lea nu se mărgineşte numai la catehismul din anul 1544, ci tot aici a apărut şi tetraevangheliarul din 1546, precum şi majoritatea cărţilor tipărite de către diacul Lorinţ. 5) Primul centru din Transilvania al tipăririi cărţilor romîneşti din secolul al XVI-lea a fost Sibiul, iar pionierul ei Filip Moldoveanul. Acestui centru trebuie să-i atribuim şi presupusa activitate de la Alba Iulia a diacului Lorinţ. Prin urmare o parte a tipăriturilor nelocalizate în mod cert şi socotite a fi din Alba Iulia şi Braşov trebuie considerate drept sibiene. 6) Pentru elucidarea definitivă a acestor probleme, dar şi în interesul dezvoltării istoriei tiparului romînesc a devenit indispensabilă întocmirea repertoriului tipurilor de litere ale celor mai vechi produse tipografice romîneşti.

[48] O. c., p. 203.
[49] Bianu-Hodoş, o. c., I, p. 76.
[50] *Kurz's Magazin* II, (1846), p. 478. — Gulyás, o. c., p. 48, identifică pe acest tipograf din Sibiu — în mod condiţionat — cu diacul Lorinţ.

СИБИЙСКАЯ ТИПОГРАФИЯ И ЕЕ МЕСТО В ИСТОРИИ РУМЫНСКОГО ПЕЧАТНОГО ДЕЛА В XVI В.

РЕЗЮМЕ

Новыми взглядами и сведениями своей работы автор содействует разрешению дискуссии по вопросу о выходе в свет катехизиса 1544 г., самого древнего румынского печатного произведения. При рассмотрении вопроса он исходит из ксилогравюрного орнамента западного стиля, имеющегося на 150-ой странице славянского евангелия, отпечатанного в 1579 г. в Алба Юлии. В поисках ответа на возникший вопрос: каким образом эта ксилогравюра с латинскими буквами была использована при печатании в 1579 г. старославянским шрифтом, автор приходит к выводу, что первоначально она была изготовлена для типографии с латинским шрифтом в Сибиу, что подтверждает факт существования типографии в Сибиу еще в 1528 г. Таким образом при обсуждении вопроса о месте отпечатания румынского катехизиса 1544 г. должен быть окончательно отброшен аргумент, что этот катехизис не мог выйти в свет в Сибиу, так как нельзя доказать существование в то время в Сибиу какой либо типографии. Монограмму на ксилогравюре автор связывает с личностью Теобальдуса Гриффиуса, происходящего из Реутлингена, и считает этого типографского специалиста известного в истории печатного дела в Трансильвании, основателем Сибийской типографии, хронологически являющейся второй типографией в стране. И, наоборот, матрицами на румынском языке, фигурирующими в инвентарной описи типографии за 1621 г., автор доказывает в противовес существовавшего до настоящего времени мнения, что в интересах пропоганды лютеранства сибийцы оборудовали у себя типографию для издания книг и на румынском языке. Существование такой типографии стало бесспорным после того, как было обнаружено отпечатанное в 1546 г. полное евангелие, находящееся в настоящее время в библиотеке имени Салтыкова-Щедрина в Ленинграде (Отметка: Редкости, I, 1, 5). Эта книга, находившаяся после смерти типографа Филиппа Молдовянула оставалась вероятно неиспользованной в течение десятков лет, а около 1575 г. попала в руки дьяка Лоринца, бывшего раннее типографом в Брашове. В отношении того, что в то время в городе Сибиу занимались печатанием и продажей румынских книг в коммерческих целях, автор приводит неизвестные раннее данные 1581 г. Сибиу пытался добиться того, чтобы румынские печатные произведения, которым покровительствовал Трансильванский княжеский двор, печатались бы имевшимся в городе старославянским шрифтом. Таким путем дьяк Лоринц оказался в 1579 г. в Алба Юлии на короткое время, вместе с старославянской частью Сибийской типографии. Итак, по мнению автора, на ряду с Брашовом также и Сибиу должен считаться значительным центром издания румынских книг в XVI в. Пока что Сибийские печатные произведения дьяка Лоринца могут быть определены на основании ксилогравюр западного стиля, непринятых в тог-

дашних румынских типографиях. Базируясь на етом часть славянских печатных произведений, считающихся бршювского происхождения или же из Алба Юлии, должия быть признаны отпечатанными в Сибиу и поставлены в связь с деятельностью дьяка Доринца. В заключение настоящего исследования, автор обращает винмаиие на необходимость составления каталога печатных произведений на старославяиском языке XVI в. в Руиынии, не имеющих указания имени типографа и места выхода в свет, чтобю можно было бы точнее устоновить место их отпечатания.

LA TIPOGRAPHIE DE SIBIU ET SON IMPORTANCE DANS L'HISTOIRE DE L'IMPRIMERIE ROUMAINE AU XVI-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur de ce travail contribue avec des données et des points de vue nouveaux à la solution de la discussion touchant le lieu d'apparition du catéchisme de 1544, le plus ancien texte imprimé en langue roumaine, et quelques problèmes de l'histoire de l'imprimerie roumaine, liés à ce texte. Le point de départ de ses recherches est constitué par l'ornement xylogravé de style occidental, qui apparaît à la page 150 de l'évangéliaire slavon imprimé à Alba Iulia en 1579. Cherchant à répondre à la question abordée, à savoir: comment cette xylogravure à caractères latins a pu être employée dans un texte imprimé en caractères cyrilliques, datant de 1579, l'auteur conclut que cette xylogravure a été exécutée pour la tipographie à caractères latins de Sibiu, ce qui atteste le fait que dès 1528 Sibiu possédait une tipographie. Il s'ensuit que, dans la discussion portant sur le lieu d'apparition du catéchisme roumain de 1544, il faut abandonner définitivement l'argument selon lequel ce texte n'avait pas pu paraître à Sibiu parce que l'on ne peut pas y attester à cette époque l'existence d'une tipographie. L'auteur lie le monogramme qui apparaît sur la xylogravure à la personne de Theobaldus Gryffius, originaire de Reutlingen, et considère ce spécialiste de la tipographie, d'ailleurs connu jusqu'ici dans l'histoire de l'imprimerie transylvaine, comme le fondateur de la tipographie de Sibiu qui, dans l'ordre chronologique, est la deuxième du pays. Les matrices des caractères roumains, qui figurent à l'inventaire de la tipographie, dressé en 1621, sont un témoignage — affirme l'auteur — que, contrairement aux opinions émises jusque ici, la ville de Sibiu avait aménagé sa tipographie en vue d'éditer aussi des livres roumains, vu les intérêts de la propagande luthérienne. L'existence de cette tipographie est devenue un fait indiscutable depuis la découverte du tétraévangéliaire de 1546, imprimé à Sibiu, qui se trouve aujourd'hui à la Bibliothèque Saltykov-Chtchédrine de Léningrad (Cote: Raretés, I, 1, 5). Cette garniture qui, aprés la mort du tipographe Filip

Moldoveanul, n'avait plus servi depuis de longues années, est entrée, vers 1575, en la possesion du diacre Lorinţ, qui avait été tipographe à Braşov. En ce qui concerne le fait qu'en ce temps la ville de Sibiu s'occupait à imprimer et à vendre des livres roumains pour des raisons commercialles, l'auteur présente une donnée inconnue, datant de 1581. La ville de Sibiu avait déjà essayé d'obtenir le droit que les textes roumains patronés par la cour princière de Transylvanie fussent imprimés avec la garniture de caractères cyrilliques que possédait la ville. C'est ainsi que le diacre Lorinţ a pu séjourner, en 1579, pendant peu de temps, à Alba Iulia, avec la partie cyrillique de la tipographie de Sibiu. L'auteur estime qu'avec Braşov, Sibiu doit être considéré comme un centre important d'édition des livres roumains au XVI-e siècle. En attendant, les textes imprimés à Sibiu par le diacre Lorinţ peuvent être déterminés en vertu des xylogravures de style occidental, inaccoutumées dans les textes roumains contemporains. Vu ce fait, une partie des textes slavons attribués à la ville de Braşov ou à Alba Iulia devront être considérés comme des publications imprimées à Sibiu et devront être mis en rapport avec l'activité du diacre Lorinţ. Enfin, en guise de conclusion à ce travail, l'auteur estime qu'il serait nécessaire de dresser un répertoire des types de lettres cyrilliques de Roumanie, afin que l'on puisse localiser de manière acceptable ceux de nos textes imprimés au XVI-e siècle qui ne mentionnent ni le nom du tipographe ni le lieu d'apparition.

INVENTARELE DIN 1553 ŞI 1556 ALE MINELOR ŞI MONETĂRIEI DIN BAIA MARE

DE

Acad. D. PRODAN şi S. GOLDENBERG

Mijlocul secolului al XVI-lea marchează declinul mineritului din Baia Mare. La aceasta a contribuit fără îndoială nestatornicia regimurilor politice, lupta dintre cei doi pretendenţi, Ioan Zapolyai şi Ferdinad I, pentru stăpînirea Transilvaniei. În anul 1551 Baia Mare este ocupată de Habsburgi. Aceştia, în speranţa unei stăpîniri de mai lungă durată şi din motive fiscale schiţează măsuri în vederea redresării situaţiei[1]. Pentru a-şi da seama despre starea lucrurilor din Transilvania, curtea trimite comisari regali la faţa locului. Între altele, aceştia studiază şi situaţia din Baia Mare. Din raportul comisarilor regali Werner şi Bornemisza, întocmit în primăvara anului 1552[2], rezultă un tablou sumbru al stărilor din această parte, „odinioară vestită prin minele bogate în aur şi argint"[3]. Deşi înainte s-au introdus metode noi de exploatare şi s-au refăcut unele galerii, iar mine inundate au fost readuse în funcţiune, rezultatele s-au dovedit minore. Metodele înapoiate de eliminare a apelor, care făceau inutilizabile unele mine, precum şi lipsa de mijloace băneşti nu îngăduiau o îmbunătăţire a exploatării.

Cămara, în calitate de oficiu minier şi monetar avea în sarcina sa achiziţionarea, pe baza dreptului de monopol, a metalelor nobile de la minerii şi proprietarii minelor particulare. Or, lipsită de mijloace, ea nu era în stare să plătească aurul şi argintul pe care minerii erau obligaţi să-l predea Cămării. Tariful stabilit era şi el scăzut. Astfel minerii

---

[1] S. Goldenberg, *Contribuţii la o istorie a Cămării şi monetăriei din Baia Mare*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 154—155.

[2] Hurmuzaki, II. 4, p. 740—743.

[3] *Ibidem*, p. 741.

vindeau pe ascuns sau scoteau metalele nobile din ţară, prin contrabandă. Producţia, după cum rezultă din acelaşi raport, scăzuse considerabil. Dacă în timpul lui Matei Corvin operaţiile de separare a argintului şi de cementare a aurului se făceau săptămînal, acum, în 1552, abia dacă se mai separa de patru ori şi se cementa de două ori pe an. După date aproximative, producţia, calculată în mărci (1 marcă = circa 1/4 kg), scăzuse de la 2500 mărci cît era în ultimul sfert al sec. XV la 400 mărci la mijlocul sec. XVI[4].

În timpul reviziei făcute de comisarii regali, comitele Cămării era Petru diacul (*litteratus*) de Szentgyörgy. Sediul Cămării şi al comitelui ei se găsea în castelul situat „*intra moenia civitatis*". Acesta era înzestrat cu ateliere de separare, cu topitorii, monetărie şi dotat cu 14 sate, 12 romîneşti şi 2 ungureşti[5]. Petru diacul abuzase de prerogativele şi autoritatea sa. El a fost acuzat de jefuirea bunurilor claustrului franciscan din Baia Mare, la a cărui dărîmare contribuise din plin, de sustrageri din veniturile Cămării, de însuşirea unei mari cantităţi de minereu cumulat la gura „minei mari" regale şi de exploatarea, şi pentru sine, a acestei mine[6]. Acuzele se pare că erau agravate şi din alte considerente: comitele Cămării conjuga în persoana sa venalitatea şi raptul cu un pronunţat mimetism politic. Petru diacul e arestat şi deţinut la Cluj[7]. La sfîrşitul anului 1552 s-a ordonat confiscarea bunurilor sale mobile şi imobile (case, vii, livezi, mori, mine, şteampuri şi topitorii), inventarierea şi preluarea lor în custodie de către noul comite al Cămării, bistriţeanul Vincenţiu blănarul[8]. Totodată s-a decis ca bunurile orfanilor minori ai lui Ioan Magnus, Mihail şi Simion să fie puse împreună cu ei sub tutela magistratului din Baia Mare. Petru literatul şi le însuşise luînd în căsătorie pe văduva lui Magnus.

În jurul datei de 8 septembrie 1553 se procedează la inventarierea averii fostului comite al Cămării. Inventarul (*index*) bunurilor lui Petru diacul este cea dintîi conscripţie cunoscută a averii unui cămăraş ardelean şi e deosebit de instructiv pentru studiul vieţii şi a gradului de civilizaţie a unui dregător princiar în vremea Renaşterii.

Petru diacul avea la 1553 o casă, de fapt proprietatea orfanilor, cu aşezare centrală, între casa judelui din Baia Mare şi a lui Mihail tunzătorul de postav. Era o casă cu un cat, cu încăperi la parter şi la etaj, cu o cămăruţă cu ferestrele spre piaţa oraşului, cu bucătărie, cămară, acareturi, curte. El mai avea o casă, care fusese a orfanilor lui Ştefan aurarul şi o altă casă nouă din piatră, aşezată între casa sfatului şi cea a lui Blasiu postăvarul. Petru diacul mai dispunea de 2 şteampuri cu

---

[4] O. Paulinyi, *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán*, în *A gróf Klebelsberg Kuno magyar történetkutató intézet évkönyve*, VI, Budapesta, 1936, p. 71.

[5] Hurmuzaki, II. 4, p. 740—743.

[6] Cf. Instrucţiunile din 1 dec. 1552 şi cele din 16 iulie 1553, publicate la J. Chr. von Engel, *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, III, Halle, 1801, p. 105 şi 74—75.

[7] Hurmuzaki, II. 4, p. 742.

[8] Engel, *op. cit.*, p. 105 şi 75.

12 săgeţi, de un alt şteamp cu 21 de săgeţi spre „uliţa Fermezeului", de 2 şteampuri ale orfanilor lui Ioan Magnus, unul cu 9 şi altul cu 12 săgeţi, de un şteamp al lui Emeric Kamanczy. El mai avea o topitorie, ţinută în parte şi dispunea de două mine: „*Gepelschacht*" — „puţul cu vîrtej" şi „*Genczwar*" — amîndouă în „Muntele Săsar".

Conscripţia bunurilor lui Petru diacul înregistrează cantităţi însemnate de minereu nemăcinat sau neprelucrat, exprimate în grămezi (*cumuli*) şi cărucioare (*par*), de mîl (*swarwerk*) conţinînd aur şi argint; de metale şi substanţe folosite la separarea argintului şi la cementarea aurului: vase cu mercur, 13 măji de vitriol, cantităţi mai mici de cositor, mai multe măji de plumb, cantităţi de cupru şi seu. Înregistrează un instrument pentru probarea aurului, un cîntar de argint, probabil pentru cîntărit monede şi 2 cîntare mari. Între obiectele aflate în posesiunea sa se mai găsesc cazane, 4 foale pentru topitorii, pînză pentru şteampuri etc. În registru sînt înscrise şi obiecte de uz casnic: albituri, vase, candelabre, opaiţe, mobilă. Se remarcă prezenţa unei mici „biblioteci" (35 de cărţi) la acest comite al cămării, cerută şi de pregătirea sau cel puţin de titlul său de *litteratus*. Nu lipsesc nici obiectele, veşmintele de lux, tapetele, aurul, argintul, bijuteriile, mai ales din inventarul soţiei sale, obiectele de provenienţă străină, veneţiană, turcească, vieneză, echipamentul de cai de lux. Şi inventarul înregistrează, firesţe, pe cele rămase, pe cele care n-au putut fi duse. Apare şi un ceas de aramă aurit. Într-un veac de frămîntări permanente se impunea — şi de altfel instrucţiunile camerale prevedeau aceasta — prezenţa armamentului personal. Petru diacul, deşi meseria sa pare paşnică, dispunea de un armament modern pentru acea vreme, de arme de foc: un pistol mic, „ca un pumnal", deci probabil înzestrat cu o baionetă minusculă, aşa cum apare în acest veac, de două archebuze, o puşcă scurtă, un sac de pulbere, gloanţe pentru archebuze, platoşe şi scuturi.

La toate acestea, Petru diacul mai adăuga şi o economie agricolă proprie: vii, fînaţe, mori. Avea nu mai puţin de opt vii, cumpărate sau achiziţionate de la alţii. Unele i-au revenit cu orfanii pomeniţi. În pivniţi s-au inventariat în total 64 de buţi de vin. Avea lunca fostă a lui Toma Ghebel, după datele de mai tîrziu o luncă mare, pe care erau aduşi la lucru iobagii mai multor sate. În inventar apar două clăi (*cumuli*) de fîn din anul trecut. Probabil inventarul s-a făcut înainte de strîngerea celui nou; s-a inventariat cel rămas. Mori avea două. Una era lîngă poarta mică a oraşului, spre Săsar. În aceasta s-au găsit 33 mierţe (mari de Baia Mare, desigur) de grîu. S-au mai găsit aci şi doi cai în slujba morii. Cealaltă era lîngă poarta numită a Sătmarului, care aparţinea orfanilor pomeniţi, şi care avea şi ea doi cai.

Camerarul avea şi vite, păsări. Inventarul înscrie 10 vaci cu lapte, 9 viţei, 4 vaci sterpe, 2 junci, 60 de găini, 3 păuni. Din produsele vacilor au rămas 75 de caşi, 4 burdufuri sau „amfore" de unt. Cai nu s-au mai găsit în grajd decît unul, ceilalţi au fost duşi. Un cal turcesc se găseşte la Pavel Bank, dus de aci de Petru pîrcălabul. Lipsesc din inventarul cămăraşului pămînturile de arătură, grînele. Petru diacul se mulţumea cu grînele venite de la morile sale sau cumpăra. Ca mulţi tîrgoveţi era

numai cultivator de vie. Lipseşte astfel, fireşte, şi un inventar propriu agricol: vite de tracţiune, pluguri etc. Cultura viei în schimb constituie un capitol însemnat al averii sale. O arată aceasta nu numai numărul viilor cumulate, ci şi numărul mare al buţilor de vin care se mai găseau în pivniţi la data inventarului. Petru diacul îşi plasa deci veniturile nu numai în case sau într-un inventar care să-i marcheze rangul şi bunăstarea, ori în consumaţie, ci şi în mine, în vii, în surse productive.

După înlăturarea lui Petru diacul şi instalarea în funcţie a lui Vincenţiu blănarul, s-au elaborat noi instrucţiuni în vederea ameliorării mineritului şi a sporirii veniturilor Cămării. Ele urmau să suplinească lipsa unui drept minier scris[9] şi denotă cu prisosinţă tendinţa stăpînirii de a împiedica, în această epocă de penurie de metale nobile şi de semne monetare, ieşirea din ţară a argintului şi a aurului brut. Se reia, cu şanse reduse desigur, vechiul postulat: „*omnis auri et argenti redemptio ad solam cameram nostram pertineat, nec liberum sit cuique argenti vel auri aliquid alio exportare*", sub sancţiunile cele mai severe. Se impune ca metalele nobile extrase în topitorii să fie folosite pentru bătut monetă şi înregistrate. Se prevede ajutorarea celor ce dispun de mine în „Muntele Săsar", pentru întreţinerea conductelor de scurgere a apei din minele lor; se iau măsuri pentru ameliorarea exploatării „minei mari" regale şi restaurarea unor galerii. Noile instrucţiuni privitoare la dreptul monetar şi la baterea monetei se orientau după normele în vigoare în importantul centru minier şi monetar slovac Kremnica[10]. În acelaşi an, odată cu redactarea instrucţiunilor de funcţionare a monetăriei de la Sibiu[11], se schiţează şi măsurile în vederea redresării situaţiei de la Cămara din Baia Mare.

Prescripţiile formulate la 1 decembrie 1552 urmăreau ameliorarea stării lucrurilor din „prefectura" castelului şi de la Cămară. Se fixa structura organizatorică a Cămării şi statele de funcţiuni şi de salarizare. Pentru comitele Cămării se prevedea un salar anual important: 400 de florini bani şi provizii pentru el, familie şi slujitori. Pentru o mai bună administrare a Cămării se prevede numirea unui sameş (*rationista*), a unui controlor (*contrascriba*) şi a unui econom (*dispensator*). Se prevede înzestrarea Cămării cu următorii meşteri specialişti: cementator cu un salar anual de 100 fl.; cementator de argint, cu un salar anual de 50 fl.; un meşter specialist în baterea monetelor de aur (*cusor aureorum*); un gravator de matriţe (*sculptor ferramentorum*), un separator, un meşter de sigle de argint şi un fierar. Pentru paza castelului şi a Cămării se prevedea o garnizoană militară de 40 pedestraşi şi 14 călăreţi. În ce priveşte funcţionarea monetăriei, se prescria baterea exclusivă de bani de aur şi de argint. Banii de aur trebuiau să fie ca la

[9] Engel, *op. cit.*, p. 103: „*nullum jus montanum scriptum, nec ullos codices*".

[10] Engel, *op. cit.*, p. 101. Pentru situaţia mineritului şi a Cămării din Kremnica la începutul sec. XVI cf. P. Ratkoš, *Povstanie banikov na Slovensku roku 1525—1526*, Bratislava, 1963, p. 18—19 şi 26—29.

[11] Engel, *op. cit.*, p. 35—36; Hurmuzaki, II. 4, p. 688—89; A., *Der Cementgewinn der Hermannstädter Kammer in den Jahren 1565—1570*, în *Korrespondenzblatt*, X, nr. 2, 1887, p. 13—14.

Kremnica, de $23^1/_2$ carate, fără lipsuri sau cu lipsuri care să nu depăşească în nici un caz un gran (a 18-a parte dintr-un carat). Dintr-o marcă de aur (circa 245 gr.) instrucţiunile impun să se bată 69 florini aur, dintr-o marcă de argint 436 monetă măruntă. Achiziţionarea prin schimb a aurului (*redemptio*) urma să se facă pe baza tabelelor Cămării, iar cea a argintului pe baza purităţii obţinute după separare şi anume cu 5 florini marca de argint, scăzîndu-se 4 pisete — una şi jumătate ca salar separatorului şi 2 şi jumătate Cămării pentru separare. S-au fixat normele de utilizare a instrumentelor de batere a monetei şi cele privind depozitarea amestecului şi a pulberii rămase după topirea metalului[12].

Acestea erau intenţiile, dar lipseau mijloacele, posibilităţile. În orice caz şi peste un an situaţia este tot critică. Sînt formulate noi instrucţiuni pentru comisarii regali trimişi să cerceteze starea lucrurilor din diferite părţi inclusiv din Baia Mare. Din aceste noi instrucţiuni rezultă că, deşi trecuse o jumătate de an, Vincenţiu blănarul nu era încă instalat la conducerea Cămării. Probabil nici celelalte măsuri prevăzute nu au fost puse în practică, întrucît din nou se tinde să se impună noua structură organizatorică a Cămării. În aceste instrucţiuni sînt menţionate atelierele de separare, de cementare şi de ardere de la Baia Mare. Se cere ca baterea monetei să se facă după normele de la Kremnica şi se pune accentul pe moneta de argint. Se prevede ca oficiul Cămării să aibă un gravor de matriţe (*sculptor ferramentorum*), un probator, un topitor şi meşteri monetari[13].

Către sfîrşitul anului lucrurile au început, se pare, să se mai îndrepte. Reziduurile operaţiilor de cementare din Sibiu urmau să fie predate comitelui Cămării din Baia Mare, ceea ce indica o extensiune a prerogativelor acestuia[14].

Au mai trecut cîţiva ani şi iată că în ianuarie 1556 s-a procedat la o nouă inventariere, de data aceasta a bunurilor mobile şi imobile ale Cămării din Baia Mare, cu prilejul numirii în funcţia de comite al Cămării a lui Francisc Felpeczy. Inventarul din 10 ianuarie 1556 al Cămării din Baia Mare este *cea dintîi* conscripţie cunoscută a averii imobile şi mobile a unei Cămări din Transilvania şi din acest motiv de *o excepţională importanţă* pentru istoria mineritului şi a baterii de monedă de pe teritoriul ţării. Scrupulozitatea depusă la întocmirea lui, faptul că s-a numărat, s-a calculat şi s-a cîntărit totul (pînă şi cuiele au fost numărate!) fac ca acest inventar al bunurilor Cămării, ce include şi obiectele găsite în casele şi pivniţele lui Petru diacul şi ale orfanilor, să aibă o valoare sporită.

Cămara din Baia Mare dispunea la 1556 de mai multe edificii, ateliere şi încăperi cu diferite destinaţii: casa de cementare, casa de bătut monedă, topitoria de monede, casa de ardere (*crematoria*), o topitorie — a lui Petru diacul, o altă topitorie, atelierul fierarului, aflat în afara

[12] Engel, *op. cit.*, p. 99—106.
[13] *Ibidem*, p. 67—78.
[14] *Ibidem*, p. 80.

porţii castelului; apoi un depozit (*reservatorium*) de bani şi argint, o încăpere pentru păstrarea seului, „casa" prefectului, cu turn; încăperea Cămării, o pitărie, bucătării, o serie de alte încăperi, casa orfanilor şi casele lui Petru diacul.

Baza producţiei şi raţiunea de a fi a Cămării erau minele dependente de Cămară, cu „maşinile" şi cu ustensilele lor. În „muntele Săsar" se găseau minele „*Naghwerem*", „*Gewzwad*", „*Gepel Schacht*", „*Regio Schacht*" (puţul regal), „*Chereznye Regia*" şi Galeria Regală (*Stolna Regia*), iar la Baia Sprie — minele „*Pelsewcz*" şi „*Mihalurbanya*". Primele erau şi cele mai mari. Trei pătrimi din mina *Gewzwad*, şteampul din această mină, mina *Gepel Schacht* cu şteampul ei erau şi la 1556 ale lui Petru diacul, iar mina *Naghwerem*, o pătrime din mina *Gewzwad*, mina *Chereznye* şi Galeria Regală erau ale fiscului.

Mina *Naghwerem* avea două „maşini", una nouă şi una veche, un şteamp cu 24 de săgeţi şi instrumentele necesare în exploatarea minieră (două funii mari, piue, retorte şi vase diferite pentru păstrarea mîlului impur şi a minereului măcinat (*gaz saar, schad weg*), ciururi mici şi mari, lemne (*sytfa*) pentru foc şi mormane de minereu în cantitate de 2 534 „par" (probabil cărucioare sau „vagonete" cu care se căra minereul)[15]. Mina *Gewzwad* avea şi ea două „maşini", una veche şi alta nouă, cea nouă cu două funii mari, apoi o cantitate mare de lemne, recipiente cu mîl impur, un şteamp cu 24 săgeţi, 1 742 „par" de minereu neprelucrat şi o serie de alte unelte şi instrumente. Puţul *Gepel Schacht* era mai mic. El avea numai o „maşină" cu două funii mari şi un şteamp cu 21 de săgeţi. Mormanul de minereu găsit la suprafaţă în momentul întocmirii inventarului se ridica la 1874 „par". Aci se notează că din mormanul de minereu scos la suprafaţă s-a prelucrat o cantitate de 40 „par", din care a rezultat 1 marcă şi 26 pisete de argint, marca conţinînd 7 pisete de aur. Din puţul regal (*Regia Schacht*) 160 „par" prelucrate au dat 4 mărci de argint şi 36 pisete, marca avînd în ea 7 pisete de aur. Făcînd socoteala după aceste cifre rezultă că mormanele de minereu din cele 3 mine — în total 6 150 „par" — reprezentau în potenţial 155 de mărci. Mina *Chereznye Regia* avea şi ea o „maşină" şi o galerie. Din minele *Pelsewcz* şi *Mihalurbanya* se aflau, în momentul inventarierii, în prelucrare 727 3/4 „par" de minereu.

Inventarul vorbeşte despre „maşini" şi şteampuri. Ultimele sînt cunoscute şi au evoluat puţin şi în veacurile următoare. Ce se înţelegea însă prin *machinae*? Cunoscutul inginer Georgius Agricola tratează pe la mijlocul veacului al XVI-lea[16] despre asemenea „maşini" folosite fie la extrasul minereului din puţuri şi galerii, fie pentru aierisirea, cu

[15] Aşa reiese chiar din textul inventarului: *Mensure seu vechiculi futo par vocati 5, Ex fodina Regia Sadwerg par 6.* Se pare, erau cărucioare care umblau pe şine de lemn, servind şi de măsură pentru minereu.

[16] Am utilizat următoarele ediţii: *Georgii Agricolae de re metalica libri XII...* Basilae, 1561; G. Agricolae, *Berckwerck Buch darinn nicht allein alle Empte — Instrument, Gezeug vnd alles so zu diesem Handel gehörig mit Figuren vorgebildet und klarlich beschrieben...* Frankfurt am Mayn, 1580; G. Agricola, *Zwölf Bücher vom Berg- und Hüttenwesen...*, Berlin, 1928.

foale, a galeriilor. Apa şi minereul se scotea cu ajutorul unor găleţi, cupe sau saci de piele prinse de cîrligul fixat de funie[17]. Aceste „maşini", care utilizau principiile scripetelui şi sistemul roţilor dinţate erau acţionate fie manual, cu ajutorul unor roţi sau manivele care mişcau un cilindru în jurul căruia rula o funie, fie cu cai. În acest caz avem de a face cu „gepel", sistem care permitea scoaterea unor poveri de 6 ori mai mari ca în cazul „maşinilor" manuale.

Întrucît denumirea unuia din puţuri era *Gepel Schacht* e de presupus că maşinile erau, cel puţin iniţial sau în 1556, gepeluri. O arată aceasta şi cei zece cai trăgători la maşini (*equi in machinis trahentes*), care apar în inventar. Tehnica exploatării miniere la Baia Mare pare a fi fost în acea vreme la nivelul celei europene. Şteampurile utilizate pentru pisatul minereurilor erau puse în mişcare prin forţă hidraulică.

Minele erau înzestrate cu instrumentele necesare funcţionării lor: funii mari şi frînghii, pînză groasă în cantităţi mari, utilizată probabil la scosul minereului şi poate şi la spălatul minereului măcinat sau pulverizat, albii şi ciururi de tot soiul, hîrleţe, tîrnăcoape, sape, lopeţi şi alte unelte miniere.

Minereul, după cum se ştie, e alcătuit dintr-o parte utilă, reprezentată de metalul a cărui extragere se urmăreşte (aurul sau argintul nativ) şi de o altă parte neutilă, sterilul, reprezentat prin gangă şi rocile înconjurătoare.

Minereul scos din puţ sau galerie cu ajutorul „maşinii", era măcinat în şteampuri şi rafinat prin spălare. Aceste operaţii solicitau o serie de instrumente, care pot fi găsite în registrul din anul 1556[18]. Urma apoi operaţia de probare, fie cu ajutorul unor cuptoare de probare, fie cu ace sau pietre speciale. Proba se făcea pentru a constata ce cantitate de argint se găsea într-o anumită cantitate de cupru sau de plumb sau ce cîtime de aur într-o cantitate de argint. Minereurile erau pregătite pentru probare fie prin ardere (oxidare) cu adăugare de plumb, cupru, acid sulfuric, salpetru, sare etc., fie prin pisat şi spălare în şaitrog după cum rezultă din uneltele şi instrumentele înşirate în registru. Urma extragerea metalului, adică topirea, separarea (= despărţirea metalului nobil de cel nenobil) şi cementarea (despărţirea aurului de argint).

Care era tehnica de extragere a metalelor nobile? Inventarul nu dă un răspuns direct la această întrebare, dar cantităţile de chimicale şi metale înregistrate la 1556 şi utilizate la purificarea aurului sau argintului — acid sulfuric în 39 de buţi conţinînd 8,70 măji, în 6 vase şi separat $1^1/_2$ fonţi[19]; mercur $77^1/_2$ fonţi şi 11 lotoni; plumb — $40^1/_2$ măji, plumb alb (probabil *spuma argenti*) 60 de fonţi —, sare şi alte materiale înregistrate în atelierele de separare, cementare şi topire oferă indicii în această privinţă. Aurul se extrăgea se pare prin amalgamare şi prin

[17] *Georgii Agricolae de re metallica*, p. 115, precum şi ilustraţiile de la p. 108—119 şi 123.

[18] Ele sînt înfăţişate la Agricola; cf. ilustraţiile din cartea a VI-a, passim.

[19] 1 font = 0,56 kg sau 0,63 kg.

cianurare, iar argintul prin amalgamare şi cupelaţie[20]. Minereurile măcinate erau tratate cu mercur, care reţinea aurul şi argintul sub forma unui amalgam. Acesta se încălzea în retorte. După distilarea mercurului se obţinea un aliaj de aur şi argint, care apoi se separau. Aurul nativ se putea extrage şi prin tratarea mîlului impur cu acid sulfuric, care punea în libertate un amestec de aur şi argint. Din acest amestec, prin operaţia de purificare, de cementare, de rafinare se obţinea aurul fin. Extragerea aurului se putea face şi prin adăugarea la aurul nativ de plumb granulat şi cupru, prin topirea amestecului şi cementarea lui în retorte speciale (denumite în inventar *olle, tegl*), care se aşezau în cuptor pe o vatră poroasă, într-un amestec de sare, plumb şi cupru roşu. După oxidare, cuprul rămînea în aliaj cu aurul.

Extragerea argintului se baza pe proprietatea mercurului de a forma un amalgam cu argintul din minereul pulverizat. Din acest amalgam argintul se obţinea prin distilarea în continuare a mercurului, prin purificare şi rafinare. El se extrăgea şi prin procedeul mai puţin rapid, mai primitiv şi mai costisitor, aliajul cu plumb. Plumbul reducea argintul. Aliajul se topea apoi în cuptoare pe o vatră poroasă. După arderea plumbului, adică după transformarea lui în oxizi, urma îndepărtarea lui mecanică, iar argintul rezultat era supus purificării, rafinării pentru îndepărtarea impurităţilor.

Arderea se făcea în ateliere speciale (*domus crematoria)* înzestrate cu vase diferite, ciururi, cleşte. Topirea minereului se făcea în topitorii (*domus fusoria, conflatorium*). Inventarul din 1553 înregistra topitoria lui Petru diacul înzestrată cu două cuptoare, cu 3 foale şi o altă pereche specială de foale (*traybhert*), instrumente pentru tăiatul plumbului, spartul rezidurilor rezultate din topirea minereului, cîntare, ciururi, cărbune, cantităţi de plumb, de materiale rezultate din ardere (*faierwerk* şi *slak*) cu conţinut de aur şi argint etc. Topitoria înregistrată în inventarul din 1556 dispunea de două foale. Separarea (*separatio*), adică extragerea metalului nobil din amestecul cu alte metale — de obicei cupru sau plumb — sau impurităţi, se efectua la Baia Mare în casa de separare. Preparatul de separare („apa de separare") conţinea probabil acid azotic, dar sigur vitriol, sare etc. indicate şi în inventar. În atelierul de separare din Baia Mare, în afară de mobilier se găseau variate instrumente şi unelte, ciocane pentru fasonarea argintului, instrumente pentru întreţitul focului, nicovale, linguri de fier pentru aşezarea argintului pe foc, diferite retorte, alambicuri din sticlă, cleşte şi foarfece de tot felul etc. În atelierul de cementare (*domus cimentatoria*) în care se făcea separarea aurului de argint se găseau de asemenea foale, cleşte pentru aşezarea oalelor în cuptoare, instrumente pentru agitarea cărbunelui, vase pentru mîlul cimentului, tigăi, ciururi etc. În operaţiile de cementare

[20] Metoda de amalgamare era cunoscută în Germania la mijlocul veacului. Ea a fost introdusă în Mexic la 1554 de Bartolomeu de Medina, care a învăţat-o de la un german.

se utiliza vitriol, sare, silitră, sulf şi mercur[21]. Vitriolul şi silitra erau utilizate în special la separarea cuprului de aur. Atrag atenţia numărul mare şi diversitatea vaselor, capsulelor şi retortelor de cele mai diferite dimensiuni folosite la separare şi cementare, cazanele pentru „coptul" aurului, feluritele ustensile: ciururi mari şi mici (acestea din urmă 209 la număr) pentru strecuratul aurului, albii, balanţe, diferite instrumente de fier, capsule de sticlă, table de fier plumbuit, cercuri de fier ş.a. Sînt de remarcat cifrele mari de cuie diferite (33 000 pentru roţi, 11 900 pentru grinzi, apoi peste 26 000 alte cuie).

La Baia Mare exista la 1556 şi o încăpere specială în care se păstrau cantităţi importante de seu, cazane pentru lichefierea seului, care se consuma cu luminatul. Aci se înregistrează şi 900 lumînări de seu.

După purificare metalul preţios era turnat şi laminat — prin batere — şi apoi se trecea la ştanţare, tot pe cale manuală, a monedelor. Presa cu valţuri pusă în mişcare de forţa hidraulică se introduce la Baia Mare abia pe la 1580[22]. Monetăria din Baia Mare la 1556 dispunea de două ateliere: într-unul se băteau exclusiv monete de aur (*domus ubi aurei cuduntur*) şi în celalalt se bătea moneda obişnuită. Monetăria avea matriţe inferioare şi superioare, unelte de tăiat, foarfeci şi cleşte pentru „tunsul" monetelor, substanţe pentru „albitul", adică curăţitul monetelor, oţeluri speciale etc. În cele două ateliere se găseau şi cîntare mari, balanţe pentru cîntărirea florinilor de aur, matriţe, ciocane „pentru întinderea foilor de argint", site, căldări de aramă, mobilier ş.a. O fierărie aşezată dincolo de poarta castelului stătea la dispoziţia Cămării. Atelierul de fierărie era bine înzestrat. În el se găseau 3 perechi de foale şi una fără pereche, nicovale, unelte pentru aplicarea efigiilor pe monede (*stempel werew*), unelte pentru perforatul ciocanelor, ciocane de tot felul etc. Uneltele gravorului (*sculptor*) inventariate în 1556: 20 de pile mari şi mici, 37 de dălţi (?) (*pontyol*) mari şi 87 mici, 17 poansoane (?) (*grapstekel*), un lineal de cupru şi un compas de bronz.

Inventarul întocmit la 1556 cuprinde date interesante şi pentru studiul relaţiilor comerciale externe. O serie de materiale şi de obiecte sînt străine, de import: oţel german (20 fonţi), oţel de Stiria (60 fonţi) şi de Cetnek (74 fonţi şi apoi 316 bucăţi cîntărind 12 măji şi 40 fonţi), cuţite de Boemia, tapete şi linguri turceşti. Subliniem prezenţa groşilor polonezi şi a asprilor (*ozpora*) în inventar.

Inventarul înregistrează şi armamentul de care dispunea Cămara şi comitele Cămării: cantităţi mari de praf de puşcă (24 butoiaşe, peste 15 măji), 2391 gloanţe (*globuli*) de plumb pentru archebuze, 64 archebuze noi de Praga, 17 archebuze vechi de Cetnek, o balistă veche,

[21] Pentru tehnica de cementare în acest veac, în afară de Agricola cf. şi A. Herzfelder, *Kolozsvári Czementes János könyve*, în *Magyar Könyvszemle*, Budapesta, 1896, passim.

[22] Cf. G. Gündisch, *Geschichte der Münzstädte Nagy Bánya in Habsburgischer Zeit* (1530—1828), extras, p. 90; pentru tehnica frapei monetare cf. şi L. von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelaters und der neueren Zeit*, München-Berlin, 1926, p. 77—106; F. I. Mihalevski, *Ocerki istorii deneg i denejnogo obraşcenia*, I, 1948, p. 77—80.

3 puşti, modele pentru turnatul archebuzelor şi o serie de alte arme. Dar mai apar şi 4 arcuri de lemn cu 17 săgeţi pentru ele.

În inventar apar multe cîntare. Cîntarul fiind un instrument în permanenţă folosit, era firesc să se găsească la Cămara din Baia Mare cîntare şi balanţe de tot felul, de lemn şi de fier, diferite măsuri şi greutăţi.

Se inventariază iarăşi bunurile lui Petru diacul, înzestrarea interioară a caselor sale, bunurile care s-au găsit în diferitele încăperi. Se înscriu iarăşi viile lui. Acum sînt numai trei. În pivniţa casei s-au găsit 25 de buţi de vin nou şi una de vin vechi, conţinînd împreună 2306 vedre de Baia Mare. Are iarăşi lunca Gewbel. Aci un stog mare de fîn lung de $14^1/_2$ stînjeni, înalt de 2 1/2, lat de 3. Mai sînt şi 2 stoguri mijlocii, rotunde. Aci sînt iernate 13 vaci cu lapte, 1 bou, 1 taur, 5 junci, 6 viţei. Acum are numai o moară cu două pietre. La moară s-a găsit 114 mierţe (*veka*) de grîu împuţit, în lada de vamă 23 de mierţe. Sînt înregistrate ustensilele morii. Aci apar şi doi cai de căruţă (*equi currules*) şi un car sau căruţă nouă, 7 găini. Printre lucrurile lui şi o *cucula falconum*, 4700 ochiuri de sticlă, 1 bute sau cadă de baie. În inventarul lui apar groşii polonezi, asprii, 38 de cărţi. Dar şi *2 instrumenta ferrea que capitiuis imponuntur*. Drept inventar agricol nu apar însă decît 2 coase (*falces pro scindendis fenis*). Economia lui agricolă şi de astă dată se reduce la vii şi fînaţe.

În inventarul cămării nu apar nici pămînturi de arătură, nici vii. În pivniţă se găseşte vin: 8 buţi de vin de Tăuţi conţinînd împreună 317 vedre de Tăuţi. Mai sînt 3 butoaie de vin de Baia Mare, conţinînd 118 vedre de Baia Mare. Dar acest vin n-a venit din cultura proprie, a venit desigur din dijmă. S-au mai găsit în casa lui Urban Cheh 2 buţi cu 200 de vedre de vin, în casa lui Martin Etwes o bute cu 100 de vedre. Domeniul deci nu are încă vii proprii. Fînaţe are două: unul e lunca sau fînaţul castelului (*pratum seu fenetum castelli*), celălalt e lunca Băii Sprie (*pratum Kysbanya Rete*). În primul se găsea 1 stog de fîn lung de 6 stînjeni, lat de $2^1/_2$, înalt de $2^1/_2$. În al doilea 5 stoguri, socotite la vreo 35 de care de fîn. Aci sînt înscrise şi 51 de capre şi 4 miei. În inventar nu apar nici vite de tracţiune, nici inventar agricol. Nu apar nici măcar vite. Aci sînt doar 10 cai care trag la „maşini" şi 2 cai de căruţă, frîie pentru 6 cai, un car sau o căruţă (*currus*). Domeniul cameral ţinea fînaţe proprii desigur pentru întreţinerea acestor cai şi a cailor garnizoanei militare. Proviziile înregistrate sînt: $29^1/_2$ slănini, 20 picioare de porc, 72 şunci (*perus*), 10 spinări, 19 capete. Se înscriu şi 41 piei de vită, 2 „pinte" de miere, $^1/_2$ butoi de sămînţă de in. Asemenea provizii însă puteau proveni şi din daturi.

Inventarul poartă data de 10 ianuarie, s-a făcut aci într-un timp cînd proviziile nu trebuiau să lipsească. Dar chiar dacă au fost duse sau omise, înregistrările ne dau indicii suficiente asupra economiei proprii a domeniului cameral. Aceasta se reduce la foarte puţin. Camerarul s-a străduit să-şi dureze una pentru sine, a neglijat însă cu totul pe cea domenială. Nu ştim cu ce muncă şi-a făcut economia, în ce măsură şi-a

făcut-o cu muncă salariată sau cu muncă iobăgească. În funcţia pe care o purta însă putea să abuzeze desigur, putea să se comporte şi ca stăpîn.

Fapt e că economia proprie, alodială, a domeniului e neglijabilă încă, e o economie care implica încă puţină muncă iobăgească, doar un număr mic de zile de coasă, strîns, cărat, clădit fîn. Veniturile domeniului se întemeiau pe minerit, munca era îndreptată desigur mai mult spre acesta, spre muncile auxiliare necesare, tăiat lemne, cărături, plătite sau neplătite. Locul desigur nu era prielnic dezvoltării unei economii alodiale, ţinutul era acum mereu în primejdie. Aceasta nu explică însă întru totul lipsa; ea se explică, în primul rînd, prin particularitatea economică a domeniului, întemeierea economiei lui pe veniturile miniere, desigur incomparabil superioare veniturilor posibile dintr-o economie agrară. Economia lui alodială se va dezvolta mai lent şi va fi mai slabă decît pe multe alte domenii şi mai tîrziu.

Războaiele endemice au influenţat în sens negativ dezvoltarea mineritului şi a monetăriei din Baia Mare. Totuşi mineritul a rămas temeiul veniturilor domeniului cameral. Instaurarea principatului şi consolidarea situaţiei în Transilvania autonomă au dus la accentuarea măsurilor de redresare a exploatării minelor şi a unei bune funcţionări a Cămării.

ANEXA

I

Index

rerum et bonorum Petri literati in Riuulo dominarum[1].

Index rerum et bonorum Petri literati in Riuulo dominarum. Domus inter iudicem et Michaelem pannirasorem in qua habitauit Petrus literatus, pertinet ad orphanos Ioannis Magni, cuius vxorem duxerat Petrus literatus, Michaelem et Simonem.

In ea domo hec sunt reperta

In cenatione id est in habitacione inferiori erant duo tapetes, super duas tabulas antiqui.
In cenaculo sew domo superiori, in scrinio grandi iuxta parietem peplum auratum et gemmis ornatum[2].
Poculum argenteum parum antiquum, incista quadam vermiculata
Sera triangula grandis
Due saccari porciones
Tormentum exiguum manuarium sew pixis in theca vt pugionem putaris esse

Septem Orphanorum
- Facileta picta auro et serico.
- Duo collaria auro picta ornatus muliebris.
- Marsupium de veluto nigro intextum auro.
- Rasum viride vlne $1^1/_2$
- Duo altera collaria inaurata.
- Limbi pectoris pro camisia muliebri laminulis aureis.
- Duo limbi aurei ad manicas camisie muliebris.
- Tria collaria exilia auro et gemmis exornata.
- Faciletum inauratum ex molli sindone retiforme wlgo faatÿol.
- Faciletum rubrum turcicum

In quodam scrinio longo tapetes noui octo.
Stragulum lecti wlgo paplan rubeum stam(met?) veluto rubeo deaurato circumcurrenti margine de thafota viridi veneta.
Stragulum lecti exiguum, sed elegans.
In quodam altero scrinio longo globi ad pixides barbatas pertinentes in vno sacco.
In eodem scrinio coturni et soci turcici.
Argenti viui pixides due.
Theca probatoria vna cum bilance tota argentea, in qua fuerunt tres acus argenteee(!) orphanorum.
Tapetes duo in strati mensis duabus, vnus nouus, alter antiquus orphanorum.
Puluinaria prelonga 14
Sponde 8
In quodam scrinio lintea, mappe sudaria in certo numero.
Cantari stannei 10
Due lagene stannee 2
Patine stannee 11

---

[1] Sus, de o altă mînă: „Inuentarium istud est iudicis et iuratorum ciuium Riuuli dominarum <şters: *post festum*> factum circa festum Natiuitatis beatissime Marie virginis, anni 1553".

[2] La margine, de o altă mînă: *Aput Thomam Prethmer*

Disci sew orbes stannei	12
Candelabra cuprea	3
Peluis cuprea	1
Duo cultri culinarij palmeto secando	
Verua	8
Sartagines	4
Duo ahena grandia	
In quadam separia taberna[1] infra in curia currus cum instrumentis pertinencium[2].	
In cenaculo supra duo pugiones prelongi	
Horologium e cupro inauratum	1
Libri numero	35
Thece pectinarie due, sed in altera vnus pecten deficit.	
Calculi computatorij	37
Lorice in tribus saccis	3
Due pixides barbate	
Lucerne sew faces	21
Saccus coriaceus de aluto plenus puluere tormentario pro tormentis manuarijs accomodato	
Due lagene lignee rubre	
Frena noua tria cum loris	
Catenula ferea ad frenum pertinens	
Frenum cum cathena absque loris.	
Cinguli equorum thurcici	4
Galea deargentata cum theca penuaria	1
Armatura ad duos homines cum galeis	
Vnum tormentum manuarium breue	
Tapetes obducti parietibus quattuor, duo noui, duo antiqui.	
Flabellum de pennis pauonum compositum	
Duo bilances grandes.	
Vna cista vt dicebatur cuiusdam pauperis mulieris quam non aperuimus, sed obsignauimus.	
Imago charitatis affixa parieti.	
Ahena ad coquendum apta	11
Stanei masse	3
Cupri due tabule.	
Vectes calibis wienneses integri 20 porciones et fragmenta	32
Sere facte ad ianuas noue domus	4
Peluis thurcica	1
Duo cultri culinarij	
Foris in atrio scrinium prelongum plenum orbibus vitreis.	
Due tabule sew mense elegantes.	
In tecto larda	10
Perue seu petasones	62
Aruine sew axungie	3
Folles in tecto ad conflatoria in officinam	4
Thele grosse ad contusoriam officinam partes sew pecie	44
et dimidiate particule	3
Stragule equorum diuersi coloris	4
Clipei duo	
Infra in camerula habente fenestras ad forum expositas, instrumenta culture montium accommodata ferrea plurima et varia.	
Vascula aceti	7
In camera annexa culine ahena ad coquendum accommodata grandia	9
Craticule due in culina	
Ancore ferrei sew pedes ferrei sustinendis verubus	4

[1] Scris deasupra rîndului.
[2] De la *In quodam scrinio lintea* pînă aci notat cu acoladă: *orphanorum*.

Due masse soeui in camera culine contigua
Massa plumbi grandis in curia multorum centenariorum
Equus vnus in stabulo, ceteri enim erant abducti
Apud Paulum Bank equus vnus thurcicus, quem abduxit e Riuulo dominarum Petrus porkolab

In predio

Formule sew formadia cum caseis numero	75
Butiri vtrei sew amphore	4
Vacce lac prebentes	10
Vituli	9
Vacce steriles	4
Iuuenci	2
Pauones	3
Capones, galli et galline	60

Feni ex preterito anno cumuli duo
Molendinum ad Zazar iuxta paruam portam ciuitatis vnum.
In hoc molendino in quodam vase tritici modij 33 wlgus vecas appellat.
Equi seruientes molendino duo
Molendinum alterum iuxta portam ciuitatis Zathmar dictam, quod pertinet ad orphanos Ioannis magni
Equi duo ad molendinum pertinentes

Vina

In cella Ioannis Daroczi vasa	19
In cella Blasij pozthos vasa	17
In cella orphanorum ex vineis ipsorum orphanorum vasa	22

Vasculum vnum replendis ceteris vasis dimidiatum

In cella Pauli literati vasa	5

Due lagene vini in buti absinteo
Domus Blasij pozthos quam asserunt orphani Stephani auricusoris
Domus lapidea noua inter domum Blasij pozthos et domum ciuitatis
Duo contusoria Petri literati cum pistillis duodecim, vtrumque Swarwerk id est minera auri et argenti in luto
Aceruus grandis minere rudis et non contuse
Dolium luti mineralis Swarwerk

Altera officina contusoria versus vicum Fermezei cum pistillis	21

Dimidius aceruus minere rudis non contuse
Conflatoria officina que Petro literato est communis cum orphanis Emerici Camanczÿ.

Contusoria officina orphanorum Ioannis magni cum pistillis	9

Altera contusoria officina cum pistillis sew sagittis 12 eorundem orphanorum
Lutum minerale in sinu magno
Minere rudis gengh vocate wlgo aceruus magnus
Contusoria officina orphani Emerici Kamanczÿ

Vinee

Vinea quam ipse emit a Francisco Erdeg
Vinea quam ipse emit a Petro Horwath
Vinea quam ipse emit a Blasio pozthos, quam asserunt orphani Stephani auricusoris
Vinea orphanorum Ioannis magni versus Borbatak
Vinea Andree Somlÿaÿ orphanorum
Vinea in monte alto orphanorum
Vinea in eodem monte Petri porozlo orphanorum
Vinea Parlag versus[1] montem Zazar orphanorum

[1] Urmează *Zazar*, şters. În dreptul celor cinci din urmă: ***vinee sunt orphanorum, restitute eisdem per dominum Vernerum commissarium regium.***

Pratum Petri literati, quod fuid olim Thome Gebel amplissimmum
Due cauerne, sew fodine auri in monte Zazar, nomen alteri est
Gepelschacht, alteri Genczwar

II

Inuentarium Riuuli dominarum anni 1556[1]

Inuentarium camere Riuuliensis Sacre Regie Maiestatis tempore resignacionis officij eiusdem camere per egregium Thomam Francisci egregio Francisco Felpeczÿ tanquam comiti eiusdem, presente me Petro Feigel, dicte Regie Maiestatis ad hoc misso commissario factum et conscriptum, sunt autem tria equalia sew consonancia emannata sub chyrographis et signetis meo, et dictorum Francisci Felpeczÿ ac Thome Francisci, die 10 Ianuarij, anni presentis 1556.

1556

10 ianuarii incepta

In interiori testudine, reseruatorio videlicet pecunie et argenti

Ferramentum monetarum inferiorum antiquarum	4
Superius ferramentum	1
Olle tegl vocate parue	19
Minores fezek tegel vocate integre	12
Vitriola in duabus vasculis	10
Vascula vacua	2
Follis vilissima	1
Forpices qua monete tunduntur media pars rubiginosa	1/2
Mense viles	2
Sedes	1
Pistillum ferreum nouum, sed fractum	1

In testudine camere

Teretes ferri wlgo Sÿngwas	107
Teretes ferri laciores pro ligonibus	47
Pistilla ferrea noua	77
Pistilla ferrea trita ponderant centenarios	24 1/2
Teretes ferri triti	6
Plumbi centenarij	13
Cune ferree maiores wlgo wantzeg	8
Catena ferrea brachiorum	5
Incus ferreus nouus	1
Calibis germanicis in duabus ligaturis	20
Calibis stiriensis pro cudendis monetis in vno vasculo libre	60
Calibis in modum baliste pro monetis arci	3 1/2
Calibis chÿtnekiensis libre	74
Tabule cupree ad mortarium contusorium percuciencium quarum 10 perforate sunt	35
Instrumenta antiqua monetaria inferiora et superiora	133
Cupri granulati in vno vasculo pro monetis centenarii 4 libre 38	4/38
Vitrioli in quattuor vasis centenarii olle	20
Olle tegel maiores	32
Mediocres tegel	21
Nidi wlgo fezek tegel	37
Tegel minores	89

[1] Sus la margine, întors: *1556 Riuuli dominarum, exemplum.*

Salnitri in duobus vasculis centenarii	10
Argenti viui libre 6 lottones 11	6
Solphuris in quinque vasis centenarii	4 1/2
Vascula ponderant libras 34 manet puri sulfuris centenari 4 libre 20	
Instrumenta ferrea sectilia noua	166
Ligones lauatorij noui	8
Ligones eiusdem generis triti	12
Ligones felwerew garacz vocati	5
Pale ferree	6
Mallei minores	3
Maiores	6
Tele grosse ponnya vocate ligature 8 in quibuslibet ligaturis continentur vlne 56 facit	448
Eiusdem generis in tribus portionibus	59
Funes grandes hassolkewtel vocate duo brachia faciunt	58
Funes minores estrang	17
Frena noua equorum 6, singula per d. 10	6
Coria singula per d. 1	d.11
Forpices carbonarie	2
Capisteria raÿbalo tekenew	6
Bilanx maior	1
Bilanx minor	1
Minor	1
Pondo sew libre 2 in singulis libre 32	2
Pondo minor vnus in quo sunt libre 16	1
Ahene magne in quibus aurum coquitur	2
et vna antiqua	1
Dolium vnum in cuius 4 partes continentur alslag in quo est aurum et argentum	1
Cribra noua ad cribrandum aurum	2
et vnum antiquum	1
Tartari ad dealbandas monetas medie	30
Claui tignales in vna tunna	11.900
Cilindriales vna tunna libre 102	1
Eiusdem generis in vna tunna libre 22 numero	4.700
Mensa mensuratoria longa	1
Alia mensa cum ladula	1
Sedes vna cum ladula penes mensam	1
Globuli plumbei ad barbatos	466
Tele grosse antique a contusorijs inductis	159
Secures vna ad dissecandum plumbum	1

In domo ex opposito testudinis camere

In 22 tunnis pulueres barbati ponderant centenarios	14 1/2
Globuli ad easdem barbatas 1652 ponderant centenarios	1 lib. 15
Sales in lapidibus	232
Capisteria parua	209
Larda cum suis pertinentiis	2
Pedes porcini	20

In interiori porta

Barbate pragenses noue	41
Barbate chitnikienses antique	8
Forme ad barbatas apte	6
Arma bellatoria antiqua cum suis pertinentiis	2

Pisces stokfis vocate antiquissime	2
Libra publica lignea cum catenis ferreis noua	1
Pondo ferreus ad ipsam libram centenarii vocati integri $2^1/_2$ et vnum 1/4	cent. $2^1/_2$ 1/4
Sales in duobus lapidibus grandibus	2
Sera vna magna ad eandem portam cum claui	1
Balista lignea antiqua et vilis	1

In turri super domum prefecti

Barbate pixides pragenses noue	23
Barbati chitnikienses antique	9
Arci lignei	4
Sagitte ad eosdem arcos	17
Pruna dessicata veca vocata	1
Lampas vna vilis ex orbiculis vitreis	1

In tecto supra culinam

Larda	$15^1/_2$
Perus	40
Dorsa	3
Capita	12
Cutes bouine	41

In domo cimentatoria

Ferramenta fusoria	2
Forpices fusorij	2
Forpices qua olle imponuntur in fornacem	2
Ferramentum quo extrahuntur ignes	1
Ferramentum carbonibus agitandis	1
Pala ferrea	1
Ticio ferrea, zyto was	2
Dolium vnum pro luto cementi, in quo est lutum de marcis 140 aureis	1
Sartago aenea ad duas manus	1
Vas ad conservandum salibus tritis ad cimentum	1
Luius ? pro pulueribus latericis conservandis	1
Capisterium magnum	1
Vasculum nouum ad granulandum aurum	1
Globulus lapideus pro parandis test	1
Vnum par follium	1
Capisteria parua	9
Cribrum	1
Ligna aliquot porciones ad cimentum	20

In tecto supra domum pistricis

Larda	12
Perne	
Dorsa cum capitibus	7

In domo vbi aurei cuduntur

Bilanx grandis	1
Tabula pro nummis numerandis	1
Forpices ad diuidendos aureos	9
Mallei	7
Mallei grandes	4
Mallei ad vnam manum	3
Mallei grandes	5
Malleus alterius generis	1

Malleus grandis quo ferrum trahitur	1
Forpices quo auri secantur	6
Candelabra ferrea	4
Exemptorium ferreum	1
Ferramentum perforatum	1
Incudes	3
Scrinia	2
Tabula marota fa vocata	6
Forpices carbonarie	2
Cribrum cupreum	1
Faux ad exiccandum aureos	1
Pala ferrea	1
Exemptorium carbonum ferreum	1
Scaffia	2
Bilances parue ad probandum aureos	3

In domo vbi monete cuduntur

Tabule lignee marota fa vocate	17
Ferramenta ad exempla inferiora monetarum	3
Eiusdem generis ad superiora exempla	5
Sacci pro dealbandis monetis	7
Forpices pro tundendis pecunijs	3
Pala ferrea	1
Incudes integri	4
Incudes antiqui triti	5
Cos pro acuendis nouus	1
Dolia	3
Cribra cuprea	3
Ahenum cupreum	1
Capisteria parua	11
Capisterij minores	6
Forpices minuti integri	3
Eiusdem generis viles	11
Ahenum cupreum in quo monete coquuntur	1
Malleoli integri	5
Eiusdem generis viles	2
Malleoli pro virgis argenteis extendendis boni	7
Malleoli grandes boni	4
Eiusdem generis viles	4
Malleoli flekedew werew	5
Furka pro vagis argenteis exiccandis bona	1
Eiusdem generis vilis	1
Scrinia	2
Forpices carbonarii	1
Lignea mensa cum ladula	1
Sedilia parua	4
Candelabra ferrea	7
Eiusdem generis vilia	1
Tabula nummeratoria	1
Scafium	1
Aliud scafiolum	1
Tele grosse ad coperiendos incudes	9

In domo separatoria

Mensa nigra	1
Scrinia	2
Ticio ferrea qua ignis agitatur	1
Malleus quo argentum torquitur	1
Forpices fusorij	2

Forpices siccatorii	1
Forpices carbonarii	2
Ferrum quo ignis extrahitur	1
Coclear ferreum quo argentum in ignem ponitur	1
Coclea ferreum slakwerew	1
Incudes	2
Sinnis ferrei in quos argentum infunditur	7
Infundibula vitrea	2
Vitra separatoria	37
Allembik vitrea	22
Lanx qua aqua mensuratur	1
Bilanx	1
Pondo ad istas bilances pertinens libre	8
Sartagines excitatorie	2
Vitra grandia pucz vocata	14
Instrumentum cupreum kapel formam vocatam	1
Vitra que aquis supponuntur	18
Forma aenea ad probandum	2

In domo fusoria monetarum

Par follium	1
Super illis pistilla ferrea noua iacent	2

In domo crematoria

Forpices carbonarij	2
Coclearia ferrea	3
Culter ferreus concauis	1
Vasculum 4 partes continens cineres et testes crematas	1
Capisteria	5
Scaffium	1
Ligo	1

In porta exteriori

Cuspis ferreus	1
Cuspides hellebart	3
Trituratoria ferrea	2
Sere grandes cum clauibus	3
Mortarium aeneum magnum	1
Pistillum ferreum ad idem	1
Compedes ferrei	5
Timpanum	1
Sera in parua porta	1

In curia magna et exteriori

Pauones	14
Anseres	10
Equi in machinis trahentes	10
Equi curules	2
Currus vnus	1

In celario

Sunt 8 vasa vini Totfaluensis continentes vrnas Totfaluenses prout est infrascriptum

1 N° continet vr: 59	2 N° continet vr: 40
3 N° continet vr: 35	4 N° continet vr: 59
5 N° continet vr: 40	6 N° continet vr: 38
7 N° continet vr: 25	8 N° continet vr: 21

Ibidem sunt tria vascula vini Riuuliensis:	
1 N° continet vrnas Riuulienses rubeum	48
2 N° continet vrnas	36
3 N° continet vrnas	34
Ibidem in duobus vasculis aliqua restancia vini	
Poma mensura puton vocata	1
Dolium pro seruanda farina	1
Ligones	6
Instrumentum chakan vocatum	3
Vacuum vas vini	1
Vacue tonne	2
Scrinium vnum pro servandis panibus	1
Capisteria parua	2
Cantarus ligneus	1
Forceps ferrea chap fogo vocata	1
Rapa media mensura veka vocata	1/2
Caules vasis	1 1/2
In domo Vrbani Cheh 2 vasa vini continentes vr:	200
In domo Martini Etwes vnum vas vini vr:	100

In curia interiori

Tripes ferreus	1
Sedis ad terendum aurum	1
Duo vascula vinarum vacua	2
Vacue tonne	6
Essede lignee	3

In magna stuba vbi prandent

Pannus virideus parieti affixus vlnas continet	12
Mensa vna	1
Tabula pocularia	1
Sedes	2
Lectus Petri Literati	1
Fornax noua	1
Circulus ligneus ad mensam	1
Vascula acetaria	3
Peluis aeneus	1
Candelabrum ferreum	1

In stuba racionistarum

Mensa	1
Fornax noua	1

In aula estiua

Mensa	1
Spondea	1
Candelarum ligatura continens candelas	100
Pixides pro mercurio parue	3

In domo prefecti

Mensa cifrata cum tabula nigra Petri literati	1
Tabula pergamenum in qua depictus situs castelli	1
Pondo continens libras cibinienses	8
Peluicelli lignei pro monetis	15
Bilanx parue	1
Fornax noua	1
Sedis vna	1
Ferramenta signatorum	2

Orbiculi vitrei	14
Librarum noua <?>	1
Liber continens tabellas gradum marcarum	1
Lapis probe niger	1
Acuum argentearum series	23
In testudine parua penes domum prefecti	
Scrinium vacuum	1
Mensa	1
Pixides manuarij	2
Flabellum ex pennis pauonum	1
Manutergia	4
Mensalia	4
In coquina	
Patine plumbee magne	5
Eiusdem generis mediocres	3
Minores	3
Disci plumbei	6
Canteri plumbei pro pinta vini	2
Chuterus quartale pinte	1
Canterus plumbeus mediam pinthe	2
Mortaria aenea	2
Pistillum ferreum	1
Mensalia vilia	2
Ahena cuprea magna	3
Mediocres	2
Minores	5
Coclearia ferrea, quorum duo perforata sunt	3
Cultri secatorum	3
Ferrea instrumenta signatorum	2
Veru ferreum	1
Craticula ferrea	1
Olle fictiles	6
Ferramenta ad focum pro igne	2
Ferramenta carbonarum	2
Scaffia	2
Capisteria	9
Dolium in quo aqua seruatur ad coquendum	1
Truncus pro secandis carnibus	1
Mensa cifrata	1
Tabella parua	1
Sedilia	4
Culter concauus ad fricandum truncum	1
Olle testee	5
Sartago	1
Armamentarium	1
In domo dispensatoris	
Sponde	2
Mensa	1
In vno vasculo mellis pyntae	2
Grana lini vasculo	½
Vascula parua vacua	4
Axungiae	10
Puluinar antiquum	1
In officina fabri extra portam castelli	
Tria paria follium	3
Follis vnum sine pare	1
Incudes	3

Incus bicornis	1
Ferramentum zegfeÿezew vocatum	1
Malleus grandis	2
Malleus quo ferreum paratur	1
Malleus quo ferrum primo tangitur	1
Mallei pro acuendis sectilibus	2
Eiusdem generis malleus antiquus	1
Mallei qui vna manu tractantur	2
Forpices ad vnam manum	4
Forpex antiquus	1
Forpices grandes	4
Forceps magna	1
Forpex magna qua capeuntur pistillum contusorij	1
Instrumentum quo focus purgatur	1
Instrumentum sew veru ad focum aptum	1
Coclear ferreum	1
Instrumentum quo vngues equorum fricantur	1
Forpex quo claui ex equorum pedibus eximuntur	1
Instrumentum patco fancz vocatum	1
Mallei stempel werew vocati	4
Instrumentum ad secandum vngues equorum	1
Ferramentum ellenzew was	1
Malleus penz wasaczelo	1
Instrumentum quo mallei monetarum perforantur	1
Instrumentum rezelew vocatum	1
Instrumentum perforatorium	1
Clauus ferreus magnus	1
Instrumenta ferrea quibus forpices stringuntur	14
Instrumentum donzeg feÿezew vocatum	1

In monte Zazar

Fodina vna Naghwerem vocata cum omnibus suis instrumentis	
Machine in ea vna noua, altera antiquua	2
In noua machina funes grandes	2
Minerarum magnus cumulus estimatus, cum illis, quas dominus Franciscus Felpeczÿ per decem dies fecit educi, cum par	2000
In sÿluis ad eandem fodinam pertinentibus ligna sÿtfa vocata brachiorum	600
Contusorium vnum ad eandem fodinam pertinens cum pistillis	24
Mortaria lignea noua	4
Iterum vnum, in quo lutum auri seruatur cum sera	1
Sinus grandis, in quo tele ponÿwa vocate lauantur	6
Horum vnus continet lutum gaz saar vocatum alterum continet lutum schadweg vocatum	
Hidrea lignea	1
Lagene quibus aqua ad bibendum fertur	2
Capisteria parua	2
Capisterium magnum in media parte est lutum purum schadwerg vocatum	1
Sagitte longe lignee sew pistille sine ferris noue	6
Minerum cumulus ex eadem fodina facit par	534

Ibidem in monte Zazar in fodina Gewzwad vocata, tres quartale fuit Petri literati cum omnibus suis instrumentis

Machine vna noua, altera antiqua	2
In noua machina sunt funes grandes noue	2
Minerum cumulus facit par cum illis mineris quas dominus Felpeczÿ per decem dies educi curavit	1000
In sÿluis ad eandem fodinam pertinentis sunt lignorum schitfa vocata brachia	1055

Contusorium Petri literati ab eandem fodinam cum pistillis	24
Dolia	6
Sinus	2
Iterum sinus vnus continet lutum gaz saar	1
Ligna instrumenta ramufa vocata	6
Sagitte lignee noue	5
Porciones ligni ad eundem vsum	2
Minerarum cumulus ex Gewzwad mensura par vocata	742

In vna fodina Gepel Schacht vocata Petri literati cum suis pertinenciis

Machina	1
Funes grandes noue	2
Minera quam dominus Thomas Francisci educi fecit mensura par	1850
Schithfa in sÿluis sunt brachia	62

In contusorio superiori Petri literati ad eandem fodinam pertinente

Cum pistillis	21
Dolia vacua	6
Altera cum sera	1
Iterum extra contusorium dolium	1
Porciones lignorum pro reparandis pontibus	4
Minera mensurata cum par	24

De hoc vt vocant Schacht Petri literati curaui elaborare 40 paria et inde factum argenti marcam vnam pisetas 26, marca continet 7 pisetas auri. A Regio Schacht paratum est ex 160 parium argenti marce 4 pisete 36 continet eciam in se 7 piseta auri. Hac itaque racione m.d.v. scient huius rei racionem.

In fodina Chereznÿe Regia

Machina noua	1

In Stholna Regia cum suis instrumentis

Minere educte	100

In conflatorio Petri literati

Habentur ad partem Petri Literati in eo fornaces	2
Penes conflatorium habetur slak relictum a Petro literato in quo est aurum et argentum cum par	623
Iterum eiusdem generis, tempore domini Thome Francisci cumulatum cum mensuris par	996
Folles ad fornaces	2
Follis vilis	1
Plumbi centenarii	27 1/2
Par follium in Theÿbher vocatum	1
Scrinia	2
Palle ferree	3
Coclear ferreum	1
Instrumenta ferrea pertinentia ad traÿbhert	2
Instrumenta concauia quibus slak abicitur	4
Securis vna ad disecandum plumbum	1
Instrumentum ferreum Tÿztÿto horog	2
Malleoli quibus vstum lutum schaÿduerk frangitur	2
Hÿdrie lignee cum ferris constricti	6
Instrumentum excauatorium chakan vocatum	1
Bilanx lignea qua mensuratur plumbum	1

Instrumentum ferreum aduncum ad folles	2
Ferreum constrictorium ad folles	2
Ferramenta aliqua ponderancia libre	12½
Sere	2
Terebra magna	3
Cineres pro denariis	50
Capisteria lignea parua	3
Canistrum ex virgis contextum pro carnibus	1
Ligna ad traibhert pertinencia denariorum	175
Ligna ad ignem pro denariis	75
Lapides furwanth vocati denariorum	150
Lapis vnus ad latus furwanth denariorum	33
Carbones florenorum	6
Auricalcum denariorum	25
Lech vocatum par	½
Mensure seu vehiculi futo par vocati	5
Ex fodina Regia Sadwerg par	6
Instrumentum went shaid	1
Faierwerk in quo aurum est et argentum par	12
Post alia in quo aurum et argentum sunt par	12

In prato sew feneto castelli

Aceruus feni	1
euius longitudo est brachiorum	6
Latitudo brachiorum	2½
Altitudo brachiorum	2½

In prato Kÿsbanÿa Rete vocato

Acerui feni	5
Qui estimati sew deputati currum	35
Capre	51
Agni	4

Instrumenta sculptorum condam Bernardi sculptoris camere Riuuliensis apud Stephanum sculptorem eiusdem camere inuentarium

Instrumenta pontÿol vocata maiora	37
Mediocria cum paruulis	87
Instrumentum grapstekel vocatum	17
Instrumentum reselew vocatum	3
Eiusdem generis minores	17
Circulum aeneum	1
Lineale cupreum	1

Domus Petri literati

Vna antiqua, altera noua nondum perfecta	2
Vinee ad easdem pertinentes quarum vna que fuit quondam Blasij Poztos nominatur paret	1
Altera quondam Petri Horwath	1
Tertia quondam Francisci Ewrdeg	1
Pratum quod vocatur Gewbel Rete	1
In eo habetur aceruus feni magnus	1
Cuius longitudo continet brachia	14½
Altitudo	2½
Latitudo	3
Item acerui mediocres iacent in modum circuli	2½
Et per circulum mensuratus latitudo est bra<chia>	3
Altitudo	3

Pecura que in eo prato hibernatur

Vacce mulgibiles	13
Bos 4 annorum	1
Taurus vnius anni	1
Iuuenci 2 annorum	5
Vituli vnius anni	6

In testudine domus antique

Scrinium in quo sunt tapeta	9
In eodem est applicatorium de auro contextum	1
In altero scrinio pondo vna continens libras	16
Pondo altera continet libras	8
Sudariola cum serico et filis aureis ornata	7
Horologium paruum deauratum	1
Bursa rubea continens grossos 8 valentes denarios quinque	
Item grossi polonicales 29 quilibet valens denarios nouem	
Tece continentes pectinem	2
Cultelus bohemicus	1
In quodam sacculo pondera nullius valoris	
Bilanx parua in eodem scrinio	1
Libri maiores et minores simul	38
Lorice	3
In vno sacculo litere diuerse et carte inutiles	
Sacculi pro conseruandis pecuniis ex tela	11
Pixis paruula manuaria cum vagina	1
Calciamentum mulierum par	1
Socci	2
Lagene pro conseruandis pulueribus pixidum	3
In vno sacco sulphuris libre	$1^1/_2$
Pixides lignee pro conseruando mercurio	2
Frenum	1
Zabola	4
Ahene parue	2
Peluis aenea plumbeata	1
Patina parua aenea	1
In parua scatula denarij nullius valoris	165
Ozpora in eadem scatula	22
Fibule argentee	5
Floreni aurei	5
Cotis ad probandum aurum	1
Cucula falconum	2
Coclearia cuprea thurcica	2
Lamina cuprea	2
Gladij fixorij	2
In vno sacculo globuli barbate pixidis	273
Sacculus ex cute vacuus	1
Faretre arcus et pixidis	2
In vno sacco pulueres pixidis libre	$19^3/_4$
In duobus pixidibus argenti viui libre	$71^1/_2$
In tercio scrinio orbiculi vitrei	4700
In eodem testudine barbate due	2
In quodam sacculo clauiculi in capitibus plumbati	322
In altero iterum clauiculi	1419
Arma bellatoria cum suis pertinenciis	2
Pessula ferrea cum clauibus	2
Albi plumbi in porcionibus tribus libre	60
Tapetum thurcicum	1
Ahene magni	5

In testudine vbi sebum seruatur

Candele sebacee	900
Sebi liquefacti centenarii	$1^1/_2$
Ahene magne pro liquefacendo sebis	2
Cribrum aeneum	1
Tripes ferreus	1
Securis magna	1
Bilanx lignea qua sebum ponderatur	1
Equalitate lapidem centenarii	$^1/_2$
Dolia quorum vnum est balneatorum	3

In alia testudine

Vasa puton vocata	6
Cultri ad putandos palmites	15
Ferramenta pro purgando ligonibus	12
Ligones	42
Instrumenta chakan vocata	7
Lagene lignee	2
Infundibula magna lignea	2
Capisteria	2
Forma lignea pro tingendis candelis	1
Securis laneatorum	1
Pistillum ferreum nouum	1
Circulus ferreus magnus	1
Instrumentum ferreum crap vas vocatum	4
Sponde	2
Sedile	1
Mensa	1
Circulus ferreus ad vasa vinaria iuuanda <?>	1

In celario domus Petri literati

Vina noua viginti quinque et vetus vnum que continent vrnas Riuulienses 2306

Nr. 1 vr. 60	Nr. 14 vr. 56
Nr. 2 vr. 60	Nr. 15 vr. 100
Nr. 3 vr. 60	Nr. 16 vr. 90
Nr. 4 vr. 90	Nr. 17 vr. 110
Nr. 5 vr. 70	Nr. 18 vr. 90
Nr. 6 vr. 102	Nr. 19 vr. 95
Nr. 7 vr. 105	Nr. 20 vr. 110
Nr. 8 vr. 63	Nr. 21 vr. 110
Nr. 9 vr. 90	Nr. 22 vr. 100
Nr. 10 vr. 80	Nr. 23 vr. 105
Nr. 11 vr. 75	Nr. 24 vr. 100
Nr. 12 vr. 90	Nr. 25 vr. 90
Nr. 13 vr. 100	Nr. 26 vr. 105

In noua domo Petri literati

Vasa vinaria vacua	12
Vascula vinaria	2

In domo orphanorum

Pistilla ferrea detrita 159 ponderantes centenarios	$26^1/_2$
Tentes oblongi ferrei brachiorum $1^1/_2$	5
Ligones noui	6
Ligo antiquus	1
Incus bicornis	1

Malleus grandis	1
Forpices que vna manu tractantur	4
Malleus stempel werew	1
Malleoli ad vnam manum apti	2
Cultere quo vngula equorum excinduntur	1
Incus zegfeÿezew	1
Culter abscindendum vngula equorum	1
Instrumenta ad dissecandum ferrum	3
Malleus perforatorius	1
Calibis chitnekiensis frusta 316 ponderantes centenarios	12 lb 40
Terebra maiora	3
Circuli ferrei magni ad contusorium pertinentes	3
Instrumenta crap was vocata	9
Cathene quattuor brachiorum 41 $^1/_2$ ad fodinas	4
Instrumenta ferrea forgato was	8
Cathene pro extrahendis mineris	4
Claui rotarum	33.000
Compedes equorum	2
Instrumentum ferreum ad machinam pertinens	1
Spina ferrea ad finem rote	1 $^1/_2$
Vrna antiqua	1
Cathena vna magna	1
Cathena minor	1
Cathene ad currum pertinentes	2
Claui magni derek zeg vocati ad currum	3
Secures pro dissecando plumbo	2
Hamffa vocata	4
Lecz vocata	3
Cathena ad ligandas rotas	4
Was tengel hunt hoz walo	8
Circuli ferrei ad pares trusside hunt pertinentes	14
Hamffa vocata	2
Malleus grandis	1
Terebrum magnum pro perforandis rotis	1
Instumenta ferrea, que captiuis imponuntur	2
Vilia ferramenta centenarii	2
Falces pro scindendis fenis	2
Culter 2 manibus, scindendi ligna cilindrius	1
Instrumentum ferreum wezzew vocatum	2
Asscie	2
Instrumentum ferreum kezwono	1
Circulus ferreus ad hamffa pertinens	1
Cratera quibus equi trahuntur	2
Orbiculi lignei ad machinam	3
Eiusdem generis minores	4
Lamina ferrea plumbeata wlgo pleh	7
Teres ferrei	1 $^1/_2$

In molendino Petri Literati ad duos lapides molares edificato

Tritici fetidi mensura veka vocata	114
In scrinio thelonei weka	23
Vasa vinaria vacua	12
Ferramenta chakan vocata	4
Pala ferrea	1
Instrumenta lignea cum ferro hamffa vocata	2
Equi currules	2
Currus nouus	1
Securis	1
Ligones	2

Lapides detriti molares	2
Capisteria	3
Mensa	1
Vasculum vinarium	1
Galline	7
Mensura lignea weka vocata	1
Ferramentum acutum, quo glacies e rota secantur	1
Terebrum	1

Fodine in Medio Monte, que sunt
estimate pro debita Regie Maiestatis

In fodina Pelsewcz vocata quondam Georgij
Thoth cecidit ad partem Regie Maiestatis par $1^1/_2$

In fodina Mihalwrbanÿa vocata

Condam Andree Moldwaÿ cecidit ad Regie Maiestatis partem par	1/8
Minera educta ex duabus fodinis faciunt par	$242^1/_3$
In contusorio nulli valoris sunt pistilli	9
Quondam Andree Moldway minera par	$485^1/_3$

Petrus Feÿgel
Franciscus Felpechÿ
Thomas Francisci <manu> propria

Originalul în Arhiva Statului din Budapesta, U. et C., fasc. 99, nr. 27 şi 28.

ИНВЕНТАРНЫЕ ОПИСИ РУДНИКОВ И МОНЕТНОГО ДВОРА В БАЯ МАРЕ, ЗА 1553 и 1556 гг.

РЕЗЮМЕ

Авторы изучают два, до ныне неизвестных реестра, опубликованных *in extenso*, в Приложении, раскрывающих малоизвестное до ныне историческое развитие рудного и монетного дела в Бая Маре в XVI в. Первый из этих реестров представляет собою описание имущества казначейского комита (comes), от 1553 г. поучительного не только анализом упомянутых вопросов, но и для обследования жизни княжеского чиновника эпохи Возрождения. Второй — инвентарная опись движимого и недвижимого имущества казначейства, от 1556 г. — является весьма важным для изучения истории рудничного и монетного дела на территории страны. Авторы анализируют известия и подробности, находящиеся в обоих источниках, в связи с общим развитием горного дела в Бая Маре в XVI в., производят сравнительное исследование рудной техники, которая, судя по сведениям инвентарной описи, находилась на уровне европейской, а также исследование использования рудничного инвентаря, и ,,машин'', техники обработки благородных металлов и чеканки монет, как это вытекает из описей. Авторы останавливаются и на сельско-хозяйственной деятельности комита и казначейства, выявляя их подсобную роль в общей экономике Бая Маре.

LES INVENTAIRES DE 1553 ET DE 1556 DES MINES ET DE L'ATELIER DE MONNAIE DE BAIA MARE

RÉSUMÉ

Les auteurs étudient deux registres inédits, publiés *in extenso* dans l'Annexe, qui sont révélateurs pour l'histoire peu connue de l'exploitation minière et de l'atelier de monnaie de Baia Mare au XVI-e siècle. Le premier est un inventaire, datant de 1553, de la fortune du comte de la trésorerie, instructif non seulement pour l'analyse des problèmes mentionnés mais aussi pour l'étude de la vie et du degré de civilisation d'un fonctionnaire princier à l'époque de la Renaissance. Le deuxième est l'inventaire des biens meubles et immeubles du trésor, datant de 1556, d'une grande importance pour l'histoire de l'exploitation minière et de la frappe de monnaie sur le territoire de notre pays. Les auteurs analysent les informations et les détails offerts par les deux documents à la lumière de l'évolution générale de l'exploitation minière à Baia Mare vers le milieu du XVI-e siècle et étudient comparativement la technique minière qui, d'après les deux inventaires, se révèle être au niveau de la technique européenne, l'utilisation des outils et des „machines" dans l'exploitation minière, la technique d'usinage des métaux nobles et celle de la frappe de monnaie, tel qu'il ressort des registres. Les auteurs étudient aussi l'économie agraire du comte et celle du trésor, relevant leur rôle secondaire dans l'ensemble de l'économie du domaine de Baia Mare.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA NAȘTERII MANUFACTURILOR DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

BUJOR SURDU

În jumătatea a doua a secolului al XVII-lea se constată o pronunțată decădere economică și politică a Transilvaniei, în raport cu prima jumătate a acestui veac. Dependența politică față de imperiul otoman a crescut, iar la sfîrșitul acestei epoci țara va cădea, aproape fără nici o împotrivire, în mîinile Habsburgilor.

La această decădere au contribuit în mare măsură frămîntările interne care au urmat după nenorocita intervenție în Polonia a principelui Gheorghe Rákóczi II. Lupta pentru putere dintre diferitele partide ale nobilimii, precum și intervenția militară otomană au dus la pustiirea țării, pînă cînd turcii au reușit să impună la tron pe Mihail Apaffi I (1668). Decăderea economică constatată în jumătatea a doua a sec. XVII-lea trebuie să fie pusă în legătură și cu deplasarea drumurilor comerciale de interes mondial din regiunea Mediteranei în cea a Atlanticului, care a avut drept urmare remarcabila dezvoltare a unor mari regiuni din apusul Europei.

Odată cu pătrunderea în țară a oștilor austriace de sub comanda generalului Caraffa (1688), pentru Transilvania va începe o lungă perioadă de subjugare economică și politică. Dar chiar după statornicirea trupelor imperiale în țară, Transilvania nu și-a găsit liniștea necesară operei de reconstrucție, deoarece lungile și istovitoarele războaie cu otomanii au continuat, cu unele întreruperi, decenii de-a rîndul. Începînd cu sfîrșitul secolului al XVII-lea, Habsburgii vor întreprinde campaniile contra turcilor, cu scopul de a acapara teritorii cît mai întinse din Imperiul otoman, care încă din această vreme era socotit că se găsește în descompunere.

În intenţia austriacilor Transilvania trebuia să devină bastionul de unde urmau să pornească oştile imperiale în vederea noilor cuceriri. Turcii s-au dovedit însă mai puternici decît socoteau imperialii, aşa că luptele au fost deosebit de grele şi de pustiitoare pentru regiunile unde au avut loc. Nu a fost scutit de ele nici teritoriul Transilvaniei istorice, dar mai ales a avut de suferit Banatul. Distrugerile şi suferinţele au fost cu atît mai mari, cu cît alături de otomani acţionînd şi curuţii lui Emeric Tököly, războaiele turco-austriace din vremea aceasta au luat caracterul unor lupte interne. La toate acestea s-au adăugat pierderile de vieţi omeneşti şi de bunuri în cursul răscoalei antihabsburgice de sub conducerea lui Francisc Rákóczi II (1703—1711).

În perioada acestor lupte austrieçii n-au avut alt obiectiv decît acela de a-şi consolida stăpînirea cu orice preţ. În vederea întreţinerii oştilor şi a acoperirii cheltuielilor izvorîte din lungile războaie cu turcii, ei au supus Transilvania unei exploatări sistematice şi nemiloase. Contribuţii şi sarcini ordinare şi extraordinare au fost aruncate pe umerii locuitorilor, fapt care a contribuit nu numai la sărăcirea, dar şi la scăderea numărului lor în urma emigrărilor.

În asemenea împrejurări istorice nu e de mirare că şi puţinele întreprinderi cu caracter manufacturier existente în secolul al XVII-lea au dispărut în cursul acestor frămîntări, aşa că în pragul veacului al XVIII-lea Transilvania se prezintă ca o ţară înapoiată din punct de vedere economic, dominantă fiind în această vreme economia naturală la sate, iar la oraşe producţia meşteşugărească breslaşă.

Cele dintîi întreprinderi cu caracter manufacturier apăruseră în Transilvania încă în secolul al XVI-lea, o dată cu întemeierea morii de hîrtie din Braşov (1546). Tot în acest secol se ridică şi morile de hîrtie de la Sibiu şi Cluj, iar în secolul următor la Micești, lîngă Alba Iulia, pe domeniile principelui Gheorghe Rákóczi I, apoi la Făgăraş şi Gurghiu, pe domeniile lui Mihail Apaffi I. Au funcţionat în această perioadă şi sticlării, ca aceea de la Porumbac, sau manufacturi de potasă pe diferite moşii ale nobilimii. Toate acestea au dispărut în perioada războaielor austro-turceşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor. Au continuat să funcţioneze doar manufacturile de fier, cum au fost cele de la Hunedoara şi Rimetea, producţia lor fiind absolut necesară pentru acoperirea necesităţilor imediate ale populaţiei, mai ales în ceea ce priveşte uneltele agricole.

O dată cu încheierea păcii de la Passarovitz (1718), cînd se termină prima perioadă a luptelor cu turcii, austriecii vor proceda la reorganizarea teritoriilor cucerite şi la exploatarea lor sistematică. Accentul principal a fost pus pe extragerea bogăţiilor miniere ale Transilvaniei şi Banatului, dar nu a fost neglijată nici producţia manufacturieră, a cărei dezvoltare a constituit — pe planul întregului imperiu — unul din obiectivele politicii economice habsburgice.

Dezvoltarea forţelor de producţie, lărgirea pieţei interne şi externe, belşugul de materii prime, precum şi creşterea siguranţei vieţii şi a bunurilor au fost factorii determinanţi care au contribuit la naşterea şi dezvoltarea industriilor manufacturiere din Transilvania. Faţă de acest

proces istoric, statul austriac a avut o atitudine diferită, după cum manufacturile urmau să ia naștere pe domeniile Coroanei sau pe teritoriul comitatelor și al scaunelor. Va fi sprijinită dezvoltarea manufacturilor de stat pe domeniile Coroanei și se vor pune piedici nașterii lor în restul țării. Bunuri ale Coroanei au fost declarate Banatul întreg, precum și fostele domenii ale ultimului principe al Transilvaniei, după stingerea acestei familii, o dată cu moartea soției lui Mihail Apaffi II, Caterina Bethlen (1725).

În Transilvania, ca urmare a condițiilor specifice de dezvoltare, manufacturile cu caracter capitalist, capabile să influențeze baza feudaloiobăgistă pe care s-au ridicat, iau naștere mai mult către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Ele au fost precedate de manufacturile cu caracter mixt, iobago-capitalist, în care un însemnat număr de iobagi erau nevoiți să lucreze în cadrul obligațiilor lor feudale. Întreprinderile acestea aparțineau în cea mai mare parte statului. Manufacturile negustorești, capitaliste, apar numai pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și mai ales către sfîrșitul acestei perioade, cînd procesul de descompunere al societății feudale se afla în plină desfășurare. Apariția și dezvoltarea lor a fost stînjenită la țară de relațiile feudale, iar la orașe de sistemul breslelor. În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea orînduirea capitalistă începe să se manifeste viguros și în domeniul industriei. Manufacturile statului, arendate particularilor, se vor transforma în manufacturi cu caracter capitalist, din care vor rezulta marile întreprinderi industriale de mai tîrziu. Manufacturile cu caracter feudal — proprietăți ale nobilimii — erau mai puține și deobicei neînsemnate din punctul de vedere al producției. Ele vor dispărea treptat către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii a celui următor.

În cadrul Imperiului habsburgic, Transilvania avea o pondere foarte redusă în privința dezvoltării industriei, în raport cu alte provincii austriece. De exemplu, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Boemia, fără Moravia, funcționau 106 mori de hîrtie[1] în timp ce în Transilvania, erau 12. Tot atunci, față de cele 7 sticlării din Transilvania, existau 78 numai în Moravia[2]. Înapoierea aceasta se datora atît existenței unei puternice societăți feudale, cît și jugului ocupației habsburgice.

Diploma leopoldină din 1691, care a reglementat mai bine de un veac și jumătate relațiile dintre Transilvania și Habsburgi, a statornicit în toată această perioadă dominația politică a nobilimii. Modificările aduse sistemului de guvernare între timp, precum și reformele lui Iosif al II-lea, n-au atins temelia acestei înțelegeri, deoarece interesele reciproce cereau menținerea ei. Nobilimea vedea în împărat principala forță pe care putea să se sprijine împotriva nemulțumirii tot mai sporite a iobăgimii apăsate. La rîndul său, regimul austriac și-a consolidat stăpînirea asupra Transilvaniei bazat tocmai pe această alianță de interese cu păturile privilegiate.

---

[1] I. A. Demian, *Darstellung der Osterreichischen Monarchie nach den neuensten statistischen Beziehungen*, I, p. 141.

[2] Id., *ibid.*, p. 16.

Puţină la număr, dar tare încă pe baza privilegiilor dobîndite în adînc ev mediu, nobilimea feudală nu a înţeles să sprijine dezvoltarea capitalismului, deci să ajute ascensiunea burgheziei. Din contră, în calitatea ei de cea mai reacţionară clasă, a căutat să menţină cu orice preţ baza muribundă a feudalismului, să înăbuşe orînduirea nouă, capitalistă, care începuse să încolţească în acest secol.

Dispoziţiile diplomei leopoldine prevedeau că toate hotărîrile împăratului, privitoare la viaţa internă a Transilvaniei, trebuiau mai întîi să fie aprobate de către dietă şi numai după aceea urma aplicarea lor. Bazată pe acest privilegiu, dieta, formată în marea ei majoritate din reprezentanţi ai nobilimii, a respins hotărît orice propuneri care i se păreau că ar atinge, chiar indirect, interesele claselor privilegiate.

Astfel, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cancelarul ardelean Nicolae Bethlen — om de stat cu vederi înaintate — a întocmit proiectul unei *Societăţi comerciale ardelene*, în spiritul ideilor mercantiliste, dominante în vremea aceea, care urma să monopolizeze comerţul exterior cu produsele Trasilvaniei, precum şi cel de tranzit. Sfaturi la întocmirea proiectului a primit de la italianul Giuseppe Vecelli, bun cunoscător al problemelor comerciale, precum şi de la negustorul armean Zaharia Segedwick, care desfăşura un intens negoţ de tranzit din Anglia pînă în Persia[1].

Nicolae Bethlen în proiectul său susţinea că Transilvania, deşi lipsită de ieşire la mare, s-ar putea îmbogăţi dacă avuţiile ei naturale ar fi valorificate pe calea negoţului extern. Aurul, argintul, fierul, cositorul, arama şi sarea, precum şi vitele de tot felul ar putea furniza articole importante la export. De asemenea s-ar putea importa materii prime, care alături de cele locale urmau să alimenteze o industrie înfloritoare, iar produsele ar găsi un debuşeu sigur în ţările învecinate cu Transilvania[2].

Capitalul necesar afacerilor urma să fie vărsat de negustori localnici, pentru ca astfel banii cîştigaţi pînă acum de străini să rămînă în ţară. Totuşi din Companie trebuiau să facă parte şi comercianţi greci şi evrei[3], ca unii mai pricepuţi în comerţul oriental decît localnicii.

Aprobat de împărat, proiectul fu supus în 1703 discuţiei în sînul unei comisii însărcinată cu studierea lui de către dieta ce urma să-l ratifice. Lipsa de înţelegere a membrilor acestei comisii a zădărnicit însă acest proiect, care — în intenţia iniţiatorului — trebuia să ducă la înflorirea economică a ţării[4].

Tot aşa în 1766, cînd Maria Terezia ordonă Cancelariei Transilvaniei să caute mijloacele cele mai potrivite de îmbunătăţirea manufacturii ardelene, cerînd în acest scop să facă propuneri concrete pentru a mări

---

[1] I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII*, Bucureşti, 1938, p. 97.

[2] Id., *ibid.*, p. 98.

[3] Lukinich Imre, *Egy erdélyi kereskedelmi társaság terve 1703-ból* (Proiectul unei societăţi comerciale ardelene din 1703), în *Századok*, 1913, XLVIII, p. 473.

[4] Id., *ibid.*, p. 474—475.

producția industrială, autoritățile locale lăsară fără răspuns chestionarul trimis de la Viena[1].

În 1792, Curtea cerînd din nou să se facă o anchetă amănunțită privitoare la numărul manufacturilor, materiile prime întrebuințate, precum și la distribuirea produselor finite, autoritățile transilvane răstălmăcesc și denaturează sensul instrucțiunilor primite, lucrarea întocmită fiind astfel nereală și mai ales incompletă[2]. Propunerile Comisiei guberniale privitoare la îmbunătățirea situației economice a Transilvaniei nu numai că n-au fost luate în considerare, dar nici măcar nu au fost supuse la dezbatere în dietă[3].

Dominată de interese restrînse de clasă, dieta Transilvaniei n-a luat, în tot cursul secolului al XVIII-lea, nici o măsură potrivită pentru dezvoltarea economică a țării în spiritul vremii, care pretindea slăbirea relațiilor feudale, ceea ce a dus la stînjenirea procesului de naștere al întreprinderilor manufacturiere.

Dar creșterea și dezvoltarea forțelor de producție în acest secol impun nașterea manufacturilor, cu toată puțina înțelegere a nobilimii, care pînă la urmă este nevoită să participe la acest proces istoric. Deși întreprinderile industriale ridicate de nobilime pe domeniile proprii nu au caracterul manufacturilor negustorești, totuși ele pot fi considerate ca o expresie a capitalismului în naștere. Pe măsura dezvoltării capitalismului, lupta dintre cele două tipuri de manufacturi se sfîrșește cu victoria deplină a celor care prezintă noua formă a societății.

Acest proces istoric a început în Transilvania către finea secolului al XVIII-lea și se sfîrșește odată cu dizolvarea de drept a relațiilor feudale în urma revoluției din 1848.

În ceea ce privește importanța economică și politică, după nobilime se situează îndată orășenimea. Încadrată în bresle meșteșugărești și asociații negustorești, s-a bucurat în decursul veacurilor de sprijinul neprecupețit al regilor Ungariei și principilor Transilvaniei, care aveau nevoie de sprijin împotriva anarhiei feudale. În fruntea orașelor se aflau negustorii și meșteșugarii bogați, marea masă a orășenilor fiind formată din calfe, ucenici, lucrători zileri, servitori și agricultori.

Pentru a elimina concurența internă, conducerile breslelor au început să fixeze taxe de intrare prohibitive, în afară de alte sarcini, în timp ce fiii meșteșugarilor breslași erau favorizați pe toate căile. În același timp meșterii neîncadrați în bresle sînt opriți să lucreze confiscîndu-li-se de multe ori uneltele și mărfurile. Prin aplicarea unor măsuri de felul acesta, breslele începură însă să devină corporații închise.

Cum însă politica aceasta lovea într-o oarecare măsură interesele nobilimii feudale și ale statului, se încearcă desființarea prin lege a autonomiei breslelor meșteșugărești. În 1715 dieta Ungariei reduce taxa de înscriere în bresle de la 300 fl la numai 30 fl, impunîndu-se totodată

[1] I. Moga, *o. c.*, p. 130.

[2] Karlowski Endre, *Erdély ipara a XVIII-ik század végén* (Industria Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea), în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1896, III, p. 218, 222.

[3] Id., *ibid.*, p. 257.

obligativitatea admiterii de noi categorii breslaşe[1]. Prin măsurile acestea se urmărea scăderea preţului la produsele de care avea nevoie în primul rînd nobilimea. Li s-a interzis, de altfel, breslelor de a stînjeni pe cei care lucrau pe seama moşierilor, chiar dacă nu erau încadraţi în bresle[2]. În 1769, s-au luat măsuri contra monopolizării producţiei de către bresle şi în principatul Transilvaniei, dar cum acestea n-au putut fi aplicate din cauza rezistenţei celor interesaţi, ele au fost reînoite în 1771 şi 1775[3].

Este de la sine înţeles că aceşti meşteri breslaşi, care aveau un cuvînt atît de hotărîtor în conducerea oraşelor, nu vor promova dezvoltarea manufacturilor, deoarece ei apărau poziţiile economice ale micilor producători de mărfuri, şi ca urmare, ori de cîte ori se va ivi cazul, vor lua măsuri care frînau dezvoltarea capitalismului. Rezolvarea contradicţiilor din sînul micii producţii de mărfuri a fost căutată nu în obţinerea unei cantităţi sporite de marfă şi în expansiunea economică, ci în sistemul bazat pe folosirea la maximum a pieţii locale şi a posibilităţilor locale.

Direct interesaţi în dezvoltarea unei producţii lărgite de mărfuri erau negustorii, singurii care aveau la dispoziţie capitalurile însemnate necesare întemeierii manufacturilor capitaliste. În cele două oraşe mai importante din Transilvania, din punct de vedere al producţiei industriale şi al comerţului, Braşovul şi Sibiul, negustorii care dispuneau de capitaluri şi dădeau dovadă de iniţiativă erau însă romîni şi greci. Natural că autorităţile scaunelor şi conducerile oraşelor, fiind în mîinile păturii conducătoare a saşilor, au pus tot felul de piedici în calea dezvoltării economice a concurenţilor lor.

După o statistică oficială din Braşov, la 1769, în localitate se aflau 132 de negustori, din care numai 11 erau saşi, restul fiind romîni şi cîţiva greci[4]. Elementul romînesc era dominant în acest sector nu numai ca număr, dar şi ca putere economică. Astfel, lupta pentru acapararea pieţii în această perioadă de destrămare a feudalismului a avut o importanţă deosebită şi în urma faptului că burghezia nu era omogenă din punctul de vedere al naţionalităţii. Frămîntările sterile între diferitele grupuri naţionale ale burgheziei în formare au stînjenit însă serios consolidarea ei şi au îndepărtat-o de la lupta comună în vederea răsturnării puterii nobilimii şi a îndepărtării jugului habsburgic. Din contră, reprezentanţii orăşenimii săseşti se declară sprijinitorii cei mai fervenţi ai politicii austriace, atîta vreme cît puterea de stat îi va ajuta să înlăture concurenţa primejdioasă a negustorilor de altă naţionalitate[5].

La rîndul lor, comercianţii romîni, greci şi armeni prin diferite memorii adresate Curţii din Viena se disculpă de învinuirile aduse şi

---

[1] Sághelyi L., *A magyar üvegesipar története* (Istoria industriei maghiare de sticlă), Budapesta, 1938, p. 160.

[2] Id., *ibid.*, p. 183.

[3] Id., *ibid.*, p. 162.

[4] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului romînesc din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 55.

[5] I. Moga, *o. c.*, p. 144—65.

se declară supuși credincioși ai împăratului și ai politicii economice austriace. Habsburgii au manevrat cu o deosebită iscusință politică între aceste interese opuse, sprijinind cînd o partidă cînd alta, pentru ca în felul acesta să-și consolideze propriile poziții politice.

Dar luptele nu se limitau numai la memorii și apeluri adresate puterii de stat. O înverșunată concurență economică caracterizează această epocă de început a formării burgheziilor naționale din Transilvania.

Un exemplu grăitor îl constituie cazul întreprinderii lui Ioan Piuariu Molnar, vestitul medic oculist romîn din Transilvania. Acesta a înființat în jurul anului 1800, cu concursul unor specialiști din Boemia[1], cea dintîi manufactură de tors și țesut lînă din Transilvania. Din lipsă de capitaluri suficiente întreprinderea — ridicată la Sadu (r. Sibiu) — n-a putut fi terminată și în starea aceasta a ajuns în proprietatea fiului său. Cu bani împrumutați a fost apoi mărită și pusă în stare de funcționare, însă numai ca torcătorie, unde lucrau 44 de muncitori, recrutați în cea mai mare parte din sînul țărănimii localnice. Se punea acum problema desfacerii produselor fabricate. Centrele cele mai importante în vederea plasării firelor toarse erau Sibiul și mai ales Cisnădie. Țesătoriile aparțineau însă fără excepție meșteșugarilor sași și aceștia au refuzat de la început oferta de a se aproviziona cu fire de la manufactura din Sadu. Natural că în asemenea împrejurări întreprinderea a ajuns falimentară în cel mai scurt timp[2]. Scoasă la licitație de creditori în vederea acoperirii datoriilor, din lipsă de concurenți nu s-au putut stinge nici măcar pretențiile acestora. În asemenea împrejurări, creditorii — de acord cu proprietarul — au hotărît să arendeze întreprinderea unui capitalist sas din Sibiu, Carol Albrich, care avea legături strînse în industria textilă. Comenzile din partea țesătorilor din Sibiu și Cisnădie au început să curgă îndată[3], creditorii putînd fi astfel satisfăcuți.

În astfel de împrejurări, negustorilor de altă naționalitate decît cea dominantă în localitatea respectivă nu li s-au creat condiții favorabile investițiilor în industria manufacturieră.

Pentru a-și putea păstra cît mai mult timp ascendentul politic, burghezia săsească în formare dezgroapă toate vechile privilegii medievale pe care le-au primit orașele în cursul secolelor și trece hotărît de partea celor interesați în menținerea orînduirii feudale, a nobilimii în special.

Dar acțiunea nu se oprește aci. Păturile avute ale sașilor, care dețineau puterea politică înăuntrul scaunelor și a orașelor, voiau să obțină chiar privilegii noi, pe care nu le-au avut niciodată în trecut. Urmărind pe toate căile întărirea regimului feudal existent în Transilvania, vor căuta să reducă în stare de iobăgie populația romînească aflată sub jurisdicția lor administrativă.

Deși vechile privilegii nu făceau nici o deosebire de naționalitate în privința populației așezată pe așa-numitul „Pămînt Crăiesc", toți fiind

[1] Lia M. Dima, *Cîteva date și amănunte nouă cu privire la Ioan Piuariu*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, 1939—1942, VIII, p. 377.
[2] Id., *ibid.*
[3] Id., *ibid.*, p. 379.

socotiți oameni liberi, conducerile orașelor au încercat în tot cursul secolului al XVIII-lea, bazate pe unele abuzuri din trecut, să declare pe romîni ca iobagi și să întemeieze în consecință raporturi urbariale cu ei[1].

Astfel, patriciatul Sibiului va năzui să iobăgească populația romînească din cîteva sate din jur sub pretext că în trecut a fost supusă la prestații feudale[2].

Tot așa, conducerea orașului Bistrița nu se sfiește să declare iobagă toată populația romînească a districtului cu același nume, cuprinsă în 23 de sate. Într-un memoriu înaintat guvernului în 1758 de către judele Bistriței se arată că romînii au fost obligați și în trecut să lucreze gratuit la clădirea caselor, construirea podurilor, căratul lemnelor și la orice alte lucrări de rînd[3]. Natural că locuitorii satelor interesate protestează împotriva acestor abuzuri[4], arătînd că ei au fost întotdeauna oameni liberi.

De aceste neînțelegeri interne va căuta să profite regimul austriac, așa cum a procedat totdeauna în cazuri asemănătoare. Sprijinind într-o oarecare măsură pretențiile bistrițenilor, i-a silit pe romîni să accepte mai bine militarizarea în 1762, decît să rămînă și pe mai departe în stare de iobăgie.

Tot pe la mijlocul veacului al XVIII-lea au loc tulburări în unele din satele din Țara Bîrsei, împotriva acțiunilor magistratului orașului Brașov, care urmărea să impună locuitorilor sarcini iobăgești[5].

Încercarea burgheziei săsești de a stabili relații feudale cu unele sate romînești, precum și tendința de a desprinde acești locuitori de pămîntul (munții cu pășunile) pe care l-au stăpînit pînă atunci și de a urmări cu strășnicie toate beneficiile feudale (crîșmărit, păscutul oilor, porcilor etc.), nu reprezintă altceva decît unul din aspectele acumulării primitive de capital în sec. al XVIII-lea.

Faptul că burghezia săsească în formare a fost relativ slabă din punct de vedere economic și puțin numeroasă, a determinat-o să sprijine orînduirea feudală și puterea austriacă, pentru ca la rîndul ei să fie sprijinită de acești factori. Numai în acest fel a putut să-și mențină o situație de monopol în anumite sectoare economice și puterea politică înlăuntrul organizațiilor scaunale, pînă după anul revoluționar 1848, stînjenind astfel serios dezvoltarea firească a Transilvaniei în această perioadă.

Un alt factor important care a contribuit la stînjenirea procesului de dezvoltare a capitalismului a fost stratificarea societății în clase și

---

[1] Ioan Fruma, *Problema Universității săsești și a Instituției celor șapte juzi*, Sibiu, 1935, p. 35.

[2] *Contribuții istorice privitoare la trecutul romînilor de pe pămîntul crăiesc*, Sibiu, 1913, p. VII-CIV.

[3] Vasile Bichigean, *Un capitol din lupta romînilor cu sașii din Bistrița*, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, I, 1924, p. 5.

[4] Virgil Șotropa, *Revolta Districtului Năsăudean*, în *Arhiva Someșană*, 1938, XV, p. 364.

[5] Bujor Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1960, III, p. 144.

pături sociale și mai ales starea de iobăgie în care se afla mare majoritate a țărănimii. Capitalul nu poate însă apărea decît acolo — arată Engels — unde deținătorul mijloacelor de producție și a mijloacelor de trai găsește pe piață muncitori liberi în rolul de vînzători ai forței lor de muncă[1]. Forța de muncă nu apare însă ca marfă decît atunci cînd deținătorii ei sînt proprietari liberi ai capacității lor de muncă, ceea ce nu era cazul în Transilvania secolului al XVIII-lea. În aceste condiții capitalistul nu avea de unde să-și recruteze în măsură suficientă mîna de lucru multă și ieftină necesară întemeierii întreprinderilor manufacturiere, deoarece țăranii liberi, mici proprietari de pămînt, precum și meșterii breslași — categorii restrînse ca număr —, atîta vreme cît dispuneau de mijloace de producție proprii nu se angajau în altă parte. Numai dacă marea masă a țăranilor iobagi, lipsiți de pămînt sau cu pămînt puțin, ar fi devenit liberi putea întreprinzătorul să-și recruteze lucrători în condiții favorabile pentru dînsul. Deocamdată acest lucru nu era cu putință.

Stăpînirea austriacă a contribuit, de asemenea, în mare măsură la menținerea înapoierii economice a acestei provincii. La această situație s-a ajuns în parte de pe urma faptului că veniturile statului realizate din impozite, vămi și altele, alimentau doar vistieria imperială, fiind astfel scoase în mare măsură din circuitul economic intern. La aceasta se adăuga politica mercantilistă habsburgică, aplicată exclusiv în folosul burgheziei austriace. În conformitate cu prevederile acestei doctrine economice, trebuiau instituite restricții la exportul de materii prime, favorizîndu-se totodată exportul produselor fabricate. Aplicarea măsurilor cu caracter mercantilist pe scara întregului imperiu habsburgic a dus însă la o dependență semicolonială a provinciilor mai înapoiate din punct de vedere economic, cum era și Transilvania, față de țările ereditare ale Coroanei habsburgice. Pentru ca industria acestora să aibă de întîmpinat o concurență cît mai redusă, guvernul a interzis înființarea de manufacturi, fără o prealabilă autorizație din partea Vienei[2].

După pierderea Sileziei, în urma războaielor cu Prusia, Habsburgii au fost nevoiți să-și revizuiască atitudinea în ceea ce privește protecționismul industriei manufacturiere din țările coroanei. Noua orientare în politica economică s-a făcut simțită îndată ce s-a constatat că, fără producția silezian industria austriacă nu putea face față cererilor interne. Cum însă mercantilismul pretindea ca valoarea exportului să depășească importul, s-au luat măsuri de promovare a producției industriale peste tot în imperiul austriac. Satisfăcîndu-se necesitățile interne, prin valorificarea unor materii prime locale, se urmărea reducerea importului de produse fabricate pe scara întregului imperiu. Dar și de astă dată cercurile conducătoare vor susține interesele burgheziei austrice, urmărindu-se în Transilvania mai mult creșterea producției meșteșugărești, decît înființarea unor importante întreprinderi industriale.

---

[1] F. Engels, *Conspect asupra „Capitalului"*, București, Edit. pentru lit. politică, 1953, p. 25.

[2] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 217.

Cu toate acestea, necesităţile izvorîte din aplicarea principiilor mercantiliste au creat şi aci condiţii favorabile dezvoltării unor anumite ramuri industriale, legate de existenţa materiilor prime locale. La acest proces de naştere a manufacturilor va lua parte în primul rînd statul, dar nu va lipsi — într-o măsură redusă însă — nici nobilimea feudală, iar în a doua parte a secolului al XVIII-lea îşi vor face apariţia şi capitaliştii.

INDUSTRIA MANUFACTURIERĂ

MANUFACTURILE DE FIER

Întreprinderile de natura acestora erau totdeauna aşezate pe malul unui rîu, deoarece forţa motrice era furnizată de curentul apei, care prin intermediul unei roţi de moară era transmisă instalaţiilor. Atelierul era adăpostit într-un şopron deschis şi se compunea din trei părţi: 1) cuptorul de încălzit fierul, 2) foile şi 3) ciocanul de bătut.

Cuptorul era zidit din piatră, avînd forma unui trunchi de con. Pe dinăuntru era lipit cu pămînt special rezistent la temperaturi înalte. Dedesupt avea o deschizătură prin care se introducea drugul de fier care urma să fie prelucrat. Deasupra cuptorului se găsea coşul, înalt de 1—2 coţi. Foile se compuneau dintr-o roată mică de moară şi din aparatul de suflat propriu-zis, la care se adăugau ţevile necesare. În secolul al XVIII-lea s-au întrebuinţat două feluri de foi: 1) cu suflător din lemn şi 2) cu suflător din piele. Cel din lemn consta dintr-o ladă cu capac mobil deasupra. Capacul se ridica prin intermediul unui sistem de pîrghii, după care o piatră grea aşezată deasupra apăsa capacul în jos, presînd astfel aerul în ţevi. Pentru a menţine constant curentul de aer, lada dispunea de două despărţituri, construite astfel încît să funcţioneze alternativ. Celălalt sistem de foi se compunea dintr-un schelet de lemn îmbrăcat în piele şi funcţiona după principiul actualelor foi întrebuinţate în micile ateliere de fierărie, cu deosebirea că erau mai mari şi se puneau în mişcare prin intermediul unei roţi de moară.

Ciocanul de bătut consta dintr-un bloc masiv de fier, care era ridicat pînă la înălţimea necesară cu ajutorul unor scripeţi şi apoi lăsat să cadă pe nicovala aşezată dedesubt. Ridicarea ritmică a ciocanului era asigurată de o instalaţie specială, pusă în mişcare tot de către o roată de moară. Nicovala era aşezată pe un soclu mare de fier, îngropat adînc în pămînt, sub care se aşternea un strat gros de aşchii de lemn pentru amortizarea loviturilor.

Lingoul de fier care urma să fie prelucrat se introducea în cuptor împreună cu mangalul necesar şi se aţîţa apoi focul cu ajutorul foilor. După ce se încălzea pînă la temperatura necesară, era scos şi aşezat pe nicovală pentru a fi bătut în forma dorită. Înainte de a fi bătut, zgura formată în cuptor era îndepărtată cu ajutorul unor bare lungi de fier.

În atelier se mai aflau și o nicovală mică, precum și alte unelte, ca ciocane de mînă, cleşte etc.

În secolul al XVII-lea, precum și în prima jumătate a celui următor, cuptorul de topit minereul de fier se găsea instalat în același atelier în care apoi era și prelucrat. Cum transportul minereului se făcea cu mare greutate, în coșuri așezate pe spatele cailor, fierăriile se instalau, deobicei, cît mai aproape de minele unde se exploata materia primă.

Cele mai importante ateliere de fier din Transilvania se aflau la Hunedoara, amintite încă din sec. XV. La sfîrșitul veacului al XVII-lea, pe domeniul de la Hunedoara funcționau cinci fierării: 1) *Plosca*, pe apa Govăşdia, 2) *Baia Nouă*, pe rîul Cernei, 3) *Topliţa*, așezată tot pe apa Cernei, 4) *Nădrab*, pe apa Nădrabului, și 5) *Limpert*, pe rîul cu același nume[1].

În ultimii ani ai secolului al XVII-lea a mai fost construită fierăria *Cerna*, așezată tot pe apa Cernei, care aparținea fiscului și ținea de administratorul de la Deva[2]. Tot în regiunea Hunedoarei se mai găsea o fierărie la Ohaba[3], aparținătoare familiei Barcsay, la care minereul era transportat din hotarul satelor Ghelar și Teliuc[4].

Fierăriile funcționau cu o întrerupere de 15 săptămîni iarna, cîtă vreme apa era înghețată, iar vara nu se lucra, de asemenea, timp de 8 săptămîni, pentru a da posibilitate lucrătorilor să ia parte la muncile agricole de sezon[5]. Mai tîrziu întreruperea lucrului pentru muncile agricole a fost redusă la 6 săptămîni[6]. În realitate, fierăriile funcționau însă numai 28 de săptămîni pe an[7], deoarece lucrul trebuia întrerupt ori de cîte ori nivelul apei era mai scăzut sau prea ridicat în raport cu roțile care puneau în mișcare instalațiile. În timpul iernii, cînd cuptoarele nu funcționau, se extrăgea minereul și se transporta la fierărie. De asemenea, se tăiau lemne și se ardeau cărbunii necesari procesului de producție.

Numărul lucrătorilor într-o astfel de fierărie se ridica pînă la 15, în el intrînd administratorul, maistrul, fierarii, purtătorii de piatră, cărătorii de cărbuni și tăietorii de piatră[8]. Numărul nu era însă constant, putînd varia după împrejurări și necesități. Nu intrau aci lucrătorii care îndeplineau muncile auxiliare, cum ar fi cărbunarii și tăietorii de lemne pentru cărbuni[9].

O fierărie trebuia să dea stăpînului pe săptămînă 12 măji de fier și un fier lat. Pe an, cele cinci fierării ale domeniului dădeau împreună

---

[1] Prodan D., *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I—II, 1958—1959, p. 32.

[2] Veress Endre, *Hunyadmegye bányászatának múltja* (Trecutul mineritului comitatului Hunedoara) în *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, vol. 20, Deva, 1910, p. 138.

[3] r. Ilia.

[4] Veress Endre, *o. c.*, p. 139.

[5] D. Prodan, *o. c.*, p. 41—42.

[6] Veress Endre, *o. c.*, p. 139.

[7] D. Prodan, *o. c.*, p. 42.

[8] Veress Endre, *o. c.*, p. 142.

[9] D. Prodan, *o. c.*, p. 40.

1591 măji şi 25 funţi[1] de fier şi 125 bucăţi de fier lat[2]. Producţia era însă cu mult mai mare, deoarece în afară de ceea ce revenea stăpînului, salariile lucrătorilor erau plătite tot în fier, iar dregătorii domeniului primeau şi ei o anumită cantitate de fier brut. În felul acesta, un atelier producea $23^1/_2$ măji pe săptămînă, iar pe an $587^1/_2$ măji. Producţia anuală totală a celor cinci fierării se ridica, astfel, pînă la $2937^1/_2$ măji de fier.

Introducerea unei tehnici mai înaintate aducea după sine creşterea simţitoare a productivităţii întreprinderilor. Astfel, fierăria de la Cerna şi-a dublat capacitatea de producţie cînd s-a instalat un cuptor şi un suflător nou[3]. În 1688 se produceau aici 737 măji de fier brut[4].

Ca urmare a frămîntărilor din Transilvania de la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor, o parte din fierăriile din regiunea Hunedoarei şi-au întrerupt activitatea, iar producţia totală a scăzut simţitor. În 1709 funcţionau numai patru fierării, avînd pe lîngă ele un număr de 45 de cai, iar producţia a scăzut pînă la 411 măji de fier[5].

În vremea aceasta, fierăriile au fost arendate de către Mihail Apaffi II lui Sárkányi György Krisztof, care a căutat să-şi mărească venitul sporind peste măsură numărul atelierelor, dar de fapt a dus la scăderea producţiei[6]. În urma plîngerilor populaţiei de pe domeniu, contractul acestuia a fost anulat, iar mineritul, de care ţineau fierăriile, a fost arendat lui Thuroczi János, administratorul din Hunedoara. După moartea Caterinei Bethlen, soţia lui Mihail Apaffi II, domeniul Hunedoarei a trecut în proprietatea Fiscului, care l-a arendat mai întîi lui Johann Georg Steinhilber şi apoi lui Philipp Hoffnungswald. Situaţia aceasta a durat pînă în 1754, cînd Statul a preluat minele şi producţia de fier de la arendatori şi a început să le administreze în regie proprie[7].

Productivitatea fierăriilor n-a crescut cu nimic pînă către mijlocul secolului al XVIII-lea, în raport cu veacul anterior. Se menţineau de obicei la aproximativ 22 măji săptămînal de atelier[8], ceea ce constituie o dovadă că în procesul de producţie n-a fost introdusă încă o tehnică mai înaintată. Abia după ce Fiscul a preluat întreprinderile de la arendatori, fierăriile vor fi reconstruite şi modernizate treptat în vederea creşterii producţiei. Cu operaţia aceasta a fost însărcinat inginerul Philipp Kern care a reuşit să sporească simţitor productivitatea întreprinderilor. Dar mai ales către sfîrşitul veacului al XVIII-lea producţia va creşte substanţial în raport cu începutul aceluiaşi secol.

Îmbunătăţirea tehnică a instalaţiilor a dus şi la micşorarea consumului specific de minereu, ceea ce a avut ca urmare sporirea simţitoare a veniturilor băneşti. În 1778 pe teritoriul domeniului Hunedoara funcţionau 13 fierării cu 26 de focuri, care produceau 18 537 măji $1^1/_2$ funţi

[1] 1 majă = 100 funţi = cca 56 kg.
[2] D. Prodan, *o. c.*, p. 43.
[3] Veress Endre, *o. c.*, p. 139.
[4] Id. *ibid.*, p. 147.
[5] Id., *ibid.*, p. 142.
[6] Id., *ibid.*, p. 144.
[7] Id. *ibid.*
[8] D. Prodan, *o. c.*, p. 97.

de fier din 90 646 măji de minereu. În anul următor introducîndu-se cuptoare înalte, precum și sisteme noi de lucru, aceeași cantitate de fier a putut să fie extrasă din numai 54 220 măji $76^3/_4$ funți de minereu, deci cu o economie, la materia primă de bază, de 31 373 măji 90 de funți. Introducerea unei tehnici înaintate a ridicat, de exemplu, productivitatea fierăriei de la Topliţa de trei ori față de situația anterioară[1]. Fierăria Limpert producea singură 1800 de măji de fier și oțel la sfîrșitul veacului al XVIII-lea[2].

Această primă perioadă de modernizare a întreprinderilor din regiunea Hunedoara a ținut pînă la 1820, cînd situația fierăriilor era următoarea:

La Topliţa, pe apa Cernei, funcționa o topitorie de $21^1/_2$ picioare înălțime, fiind prevăzută cu toate instalațiile și anexele necesare. La un sfert de oră de drum se afla Baia Nouă, cu 3 focuri și un ciocan de bătut. În apropiere se mai găseau una cu 2 focuri și un ciocan de bătut și alta cu 4 focuri și 2 ciocane hidraulice, în care se fabricau și coase.

Fierăria Nădrab dispunea de două cuptoare de topit și un ciocan de bătut. La confluența Nădrabului cu Limpert se afla atelierul de fier Limpertul Vechi, care avea un cuptor de topit înalt de 30 de picioare. În apropiere funcționa fierăria Limpertul de Jos, de aceeași mărime. Nu departe de acestea mai există o fierărie cu cuptoare de topit. La vărsarea pîrîului Govășdia în Cerna era instalat un atelier de fier cu 3 focuri și 2 ciocane de bătut.

Lîngă Hunedoara, pe apa Cernei, a funcționat un atelier care fabrica coase și săbii, iar sub castel, lîngă Zlești (Hunedoara), se afla o fierărie edificată în 1782, care lucra cu 3 focuri și 2 ciocane de bătut unde se produceau unelte.

Tot de administrația domeniului Hunedoara țineau și fierăriile de la Sibișelul Vechi și Cugir. Atelierul de la Sibișelul Vechi avea 3 focuri, un ciocan de bătut, precum și o instalație specială de întins materialul, unde se fabricau sape. Fierăria de la Cugir funcționa cu 2 cuptoare de încălzit și 2 ciocane hidraulice. Atelierele de la Sibișelul Vechi și Cugir primeau fierul brut de la Topliţa și Limpert. Anual se prelucrau aci 5 000 de măji de fier[3]. Fierării cu ciocane de bătut se mai aflau pe apa Bistra și în regiunea Rusca[4].

Manufacturile de fier din Transilvania produceau aproape numai fier brut și semifabricate, menite să acopere nevoile locale, precum și un export relativ restrîns în Moldova și Țara Romînească. În general, fierul brut era vîndut meșteșugarilor care îl transformau apoi în bunuri de consum pentru populație. Uneori fierăriile produceau și mărfuri obișnuite, însă mai mult pentru acoperirea nevoilor curții stăpînului.

---

[1] Veress Endre, *o. c.*, p. 145.
[2] D. Prodan, *o. c.*, p. 99.
[3] Veress Endre, *o. c.*, p. 146.
[4] Kadlik Rudolf, *A hunyadmegyei vasbányászat múltja és jelene* (Trecutul și prezentul mineritului de fier în comitatul Hunedoara), în *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Vajdahunyadon 1911 október 7—9 napján tartott vándorgyűlésének emlékkönyve*, Cluj, 1912, p. 35.

Astfel, în socotelile Anei Bornemisza de la 1673 se notează ca provenind de la fierăria Cerna potcoave şi cuie, frigări pentru bucătărie, fiare pentru zgîndărit focul şi vătraie[1]. La începutul veacului al XVIII-lea se produc şi alte mărfuri, cum ar fi cuie pentru laţuri şi şindrile, precum şi fiare de plug[2]. Ateliere speciale pentru mărfuri de consum s-au ridicat numai în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, cînd fierăriile de la Hunedoara au fost preluate în administrarea statului. Astfel, manufactura de coase de la Hunedoara funcţiona cu întreaga ei capacitate în anul 1754[3]. Este adevărat că produsele nu erau apreciate de cumpărători, care preferau coasele din Stiria, deşi şi mărfurile similare locale erau de calitate bună[4]. Cu toate aceste greutăţi, către sfîrşitul veacului al XVIII-lea s-a simţit nevoia înfiinţării unei noi întreprinderi pentru fabricarea coaselor, prevăzîndu-se totodată aducerea unor meşteri pricepuţi din Germania[5]. Cererea mare de unelte agricole a determinat construirea atelierului de la Sibişelul Vechi unde se fabricau sape[6]. Pentru acoperirea nevoilor proprii ale fierăriilor statului la Hunedoara a fost edificată în 1782 o manufactură unde se produceau unelte de fier[7]. Cele mai multe mărfuri de fier cunoscute în ţară erau însă importate din Austria. De fapt, producţia de fier a manufacturilor din Transilvania nici nu mai putea acoperi consumul local şi exportul spre Moldova şi Ţara Romînească. Cererea de fier creştea an de an în timp ce nivelul producţiei a scăzut mereu către finea veacului al XVIII-lea, deoarece lipsa de combustibil frîna dezvoltarea manufacturilor[8]. În condiţiile tehnicii din secolul al XVIII-lea sporirea producţiei pretindea mai ales înfiinţarea de noi fierării, ceea ce s-a şi urmărit în mod constant. Consumul mare de mangal cerea însă ca atelierele să fie cît mai împrăştiate, pentru ca în felul acesta să aibă lemne din belşug pentru cărbuni. Tocmai de aceea, Statul a căutat să extindă producţia de fier şi în alte regiuni din Transilvania. La 1771 s-a plănuit înfiinţarea unui cuptor de topit şi a unui ciocan hidraulic în regiunea Bistriţei[9], proiect care însă nu s-a realizat.

După eliberarea Banatului de sub ocupaţia turcească (1718), Statul austriac a căutat să exploateze cît mai temeinic noua provincie aservită, dînd o deosebită atenţie exploatării subsolului, mai ales în ceea ce priveşte bogatele zăcăminte de minereuri de fier. Cele dintîi fierării au fost instalate la Bocşa, unde se găseau atît zăcăminte bogate de minereuri, cît şi păduri nesfîrşite pentru „bocşerii"-le în care se preparau cărbunii de lemn pe seama cuptoarelor de topit. Neavîndu-se de luptat cu tra-

[1] D. Prodan, *o. c.*, p. 47.
[2] Veress Endre, *o. c.*, p. 142.
[3] Kadlik Rudolf, *o. c.*, p. 34.
[4] Karlowski Endre, *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 248.
[5] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 131/1787.
[6] Veress Endre, *o. c.*, p. 146.
[7] Id., *ibid.*
[8] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 248.
[9] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 136/1771.

diţiile unei tehnici înapoiate, de la început s-au introdus cele mai perfecţionate metode de lucru în producţia fierului, mai ales că meşterii specialişti au fost aduşi din Germania. Producţia locală a crescut atît de repede, încît începînd cu anul 1728 s-au putut acoperi nevoile Banatului întreg, aşa că a fost oprit cu desăvîrşire importul fierului[1].

Descoperindu-se zăcăminte noi de minereuri de fier în regiunea Luncani[2], s-au construit şi aici ateliere de fier încă din 1734[3]. Exploatarea lor nefiind însă rentabilă pentru stat, ele au fost arendate în anul 1736 fraţilor Reissenbüchler, cu o arendă de 427 fl lunar[4]. Fraţii Reissenbüchler le menţin mult timp, iar în 1744 ei arendează de la Fisc şi atelierele de la Bocşa[5]. Cîţiva ani mai tîrziu însă, fierăriile de la Luncani şi-au întrerupt activitatea iar instalaţiile au fost strămutate la Bocşa[6]. Nu cunoaştem cauza părăsirii exploatării miniere de la Luncani, se poate însă ca ea să fi fost provocată de calitatea necorespunzătoare a minereurilor.

Cererea de fier fiind în continuă creştere, statul austriac a căutat să răspundă la aceasta construind noi cuptoare de topit, precum şi ateliere de prelucrare a fierului brut. La început s-a prevăzut lărgirea întreprinderii de la Bocşa, dar constatîndu-se că pădurile din împrejurimi nu vor putea asigura combustibilul necesar, s-a renunţat la proiectul iniţial.

În vederea noilor investiţii ale Statului, întreprinderile de fier existente trebuiau să treacă din nou în administrarea directă a acestuia şi ca urmare, contractul de arendare al manufacturii de la Bocşa a fost anulat în anul 1770[7].

Noua întreprindere a fost instalată la Reşiţa în urma stăruinţii inginerului Redange, care a motivat alegerea locului prin bogăţia zăcămintelor de minereuri, precum şi a pădurilor nesfîrşite care înconjurau localitatea Reşiţa montană. Planurile au fost alcătuite de şeful districtului minier din Oraviţa, Müller, împreună cu inginerul Redange.

La început au fost construite cărămidăria şi cuptoarele de var, trecîndu-se pe urmă la instalaţiile propriu-zise. Au fost ridicate, astfel, două cuptoare pentru topirea minereului, la poalele dealurilor Crucii şi Ţărovei. Au urmat apoi forjeria de unelte, depozitul de cărbuni, hala de amestecare şi fierăria. S-au ridicat, de asemenea, case de locuit pentru lucrători, o cîrciumă, o brutărie şi un han pentru cărăuşi. Apa necesară instalaţiilor a fost adusă din rîul Bîrzava printr-un canal lung de 1723 de stînjeni[8].

---

[1] Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez* (Culegere de date privind istoria Banatului în secolul al XVIII-lea), vol. I, Timişoara, 1893, p. 151 (26 mai 1728).

[2] r. Făget.

[3] Baróti Lajos, *o. c.*, p. 327 (7 mai 1734).

[4] Id., *ibid.*, p. 597 (15 martie 1736).

[5] Id., *ibid.*, p. 63 (12 martie 1744).

[6] Id. *ibid.*, II, p. 155 (20 febr. 1749).

[7] Gh. Molin, *Reşiţa. Monografia oraşului, uzinelor şi domeniilor*, Craiova, 1926, p. 7.

[8] Id. *ibid.*, p. 7—8.

Lucrările au început la 1 noiembrie 1769, iar inaugurarea oficială a avut loc la 3 iulie 1771[1]. Muncile au fost executate de 200—224 de lucrători permanenţi şi 48 de cărăuşi. În afară de aceştia au mai luat parte la construcţie un mare număr de zileri, recrutaţi din iobagii satelor învecinate[2].

În vederea unei mai mari dezvoltări, întreprinderile de la Reşiţa au primit încă din 1770 un domeniu de 22.716 ha, care mai tîrziu a fost mărit simţitor[3]. În primii ani de funcţionare noua manufactură depindea din punct de vedere al conducerii şi administrării de întreprinderea de la Bocşa. Situaţia aceasta a durat pînă în anul 1766, cînd a primit o administraţie proprie[4].

În ceea ce priveşte produsele manufacturilor de fier, situaţia era alta decît la Hunedoara. Fierăriile din Banat nu furnizau atît fier brut, cît fabricate din cele mai diverse. Învăţatul italian Francisc Griselini care a călătorit prin Banat în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, scrie că a văzut fabricîndu-se la Reşiţa armament, ca: tunuri, obuziere, mortiere, obuze şi bombe de diferite calibre, precum şi obiecte de uz casnic, cum ar fi sobele de gătit, căldări, topoare şi alte unelte[5]. La Bocşa se afla o mare turnătorie de fontă, unde se fabricau sobe de încălzit şi plăci pentru sobele de bucătărie de un model nou, întrebuinţarea cărora aducea o mare economie de lemne de foc. Baronul Brukenthal a lăsat să se construiască şi în Transilvania sobe de bucătărie după acest model, însă din tablă, dar ele aveau o durabilitate mică faţă de cele de la Bocşa. Tot aici se fabricau vase de bucătărie din fier turnat foarte apreciate de cumpărători, din care o mare cantitate se transporta şi în Transilvania[6]. Tehnica fabricării diferitelor mărfuri era adusă mai ales din Austria. Astfel, încă în 1735, se cerea trimiterea unor lucrători din Banat în Stiria, ca să înveţe în manufacturile de acolo meşteşugul fabricării coaselor[7].

Pentru acoperirea nevoilor manufacturilor din Timişoara cu scule de fierărie, statul a instalat un atelier special de fabricat unelte în cartierul Fabrica, care din 1743 a început să fie arendat unor particulari[8]. Tot pe seama acestor manufacturi a fost construit la Ghiroda, lîngă Timişoara, un atelier prevăzut cu un ciocan hidraulic[9], menit să producă semifabricate de fier.

La Reşiţa se fabrica oţel de calitate bună. După ce fierul ieşea de la prima topire, spre a fi transformat în oţel, se bătea în bare la cioca-

---

[1] Gh. Molin, *o. c.*, p. 7.
[2] Id., *ibid.*, p. 8.
[3] Id., *ibid.*, p. 9.
[4] Id. *ibid.*
[5] Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte.* Zweiter Theil, Viena, 1780, p. 85.
[6] I. A. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, III, p. 265—266.
[7] Baróti L., *o. c.*, II, p. 329 (19 feb. 1735).
[8] Id., *ibid.*, p. 597 (1 ian. 1743).
[9] Id., *ibid.*, I, p. 428 (7 martie 1749).

nul hidraulic, apoi era din nou încălzit într-un cuptor special și iarăși supus ciocănirii. Între timp era răcit într-o albie cu apă în care s-a pus și zgură. Operația se repeta pînă cînd oțelul îndeplinea proprietățile cerute[1].

În epoca aceasta au mai funcționat în Transilvania și fierăriile de la Rimetea, unde prelucrarea fierului constituia o tradiție seculară, ca și în regiunea Hunedoara. Pentru a se evita întreruperea lucrului provocată de nivelul prea scăzut sau prea ridicat al rîului de-a lungul căruia erau așezate fierăriile, s-a amenajat un bazin mare, de unde apa se scurgea pe un scoc, într-un debit constant, la instalațiile mecanice ale atelierului. Apa putea fi condusă în așa fel, încît să poată pune în mișcare fie roata mică cu palete, necesară funcționării foalelor, fie pe cea mare, care determina ridicarea și coborîrea ritmică a ciocanelor hidraulice.

Epoca de înflorire a manufacturii de fier de la Rimetea o constituie secolul al XVIII-lea. Pe la 1760 funcționau aci 16 cuptoare de topit și 23 de ciocane de apă. Tot în acest veac va începe însă și decăderea acestei mari întreprinderi. Cauza imediată a acestui proces trebuie căutată în pustiirea pădurilor din jur, în urma unei lungi perioade de exploatare nerațională. Din această pricină încă de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se prevedea declinul acestei mari întreprinderi de fabricat fier. Cel mai înalt nivel l-a atins producția în epoca războaielor napoleoniene, cînd se transporta de aci în fiecare an aproximativ 10 000 de măji de fier brut[2]. Fierăriile au fost exploatate mai ales de obștea locuitorilor din Rimetea.

Pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, Episcopia catolică de la Oradea a reconstruit din temelii manufactura de fier de la Vașcău[3]. Fierăria a fost exploatată după tipicul obișnuit al întreprinderilor nobiliare, folosindu-se din plin munca de robotă a iobagilor din satele învecinate[4].

Fier brut se mai producea și în hotarul satului Tomești[5], însă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea exploatarea era de mult părăsită[6]. Cuptoare de fier se aflau în vremea aceasta și la Lăpuș[7], unde în afară de fier brut se mai produceau anual și 1300 de măji de fier turnat[8].

În timpul răscoalei lui Francisc Rákóczi lucrau pentru curuți[9], în

---

[1] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 63.

[2] Jankó János, *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe* (Populația maghiară (secuiască) din Turda, Scaunul Arieșului, Rimetea), Budapesta, 1893, p. 178—183.

[3] r. Beiuș.

[4] H. Balázs Éva, *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén* (Mișcările iobagilor episcopiei de la Oradea la mijlocul secolului al XVIII-lea), în *Századok*, 1950, t. 84, nr. 1—4, p. 320—332.

[5] r. Ciuc.

[6] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 248.

[7] r. Lăpuș.

[8] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 248.

[9] G. Heckenast, *Das Eisenhüttenwesen in Ungarn am Anfang des 18. Jahrhunderts*, în *Acta Historica*, Budapesta, 1963, tom. IX, nr. 1—2, p. 160—163.

afară de manufacturile de fier de la Hunedoara și Rimetea, fierăriile de la Mădăraș[1], Biborțeni[2] și Vașcău[3].

În comitatul Zarandului se exploatau zăcămintele de minereu de fier de la Birtin[4] și Vața de Jos[5], în fiecare din aceste localități funcționînd cîte un cuptor de topit. La Birtin se afla și un ciocan de bătut fierul, iar la Hălmagiu[6] era, de asemenea, o fierărie înzestrată cu două ciocane hidraulice. Cea mai mare parte din fierăriile de aci erau exploatate de către obștea locuitorilor. Întreprinderile amintite aveau o producție redusă, care nu acoperea decît necesitățile interne ale comitatului Zarandului[7].

În secolul al XVIII-lea zăcăminte de minereu de fier au fost exploatate la Ghelar[8], Rimetea[9], Vața[10], Pogănești[11], precum și în hotarul satului Dănești[12].

MANUFACTURILE DE ARAMĂ

Una din bogățiile miniere cele mai de seamă ale Banatului în secolul al XVIII-lea au fost zăcămintele de minereuri de aramă, care au început să fie exploatate sistematic îndată după eliberarea provinciei de sub stăpînirea turcească. Regiunea minieră a Banatului a fost împărțită de timpuriu în patru districte: Oravița, Dognecea, Moldova și Sasca, avînd în frunte o direcție la Timișoara. În fiecare district se găsea cîte o topitorie de aramă și în unele din ele chiar ateliere, prevăzute cu ciocane de bătut pentru prelucrarea materialului brut. În districtul Oravița, topitoria se afla chiar în localitatea cu același nume. Aci se aducea minereul de la minele învecinate, din care apoi se scotea arama brută. Din fiecare majă de minereu se obținea la întîia topire 15—18 funți de aramă de culoare brună, iar după a treia topire putea fi prelucrată, fără însă a deveni cu desăvîrșire flexibilă, deoarece minereul nu era suficient de curat[13]. Mai tîrziu s-au instalat aci și ateliere cu ciocane hidraulice. În 1740 ciocanul de aramă de la Moldova a fost transferat la Ciclova, lîngă Oravița[14]. Mineritul luînd o dezvoltare din ce în ce mai mare, în 1746 s-a simțit nevoia lărgirii atelierului prin instalarea unui nou ciocan de bătut arama[15].

---

[1] r. Ciuc.
[2] r. Sf. Gheorghe.
[3] r. Beiuș.
[4] r. Brad.
[5] Tot acolo.
[6] r. Gurahonț.
[7] Kozma Pál, *Zaránd-vármegye földrajzi, statisztikai és történeti leírása* (Descrierea geografică, statistică și istorică a comitatului Zarand), Cluj, 1848, p. 46.
[8] Hunedoara Or.
[9] r. Turda.
[10] r. Brad.
[11] r. Ilia.
[12] r. Ciuc. După I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 75.
[13] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 70.
[14] Baróti L., *o. c.*, I, p. 55 (11 dec. 1740).
[15] Id., *ibid.*, p. 68 (28 martie 1746).

La Dognecea[1] — pentru prelucrarea minereurilor din acest district — au fost instalate încă din 1724 două cuptoare de topit arama, precum și un ciocan hidraulic[2]. Ciocanul și suflătoarele cuptoarelor erau puse în mișcare de cascada unui mic rîu din apropiere[3].

Topitorie și ciocane de bătut se aflau și la Moldova Nouă[4], unde se lucra cu aceleași metode ca și la Oravița. Arama de aci era mai flexibilă, deci de calitate mai bună și ca urmare prețul era mai ridicat cu 4 florini la majă, în raport cu cea din alte părți ale Banatului[5].

O altă instalație pentru prelucrarea minereului de aramă a fost ridicată la Sasca[6], producția ajungînd în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea pînă la 2 000—3 000 de măji anual. Minereul avînd mai puține impurități, operația de topire nu dura decît 18 ore[7].

Întreaga producție de aramă a minelor bănățene în secolul al XVIII-lea se ridica pînă la 8 000 de măji anual, cantitate care nu acoperea totdeauna consumul intern și un restrîns export în imperiul turcesc[8].

În prima jumătate a acestui veac statul instituise un drept de monopol asupra cumpărării aramei brute, la un preț dinainte stabilit. Arama achiziționată era apoi exportată în țările străine. Pentru a se evita eventualele sustrageri a fost oprită prelucrarea locală în obiecte de consum, neadmițîndu-se deci producerea aramei ciocănite[9]. Mai tîrziu restricțiile s-au îmblînzit, în sensul că se admitea fabricarea unor mărfuri mai puțin pretențioase, ca plăci, cazane, tigăi și alte vase mari[10].

În Transilvania, minele de aramă n-au început să fie cultivate decît prin 1780—83, necesitățile locale fiind acoperite pînă atunci prin import din Banat și Ungaria. Abia către sfîrșitul veacului al XVIII-lea inspectorul minier Müller a încercat cu succes mineritul aramei; pe domeniul Zlatnei statul a construit o turnătorie importantă[11]. Exploatări de aramă se aflau în apropiere de Deva, precum și în hotarul satelor Certege[12], Gurasada[13], Veţel[14], care dădeau împreună 2 000 de măji anual[15]. Afară de acestea, în primii ani ai veacului al XIX-lea au fost date în exploatare bogatele zăcăminte de la Dămăcușeni[16].

Meșteșugul prelucrării aramei era însă vechi în Transilvania, chiar

---

[1] Reșița Or.
[2] Baróti, *o. c.*, I, p. 13 (28 iunie 1724).
[3] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 75.
[4] r. Moldova Nouă.
[5] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 90.
[6] r. Oravița.
[7] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 98.
[8] Heinrich Srbik, *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I bis Maria Theresia*, Viena-Lipsca, 1907, p. 401.
[9] Baróti, *o. c.*, I, p. 55 (11 dec. 1740).
[10] Fr. Griselini, *o. c.*, p. 71.
[11] Karlowski Endre, *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 249.
[12] r. Cîmpeni.
[13] r. Ilia.
[14] Tot acolo.
[15] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 83.
[16] r. Lăpuș.

dacă n-au fost exploatate zăcămintele de minereu locale şi, ca urmare, arama brută trebuia adusă din străinătate. Meşterii breslaşi din oraşele ardelene o transformau în vase de bucătărie şi alte obiecte de uz casnic, dar mai ales turnau clopote.

La Sibiu a funcţionat un ciocan de bătut aramă, a cărui socoteli s-au păstrat pentru perioada 1690—1726. Aci se prelucra arama brută nu numai pentru meşterii sibieni, dar şi pentru cei din Braşov, Sighişoara, Mediaş, Cluj, precum şi din alte localităţi[1].

La sfîrşitul veacului al XVIII-lea funcţionau în Transilvania trei turnătorii, la Sibiu, Orlat[2] şi Sebeş, care foloseau însă numai aramă veche[3]. Se turnau, probabil, mai mult clopote.

MANUFACTURI DE SALPETRU

Fiind unul din compuşii de bază ai prafului de puşcă, producţia salpetrului s-a bucurat de o atenţie specială din partea statului în tot cursul veacului al XVIII-lea. Era întrebuinţat de altfel şi în terapeutica medicală a vremii. Tehnica de preparare a fost rudimentară şi consta din fierberea unui anumit pămînt — bogat în nitraţi — în căldări speciale. Produsul rezultat era supus în continuare fierberii repetate pînă cînd salpetrul se depunea sub formă de cristale.

În timpul răscoalei conduse de Francisc Rákóczi II, au funcţionat în Transilvania 14 ateliere de fiert salpetru, avînd 29 de căldări, cu 27 meşteri specialişti, în afară de lucrătorii care exercitau muncile necalificate, precum şi cele auxiliare, mai ales transporturile de pămînt şi lemne de foc. Cele mai importante se aflau la: Bistriţa, Bozieş[4], Apold[5], Seleuşu[6], Buneşti[7], Muşna[8], fiecare cu cîte 2 căldări, servite de cîte 2 meşteri, în afară de ceilalţi lucrători. Atelierul de la Sîntana Nirajului[9] avea tot 2 căldări, însă numărul meşterilor se ridica la 3. Cele de la Rupea (Cohalm)[10], Movile [11] şi Merghindeal[12] aveau tot 2 căldări, cu doi meşteri specialişti[13]. După înfrîngerea răscoalei racoţiene şi consolidarea stăpînirii habsburgice, toate aceste mici întreprinderi, a căror existenţă s-a datorat numai mişcării revoluţionare, au dispărut pentru totdeauna.

Mai tîrziu au fost ridicate şi alte întreprinderi de natura aceasta, însă numai pe lîngă manufacturile de praf de puşcă. Oraşul Sibiu poseda

---

[1] Arhivele Statului Sibiu, Fondul *Consular-Rechnungen. Kupferhammer-Rechnungen*, 1690—1726, nr. 1—12.
[2] r. Sibiu.
[3] A. I. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, II, p. 84.
[4] r. Dej.
[5] r. Sighişoara.
[6] Tot acolo.
[7] r. Rupea.
[8] r. Odorhei.
[9] r. Tg. Mureş.
[10] r. Rupea.
[11] r. Agnita.
[12] Tot acolo.
[13] Mayer Gyula, *Salétromfőzés Erdélyben 1707-ben* (Arderea salitrei în Ardeal la 1707), în *Magyar Gazd. Szemle*, Budapesta, 1898, 5, p. 418—419.

un astfel de atelier pentru fiert salpetru, care a funcționat între anii 1741—1771. În primii ani de existență se produceau aci 40½ măji de salpetru anual, aducînd orașului un venit de 462 fl ung. 3 dinari[1]. În ani următori producția a scăzut însă pînă la 13 măji pe an, iar venitul la 72 fl renani 3 cruceri[2], pînă cînd și-a încetat complet existența. Statul dispunea de un astfel de atelier lîngă Alba Iulia, edificat cu scopul de a acoperi necesitățile de salitră ale morii de praf de pușcă din localitate. Salpetrul produs aci revenea însă la un preț ridicat, deoarece se simțea lipsa lemnelor de foc[3], care trebuiau aduse de la mari depărtări.

În Banat, statul a construit de asemenea o întreprindere importantă de fiert salpetru, la Alibunar, a cărei producție atingea la finea veacului al XVIII-lea, 255 de măji anual[4]. Nu cunoaștem data întemeierii ei, dar o manufactură de acest fel a luat ființă încă din 1729, cînd căpitanul de artilerie Iohann Weiss a primit însărcinarea de a conduce procesul de fabricație a salitrei[5]. Mai tîrziu, o altă manufactură de acest fel ridică statul la Vîrșeț, de unde, în 1736, instalațiile vor fi strămutate în comuna Vărădia[6], aci descoperindu-se pămînturi foarte bogate în salpetru[7].

MANUFACTURI DE PRAF DE PUȘCĂ

Praful de pușcă se prepara dintr-un amestec de salitră, sulf și cărbune de lemn. Calitatea lui era în funcție de puritatea chimică a elementelor de bază care îl constituiau. Se cerea, de asemenea, ca ele să fie măcinate înainte de amestec într-un praf cît mai fin. De aci necesitatea așezării acestor întreprinderi pe malul unor ape curgătoare, precum și apelativul de „mori" pe care l-au primit întreprinderile respective.

La sfîrșitul veacului al XVII-lea nu cunoaștem existența nici unei mori de praf de pușcă. Cele amintite anterior dispărînd, probabil, în timpul turburărilor din vremea aceea. Abia în timpul răscoalei condusă de Rákóczi sînt amintite din nou, existența lor fiind legată nemijlocit de aceste frămîntări revoluționare. La 1707 sînt cunoscute morile de praf de pușcă din Bistrița și Nazna (r. Tg. Mureș), amîndouă funcționînd sub privegherea nemijlocită a autorităților[8].

Pentru acoperirea necesităților interne, Statul a ridicat două manufacturi de praf de pușcă, la Sibiu și Alba Iulia. Către sfîrșitul veacului al XVIII-lea amîndouă erau arendate unui particular cu obligația pentru acesta de a livra Statului întreaga producție la un preț dinainte stabilit.

---

[1] Arhivele Statului Sibiu, Fondul *Consular Rechnungen. Salpeter-Rechnungen*, 1741—1771, reg. nr. 2.
[2] *Ibid.*, reg. nr. 10.
[3] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 252.
[4] I. A. Demian, *o. c.*, III, p. 255—256.
[5] Baróti, *o. c.*, II, p. 419 (22 ian. 1729).
[6] r. Oravița.
[7] Baróti, *o. c.*, p. 516 (13 iulie 1736).
[8] Mayer Gyula, *o. c.*, p. 418.

Praful de puşcă produs în Transilvania era de calitate ordinară, fiind folosit, probabil, mai mult în minerit, pentru „puşcarea" rocilor dure. Cel de calitate superioară, necesar pentru armele de foc, era adus de la Viena[1].

MANUFACTURI DE PIATRĂ ACRĂ

Alaunul sau piatra acră, care avea întrebuinţări atît industriale cît şi medicinale, s-a preparat într-o singură întreprindere, la Sebeşu de Jos[2]. Existenţa acestei întreprinderi a fost de scurtă durată, deoarece pămîntul folosit ca materie primă avea un conţinut sărac în alaun şi ca atare exploatarea nu a fost rentabilă[3]. În primul an de funcţionare s-a incasat din vînzarea pietrei acre produse suma de 1427 Rh fl şi s-a plătit 1330 Rhf 20 1/2 cr., rezultînd deci un venit net de 96 Rhf 39 $^1/_2$ cr.[4]. În cheltuieli nu sînt însă cuprinse salariile conducătorului şi supraveghetorului, pe care Obştea săsească, în calitate de proprietar, era nevoită să-i întreţină. Ca urmare, întreprinderea era constant deficitară. Tocmai de aceea, după 3 ani de funcţionare, a şi fost desfiinţată.

MANUFACURI DE PIATRĂ VÎNĂTĂ

Această substanţă rezulta ca un produs secundar în procesul de preparare a pietrei acre. Deşi calitatea pietrei vinete fabricată la Sebeşu de Jos era bună, consumaţia internă rămînea totuşi redusă, deoarece avea o culoare mai mult albă, ori în Transilvania se încetăţenise întrebuinţarea celei de culoare vînătă sau verde[5].

MANUFACTURI DE SUBLIMAT DE MERCUR

Statul a construit o întreprindere specială pentru producerea sublimatului la Micești, lîngă Alba Iulia, unde se preparau 40 de măji anual. Sublimatul de mercur era întrebuinţat ca medicament în tratamentul sifilisului. Întreaga producţie a acestei întreprinderi era expediată la Viena, de unde apoi se răspîndea în toată Europa. Manufactura trebuie să fi fost importantă, deoarece posibilităţile de fabricaţie a sublimatului depăşeau întreaga producţie de argint viu a Transilvaniei, aşa că s-a simţit nevoia unui import sporit de mercur din Carintia[6].

Argintul viu sau mercurul aflat în anumite minereuri din Munţii Apuseni, se extrăgea într-o întreprindere special ridicată la Zlatna. Aci s-au construit 6 cuptoare, fiecare cuprinzînd cîte 50 de recipiente şi

[1] I. A. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neunsten statistischen Beziehungen*, II, p. 86.
[2] r. Sibiu.
[3] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 252.
[4] Arhivele Statului Sibiu, Fondul *Consular-Rechnungen. Alaun-Rechnungen*, 1773—1776, nr. 1—3.
[5] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 254.
[6] Id., *ibid.*, p. 249.

50 de retorte, în total deci 300 de recipiente și 300 de retorte. Minereul era așezat în recipiente, de unde mercurul, prin distilare, trecea în retorte. Arderea dura 24 de ore, în condiții de strictă supraveghere a focului. Edificarea cuptoarelor și a celorlalte instalații a început, probabil, în 1756, cînd se și achiziționează terenul necesar construcțiilor[1].

MANUFACTURI DE VITRIOL

Vitriolul se prepara din minereurile cu conținut bogat în sulf și avea întrebuințări industriale, mai ales în minerit. În Banat, Statul a construit o hută de vitriol la Maidanpek[2], unde angajează în calitate de specialist pe Adam Fikert[3]. O întreprindere asemănătoare funcționa și la Fața (r. Cîmpeni), în regiunea Zlatnei, încă din 1754[4].

MANUFACTURI DE SULF

Pucioasa avea întrebuințări atît în medicină cît și în industrie, mai ales la fabricarea prafului de pușcă. Minereurile din Banat și Transilvania erau însă sărace în conținut de sulf, așa că producția era relativ scăzută. Cel dintîi atelier de preparat pucioasa a luat ființă în 1728, la Maidanpek, fiind însărcinat cu producția tot Adam Fikert[5].

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea se preconiza rafinarea sulfului extras din minereul descoperit pe teritoriul comunei Turia (r. Tîrgu Secuiesc). Datorită purității lui, se credea că pucioasa va putea fi valorificată la un preț mai redus decît sulful importat[6].

MANUFACTURI DE SODĂ

Soda se întrebuințează în industria grăsimilor, a pielei, la fabricarea sticlei fine, precum și în atelierele de vopsitorie. Se aducea mai ales din Spania, unde se prepara din cenușa plantelor ce creșteau în pămînturile sărate. În jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea a început fabricarea sodei pe cale chimică, din cristalele sodice aflate în apropierea zăcămintelor de sare. După metoda aceasta se producea sodă industrială în Banat și în comitatul Bihorului[7]. La finea secolului al XVIII-lea s-a propus și valorificarea materiei brute aflată în jurul ocnelor de sare care se exploatau în Transilvania. Se credea că soda indigenă va putea concura cu cea adusă din străinătate în privința prețului de vînzare[8].

---

[1] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 16/1756.
[2] În R.S.F.J.
[3] Baróti, *o. c.*, II, p. 587 (1 mai 1728).
[4] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 32/1754.
[5] Baróti, *o. c.*, II, p. 587 (1 mai 1728).
[6] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 254.
[7] Id., *ibid.*
[8] Id., *ibid.*

MANUFACTURI DE SĂPUN

În Transilvania săpunul se producea în cadrul atelierelor meşteşugăreşti sau al industriei casnice, constituind un important articol de export mai ales în Ungaria[1]. Manufacturi de săpun s-au înfiinţat numai în Banat, unde lipseau micii meşteşugari, iar cererea creştea necontenit. O întreprindere de acest fel a înfiinţat statul la Timişoara, cu scopul de a acoperi necesităţile industriei şi ale populaţiei în continuă creştere. Începînd cu anul 1737 a fost arendată[2], deoarece administrarea ei de către fisc se încheia, probabil, cu deficite.

MANUFACTURI DE ALBIT CEARA

Pentru iluminatul locuinţelor în vremea aceasta se foloseau, obişnuit, opaiţele cu ulei sau lumînări din seu şi ceară. O lumină mai puternică răspîndeau lumînările din ceară albită, care mai aveau şi calitatea de a vicia mai puţin aerul din încăperi, decît orice alt sistem de iluminat.

Către finea secolului al XVIII-lea, în Transilvania funcţionau trei întreprinderi de albit ceara, la Cluj, Sibiu şi Dumbrăveni. Fiecare din aceste manufacturi producea anual cîte 40—50 măji de ceară albită, realizînd un profit curat de 30—40 florini după maja prelucrată. Întreprinderile erau mici, fiindcă producţia lor abia acoperea restrînsul consum intern[3]. Pentru sporirea producţiei, în vederea exportului, s-a preconizat înfiinţarea unor manufacturi mai mari, la Braşov şi Sibiu. S-au ales aceste două oraşe importante de la graniţă, deoarece pe aci se aducea ceara din Moldova şi Ţara Romînească de unde lua apoi drumul Veneţiei. Înfiinţarea manufacturilor urma să fie înlesnită prin sporirea taxelor vamale la ceara exportată în stare brută şi scăderea lor pentru cea albită[4].

MANUFACTURI DE POTASĂ

Fabricarea potasei a fost legată nemijlocit de existenţa marilor masive păduroase, fiindcă prepararea ei impunea consumarea unor mari cantităţi de lemne. În privinţa aceasta situaţia Transilvaniei era deosebit de avantajoasă, fiindcă pădurile au acoperit în trecut o însemnată parte din întinderea ei.

Potasa rezultă din fierberea leşiei produsă din cenuşa de lemn de foioase. Cunoscută încă din vechime, ea s-a întrebuinţat la albirea pînzei, fabricarea sticlei, precum şi în industria săpunului şi a salpetrului. În veacul al XVIII-lea întrebuinţarea potasei s-a generalizat, odată cu avîntul luat de industrie. Cum în acest secol pădurile din ţările industriale înaintate ale Europei erau în mare parte consumate, atenţia negustorilor s-a îndrep-

[1] Eckhart F., *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában* (Politica economică a Curţii din Viena faţă de Ungaria în timpul Mariei Tereza), Budapesta, 1922, p. 156.

[2] Baróti, *o. c.*, II, p. 349 (29 iunie 1737).

[3] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 251.

[4] Id., *ibid.*

tat asupra masivelor păduroase din răsăritul și nordul continentului european. Cantități importante de potasă au început să fie transportate spre apus din Polonia, Moldova și apoi din Ungaria. După ce au fost epuizate posibilitățile din Slovacia și Slovenia, Transilvania a intrat și ea în sfera de interese a negustorilor de potasă mai ales pe la începutul veacului al XIX-lea.

Prepararea potasei are însă în Transilvania o vechime cu mult mai mare, dar din cauza greutăților de transport producția a fost îndreptată mai cu seamă spre piața internă. Necesitățile locale fiind însă modeste, numărul manufacturilor de potasă era foarte redus, iar productivitatea lor neînsemnată, în raport cu întinderea pădurilor. De cele mai multe ori nu reprezentau altceva decît niște întreprinderi anexe ale manufacturilor de sticlă, care erau mari consumatoare de acest produs. Unele din ele fierbeau însă potasă și pentru piață, mai ales pe seama meșterilor pînzari, care o foloseau la albirea țesăturilor. Săpunarii întrebuințau, de asemenea, cantități importante de potasă în meșteșugul lor. Se înțelege, o anumită parte din producție era consumată în gospodării, pentru uzul casnic. Industria de potasă a Transilvaniei era neînsemnată chiar la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, fapt dovedit prin regulamentul silvic din 1781, care nu amintește nimic despre fabricarea ei[1].

Procesul de producție al potasei cuprindea mai multe faze: 1) Pregătirea cenușei; 2) alcalinizarea ei; 3) fierberea leșiei; 4) albirea potasei brute.

În vederea obținerii cenușei, copacii erau așezați deasupra unei gropi căptușite cu pietre, unde cenușa cădea pe măsură ce focul consuma lemnele și astfel era îndepărtat pericolul risipirii ei de către vînt. De aci se transporta apoi la locul de fabricație al potasei. Edificiul era asemănător unei șure și se împărțea în trei părți. Cele laterale serveau drept magazie pentru cenușă, iar cea din mijloc cuprindea instalațiile propriu-zise. Acestea se compuneau din unul sau mai multe cazane, cu pereții groși și dintr-un șir de vase de stejar, care serveau la alcalinizarea potasei. Peste cenușa așezată în vasele de alcalinizare se turna apă, cu scopul de a îndepărta sărurile solubile. După opt pînă la zece ore se deschideau cepurile vaselor și leșia rezultată se scurgea în căzile așezate dedesupt. Operația se repeta pînă la obținerea unei leșii suficient de concentrată pentru a putea fi supusă fierberii. În cazanele așezate deasupra focului leșia se condensa devenind o masă compactă, iar pe pereții vasului se depunea în straturi potasa. Produsul obținut astfel putea fi pus în comerț, deși conținea numeroase impurități. Pentru îndepărtarea lor potasa brută trebuia calcinată în căldări speciale, unde substanțele colorante dispăreau prin ardere, iar apa se evapora. Potasa rezultată avea o culoare alb-albăstruie sau roșietică[2].

---

[1] Tagányi Károly, *Magyar Erdészeti Oklevéltár* (Diplomatariu silvic al Ungariei), vol. II, Budapesta, 1896, p. 445—63. După S. Jakó, *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurului și Călin*, în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, 1953, IV, nr. 3—4, p. 365.

[2] Procesul de fabricație luat după cel de la manufactura de potasă din Călin. S. Jakó, *o. c.*, p. 388—396.

Sînt cunoscute în Transilvania hutele de potasă de la Mălădia[1] şi Doh[2]. Cea dintîi a avut o activitate foarte redusă către finea veacului al XVIII-lea, deoarce nu-şi mai putea procura cenuşa necesară în cantităţi suficiente, din cauza pustirii pădurilor dimprejurul ei. Nici cea de la Doh nu putea lucra cu întreaga ei capacitate, tot ca urmare a lipsei de cenuşă. Aci lemnele se găseau încă din abundenţă, dar lipseau lucrătorii care să o prepare. În general, nu lucrau în pădure decît 6 cenuşari, rareori mai mulţi. În manufactura propriu zisă lucrau, de asemenea, tot 6 lucrători în permanenţă[3]. Întreprinderile erau, deci, de dimensiuni reduse şi cu o productivitate mică. Întreaga producţie nu depăşea cu mult 200 de măji de potasă pe an[4].

O altă manufactură de acest gen se afla în hotarul statului Comana de Sus, din ţinutul Făgăraşului, fiind proprietate a Obştei săseşti[5].

În 1798 se va relua activitatea în manufactura de potasă de la Chieşd[6] a contelui Kemény Simon, care a fost nevoit să sisteze un timp producţia din cauza lipsei de capital. Lucrul a fost reluat cînd proprietarul a obţinut un avans în vederea continuării producţiei, dar în schimb a trebuit să cedeze producţia de potasă negustorilor care l-au împrumutat, la un preţ dinainte stabilit. Se fabricau aci peste 200 de măji de potasă anual[7].

Statisticile din ultimii ani ai veacului al XVIII-lea nu mai menţionează decît o singură manufactură de potasă, în apropierea Bistriţei, pe moşia baronului Löwenthal[8].

MANUFACTURI DE STICLĂ

Meşteşugul fabricării sticlei a fost cunoscut în Transilvania încă din veacurile XV şi XVI, cînd se pomenesc meşteri sticlari la Cluj, Oradea şi Braşov. Aceşti meşteşugari produceau nu numai sticlă pentru geamuri, dar şi obiecte de cristal[9]. În veacul al XVII-lea faza meşteşugărească a fost depăşită şi s-a trecut la construirea manufacturilor, care deşi aveau o productivitate scăzută, au acoperit totuşi, în mare parte, cerinţele locale. Abia în secolul următor au luat însă naştere întreprinderile mari, în atelierele cărora diviziunea muncii era riguros aplicată, iar producţia lor asigura atît consumul intern, cît şi posibilitatea unui oarecare negoţ extern cu mărfuri de sticlă, îndeosebi spre Moldova şi Ţara Romînească.

Manufacturile de acest fel au luat naştere totdeauna pe moşiile nobilimii, deoarece numai în acest caz le era asigurată baza materială necesară funcţionării lor. Ele trebuiau mai întîi să fie aşezate în apropierea zăcă-

[1] r. Şimleu.
[2] Tot acolo.
[3] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 229.
[4] Id., *ibid.*
[5] Id., *ibid.*
[6] r. Şimleu.
[7] Arhivele Statului Cluj, Fondul *Fam. Kemény*, XXXII/197.
[8] I. A. Demian, *Darstellung de Oesterreichischen Monarchie*, II, p. 84—85.
[9] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954, p. 219—20.

mintelor de pietriș cvarțos, care constituie materia primă de bază în procesul de fabricație, fiindcă transportul la distanțe mari nu era cu putință în condiții avantajoase. De asemenea, trebuiau să se găsească în mijlocul unor masive păduroase cît mai întinse, deoarece cuptoarele de topit consumau cantități însemnate de combustibil. Păduri întregi erau apoi arse la prepararea potasei, substanță absolut necesară în producția sticlei. Cînd se plănuia ridicarea unei astfel de manufacturi se ținea seama și de apa necesară pentru roata de moară, care punea în mișcare șteampurile de zdrobit pietrișul. Cantități însemnate de apă erau apoi necesare și în procesul de fabricație al sticlei.

În veacul al XVIII-lea o manufactură de sticlă se prezenta în felul următor[1]:

Clădirea principală era împrejmuită de un gard solid făcut din stîlpi de lemn și bîrne groase, prin care nu putea să străbată nici un om. Sticlăria era acoperită cu șindrilă. În interior, edificiul se împărțea în mai multe încăperi. Cea mai mare parte a lui era ocupată de atelierul propriu zis, unde se aflau cinci cuptoare. Întîiul cuptor era construit din cărămidă și piatră necioplită cu două guri. Aci se uscau lemnele. Al doilea era tot din cărămidă și se întrebuința la arderea pietrei de siliciu, care apoi se arunca în apă rece pentru a se sfărîma în bucăți cît mai mici, înainte de a fi măcinate la moara cu șteampuri.

Al treilea cuptor era cel mai important. În el se topea materialul din care se fabrica cristalul și sticla verde. În imediata apropiere a gurilor se aflau locurile de muncă ale lucrătorilor.

Urma apoi al patrulea cuptor, în care se introduceau obiectele de sticlă terminate, pentru a se răci treptat.

În cel din urmă se topea materialul necesar la confecționarea tablelor de sticlă pentru geamuri. În atelier se mai aflau două rezervoare din lemn în care era adunată apa de ploaie.

În afară de atelierul principal, clădirea mai cuprindea alte trei încăperi. Una era folosită ca magazie pentru materia primă, alta pentru adăpostirea uneltelor, iar a treia pentru depozitarea cenușei de lemn.

În jurul edificiului principal se înșirau casele lucrătorilor. În cea mai de seamă din ele locuia meșterul sticlăriei, avînd o cameră de dormit, bucătărie și cămară de alimente. De casă ținea și o grădină cu pomi fructiferi. Celelalte case pentru lucrători nu erau altceva decît niște colibe acoperite cu paie, compuse dintr-o singură încăpere.

De sticlărie mai țineau 4 care cu 8 boi, pe seama cărora s-au clădit șuri și grajduri.

Moara de zdrobit pietrișul era așezată pe malul apei. Instalația se compunea dintr-o bîrnă groasă, prevăzută cu mai multe găuri în care se turna nisipul ce urma să fie măcinat.

Deasupra găurilor se găseau piloane groase de lemn, ferecate cu fier, care cădeau pe rînd în scobiturile respective. Mișcarea neîncetată a aces-

[1] Dăm descrierea manufacturii de sticlă a contelui Károlyi Sándor de la Săldăbagiu. Vezi: Kárffy Ödön, *Adatok a száldobágyi üveghuta történetéhez* (1736—1743) (Date cu privire la istoricul hutei de sticlă de la Săldăbagiu), în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, Budapesta, 1902, IX, p. 375—378.

tora era asigurată de roata morii, prin intermediul unei grinzi cu zimți. La manufactura descrisă mai sus, zdrobirea era executată de șase piloni sau șteampuri.

În manufacturile de sticlă diviziunea muncii se aplica mai întîi în ceea ce privește natura obiectelor fabricate și apoi în cadrul procesului de fabricație al fiecărui produs în parte. În manufactura descrisă mai înainte se fabricau concomitent table de sticlă pentru geamuri, discuri mici, tot pentru geamuri, obiecte de cristal, precum și butelii[1]. Echipele de muncitori lucrau fie la cuptoare deosebite, fie la gurile aceluiași cuptor, mai ales dacă era vorba de butelii.

Procesul de fabricație al buteliilor de sticlă se desfășura în trei faze distincte. În faza întîi pietrișul de cvarț era măcinat, apoi se amestecau substanțele și la urmă materialul era aruncat în cuptorul de topit. În faza a doua se fabricau buteliile în felul următor: la fiecare gură a cuptorului se așeza cîte un meșter suflător, care scotea sticla fluidă cu o „lulea" și o sufla în tiparul ales. După ce materialul a fost suflat, forma era desfăcută în cele două jumătăți ale ei și meșterul suflător scotea butelia. Aceasta era apoi desprinsă de tubul prin care a fost suflată și se așeza în cuptorul de uscare. La urmă butelia era șlefuită cu ajutorul unei tocile. Faza a treia consta în sortarea și ambalarea mărfurilor[2].

În manufacturile de sticlă diviziunea muncii se aplica nu numai în cadrul restrîns al fabricării unui singur produs.

Una din cele mai mari sticlării de pe teritoriul țării noastre în secolul al XVIII-lea a funcționat la Săldăbagiu[3], în regiunea Crișana. A fost clădită în anul 1722 de către contele Károlyi Sándor pe domeniul său de la Ardud[4] probabil pe locul alteia mai vechi. Pentru reușita deplină a acestei întreprinderi, proprietarul a luat informații amănunțite, în ceea ce privește organizarea și procesul de fabricație, de la meșterul sticlar al împăratului. Instalațiile au fost construite cu ajutorul specialiștilor aduși din străinătate, care aveau obligația să învețe meșteșugul pe lucrătorii puși la dispoziție de proprietar. La început au lucrat aci 6 meșteri, 5 lucrători specialiști și 4 ucenici[5]. Bineînțeles, în acest număr nu intră lucrătorii care executau muncile auxiliare, atît de numeroase și de felurite în aceste întreprinderi. Fără îndoială că numărul lor întrecea cu mult pe cel al lucrătorilor din sticlăria propriu zisă.

În instrucțiunile pe care proprietarul le dă meșterului conducător al sticlăriei, i se cere să producă vase cu aspect plăcut și să caute necontenit forme noi, care să atragă pe cumpărători. Ori de cîte ori materia primă permitea să se prepare cristalul, meșterul era obligat să execute

---

[1] Kárffy Ödön, *o. c.*, p. 284.

[2] Procesul de fabricație al buteliilor la sticlăria de la Bixad. Vezi Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1955, p. 72—73.

[3] r. Marghita.

[4] r. Satu Mare.

[5] Sághelyi Lajos, *A magyar üvegesipar története*, p. 204.

candelabre și alte obiecte din acest material. De asemenea, trebuiau produse pahare de culoare roșie și violetă[1].

În scurtă vreme mărfurile fabricate în manufactura de la Săldăbagiu au reușit să pătrundă nu numai în Transilvania, dar să ajungă chiar pînă la Belgrad. Nobilimea locală a renunțat, în parte, la mărfurile provenite din import și se aproviziona de aci cu obiectele de sticlă de care avea nevoie[2]. In 1727, deci numai la cinci ani de la înființare, se fabricau sticle verzi pentru țuică, pahare, lămpi, sfeșnice, căni cu capac, pahare cu capac, butelii cu gîtul lung, căni de bere, butelii de cristal, candelabre de cristal și altele[3]. În general, se produceau tot felul de mărfuri din sticlă, în afară de oglinzi. Valoarea totală a producției, în 1736, atingea suma de 9282 fl, iar venitul curat se ridica pînă la 4000 fl[4].

Întreprinderea a funcționat în condiții bune pînă cînd a fost condusă de administratorul Farkas István. De la moartea acestuia a început însă să regreseze, pentru ca la sfîrșitul deceniului al 4-lea din veacul al XVII-lea să-și sisteze definitiv activitatea[5].

În locul acesteia contele Károlyi Ferencz a edificat pe domeniul său de la Ardud[6] o altă sticlărie, care dispunea de 4 cuptoare, magazii de siliciu și cenușe, precum și de celelalte instalații necesare fabricării sticlei. Cu vremea și această nouă sticlărie a dispărut.

Pe la 1767 familia Károlyi poseda o manufactură de sticlă la Sălișteț[7], care mai exista încă la 1777, cînd s-au cheltuit sume importante de bani pentru repararea ei. Producția acestei sticlării era însă cu mult mai mică decît a celei de la Săldăbagiu, din prima jumătate a veacului. Socotelile întreprinderii nu mai amintesc nici de exporturi, ceea ce însemna că mărfurile fabricate nu mai erau cerute în străinătate[8]. Fără îndoială că la finea veacului al XVIII-lea, datorită concurenței produselor din țările austriace, s-a renunțat la fabricarea obiectelor de lux și se limita mai mult la acoperirea necesităților locale cu butelii și table pentru geamuri.

Faptul că în mai puțin de jumătate de veac manufactura a fost clădită în 3 locuri diferite se datorește pustiirii pădurilor din jurul ei. Intreprinderile de natura aceasta consumau cantități uriașe de lemne și era mai economică mutarea instalațiilor în masive păduroase netăiate, decît transportul lemnelor de la distanțe prea mari.

O sticlărie părăsită se afla la 1738 în hotarul satului Arpașu de Sus[9], proprietate a familiei Teleki. La această dată edificiul era în ruină, dimpreună cu instalațiile din interior. S-a început însă reclădirea ei pe un fundament de 20 stîlpi de stejar. Pereții erau construiți din grinzi de stejar, între care au fost așezate blănile groase de lemn, dar construcția s-a oprit la jumătatea ei. În apropiere, pe malul rîului Arpașu

[1] Sághelyi L., *o. c.*, p. 204.
[2] Id., *ibid.*, p. 205—6.
[3] Id., *ibid.*, p. 207.
[4] Kárffy Ödön, *o. c.*, p. 284.
[5] Sághelyi, *o. c.*, p. 210—11.
[6] r. Satu Mare.
[7] r. Marghita.
[8] Sághelyi, *o. c.*, p. 211.
[9] r. Făgăraș.

Mare, se mai afla, tot atunci, o clădire mică, acoperită cu paie, avînd 2 stînjeni 1 cot lungime şi 2 stînjeni lăţime[1]. Aici erau instalate şteampurile de zdrobit pietrişul, din care nu s-a mai păstrat decît osia principală a morii. Judecînd după descrierea clădirilor, întreprinderea aceasta a fost mică, iar producţia ei neînsemnată.

Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, contele Kálnoki Antal a înfiinţat o sticlărie de proporţii mari în hotarul satului Zălan[2].

Întreprinderea a fost aşezată pe malul unui rîuleţ în mijlocul unor codri nesfîrşiţi. Manufactura a fost clădită şi pusă în funcţiune cu ajutorul unor meşteri specialişti aduşi din Stiria şi Boemia. Tăiatul lemnelor din pădure şi prepararea cenuşei necesară la fabricarea sticlei o îndeplineau lucrătorii romîni, aduşi, în acest scop, din alte regiuni ale Transilvaniei. Tot ei executau şi muncile auxiliare necesare. După ce sticlăria şi-a încetat activitatea, o parte din lucrători au rămas pe loc, ocupîndu-se cu prepararea potasei, creşterea vitelor şi cu o foarte restrînsă agricultură pe locurile defrişate mai înainte. La mijlocul veacului trecut, aşezarea număra 250 de suflete[3]. Către finea secolului al XVIII-lea, manufactura mai funcţiona încă, însă familia contelui Kálnoki nu o mai exploata în regie, ci în arendă[4].

Prin 1777—1781 „glăjăria" era arendată unei asociaţii de negustori braşoveni, formată din fraţii Toma şi Manole Calfovici, în tovărăşie cu Dimitrie Pană[5].

Tot în această perioadă se mai aflau cîteva întreprinderi manufacturiere de fabricat sticlă în districtul Făgăraşului. Familia conţilor Teleki poseda astfel de întreprinderi în hotarul satelor Cîrţişoara[6] şi Arpaş[7]. O manufactură de proporţii mai mari se afla doar la Porumbacu de Sus[8], fiind proprietatea statului. Aci se fabricau table pătrate şi rotunde de sticlă pentru geamuri, precum şi tot felul de vase din sticlă verde şi albă, în valoare de peste 8000 fl pe an. Produsele acestei sticlării se desfăceau nu numai în Transilvania, dar şi în Moldova şi Ţara Romînească[9].

În ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea exista o sticlărie pe domeniile contelui Teleki Adam, în ţinutul Chiorarului, însă după moartea proprietarului întreprinderea şi-a sistat activitatea[10].

În Banat, Statul a înfiinţat, de asemenea, manufacturi de sticlă, cu scopul de a acoperi în primul rînd necesităţile interne ale provinciei. Stic-

---

[1] Arhiva Academiei R.P.R. Fil. Cluj, Fond. *Fam. Teleki: Inventarium possessionis ac portionis possessionarium Opra et Sztresa — Kerczesora in comitatu Albensi Trans[ilva]nie districtusque Fogorasiensi existentium. Anno 1739*, p. 52—3.

[2] r. Sf. Gheorghe.

[3] Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* (Descrierea pămîntului secuiesc), III, Pesta, 1869, p. 17.

[4] Karlowski Endre, *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 229.

[5] *Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele Statului [de la Braşov]*, vol. I, 1521—1799, p. XXVII.

[6] r. Făgăraş.

[7] Tot acolo.

[8] Tot acolo.

[9] Karlowski, *o. c.*, p. 229.

[10] Id., *ibid.*, p. 230.

lăria din hotarul satului Călina[1] și-a început activitatea încă din primăvara anului 1724[2], ca o întreprindere modestă, sub conducerea unui înalt funcționar din Administrația Banatului, Rebentisch[3]. La început s-au fabricat aci mai mult butelii, produsele bucurîndu-se de aprecierea guvernatorului Banatului, generalul Mercy[4] a cărui stăruință a stat la temelia procesului de naștere a manufacturilor din această provincie a imperiului habsburgic. Cu vremea, întreprinderea s-a dezvoltat construindu-se și alte sticlării în hotarul satului Călina. Cînd statul austriac a renunțat la administrarea în regie a întreprinderilor sale, sticlăriile au fost arendate pe trei ani lui Ioseph Pracht, cu o arendă de 540 fl pe an[5]. Probabil tot statul a ridicat și manufactura de sticlă amintită în hotarul satului Slatina[6], nu departe de sticlăriile de la Călina, dar nu se cunosc împrejurările în care a luat ființă.

La finea veacului al XVIII-lea mai sînt cunoscute sticlăriile din Voivozi[7] și Borcut[8] care au fost — se pare — întreprinderi nobiliare[9]. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea funcționa și manufactura de sticlă de la Beliu[10], așezată pe domeniul Episcopiei greco-catolice de la Oradea[11].

Manufacturile de sticlă din secolul al XVIII-lea au fost întreprinderi relativ mici, care fabricau obiecte de calitate inferioară, mai mult pe seama consumului intern și prea puțin pentru export. Excepție a făcut doar sticlăria de la Săldăbagiu, dar numai în primii ani de funcționare. Mărfurile de calitate superioară, cele de lux, precum și oglinzile, erau aduse din țările ereditare ale Coroanei habsburgice și în special din Boemia.

MANUFACTURI DE HÎRTIE

Meșteșugul fabricării hîrtiei a fost împămîntenit pe teritoriul țării noastre încă din secolul al XVI-lea, cînd Johann Fuxen și Johann Benkner ridică o moară de hîrtie la Brașov (1546), pentru conducerea căreia aduc un meșter și specialist din Polonia, Johann Früh[12]. În 1573, Sibiul primește aprobarea principelui Ștefan Báthory pentru a putea întemeia o întreprindere asemănătoare[13]. Tot în acest veac, la 1578, este amintită o altă moară de acest fel la Cluj[14]. În secolul următor se cunoaște doar moara

[1] r. Oravița.
[2] Baróti, *o. c.*, I, p. 13 (31 ian. 1724).
[3] Id., *ibid.*, II, p. 490 (17 noiembrie 1724).
[4] Id., *ibid.*, I, p. 57 (24 aprilie 1734).
[5] Id., *ibid.*, II, p. 596 (1 iulie 1734).
[6] Horváth Mihály, *Az ipar és kereskedés története Magyarországon a három utolsó század alatt* (Istoria industriei și comerțului în Ungaria în ultimele trei secole), Buda, 1840, p. 145.
[7] r. Marghita.
[8] r. Lăpuș.
[9] I. A. Demian, *o. c.*, III, p. 261.
[10] r. Ineu.
[11] Horváth Mihály, *o. c.*, p. 145.
[12] H. Teutsch, *Die Honteruspresse*, Brașov, 1933, p. 425.
[13] *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése* (Corespondența lui Ștefan Báthory principe al Transilvaniei și rege al Poloniei). Edit. de A. Veress, Cluj, 1944, vol. I, p. 243.
[14] Jakab E., *Kolozsvár története* (Istoria Clujului), Buda, 1886, vol. II, p. 142—3.

de hîrtie de la Micești, lîngă Alba Iulia, întemeiată de principele Gheorghe Rákóczi I[1]. Trebuie să fi funcționat o „moară" de acest fel și pe domeniul de la Gurghiu al lui Mihail Apaffi I, deoarece curtea principelui a primit de aci în diferite rînduri hîrtie de scris[2].

„Morile" de hîrtie, după cum le arată și numele, erau așezate în preajma unei ape curgătoare, deoarece forța motrice era furnizată de curentul apei, prin intermediul unor instalații asemănătoare cu cele ale morilor obișnuite de cereale. Clădirea principală a manufacturii în care avea loc procesul de fabricație, se întindea pe o suprafață relativ întinsă și era foarte înaltă, deoarece avea un pod încăpător pentru uscarea hîrtiei. Pe lîngă edificiul propriu zis al morii, se mai aflau și alte construcții anexe, însă cu mult mai mici.

Pentru a ne da seama despre felul cum arăta o astfel de întreprindere, descriem manufactura de hîrtie de la Făgăraș, la 1758, așezată pe malul rîului Sebeș, la 500 de pași de marginea orașului[3]. Edificiul principal avea o formă dreptunghiulară, lung de $10^3/_4$ stînjeni și lat de $3^1/_2$ stînjeni, adică aproximativ 33 $\times$ 10,5 m. Un vestibul mare, în care se intra printr-o ușă din scînduri de pin prinsă în balamale și zăvor de fier, permitea accesul în mai toate celelalte încăperi. Alături se afla bucătăria cu vatră de piatră și horn pentru fum, iar în apropiere o cămară pentru alimente. Din vestibul se putea trece într-o cameră destinată meșterului morii, iar de aci în alta mai mică, prevăzută cu trei ferestre, în care era instalat un cuptor de zid cu căldare. Din vestibul se putea intra în altă cameră, unde cîrpele se așezau în putini pentru a fi macerate. De aci se deschidea o ușă spre rîu, iar alte două uși dădeau în moara propriu-zisă. Moara avea trei roți, acționate de curentul apei. Roțile, prin intermediul unor grinzi de stejar, învîrteau trei suluri de lemn prevăzute cu cîte 40 de ciocane avînd cuie la capete, care destrămau zdrențele așezate în putini cu apă. În clădire se mai aflau trei încăperi folosite ca magazii pentru păstrarea varului, a uneltelor de lemn și a altor materiale necesare procesului de fabricație. Alte două încăperi, avînd cuptoare de cărămizi cu căldări erau rezervate ca ateliere pentru fabricarea propriu zisă a hîrtiei. Aici se presau foile și se muiau în baia de gelatină, ca pe urmă să fie transportate pentru uscare în pod, unde se putea ajunge chiar din aceste încăperi. Podul era prevăzut cu ferestre multe, ca să corespundă rolului de uscătorie ce i s-a destinat. Edificiul a fost construit numai din material lemnos. Ușile erau din scînduri de pin, prevăzute cu balamale și zăvoare de fier sau de lemn. Clădirea avea numeroase ferestre cu sticlă prinsă în rame de lemn sau de plumb.

În afară de corpul principal al clădirii mai era un hambar de lemn pe fundament de piatră sub care a fost zidită o pivniță cu o capacitate de

[1] G. Bariţiu, *Papiru — Charteia. Fabrica de papiru*, în *Transilvania*, Brașov, 1873, nr. 3, p. 25.

[2] Szádeczky Béla, *I. Apaffi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemissza Anna gazdasági naplói* (Curtea principelui Mihail Apaffi. Însemnările economice ale Anei Bornemissza), Budapesta, 1911, p. 345—355, 495—96.

[3] Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea: manufactura de hîrtie de la Făgăraș*, București, 1952, p. 7.

trei vase de vin. Se mai afla în curte o căsuță compusă dintr-o singură încăpere, destinată drept locuință meșterului morii. Pereții căsuței erau făcuți din trunchiuri de pin, iar acoperișul din scînduri. Alături se aflau o șură acoperită cu paie, un grajd pentru cai și o cocină de porci. În apropierea porții de intrare se găsea un cuptor de pîine cu o capacitate de trei ferdele. De moară mai ținea o grădină mică de legume și un fînaț de trei care.

Peste 30 de ani, în 1788, întreprinderea arăta tot așa, doar că s-au adus unele îmbunătățiri instalațiilor, prin introducerea sistemului olandez de preparat pasta de hîrtie, datorit căruia a fost micșorat simțitor timpul necesar destrămării zdrențelor. Dispozitivul consta dintr-o tobă prevăzută cu o serie de cuțite, în interiorul căreia se învîrtea un sul de lemn armat cu alte cuțite asemănătoare. Prin învîrtirea sulului, zdrențele introduse în tobă erau tăiate mărunt[1].

În manufacturile de hîrtie procesul tehnologic a rămas același ca în atelierul meșteșugăresc pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd se introduce pentru prima oară în fabricarea hîrtiei tehnica nouă bazată pe mașini. Deosebirea consta doar în înlocuirea dărăcitorului de mînă prin sulul cu cîrlige pentru destrămat zdrențele.

Fabricarea hîrtiei în întreprinderile manufacturiere necesita unele operații, la care trebuiau să colaboreze mai mulți lucrători. După ce zdrențele de in și de cînepă care serveau ca materie primă erau sortate după culoare, se așezau la muiat într-o putină cu leșie pînă cînd se transformau într-o masă cît mai omogenă. De aci treceau apoi de cîteva ori prin moara cu suluri, pînă se transformau într-o pastă fibroasă uniformă. De aici înainte era nevoie de patru lucrători, care cooperau pînă la terminarea procesului tehnologic. Cel dintîi scotea, cu ajutorul unei site dreptunghiulare cu rama de lemn și firele de aramă, atîta pastă, cît era necesară pentru o singură foaie de hîrtie. Al doilea apuca forma din mîinile celui dintîi și răsturna foaia îmbibată cu apă pe o bucată de postav. Al treilea lucrător, după ce așeza alternativ una peste alta un număr mai mare de foi de hîrtie și bucăți de postav, le ridica și le punea sub o presă de lemn, unde prin învîrtirea șurubului se elimina cea mai mare parte a apei. Al patrulea lucrător deșuruba presa și așeza foile la uscat. După uscare, foile se introduceau într-o baie de gelatină, pentru ca să devină netede și lucioase și apoi se uscau din nou. Zdrențele înainte de a fi transformate în pastă de hîrtie trebuiau înnălbite. Decolorarea se obținea prin înmuierea lor într-o baie de var cu alaun, după ce în prealabil erau destrămate. Pentru gomarea pastei de hîrtie se întrebuințează cleiul extras prin fierberea picioarelor de oi și capre. Uneori se folosea și bășica de morun, din care, cu un amestec de alaun se prepara cleiul necesar pentru a da netezimea și luciul special hîrtiei de bună calitate.

La începutul veacului al XVIII-lea, în Transilvania este amintită moara de hîrtie de la Aiudu de Sus — proprietate a Colegiului reformat din Aiud —, care a funcționat pînă în 1717[2].

[1] B. Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania*, p. 8.

[2] Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papirmalmok feudalizmuskori történetének vázlata (II) 1712—1848* (Scurt istoric al morilor de hîrtie din Transilvania în epoca feudală), în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, Cluj, 1964, 1, p. 67.

O manufactură de această natură a ridicat la Braşov Lukas Seulern, proprietarul unei importante tipografii. El a primit din partea Magistratului oraşului autorizaţia respectivă încă din 1709, dar întreprinderea n-a început să producă decît peste cîţiva ani[1].

În epoca aceasta şi Ordinul iezuiţilor a clădit o moară de acest fel la Cluj-Mănăştur, care a fabricat primele legături de hîrtie în 1718. După desfiinţarea Ordinului iezuiţilor, în 1773, din bunurile sale — între care se găsea inclusă şi moara de hîrtie — s-a constituit o fundaţie administrată de Episcopia romano-catolică de la Alba Iulia. În 1787 întreprinderea producea 150 de legături de hîrtie de scris, 200 de legături de tipografie, 100 de legături de sugativă şi 1.000 de buc. de carton[2].

Statul înfiinţează, la 1727 sau 1728[3], manufactura de hîrtie de la Făgăraş, la stăruinţa administratorului domeniului respectiv, Laurentz von Gebhard[4]. La început se prelucrau aici 170 de măji de cîrpe anual, dar mai tîrziu, în 1788, cantitatea zdrenţelor consumate sporeşte pînă la 200 de măji. Creşterea producţiei a fost posibilă numai în urma introducerii sistemului olandez de preparat pasta de hîrtie (holender), datorit căruia a fost micşorat simţitor timpul necesar destrămării cîrpelor. Dintr-o majă de cîrpe albe se scoteau două topuri de hîrtie bună şi un sfert de calitate mai inferioară, iar o majă de zdrenţe colorate dădea două legături de hîrtie ordinară. Din cele 200 de măji prelucrate în manufactura de la Făgăraş, 150 de măji erau cîrpe albe, iar 50 colorate, din care se scoteau 475 de legături de hîrtie în valoare de 1.500 fl[5]. În această întreprindere lucrau permanent un meşter, patru calfe şi un ucenic. Bineînţeles, în acest număr nu intrau cei ce îndeplineau muncile auxiliare, care erau recrutaţi din rîndul iobagilor de pe domeniu şi lucrau în contul obligaţiilor lor feudale. Anual întreprinderea lucra timp de nouă luni, din primăvară pînă toamna tîrziu. Se sista lucrul în timpul iernii, deoarece din cauza îngheţului apei moara nu mai putea funcţiona în condiţii normale[6].

Contele Teleki József a început să clădească prin 1730 o moară de hîrtie pe moşia sa de la Cîrţişoara. În 1739 se prelucrau aici 26 de măji de zdrenţe pe an, producîndu-se 100 de legături de hîrtie. În 1754, întreprinderea şi-a încetat activitatea iar în 1758 clădirile şi instalaţiile au fost demolate. Moara a fost reclădită în 1762-63, într-un loc mai potrivit decît cel vechi. Din 1768 ea a fost arendată unui negustor din Făgăraş, Dima Enache, la început cu 350, iar mai tîrziu cu 400 fl anual. În aceşti ani s-au prelucrat aci 160—277 de măji de zdrenţe anual, producţia ridicîndu-se pînă la 400 de legături de hîrtie, în valoare de 4.004 fl[7].

---

[1] Jako Zs., *o. c.*, p. 56—57.
[2] Id., *ibid.*, p. 57—58.
[3] Id., *ibid.*, p. 60.
[4] Joseph Kemény, *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*, în *Magasin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Braşov, 1844, p. 161.
[5] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 9—11.
[6] Id., *ibid.*, p. 13.
[7] Jakó Zs., *o. c.*, p. 68—70.

Tot întreprindere nobiliară a fost și moara de hîrtie de la Bogata-Olteană[1], clădită pe moșia familiei Bethlen[2].

Contele Johann Haller a ridicat pe domeniul său de la Deva o manufactură de hîrtie în 1753[3]. Moara se găsea în hotarul satului Roșcani[4], fiind de dimensiuni apropiate cu cea de la Făgăraș. În primii doi ani de funcționare s-au produs 637 de legături de hîrtie. În 1772 manufactura a fost arendată lui Andreas Maurer, care a și înzestrat-o cu instalații mai productive, intenționînd să prelucreze 300 de măji de zdrențe pe an. După această încercare de arendare, Haller a continuat să exploateze întreprinderea în regie proprie[5]. Numărul lucrătorilor angajați permanent în procesul de fabricație al hîrtiei s-a ridicat la 5, lucrările auxiliare fiind însă acoperite prin robota iobagilor de pe moșie[6].

Orașul Sibiu a clădit, de asemenea, o întreprindere pentru fabricarea hîrtiei chiar în hotarul orașului[7]. Moara a început să funcționeze în anul 1754. La început producția a fost modestă, valoarea ei atingînd abia 1.320 fl 13¼ cr[8]. În anul al treilea de funcționare a fost însă clădită încă o moară, în imediata apropiere a celei mai vechi. Ca urmare, producția a crescut simțitor. Astfel, în 1757 s-a produs hîrtie în valoare de 3.559 fl 45½ cr[9], pentru ca în 1774 să atingă suma de 6.650 fl 45½ cr[10]. Mai tîrziu, producția s-a mărit și mai mult, ajungînd pînă la valoarea de 7.000 fl pe an[11]. În manufactura de hîrtie de la Sibiu erau angajați în permanență un număr de aproximativ 20 de lucrători[12].

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost ridicată o manufactură de hîrtie pe domeniul de la Gurghiu[13] a familiei Bornemissza. Prima amintire documentară a acestei întreprinderi este din 1757, dar probabil că a început să producă de prin 1753—1756[14].

Contele Bethlen Miklós a edificat în 1760—61 o manufactură de hîrtie pe moșia sa de la Chiuzd[15]. Întreprinderea era prevăzută cu holender pentru destrămat zdrențele[16], sporindu-se astfel simțitor productivitatea instalațiilor.

---

[1] r. Rupea.

[2] Jakó Zs., *o. c.*, p. 71.

[3] Keményy Joseph, *o. c.*, p. 16.

[4] r. Ilia.

[5] Jakó Zs., *o. c.*, p. 73.

[6] Arhiva Academiei R.P.R. Fil. Cluj. Fond. *Fam. Kornis*, P. 35, fasc. XXVII, nr. 4.

[7] Joseph Keményy, *o. c.*, p. 162.

[8] Arhivele Statului Sibiu, Fondul *Papiermühlen Rechnungen, 1754—1782*, reg. nr. 1 (1754—1755).

[9] *Ibid.*, reg. nr. 3 (1756—1757).

[10] *Ibid.*, reg. nr. 15 (1774).

[11] *Ibid.*, reg. nr. 22 (1779—80).

[12] *Ibid.*, reg. nr. 15 (1774).

[13] r. Reghin.

[14] Jakó Zs., *o. c.*, p. 75.

[15] r. Dej.

[16] Jakó Zs., *o. c.*, p. 74.

Din inițiativa Erariului s-a construit în 1770 o moară de hîrtie la Orlat[1], desigur pentru a fi acoperite în primul rînd necesitățile regimentului grăniceresc de aci.

Prin 1770 a fost construită o moară de hîrtie la Bologa[2], pe moșia familiei Bánffy. Întreprinderea era modestă și a lucrat cu întreruperi[3].

Orașul Sebeș a construit în 1772—1773 o moară de hîrtie la Strungari[4], care a și fost arendată îndată după terminarea ei[5]. Timp de șase ani, între 1778—1784, întreprinderea a fost exploatată în regie de către oraș, dar fără rezultate mulțumitoare, deoarece uneori bilanțul se solda cu deficit[6]. Mai tîrziu, moara de hîrtie a ajuns proprietatea unor particulari.

La finea veacului al XVIII-lea se aflau aci următoarele edificii: o clădire compusă din două camere de locuit și o bucătărie, precum și un șopron cu două poduri pentru uscarea hîrtiei. Clădirea propriu-zisă a morii de hîrtie se compunea din două ateliere, lîngă care se găsea șopronul. Sub clădire se afla o pivniță cu o capacitate de 20 de buți. Un alt edificiu era compus din două camere, antreu, cămară, grajd pentru cai, precum și un șopron pentru fîn. De moară mai ținea o grădină de pomi și legume, precum și două fînațe de 5 care de fîn. Întreprinderea nu era importantă, deoarece deschizîndu-se licitația publică pentru arendarea ei, prețul de strigare a fost numai de 201 fl pe an[7].

În afară de manufactura de hîrtie de la Orlat, Erariul a mai ridicat alta, în 1787, la Prundu Bîrgăului[8], pentru satisfacerea necesităților de hîrtie ale administrației militare și ale populației. Prin așezarea ei aci se urmărea și exportul de hîrtie în Moldova, Bucovina și Galiția. Probabil că rezultatele n-au fost cele așteptate, deoarece comandantul militar a hotărît vinderea ei. Cum însă nu s-a primit prețul cerut, din 1793 moara de hîrtie a fost arendată[9].

Episcopia romano-catolică de la Alba Iulia a construit pentru nevoile proprii o moară de hîrtie la Vințu de Jos[10]. Manufactura a fost ridicată, probabil, prin 1785—1787[11].

În 1793 a fost terminată o nouă moară de hîrtie pe moșia contelui Kemény Simon. Ea a fost așezată lîngă Mureș, între Aluniș și Porcești. În 1797 sau în anii următori, întreprinderea și-a întrerupt activitatea pentru cîțiva ani[12]. Manufactura era mică și lucra numai cu un meșter și 2—3 lucrători. Într-un an putea prelucra 100 de măji de zdrențe. După

[1] r. Sibiu. Jakó Zs., *o. c.*, p. 62.
[2] r. Huedin.
[3] Jakó Zs., *o. c.*, p. 76.
[4] r. Sebeș.
[5] Elena Limona, *Documente referitoare la moara de hîrtie de deasupra Strugarului*, în *Studii*, 1962, XV, 1, p. 156.
[6] Id., *ibid.*, p. 164.
[7] *Siebenbürgische Intelligenzblatt*, Sibiu, 1799, p. 384.
[8] r. Bistrița.
[9] Jakó Zs., *o. c.*, p. 62.
[10] r. Alba.
[11] Jakó Zs., *o. c.*, p. 67.
[12] Id., *ibid.*, p. 77.

fiecare majă de cîrpe, meșterul era obligat prin contract să dea stăpînului cel puțin 3 legături de hîrtie[1].

Statul intenționa să construiască o manufactură de hîrtie pe domeniul său de la Hunedoara încă de la 1770. Administratorul domeniului, Joseph Philipp Kern, a raportat că s-ar putea găsi ușor locul potrivit pentru așezare în hotarul satului Teliuc[2], iar aprovizionarea cu materii prime nu ar avea de întîmpinat greutăți deosebite. Se declară, cu toate acestea, împotriva punerii în funcțiune a întreprinderii[3].

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea mai sînt amintite morile de hîrtie de la Mărișș[4] și de la Beiuș. Cea dintîi era întreprindere nobiliară, iar a doua a fost construită de episcopia romano-catolică de la Oradea.

În urma stăruinței guvernatorului Banatului, generalul Mercy, și la Timișoara a luat ființă o manufactură de hîrtie, pe seama căreia se achiziționau zdrențele necesare cu sprijinul organelor administrative. Cea dintîi amintire despre ea se face în 1733[5].

În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, manufacturile de hîrtie fabricau numeroase sorturi, deoarece importul se făcea cu greutate, iar cererea era mare în raport cu posibilitățile de producție. Moara de la Făgăraș producea, înainte de 1756, aproape 10 feluri de hîrtie:

1) „regal" de trei calități: a) ordinară, b) mijlocie — și c) inferioară. Această hîrtie nu se fabrica decît la cerere.

2) „cancellarium" de asemenea de trei calități: a) ordinară, b) mijlocie, c) inferioară.

3) „bibula", tot de trei calități.

4) hîrtia de tipar era produsă numai la cerere.

După 30 de ani, în 1788, nu se mai fabricau decît două calități, una din cîrpe albe, și alta din cele colorate[6].

Întreprinderile domeniale mici, care dispuneau de un utilaj foarte rudimentar, nu au produs decît două sorturi: albă și de compactorie. Așa a fost cazul producției de hîrtie la întreprinderea de la Opra Cîrțișoara a familiei Teleki[7].

La finea secolului al XVIII-lea, în manufacturile din Transilvania nu se mai fabrica decît hîrtie de scris și de tipar. Hîrtia de calitate bună, „post" și „regal" era adusă de la Viena[8].

---

[1] Arhiva Academiei R.P.R.,—Fil. Cluj, Fond. *Fam. Teleki: Inventarium possessionis ac portionis possessionarium Opra et Sztresa-Kerczesora in comitatu Albensi Trans[ilva]nie distructusque Fogorasiensi existentium.* Anno 1739, p. 53—65.

[2] Hunedoara Or.

[3] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva Montanistică a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 22/1771.

[4] r. Șomcuta Mare.

[5] Baróti L., *Adattár Délmagyarorszàg XVIII. századi történetéhez*, I, p. 162 (16 iunie 1953).

[6] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 10.

[7] Arhiva Academiei R.P.R.—Fil. Cluj. Fond. *Fam. Teleki*, p. 55—56.

[8] I. A. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, II, p. 82.

MANUFACTURI DE POSTAV

Meşteşugul postăvăritului are tradiţii seculare în Transilvania, unde lîna s-a găsit totdeauna din abundenţă. Dacă la început a fost exercitat numai în cadrul industriei casnice, odată cu formarea oraşelor meşterii postăvari s-au organizat în bresle puternice şi trainice. Încă din veacul al XIV au apărut aci nu numai breslele de postăvari, dar chiar şi cele ale tunzătorilor de postav[1]. Despărţirea în organizaţii breslaşe distincte a celor două meserii atît de legate una de alta, denotă o largă dezvoltare a ţesutului postavului în epoca respectivă.

Organizaţii breslaşe puternice aveau postăvarii mai ales în Sibiu, Braşov şi Cluj. La mijlocul secolului al XVIII-lea, breasla postăvarilor din Sibiu număra nu mai puţin de 80 de membri[2]. În Braşov se găseau 40 de meşteşugari, care întrebuinţau numai lînă adusă din Ţara Romînească[3]. Clujul dispunea în vremea aceasta de 20 de ateliere pentru ţesutul lînii[4]. În Mediaş şi în alte oraşe din Transilvania meşteşugul postăvăritului era mai puţin răspîndit.

Postavul întrebuinţat la confecţionarea îmbrăcăminţii ţărăneşti se producea însă şi în cadrul industriei casnice. Astfel, în ţinutul Făgăraşului pănura ţărănească era ţesută mai în fiecare localitate, încît se putea prelucra toată lîna locală. Negustorii achiziţionau apoi marfa terminată şi o valorificau dincolo de Olt şi în Banat[5].

Pe la finea secolului al XVIII-lea s-au făcut însă eforturi în vederea acoperirii necesităţilor locale, cel puţin cu postavurile de calitate inferioară. La Sibiu şi Cisnădie au început să se producă astfel de mărfuri în cantităţi însemnate, aşa că uneori importurile au putut fi sistate, ba chiar s-a asigurat un export în volum de 30—40.000 fl pe an, spre Banat şi Ungaria[6]. Producţia postavului de calitate superioară era însă foarte mică, chiar la sfîrşitul acestui veac, aşa că o mare parte a consumului intern trebuia încă să fie acoperit din import. Mărfurile locale găseau cu greu cumpărători, deoarece postavul fabricat aci avea un preţ mai ridicat şi era de calitate cu mult inferioară celui adus din străinătate[7].

Cele dintîi întreprinderi manufacturiere de fabricat postavul nu au apărut pe teritoriul Transilvaniei istorice, ci în Banat, datorită stăruinţei generalului Mercy, guvernatorul Banatului pînă în anul 1734. La propunerea acestuia, Camera Aulică din Viena aprobă înfiinţarea unei manufacturi de aba, cergi şi postav, la Timişoara, încă din primăvara anului 1725[8]. Au mai fost înfiinţate şi alte întreprinderi de acest fel,

---

[1] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVII-lea*, p. 64—5.

[2] Augustin Fournier, *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, în *Archiv für österreichischer Geschichte*, 1887, vol. 69, p. 405.

[3] Id., *ibid.*, p. 409—10.

[4] Id., *ibid.*, p. 415.

[5] Karlowski, *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 226.

[6] Id., *ibid.*

[7] Id., *ibid.*

[8] Baróti, *o. c.*, I, p. 14 (19 noiembrie 1725).

mai ales pentru fabricarea postavului țărănesc numit aba, care se importa pînă atunci din provinciile turcești. În 1726 edificiile manufacturii din Timișoara erau aproape terminate și guvernatorul a cerut unui înalt funcționar din Administrația Banatului, De Jean, să întocmească proiectul referitor la instalațiile interioare[1]. În primăvara anului următor, toate lucrările au fost sfîrșite și s-a ordonat unui alt funcționar, Koch, să le preia în numele Erariului[2].

Datorită abundenței de lînă în ținutul Caransebeșului, guvernatorul Mercy hotărăște înființarea unor întreprinderi de țesut aci. În acest scop, a însărcinat pe un funcționar subaltern, H. Frannich, să studieze problema la fața locului și să raporteze cele constatate. Administrația districtuală din Caransebeș a primit ordin să acorde acestuia tot concursul necesar[3].

Postavul țărănesc — abaua — s-a fabricat mai întîi la Borlova[4], unde edificarea clădirilor a început în anul 1725, cînd generalul Mercy ordonă funcționarului superior Rebentisch să urgenteze lucrările[5]. În vara anului următor, acesta a putut raporta guvernatorului că întreprinderea a fost terminată[6]. Manufactura avea ateliere speciale de torcătorie, precum și piuă de bătut postavul. Toate edificiile erau înconjurate cu un gard de lemn. Întreprinderea a fost, desigur, importantă dacă numai acoperișul piuei și împrejmuirea au costat 500 de fl[7], sumă importantă în vremea aceea. Edificarea construcțiilor și a instalațiilor interioare a fost supravegheată de N. Kollman, care, împreună cu un subofițer detașat acolo, făcea și plățile lucrătorilor[8]. Se pare, că manufactura nu dispunea, la început, de ateliere speciale pentru țesut, deoarece materialul documentar nu le amintește. Probabil că firele toarse în întreprindere erau repartizate în satele din apropiere, unde țesutul era apoi îndeplinit de locuitori în cadrul obligațiilor lor feudale. Poate de aceea administratorul N. Kollman a cerut forurilor din Timișoara să i se acorde dreptul de control asupra activității oficiilor publice din satele unde s-a introdus fabricarea abalei[9]. După ce postavul era țesut, operațiile următoare se executau în instalațiile manufacturii. Cînd întreprinderea a început să funcționeze, guvernatorul a încredințat conducerea ei administratorului N. Kollman și unui alt funcționar, Sebold, pe baza unui contract[10]. Negustorii greci din Banat au fost îndemnați să se aprovizioneze cu aba de la manufactura de aci, pentru ca astfel produsele ei să devină mai cunoscute[11]. Mai tîrziu, întreprinderea a fost lărgită și i s-au adăugat și ateliere pentru țesut, aducîndu-se lucrători postăvari și

[1] Baróti L., *o. c.*, p. 411 (13 sept. 1726).
[2] Id., *ibid.*, II, p. 423 (29 martie 1727).
[3] Id., *ibid.*, p. 185 (7 martie 1725).
[4] r. Caransebeș.
[5] Baróti, *o. c.*, p. 400 (20 feb. 1725).
[6] Id., *ibid.*, p. 411 (7 august 1726).
[7] Id., *ibid.*, p. 500 (7 august 1726).
[8] Id., *ibid.*, p. 500 (28 aprilie 1728).
[9] Id., *ibid.*, p. 500 (21 iulie 1728).
[10] Id., *ibid.*, p. 587 (31 dec. 1728).
[11] Id., *ibid.*, p. 17 (2 dec. 1729).

piuari din alte părți. Pe seama acestor lucrători noi intervine Administrația din Timișoara la oficiile subalterne din Caransebeș ordonînd să li se acorde toată asistența necesară[1].

Postavul necesar hainelor orășenești, precum și cel destinat uniformelor militare se fabrica numai la Timișoara. Manufactura a fost terminată în 1727, cînd s-a făcut și preluarea ei de către Erariu. Se pare că aci se producea atît postav obișnuit, cît și aba[2]. Administrarea ei în regie de către stat a durat puțin timp, deoarece postăvarul Lorentz Kramman a luat-o în arendă pe timp nelimitat, încă din 1728[3]. De aci înainte o găsim permanent amintită ca arendată particularilor.

Nu cunoaștem valoarea producției și nici numărul lucrătorilor celor două manufacturi de postav și aba, de la Timișoara și Borlova, dar ele trebuie să fi fost întreprinderi mari, centralizate. Altcum nu se poate explica faptul că în incinta lor se aflau cîrciumi și măcelării pentru lucrători, care au fost arendate cu 1500 fl pe an[4].

Pe teritoriul Transilvaniei istorice n-au luat ființă manufacturi centralizate de postav decît în primii ani ai veacului al XIX-lea. Cea dintîi întreprindere de acest fel a fost înființată de vestitul medic oculist romîn Ioan Piuariu Molnar. Manufactura se afla în hotarul satului Sadu[5], locul de naștere al proprietarului. Ea se compunea din trei edificii principale. Cel dintîi avea la parter o cameră cu bucătărie, cămară de alimente și pivniță. Etajul cuprindea patru ateliere mari, luminoase și o cameră mai mică. La mansardă se aflau cinci camere pentru locuit. În apropiere se găsea a doua clădire a manufacturii, care avea mai multe camere destinate atelierelor, iar în dosul acesteia era așezat al treilea edificiu, mai mic și care servea tot ca locuință. Cele trei imobile erau construite din ziduri solide și acoperite cu țigle. Împrejurul lor se întindeau grădini cu pomi fructiferi. Grădinile închideau o curte mare, care era traversată de un canal propriu al întreprinderii. Apa acestui canal punea în mișcare instalațiile de scărmănat lîna, mașinile de tors, precum și piua. Instalațiile interioare constau din 5 mașini de scărmănat lîna, 5 mașini de tors lîna și dintr-o tîmplărie, care executa reparațiile necesare. În fundul curții se aflau grajdurile și șoproanele. De manufactură mai aparțineau o varniță, evaluată la 2 124 fl, și un cuptor de ars țiglă, evaluat la 2 400 fl[6].

Inițial, manufactura era plănuită pentru torsul și țesutul lînii, dar n-au putut fi instalate decît mașinile de tors. Întreprinderea era mare pentru vremea aceea, ceea ce se poate constata și din faptul că a fost estimată la 118 000 fl[7]. A fost, fără îndoială, cea mai importantă manu-

[1] Baróti L., *o. c.*, p. 193 (26 aug. 1730).
[2] Id., *ibid.*, p. 423 (29 martie 1727).
[3] Id., *ibid.*, p. 588 (8 nov. 1728).
[4] Id., *ibid.*, p. 594 (13 aprilie 1733).
[5] r. Sibiu.
[6] Lia M. Dima, *Cîteva date cu privire la Ioan Piuariu Molnar*, în *Anuarul Institutului de istorie națională Cluj*, 1939—1942, VIII, p. 376.
[7] Id., *ibid.*, p. 380.

factură a industriei ușoare din Transilvania, la începutul veacului al XIX-lea.

Cu toată abundența de lînă, în Transilvania n-au putut lua ființă mari întreprinderi manufacturiere de postav, deoarece organizațiile breslașe ale micilor meșteșugari — care aveau un cuvînt hotărîtor în treburile interne ale orașelor — au creat tot felul de piedici întreprinzătorilor. Nu era, de altfel, nici intenția autorităților habsburgice de a sprijini nașterea și dezvoltarea unei ramuri industriale care urma să concureze produsele similare din țările ereditare ale coroanei.

MANUFACTURI DE PĂTURI

Bogăția de lînă a determinat în Transilvania o însemnată producție de pături, alături de cea a postavului. Țesutul păturilor nu s-a făcut însă în manufacturi, ci numai în cadrul industriei meșteșugărești, cu ajutorul războiului casnic. Producția lor a depășit necesitățile locale, așa că se asigura un surplus și pentru export, mai ales în Moldova, Țara Romînească și Banat. În 1784 s-au obținut comenzi însemnate de pături ardelenești chiar și din America[1].

Centrul de producție al păturilor în veacul al XVIII-lea a fost Brașovul, unde lucrau nu mai puțin de 620 de țesători romîni la fabricarea lor[2]. În închisoarea orașului Sibiu se lucra, de asemenea, la confecționarea păturilor. Cei 30 de deținuți produceau 1800 de bucăți pe an[3].

Cea dintîi manufactură de pături de pe teritoriul țării noastre este amintită la Făget[4], fiind una din primele întreprinderi manufacturiere înființate de stat în Banat, cu scopul de a acoperi necesitățile armatei austriace. Încă din toamna anului 1722, administratorul districtului Făget, Ioan Rațiu, a fost trimis în Transilvania în vederea achiziționării unui număr de 3000 de pături. Totodată a primit sarcina de a angaja un meșter și o calfă, pricepuți la confecționarea păturilor[5], cu ajutorul cărora urma să se ridice o întreprindere pentru fabricarea lor. Se vede că stăruințele lui Ioan Rațiu au fost încununate de succes, pentru că în vara anului următor întreprinderea și-a început activitatea.

Încă din 29 iunie 1723 cerea administratorul districtului Făget, forurilor superioare, să-i furnizeze lîna de care avea nevoie în vederea punerii în funcțiune a manufacturii[6]. Lîna necesară a și fost achiziționată de Administrația din Timișoara, expediindu-se manufacturii, deocamdată,

---

[1] Johan Mich. Bollmann, *Statistische Landeskunde Siebenbürgens und Grundrisse*, Sibiu, 1801, p. 89.

[2] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 80.

[3] Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon*, p. 105.

[4] r. Făget.

[5] Baróti, *o. c.*, II, p. 128 (14 nov. 1722).

[6] Id., *ibid.*, p. 130 (29 iunie 1723). Documentul amintește de o manufactură de pături și la Lipova, dar alte izvoare nu atestă aici o astfel de întreprindere. Fără îndoială că e vorba de o scăpare a funcționarului care a redactat regestul documentului, poate ca urmare a faptului că Ioan Rațiu a administrat pe vremea aceea și districtul Lipovei.

2 503½ ocale pentru a fi prelucrată[1]. Manufactura de pături a fost arendată de timpuriu lui Ioan Raţiu — unul din puţinii funcţionari romîni din administraţia Banatului — cu o arendă anuală de 400 de fl[2]. După expirarea termenului de 3 ani, contractul de arendare a fost prelungit, cu plata acelorași taxe erariale[3]. Întreprinderea a avut o producţie însemnată. Astfel, în 1728, a primit dintr-o dată o comandă de 12.000 de pături, unităţile militare beneficiare fiind obligate să anticipeze arendatorului suma de 1200—1500 fl, pentru cumpărarea lînii[4].

MANUFACTURI DE PĂLĂRII

Către finea secolului al XVIII-lea, în Transilvania au fost înfiinţate două manufacturi de pălării, la Cluj şi Sibiu[5]. Nu se fabricau aci însă decît pălării de sorturi inferioare, cele de calitate mai superioară fiind aduse de la Viena.

MANUFACTURI DE PÎNZĂ

Transilvania importa, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, pînză în valoare de aproximativ 60.000 fl pe an[6]. Dacă în veacurile anterioare pînza nu era confecţionată decît din in şi cînepă, în cadrul îngust al industriei casnice, mai tîrziu vor apărea şi ţesătorii de pînză de bumbac. În 1755 se fabrica la Sighişoara pînză trilich, zwilich şi canafas[7]. La finea acestui veac sînt amintiţi aici 56 de meşteri care prelucrau bumbacul în pînză de diferite calităţi şi în muselină[8]. Cînd materia primă putea fi achiziţionată la preţuri mai reduse, producţia acestora acoperea în întregime consumul intern, iar o mare parte a ei se exporta[9]. Torsul firelor de bumbac era executat de către familiile sărace de la oraşe şi de la sate. Îndeosebi s-a răspîndit acest meşteşug în satele din scaunele Odorheiu, Sighişoara, Treiscaune şi Ţara Bîrsei[10]. Deocamdată industria bumbacului era stînjenită de faptul că importul acestuia constituia, de fapt, un monopol al companiei greceşti de comerţ. În vederea protejării acestei industrii, comisia comercială a guvernului ardelean preconiza scăderea taxelor vamale la importul bumbacului brut şi stabilirea unor taxe de import de cel puţin 3%, pe mărfurile similare aduse din ţările austriace[11].

---

[1] Baróti L., *o. c.*, p. 6 (14 iulie 1723).
[2] Id., *ibid.*, p. 577 (1 aug. 1724).
[3] Id., *ibid.*, p. 585 (22 iunie 1727).
[4] Id., *ibid.*, p. 138 (2 iunie 1728).
[5] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 82.
[6] Karlowski, *o. c.*, p. 236.
[7] Augustin Fournier, *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18 Jahr.*, în *Archiv für österreichische Geschischte*, Viena, 1887, p. 412. Despre această manufactură de ţesut pînză — proprietatea lui Leonhard Spindler — se găsesc date inedite la: Konrad Müller, *Sibenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*, München, 1961, p. 48—49.
[8] Karlowski, *o. c.*, p. 236.
[9] Id., *ibid.*
[10] Id., *ibid.*, p. 241.
[11] Id., *ibid.*, p. 241—42.

Producția de in și cînepă a constituit, de asemenea, o ramură importantă a economiei Transilvaniei, aceste plante fiind cultivate peste tot în țară, nu numai pentru fibrele lor, dar și pentru semințe, din care se extrăgea uleiul comestibil. Izvoarele veacului al XVIII-lea amintesc despre meșteri pînzari pricepuți, dar pentru o producție mai importantă lipseau firele toarse în cantitate suficientă. Tocmai de aceea, s-a preconizat înlocuirea fusului cu roata de tors. Tehnica toarcerii la mașină urma să fie însușită de femei meștere în cîteva școli speciale și ele, la rîndul lor, trebuiau să răspîndească meșteșugul în cercuri cît mai largi. În acest scop urmau să ia ființă 50 de asemenea școli, a căror întreținere cădea în sarcina localităților unde funcționau. Se spera că prin astfel de măsuri, vor putea fi instruite în timp de 10 ani, 15.000 de femei în tehnica nouă a toarcerii la mașină[1]. Proiectul nu a putut fi însă dus la îndeplinire niciodată, firele continuînd și pe mai departe să fie toarse cu fusul. Pentru stimularea producției de pînză, comisia comercială a Transilvaniei a propus să se acorde premii meșterilor pînzari. Astfel, cel care țesea pînză de 300 fl, urma să primească 50 fl pe an, premiul crescînd în funcție de valoarea pînzei țesute, plafonul maxim fiind însă de 450 fl pentru o producție de cel puțin 1.200 fl[2]. Cu toate îndemnurile autorităților, în Transilvania n-au apărut manufacturi centralizate pentru prelucrarea inului și cînepei.

În legătură cu cînepa, trebuie amintită și producția de frînghii din Transilvania, care acoperea nu numai consumul intern dar asigura și un export în valoare de 25.000 fl pe an[3] în Moldova, Țara Romînească, Bucovina și Galiția. Centrul cel mai important din punct de vedere al producției de frînghii a fost Sighișoara, unde breasla frînghierilor număra 28 de meșteri. Se prelucrau aci aproximativ 600 de măji de cînepă pe an, în sfori, căpestre, otgoane întrebuințate în ocnele de sare, precum și în alte produse de acest fel[4].

Întreprinderi manufacturiere de țesut pînza s-au mai ridicat și în Banat. La Timișoara este amintită o astfel de manufactură înainte de 1730, edificată tot în urma stăruinței generalului Mercy, guvernatorul provinciei din vremea aceea. Ca și alte întreprinderi ale statului, manufactura de pînză a fost arendată unui negustor, Samson Bacherach[5]. Cu acesta se încheie un contract, privitor la livrarea pe seama armatei a unei cantități de 30 000 coți de pînză pentru cearceafuri, cu prețul de 20 cr cotul și a unei anumite cantități de pînză nealbită pentru saltele, cu 5 cr cotul[6]. Se pare că manufactura lucra mai mult pentru acoperirea nevoilor statului și în special a armatei austriace.

---

[1] Karlowski E., *o. c.*, p. 242.
[2] Id., *ibid.*
[3] Id., *ibid.*, p. 243.
[4] Id., *ibid.*, p. 227.
[5] Baróti, *o. c.*, II, p. 591 (16 feb. 1730).
[6] Id., *ibid.*

MANUFACTURILE DE VOPSIT FIRE

Cea dintîi întreprindere de acest fel a fost înfiinţată la Timişoara, în 1765, de către *Societatea privilegiată cezaro-crăiască* nouă înfiinţată. Societatea îşi procura firele necesare de la Braşov, fapt care a dus la nesfîrşite conflicte cu breasla ţesătorilor de aci[1].

Din cauza opunerii aceloraşi bresle meşteşugăreşti interesate, manufacturile de vopsit fire de pe teritoriul principatului Transilvaniei neputînd lua naştere la oraşe, au fost amplasate în comitate, pe pămînturile nobilimii. Astfel, la 1767, negustorul braşovean Costa Demetru Geanli construieşte la Hăghig, pe domeniul lui Blasius Dombi, o întreprindere de vopsit fire de bumbac[2].

Alţi negustori din Braşov, Ion Vlad, Dumitru Vlad şi Stoica Stoicovici s-au asociat în 1769 cu meşterul Trandafil Nicolae din Tîrnovo şi au înfiinţat o vopsitorie de fire la Sîmbăta de Sus, pe domeniul Făgăraşului[3]. Întreprinderea a trebuit să fie însă lichidată la 1772, din cauza şicanelor şi greutăţilor pe care le aveau de întîmpinat întreprinzătorii din partea breslei ţesătorilor din Braşov[4].

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în toată Transilvania funcţionau două întreprinderi de vopsit fire textile, ambele fiind amplasate la Hăghig. Într-una din ele se vopseau 60—70 de măji de fire, iar în cealaltă 160 pînă la 190 de măji pe an[5].

Ca şi în alte sectoare de activitate, tot aşa şi în cazul vopsitorilor, întreprinderile cu caracter negustoresc avînd de întîmpinat rezistenţa îndîrjită a organizaţiilor de breaslă nu s-au putut dezvolta după cum o cereau împrejurările. Pînă la urmă, guberniul a şi dat cîştig de cauză breslelor, interzicînd negustorului Geanli de a se aproviziona cu fire de bumbac toarse în districtul Braşovului. Autorităţile au dispus ca el să-şi procure materia primă necesară întreprinderii sale numai din comitatele Alba, Trei-Scaune şi Odorhei[6].

MANUFACTURI DE DIVERSE ŢESĂTURI ŞI TRICOTAJE

La Timişoara au mai luat fiinţă şi alte manufacturi de ţesut. Astfel, este amintită aci o importantă întreprindere de fabricat tapiserii. Statul a angajat la conducerea ei un specialist adus din străinătate, Deschazer, căruia îi asigură de la început, pe lîngă un salar mare şi un important fond de rulment[7].

---

[1] *Industria textilă din Braşov şi Ţara Bîrsei*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 127 (nr. 300).

[2] *Ibid.*, p. 247—8 (nr. 807), 253 (nr. 825).

[3] N. Iorga, *Acte romîneşti şi cîteva greceşti din arhivele Companiei de comerţ oriental din Braşov*, Vălenii de Munte, 1932, p. 33—34.

[4] *Industria textilă din Braşov şi Ţara Bîrsei*, p. 187 (nr. 532).

[5] I. A. Demian, *o. c.*, p. 80—81.

[6] *Industria textilă din Braşov şi Ţara Bîrsei*, p. 178—9 (nr. 496).

[7] Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, p. 596 (1 iulie 1734).

O altă întreprindere de acest fel era manufactura de ciorapi, pentru conducerea căreia a fost angajat meșterul specialist Tiedler[1]. În 1737 continua să funcționeze, dar sub conducerea unor particulari, cărora le-a fost între timp arendată[2].

Tot aici mai funcționa o întreprindere de fabricat găitanuri din fire de aur și de argint, desigur pentru împodobirea uniformelor ofițerești. La 1 iunie 1737 această manufactură a fost arendată unui orășean din Timișoara, Steker[3]. Firele din sîrmă de aur și argint erau trase într-o altă manufactură din Timișoara, construită special cu această destinație. Întreprinderea și-a început, se pare, activitatea în 1732, cînd Administrația angajează în calitate de conducător pe Kork Wild, cu un salar anual de 300 de fl[4].

MANUFACTURI DE MĂTASE

Pînă în veacul al XVIII-lea, mătasea și țesăturile de mătase erau aduse în Transilvania din străinătate. Împămîntenirea procedeelor de cultivare a viermilor de mătase, precum și a toarcerii și țesutului firelor, se datorează regimului austriac. În imperiul habsburgic industria mătăsii a luat o largă dezvoltare, mai ales după ce au fost incorporate provinciile din nordul Italiei. De aci s-a răspîndit, apoi, producția și în alte părți ale imperiului.

Pe teritoriul țării noastre, cultura viermilor de mătase și industria mătăsii au luat naștere mai întîi în Banat, încă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, la stăruința celui dintîi guvernator al provinciei, mareșalul Francisc Mercy.

În vederea dezvoltării industriei s-a căutat mai întîi să se asigure hrana necesară viermilor de mătase, inițiindu-se cultivarea duzilor. În acest scop, s-au făcut mari plantații de duzi albi pe lîngă apa Begheiului, în apropiere de Palanca Nouă, dar alegerea solului nu a fost fericită și de aceea culturile au trebuit să fie părăsite, fără a mai fi altoite. Noi plantații au fost încercate, de astădată cu succes, în regiunea Vîrșețului și a Bisericii Albe[5], la Deta[6], Guttembrunn[7] și în alte localități din Banat. Pentru protejarea duzilor s-au luat măsuri aspre, mergînd pînă la pedeapsa cu moartea, pentru cei care vătămau plantațiile. Întreg aparatul administrativ din regiunile respective a primit sarcina de a îngriji culturile de duzi și de a le păzi de distrugere[8].

Pentru îngrijirea plantațiilor și creșterea viermilor de mătase au fost aduși, de către guvernatorul Mercy, coloniști italieni. Stabilirea acestora

[1] Baróti L., *o. c.*, p. 588 (6 aprilie 1728).
[2] Id., *ibid.*, p. 349 (29 iunie 1737).
[3] Id., *ibid.*, p. 601 (1 ian. 1737).
[4] Id., *ibid.*, p. 592 (7 mai 1732).
[5] Localități în R.S.F.J.
[6] r. Deta.
[7] Acum contopit în Zăbrani, r. Lipova.
[8] Fr. Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats.* Erster Theil, p. 158.

în Banat s-a făcut între anii 1719—1736, în trei etape. Cei dintîi s-au așezat în Timișoara, Ciacova[1], Freidorf[2] și Cărani[3]. Al doilea grup a fost adus în 1733, la Timișoara, iar ultimul în 1735, tot la Cărani[4].

În urma stăruințelor depuse, noile plantații au reușit și a început cultura viermilor de mătase în Banat. Pentru prelucrarea gogoșilor s-au construit două manufacturi importante, una la Timișoara și alta la Kusić[5], în apropiere de Moldova Nouă. Manufactura din Timișoara a fost amplasată în cartierul Fabrica și era prevăzută cu toate instalațiile necesare. Se aflau aici camere special amenajate pentru creșterea viermilor de mătase, apoi ateliere prevăzute cu cuptoare pentru obținerea mătasei, mașini pentru depănarea și adunarea pe mosoare a firelor, precum și războaie de țesut[6]. Întreprinderea de la Kusić a fost terminată în vara anului 1734, cînd oficiul administrativ din Moldova Nouă raportează acest lucru forurilor superioare din Timișoara[7].

Nu cunoaștem în amănunțime instalațiile interioare ale manufacturilor de mătase, dar, se pare, că erau asemănătoare celor din întreprinderile italiene. Din Italia a fost adus, de altfel, meșteșugul toarcerii firelor cu mașina. Cunoscutul cercetător al Banatului, Francisc Griselini, amintește că în Arad mai trăia încă, pe vremea călătoriilor sale din 1774—1776, meșterul care a adus, în taină, prima roată de tors, din Udine[8]. Conducătorul manufacturii din Timișoara a fost tot un italian, Clemente Rossi, care a preluat administrarea întreprinderii începînd din anul 1735[9]. Produsele locale s-au bucurat de o apreciere unanimă și cele dintîi țesături au fost destinate împodobirii altarului catedralei romano-catolice din Timișoara. Însăși împăratul Carol VI a dăruit soției sale, Elisabeta Cristina, o bucată de țesătură de mătase fabricată aici[10].

Întreprinderile de mătase au avut de suferit foarte mult în urma războiului austro-turc din 1737—39, precum și a răscoalei locale din acest timp. Activitatea lor a încetat cu totul și abia după ani de zile mai tîrziu au putut să-și reia, în parte, activitatea. Edificiul manufacturii din Timișoara a primit, de altfel, o altă destinație, fiind transformat în sediu al comandamentului militar[11]. Instalațiile manufacturii de mătase din Timișoara au fost transpuse la Vîrșeț, unde s-au pus bazele altei întreprinderi asemănătoare. La finea veacului al XVIII-lea, în Banat funcționa atît manufactura din Vrîșeț, cît și alta similară, recent construită la Timișoara[12].

---

[1] r. Deta.
[2] Înglobat în orașul Timișoara.
[3] r. Timișoara.
[4] Ilie Ghenadie, *Colonizările în Banat în secolul XVIII—XIX*, în *Analele Banatului*, Timișoara, 1930, III, nr. 3, fasc. 6, p. 19—20.
[5] În R.S.F.J.
[6] Griselini, *o. c.*, p. 158.
[7] Baróti, *o. c.*, II, p. 535 (4 iulie 1734).
[8] Griselini, *o. c.*, p. 158, n. 5.
[9] Baróti, *o. c.*, II, p. 536 (9 ian. 1735).
[10] Griselini, *o. c.*, p. 158.
[11] Id., *ibid.*, p. 158, n. 5.
[12] Jac. Fred. Miller, *Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria*, Oradea, 1793, p. 38.

Pe teritoriul Transilvaniei istorice producția de mătase a început abia la finea veacului al XVIII-lea, tot cu sprijinul direct al regimului habsburgic. Într-un ordin din 15 august 1785 al împăratului Iosif II către autoritățile guberniale locale, se face cunoscută numirea lui Gallarati ca inspector al culturii mătăsii din Transilvania[1]. Giovanni Gallarati, originar din nordul Italiei, unde industria mătăsii luase o dezvoltare deosebită în vremea aceasta, a fost căpitan în armata imperială. Fiind numit supraveghetor al plantațiilor de duzi, el a continuat să primească retribuția de căpitan, adică 870 fl. pe an, la care s-a mai adăugat 130 fl anual pentru locuință și alocație pentru întreținerea unui număr de 4 cai[2]. Obligațiile lui constau în înființarea unor pepiniere de duzi și în instruirea locuitorilor cu privire la cultura lor și a viermilor de mătase. În acest scop a distribuit gratuit sămînța de duzi și cu preț redus pe cea a viermilor de mătase. Plantațiile de duzi s-au răspîndit mai ales în jurul localităților, Deva, Orăștie, Mediaș, Sighișoara, Alba Iulia, Sebeș, Mercurea, Cincul Mare, Cohalm, Făgăraș, Brașov, Sf. Gheorghe, Năsăud, Bistrița, Dej, Cluj, Turda, Aiud și altele[3]. Gallarati și-a dat toată silința în vederea răspîndirii culturii viermilor de mătase în Transilvania. În acest scop a și scris o broșură în limba germană cuprinzînd sfaturi practice privitoare la creșterea viermilor de mătase, care a fost apoi tradusă în romînă și maghiară[4]. A angajat apoi instructori speciali, cu misiunea de a instrui populația în vederea unei cît mai bune reușite[5]. Pentru prelucrarea mătăsii brute a înființat la Sibiu — cu cheltuială proprie — o manufactură importantă, prevăzută cu toate instalațiile și mașinile necesare unei bune funcționări[6].

În această întreprindere, Giovanni Gallarati și-a investit toată averea personală, în sumă de peste 61.000 de florini. Se produceau aici tot felul de țesături, ca tafta, croisé de Tour, atlas, precum și fire de mătase[7]. Întreprinderea dispunea de ateliere speciale de depănat și vopsit mătasea, diverse mașini pentru tors, precum și de 24 de războaie de țesut[8]. În vederea unei bune funcționări, proprietarul și-a adus lucrători specialiști din străinătate. Astfel, au venit 10 din Italia, 6 de la München, 16 din Viena, 3 din Lemberg și 5 din București[9]. Producția de mătase a Transilvaniei continuă totuși să rămînă neînsemnată. În perioada 1790—1799 s-a achiziționat numai 1633 $^1/_3$ funți de mătase curată din Transilvania. Afară de aceasta, în manufactura lui Gallarati s-au mai prelucrat 2932 funți de mătase din Banat, Ungaria și Viena, precum și 3453 funți de mătase floret din producția locală[10]. În același timp, cantitatea de mătase

[1] Karlowski E., *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 244.
[2] Idem, *A selyemtermelés története Erdélyben 1848-ig* (Istoria producției de mătasă în Ardeal pînă în 1848), în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1895, p. 162.
[3] Idem, *Erdély ipara*, p. 244.
[4] Id., *ibid.*
[5] Id., *ibid.*
[6] Idem, *A selyem termelés története*, p. 177.
[7] Idem, *Erdély ipara*, p. 227.
[8] Idem, *A selyem termelés története*, p. 174.
[9] Id., *ibid.*, p. 177.
[10] Id., *ibid.*

produsă în Ungaria, Croaţia şi Slavonia a crescut în timp de douăzeci de ani de la 80 de funţi, la 12.929 funţi, pe an[1]. În preajma anului 1800, întreprinderea de fabricat ţesături de mătase de la Sibiu şi-a redus simţitor activitatea. Lucrătorii străini au trebuit să plece, fiindcă nu li se putea asigura o muncă permanentă şi nici salarii corespunzătoare. Ca urmare a acestei stări de lucruri, în manufactura sa nu a mai rămas decît un singur lucrător italian, Pietro Bozzoli şi şapte muncitori localnici[2]. Încercările disperate ale lui Giovanni Gallarati de a-şi redresa situaţia financiară printr-un împrumut din vistieria statului, s-au soldat fără rezultate mulţumitoare[3]. Lipsa de numerar l-a pus, astfel, în imposibilitate să-şi asigure achiziţionarea ritmică a materiei prime şi plata regulată a salariilor lucrătorilor, fapt care a dus la stagnarea producţiei de mătase din Transilvania.

În regiunile învecinate cu Transilvania, s-a înfiinţat o manufactură de mătase la Csaba, în Ungaria. În 1793 s-a început construcţia altei întreprinderi de mătase la Oradea, în împrejurimile căreia cultura viermilor de mătase era răspîndită mai de mult[4].

MANUFACTURI DE PIELE

Meşteşugul pielăritului este vechi în Transilvania, tot ca şi ţesutul postavului şi a pînzei, acoperind necesităţile populaţiei cu articole de îmbrăcăminte şi încălţăminte. Încă din veacul al XIV-lea găsim acest meşteşug despărţit în mai multe specialităţi, care mai tîrziu s-au constituit chiar în bresle distincte. Astfel au fost tăbăcarii, pielarii, cojocarii, blănarii şi cizmarii[5]. Prelucrarea pieilor în Transilvania a continuat să se facă mai mult în cadrul meşteşugurilor breslaşe şi a industriei casnice pînă în veacul al XIX-lea şi nu în întreprinderi manufacturiere.

Manufacturi de piele au luat totuşi naştere în Banat încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, ca urmare a nevoii de a acoperi consumul local în permanentă creştere. Cea dintîi întreprindere de acest fel a fost înfiinţată la Timişoara, în 1725, cînd printr-un ordin al guvernatorului se interzice comerţul şi prelucrarea pieilor de către particulari, în afară de importul celor turceşti, de culori negre, roşii şi galbene[6]. Măsura a fost luată, evident, în vederea protejării manufacturii erariale, care, începînd cu data de 1 ianuarie 1726, a fost arendată pe trei ani de Löw Schlesinger, cu o arendă de 300 de florini pe an[7]. Ordinele privitoare la interzicerea importului de piei, precum şi a prelucrării lor de către localnici, au continuat să fie repetate în anii viitori. Cu excepţia safianului turcesc

[1] Karlowski, *Erdély ipara*, p. 245.
[2] Idem, *A selyem termelés*, p. 177.
[3] Id., *ibid.*, p. 173.
[4] I. F. Miller, *Schedium de praesenti statu fabricarum*, p. 38, 51—2.
[5] Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania în secolul al XVI-lea*, p. 61.
[6] Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, I, p. 144 (15 dec. 1725).
[7] Id., *ibid.*, II, p. 582 (1 ian. 1726).

nu puteau fi aduse din afara granițelor Banatului nici un fel de piei prelucrate[1], iar locuitorii germani recent colonizați erau opriți cu desăvîrșire de la exercitarea acestui meșteșug[2]. Se pune chiar în vedere cizmarilor din Timișoara că le este interzisă achiziționarea pieilor de care au nevoie din altă parte, decît de la manufactura erarială locală[3].

O altă întreprindere de fabricat piele a ridicat statul la Moldova Nouă, în 1727. Cu supravegherea și conducerea lucrărilor la noua manufactură a fost însărcinat un funcționar superior din Administrația Banatului, De Jean[4].

În aceeași perioadă a luat naștere și manufactura de la Orșova, care în 1734 a fost arendată de negustorul Cristoph Schwarzert, cu 700 florini pe an[5].

Se fabricau în aceste întreprinderi tot felul de piei pentru încălțăminte, cu excepția safianului și cordovanului, care se aduceau din străinătate. Au fost luate încă de timpuriu măsuri administrative în vederea acoperirii tuturor necesităților din producția locală. În acest scop, s-au acordat înlesniri deosebite armenilor care erau specialiști recunoscuți în prelucrarea pieilor de capre. În 1747 Menas Barum cerea aprobarea autorităților pentru înființarea unei manufacturi de safian și cordovan la Timișoara[6]. Solicitantul nu numai că a primit autorizația cerută, dar i s-au acordat și două predii în condiții avantajoase[7], ca loc de pășunat pentru capre. Se pare că Menas Barun nu a reușit să înființeze însă imediat întreprinderea proiectată, pentru că în 1750 cere 2000 de florini împrumut din partea statului tocmai în vederea construirii acesteia[8]. Pînă la urmă, manufactura a fost edificată și proprietarul a adus meșteri pricepuți din străinătate. Călătorii Haugwitz și Procop, care au vizitat Banatul cu prilejul unei misiuni oficiale, în 1755, amintesc de această întreprindere. Safianul și cordovanul produs aci era de calitate egală cu mărfurile similare turcești, dar ca urmare a sistării creditelor din partea statului, producția a trebuit să fie simțitor scăzută[9].

Pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, autoritățile locale din Banat au voit să aducă din alte țări un anumit număr de armeni, tocmai în vederea extinderii fabricării așa ziselor „piei turcești", care au început să aibă o deosebită căutare în imperiul habsburgic, mai ales pentru mănuși. Adresîndu-se lui Menas Barun, proprietarul manufacturii de piele cordovan, acesta înaintează un memoriu, cuprinzînd condițiile în care un număr de 20 de familii armenești din străinătate, ar fi dispuse să se stabilească în Banat[10]. Se pare că unii au și venit, fiindcă în 1752

[1] Baróti L., *o. c.*, I, p. 147 (1 oct. 1726).
[2] Id., *ibid.*, p. 147 (4 dec. 1726).
[3] Id., *ibid.*, II, p. 283 (19 iunie 1727).
[4] Id., *ibid.*, p. 435 (28 nov. 1727).
[5] Id., *ibid.*, p. 596 (1 aug. 1734).
[6] Id., *ibid.*, I, p. 71 (2 ian. 1747).
[7] Id., *ibid.*, p. 72 (24 martie 1747).
[8] Id., *ibid.*, p. 98 (20 martie 1750).
[9] Augustin Fournier, *o. c.*, p. 402.
[10] I. Miloia, *Coloniști armeni în Banat*, în *Analele Banatului*, Timișoara, 1929, II, ian.-iunie, p. 98—101.

sînt amintiţi „fabricanţi" de cordovan la Caransebeş, care erau scutiţi de dări. Deoarece autorităţile locale i-au impus la contribuţii, forurile superioare din Timişoara au ordonat să li se restituie sumele încasate, ceea ce s-a şi îndeplinit[1].

Dar nu numai armenii din Banat s-au ocupat cu prelucrarea pieilor de capră, ci şi cei din Transilvania, îndeosebi locuitorii oraşelor Dumbrăveni, Gheorgheni şi Gherla. La Dumbrăveni producţia era mai mică, din cauza lipsei de lucrători specialişti. Cei din Gheorgheni acopereau însă nu numai necesităţile locale, dar şi exportau cantităţi însemnate de cordovan, mai ales în Ungaria. La Gherla funcţiona chiar o întreprindere manufacturieră mai importantă, care producea cordovan de culoare albă, neagră, roşie şi galbenă. Pieile prelucrate aci se desfăceau în Transilvania şi Ungaria[2].

Producţia internă a Transilvaniei nu putea acoperi însă întregul consum, aşa că se importau cantităţi însemnate de mărfuri de piele. Se aduceau din afară, mai ales din Moldova şi Ţara Romînească, piei crude, în valoare de 36.000 florini şi prelucrate de peste 10.000 fl anual[3]. Pentru remedierea acestei situaţii, comisia economică ardelană propunea intensificarea creşterii vitelor, precum şi stabilirea de taxe vamale prohibitive la exportul pieilor crude. S-a preconizat, de asemenea, premierea meşteşugarilor pielari, în raport cu valoarea producţiei lor.

Exportul de mărfuri din piele se făcea numai cu produsele curelarilor şi cizmarilor. Curelarii acopereau în întregime consumul intern şi mai exportau mărfuri de peste 12.000 fl pe an. Pantofarii şi cizmarii exportau şi ei produse în valoare de 700 fl anual, dar se importau, totodată, pantofi de la Viena, de aproape 14.000 fl pe an[4].

MANUFACTURI DE BERE

Consumul de bere în Transilvania era limitat în vremea aceasta mai mult la oraşe şi în centrele industriale cu lucrători veniţi din străinătate. Tocmai de aceea, producţia era relativ scăzută, iar numărul întreprinderilor de fabricat bere foarte redus, cu toate că nu lipseau din ţară materiile prime de bază.

Berea se obţinea prin infuziunea malţului de orz şi a hameiului şi tratarea amestecului cu drojdii în vederea fermentaţiei. Principiul fundamental al fabricării berei constă în dezvoltarea diastazei născută în orzul germinat, cu scopul de a transforma în glucoză amidonul aflat în orz.

Instalaţiile necesare în vederea fabricării berei erau destul de rudimentare şi constau din mai multe căzi în care încolţea orzul, precum şi dintr-un cuptor cu o căldare de aramă. Se mai aflau diverse vase de lemn

[1] Baróti, *o. c.*, II, p. 210 (15 iulie 1752).
[2] Karlowski E., *Erdély ipara*, p. 228.
[3] Id., *ibid.*, p. 247.
[4] Id., *ibid.*

și un anumit număr de butoaie pentru înmagazinarea berei în vederea comercializării.

Fabricarea berei fiind considerată drept un monopol seniorial, întreprinderile aparțineau totdeauna stăpînului feudal. Îndeobște, manufacturile de bere se găsesc în veacul al XVIII-lea pe domeniile Statului și înăuntrul orașelor.

În Banat, cea dintîi întreprindere de acest fel a luat naștere la Timișoara înainte de 1725, cînd se și interzice fabricarea berei de către particulari[1]. Manufactura nu era importantă, fiindcă a fost arendată, în 1727, numai cu 450 fl pe an[2]. Se vede însă că nu putea acoperi necesitățile locale, deoarece capacitatea ei va fi sporită simțitor. În 1737, Societatea comercială evreiască din Timișoara va plăti fiscului suma de 13.000 fl, pentru dreptul exclusiv de a fabrica bere timp de un an[3]. Se pare că o manufactură de bere a fost înființată la Ciclova, în apropierea întreprinderilor de la Oravița, încă din 1729[4]. La Palanca Nouă funcționa o berărie importantă, care a fost arendată, în 1736, cu 2600 florini pe an[5].

În Transilvania, cea mai veche manufactură de bere amintită în veacul al XVIII-lea, a funcționat la Sibiu, între anii 1717—1726. Întreprinderea a avut o producție ridicată, ca urmare profitul a fost însemnat. Între 8 aprilie 1717—30 noiembrie 1718 s-au produs aci 5045 $^1/_2$ butoaie cu bere, iar venitul curat s-a ridicat la suma de 11.481 fl. ung. 62 dinari[6]. În aceeași perioadă avea și Statul o întreprindere de fabricat bere în orașul Făgăraș[7].

Tot statul a ridicat o berărie în Galați[8], pe domeniul Zlatnei, a cărei construcție s-a început încă din 1769[9]. Se pare că exista o manufactură de bere și la Baia de Arieș, despre care, într-o anchetă referitoare la pagubele cauzate de cetele lui Cloșca, se amintește că ar fi fost distrusă în timpul răscoalei[10]. O întreprindere de fabricat bere poseda și orașul Bistrița, care va lua măsuri, în 1759, să fie reclădită, deoarece a fost nimicită într-un incendiu.

MANUFACTURI DE RACHIU

Fierberea rachiului și cîrciumăritul constituia în veacul al XVIII-lea, ca și în vremea dinainte, un drept de monopol pe seama stăpînului feudal. În acest veac izvoarele nu amintesc despre manufacturi centralizate

[1] Baróti, *o. c.*, I, p. 144 (15 dec. 1725).
[2] Id., *ibid.*, (1 ian. 1727).
[3] Id., *ibid.*, II, p. 597 (31 ian. 1737).
[4] Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată*, Oravița, 1938, p. 18.
[5] Baróti, *o. c.*, II, p. 597 (1 ian. 1736).
[6] Arhivele Statului Sibiu, *Fondul Brauhaus Rechnungen*, reg. nr. 1.
[7] Arhivele Statului Cluj, *Urbarium seu conscriptio dominii Fiscalis Fogorás de anno 1758.*
[8] r. Alba.
[9] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 40, 441/1769.
[10] *Ibid.*, nr. 63/1785.

de distilare a spirtului şi ţuicii, care se fabricau încă în instalaţii modeste. Întreprinderile manufacturiere de natura aceasta au apărut în Transilvania abia către mijlocul secolului al XIX-lea[1].

Numai în Banat a luat naştere în secolul al XVIII-lea o mare întreprindere de fabricat rachiul din fructe. În vremea stăpînirii turceşti, locuitorii puteau fierbe liberi ţuica din prune, plătind însă stăpînului feudal o anumită taxă după fiecare căldare[2]. Sistemul a continuat, un timp scurt, şi în timpul administraţiei austriace[3]. Cum însă Banatul a fost declarat domeniu al Coroanei habsburgice, Fiscul va căuta să-şi valorifice toate drepturile ce îi reveneau în calitatea sa de stăpîn feudal, printre altele stabilind şi monopolul asupra fierberii şi valorificării rachiului. Dreptul de monopol a fost apoi cedat unei asociaţii comerciale în frunte cu negustorul Keppesch[4], în schimbul unei însemnate arenzi. A luat fiinţă, astfel, o mare manufactură dispersată, cu sediul principal la Timişoara. Locuitorii au fost obligaţi să lucreze aci în condiţii de robotă, mai ales în ceea ce priveşte transporturile de lemne, fapt care-i determină să ajungă cu plîngerile lor pînă la Viena[5].

MANUFACTURI DE ULEI

Plantele, oleaginoasele s-au bucurat de o largă răspîndire în Transilvania, mai ales inul şi cînepa, care se cultivau atît pentru ulei, cît şi pentru fibre. Uleiul se storcea în instalaţii rudimentare, construite de ţăranii meşteşugari. Manufacturi nu sînt amintite decît în Banat, unde a luat fiinţă o astfel de întreprindere, prevăzută cu teascuri olandeze de stors uleiul. Materia primă era furnizată de seminţele de gulii (Brassica napus), plantă cultivată în Banat mai întîi pe timpul guvernatorului Mercy. Uleiul se întrebuinţa îndeosebi la prelucrarea săpunului, în industria lînei, şi pentru iluminat. Dacă era rafinat, putea fi întrebuinţat cu succes şi în locul untdelemnului[6].

MANUFACTURI DE MATERIALE DE CONSTRUCŢIE

În această categorie intră în primul rînd lemnul, care forma una din bogăţiile cele mai de seamă ale Transilvaniei, prelucrarea lui bucurîndu-se de o largă răspîndire. Scîndurile se tăiau cu fierăstrăul de mînă, dar s-a întrebuinţat pe scară largă şi joagărul, mînat de apa unui pîrîu din pădure prin intermediul unei roţi de moară. Joagărele erau răspîndite peste tot în masivele păduroase, instalaţiile fiind foarte uşor de întreţinut. În afară de lama fierăstrăului, instalaţia era construită în întregime

[1] Şt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1952, p. 7—24.
[2] P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 175—6.
[3] Szenkláray J., *Száz év Délmagyarország újabb történetéből* (O sută de ani din istoria mai nouă a Ungariei de sud), p. 192.
[4] Baróti, *o. c.*, II, p. 510 (17 martie 1721).
[5] P. Dragalina, *o. c.*, p. 176.
[6] Fr. Griselini, *o. c.*, Erster Theil, p. 157—58.

din lemn, ceea ce a contribuit, în mare măsură, la generalizarea întrebuințării acestor instalații. Din lemn se fabricau diferite mărfuri, care au constituit obiectul unui important export. Mărfuri de lemn din Transilvania se trimiteau mai ales în Ungaria[1], Moldova și Țara Românească[2]. Avea căutare la export îndeosebi cheresteaua, care era transportată cu plutele pe Mureș[3]. Articolele de tîmplărie, cum ar fi mobilele, figurau pe listele de export cu o valoare de peste 25.000 florini pe an[4]. Mărfurile din lemn fabricate la strung erau căutate, de asemenea, în străinătate, aducînd în țară mai mult de 33.000 florini anual[5]. La Brașov se executau ploști de lemn din care se exportau, în fiecare an, peste 28 000 de bucăți în Țara Românească[6].

Un alt material întrebuințat foarte mult în construcții a fost varul. Cuptoarele de var erau așezate în apropierea carierelor din care se scotea piatra de var și a pădurilor, deoarece la arderea lui se consumau cantități importante de lemne. În Banat arderea varului a luat un deosebit avînt odată cu instalarea administrației austriace, cînd s-au construit un mare număr de cuptoare în diferite părți ale provinciei. Încă din 1719 sînt amintite cele de la Caransebeș, în apropierea cărora se aflau cuptoare de ars țigle[7]. Cuptoare de ars varul mai erau și la Lipova[8]. Pe teritoriul Transilvaniei istorice, orașul Sibiu avea numeroase cuptoare la Rășinari și Poplaca. Fiecare cuptor era deservit de o echipă de 4 lucrători permanenți, în afară de cei angajați în muncile auxiliare de transport. Manufactura de ars varul a orașului Sibiu dispunea de 15 cuptoare, care aduceau, uneori, un venit de peste 2 000 florini anual[9]. Cuptoare de var avea și orașul Bistrița, muncile fiind asigurate, prin robota locuitorilor din satele învecinate[10]. Dar cele mai importante cantități de var erau produse în cadrul industriei țărănești, de către locuitorii satelor din regiunile bogate în calcar.

RENTABILITATEA ÎNTREPRINDERILOR MANUFACTURIERE

Cu toate piedicile ce stăteau în calea nașterii și dezvoltării manufacturilor în perioada destrămării orînduirii feudale, acest proces istoric n-a putut fi oprit, fiindcă întreprinzătorilor li s-au deschis largi posibilități în vederea realizării unor venituri importante din exploatările industriale. Marii proprietari feudali erau mai ales interesați în acest proces

[1] Eckhart F., *A bécsi udvar*, p. 156.
[2] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 88.
[3] Karlowski, *Erdély ipara*, p. 249.
[4] Id., *ibid.*, p. 250.
[5] Id., *ibid.*
[6] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 88.
[7] Baróti, *o. c.*, II, p. 175 (18 martie 1719).
[8] Id., *ibid.*, p. 615 (30 iunie 1750).
[9] Arhivele Statului Sibiu. Fondul *Consular-Rechnungen. Kalk-Rechnungen*, 1745—1783, reg. nr. 1—14.
[10] Virgil Șotropa, *Soarta romînilor din satele săsești*, în *Arhiva Someșană*, 1936, p. 361—62.

istoric, deoarece urmăreau cu perseverență creșterea veniturilor bănești prin valorificarea materiilor prime de pe moșiile respective. Comparînd veniturile realizate din manufacturi, cu cele provenite din exploatarea feudală a unei moșii, putem constata ușor superioritatea celor dintîi. De exemplu, statul arendase în 1758 manufactura de hîrtie de la Făgăraș cu suma de 450 fl pe an. În același timp valoarea sarcinilor feudale a locuitorilor din satul Ileni, aparținător tot de domeniul fiscal al Făgărașului, se ridica la numai 49 fl 57 cr. Erau cuprinse aci valoarea dijmelor din cereale, censul precum și toate celelalte obligații iobăgești, în afară de robotă. Socotind ziua de lucru în agricultură, la prețul mediu pe piața liberă, cu 12 cr, cele 872 zile-muncă la care erau obligați iobagii din Ileni valorau 174 fl 24 cr. Transformate în bani toate sarcinile iobagilor din Ileni abia atingeau 224 fl 21 cr[1]. Rezultă de aci că un întreg sat iobăgesc aducea proprietarului său numai o jumătate din venitul realizat prin exploatarea unei foarte modeste manufacturi, care nu avea decît cinci lucrători permanenți.

Întreprinderile industriale mari aduceau însă venituri cu mult mai importante. Astfel, valoarea producției manufacturii de sticlă din Săldăbagiu (r. Marghita) la mijlocul secolului al XVIII-lea era de 9 292 fl pe an. Scăzînd cheltuielile, cîștigul curat se ridica la suma de 4 914 fl, din care 914 fl erau socotiți drept valoarea muncilor auxiliare executate de iobagi în cadrul obligațiilor lor feudale[2]. Baronul Iosif Naláczi primea o arendă de 4 000 fl anual în primele decenii ale secolului XIX numai pentru terenul pe care s-a ridicat manufactura de faianță de la Batiz (în apropiere de Hunedoara), precum și pentru furnizarea unei cantități de 150 stînjeni de lemne de foc[3]. Manufactura de hîrtie din Sibiu, proprietate a orașului, a produs în 1756—57 mărfuri în valoare de 3 559 fl $50^1/_2$ cr, din care scăzînd cheltuielile pentru procurarea materiei prime necesară pentru fabricație, precum și salariile, rezultă un cîștig curat de 2 002 fl $27^1/_2$ cr. În același an clădirile și întregul inventar al manufacturii a fost estimat la 6 638 fl $1^1/_4$ cr[4], ceea ce înseamnă că venitul pe un singur an s-a ridicat la aproape o treime din valoarea întreprinderii. Importanța cîștigului iese și mai mult în evidență dacă ținem seama că în vremea aceasta boul costa 13 fl iar porcul îngrășat 4 fl 10 cr[5]. Tot orașul Sibiu exploata în epoca aceasta și 15 cuptoare de var la Rășinari (r. Sibiu) și Poplaca (r. Sibiu). Socotelile din 1774, de exemplu, înregistrează la venituri 2 849 fl 24 cr, iar la cheltuieli numai 892 fl[6], ceea

[1] Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea: manufactura de hîrtie de la Făgăraș*, p. 5—6.

[2] Kárffy Ödön, *Adatok a száldobágyi üveghuta történetéhez (1736—1743)*, în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1902, IX, p. 283—284.

[3] Julius Bielz, *Manufacturile de ceramică fină din Transilvania*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări*, nr. 4, 1956, p. 5.

[4] Arhivele Statului Sibiu, Fondul: *Papiermühlen Rechnungen*, 1754—1782, reg. nr. 3, 1756/1757.

[5] Arhivele Statului Cluj, Urbariul Făgărașului pe anul 1758, lista de prețuri de la p. 160—164.

[6] Arhivele Statului Sibiu, Fondul: *Kalk-Rechnungen*, 1745—1781, reg. nr. 31, 1774.

ce înseamnă că orașul a realizat din această întreprindere într-un singur an un venit curat de 1.947 fl 24 cr.

Din exploatarea tradițională a moșiilor feudale nu se puteau însă realiza sume atît de importante. Gheorghe Bánffy, guvernatorul de mai tîrziu al Transilvaniei, constata la 1775 „că venitul, împreună cu renta în natură, în multe locuri nu este nici de 5%, dar în afară de aceasta, dacă se întîmplă să fie timpul nefavorabil, cheltuielile pe care le necesită moșia depășesc folosul"[1]. Alteori beneficiile erau și mai reduse. Kelemen Beniamin, administratorul domeniilor baronului Wesselényi Miklós susține că pe la 1830 erau moșii mai slab gospodărite care nu aduceau decît 3% din valoarea lor[2].

Dar cîștigurile proprietarilor de manufacturi nu erau realizate numai din vînzarea produselor întreprinderilor respective sau din arenzi. Venituri importante aduceau și măcelăriile și mai ales crîșmele, care se găseau pe lîngă fiecare întreprindere mai importantă. Astfel, dreptul de crîșmărit la fierăria din Bocșa a fost arendat la 1724 cu 150 fl pe an[3]. Fiscul a deschis, de altfel, măcelării și crîșme pe lîngă toate manufacturile de stat din Banat, fie că erau la Timișoara, fie în alte localități. Tot așa procedau și alți proprietari. Pe lîngă manufactura de sticlă de la Săldăbagiu s-a atașat nu numai crîșmă, ci și măcelărie și brutărie. Instrucțiunile stăpînului, contele Károlyi, prevăd ca aprovizionarea cu cele necesare pe seama acestora să se facă exclusiv prin intermediul administrației domeniului. Astfel, nu numai că erau valorificate nisipurile și lemnul din păduri — materiale lipsite de valoare mai înainte — dar s-au și creiat noi posibilități pentru desfacerea produselor agricole. Tocmai de aceea, administratorul manufacturii era îndemnat să se îngrijească de aprovizionarea continuă a crîșmei cu vin, bere și țuică, și să vîndă lucrătorilor băuturi pe credit, însă numai pînă la plafonul salariilor[4]. În felul acesta proprietarul își recupera avantajos cea mai mare parte din sumele acordate drept lefuri muncitorilor din manufactură.

DESFACEREA PRODUSELOR

Produsele industriale aveau trei posibilități de desfacere: 1) statul, 2) piața internă și 3) piața externă. În cursul secolului al XVIII-lea nevoile statului în legătură cu consumul mărfurilor fabricate cresc continuu, pe de o parte datorită extensiunii aparatului de stat, iar pe de alta ca urmare a numeroaselor războaie din acest veac și a întreținerii armatei austriace de ocupație. Piața internă se dezvolta, de asemenea, pe măsura creșterii numărului țăranilor lipsiți de pămînt, ca urmare a depo-

[1] S. Jakó, *Istoricul manufacturilor de potasă de la Valea Ungurului și Călin*, p. 349.

[2] Csetri Elek, *O încercare de eliberare a iobagilor din anul 1832*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1958—1959, I—II, p. 136.

[3] Baróti L., *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, p. 577 (31 martie 1724).

[4] Kárffy Ödön, *o. c.*, p. 277—278.

sedării lor în favorul moşiei alodiale şi a divizării loturilor iobăgeşti în urma sporului natural al populaţiei. Astfel, un număr din ce în ce mai mare de ţărani nu-şi mai puteau acoperi nevoile de trai din gospodăria proprie, fiind nevoiţi să se aprovizioneze de pe piaţă. Sporirea necesităţilor claselor suprapuse, îndeosebi pentru articolele de lux, a determinat de asemenea lărgirea pieţii interne. Piaţa externă a crescut în urma încadrării ţării în imperiul austriac, Transilvania fiind astfel cuprinsă în marele circuit economic european.

Mica producţie de mărfuri şi industria casnică nu mai puteau satisface însă în secolul al XVIII-lea necesităţile mereu crescînde ale pieţii, determinînd astfel la început apariţia unor ateliere lărgite, apoi a manufacturilor.

Dar industria casnică concura nu numai produsele manufacturiere, ci şi pe meşterii breslaşi. Aşa locuitorii romîni din districtul Bistriţei se plîng guvernului că fierarii, pielarii, rotarii, ţesătorii şi altfel de meşteri din Bistriţa îi opresc să se îndeletnicească cu meseriile casnice, deşi meşteşugarii bistriţeni se ocupă cu agricultura. De multe ori meşterii bistriţeni îi călcau în satele lor confiscîndu-le uneltele şi marfa aflată, provocîndu-le astfel pierderi simţitoare[1]. Meşterii din Cisnădie cer autorităţilor ca ţăranii mărgineni să fie îngrădiţi în privinţa ţesutului postavului ţărănesc, iar ţăranilor saşi să li se interzică portul ţundrelor romîneşti[2].

Cauza principală pentru care industria casnică putea concura manufactura şi producţia breslaşă trebuie căutată în împrejurarea că era cel mai strîns legată de masa mare a consumatorilor, în ceea ce priveşte preţul şi calitatea mărfurilor. Ca urmare, industria casnică va lua în veacul al XVIII-lea o dezvoltare necunoscută înainte, pe măsura lărgirii pieţii interne.

În ceea ce priveşte calitatea produselor industriale ardeleneşti, ea lăsa mult de dorit. La mijlocul secolului al XVIII-lea se constată că postavul fabricat aici nu corespunde nici măcar pentru îmbrăcămintea soldaţilor de rînd[3]. Basmalele fabricate în Transilvania la sfîrşitul aceluiaşi veac nu puteau concura pe cele importate, cu toată depărtarea de la care erau aduse, deoarece erau mai scumpe şi mult inferioare din punct de vedere calitativ[4]. În manufacturile de pălării se produceau mărfuri de calitate inferioară, pălăriile mai bune fiind importate de la Viena[5]. Chiar praful de puşcă de calitate superioară trebuia importat, deoarece manufacturile de la Alba Iulia şi Sibiu produceau numai din cel ordinar[6]. Coasele produse în atelierele de la Hunedoara erau mai bune, totuşi consumatorii preferau pe cele din Stiria, ceea ce determină

[1] Vasile Bichigean, *Material documentar*, în *Arhiva Someşană*, Năsăud, 1933, p. 205—206.

[2] I. Moga, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei*, p. 133.

[3] Id., *ibid.*, p. 134—5.

[4] Joseph Keméný, *Chronologische Darstellung...*, p. 186.

[5] I. A. Demian, *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie*, II, p. 79.

[6] Id., *ibid.*, p. 86.

comisia gubernială transilvană să propună forurilor competente imitarea întocmai a uneltelor agricole importate[1].

Mărfuri de lux pe seama claselor suprapuse nu se produceau, necesitățile lor fiind acoperite numai prin import. Se aduceau din străinătate postavurile fine, găitanuri de aur, pînză fină, articole de galanterie, pantofi de damă, zahăr, precum și alte mărfuri de lux. Valoarea acestor importuri atingea peste 250.000 fl anual[2], într-o perioadă cînd întreg exportul țării abia trecea de 450.000 fl pe an[3].

Cu toată slaba dezvoltare a industriei manufacturiere, exportul Transilvaniei în secolul al XVIII-lea era format în cea mai mare parte din produsele acestor întreprinderi.

La export în primul rînd se situează mărfurile din fier, produse îndeosebi la Reșița, Bocșa și Hunedoara. Compania de comerț din Banat făcea exporturi nu numai în Moldova, Țara Romînească, Turcia, dar și în Rusia. Astfel la 1763 Dimitrie Ladighin, consilier al țarului, a transmis companiei o importantă comandă de unelte agricole destinate țăranilor din Ucraina, coasele și secerile comandate urmînd să fie expediate pînă la Galați pe drumul Dunării[4]. Cît de importantă era manufactura de fier de la Reșița către sfîrșitul secolului al XVIII-lea se poate constata din faptul că a primit din partea regatului Neapolului o comandă de 20 000 de ghiulele[5], fără ca munca să fie încetinită în alte secții. Manufactura de fier a Statului de la Hunedoara exporta la sfîrșitul secolului al XVIII-lea anual produse în valoare de cca 40 000 fl[6]. Administrația minelor de fier din Transilvania trimite chiar un agent special la București în vederea plasării fierului brut și prelucrat[7].

Hutele de sticlă exportau o bună parte din produsele lor în Moldova și Țara Romînească, unde aveau o piață de desfacere largă și sigură. Pălării se exportau în Turcia și Bucovina în valoare de 13—14 mii fl anual[8]. Hîrtia nu lipsește de pe listele mărfurilor trimise în Moldova și Țara Romînească de către negustorii brașoveni[9]. Hamurile, curelele și alte fabricate din piele, funiile și frînghiile, precum și articolele de tîmplărie trecute peste granță[10] sînt produse meșteșugărești breslașe.

ADMINISTRAREA ȘI CARACTERUL MANUFACTURILOR

Din cele expuse pînă aci se constată limpede preponderența investițiilor de stat în industria manufacturieră, față de cele particulare. Manufacturile de stat nu numai că erau mai numeroase, dar se distingeau și

[1] Karlowski E., *Erdély ipara*, p. 248.
[2] Id., *ibid.*, p. 253.
[3] I. A. Demian, *o. c.*, p. 90—91.
[4] Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și explorările orientale*, București, 1930, p. 41.
[5] Gh. Molin, *Reșița*, p. 8.
[6] Karlowski E., *o. c.*, p. 248.
[7] Gheron Netta, *o. c.*, p. 109, anexa 5.
[8] Karlowski E., *o. c.*, p. 241.
[9] N. Iorga, *Brașovul și romînii, Studii și documente*, X, p. 23.
[10] I. A. Demian, *o. c.*, p. 88.

prin marea lor capacitate de producţie în raport cu întreprinderile nobiliare şi chiar negustoreşti. Dar pentru stat ele însemnau o povară grea, deoarece întreţinerea lor cerea mereu sume mari de bani. Lipseau, de altfel, şi specialiştii pricepuţi în domeniul conducerii, aşa că probabil bilanţurile se încheiau cu deficite însemnate. Ca urmare statul va căuta să le cedeze particularilor în schimbul unor arenzi în bani. Arendatorii se recrutau de obicei din rîndurile funcţionarilor imperiali, care cunoşteau amănunţit situaţia întreprinderilor respective; participau însă la acest proces şi persoane particulare.

Astfel domeniul de la Hunedoara, dimpreună cu 3 fierării aşezate pe rîul Cerna au fost arendate înainte de 1736 consilierului imperial Hoffnungswald. De la 1 ianuarie 1737 s-a încheiat un nou contract de arendare pe 6 ani, pînă la sfîrşitul lui decembrie 1742[1]. Hutele de sticlă din Banat au fost arendate în 1734 pe $4^1/_2$ ani unui funcţionar de la manufactura de sticlă din Călina, cu numele Pracht[2]. Manufactura de piele de la Timişoara a fost cedată unei societăţi: Phann et Comp., stabilindu-se în contract dreptul de monopol al întreprinderii în întreg Banatul în ceea ce priveşte prelucrarea pieilor[3]. În 1747 se dă chiar un ordin general de arendare a tuturor întreprinderilor înfiinţate cu banii Statului, după ce, în prealabil urmau să fie vîndute toate mărfurile aflate în depozit[4]. Se arendează acum chiar şi întreprinderile legate direct de apărarea ţării, cum sînt cele două manufacturi pentru fabricarea prafului de puşcă, Statul rezervîndu-şi însă în acest caz dreptul de a achiziţiona la un preţ dinainte stabilit întreaga lor producţie[5].

Dezvoltarea industriei manufacturiere din Transilvania nu ar fi fost posibilă nici în forma redusă cum s-a constatat dacă statul nu ar fi sprijinit acest proces. Cele mai de seamă din aceste măsuri au fost de ordin vamal, mărfurile importate din afara imperiului austriac fiind supuse la taxe prohibitive. Dar nu numai atît. Pentru a permite dezvoltarea unor ramuri a industriilor locale se iau măsuri de interzicere a importului chiar şi în privinţa mărfurilor austriace. Astfel, în 1728 socotindu-se că manufacturile de fier de la Bocşa pot acoperi consumul intern al Banatului, se interzice cu desăvîrşire importul fierului nu numai din străinătate, ci şi din Ungaria, Transilvania, ba chiar şi din Stiria[6]. Tot aşa se opreşte aducerea în Banat a pieilor lucrate, încă din 1729, pentru ca manufactura erarială de piele din Timişoara să-şi poată desface cu uşurinţă produsele[7], protecţionismul menţinîndu-se chiar şi după arendarea ei[8]. De avantaje asemănătoare se bucura şi întreprin-

[1] Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, p. 35 (1736 dec. 12).

[2] Id., *ibid.*, I, p. 513 (1734 sept. 24).

[3] Id., *ibid.*, p. 193 (1742 iulie 14) şi p. 194 (1743 mai 20).

[4] Id., *ibid.*, p. 78 (1747 dec. 11).

[5] I. A. Demian, *o. c.*, p. 85.

[6] Baróti L., *o. c.*, I, p. 151 (1728 mai 26).

[7] Id., *ibid.*, p. 153 (1729 ian. 12).

[8] Id., *ibid.*, p. 194 (1743 mai 20).

derea de fabricat bere din Timișoara[1]. Dar nu numai manufacturile de stat beneficiau de ocrotire; inițiativa particulară era și ea sprijinită. Așa clericului armean Menas Barum, înființînd o manufactură de prelucrare a pieilor la Timișoara i se acordă două predii bune pentru pășunatul caprelor[2], din a căror piei urma să se fabrice safian și cordovan. A primit chiar și subvenții bănești, care odată sistate au dus însă la micșorarea producției[3].

Protecționismul nu se întindea însă și asupra teritoriului Transilvaniei istorice, decît atunci cînd era cazul să fie sprijinit vreun reprezentant al burgheziei austriace. Astfel marele negustor vienez de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea Dominic de Lazia, solicitînd autorizație pentru întemeierea unei manufacturi pentru rafinat zahărul în Transilvania, cere unele scăderi de taxe vamale. Guvernul imperial îi acordă ușurările cerute, acordîndu-i în plus alte multe avantaje, cum ar fi păsuirea achitării acestor taxe cu 3 luni de la data exportului sau importului, scutirea casei sale și a tuturor lucrătorilor de orice dări și sarcini publice, precum și alte privilegii. Pînă la urmă manufactura nu a putut lua ființă, deoarece comisia guvernamentală a Transilvaniei însărcinată să înainteze dietei un raport în această problemă nu a fost de acord cu dispozițiile primite de la Viena[4].

Bilanțul sărac al manufacturilor negustorești indică fără îndoială gradul de înapoiere al Transilvaniei pe drumul dezvoltării capitaliste din epoca respectivă. Dar tendința capitalului comercial de a se transforma în capital industrial nu a putut fi decît stînjenită și nu oprită. Marx a arătat cum capitalul format prin camătă și comerț a fost împiedicat să se transforme în capital industrial, la țară de modul de organizare feudal, iar la oraș de modul de organizare corporatist. Ca urmare, cele dintîi manufacturi din Anglia s-au stabilit în porturile maritime de export sau în diferite puncte de la țară, în afara vechii organizări a orașelor și a organizațiilor de breaslă[5].

Înăuntrul granițelor Transilvaniei capitalul comercial nu avea însă această posibilitate, trebuind astfel să se adapteze condițiilor specifice locale. Dacă înființarea manufacturilor centralizate era legată de anumite aprobări și autorizații, nimic nu împiedeca pe negustori să întrebuințeze munca la domiciliu, atît de caracteristică perioadei manufacturiere din întreaga Europă. Mîna de lucru era recrutată din rîndurile sărăcimii orașelor și a țărănimii lipsite de pămînt sau cu pămînt puțin. Cazul din urmă nu putea însă exista alături cu dependența feudală, țăranii trebuind să fie oameni liberi. Ca urmare, munca la domiciliu va înflori și se va generaliza numai în scaunele săsești și secuiești, unde țărănimea era îndeobște liberă, iar procesul de diferențiere la sate începuse încă de mult.

---

[1] Baróti L., *o. c.*, p. 144 (1725 dec. 15).
[2] Id., *ibid.*, p. 71 (1747 ian. 2).
[3] Augustin Fournier, *Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, p. 402.
[4] Karlowski E., *Erdély ipara*, p. 255.
[5] Karl Marx, *Capitalul*, ed. a 2-a, 1948, p. 663—664.

Fenomenul întrebuinţării muncii la domiciliu poate fi urmărit mai bine în industria ţesutului pînzei şi a postavului. Negustorul va încerca mai întîi să achiziţioneze o cantitate cît mai mare de materii prime pe care le revindea cu cîştig meşteşugarilor, în stare brută. Procesul era înlesnit de faptul că lîna, bumbacul, ba chiar inul şi cînepa se importau în mare parte din Moldova şi Ţara Românească. Încă din anul 1755 postăvarii din Braşov se plîng că un negustor a exoperat din partea Domnului Ţării Româneşti dreptul de monopol în ceea ce priveşte achiziţionarea de lînă şi cer autorităţilor să intervină pentru anularea lui[1].

Într-o nouă etapă negustorii vor căuta să toarcă lîna, bumbacul, inul şi cînepa pe cont propriu, revînzînd apoi cu cîştig sporit firele de-a dreptul ţesătorilor. Procedeul era uşurat de faptul că meşteşugarii nu dispuneau de capitaluri suficiente ca să se poată aproviziona pe cont propriu cu materia primă necesară unei perioade întregi de lucru. Tocmai de aceea, conducerile unor oraşe cer guvernului să se acorde meşterilor credite avantajoase din partea statului, în vederea procurării materiei prime[2], cereri rămase, bineînţeles, fără urmări. Cît de răspîndită era munca la domiciliu se poate constata din rapoartele întocmite la sfîrşitul veacului al XVIII-lea de unele oraşe şi organizaţii scaunale. Sighişoara raportează că în cele mai multe case din oraş se torc fire şi că un număr mare de familii nu au alt mijloc de existenţă decît acest meşteşug[3].

Toarcerea bumbacului era atît de răspîndită, încît nu numai că se acopereau necesităţile interne, dar rămînea şi un surplus însemnat pentru export. Bumbacul brut importat era prelucrat în fire de către familiile ţărăneşti sărace din scaunele Odorhei, Sigişoara, Trei Scaune şi Ţara Bîrsei[4].

Compania negustorilor romîni din Braşov arată într-un memoriu de la începutul secolului al XIX-lea că „numai pentru toarcerea firelor de bumbac plătim populaţiei sărace anual 743.600 fl“[5].

Valoarea firelor creştea însă şi mai mult dacă erau furnizate ţesătorilor gata vopsite, în care scop vor fi aduşi meşteri pricepuţi din străinătate. Astfel negustorii Ion Vlad, Dumitru Vlad şi Stoica Stoicovici din Braşov fac la 1769 o tovărăşie cu meşterul vopsitor Trandafil Nicolae din Tîrnovo, cu scopul de a înfiinţa un atelier de vopsitorie. Meşterul se angajează să înveţe în acest timp un om al lor „din fundament“ meşteşugul vopsitului. Negustorii vor furniza tortul, vopselele, precum şi instalaţiile necesare, iară profitul se va împărţi între copărtaşi[6].

Cu timpul negustorii nu vor mai vinde firele, ci le vor distribui ţesătorilor spre a fi ţesute în schimbul unei plăţi în numerar. Nu vor

---

[1] Karlowski E., *Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben* (Relaţiile comerciale ale Ungariei în 1755), în *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1897, IV, p. 410.

[2] Id., *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 232.

[3] Id., *ibid.*

[4] Id., *ibid.*, p. 233.

[5] I. Moga, *Înfiinţarea gremiului comercial romîn din Braşov*, p. 13.

[6] N. Iorga, *Acte romîneşti şi cîteva greceşti din arhivele Companiei de comerţ oriental din Braşov*, p. 33—34.

face însă apel la meșterii breslași, legați de statutele și obiceiurile breslelor, ci la populația săracă de la orașe și de la sate. Se ajunge astfel ca unele regiuni să se specializeze în fabricarea unui anumit produs. Astfel la Brașov lucrau în 1803 nu mai puțin de 620 de țesători romîni la fabricarea păturilor pentru cai și la găitane[1]. Țărănimea săracă din scaunele secuiești Sepsi și Kezdi s-a specializat în toarcerea și țesutul cînepii, pînza produsă exportîndu-se mai ales în Ungaria[2]. În ținutul Făgărașului torsul și țesutul lînii era atît de răspîndit încît se făcea aproape în fiecare localitate. Postavul era apoi achiziționat de negustori și vîndut dincolo de Olt și în Banat[3].

Capitalul comercial pătrunde și în gospodăria feudalului, unde fructifică materiile prime din cadrul domeniului, contribuind astfel la destrămarea vechii orînduiri sociale. Fără aportul capitalului negustoresc nobilul nu-și putea valorifica bogățiile solului și ale subsolului moșiei sale, care rămîneau astfel lipsite de valoare. De aceea, feudalul este nevoit să ceară avansuri în vederea valorificării ca marfă a produselor gospodăriei sale. Negustorul profită de această strîmtoare a proprietarului feudal impunîndu-și condițiile în ceea ce privește prețul de cumpărare a mărfurilor, stabilindu-și totodată dreptul de a cumpăra singur întreaga producție. Nobilimea a fost silită să facă apel la capitalul negustoresc mai ales atunci cînd voia să înființeze întreprinderi cu caracter manufacturier, cînd avea deci nevoie de investiții de capital. Astfel doi negustori acordă la 1798 un avans de 700 fl lui Kemény Simon, în vederea continuării fabricării potasei în pădurea de la Chieșd (r. Șimleu). În schimb proprietarul se obligă să furnizeze negustorilor cel puțin 200 de măji de potasă, avînd de asemenea prioritate la cumpărarea potasei fabricate în plus peste această cantitate[4].

Nu cunoaștem încă mai îndeaproape relațiile existente între negustori și populația muncitoare care lucra pe seama lor. Din faptul că munca la domiciliu a fost mai răspîndită în regiunile agricole puțin fertile se poate trage însă concluzia că ea reprezenta o ocupație complimentară a familiilor țărănești sărace. Fără îndoială că în această muncă erau antrenați îndeosebi copiii și femeile. Lucrătorii nu erau încă desprinși de mijloacele lor de producție, uneltele fiind de altfel, rudimentare. Pentru tors erau suficiente furca și fusul, iar țesutul se executa la războiul casnic, care se afla mai în fiecare gospodărie. Munca la domiciliu de la orașe se executa, de asemenea, cu uneltele lucrătorului și cu participarea membrilor familiei sale în procesul de producție. Datorită acestor împrejurări, negustorul putea să-și valorifice capitalul în condiții mai avantajoase pentru dînsul, decît dacă ar fi fost nevoit să facă investiții costisitoare și mai ales riscante înființînd manufacturi centralizate.

---

[1] I. A. Demian, *o. c.*, II, p. 80.

[2] Id., *ibid.*, p. 78.

[3] Karlowski E., *Erdély ipara a XVIII-ik század végén*, p. 226.

[4] Arhivele Statului Cluj, Fondul *Fam. Kemény*, XXXII/1197.

FORȚA DE MUNCĂ

Izvoarele documentare din vremea aceasta sînt unanime în a arăta că procesul nașterii și dezvoltării industriei manufacturiere din Transilvania a fost stînjenit, în mare măsură, din cauza greutăților ce se întîmpinau la recrutarea brațelor de muncă[1]. Raritatea mîinii de lucru a fost determinată de stratificarea societății în clase și pături sociale mai mult sau mai puțin rigide, și îndeosebi de faptul că o mare parte a țărănimii nu era liberă. Ca urmare, forța de muncă stătea mai mult la dispoziția domnilor de pămînt, în rîndul cărora se numărau nu numai feudalii particulari, dar și biserica și statul. De aceea lucrătorii din industria manufacturieră a Transilvaniei, în secolul al XVIII-lea, erau în cea mai mare parte iobagi și munceau în condiții de robotă. Fără munca depusă de țărănimea legată de glie în cadrul obligațiilor feudale, nici nu ar fi putut lua ființă multe din manufacturile pe care le găsim amintite în acest veac.

Întrebuințarea muncii iobăgești în manufacturile din Transilvania era obișnuită și în secolul al XVII-lea. Fierăriile de la Hunedoara funcționau, la sfîrșitul acestui veac, numai cu robota iobagilor de pe domeniu. În sarcinile iobăgești ale locuitorilor intra și obligația de a face toate lucrările cerute la „minele de fier". Ei trebuiau să îndeplinească nu numai muncile auxiliare, cum era scosul și căratul minereului, arderea cărbunilor de lemn și diferitele transporturi, dar și lucrul în ateliere. Chiar și meșterul, care conducea procesul de fabricație al fierului, era iobag[2]. În vederea unei bune desfășurări a muncii, fiecărui atelier le erau repartizate cîteva sate de pe domeniu, a căror locuitori lucrau numai pe seama fierăriei respective[3]. Situația a rămas neschimbată și în viitor. La începutul veacului al XVIII-lea, arendașul Görög Kristof, a deschis noi mine de fier și a construit alte cîteva fierării, folosind tot muncă iobăgească[4]. După ce domeniul Hunedoarei a trecut în patrimoniul statului, sistemul robotei la „minele de fier" a continuat să rămînă și pe mai departe în ființă. I s-au adus, însă, unele modificări. În primul rînd, meșterii specialiști n-au mai fost recrutați dintre localnici, ci aduși din străinătate, iar în al doilea rînd, lucrătorii iobagi din ateliere au început să fie salarizați. Aducerea specialiștilor din afara granițelor era absolut necesară, odată ce s-a împămîntenit aci o tehnică nouă și s-a introdus fabricarea unor mărfuri necunoscute pînă atunci în producția manufacturieră a Transilvaniei. Dacă se găseau lucrători pricepuți în țară, și mai ales dacă procesul de fabricație nu pretindea introducerea unei tehnici noi, statul nu apela la mîna de lucru străină.

---

[1] Karlowski Endre, *Erdély ipara*, p. 256.
[2] D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea*, p. 67—75.
[3] Id., *ibid.*
[4] Veress Endre, *Hunyadmegye bányászatának múltja*, p. 144.

Cînd de pe domeniul unde se ridicau manufacturi nu se puteau recruta lucrătorii necesari, statul îi aducea de pe alte moșii ale sale. Astfel, la moara de hîrtie din Făgăraș, muncitorii proveneau din iobagii de pe domeniile statului de la Mălăncrav și Dumbrăveni[1]. Bineînțeles, muncile exterioare erau asigurate și aci, ca pretutindeni în manufacturile statului, de iobagii fiscali din satele apropiate[2]. Numărul de zile obligatorii varia după necesități și obicei. La sticlăria statului de la Porumbac[3], iobagii din sat trebuiau să servească trei zile pe săptămînă cu brațele sau două cu vitele, la orice fel de munci în folosul manufacturii. Jelerii prestau și ei două zile cu brațele sau una cu carul[4]. Pînă cînd și țiganii iobagi trebuiau să-și îndeplinească obligațiile feudale, tot în felul acesta. Astfel, cei de pe domeniul Făgărașului executau lucrări de fierărie la podul de peste Olt, din orașul Făgăraș, la manufacturile domeniale, precum și oriunde s-ar fi simțit nevoia[5].

O situație asemănătoare exista și în Banat. Aci stăpînirea habsburgică a considerat pe toți locuitorii provinciei ca iobagi fiscali și, ca atare, i-a obligat să lucreze în condiții de robotă. Locuitorii iobagi au lucrat nu numai la canalizări și fortificații, dar și în mine și manufacturi. Învățatul italian Francisc Griselini, care a vizitat Banatul în 1774, arată că romînii și sîrbii trebuiau să lucreze în condiții de robotă la minele statului, chiar și atunci cînd acestea erau arendate unor societăți particulare[6]. Varul, țiglele, scîndurile, precum și celelalte materiale de construcție, erau confecționate exclusiv prin robotă[7]. La construcția manufacturii de fier din Reșița, în 1759, au lucrat permanent 200 pînă la 224 de lucrători cu brațele și alți 48 cu carele, recrutați cu toții dintre iobagii satelor învecinate[8]. Întrebuințarea muncii obligatorii în manufacturi a continuat în Transilvania și după publicarea patentei de eliberare din 1785, cînd a fost desființată servitutea personală. Prin acest act sarcinile iobăgești nu au fost însă desființate, așa că obligațiile de muncă în întreprinderile manufacturiere au rămas în vigoare și pe mai departe.

În afara lucrătorilor recrutați din categoriile iobăgești statul a folosit în manufacturile sale și muncitori liberi. Aceștia erau aduși mai adeseori din străinătate, atunci cînd se urmărea introducerea unor procedee tehnice mai avansate față de cele locale. De asemenea, s-a simțit nevoia mîinii de lucru străine în manufacturile din Banat, unde, ca urmare a situației economice mai înapoiate, nu se puteau recruta spe-

[1] Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania*, p. 13.
[2] Id., *ibid.*
[3] r. Sibiu.
[4] Arhivele Statului Cluj, Fondul urbarii: *Conscriptio seu urbarium dominii Also-Porumbakiensis (de anno 1766). Servitia jobbagionum*, p. 100.
[5] Arhivele Statului Cluj, Fondul urbarii: *Urbarium seu conscriptio dominii fiscalis Fogoras de anno 1758, Servitia Zingarorum*, p. 180.
[6] Francisc Griselini, *o. c.*, Zweiter Theil, p. 65.
[7] Baróti, *o. c.*, II, p. 175 (18 martie 1719) și p. 24 (13 aprilie 1726).
[8] Gh. Molin, *Reșița. Monografia orașului, uzinelor și domeniilor*, p. 8.

cialişti dintre localnici. Cei dintîi lucrători străini au fost aduşi în Banat pe timpul guvernatorului Mercy, cînd un mare număr de meşteşugari italieni s-au stabilit aci[1]. Nu au lipsit însă lucrători nici din alte ţări mai înaintate pe calea producţiei industriale. Astfel, în 1722, au sosit din Boemia topitori de metale şi maiştri pentru ciocanele de apă[2]. Din Hanovra se aduceau, în aceeaşi perioadă, specialişti la cuptoare şi topitorii[3]. Muncitori străini a adus statul şi în Transilvania, mai ales în vederea dezvoltării mineritului şi a construcţiei noilor ateliere de fier de la Hunedoara[4].

Nu se apela însă la mîna de lucru adusă din străinătate, dacă se putea înlocui cu lucrători localnici, care erau angajaţi în condiţii mult mai avantajoase pentru stat. Astfel, meşterul morii de hîrtie din Făgăraş, a fost iobag fiscal eliberat[5]. Întreprinderile manufacturiere ale oraşelor din Transilvania foloseau, de asemenea, mîna de lucru recrutată din sînul ţărănimii dependente de localitatea respectivă. Aşa a fost cazul oraşelor Sibiu şi Bistriţa. Sibiul a întrebuinţat forţa de muncă iobagă în manufactura de alaun de la Sebeşul de Jos şi mai ales la cuptoarele de var. Toate muncile legate de arderea varului erau îndeplinite de locuitorii din Răşinari şi Poplaca, amîndouă sate dependente ale Sibiului[6]. Probabil şi manufacturile aflate în hotarul oraşului, mai ales cele de hîrtie sau bere, au întrebuinţat forţa de muncă iobăgească, însă numai la lucrările auxiliare, cum ar fi transporturile de materii prime şi reparaţiile exterioare. În interiorul întreprinderilor aflate pe teritoriul oraşului s-au folosit însă numai lucrători liberi. Aceeaşi situaţie o aflăm şi la Bistriţa. Oraşul obligă locuitorii districtului, care erau consideraţi iobagi, să muncească la reclădirea manufacturii de bere, nimicită într-un incendiu[7]. Tot aşa, s-a impus şi arderea varului fără plată, în condiţii de robotă, ceea ce a provocat, de altfel, protestul populaţiei interesate[8]. La muncile interioare s-au folosit însă şi aci numai lucrători liberi, salariaţi.

Proprietarii de manufacturi proveniţi din rîndurile feudalilor particulari au întrebuinţat în întreprinderile lor aproape exclusiv munca iobagă. La moara de hîrtie a contelui Haller de la Roşcani[9], numai meşterul era om de condiţie liberă, ceilalţi lucrători fiind recrutaţi din

---

[1] Fr. Griselini, *o. c.*, I, p. 157—58.

[2] Baróti, *o. c.*, I, p. 12 (13 iulie 1722).

[3] Id., *ibid.*, p. 12 (7 iunie 1723).

[4] Arhivele Statului Cluj, *Arhiva minieră a Tezaurariatului Transilvaniei*, nr. 421/1782.

[5] Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania*, p. 14.

[6] Arhivele Statului Sibiu. Registrul indice al Magistratului, 1771—1773, lit. P, nr. 854.

[7] Virgil Şotropa, *Răboaje din trecut*, în *Arhiva Someşană*, 1924—26, p. 73.

[8] Idem, *Soarta romînilor din satele săseşti*, în *Arhiva Someşană*, 1936, p. 361—62.

[9] r. Ilia.

rîndul iobagilor de pe moșie[1]. Specialiștii angajați erau obligați prin contract să învețe meșteșugul respectiv pe lucrătorii iobagi puși la dispoziția lor în acest scop de către proprietar[2]. Odată învățată meseria, stăpînul nu șovăia să-i pună în fruntea producției. Astfel, contele Károly a însărcinat pe un iobag de al său, Stanciu Florea (Stank Flora), să conducă manufactura de sticlă de la Săldăbagiu[3]. În instrucțiunile pe care le dă acestui meșter, i se cere să ademenească pe copiii iobagilor romîni și unguri de pe moșie, ca să învețe meșteșugul fabricării sticlei. Odată deprinși, urmau să fie puși la lucru în manufactură[4]. Contele Károlyi Sándor, stăpînul acestei întreprinderi, mărturisește deschis intenția sa de a întrebuința în sticlărie numai munca iobagilor proprii[5]. Specialiștii nu puteau fi însă recrutați dintre iobagi decît în cazuri excepționale, așa că feudalul era nevoit să apeleze și la serviciile muncitorilor liberi, cum a procedat familia Haller, amintită mai sus. Uneori aceștia erau aduși cu mari sacrificii bănești chiar din străinătate. Contele Kálnoki Antal angajează meșteri sticlari din Stiria și Boemia pentru manufactura sa de la Zălan[6]. Aci și muncile auxiliare, cum ar fi tăiatul lemnelor și transporturile, se execută cu lucrători liberi, sau poate de către iobagi fugiți de pe alte moșii. Cu vremea, lucrătorii și-au întemeiat gospodării pe locurile defrișate, statornicindu-se astfel în jurul sticlăriei. În felul acesta au ajuns însă într-o dependență strînsă față de stăpîn, pe moșia căruia s-au așezat, dependență de care nu s-au putut elibera decît după 1848[7].

Dacă întreprinzătorii feudali nu-și puteau recruta decît cu greutate forța de muncă necesară în manufacturi, particularilor le era aproape cu neputință să dispună de mîna de lucru ieftină și numeroasă de care aveau nevoie. Singurele surse interne de unde s-ar fi putut aproviziona cu brațe de muncă erau țărănimea liberă și orășenimea, categorii sociale restrînse ca număr, în raport cu marea masă a iobăgimii. În sînul țărănimii libere, procesul de diferențiere era însă abia la începutul lui în veacul al XVIII-lea, așa că nu existau încă pături mai largi de țărani lipsiți de pămînt, care ar fi fost nevoiți să-și agonisească traiul vînzîn-

---

[1] Arhiva Academiei R.P.R.—Fil. Cluj, Fond. *Fam. Kornis*, P. 35, fasc. XVII, nr. 4. Din contractul încheiat cu meșterul de fabricat hîrtie Andrass Maurer, la 16 decembrie 1771.

[2] Astfel, Fridrich Daniel Gekke, fiind angajat meșter al morii de hîrtie de la Roșcani, a fost obligat să învețe fabricarea hîrtiei și pe ceilalți lucrători din manufactură, iobagi ai proprietarului. Vezi Arhiva Academiei R.P.R.—Fil. Cluj, Fond. *Fam. Kornis*, P. 25, fasc. XVIII, nr. 2. Din contractul încheiat între Sofia Daniel, soția guvernatorului Haller și Fridrich Daniel Gekke, la 1 septembrie 1761.

[3] Sághelyi Lajos, *A magyar üvegesipar története*, p. 170—71.

[4] Kárffy Ödön, *Adatok a száldobágyi üveghuta történetéhez*, p. 280—81, „...Kötelessége, hogy oláh vagy magyar örökös jobbágyaim fiait s fickókat magához édesgesse, azokat üveg csinálásra tanitsa és annak üdejében munkára béállitsa..." (...are datoria [Stanciu Florea] să atragă pe fiii și feciorii iobagilor mei veșnici, romîni sau maghiari, să-i învețe facerea sticlei și să-i pună, la timpul său, la lucru...").

[5] Id., *ibid.*, p. 281.

[6] Orban Balázs, *A Székelyföld leírása*, p. 17.

[7] Id., *ibid.*,

du-şi forţa de muncă în manufacturi. Meşteşugarii de la oraşe dispuneau şi ei de instalaţii şi unelte, astfel că nici din rîndul acestora nu se puteau recruta lucrători pe seama întreprinderilor industriale. Ar mai fi rămas doar categoriile celor lipsiţi de mijloace de producţie, dar aceştia erau puţini, numărul locuitorilor oraşelor fiind mic, în raport cu populaţia totală a ţării. S-a recurs atunci la femeile şi copiii păturilor mai nevoiaşe, prin sistemul muncii la domiciliu. Oraşul Sighişoara raporta, la finea veacului al XVIII-lea, că în cele mai multe case din oraş se torc fire şi că un mare număr de familii îşi asigură existenţa doar cu acest meşteşug[1]. Compania negustorilor romîni din Braşov arăta, într-un memoriu de la începutul secolului al XIX-lea, că, „numai pentru toarcerea firelor de bumbac plătim populaţiei sărace anual 743.600 fl"[2]. Bumbacul era prelucrat în fire şi de familiile ţărăneşti mai sărace din scaunele Odorhei, Sighişoara, Trei Scaune şi Ţara Bîrsei[3]. Toarcerea firelor de bumbac, în şi cînepă era de altfel încurajată pe toate căile de autorităţi, celor mai bune torcătoare acordîndu-li-se premii în bani.

Dar cu aceasta problema acută a lipsei mîinii de lucru nu era soluţionată, fiindcă nu se puteau asigura nici măcar necesităţile modeste ale meşteşugarilor breslaşi. S-au aplicat atunci unele măsuri drastice, specifice perioadei manufacturiere a industriei. Astfel, ţesătorii plîngîndu-se că nu-şi pot procura cantitatea necesară de fire toarse, la un preţ convenabil pentru dînşii, comisia economică gubernială propune autorităţilor locale să adune „cerşetorii şi haimanalele de ambele sexe" şi să-i pună la dispoziţia acestora pentru lucru[4]. Considerîndu-se însă că problema mîinii de lucru nu se va rezolva prin astfel de măsuri, comisia a preconizat şi înfiinţarea caselor de muncă în principalele oraşe ale Transilvaniei. Casele de muncă, instituite pe seama populaţiei nevoiaşe, urmau să fie organizate în aşa fel, încît cei ce lucrau în ele să nu considere faptul dezonorant[5].

Paralel, s-a apelat însă şi la munca condamnaţilor din închisori. La Braşov, cei aflaţi în închisoarea oraşului *(Zuchthaus)*, torceau lîna, „la roate", pe seama ţesătorilor din localitate[6]. Sibiul avea o casă de muncă *(Arbeitshaus)*, construită încă din 1757, unde condamnaţii prelucrau lîna în 21 de ateliere[7]. În 1771 lucrau aci 30 de deţinuţi numai la ţesutul păturilor[8]. Fără îndoială că şi în celelalte oraşe din Transilvania a fost aplicat sistemul muncii condamnaţilor.

---

[1] Karlowski Endre, *Erdély ipara*, p. 232.

[2] Ion Moga, *Înfiinţarea gremiului comercial romîn din Braşov*, p. 13.

[3] Karlowski Endre, *o. c.*, p. 233.

[4] Id., *ibid.*, p. 239.

[5] Id., *ibid.*

[6] *Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele Statului [de la Braşov]*, vol. I, 1521—1799, p. XXVII—XXVIII.

[7] *Hermannstadt im Jahre 1790. Versuch eines kurzgefassten Handbuchs zur näheren Kenntniss dieser Stadt.* Sibiu, 1790, p. 108.

[8] Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon*, p. 105.

Numărul brațelor de muncă trebuia însă sporit cu orice preț. În acest scop, la finea veacului al XVIII-lea, cerșetoria a fost interzisă la orașe, cei incapabili de muncă urmînd să fie întreținuți de confesiunea căreia îi aparțineau[1]. Măsura a dat rezultate imediate, fiindcă mulți cerșetori au fost nevoiți să se încadreze în muncă. Cei recalcitranți erau, dealtfel, urmăriți de organele polițienești[2]. Pentru ajutorarea săracilor de confesiune evanghelică, în unele orașe s-au înființat instituții speciale *(Armeninstitut)*, care aveau misiunea să acorde nevoiașilor mici ajutoare bănești. Cei avizați trebuiau însă să lucreze, subvențiile avînd doar rostul de a completa un venit minim de trai. La Sibiu, săracii primeau zilnic 5, $2^1/_2$ sau $1^1/_2$ creițari, în funcție de cîștigul realizat din muncă[3]. Celor care refuzau să muncească, li se sistau ajutoarele acordate pînă atunci. La Brașov, cei foarte bătrîni, precum și infirmii, erau adăpostiți într-un spital anume destinat acestui scop. Se primeau aci, însă, numai 8 femei și cîțiva bărbați. La internare, fiecare bătrîn trebuia să depună 6 florini ungurești. Femeile erau obligate apoi să lucreze zilnic la torsul lînii și a cînepii[4].

Lucrul în întreprinderile manufacturiere centralizate era deosebit de greu și de aceea nu s-a putut generaliza întrebuințarea femeilor și a copiilor. Munca acestora a fost folosită doar pentru unele operații mai ușoare, care nu cereau eforturi fizice prea mari. Astfel, la manufactura de sticlă de la Săldăbagiu femeile împachetau sticlele în vederea transportului[5]. Un oarecare număr de femei erau angajate și la manufactura de hîrtie din Sibiu[6], probabil pentru ambalatul hîrtiei.

Copii lucrau mai ales în întreprinderile de tors și țesut. Pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, în atelierele de tors ale mătăsăriei de la Vîrșeț, sînt amintite fetițe lucrătoare[7]. În manufactura de mătase a lui Gallarati de la Sibiu lucrau permanent un număr de 20—30 fetițe din orfelinatul „Terezia"[8]. Foarte mulți copii erau angajați la întreprinderea de tors lînă de la Sad, a lui Ioan Piuariu Molnar. Pe lîngă cei 13 muncitori vîrstnici, lucrau aci 33 de copii între 5—12 ani[9]. Fără îndoială că munca copiilor avea o întrebuințare destul de largă în toate manufacturile, dacă nu altfel, cel puțin sub forma uceniciei. La moara de hîrtie de la Făgăraș este amintit un ucenic, încă din 1758[10], cum erau, de altfel, și la alte manufacturi.

---

[1] I. K., *Ueber das Armen-Wesen in Kronstadt*, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, Sibiu, 1795, IV, p. 311—12.
[2] Id., *ibid.*
[3] *Hermannstadt im Jahre 1790*, p. 7.
[4] I. K., *o. c.*, p. 318—23.
[5] Kárffy Ödön, *o. c.*, p. 284.
[6] Cele dintîi muncitoare sînt amintite în 1763: Catharina Maurer și Eva Tischler; apoi în 1770: Sara Klein și Maria Theis. Arhivele Statului Sibiu, Fondul: *Papiermühlen Rechnungen*, 1754—1782. reg. nr. 9—11.
[7] Baróti, *o. c.*, I, p. 539 (28 sept. 1753).
[8] Karlowski E., *A selyemtermelés története Erdélyben 1848-ig*, p. 173.
[9] Lia M. Dima, *Cîteva date cu privire la Ioan Piuariu*, p. 379.
[10] Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania*, p. 13.

Întreprinzătorul particular a angajat, în secolul al XVIII-lea, și lucrători din străinătate. Bineînțeles, numai specialiști recunoscuți, de concursul cărora nu se putea lipsi. Căpitanul Gallarati a adus pentru întreprinderea sa 10 lucrători din Italia, 6 din München, 16 din Viena, 3 din Lemberg și 5 din București[1]. Tot așa, Ion Piuariu Molnar și-a recrutat specialiști din străinătate, cu ajutorul cărora urma să-și pună în funcțiune manufactura de la Sadu[2].

În general însă, toți întreprinzătorii se mulțumesc cu forța de muncă autohtonă — care era incomparabil mai ieftină — și nu apelează la meșteri străini decît în cazul cînd se introduc procedeuri de fabricație necunoscute pînă atunci pe plan local.

CONDIȚII DE MUNCĂ ȘI SALARIZARE

Izvoarele documentare interne ale veacului al XVIII-lea și începutul celui următor sînt foarte sărace în privința condițiilor de muncă din întreprinderile industriale din Transilvania. Analogia cu situația din alte țări ne determină să credem că ele au fost foarte grele și că munca în manufacturi cerea eforturi fizice deosebite.

În manufactura de fier de la Hunedoara, cuptoarele și instalațiile de prelucrat fierul erau așezate sub șoproane deschise, iar cărbunii și minereul se transportau în coșuri de mînă[3]. La „minele de fier" de la Rimetea utilajul era tot așa de înapoiat. Aci chiar și la mijlocul secolului al XIX-lea, coșurile cu minereu erau cărate de muncitori în spate. Contemporanii afirmau că tehnica întrebuințată în fierăriile de la Rimetea a rămas neschimbată din veacurile trecute[4].

Nu mai puțin grea a fost munca în manufacturile de potasă, mercur, hîrtie, sticlă și altele de felul acesta, în care se foloseau produse chimice. Lucrătorii de la moara de hîrtie de la Făgăraș locuiau, împreună cu familiile lor, chiar în ateliere, avînd bucătăria și cămara de alimente în comun[5]. Dacă locuințele lucrătorilor se găseau în jurul manufacturilor, ele nu constau decît din niște colibe mizerabile acoperite cu paie și compuse dintr-o singură încăpere, așa cum erau cele de la sticlăria din Săldăbagiu. Numai casa meșterului avea, pe lîngă camera de locuit, și bucătărie cu cămară de alimente[6]. La moara de hîrtie de la Făgăraș chiar și locuința meșterului avea doar o singură încăpere, fiind construită din trunchiuri necioplite de pin și acoperită cu scînduri[7]. Deosebit de grea era și munca condamnaților din închisori. Într-o plîngere adresată

[1] Karlowski, *o. c.*, p. 177.
[2] Lia M. Dima, *o. c.*, p. 377.
[3] D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei*, p. 42.
[4] Orbán Balázs, *A Székelyföld leírasa*, vol. V, p. 211.
[5] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 17.
[6] Kárffy Ödön, *Adatok a száldobágyi üveghuta történetéhez*, p. 377.
[7] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 8.

magistratului orașului Brașov, unii condamnați se roagă să fie sloboziți, „cîte un ceas afară în curte" pentru că înăuntru se îmbolnăvesc „de duhoarea caselor și de necurățenii"[1].

În ceea ce privește salariile, scara lor era foarte variată. La începutul secolului al XVIII-lea plata se face aproape numai în natură pentru ca odată cu accentuarea destrămării relațiilor feudale să devină mixtă: în natură și în bani. La sfîrșitul acestei perioade, ceea ce corespunde cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, remunerațiile constau aproape numai în bani. Evoluția aceasta o putem lesne urmări într-una din cele mai mari întreprinderi industriale din Transilvania, manufactura de fier de la Hunedoara. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, maiștrii cohurilor, cărătorii, tăietorii de piatră și bocșerii primeau drept salariu o anumită cantitate de fier produs în fierăria respectivă. Productivitatea muncii fiind scăzută, valoarea fierului acordat drept salarii era foarte însemnată în raport cu producția totală. Astfel, cele 5 fierării de la Hunedoara produceau în perioada aceasta 3055 măji de fier anual, din care 1106¼ măji, adică 36%, reprezentau salariile[2]. Bineînțeles, remunerația varia după natura muncii. Cei mai bine plătiți erau maiștrii, fiindcă proprietarul își exploata întreprinderea cointeresîndu-i pe aceștia. Un maistru primea săptămînal fier în valoare de 5 florini, ceea ce era echivalent cu prețul unei vaci sau cu 3½—4 găleți de grîu[3]. Bocșerii, care preparau cărbunii de lemn necesari cuptoarelor, erau însă plătiți incomparabil mai puțin. Cum lucrătorii erau iobagi ai domeniului, ei lucrau în primul rînd în contul obligațiilor lor feudale, fiind plătiți doar aceia care luau parte nemijlocit la procesul de producție a fierului. Muncile auxiliare, cum erau întreținerea iazurilor, tăiatul și căratul lemnului, precum și alte lucrări în legătură cu fierăriile, erau îndeplinite în contul obligațiilor feudale, fără nici o plată. Treptat însă, în cursul secolului al XVIII-lea, salarizarea se extinde și asupra muncilor auxiliare, restrîngîndu-se în aceeași măsură robota în producția fierului. Paralel se va adăuga salariului în fier și o plată în grîu, pîine, încălțăminte și altele, iar la urmă chiar bani. În prima jumătate a secolului al XIX-lea salarizarea în bani va înlocui complet plata în natură la întreprinderile de la Hunedoara.

În numerar și în natură erau remunerați și specialiștii din manufacturile feudale. Astfel, Gekhe Fridrich a fost angajat în 1761 ca meșter al morii de hîrtie de la Roșcani, proprietate a guvernatorului Haller. Pentru munca sa primea lunar 12 florini și o cîblă de grîu, iar anual 2 porci îngrășați, 2 căruțe de fîn și 20 vedre de bere, în afară de locuință și lemnele necesare gospodăriei sale[4]. Salariul totaliza în numerar o

---

[1] *Catalogul documentelor romînești din Arhivele Statului [de la Brașov]*, p. XXVII—XXVIII.

[2] D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei*, p. 75—76.

[3] Id., *ibid.*, p. 80.

[4] Arhiva Academiei R.P.R.—Fil. Cluj, Fond. *Fam. Kornis*, P. 35, fasc. XXVII, nr. 3.

sumă însemnată, fiindcă meşterul avea obligaţia să înveţe procedeul fabricării hîrtiei pe lucrătorii puşi la dispoziţia sa de stăpîn. Odată ce feudalul îşi putea recruta lucrătorii de care avea nevoie din rîndul propriilor săi iobagi, renunţa cît mai neîntîrziat la mîna de lucru străină.

O caracteristică a întreprinderilor industriale din vremea aceasta o constituie împrejurarea că salariul meşterilor era disproporţionat de mare în raport cu a celorlalţi lucrători. Cauza trebuie căutată, fără îndoială, în primul rînd în numărul redus al specialiştilor şi deci în greutatea recrutării lor. Dar această remuneraţie excepţională se datora tot atît şi faptului că stăpînul avea astfel posibilitatea să-şi constrîngă lucrătorii la o muncă cît mai intensă. De altfel meşterul era uneori plătit în funcţie de creşterea producţiei, dar în manufacturi — datorită tehnicii manuale — sporirea nu putea fi obţinută decît prin accentuarea exploatării maselor de muncitori. La manufactura de hîrtie de la Făgăraş, meşterul avea, în 1788, cîte 12 fl lunar în perioada de activitate a întreprinderii şi 6 fl în lunile cînd din cauza îngheţului apei nu se putea lucra. Lucrătorii calificaţi primeau 6 fl lunar, dar numai cînd se lucra, iar cei necalificaţi aveau 9 cr pe zi, adică 3 fl 54 cr pe lună. Toţi lucrătorii mai aveau dreptul la cîte o cîblă de grîu pe lună sau echivalentul ei în bani, după preţul maximal. Aceasta aducea însă după sine scăderea reală a salarului, fiindcă preţul unei cîble de grîu era 5 fl, în timp ce lucrătorii primeau în schimb numai 2 fl 34 cr, preţul oficial. Salariile erau necorespunzătoare în raport cu preţurile alimentelor de bază. Astfel, un lucrător necalificat, care primea 9 cr pe zi, nu putea să cumpere mai mult de un funt (560 gr) de brînză sau 1/7 ferdelă de grîu, adică aproximativ 2 kg[1]. Cu toate acestea, un lucrător din manufacturi cîştiga mai mult decît zilerul ocupat în agricultură, mai ales dacă socotim că perioada muncilor agricole era limitată în timp[2].

În goana după profituri cît mai mari, întreprinzătorii apelau ori de cîte ori aveau putinţa la munca condamnaţilor din închisori, fiindcă aceasta era mîna de lucru cea mai slab plătită. În deobşte se torcea „la roate" lîna pe seama atelierelor de ţesut, plătindu-se cîte 10 potori pentru 10 funţi de lînă toarsă. Deşi suma era deosebit de mică, patronul căuta totuşi să o mai reducă oricînd putea. În astfel de împrejurări, condamnaţii nu aveau altă posibilitate de a protesta decît să se plîngă autorităţilor de care depindea închisoarea respectivă. În 1779 doi condamnaţi din închisoarea *(„Zuchthaus")* Braşovului roagă Magistratul oraşului să oblige pe „boboarul" Lucas Greff să le plătească acelaşi preţ ca mai înainte şi nu 6 potori cum făcea de la un timp încoace. Ei arată că şi plata anterioară era cu mult mai redusă decît dacă s-ar fi lucrat cu mînă de lucru liberă şi că din 6 potori nu pot să-şi acopere cele necesare traiului[3]. Nu cunoaştem rezultatul plîngerii lor, dar nu pare ca cererea lor să fi fost satisfăcută.

[1] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 15—16.
[2] Id., *ibid.*, p. 18.
[3] *Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele Statului [de la Braşov]*, p. XXVII—XXVIII.

LUPTA DE CLASĂ

În ceea ce privește lupta lucrătorilor din întreprinderile manufacturiere, ea s-a contopit, deobicei, în mișcările antifeudale ale țărănimii. Lucrătorul din această perioadă se deosebea, de altfel, prea puțin de țăran. Deseori avea și el o mică sesie pe care o lucra în timpul liber împreună cu familia sa și ca atare revendicările sale se împleteau cu cele ale țărănimii în general. Aceasta cu atît mai mult cu cît nu de puține ori trebuia să-și îndeplinească sarcinile feudale atît în agricultură cît și în manufacturi, fapt care contribuia la agravarea situației sale.

Ca și țăranii dependenți, lucrătorii de condiție iobăgească din manufacturi vor fugi atunci cînd exploatarea devenea de nesuportat. Așa procedează unii din iobagii fiscali obligați să lucreze în manufactura de hîrtie de la Făgăraș[1] sau lucrătoarele de la manufactura de mătase de la Vîrșeț[2]. Cînd nedreptățile atingeau mase mai mari de lucrători, se ajungea chiar pînă la unele mișcări revoluționare.

Una din cele mai importante frămîntări revoluționare a țărănimii iobage la mijlocul secolului al XVIII-lea, a avut loc pe domeniile episcopiei romano-catolice de la Oradea. Încă la sfîrșitul veacului precedent, episcopiei i-au fost dăruite teritorii întinse, mai ales în ținutul Beiușului. Ca și alți proprietari feudali, episcopul s-a îngrijit la început de popularea moșiilor primite, deoarece în epoca de după alungarea turcilor ele erau, în parte, pustii. Pentru a atrage o populație cît mai numeroasă, au fost stabilite condiții de așezare deosebit de avantajoase, îndeosebi în ceea ce privește sarcinile iobăgești, care puteau fi răscumpărate în bani. Cu timpul însă, episcopia va căuta mereu căi noi în vederea sporirii veniturilor provenite din exploatarea moșiilor. În acest scop se va trece la cercetarea subsolului și la construirea de manufacturi. Dar episcopia se va strădui să arunce numai pe umerii iobagilor de pe domenii toate sarcinile izvorîte din construirea și exploatarea acestor întreprinderi, ceea ce a agravat considerabil situația țărănimii dependente, mai ales dacă se ține seama de slaba fertilitate a solului de aci. Faptul că iobagii erau obligați să îndeplinească efectiv robota, fără a mai avea posibilitatea de răscumpărare a ei în bani, îi punea în neputință de a-și căuta de lucru în regiunile mai bogate de la cîmpie.

În urma acestei stări de lucruri și a abuzurilor dregătorilor episcopiei, țărănimea iobagă din ținutul Beiușului va porni o largă mișcare de protest. Frămîntările încep în anul 1749 și numai cu mare greutate autoritățile au reușit să înăbușe mișcarea în 1751. Cele dintîi consfătuiri în vederea organizării unei acțiuni comune au avut loc cu ocazia tîrgului de la Beliu, fiind adunați aci mai mulți din juzii satelor de pe domeniile episcopiei. S-a hotărît, la început, să urmeze calea legală, și în acest scop a fost consultat un advocat din Arad, dar acesta i-a sfătuit să se adreseze forului de judecată domenial.

---

[1] Bujor Surdu, *o. c.*, p. 18.
[2] Baróti, *o. c.*, I, p. 539 (28 sept. 1753).

Deoarece prin demersurile lor n-au obţinut rezultatele aşteptate, iobagii episcopiei vor trimite în două rînduri delegaţii la Viena. Împărăteasa Maria Terezia, după obiceiul cunoscut, trimite memoriul lor comitatului, în vederea anchetei. Din toate cercetările întreprinse de autorităţile locale cu această ocazie, se desprinde limpede hotărîrea iobagilor de a refuza lucrul în manufacturi fără plată. Ei se plîng de faptul că sînt obligaţi să lucreze nu numai la muncile auxiliare, dar chiar şi în procesul de producţie, mai ales la fierării şi în cadrul sticlăriilor. În memoriile lor, iobagii se declară gata să îndeplinească slujbele obişnuite în agricultură, dar refuză categoric să preia şi sarcinile legate de buna funcţionare a întreprinderilor manufacturiere. Nu numai atît. La un moment dat se opun cu forţa la construirea unei sticlării fiind ameninţaţi, cu această ocazie, de către dregătorii episcopului că se va trage cu armele în ei dacă nu părăsesc locul. Opunîndu-se la munca de robotă în sticlărie, cei din comuna Groşi au ieşit în faţa satului înarmaţi cu 34 de flinte, cîteva lănci şi cu coase. Pînă la urmă sticlăria a şi fost incendiată în cursul frămîntărilor care au urmat. De acum înainte însă, în disputa dintre iobagi şi episcop, a intervenit şi autoritatea comitatului, care va lua, bineînţeles, partea celui din urmă. În acest scop, se va institui un tribunal domnesc, care a citat în faţa sa conducătorii mişcării, pe data de 2 iunie 1751. Dezbaterile n-au putut avea însă loc, fiindcă cei citaţi nu s-au prezentat, ştiind că împotriva lor se vor lua măsuri represive. După cîteva amînări, autoritatea comitatensă dă o sentinţă prin care 18 iobagi au fost lipsiţi de toată averea lor, iar 200 au fost pedepsiţi cu bătaia. Toţi au trebuit apoi să părăsească domeniile episcopiei şi să se aşeze pe alte moşii. Printre conducătorii mişcării este amintit Petru Ursuly şi Antal János, care a mai fost închis pentru că a făcut parte din delegaţia care a dus la Viena memoriul de protest. În sentinţă se arată că pedepsele au fost aplicate pentru participarea la întruniri interzise, aţîţarea la nesupunere, alungarea dregătorilor domneşti şi refuzul de a presta slujbă.

Cu toate aceste măsuri aspre, iobăgimea continua să se opună muncii de robotă în manufacturi şi ca urmare episcopia a trebuit să cedeze. Cu ocazia unei anchete din 1770 se constată că ţărănimea dependentă de pe moşiile episcopiei catolice de la Oradea, primeşte plată pentru toate muncile pe care le îndeplineşte în minele şi manufacturile domeniale[1]. În felul acesta, mişcarea ţăranilor romîni şi maghiari din ţinutul Beiuşului, deşi a fost înfrîntă, a avut rezultate pozitive asupra vieţii iobăgimii din aceste părţi.

Lupta lucrătorilor din vremea aceasta n-a putut îmbrăca forme superioare, deoarece numărul lor era încă redus, fiind totodată lipsiţi de o conştiinţă de clasă bine conturată.

Din cele expuse s-a putut constata că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea au apărut manufacturile de stat, orăşeneşti şi cele nobi-

[1] Balász Éva, *A váradi püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén*, în *Századok*, 1950, t. 84, nr. 1—4, p. 320—332.

liare, cu caracter mixt, majoritatea lucrătorilor fiind iobagi care lucrau în condiții de robotă. Manufacturile negustorești capitaliste, apar numai în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și mai ales către sfîrșitul acestei perioade, cînd procesul de descompunere al societății feudale se afla în plină desfășurare. Apariția și dezvoltarea lor a fost stînjenită la țară de relațiile feudale, iar la orașe de sistemul organizării producției în bresle. În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea orînduirea nouă, capitalistă, începe să se manifeste viguros. Manufacturile statului, arendate particularilor, se vor transforma treptat în întreprinderi cu caracter capitalist din care vor rezulta marile uzine și fabrici de mai tîrziu. Manufacturile nobiliare — mai puține și mai neînsemnate — vor dispărea aproape fără urme.

Destrămarea vechii orînduiri feudale, precum și zorii orînduirii noi, capitaliste, se constată limpede la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în producția de mărfuri industriale. Tocmai ca o consecință a acestui proces, o comisie gubernială transilvană preconiza încă din 1795 slăbirea organizațiilor de breaslă, socotind că trebuie să rămînă la aprecierea fiecărui meseriaș în parte calitatea mărfurilor produse[1].

Se căutau chiar soluții pentru introducerea în producție a uneltelor mai perfecționate, sugerîndu-se înlocuirea fusului cu mașina de tors, pentru ca țesătorii să poată avea la dispoziție fire mai multe și mai ales mai ieftine[2]. Pentru ca mașinile să dea un randament cît mai ridicat, s-a cerut înființarea unei școli speciale de torcătorie și țesătorie[3], cu scopul de a pregăti specialiști în industria textilă. Cum industriile s-au dovedit a fi mari consumatoare de combustibil, ceea ce ar duce la distrugerea sigură a pădurilor, un raport oficial din vremea aceasta recomanda întrebuințarea cărbunilor de piatră, care puteau fi exploatați avantajos în comitatele Hunedoara, Turda, Cluj și în Scaunul Sebeș[4].

Se punea chiar problema șoselelor, socotindu-se că ar fi necesară înființarea unui fond pentru construirea lor. La acest fond urma să contribuie și nobilimea feudală, pentru că drumurile serveau în primul rînd interesele moșierimii[5]. Nu s-a ales însă nimic din acest proiect, deoarece nobilimea a refuzat orice fel de contribuție.

Cu toată slaba dezvoltare a industriei manufacturiere, s-a văzut că o bună parte a exportului era constituită din mărfuri industriale, ceea ce a permis, redresarea, cel puțin în parte, a balanței comerciale constant deficitară în urma importurilor mărfurilor de lux pe seama claselor exploatatoare.

Un rol deosebit au îndeplinit aceste manufacturi în privința pregătirii lucrătorilor specialiști care au avut un rol atît de important în dezvoltarea industrială de mai tîrziu. Centrele industriale din secolul al XIX-lea se dezvoltă mai ales în regiunile unde au funcționat manu-

[1] Karlowski E., *Erdély ipara*, p. 234.
[2] Id., *ibid.*, p. 242.
[3] Id., *ibid.*, p. 236.
[4] Id., *ibid.*, p. 237.
[5] Id., *ibid.*, p. 235.

facturile în veacul precedent. Aşa este cazul industriei textile din Timişoara, Sibiu şi Braşov sau a industriei metalurgice din Hunedoara, Bocşa şi mai ales Reşiţa.

Avînd la dispoziţie materii prime atît de variate, industria manufacturieră din Transilvania s-ar fi dezvoltat şi mai mult dacă acest proces n-ar fi fost frînat, după cum s-a văzut, de închistarea societăţii feudale. În mare măsură însă această înapoiere economică se datorează şi jugului habsburgic. Protejarea industriei din ţările ereditare ale Coroanei — şi ca urmare întărirea burgheziei austriace — a constituit unul din obiectivele principale ale politicii habsburgice chiar şi în secolul următor.

Cu toată frînarea producţiei industriale, germenii capitalismului se dezvoltă în cursul acestui secol, contribuind astfel la descompunerea societăţii vechi, feudale, şi la instaurarea, în cursul veacului al XIX-lea, a orînduirii capitaliste, ca urmare a luptei maselor populare.

Lista manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
1	Statul (fisc, erariu)	fier		Plosca Hunedoara	Inființată anterior sec. XVIII. Arendată particularilor în 1754. Fierărie completă.
2	,,	,,		Baia Nouă Hunedoara	,,
3	,,	,,		Topliţa Hunedoara Or.	,,
4	,,	,,		Nădrab com. Govăşdia Hunedoara Or.	,,
5	,,	,,	1674 sau 1675	Limpert com. Govăşdia Hunedoara Or.	
6	,,	,,	sfîrşitul sec. XVIII	Cerna com. Teliuc Hunedoara Or.	
7	,,	,,	1754*	Hunedoara	Atelier pentru fabricat coase şi săbii.
8	,,	,,	1782	Zlaşti Hunedoara	Atelier pentru fabricat scule.
9	,,	,,	sfîrşitul sec. XVIII	Sibişelu Vechi r. Orăştie	Atelier pentru fabricat sape.
10	,,	,,	sfîrşitul sec. XVIII	Cugir r. Orăştie	Se producea fier brut.
11	,,	,,	1728*	Bocşa Romînă Reşiţa Or.	Fierărie completă. Turnătorie de fontă. Din 1744 arendată particularilor.

* Manufacturi înfiinţate anterior anului notat.

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înfiinţării	Localitatea	Observaţii
12	Statul	fier	1734	Luncani r. Făget	Fierărie completă. Din 1736 arendată particularilor.
13	,,	,,	1771	Reşiţa	Fierărie completă. Ateliere de scule şi unelte. Se fabrica şi armament.
14	,,	,,	1743*	Timişoara	Atelier pentru fabricat scule. Din 1743 arendată particularilor.
15	,,	,,	1749	Ghiroda r. Timişoara	Atelier pentru semifabricate şi ciocane hidraulice.
16	Intreprindere nobiliară : fam. Barcsay	,,	sfîrşitul sec. XVII	Ohaba r. Ilia	Fierărie completă.
17	Intreprindere nobiliară : fam. Thoroczkai	,,	sec. XV	Rimetea r. Turda	Fierărie completă. Ateliere pentru unelte agricole. Arendată obştei locuitorilor.
18	Episcopia rom.-cat. din Oradea	,,	1707*	Vaşcău r. Beiuş	Fierărie completă. Reconstruită la 1750.
19	Intreprindere nobiliară	,,	sec. XVIII	Tomeşti r. Ciuc	La sfîrşitul sec. XVIII, fierăria era părăsită.
20	,,	,,	,,	Lăpuş r. Lăpuş	Fierărie completă şi turnătorie de fontă.
21	Statul	,,	sec. XV	Mădăraş r. Ciuc	Îşi încetează activitatea pe la 1730.
22	Statul (?)	,,	1707*	Biborţeni r. Sf. Gheorghe	Fierărie completă. Amintită ca producînd pentru răsculaţii curuţi.

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înfiinţării	Localitatea	Observaţii
23	Statul	,,	sec. XVIII	Vaţa r. Brad	Fierărie completă.
24	,,	,,	sec. XVIII	Birtin r. Brad	,,
25	,,	,,	sec. XVIII	Hălmagiu r. Gurahonţ	Fierărie completă. Arendată obştei locuitorilor.
26	,,	aramă	cca 1722	Moldova-Veche r. Moldova Nouă	Atelier de topit aramă. Ciocanul hidraulic transferat la Ciclova în 1734.
27	,,	,,	1724	Dognecea Reşiţa Or.	Ateliere de topit aramă.
28	,,	,,	cca 1722	Ciclova înglobat în Oraviţa	,,
29	,,	,,	cca 1722	Sasca r. Oraviţa	,,
30	,,	,,	cca 1780—1783	Pe domeniul Zlatnei	Turnătorie de aramă
31	,,	,,	,,	Certege r. Cîmpeni	Cuptoare de topit aramă
32	,,	,,	,,	Veţel r. Ilia	,,
33	,,	,,	,,	Gurasada r. Ilia	,,
34	Intreprindere orăşenească : Sibiu	,,	1690	Sibiu	Atelier pentru prelucrat aramă. Ciocane hidraulice. A funcţionat pînă în 1726.
35	Intreprindere particulară	,,	sfîrşitul sec. XVIII	Sibiu	Turnătorie de aramă.

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înfiinţării	Localitatea	Observaţii
36	Întreprindere particulară	aramă	sfirşitul sec. XVIII	Orlat r. Sibiu	Turnătorie de aramă
37	,,	,,	sfirşitul sec. XVIII	Sebeş	,,
38	Statul (?), comunităţi administrative	salpetru	1707*	Bistriţa	Se producea salpetru brut
39	,,	,,	,,	Boziaş înglobat în Tîrnăveni	,,
40	,,	,,	,,	Seleuşu r. Sighişoara	,,
41	,,	,,	,,	Apold r. Sighişoara	,,
42	,,	,,	,,	Buneşti r. Rupea	,,
43	,,	,,	,,	Mujna r. Odorhei	,,
44	,,	,,	,,	Sîntana Nirajului r. Tg. Mureş	,,
45	,,	,,	,,	Rupea (Cohalm) r. Rupea	,,
46	,,	,,	,,	Movile r. Agnita	,,
47	,,	,,	,,	Merghindeal r. Agnita	,,
48	,,	,,	,,	Mercheasa r. Rupea	,,

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
49	Statul (?), comunități administrative	salpetru	1707*	Seliștat r. Agnita	Se producea salpetru brut.
50	,,	,,	1707*	Zoltán r. Sf. Gheorghe	,,
51	Intreprindere orășenească : Sibiu	,,	1741	Sibiu	A funcționat pînă în 1771.
52	Statul	,,	1792*	Alba Iulia	La 1792 era arendată.
53	,,	,,	cca 1725	Vîrșeț R.S.F.J.	A funcționat pînă în 1736.
54	,,	,,	1736	Vărădia r. Oravița	Instalațiile au fost aduse de la întrep. din Vîrșeț.
55	,,	praf de pușcă	1707*	Bistrița	
56	,,		1707*	Nazna r. Tg. Mureș	
57	,,	,,	1792*	Sibiu	La 1792 era arendată.
58	,,	,,	1792*	Alba Iulia	,,
59	Intreprindere orășenească : Sibiu	piatră acră	1773	Sebeșu de Jos r. Sibiu	Producția a fost sistată în 1776.
60	,,	piatră vînătă	1773	Sebeșu de Jos r. Sibiu	,,
61	Statul	mercur	1756	Zlatna	Rafinărie de mercur
62	,,	sublimat de mercur	1792*	Micești r. Alba	Produsele se trimiteau la Viena.
63	,,	vitriol	1754	Fața r. Cîmpeni	

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
64	(?)	sodă	1792*	Banat	
65	(?)	,,	1792*	Comitatul Bihor	
66	Statul	săpun	1737*	Timișoara	Din 1737 a fost arendată.
67	Intreprindere particulară	albit ceară	1792*	Cluj	
68	,,	,,	1792*	Sibiu	
69	,,	,,	1792*	Dumbrăveni	
70	Intreprindere nobiliară	potasă	1792*	Mălădia r. Șimleu	A avut o activitate redusă, ca urmare a lipsei de lemne.
71	,,	,,	1792*	Doh r. Șimleu	Activitate redusă, din cauza lipsei de lucrători.
72	Universitatea săsească	,,	1792*	Comana de Sus r. Rupea	
73	Intreprindere nobiliară : contele Kemény Simon	,,	jumătatea a doua a sec. XVIII	Chieșd r. Șimleu	În 1798 își reia activitatea întreruptă cîțiva ani.
74	Intreprindere nobiliară : baronul Löwenthal	,,	1800*	În apropiere de Bistrița	
75	Episcopia rom. cat., Oradea	,,	sec. XVIII	Beliu r. Ineu	La 1792 era în activitate.
76	Intreprindere nobiliară : contele Károlyi Sándor	,,	1722	Săldăbagiu r. Marghita	Își încetează activitatea după aproape 2 decenii.

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
77	Intreprindere nobiliară : contele Károlyi Ferencz	sticlă	cca 1750	Ardud r. Satu Mare	
78	Intreprindere nobiliară : fam. conților Károlyi	,,	cca 1767	Sălişte r. Marghita	În 1777 a fost reconstruită din temelii.
79	Intreprindere nobiliară : contele Kálnoki Antal	,,	cca 1750	Zălan r. Sf. Gheorghe	Din 1777 arendată unor negustori.
80	Intreprindere nobiliară : fam. conților Teleki	,,	începutul sec. XVIII	Arpaşu de Sus r. Făgăraş	În 1738 era părăsită. Refăcută către sfîrşitul sec. XVIII.
81	,,	,,	1792*	Cîrţişoara r. Făgăraş	
82	Statul	,,	începutul sec. XVIII	Porumbacu de Sus r. Făgăraş	În 1792 se găsea în activitate.
83	Intreprindere nobiliară : contele Teleki Ádám	,,	jumătatea a doua a sec. XVIII	Ţinutul Chioarului	
84	Statul	,,	1724	Călina r. Oraviţa	Aci s-au construit mai multe sticlării. Din 1734 au fost arendate.
85	Statul (?)	,,	prima jumătate a sec. XVIII	Slatina-Timiş r. Caransebeş	La 1793 era încă în activitate.
86	Intreprindere nobiliară	sticlă	jumătatea a doua a sec. XVIII	Voivozi r. Marghita	

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
87	Intreprindere nobiliară	sticlă	jumătatea a doua a sec. XVIII	Borcut r. Lăpuș	
88	Episcopia rom.-cat., Oradea	,,	cca. 1750	Beliu r. Ineu	
89	Colegiul reformat	hîrtie	sec. XVII	Aiudu de Sus înglobat în Aiud	A funcționat pînă în 1717.
90	Intreprindere particulară : Lucas Seulern	,,	cca 1712	Brașov	
91	Ordinul iezuiților	,,	cca 1718	Cluj-Mănăștur	După 1773 administrată de Episcopia rom. cat. de la Alba Iulia.
92	Statul	,,	1728	Făgăraș	
93	Intreprindere nobiliară : Contele Teleki József	,,	1730	Cîrțișoara r. Făgăraș	Reclădită în 1763.
94	Intreprindere nobiliară : fam. Bethlen	,,	1743	Bogata-Olteană r. Rupea	
95	Intreprindere nobiliară : contele Johann Haller	,,	1753	Roșcani r. Ilia	
96	Intreprindere orășenească : Sibiu	,,	1752	Sibiu	
97	Intreprindere nobiliară : fam. Bornemissza	,,	1754	Gurghiu r. Reghin	
98	Intreprindere nobiliară : contele Bethlen Miklós	,,	1760	Chiuza r. Năsăud	

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
99	Statul (Erariul)	hîrtie	1770	Orlat r. Sibiu	
100	Intreprindere nobiliară : fam : Bánffy	,,	1770	Bologa r. Huedin	
101	Intreprindere orășenească : Sebeș	,,	1772	Strungari r. Sebeș	
102	Statul (Erariul)	,,	1787	Prundu Bîrgăului r. Bistrița	
103	Episcopia rom.-cat. Alba Iulia	,,	1787	Vințu de Jos r. Alba	
104	Intreprindere nobiliară : contele Kemény Simon	,,	1793	Aluniș r. Reghin	
105	Intreprindere nobiliară	,,	sfîrșitul sec. XVIII	Mărius r. Șomcuta Mare	
106	Episcopia rom.-cat., Oradea	,,	,,	Beiuș	
107	Statul	,,	1733*	Timișoara	
108	,,	postav	1727	Timișoara	Se producea postav, aba și cergi. Arendată din 1728.
109	Intreprindere particulară : Ion Piuariu-Molnar	,,	cca 1800	Sadu r. Sibiu	A funcționat numai ca torcătorie după 1800.
110	Statul	aba	1728	Borlova r. Caransebeș	

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
111	Statul	pături	1723	Făget r. Făget	Arendată din 1724.
112	Intreprindere particulară	pălării	sfîrșitul sec. XVIII	Cluj	
113	,,	,,	,,	Sibiu	
114	Intreprindere particulară : Leonhard Spindler	pînză	1755*	Sighișoara	
115	Statul	,,	1730*	Timișoara	Din 1730 a fost arendată.
116	Intreprindere particulară : *Societatea privilegiată cezaro-crăiască*	vopsit fire textile	1765	Timișoara	
117	Intreprindere particulară : Costa Demetru Geanli	,,	1767	Hăghig r. Sf. Gheorghe	
118	Intreprindere particulară : Ion Vlad, Dumitru Vlad, Stoica Stoicovici	,,	1769	Sîmbăta de Sus r. Făgăraș	A fost închisă în 1772.
119	Intreprindere particulară : negustori brașoveni	,,	sfîrșitul sec. XVIII	Hăghig r. Sf. Gheorghe	
120	Intreprindere particulară : negustori brașoveni	,,	,,	Hăghig r. Sf. Gheorghe	
121	Statul	tapiserii	1734	Timișoara	

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
122	Statul	ciorapi	1728	Timișoara	Arendată din 1737.
123	,,	găitane	1737*	Timișoara	Arendată din 1737.
124	,,	fire de aur și argint	1732	Timișoara	
125	,,	mătase	1735*	Timișoara	Filatură și țesătorie de mătase.
126	,,	,,	cca 1741	Vîrșeț R.S.F.J.	A luat ființă prin strămutarea instalațiilor de la Timișoara.
127	Intreprindere particulară	,,	sfîrșitul sec. XVIII	Timișoara	
128	Intreprindere particulară : Giovanni Gallarti	,,	sfîrșitul sec. XVIII	Sibiu	
129	Intreprindere particulară	,,	,,	Oradea	
130	Statul	piele	1725	Timișoara	
131	,,	,,	1727	Moldova Nouă r. Moldova Nouă	
132	,,	,,	cca 1730	Orșova	Arendată din 1734.
133	Intreprindere particulară : Menas Barum	,,	1750	Timișoara	Producea safian și cordovan.
134	Intreprindere particulară	,,	jumătatea a doua a sec. XVIII	Gherla	Producea cordovan.
135	Statul	bere	1725*	Timișoara	Arendată din 1727.

Continuare

Nr. crt.	Proprietarul	Natura manufacturii	Data înființării	Localitatea	Observații
136	Statul	,,	1729	Ciclova înglobat în Oravița	
137	Intreprindere orășenească : Sibiu	,,	1717	Sibiu	A funcționat pînă în 1726.
138	Statul	,,	1769	Galați r. Alba	
139	,,	,,	jumătatea a doua a sec. XVIII	Baia de Arieș r. Cîmpeni	Nimicită în cursul răscoalei din 1784.
140	Intreprindere particulară : Societate negustorească	rachiu	1721	Banat	Manufactură dispersată, cu sediul la Timișoara.
141	Intreprindere particulară	ulei	1774*	Timișoara	
142	Statul	var	1719	Caransebeș	Se făceau și țigle.
143	,,	,,	1750*	Lipova	
144	Intreprindere orășenească :	,,	1745	Sibiu	Existau 15 cuptoare în hotarele satelor Rășinari și Poplaca. Manufactură dispersată.

К ВОПРОСУ ЗАРОЖДЕНИЯ В XVIII В. МАНУФАКТУР В ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

Во второй половине XVII в., по сравнению с его первой половиной, отмечается значительный экономический и политический упадок Трансильвании. Политическая зависимость от оттоманской империи возрасла, а к концу этого периода страна попадает, почти без всякого сопротивления, в руки габсбургов.

Такому упадку в значительной мере содействовали внутренние волнения последовавшие после несчастной интервенции принца Георге Ракоци II в Польше. Борьба за власть между различными группировками знати, как и турецкое военное вмешательство, привели к опустошению страны, пока турки не добились возведения на трон Михаила Апаффи I (1668 г).

С вступлением в страну австрийских войск под комендой генерала Караффа (1688 г.) для Трансильвании начался длительный период экономического и политического ига. Но даже и после того, как имперские войска закрепились в стране, Трансильвания не имела необходимого покоя для своего восстановления, так длительные и истощительные войны с турками продолжались, с некоторыми перерывами, в течение десятилетий кряду. Начиная с конца XVII в. Габсбурги предпринимают нескончаемые кампании против турок с целью захвата как можно более значительных территорий от Оттоманской империи, уже тогда считавшейся в состоянии распада. В намерениях австрийцев было создать из Трансильвании бастион, исходя из которого имперские войска шли бы на новые завоевания. Но турки показали себя значительно более сильными, чем предполагали австрийцы, вследствие чего битвы оказались крайне тяжелыми и опустошительными для тех областей, где они происходили. От них не была избавлена и историческая территория Трансильвании, особенно же пострадал Банат. Разрушения и страдания увеличивались еще и тем, что совместно с турками выступали и куруты Эмерика Текели; это же привело к тому, что турецко-австрийские войны того времени носили и характер междуусобной войны. Ко всему этому прибавились и потери имуществ и человеческих жизней в длительном и изнурительном восстании против Габсбургов под предводительством Франциска Ракоци II (1703–1711 гг.).

В течение этой борьбы основной целью австрийцев было укрепление любой ценой своего господства. Для содержания своих войск и покрытия расходов на нескончаемые войны с турками они подвергли Трансильванию систематической и жесточайшей эксплуатации. На плечи жителей накладывались бесчисленные контрибуции, налоги и повинности, в результате чего население все более и более нищало и уменьшалось.

Поэтому не удивительно, что при подобной исторической конъюнктуре и те немногие мануфактурные предприятия, которые еще

существовали в XVII в., исчезают в результате постоянных волнений; таким образом к началу XVIII в., с хозяйственной точки зрения Трансильвания представляется экономически отсталой страной; господствующими в то время были натуральное хозяйство на селе и цехово-ремесленное производство в городе.

С заключением Пассаровицкого мира (1718 г.), которым закончился первый период борьбы с турками, австрийцы приступают к реорганизации захваченных территорий и к их систематической эксплуатации. Главный упор был сделан на добычу ископаемых богатств в Трансильвании и Банате, но без внимания не было оставлено и мануфактурное производство, развитие которого по всей империи представляло собою одну из целей экономической политики Габсбургов.

Изобилие сырья, рост обеспеченности имущества и жизни, развитие производственных сил, расширение внутренних и внешних рынков, являлись факторы, содействующие возникновению и развитию мануфактурной промышленности в Трансильвании. По отношению к такому историческому процессу австрийское государство проводило различную тактику, в зависимости от того, возникли ли мануфактуры на королевских владениях, на территории графств и округов. Поддержка оказывалась развитию государственных мануфактур на королевских землях, прочим же ставились всякого рода препятствия. Королевскими владениями был объявлен весь Банат и все бывшие земли последнего Трансильванского князя.

В результате особых условий развития в Трансильвании мануфактуры капиталистического характера, способные влиять на феодально-крепостную базу, на которой они возникли, появляются больше к концу XVIII в. Им предшествовали мануфактуры смешанного, крепостного-капиталистического типа в которых работало значительное число крепостных. Наибольшее количество подобных предприятий принадлежало государству, Торговые же, капиталистические мануфактуры появляются лишь в середине, а особенно к концу XVIII в., когда процесс разложения феодального общества полностью развернулся. Их возникновению и развитию препятствовали на селе феодальные отношения, а в городах — система ремесленных цехов. В последние годы XVIII в. капиталистический строй начинает мощно проявлять и в области индустрии. Заарендованные частным лицам государственные мануфактуры уже принимают капиталистический характер; впоследствии из них возникают промышленные предприятия. Количество мануфактур феодального характера, принадлежавших знати, было незначительным, продукция их была слабой. К концу XVIII в. и в первые десятилетия XIX в. они постепенно исчезают.

При всем своем слабом развитии продукция промышленных мануфактур представляла собою значительную часть экспорта, что позволило выправить в некоторой части торговый баланс, постоянно дефицитный вследствие ввоза предметов роскоши для эксплуататорских классов.

Особенную роль такие мануфактуры сыграли в подготовке специализированных рабочих, значение которых было велико для даль-

нейшего развития индустрии. Индустриальные центры XIX в. главным образом развились в тех областях, где в прошлом веке существовали промышленные мануфактуры. Такими являются текстильные индустрии в Тимишоаре, Сибиу и Брашове и металлургические в Хунедоаре, Бокше и особенно в Решице.

Располагая весьма разнообразным сырьем промышленные мануфактуры могли бы развиться в Трансильвании в еще большем масштабе, если бы этот процесс не тормозился сопротивлением феодального общества. В значительной степени такая экономическая отсталость обязана и габсбургскому игу. Поощрение промышленности в наследственных королевских владениях, а следовательно и укрепление австрийской буржуазии, представляло собою одну из основных целей габсбурской политики и в следующем веке.

Несмотря на все помехи, создаваемые для промышленной продукции, в этом веке зародыши капитализма развиваются все больше и больше, содействуя разложению старого, феодального общества и становлению, в течение XIX в., капиталистического общества, как следствия борьбы народных масс.

CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE LA NAISSANCE DES MANUFACTURES DE TRANSYLVANIE AU XVIII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Au cours de la deuxième moitié du XVII-e siècle, la Transylvanie est sujette à une décadence économique et politique marquée, par rapport à la première moitié du siècle. La dépendance politique envers l'Empire ottoman augmente, et vers la fin de cette époque le pays tombera aux mains des Habsbourg.

A cette décadence ont contribué pour une bonne part les troubles intestins qui suivirent la malheureuse intervention du prince Georges Rákóczi II en Pologne. La lutte pour le pouvoir que se livrèrent les différents partis de la noblesse ainsi que l'intervention militaire ottomane contribuèrent à l'appauvrissement du pays, jusqu'à ce que les Turcs arrivèrent à imposer l'avènement de Michael Apaffi I (1688).

Avec l'entrée dans le pays des armées impériales commandées par le général Caraffa (1688) commence pour la Transylvanie une longue période de sujétion économique et politique. Mais même après que les troupes autrichiennes eurent imposé le pouvoir impérial en Transylvanie, la province ne recouvra pas le calme indispensable à l'oeuvre de reconstruction, parce que les longues et épuisantes guerres contre les Ottomans continuèrent, à quelques interruptions près, encore durant de longues années. A partir de la fin du XVII-e siècle, les Habsbourg entreprirent d'interminables campagnes contre les Turcs, afin d'accaparer des territoires appartenant à l'Empire ottoman qui, dès cette époque, est

considéré comme se trouvant en décomposition. L'intention des Autrichiens était de faire de la Transylvanie un bastion d'ou les troupes impériales devaient partir pour de nouvelles conquêtes. Les Turcs furent cependant plus forts que ne le croyaient les Habsbourg, si bien que les luttes furent particulièrement dévastatrices pour les régions où elles eurent lieu. Le territoire historique de la Transylvanie ne fut pas épargné non plus, mais c'est le Banat qui eut le plus à souffrir. Les dévastations et les souffrances furent d'autant plus grandes que, aux côtés des Ottomans, combattaient aussi les Kouroutz d'Emeric Tököly, ce qui fait que les guerres austro-turques de cette époque acquièrent le caractère de luttes intestines. A tout cela viennent s'ajouter les importantes pertes matérielles et en vies humaines qui marquent la longue et épuisante émeute contre les Habsbourg, dirigée par François Rákóczi II (1703—1711).

Au cours de cette période de remous les Autrichiens n'eurent d'autre but que celui de consolider à tout prix leur domination. Pour pouvoir entretenir leurs armées et couvrir les dépenses qu'exigeaient les guerres contre les Turcs, ils soumirent la Transylvanie à une exploitation systématique et impitoyable, en imposant toutes sortes de contributions ordinaires et extraordinaires à une population que marquait déjà l'appauvrissement et la diminution en nombre.

Aussi n'est-il guère surprenant que les quelques entreprises manufacturières qui existaient au XVII-e siècle ont disparu dans ces circonstances historiques, de sorte que, au seuil du XVIII-e siécle, la Transylvanie n'est plus qu'un pays arriéré du point de vue économique, dominantes étant, dans les campagnes, l'économie naturelle et dans les villes la production artisanale des corporations.

Sitôt conclue la paix de Passarovitz (1718), quand se termine la première période des guerres contre les Turcs, les Autrichiens procèdent à la réorganisation des territorires conquis et à leur exploitation systématique. Leur intérêt se porte avant tout vers l'extraction des richesses du sous-sol de la Transylvanie et du Banat, sans que soit négligée cependant la production manufacturière, dont le développement a constitué, dans l'empire entier, un des objectifs de la politique économique des Habsbourg.

La richesse en matières premières, le développement des forces de production et l'élargissement du marché interne et externe ont été les facteurs déterminants qui contribuérent à la naissance et au développement des industries manufacturières de Transylvanie. L'Etat autrichien manifesta une attitudine différente à l'égard de ce processus historique, selon que les manufactures étaient créées sur les domaines de la Couronne ou sur le territoire des comtés, en ce sens qu'il appuya le développement des manufactures d'Etat créées sur les domaines de la Couronne et entrava leur création dans le reste du pays. Le Banat entier et les anciens domaines du dernier prince de Transylvanie furent déclarés biens de la Couronne.

En Transylvanie, comme une conséquence des conditions spécifiques de développement, les manufactures à caractère capitaliste, capables d'influer sur la base féodale qui les engendra, prirent naissance vers

la fin du XVIII-e siècle. Elles furent précédées par les manufactures à caractère mixte, qui employaient des iobagiones, obligés d'y travailler dans le cadre des obligations féodales auxquelles ils étaient astreints. Ces entreprises appartenaient pour la plupart à l'Etat. Les manufactures capitalistes n'apparaissent que vers la fin de cette période, lorsque le processus de décomposition de la société féodale se trouve en plein développement. Leur apparition et développement a été gêné, dans les campagnes, par les relations féodales et, dans les villes, par le système des corporations. Durant les dernières années du XVIII-e siècle le régime capitaliste commence à se manifester avec vigueur aussi dans le domaine de l'industrie. Les manufactures de l'Etat, exploitées par des personnes privées, se transformeront en des manufactures à caractère capitaliste, d'où résulteront les grandes entreprises industrielles de plus tard. Les manufactures à caractère féodal, propriétés de la noblesse, étaient moins nombreuses et d'ordinaire moins importantes du point de vue de la production. Elles disparaîtront progressivement jusque vers la fin du XVIII-e siècle et au cours des premières décennies du siècle suivant.

En dépit du faible développement de l'industrie manufacturière, une grande partie de l'exportation était formée de marchandises industrielles, ce qui permit, du moins en partie, de redresser la balance commerciale constamment deficitaire à la suite de l'importation des marchandises de luxe au profit des clases exploiteuses.

Les manufactures jouèrent un rôle important dans la création de travailleurs spécialisés qui contribuèrent essentiellement au développement ultérieur de l'industrie. Les centres industriels du XIX-e siècle se développèrent surtout dans les régions ou avaient fonctionné des manufactures au siècle précédent. C'est le cas de l'industrie textile de Timişoara, Sibiu et Braşov ou de l'industrie métallurgique de Hunedoara, Bocşa et Reşiţa.

Ayant à sa disposition une telle variété de matières premières, l'industrie manufacturière de Transylvanie aurait connu un essor plus grand encore si ce processus n'avait été entravé, ainsi que nous l'avons déjà montré, par la société féodale et par le joug impérial. La protection accordée à l'industrie des pays héréditaires de la Couronne — et, en conséquence, le renforcement de la bourgeoisie autrichienne — constituèrent un des principaux objectifs de la politique des Habsbourg même au siècle suivant.

Néanmoins, les germes du capitalisme se développent au cours de ce siècle et contribuent de la sorte à la décomposition de l'ancienne société féodale ainsi qu'à l'instauration, au cours du XIX-e siècle, du régime capitaliste, conséquence de la lutte des masses populaires.

CONSCRIPȚIILE URBARIALE ALE SATULUI CHIOCHIȘ DIN ANII 1785 ȘI 1820

DE

CSETRI ELEK

I. După publicarea așa-numitelor Certa Puncta în 1769 și Iosif al II-lea a încercat să reglementeze relațiile feudale din Transilvania. Ca să-și poată îndeplini acest scop, el a trebuit să înfrunte opoziția clasei nobiliare din Transilvania, în frunte cu guvernatorul Samuel Brukenthal. În ziua de 22 august 1785 Iosif II a publicat vestita patentă, care asigura libertatea personală a iobagilor, libertatea de mutare pe alte moșii și desființarea denumirii de iobag[1]. Cu cîteva luni mai înainte el a anunțat prin ordinul din 5 aprilie 1785 și o reglementare urbarială. Dar totodată Iosif al II-lea a cerut iobagilor să-și îndeplinească în continuare sarcinile feudale față de nobilii stăpîni ai pămîntului. Ordinul efectuării conscripției urbariale definea și scopul ei și reglementa amănunțit executarea[2]. În vara anului 1785 s-a început conscripția urbarială, cu care

---

[1] *Din istoria Transilvaniei*, București, 1961, ed. a II-a, vol. I, p. 273; D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, p. 116.

[2] Titlul instrucțiunii este: „Benigna instructio pro magistratualibus urbarialem regulationem Exequentibus deserviens in subinsertis contente capitibus", și se află în Colecția lui Kemény Sámuel sub titlul, Chartophilacium Transilvanicum. Resolutiones normales. Tom. XXXIII (1784—1786), în Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. Instrucțiunii i se alătură diferite tabele. Tabelul principal se referă la gospodăria iobăgească (sessio), cuprinzînd deci terenul intravilan. pămîntul de cultură și locul de fînaț. Un alt tabel se referă la pămînturile desțelenite; alte două tabele privesc terenul viticol și dijma din must. O anexă din 5 aprilie 1785 a interzis abuzurile stăpînilor de pămînt față de iobagi; un alt tabel conținea suma totală a sarcinilor prestațiilor iobăgești (robota, dijma și taxa) pentru fiecare iobag în parte; iar ultimul stabilea echivalentul în robotă al dijmei și valoarea dijmei în bani. Tabelele amintite întregesc răspunsurile pe care iobagii

ocazie conscriptorii, deplasîndu-se din sat în sat, au înscris obligaţiile şi înlesnirile ţăranilor. O reglementare urbarială de mult îl preocupa pe Iosif II, dar marea răscoală din 1784 a urgentat efectuarea ei. Conscripţia începută în anul 1785 a fost continuată şi în anul următor. Rămîne însă de clarificat dacă conscripţia urbarială a lui Iosif al II-lea a fost executată pe tot cuprinsul Transilvaniei istorice sau nu[3]. Este sigur că în comitatul Hunedoara conscriptorii şi-au început activitatea, iar o parte din materialul conscripţiei din comitatele Turda şi Solnocul de Mijloc s-a şi păstrat în arhiva guberniului din Transilvania[4]. O reglementare urbarială generală însă şi de data aceasta a fost amînată.

Conscripţia urbarială din 1820 a satului Chiochiş este rezultatul unei noi încercări de reglementare urbarială. După lungi tratative, începute în anul 1813, această nouă reglementare a ajuns într-o fază hotărîtoare abia la începutul anului 1819. Prin ordinul din 8 ianuarie 1819, Francisc I a dispus ca din primăvara acelui an să fie începută o acţiune preliminară în vederea unei reglementări urbariale pe tot teritoriul Transilvaniei; iar la 17 mai 1819 a sosit şi rescriptul lui Francisc către guberniul transilvănean în vederea începerii lucrărilor conscripţiei. Neavînd încredere în clasa dominantă din Transilvania, Francisc I a încredinţat efectuarea lucrărilor lui Anton Cziráky, vicepreşedintele camerei din Ungaria, ajutat de alţi trei comisari regali. Fiecare dintre cei trei supraveghea lucrările dintr-un anumit teritoriu. Lucrările conscripţiei erau reglementate de instrucţiunea amintită, care servea drept îndreptar şi pentru comisarii regali şi pentru conscriptorii executori. Conscripţia conţinea cele 9 întrebări, de care s-a amintit mai sus, iar pe lîngă acestea, şi diferite tabele[5]. Situaţia cuprinsă în conscripţia odată terminată nu a fost însă cea reală. La sfaturile înşelătoare ale nobililor, mulţi ţărani n-au declarat tot pămîntul pe care-l lucrau, de teama de a nu fi încărcaţi cu impozite grele. Acest pămînt nedeclarat s-a numit „pămînt celat“ („celatu“)[6]. Totuşi din conscripţie ne putem forma o idee asupra gospodăriei iobăgeşti, precum şi asupra înlesnirilor şi obligaţiilor ţăranilor

---

le-au dat la cele 9 întrebări. Întrebările au fost formulate în limba maghiară, germană şi romînă şi erau alăturate instrucţiunii. În cazul satului Chiochiş răspunsurilor le sînt alăturate două tabele: tabela principală şi cea a terenului viticol.

[3] Trócsányi Zsolt, *Erdélyi összeirások. A történeti statisztika forrásai.* (Conscripţii transilvănene în Izvoarele statistice istorice) (red. Kovacsics József), Budapesta, 1957, p. 294; Berlász Jenő, *Az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. 1711—1790* (Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784 şi politica lui Iosif II faţă de ţărănime, în Studii privind istoria ţărănimii din Ungaria. 1711—1790) (red. Spira György,), Budapesta, 1952, p. 457.

[4] Berlász, *o. c.*, p. 457; precum şi în Arhivele Statului, Budapesta, Gub. Trans. in Politicis, Nr. F. 51; D. Prodan, *Topliţa la 1785*, Cluj, 1947.

[5] Tabelul general conţine apartenenţele sesiei iobăgeşti, pămîntul de cultură şi fînaţul corespunzător. Un alt tabel cuprindea pămînturile folosite de iobagi contra censului; altul înscrierea desţelenirilor şi mai era unul cuprinzînd înscrierea terenurilor viticole. Cf. Trócsányi, *o. c.*, p. 293—298. În cazul conscripţiei satului Chiochiş avem doar tabelul general şi cel al terenurilor viticole.

[6] Gh. Barit, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*... Sibiu, 1889, vol. I, p. 562.

față de feudali. Scopul inițial: reglementarea urbarială, și de data aceasta a dat greș, dar această conscripție, cunoscută sub numele de *Conscriptio Czirákyana* rămîne un document deosebit de important. Vastul material pe care-l cuprinde a stat la baza mai multor lucrări de mai tîrziu[7].

Pînă acum materialul conscripției urbariale din 1785 este nepublicat. Se cunoaște totuși prelucrarea analitică a conscripției urbariale din 1785, a unui singur sat, Toplița, făcută de D. Prodan[8]. Iar din materialul Conscripției Czirákyane doar Șt. Meteș a publicat unele părți acum mai bine de 40 de ani, însă fără tabele anexe[9].

Pentru istoriografia noastră aceste conscripții, pe care le publicăm, mai au și o altă importanță: sînt primele două conscripții care au fost redactate și în limba romînă. Întrebările și răspunsurile iobagilor în cazul conscripției din 1785 a satului Chiochiș, pe lîngă limba latină au fost formulate și în limba maternă a majorității populației comunei respective, adică în limba romînă. Limba populației iobăgești a fost respectată și în 1819—1820, limba conscripției din 1820 a satului Chiochiș este romîna și maghiara.

Existența celor două conscripții face posibil un studiu comparativ al relațiilor feudale pe un răstimp de 35 de ani, răstimp care se încadrează în perioada de descompunere a feudalismului, începută cu răscoala țăranilor din 1784 și terminată cu anul revoluționar 1848. Comparația este posibilă întrucît atît conscripția din 1785 cît și cea din 1820 au fost întocmite pe baza unor criterii asemănătoare. În ansamblu, conscripția, deci și cea de la Chiochiș, cuprinde întrebările: ce formă scrisă sau obicei a reglementat relațiile dintre iobagi și feudali, ce întindere și cîte cîmpuri de cultură („fordulașuri") are hotarul satului, ce întindere are moșia iobagilor, cum este productivitatea agriculturii, ce ramură a agriculturii se practică îndeosebi de către țărani și în afară de aceasta ce alte venituri mai are țăranul; la ce prestații de muncă, în produse și în bani, este obligat față de stăpînul său și de stat și care sînt înlesnirile și dezavantajele („*beneficia*" și „*maleficia*") hotarului satului. În felul acesta conscripțiile reflectă situația iobagilor în anul conscripției, iar pe de altă parte ne informează și asupra transformărilor survenite.

II. Chiochișul, de a cărui conscripție ne ocupăm, este situat în marginea de vest a Cîmpiei Transilvaniei, între Gherla și Teaca. Cea mai veche pomenire a lui este din 1320, cînd se află în stăpînirea familiei Drági. Chiochișul a aparținut comitatului Dobîca pînă în anul 1872, în afară de perioada de reformă administrativă a lui Iosif al II-lea, cînd a fost alipit comitatului Turda. Satul este situat într-o vale înconjurată de păduri, avînd un hotar destul de întins, format din cîmp arător, fînețe, pășuni, vii, livezi și păduri. Cu toate că solul este compact,

[7] Trócsányi, *o. c.*, p. 293.
[8] D. Prodan, *Topliția la 1785*, Cluj, 1947.
[9] Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a romînilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1921, vol. I.

argilos, totuşi gunoit slab e destul de productiv[10]. În satul Chiochiş, în anul 1707, au existat 44 case, din care una de piatră. În anul 1750 erau 11 case iobăgeşti şi 46 jelereşti, precum şi 11 familii de *vagi*. În anul 1786 erau 83 de case, în 1837, 100, iar în anul 1857 erau 124. Locuitorii din Chiochiş erau romîni şi unguri, însă romînii erau în majoritate.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, satul Chiochiş se afla în posesia familiei Wesselényi. În anul 1753, Maria Tereza întăreşte pe Ştefan Wesselényi în posesia satului. În timp ce fiul acestuia, Nicolae Wesselényi-senior a fost întemniţat pentru infidelitate faţă de împărat, proprietar al moşiei a ajuns Teleki Ádám, care figurează în această calitate în conscripţia din 1785[11]. Mai tîrziu moşia Chiochiş a revenit din nou în posesia familiei Wesselényi şi era administrată de un vătaf, care locuia în curtea economică din sat şi percepea prestaţiile feudale ale iobagilor.

În cele ce urmează vom încerca să dăm un tablou al situaţiei ţărănimii dependente, pe baza conscripţiilor din anii 1785 şi 1820.

1. *Ţărănimea dependentă* nu avea o situaţie unitară nici pe plan social-economic şi nici pe plan juridic. În anul 1750 au fost înscrise în Chiochiş 12 familii de coloni, 49 familii de jeleri cu case şi 3 familii de jeleri fără case, precum şi 11 familii de vagi[12]. În anul 1785 situaţia s-a schimbat, întrucît au fost înscrişi doar 9 iobagi („coloni") trecuţi de curînd în situaţia că se puteau muta[13], 4 foşti jeleri numai cu case care se puteau şi ei muta[14], 45 de coloni care şi anterior au avut drept de mutare sau jeleri posedînd sesii[15], precum şi 5 jeleri dar fără casă[16]. Mai existau şi 11 sesii deşerte („desertae sessiones"). În totalul de 63 de familii înscrise existau deci 4 categorii de ţărani dependenţi[17], distingerea cărora ne ajută la clarificarea situaţiei ţărănimii în general.

Aruncînd o privire în tabelele cuprinse în conscripţia din 1785, constatăm că între cele două categorii de bază, iobagi şi jeleri cu moşii exista nu o diferenţă economică, ci una juridică. Această diferenţă dispare în conscripţia din 1820, în care sînt notaţi numai 58 de iobagi („coloni"). Acum lipseşte cu totul categoria curialiştilor, a jelerilor cu casă şi fără casă, şi în general a celor neavuţi[18]. Categoriile de „Inquilini domos

[10] Kádár József, *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája* (Monografia comitatului Solnoc-Dobîca), Dej, 1901, vol. IV, p. 280.

[11] Kádár, *o. c.*, p. 269—276 şi Anexa I.

[12] Kádár, *o. c.*, p. 280—281.

[13] „Coloni recenter in statum liberae migrationis positi, integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis".

[14] „Inquilini recenter in statum liberae migrationis positi, nullam sessionum, sed domum tamen habentes".

[15] „Coloni liberae migrations seu inquilini integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis".

[16] „Subinquilini liberi seu inquilini domibus destituti apud alios habentes".

[17] Categoriile de conscripţie a satului Chiochiş corespund categoriilor din „*Benigna instructio*..." din 5 aprilie 1785, citat mai înainte; aici însă mai există şi categoria de „Inquilini perpetui domos habentes, seu in sensu Transylvanico subditi haereditarii nonnisi domum, et sessionem infra octavalem, vel nullam sessionem habentes", care nu figurează în cazul Chiochişului.

[18] Cf. Anexa II.

habentes" și „Subinquilini" figurează însă în tabelele imprimate oficiale[19].

Ocupația locuitorilor din Chiochiș era în primul rînd agricultura, apoi creșterea vitelor, cultivarea viței de vie, stupăritul și pescuitul. Studierea situației agriculturii ne va ajuta și la clarificarea stratificării economice a țărănimii.

Pe baza conscripției din 1785 putem întocmi următorul conspect al repartiției *pămîntului arător* la cele 63 familii de țărani dependenți:

Fără pămînt		1-4 iug.		4-6 iug.		6-8 iug.		8-10 iug.		Peste 10 iug.	
fam.	%	fam.	%	fam.	%	fam.	%	fam.	%	fam.	%
18	28,6	—	—	7	11,0	20	31,6	8	12,8	10	15,9

Total: 63 fam. — 100%

Numărul și proporția față de ceilalți, a celor care nu aveau absolut nimic, este mare, chiar dacă jumătate din ei trăiau într-o casă, dar nu într-o gospodărie cu rudele lor („*Distincto pane*"). Restul erau curialiști sau trăiau din munci ocazionale. Categoria de mijloc avea între 4—10 iugăre și reprezenta mai bine de jumătate din țăranii dependenți, iar cei cu peste 10 iugăre cca o șesime. Cei mai avuți oameni din sat erau Pálffi József cu $13^3/_8$ iugăre pămînt arător și Bercsényi Ioan cu 12 iugăre. Terenurile arabile aparținînd sesiilor populate ($373^3/_8$ iugăre) și celor nepopulate ($62^3/_8$) însumează $435^6/_8$ iugăre de teren arabil, o familie avînd în medie 6,9 iugăre. Avînd însă în vedere că hotarul satului era împărțit în două cîmpuri, pe an se putea conta numai pe jumătate, adică pe 3,45 iugăre.

Din păcate conscripția din 1820 nu ne informează asupra celor fără pămînt. Cele 58 de familii înscrise se împart în felul următor:

Între 4-6 iug.		Între 6-8 iug.		Între 8-10 iug.		Peste 10 iug.	
fam.	%	fam.	%	fam.	%	fam.	%
11	19,0	26	44,8	13	22,4	8	13,8

Total: 58 fam. — 100%

Pămîntul arabil găsit cu ocazia conscripției din 1820 a crescut la $467^7/_8$ iugăre față de $435^6/_8$ iugăre în anul 1785; plusul a provenit foarte probabil din defrișări. Media pămîntului arabil pe familii ar fi de 8,06 iugăre, din care circa jumătate o putem socoti ca fiind folosită anual (4,03 iugăre). Creșterea medie se datorește faptului că tabelul din 1820 nu conține și familiile fără nici un fel de pămînt.

Hotarul era împărțit în două cîmpuri (cîmpul de sus și cîmpul de jos), unul dintre ele fiind totdeauna țelină, ogor. Parcelele arabile erau

[19] Cf. colecția de circulare în Arh. ist. a Fil. Cluj a Acad. R.P.R. tom. 693 (1819—1821), nr. 7054.

lucrate cu uneltele rudimentare. Plugul greu de lemn era tras de 4—6 boi. La ogor se foloseau 6 boi, iar la întors tot 6 boi, mai rar 4. Semănături se făceau din grîu de toamnă şi de primăvară, secară, alac, ovăz, orz şi porumb. În afară de acestea se mai cultiva inul, cînepa şi diferite legume. În ceea ce priveşte productivitatea, în 1785 dintr-o mierţă de grîu în caz de recoltă bună se scoteau 3 mierţe, dar nu grîu curat, ci amestecat cu secară (secăreţ). În anul 1820, o mierţă de grîu din recoltă bună a dat 4 mierţe de grîu, ceea ce înseamnă o oarecare creştere.

Cifrele privind întinderea *fînaţelor* sînt cu atît mai importante, cu cît în conscripţiile de care ne ocupăm nu sînt date cifre privind şeptelul. În anul 1785 fînaţul avea o întindere de $174^{3}/_{4}$ iugăre, din care cele aparţinînd sesiilor populate erau de $149^{1}/_{2}$ iugăre, iar cele aparţinînd sesiilor deserte $25^{1}/_{4}$ iugăre. Un iugăr mai bun de fîn dădea 6 măji de fîn (cca 336 kg). Pînă în anul 1820, întinderea fînaţului a crescut simţitor şi acum era de 29 iugăre care dădeau fîn şi otavă, şi $212^{7}/_{8}$ iugăre care produceau numai fîn. Surplusul a provenit, probabil, din defrişarea pădurilor şi curăţirea locurilor nefolosite. Este caracteristic că în 1785, din 63 de familii 18 n-aveau de fel loc de fîn, între aceştia erau curialiştii şi jelerii fără casă. În acelaşi timp cel mai bogat om din sat, Nagy István-iunior poseda $6^{3}/_{4}$ iugăre de fînaţ, iar Vallyan Péter 10 iugăre. Se înţelege că cei ce aveau fînaţe mai întinse puteau fi şi principalii crescători de animale.

În anul 1785 *păşunile* au fost insuficiente, de aceea juncii puşi la îngrăşat erau trimişi la păşunat în afara hotarului satului. În anul 1820 însă păşunile puteau face faţă nevoilor satului, pe ele păscînd cirezile de boi, vaci, de junci, precum şi turmele de oi şi de porci. Datele privind fînaţele şi păşunile ne dau posibilitatea să tragem concluzia că la Chiochiş, ca şi în majoritatea satelor din Transilvania, creşterea vitelor a fost o ramură a gospodăriei ţărăneşti care completa agricultura. Fiind amintită şi dijma de stupi, precum şi dreptul liber de pescuit, bănuim că şi aceste ramuri de ocupaţie aveau o oarecare importanţă.

În anul 1785 Chiochişul n-avea *pădure,* deloc, întrucît „le-au cuprins-o domnii", iar ţăranii erau nevoiţi să cumpere lemne de foc din satele din jur. În Conscripţia Czirákyană iobagii aveau dreptul la folosirea pădurilor. Lemnele provenite din curăţitul pădurilor şi din uscături, serveau drept lemne de foc, pentru nevoile zilnice ale familiilor iobăgeşti; în afară de aceasta iobagii primeau lemne de construcţie din pădurile domneşti.

În perioada dintre cele două conscripţii s-a dezvoltat destul de mult *cultura viţei de vie.* În anul 1785 numai 12 familii aveau teren viticol în întindere de $11^{3}/_{4}$ octalitate ($=1^{3}/_{8}$ iug.). Pe cînd în acest an iobagii au declarat că „vii numai cîteva gazde avem", în 1820 au mărturisit că „vii avem mai cu toţii". Şi într-adevăr, în 1820, 56 de ţărani din Chiochiş aveau $14^{4}/_{16}$ iugăre de teren viticol, iar alţi ţărani, din alte sate (*„extranei"*), aveau $1^{7}/_{16}$ iugăre de vie tot în hotarul satului. Deci pămînturile cultivate cu vii în satul Chiochiş au ajuns la cifra de 15 iugăre $^{11}/_{16}$, care în caz de timp favorabil produceau vin bun şi îndestu-

lător. Nu știm precis cărori factori se datorește creșterea simțitoare a viticulturii în această perioadă de 35 de ani. Poate o influență asupra ei să fi avut nevoile crescînde ale războaielor napoleoniene sau, eventual, schimbările structurale întîmplate pe domeniul Wesselényi, de care aparținea și satul Chiochiș.

Se observă o oarecare dezvoltare și în *producția fructelor* și *legumelor*. În timp ce conscripția din 1785 ne informează că numai cîțiva țărani au vreo 2 pruni, în 1820 se vorbește de diferite pometuri aflate în vii și grădini. În afară de aceasta mai existau și grădini cu varză, cu legume și cu porumb.

Dezvoltarea forțelor de producție și a producției de mărfuri țărănești, precum și diferențierea țărănimii ne obligă ca pe baza conscripțiilor să aruncăm o privire și asupra *schimbului de mărfuri al țăranilor*. Țăranii, obținînd un surplus de produse, l-au vîndut în tîrgurile ce se țineau în satele Buza, Lechința, Șintereag, Teaca, Urmeniș, Sînpetru de Cîmpie, Țaga, Reteag, Beclean, Cătina, Mociu sau pe piețele din orașele Dej și Gherla. Desigur că țăranii vindeau mărfurile lor obișnuite (animale și produse provenite de la animale — lînă, carne, piei, brînzeturi, ouă, felurite cereale și porumb, in și cînepă, țesături etc.).

Trebuie să ne ocupăm pe scurt și de problema drepturilor regaliene (monopolul feudalului de a vinde vin și rachiu; de a ține măcelării și mori, dreptul de a ține tîrguri, de a percepe taxe vamale și la vaduri etc.). Și în cazul Chiochișului țăranii aveau drept la cîrciumărit numai între sf. Mihai și sf. Vasile (29 septembrie—1 ianuarie). Țăranii aveau dreptul să facă bere și mai puteau pescui liber.

Dintre drepturile regaliene se face simțit pentru țăranii din Chiochiș, dreptul nobilului de a ține moară. Dacă în 1785 nu există în hotarul satului nici o moară, la 1820 stăpînul moșiei avea o moară mare, cu 3 pietre, pe lîngă care mai funcționau încă două mori mai mici, pentru folosința cărora, desigur, se plătea taxă feudalului.

2. O altă parte a conscripțiilor din 1785 și 1820 se referă la *prestațiile feudale* ale iobagilor și jelerilor. După cum se știe, țăranul, pentru folosirea pămîntului, plătea feudalului, sub formă de obligații în muncă, în produse și în bani.

Slujba (robota) în general era aceeași ca și în alte sate din Transilvania[20]. Cantitatea ei nu era unitară pentru toate familiile de țărani dependenți. În 1785, iobagii lucrau cu plugul și cu palmele 3 zile pe săptămînă; care însă se ducea „la plug de putere" (adică cu 4—6 boi) lucra numai 2 zile. Jelerii cu sesii lucrau două zile, ori cu vitele ori cu palmele iar cei care ieșeau la plug „de putere", numai o zi. În afară de aceasta toți țăranii dependenți lucrau 6 zile anual la via nobilului. În timpul acestor munci mai demult țăranii primeau mîncare, acum la sfîrșitul sec. al XVIII-lea însă lucrau cu hrana lor proprie. Peste aceste munci

[20] Șt. Pascu-Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III (1960), p. 174; D. Prodan, *Teoria imigrației romînilor din Principatele Romîne în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 8—108.

— spun ei — femeile mai torceau şi ţeseau cîte 10 coţi de cînepă. Cînd proprietarul pămîntului a dat voie să se fiarbă liber berea, satul a promis în schimb încă o zi de robotă pe an. Peste zilele de slujbă satul mai „ajuta" stăpînului feudal şi la cositul fînului, iar la ogor fiecare ţăran presta 3 zile şi la întors iarăşi 3 zile.

După patenta lui Iosif II din 22 august 1785 şi pînă în anul 1808, ţăranii din Chiochiş prestau munci mai puţine, anume cu 4 boi 1 zi, iar cu 2 boi sau cu palmele 2 zile săptămînal. În anul 1820 aflăm însă că de vreo 12 ani se presta iarăşi, aşa ca şi înaintea patentei. În timpul Conscripţiei Czirákyana, în afară de robota obişnuită, fiecare ţăran mai presta anual 2 zile, răscumpărînd obligaţia de a strînge mere pădureţe. Femeile iobagilor torceau 4 funţi de cînepă şi 2 funţi de lînă şi ţeseau 12 coţi de cînepă. Tot peste slujba obişnuită slujea fiecare ţăran din Chiochiş sub titlul scutirii judelui sătesc, pentru hotar şi pentru întreţinerea taurului cîte 1 zi pe an. Robota în diferitele ei forme a fost sarcina cea mai grea a ţărănimii dependente.

Cealaltă formă a rentei feudale a fost *renta în natură*, care în Transilvania se plătea în două feluri diferite, ca dijmă *(decimă)* şi ca daruri *(dacia, munera)*.

În ceea ce priveşte importanţa, pe primul loc se situează dijma. Şi aceasta avea două forme: dijma fiscului şi dijma domnească. Şi în cazul satului Chiochiş, dijma fiscului era răscumpărată de către feudal şi strînsă apoi de el de la ţărani din cereale, cînepă, sămînţă de cînepă, in, sămînţă de in, fasole, must, precum şi din oi şi stupi. În ce priveşte dijma domnească, nobilul nu mai lua decît din oi şi stupi, ceea ce înseamnă că din oi şi stupi ţăranii plăteau de două ori dijmă; dar din dijma fiscului ţăranii puteau răscumpăra şi în bani de la nobil partea din oi şi stupi. Satele dimprejurul satului Chiochiş, care dădeau dijma în felul de mai sus, erau numite „vetri ungureşti".

O altă formă a rentei introduse era datul obişnuit în preajma sărbătorilor. La Chiochiş, o familie de ţărani dădea anual 3 găini şi 30 de ouă, iar în preajma crăciunului mai dădea 2 mierţe de ovăz. În 1820, fiecare ţăran mai plătea şi 2 pui de copănit anual.

Faţă de *prestaţiile* în muncă şi în produse, cele plătite în bani abia erau cunoscute. Aici se cuprindea taxa de 3 marieşi, plătiţi de jeleri în cazul cînd aceştia se mutau de pe moşie. Probabil ţăranii care deţineau mori, plăteau şi ei o taxă. Nu se ştie precis dacă drabantul întreţinut la curtea nobiliară de supuşii din Chiochiş era plătit cu bani sau cu produse, sau şi în bani şi în produse, cum se obişnuia la angajaţii de la curţile domneşti. Indiscutabil însă că şi această sarcină intra în prestaţiile feudale ale satului.

O altă obligaţie legată şi ea de orînduirea feudală consta în plata vămilor la trecători şi la vaduri de către ţăranii care se îndreptau spre tîrgurile dimprejur. Tot aici se încadrează şi podveziile (cărăuşiile) şi „poştăriile" pe care ţăranii din Chiochiş le-au simţit mai mult, satul lor fiind aşezat la drumul ţării şi al comitatului. Aceste sarcini din urmă loveau mai ales ţărănimea producătoare de mărfuri, de aceea în conscripţie figurează în rîndul dezavantajelor *(„maleficia")*. Cînd ţăranii

s-au plîns din cauza sarcinilor grele ale podveziilor și „poștăriilor" în fața conscriptorilor de stat, în afara comitatului, ei și-au exprimat, de fapt, nemulțumirea în sensul cel mai modest al cuvîntului, într-o minoră formă a *luptei de clasă*. Dar conscripțiile conțin și date prețioase privind fuga de pe moșii, formă a luptei de clasă, care a fost foarte răspîndită pe tot teritoriul Transilvaniei[21]. Întrebările privind sesiile nepopulate („*desertae sessiones*") și numărul iobagilor fugiți din sat, sînt cele asupra cărora insistă fiecare conscripție urbarială. În satul Chiochiș, în anul 1785 erau 6 sesii nepopulate; din cauza „sărăciei s-au dus gazdele la Moldova" — mărturisesc țăranii întrebați. Casele lor s-au pustiit, iar aparținențiile lor au fost date de nobilul feudal în folosința altora, majoritatea lor însă zac pustii. Pentru cunoașterea altor forme ale luptei de clasă, conscripțiile urbariale nu sînt izvoare potrivite.

Aceste date sumare, spicuite din conscripțiile satului Chiochiș din anii 1785 și 1820 permit să ne facem o imagine asupra vieții țărănești dintr-un sat din Transilvania. În același timp, ele ne fac și o dovadă că țăranii, și în condițiile cruntei exploatări feudale, au avut forțele necesare pentru dezvoltarea gospodăriilor lor.

[21] Șt. Pascu-Tr. Gherman, o. c., p. 172; Bujor Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", III (1960), p. 145—146.

ANEXE

I

Chiochiş, 1785 decembrie 14.

Conscriptio Urbarialis Possessionis Kékes[22]

Nomina Judicis et Juratorum et etiam Seniorum
1-mus Bertsini Juon Judex Pagi Graeci Ritus non unitus

		Annor. 35	Judices Pagi[!]
2-dus Bán Vaszilie	dto	40	
3-tius Dumbrave Maftyej	dto	30	
4-tus Krisztye Dumitru	dto	40	
5-tus Oltyán Onuk	dto	28	
6-tus Nyikuláj Dumitru	dto	40	
7-mus Százsin Anton	dto	20	
8-vus Mate Von	dto	50	Seniores Pagi
9-nus Lengyel Szimion	dto	56	
10-mus Ujfelyán Szavinke	dto	40	
11-mus Százsin Onuk	dto	24	
12-mus Juonutz Juon	dto	22	
13-tius Pop Von	dto	37	
14-tus Dán Vászilie	dto	40	

Seqvuntur praefatorum Testium ad Novem puncta examinis post Juramenti depositionem receptae Fassiones.

1-mo. Are acuma locul aiesta urbarium? de are ce feluri acelea? de cîtă vreme s-au adus înăuntru?[23].

Ad 1-mum. Locul aiesta n-are urbarium.

2-do. Dacă n-are urbarium, pe lîngă contractus, sau legătură fac slujba cea iobăgească, şi iobagii şi jelerii? Cîtă vreme este acuma de cînd acest obicei s-a început, sau au păşit la aceasta legătură locul aiesta cu domnii locului? Nu-i aşa dară că şi pînă a se face acest urbarium sau contractus, au fost altele? Şi de au fost, ce feluri, şi cînd s-a început împlinirea datoriei acestui de acuma obicei?

Ad 2-dum. Noi iobagii n-avem nici contractus de slujbă, dară jelerii pe lîngă tocmală slujim, şi cînd au plecat dînd 3 marieşi[24] de vatră s-au putut duce de pe loc.

3-tio. Unde nu-i nici urbarium, nici contractus, din ce stă darul, slujba şi datoria iobăgească şi jelerească către domnii locului, care acuma s-au obişnuit? Cînd şi în ce chip s-au adus în lontru acele datorii, slujbe şi alte datorii?

Ad 3-tium. Noi iobagii, ori cu boii ori cu pălmile 3 zile în săptămînă slujim, dară care mergem la plug de putere numai 2 zile în săptămînă slujim.

---

[22] Originalul conscripţiei se găseşte la Arhivele Statului Budapesta, Arh. Guberniului transilvănean, F. 51, fasc. 24. Conscriptio Urbarialis Possessionis Kékes ad. Nr. 6469/1787 [Sters:] 6244/1786. Textele conscripţiilor le publicăm nu în transcriere fonetică, ci într-o formă literalizată. S-au păstrat totuşi anumite particularităţi, expresii caracteristice vieţii iobăgeşti. În cazul acestor expresii caracteristice forma originală se dă în note. Numele de persoane s-au păstrat în forma originală.

[23] Din răspunsurile iobagilor, date în original — paralel — în limba latină şi în limba romînă, se dau numai cele în limba romînă.

[24] 1 marieş = 17 creiţari, adică 34 dinari. Cf. Herepei János, *A XVIII. század folyamán Erdélyben forgalomban volt pénzek értékviszonya* (Valoarea banilor în circulaţie în Transilvania în sec. XVIII.) Manuscris.

Noi jelerii, ori cu boii ori cu pălmile 2 zile în săptămînă, care mergem de putere numai o zi în săptămînă slujim. Peste această slujbă tot satul levelezuim[25] o vie în care o gazdă lucră cîte 6 zile. Așa am auzit, că în curuțime au pierit niște ovăz domnesc, și satul s-a împăciuit să levelezuiască o vie, care satul o gată pînă la amiazăzi și le da și de mîncat, dară amu s-au mărit via tare, și nu dau nici de mîncat.

Peste aceste slujbe, și iobagilor și jelerilor ne dau de tors atîta cînepă din care ies 10 coți de pînză, care o și țesăm, fără aceasta dăm 3 găini, 30 ouă, 2 mierțe de ovăz de crăciun, și tot omul 2 clăi de cînepă culegem, o topim și o zbiciluim. Peste aceasta, pentru că i-au slobozit în vreme de demult să facem bere pe seama noastră pe sărbători, am făgăduit o zi de lucru satul. Și au fost slobod a face bere, adevărat că la fiertul berei au dat lemne domnii. Și iarăși tot al doilea an cînd cade în imaș în grădini o grădină, și niște clăi de fîn în cîmp peste slujbă. Iarăși peste slujbă ținem satul peste un an un drabant în curte, căruia îi dăm de mîncare și plată ca la o slugă. La ogor 3, la întors cu plugul iarăși 3 zile slujim. Aceste [am] spus că toate peste slujbă le facem.

4-to. Ce feluri de venituri are locul și dobînzi hotarul acesta? sau iarăși ce feluri de pagube și scăderi, și lipse au obișnuit a *ajunge* locul și hotarul acesta?

Beneficia

1-mo. Hotarul nostru în două fordulașuri se împărțește, și două părți sînt de mijloc, una de coadă și pentru că e cam delos, nu-l putem gunoi. După o mierță de semănătură în roade de frunte se face o claie și jumătate și claia sloboade 2 mierțe, în roade de mijloc care cît seamănă, mai atîta capătă. Dară grîu curat nu căpătăm, că se face secăreț, obsigos și odosos, și ceapă. Și în hotarul nostru socotim că s-au rupt loc preț de 200 mierțe. La ogor cu 6 boi, la întors și cu 4 boi arareori putem ara cînd umblă vreme bună pentrucă locul este cleios.

2-do. La hotar avem rit, care după fordulașuri odată se cosește într-un an și este tot trestios, și muiîndu-l apa adeseori nu multă haznă luăm. Fînaț încă avem care în tot anul se cosește odată, și se face fîn bun, se poate îngrășa marha, de dînsul pe loc de 8 mierțe se face, unde este loc bun 6 măji de fîn[26].

3-tio. Tîrg avem la Gherla de 2 mile[27] de loc, și umblăm în 2 zile.

4-to. Pășune este la hotar, dară juncii de îngrășat îi dăm la alte hotare.

5-to. Apă de adăpat avem.

6-to. Pădure sătenească nu-i nici [o] țîră că l-au cuprins domnii, dară cumpărăm de la Manic, de la Lechința, și de la Uifaleu, de o milă, și mai puținel de loc, și o gazdă se poate ierna cu 4 florinți că ne dau și domnii cînd și cînd de Nyimesztur[28] ne dau domnii totdeauna.

7-mo. La viile din vecin nu lucrăm.

8-vo. Jir și ghindă la hotar nu e.

9-no. Arendă dăm fiscușului din stupi și din miei, pentru zece 5 sustaci[29], dacă nu sînt zece, un creițari[30] de miel. La domni dăm dijme[31] din zece una din bucate și din miei.

10-mo. Grădini cu hemei și pomet în cîmp n-avem, fără cîteva doi pruni la unii oameni din sat.

11-mo. Trestie n-avem.

12-mo. Cu sare nu umblăm în creșchedet[32].

13-tio. Creșchedet cu meșteșug nu-i[33].

---

[25] = plivim.

[26] 1 majă (majă din Viena) = 56 kg.

[27] 1 milă (mila germană) = 7,42 km.

[28] Așa în original = de clădiri: Cf. P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească, în Țara Românească și Moldova*, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 119.

[29] 1 șustac = 6 creițari, adică 12 denari. Cf. Herepei, *o. c.*

[30] 1 creițar = 1/60 florin renan sau florin nemțesc.

[31] În original: „gyesme".

[32] În original: „kreskedet" = comerț, venit.

[33] În original: „mestersug" = meserie.

14-to. Pe ape n-avem creşchedet.
15-to. Vii cîteva gazde avem.
16-to. Var şi cărbuni nu ardem.
17-mo. Haznă sătenească nu-i[34].
18-vo. Apă de topit cînepă avem.
19-mo. Mori la hotar nu sînt, apa Şieului de 2 mile de loc ne ţine de fărină, cînd e sorghoş[35] la Bîrgău de 4 mile de loc umblăm. Fără de acelea din oi, lînă, miei, caş, bucate şi vite trăim, haine noi ne facem.

Maleficia

1-mo. Ut in puncto 1-mo Beneficiorum.
2-do. Ut in puncto 2-do Beneficiorum.
3-tio. Ut in puncto 3-tio Beneficiorum addito: Cînd mergem la Gherla la Petriş ne trag vamă de doi boi un potor[36], în Gherla aşişderea dăm vamă, la Bistriţa încă aşa ne trag.
4-to. Ut in puncto 4-to Beneficiorum.
5-to. Ut in puncto 5-to Beneficiorum.
6-to. Ut in puncto 15-to Beneficiorum.
7-mo. Ut in puncto 19-mo Beneficiorum.

5-to. Cîte şi ce feluri de ierdaşe[37] de arat şi de fînaţe are o gazdă întreagă? Şi cîte ferdele cu ferdeala Sibiului poate semăna într-un ierdaş de arătură? De acela fel sînt riturile, [un] an[38] şi de două ori să le poată cosi?
Ad 5-tum. Cu cît gazdele nu întreţinem pămînturile totdeodată, nu le putem spune, de pe rîndul gazdelor le-om spune.

6-to. Cîte slujbe a făcut pînă amu o gazdă şi cu cîte vite trăsătoare[39]? Şi cînd s-au dus şi s-au întors de la slujbă socotitu-i-se calea şi umblarea în zilele slujbei?
Ad 6-tum. Noi la lucrul domnesc nu umblăm la alt hotar; dar cînd ne mînă cu carul, ni se şti în slujba drumurile.

7-mo. Dau locuitorii de aici domnilor locului a noua[40]? Dacă dau din ce feluri de venituri crescute din pămînt şi averi dau aceia? Şi de cîtă vreme? Şi este în obicei aceasta a noua şi pe la alte domnii în aceasta cinstite varmeghie[41]? Afară de acesta s-au obişnuit pînă în ziua de astăzi să mai deie pe un an iobagul domnesc[42] în rîndul altora feluri de daruri, şi mai ales darurile acele acar în bani, acar în altceva din ce au stat?
Ad 7-mum. A noua nu dăm, nici ştim în această cinstită varmeghie.

8-vo. Cîte ocine[43] sau locuri de case sînt în locul acesta pustii? De cîtă vreme, pentru ce pricină s-au pustiit? Şi acele locuri cu cele ce se ţin de ele, cine le stăpîneşte?
Ad 8-vo. Aici se află 6 locuri de case pustii de 10, 12 şi de mai încoace de 6 ani, pentru sărăcie s-au dus gazdele la Moldova. Şi căsile s-au pustiit, locurile care se ţin de ele, care sînt mai bune le dau dregătorii[44] pe seu şi pe alte cele, cele mai multe zac pustii.

---

[34] În original: „Haszne szetyenyászké" = venituri săteşti.
[35] În original: „szorgos" = urgent.
[36] 1 potor = $1^1/_2$ creiţari sau 3 denari.
[37] În original: „Jerdáse" = iugăre?
[38] În original: „ua".
[39] În original: „vitye treszetore" = vite trăgătoare.
[40] În original: „a' Noae" = a noua, nona.
[41] În original: „czinsztitye vármegye" = cinstită prefectură, cinstitul comitat.
[42] În original: „Jobadsu Domneszko".
[43] În original: „otsine".
[44] În original: „Gyeregetori".

9-no. Locuitorii locului acestuia sînt iobagi urichișî[45] sau ba?

Ad 9-vum. Iobăgia aceasta pe care sîntem iobagi 3—4 unguri din vremea ciumii au silit domnii pe noi[46].

A parte Domini Terrestris nuspiam adfuit.

Nomina Judicis, et Juratorum et etiam Seniorum.

1. Bertsini Iuon +
2. Bán Vaszilie +
3. Dumbrave Maftyéj +
4. Krisztye Dumitru +
5. Oltyán Onuk +
6. Nyikuláj Dumitru +
7. Százsin Anton +
8. Mate Von +
9. Lengyel Szimion +
10. Ujfelyán Szavinke +
11. Százsin Onuk +
12. Juonutz Juon +
13. Pop Von + ab absentiam Judex crucularit
14. Dán Vaszilie +

Quod praescripta Conscriptio, et Dimensio Urbarialis per nos modo praemisso extitit expedita, et peracta, et quorum et quod praeinserti Judex, cum suis Juratis, et Incolae Seniores Possessionis Kékes super eo medio nostri fideliter fuerint omnes Jurati, et examinati, et ob carentium communis Sigilli, ignarumque Literarum Statum Nomina per nos fuerint annotata, cruculae vero per ipsos sint ad hibitae, hoc ipsum fide nostra mediante recognoscimus, manumque propriarum subscriptionibus, et Sigillis usualibus roborantes. Datum in Possessione Kékes Die 14-to Mensis Decembris 1785.

Daniel Cserényi
Franciscus Bartha
Stephanus Gétzi

I. Comitatis Thordensis[47], Circuli Dobocensis, in Processu Gyekeiensi Exequantes Magistratuales.

[45] În original: „urikis“ = perpetu.

[46] În original: „au szeluit pe nou“.

[47] După reforma administrativă a lui Iosif II, Transilvania istorică cuprindea 10 comitate. Satul Chiochiș care a aparținut mai înainte comitatului Dobîca, acum a fost încadrat în comitatul Turda.

Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas fundi intravillani orgyarum quadratorum	Sessionales terrae arabiles ex jugeris 1600 quadrat orgyarum	Prata Sessionalia: semper / raro / nunquam — Bis falcabilia — Jugerorum a 1600 orgiis quadr. computand.			In Praedio	Titulo sessionalium usuatae Terrae arabiles Jugerorum	Prata Titulo sessionalium usuata: semp. / raro / nunquam — Bis falcabilia Jugerorum		
		No.	No.	No.	No.	No.		No.	No.	No.	No.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Domini Illustrissimi Dni. S.R.I. Comiti Adam Teleki de Szék											
Coloni recenter in statum liberae migrationis positi integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis.											
Nagy András uxoratus uno pane	—	1.512	10 1/8[48]	—	—	4 3/4	—	—	—	—	—
Filius István	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Tok István uxoratus	—	1.035	8	—	—	4 1/4	—	—	—	—	—
Filius István uno pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Nagy István Junior	—	1.740	6 6/8	—	—	6 3/4	—	—	—	—	—
Nagy István Senior	—	1.080	8	—	—	3 —	—	—	—	—	—
Henel Martzi	—	1.638	6 1/2	—	—	5 1/2	—	—	—	—	—
Valyan Péter	—	1.080	4 1/8	—	—	10 —	—	—	—	—	—
Pálffi Jósi	—	1.008	13 5/8	—	—	2 1/4	—	—	—	—	—

[48] În original fracţiile numai prima dată sînt date complet, apoi sînt scriseprescurtat: de ex. 1/:[!] Noi am completat însă peste tot semnul /: (care înseamnăidem) cu cifra /8 ca la prima menţiune.

Inquilini recenter in statum liberae migrationis positi, nullam sessionem sed domum tamen habentes											
Nagy Gyuri Kertész Gyorgye Cserbu Veress János Majoros Ferencz	e Fundo Curiae victitant										
Coloni liberae migrationis seu Inquilini integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis											
Ujfellyán Szavinke	—	1.376	7	—	—	3 1/2	—	—	—	—	—
Matte Von distincto pane	—	1.764	6 1/2	—	—	3 —	—	—	—	—	—
genur Mitru	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Jovonucz Juvon uxoratus,	—	1.344	10 2/8	—	—	3 —	—	—	—	—	—
Frater Danyila distincto pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Szászin Dumitruj uxor.	—	928	7 7/8	—	—	5 —	—	—	—	—	—
Filius Vonuluj uno pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Oltyán Jákob uxor.	—	1.026	11 2/8	—	—	5 —	—	—	—	—	—
Filius Peter uno pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Bán Lyika	—	1.080	11 2/8	—	—	3 1/2	—	—	—	—	—
Szászin Dumitruj uxor.	—	1.380	12 2/8	—	—	3 1/2	—	—	—	—	—
Frater Juvon distincto pane	—	—	—	—	—	— —	Huius Jugera agri et foenati occupat D. Terrestris				
Dombi Todor	—	855	10 6/8	—	—	2 1/2	—	—	—	—	—
Marosán Tyimu	—	896	7 —	—	—	— 1/4	—	—	—	—	—
Oltyán Vonutz	—	1.386	10 —	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—
Bercsinyi Juvon	—	1.764	12 —	—	—	3 1/2	—	—	—	—	—
Oltyán Luka	—	513	10 —	—	—	2 —	—	—	—	—	—
Bercsenyi Gora	—	1.912	7 3/8	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—

Continuare

Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas fundi intravillani orgyarum quadratorum	Sessionales terrae arabiles ex jugeris 1600 quadrat orgyarum	Prata Sessionalia: semper	raro	nunquan	In Praedio	Titulo sessionalium usuatae Terrae arabiles Jugerorum	Prata Titulo sessionalium usuata: semp.	raro	nunquam
				Bis falcabilia Jugerum a 1600 orgiis quadr. computand					Bis falcabilia Jugerorum		
		No.	No.	No.	No.	No.		No.	No.	No.	No.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Sütö Szándu	—	1.045	9 7/8	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—
Miklós Jákob	—	1.026	5 3/8	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—
Morár Joszip	—	1.386	7 3/8	—	—	1 1/2	—	—	—	—	—
Szaszin Nikulaj dist.	—	1.687	7 1/2	—	—	2 1/2	—	—	—	—	—
Geura Illyie pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Kisztye Dumitruj	—	1.647	7 —	—	—	5 —	—	—	—	—	—
Oltyán Todor	—	1.122	7 3/8	—	—	2 1/4	—	—	—	—	—
Dan Vaszilika	—	945	7 6/8	—	—	4 —	—	—	—	—	—
Pataki Todor	—	1.620	6 3/8	—	—	3 1/2	—	+	—	—	—
Mogosan Szavuj	—	684	7 7/8	—	—	4	—	—	—	—	—
Almadi Pop Vonutz dist.	—	1.056	9 5/8	—	—	2 1/2	—	—	—	—	—
Szaszin Vaszilike pane	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Neszelyan Szimion	—	720	6 —	—	—	1 —	—	—	—	—	—
Horga Maftyej	—	936	7 6/8	—	—	6 1/2	—	—	—	—	—
Kisztye Dumitruj	—	885	10 1/8	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—
Huszen Szucs Neszhelyan Von	—	825	5 3/8	—	—	2 —	—	—	—	—	—
Lengyel Szimion	—	1.080	11 6/8	—	—	4 1/4	—	—	—	—	—
Szaszin Vaszilike	—	936	7 1/2	—	—	1 3/4	—	—	—	—	—
Mészáros Irimie	—	720	8 —	—	—	3 —	—	—	—	—	—
Kocsis Mihály	—	1.008	8 7/8	—	—	4 —	—	—	—	—	—

Kocsis András	—	1.368	4 6/8	—	—	6 —	—	—	—	—	—
Horga Juvon	—	1.080	8 6/8	—	—	3 —	—	—	—	—	—
Horga Togyer	—	936	5 5/8	—	—	2 1/2	—	—	—	—	—
Vereshazan Vaszilike	—	1.215	6 3/8	—	—	1 1/4	—	—	—	—	—
Kocsis Minya	—	1.848	9 1/8	—	—	4 1/2	—	—	—	—	—
Székely Mihály	—	819	6 —	—	—	— 3/4	—	—	—	—	—
Lengyel Gyorgye	—	2.598	8 3/8	—	—	3 3/4	—	—	—	—	—
Sub Inquilini liberi seu Inquilini Domibus destituti apud alios habitantes											
Szőcs Nyisztor	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Divirecsan Nyikita	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Dan Juvon	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Lengyel Szimion	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Bercsenyi Danyila	—	—	—	—	—	— —	—	—	—	—	—
Desertae Sessiones											
Lengyel Szimionis	—	162	7 —	—	—	2 1/2	—	—	—	—	—
Nemes Petris	—	256	7 5/8	—	—	3 —	—	—	—	—	—
Krecsun Togyer	—	270	2 —	—	—	2 1/4	—	—	—	—	—
Nagy Andrejka	—	1.548	4 —	—	—	2 1/2					
Tegző Mihály	—	1.224	8 1/2	—	—	3 1/4					
Mihuluj	—	1.080	2 —	—	—	1 —					
Strejtyi	—	1.458	2 —	—	—	1 —					
Fogarasi István	—	1.134	8 —	—	—	2 —					
Fekete Kilcz János	—	1.512	7 —	—	—	3 —					
Orszan Vonyisor	—	1.176	4 1/2	—	—	2 —					
Nagy Sigmond Gyuri	—	1.506	7 —	—	—	2 1/2					
Extraneus											
ex Apati Veres Von	—	—	2 6/8	—	—	— —					

Harum desertarum Jugera partim Dominus Terrestris partim vero Coloni ex jussu Domini Terrestris

Connotatio Vinearum
Possessionis Kékes, Dominique infrascripti in
Promontorio Kékesiensi
Illustri D.S.R.I.C. Adam Teleki

Nro	Nomina et cognomina	Octalitate Nro
1	Nagy Sándor	2 —
2	Oltyán Jákobb	1 —
3	Bertsényi Juon	— 1/4
4	Tok István	1 1/2
5	Nagy István Senior	1 1/2
6	Tegzö Mihály	1 —
7	Kotsis Mihály	— 1/4
8	Kotsis András	— 1/4
9	Kotsis Minya	— 1/2
10	Nagy István Junior	2 —
11	Henel Marczi	1 —
12	Székely Mihály	— 1/2
	Summa	11 3/4

Franciscus Bartha mpa. Stephanus Geczi mpa.

II

Chiochiş, 1820 iulie 6[49].

1820-dik Esztendőben Julius Hónap 3-dik napján Nemes Doboka vármegye also kerületében *Nyárló Kékesen* kezdödvén az urbarialis conscriptio Felszegi Károly és Szabó Imre exequens Magistratualis conscriptorok által, jelen volt az Hellység Birtokosa Méltóságos L. Baro Vesselényi Miklós ur eö Nagysága részéröl udvari Praefectus Tek. Kelemen Benjamin, és udvari Tiszt Bodo Sigmond urak mind személlyesek. Helységbeli Birák, és Lakósok voltak az alább subscribáltak, a kiket is a formulare szerént meg esketvén, vallottanak a következökben u. m. az *Elsö Kérdésre:* Vallyon, és minémü Urbarium vagyon ma follyamatban? és miolta hozattatott bé[50]?

Satul aiesta pînă acuma urbarie nu a avut, dar nici acela n-am ştiut pînă amu ce să fie urbarie.

[49] Arhivele Statului Budapesta, Arh. Guberniului transilvănean. Conscriptio Czirákyana, vol. VI, p. 329—354. Din răspunsurile iobagilor date în original — paralel — în limba maghiară şi romînă, le publicăm numai pe cele în limba romînă.

[50] Dăm aici traducerea romînească a celor nouă întrebări tip privitoare la conscripţiile urbariale din 1819—1820 şi la care răspund apoi ţăranii.

1) Ce fel de urbariu este în uz? Şi de cînd datează?

2) Unde nu este nici un urbariu, ţăranii fac slujbele lor după anumite contracte încheiate sau după un obicei recunoscut? De cînd s-au început şi s-au recunoscut aceste obiceiuri sau contracte? Oare înainte de contractele sau urbariile actuale n-au fost altele? Şi dacă au fost, cum erau şi cînd s-a început obiceiul prestaţiilor de acum?

3) Unde nu este nici un urbariu sau contract, slujbele după datină din ce constau? Şi acestea cînd şi în ce chip s-au introdus?

4) Acest sat ce fel de înlesniri şi ce fel de dezavantaje are?

5) Un iobag cu o moşie întreagă cîte şi ce fel de pămînturi arătoare şi fînaţe are? Şi fiecare iugăr cîte măsuri de Viena are şi pe fînaţ se poate cosi şi otavă?

Második Kérdésre: Az hol pedig most semmi urbárium nintsen, a Szolgálatok a Parasztoktól az azok iránt költ edgyezések szerént vétetnek é fel, vagy pedig a bévett szokás szerént? Az efféle szokás, vagy pedig az iránt költ edgyezések mitöl fogva kezdöttek és yétettek bé? Vallyon a mostani contractusok vagy urbáriumok elött mások nem voltanak és ha voltanak azok millyenek voltanak és a mostani kötelezésbeli szokás mikor kezdődött el?

Noi cu curtea, cu Măria sa nici un fel de contractus despre slujbă n-am avut, fără de vreo 12 ani încoace, pe lîngă obiceiul primit slujim în săptămînă cu 4 boi 2 zile, cu 2 boi 3 zile, cu palmele iarăşi 3 zile. Mai înainte de la slobozenia iobagilor încoace am slujit în săptămînă cu 4 boi 1 zi, cu 2 boi 2 zile, cu palmele iarăşi 2 zile. Ce e drept care dintre oameni cu slobozitul iobagilor nu s-a mutat într-altă casă acela şi în ziua de astăzi slujesc în toată săptămîna iobăgeşte.

Harmadik Kérdésre: Az hol semmi Urbarium, vagy edgyezés nintsen, a bévett szokás szerént valo adozások, és tartozások miben állanak? és azok mikor és mi moddal hoszattattak bé?

Într-un an dăm 2 pui de copănit[51], la 3 sărbători dăm 3 găini şi 30 de ouă, pe crăciun dăm două mierţe de ovăz, pentru două mierţe de mere pădureţe de oţet dăm 2 zile de lucru cu pălmile, doi oameni o claie de cînepă din tot fel de lucru cui e dator a lucra 4 fonţi de cînepă, şi două de lînă a toarce şi 12 coţi de pînză a ţese. Pentru birăul cel sătesc, notariaşul şi taurul e dator tot omul cîte o zi de lucru a le da la curtea Măriei sale.

Negyedik Kérdésre: Egyenként ezen Hellységnek minemü hasznai, s viszont mitsoda terhei vagynak?

Rădemunciunile satului nostru aceste sînt

1°. Pe tot hotarul nostru sînt două fordulaşuri carele se hăznuieşte schimbătoreşte cel din sus de către Szint Miklos şi cel de jos de către...[52] a hotarului nostru, două părţi sînt bune, o parte este de mijloc, luîndu-se tot hotarul laolaltă după o mierţă de grîu de semănătură de toamnă în pămînt lucrat bine şi devreme ies 4 mierţe de grîu. Se fac pe el grîu şi de toamnă, şi de primăvară, ovăz, alac, cînepă, in, cucuruz şi alte feluri de bucate.

2°. În fordulaşu din jos avem două daraburi de rit carele fac şi otavă, avem şi un darab de fînaţ care în tot anul hăznuim şi nu face otavă, dară le fac toate bune fîn schimbătoreşte, şi fără de otavă încă avem loc pe coaste de cosit după căsile noastre, altul mai mult, altul mai puţinel, dară cu drept că bun fel de fîn se face pe ele.

3°. Vároşul Gherla e departe de noi...[53] mile şi jumătate, Bistriţa, de două mile jumătate departe de noi, în carele bucatele şi alte bunurile noastre în piaţă putem vinde şi în carele într-un an se cad mai multe ori tîrguri de ţară, precum se cad tîrguri şi în satele dimprejur, cum e la Buza, Lechinţa, Şintereag, Teaca, Urmeniş, Sînpetru, Ţaga, Reteag, Beclean, Cătina, Mociu şi vorașul Dejului, pe unde nefiind nici un loc de 2 mile de loc mai departe, de ne putem vinde vitele noastre şi chereşcădui cu ele.

---

6) Fiecare om dependent cîte zile de robotă a făcut pînă acum, în chip deosebit şi cu cîţi boi? Mersul şi venitul s-a socotit în robotă sau nu?

7) Oare dijma urbarială, sau unde a fost pînă acum în obicei, a noua (nona), de cînd şi din ce s-a dat? Şi oare datul dijmei sau al nonei este în obicei şi pe alte domenii din acest comitat? În afară de acestea ce fel de dări mai dădeau ţăranii anual domnilor de pămînt? Şi în ce au constat fiecare din ele în parte; aceste danii au fost luate în bani gata sau în natură de către domnul de pămînt?

8) În această comună cîte moşii (sesii) pustii sînt? De cînd, din ce cauză şi cine le foloseşte?

9) Oare oamenii dependenţi au drept de folosinţă a pădurii; pot folosi aşa ca să facă comerţ cu lemnele? Şi pădurile domnului de pămînt, din afara de hotarul comunei, ţăranii le pot folosi? Şi în sfîrşit vînzarea şi cumpărarea liberă a moşiilor e în obicei (vezi traducerea întrebărilor şi la Şt. Meteş, *o. c.*, p. 3—4).

[51] Cocoşi pentru claponi.

[52] Lipseşte din textul original.

[53] Lipseşte din textul original.

4°. Cu ştirea curţii Măriei sale în tot din nimaş[54] cuprindem atîta darab cît este destul la trăsurile noastre pînă tîrziu la care, fără de aiesta rămîne atîta nimaş, pe unde ciurzile de vaci, şi de viţei, turmele de oi şi de porci se pasc bogăt de bine ca şi boii.

5° Adepătorii şi fîntîni de băut avem frunte de bun, că, care mai bune nu sînt în ţară.

6° De epületyüi[55] curtea ne dă lemne precum şi de foc din pădurile cele domneşti, curăţiturile, cioturi şi uscături căpătăm.

7° Vie mai cu toţii avem de mijloc, se şi rodeşte, şi cînd umblă timpul se face bun vin în ele.

8° Pomet prin viile şi grădinile avem, de curechi, şi legume şi de cucuruz încă avem grădini bune.

9° Are curtea o moară cu 3 pietre aici în marginea hotarului, nu departe, pe lîngă care mai sînt două mori iarăşi pe vale, în carele cînd nu e secetă mare, ori frig mare iarna, putem măcina. Pe apa curătoare încă sînt mori bugăte către Gherla pe Someş şi pe Şiieu, pe unde în toată vremea putem măcina cît de mult şi bine.

10° Binele a tuturor: într-alt an trecînd pe ici ciupoare de vite ieşim şi noi la ajutor şi capătă cîte un om cinci-şase groşiţe[56]. Altă dată cînd dăm cu ştirea curţii cîte un darab de loc pe sama cioporilor şi mîn[57] aici, căpătăm cîte 15 zloţi[58] şi 16 încă. Cînd pedig[59] mînă cioporul aşa numai pe lîngă drum şi atunci încă căpătăm de la ei 3—4 zloţi.

11° Are satul aiesta în fînaţul cel sătesc un darab de loc de două care de fîn, iarăşi pe sama văcarului avem în ritul satului către Manik un darab de rit de un car bun de fîn. În fordulaşul din sus încă avem un pomet arător de două mierţe de grîu carele satul hăznuieşte precum place.

12° Are satul loc de o casă păstorească de o mierţă de grîu de toamnă cel mare.

13° Are satul aiesta două daraburi loc de pădure în Fákba, pe carele acuma numai tufe sînt şi nu ţinem oprit, pe ele paştem vitele. De mare este de 80 de mierţe de grîu semănătură amîndouă daraburi.

14° Avem de la Sîn Mihail pînă la Sîn Vasile crîşmătura slobodă noi sătenii.

15° Topitoare de cînepă avem.

16° Avem pe părîul aiesta care merge pe vale, pişcari[60] din care nefiind nimeni oprit care ar umbla după ele, ar putea şi atîta din care să facă şi bani.

Răutăţile satului din aiestea

1° A patra parte a hotarului nostru este rău în care multe locuri sînt hîite[61] şi risipite dară totuşi de păşune le hăznuim de risipiturile încolo. Avem şi locuri de acelea carele... departe şi pentru coastele mari nu le putem gunoi, o ugyan[62] cu greu putem ajunge la ele să-l putem tocmi la gunoaie.

2° Cînd mergem la negoţile noastre la vorăşurile în două locuri dăm vamă, la podurile şi la porţile vorăşilor.

3° Locuri de creşcădet n-avem, dară nici nu sîntem învăţaţi cu de acelea.

4° Fiind satul aiesta al nostru în drumul cel mare al ţării şi a căsei varmeghei pe noi mai multe podvozii şi poştării ajunge decît pe alte sate dimprejurul nostru.

Ötödik Kérdésre: Egy egész Telken lako colonusnak hány és millyen Szánto földjei és kaszáló réttyei vadnak? és mindenik Hold föld hány Bétsi méröü? és vallyon a kaszálló réteken lehet é sarjut is tsinálni?

Unele moşii fiind mai mari şi locuri după ele mai multe sînt, altele mai mici şi locuri mai puţinele sînt după ele, altele mai bune, altele mai rele carele totuşi

[54] În original „nyimás" = loc de păşune, ţelină.
[55] Construi.
[56] 1 groşiţă (groşi) = 3 creiţari sau 6 denari.
[57] Opresc.
[58] 1 zlot = 1 florin renan = 60 creiţari.
[59] Însă.
[60] În original „Ptyiskar" = peşte.
[61] Cu gropi.
[62] Idem, la fel.

cînd sînt se ţin stătoreşte după moşiile toate. Măsura de Bétsi[63] nu-l cunoaştem, nici Iugerum ce este nu le ştim, destul că pe riturile noastre cele pe şesuri am face mai pe atîta otavă pe cît facem şi fînuri de am ţine între şanţuri şănţăluite.

Hatodik Kérdésre: Eddig elö külön külön minden szolgáló ember hány napi szolgálatot tett, és azokat hány jármas marhákkal tette? továbbá az ök menetelek és jövetelek szolgálattyokba fel tudodataké vagy nem?

Noi care avem mai la o formă de mare moşii în slujbă de rînd săptămîneşte slujim cu 4 boi 2 zile, care avem doi boi aceia slujim 3 zile ce-i drept că în simbre[64] că mai cu puţinei boi decît 4 pămînturile noastre nu le putem lucra, care n-avem boi aceia slujim săptămîneşte cu pălmile 3 zile, fără de slujba aieasta sîntem datori la căratul grînelor şi a fînurilor a sluji pînă la gătirea lor cu drept că în săptămîna aceea şi slujba noastră să ştie în sus.

Hetedik Kérdésre: Vallyon az Urbarialis tized (Dezma) vagy az hol eddig elö szókásba volt a kilenczed miolta? és nevezet szerént mikböl adattott? el vallyon ezen Tized vagy kilenczed adása ezen Vármegyében lévö más uradalmakba szokásban vagyon é? effellet a Parasztok ezen kivül más tartózásbéli adományok szine alatt eddig elé a Földös uraknak esztendönként mit adtanak? és nevezetesen az a mit a Földös ur a szin alatt készpénzül, vagy naturaban töllök fel vett, miböl állott?

Satul aiesta al nostru dă la domnul cel pămîntesc dijmă fiscuşească, care în tot anul cu banii gata răscumpăra Măria sa, din tot felul de bucate, din cînepă, sămînţă de cînepă, din in şi din sămînţă de in, din fasole, fără de aceasta dăm în natură la Măria sa dijmă de miei şi din stupi cel urbăresc precum dăm în natură dintre aieste două feluri şi fiscuşului şi arendaşului cel împărătesc. Care datul dijmei şi împrejurul aiesta aşa este carele sate se numesc vetre ungureşti.

Nyolczadik Kérdésre: Ezen Helységben hány puszta Telkek vagynak? azok miolta, mi okból és ki által használtatnak?

Pustă în satul nostru nu este nici una.

Kilenczedik Kérdésre: Vallyon a szólgálo emberek, az Erdölést ugy használhattyák, hogy abbol kerkedhessenek [!]? és továbbá az Uraságnak a Helység határán kivül lévö Erdejét használhatytyák-e? és végre az uraság meg engedte é a Telkek szabad el adását és vevését?

Pădurile Măriei sale nici aici nici pe alte hotare nici decum n-am hăznuit pe plăcere, precum nici vînzarea, şi cumpărarea moşiilor nu ne-a fost slobod altmintrelea, fără...[65] pe un an am putut vinde şi cumpăra.

A meg eskedtetett Fátensek nevei

Krisztya Luka Falus Biro		+	Kotstis János Köz-Lakos		+
Almádi Mihaila Esküdt		+	Salak János	dto	+
Manyikán Tyirila	dto	+	Nagy István	dto	+
Kotsis Mihály	dto	+	Bertsényi Ioan	dto	+
Székely Miklós	dto	+	Almádi Dumitruj	dto	+
Pataki Dumitruj	dto	+	Báts Arszintye	dto	+
Salak Sándor	dto	+	Orheján Juon	dto	+
			Burján Péter	dto	+

Hogy ezen Vallomások általunk Lelki esméretünk és hitünk szerént az anyai [román] és magyar nyelven fel vétettek, fel olvastattak, és a fen irt bé esküdt Biró és Lakosok által, nem tudván ezek irni, és nem lévén a Hellységnek petséttye, magok Kezek kereszt vonásokkal meg erösittettek; usualis petsétünk és subscriptionk által recognoscállyak. Költ Nyárló Kékesen Juliusnak 6-dik napján 1820-ik esztendöben.

Felszegi Károly
Exmissus Urbarialis Conscriptor
[Loc Sigil]

Fogarasi Szabo Imre
Exmissus Urbarialis Conscriptor
[Loc Sigil][66]

[63] Viena.
[64] În original: „czimbre" = simbrie, împreună.
[65] Lipseşte din text.
[66] După tabele urmează un text în limba maghiară cuprinzînd înlesnirile şi dezavantajele satului, pe care însă nu-l publicăm întrucît are acelaşi conţinut pe care l-am dat în limba romînă la *Beneficia* şi *Maleficia*.

Conscriptio Oppidi, vel Possessionis Nyárló-Kékes Urbarialis

No.	Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas Fundi intravillani metretarum Viennensium	Sessionales Terrae arabiles Jugerorum	Sessionalia Prata			In Praedio	Titulo sessionalium usuatae Terrae arabiles Jugerorum	Prata		
					semper	raro	nunquam			Titulo sessionalium usuata		
					bis falcabilia Jugerorum					semp.	raro	nunquam falcabilia Jugerorum
			No.	No.	No.	No.	No.		No.	No.	No.	No.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Coloni Magnifici L. Baroni Nicolai Vesselényi											
1	Nagy Sándor	—	1 4/8	9 1/8	4/8	—	2	—	—	—	—	—
2	Kocsics Mihály	—	2	5 4/8	4/8	—	3 5/8	—	—	—	—	—
3	Fekete András	—	2	6 6/8	4/8	—	2 1/8	—	—	—	—	—
4	Orhejan Juon	—	2	5 6/8	4/8	—	2 3/8	—	—	—	—	—
5	Nagy János	—	2	7 1/8	4/8	—	5 7/8	—	—	—	—	—
6	Tegzö Mihály	—	2	6	4/8	—	5/8	—	—	—	—	—
7	Salak Sándor	—	1 4/8	8 1/8	4/8	—	3 4/8	—	—	—	—	—
8	Székely Miklos	—	2 4/8	5 7/8	4/8	—	6/8	—	—	—	—	—
9	Mészáros Vaszilika	—	2	7 4/8	4/8	—	2 4/8	—	—	—	—	—
10	Nagy András	—	2	7 4/8	4/8	—	3 5/8	—	—	—	—	—
11	Tók István	—	2	5 6/8	4/8	—	4 1/8	—	—	—	—	—

12	Nagy István	—	2	10	4/8	—	7 4/8	—	—	—	—	—	
13	Lumpregyán Silimon	—	2	6 7/8	4/8	—	2 7/8	—	—	—	—	—	
14	Oltyán Gyuri	—	2 2/8	6 5/8	4/8	—	6 2/8	—	—	—	—	—	
15	Szitán Jákob	—	5/8	8 1/8	4/8	—	2 1/8	—	—	—	—	—	
16	Juonucz Togyer	—	2	8 2/8	4/8	—	5 3/8	—	—	—	—	—	
17	Manyikan Togyer	—	5/8	7 7/8	4/8	—	1 2/8	—	—	—	—	—	
18	Szásin Vonuk	—	2	8 2/8	4/8	—	3	—	—	—	—	—	
19	Oltyan Mikleus	—	2	12	4/8	—	7	—	—	—	—	—	
20	Dombi Juon	—	2	13 1/8	4/8	—	6 1/8	—	—	—	—	—	
21	Vidua Szásin Juonné Mariska	—	2 4/8	9 1/8	4/8	—	2 4/8	—	—	—	—	—	
22	Rezor Juon	—	7 4/8	7 4/8	4/8	—	2 1/8	—	—	—	—	—	
23	Szásin Anton	—	1 4/8	6 5/8	4/8	—	2 2/8	—	—	—	—	—	
24	Hulpe Petre	—	2	7 2/8	4/8	—	1 2/8	—	—	—	—	—	
25	Bigyián Szimion	—	1	11 2/8	4/8	—	1 1/8	—	—	—	—	—	
26	Pataki Dumitruj	—	1	6 7/8	4/8	—	4 2/8	—	—	—	—	—	
27	Bertsényi Andrej	—	1 4/8	5	4/8	—	6 6/8	—	—	—	—	—	
28	Hulpe Togyer	—	2	9 4/8	4/8	—	6	—	—	—	—	—	
29	Bigyián Juon	—	2	7 1/8	4/8	—	2 6/8	—	—	—	—	—	
30	Bertsényi Juon	—	2 2/8	5 4/8	4/8	—	1 5/8	—	—	—	—	—	

(Continuare)

No.	Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas Fundi intravillani metretarum Viennensium	Sessionales Terrae arabiles Jugerorum	Sessionalia Prata			In Praedio	Titulo sessionalium usuatae Terrae arabiles Jugerorum	Prata		
					semp. | raro | nunquam bis falcabilia Jugerorum					Titulo sessionalium usuata semp. | raro | nunquam falcabilia Jugerorum		
			No.	No.	No.	No.	No.		No.	No.	No.	No.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
31	Krisztya Luka	—	2	7 6/8	4/8	—	3 6/8	—	—	—	—	—
32	Nyisztor Tyirilla	—	3	7 4/8	4/8	—	3 5/8	—	—	—	—	—
33	Manyikán Tyirilla	—	6/8	7 1/8	4/8	—	2 2/8	—	—	—	—	—
34	Betyinas Juon	—	1 6/8	7 6/8	4/8	—	3 3/8	—	—	—	—	—
35	Horga Mihailla	—	3	7 7/8	4/8	—	5 1/8	—	—	—	—	—
36	Horga Juon	—	2 5/8	7 4/8	4/8	—	3 2/8	—	—	—	—	—
37	Morar Szimion	—	2	7 1/8	4/8	—	2 7/8	—	—	—	—	—
38	Sütő Dumitruj	—	1 4/8	12	4/8	—	4 5/8	—	—	—	—	—
39	Tók Gyuri	—	6/8	7 7/8	4/8	—	3 5/8	—	—	—	—	—
40	Lepusan Juon	—	1	8 3/8	4/8	—	3	—	—	—	—	—
41	Almádi Dumitruj	—	2	8	4/8	—	4 7/8	—	—	—	—	—
42	Almádi Mihailla	—	1	11	4/8	—	5 2/8	—	—	—	—	—
43	Lepusán Ilia	—	2	11 2/8	4/8	—	6 3/8	—	—	—	—	—
44	Tók Péter	—	2	8	4/8	—	4 2/8	—	—	—	—	—

45	Szuts Stefán	—	2	7 4/8	4/8	—	3 1/8	—	—	—	—	—	
46	Dallaszi Mihály	—	2	8 1/8	4/8	—	6 5/8	—	—	—	—	—	
47	Nagy Miklós	—	2	8 5/8	4/8	—	3 2/8	—	—	—	—	—	
48	Kirlig Togyer	—	2	5 5/8	4/8	—	4	—	—	—	—	—	
49	Pujka Gyorgye	—	2	4 5/8	4/8	—	3	—	—	—	—	—	
50	Apatyán Juon	—	2	8 3/8	4/8	—	2	—	—	—	—	—	
51	Burján Péter	—	2 6/8	16 1/8	4/8	—	6 1/8	—	—	—	—	—	
52	Kotsis János	—	3	8 1/8	4/8	—	4	—	—	—	—	—	
53	Salak János	—	2 6/8	6 6/8	4/8	—	4 1/8	—	—	—	—	—	
54	Krisztya Vaszilika	—	2 6/8	6 4/8	4/8	—	1 4/8	—	—	—	—	—	
55	Báts Arszintye	—	3	10 3/8	4/8	—	5 3/8	—	—	—	—	—	
56	Almádi Praekup	—	2	6 2/8	4/8	—	2 1/8	—	—	—	—	—	
57	Pataki Nikulaj	—	2 6/8	5	4/8	—	2 1/8	—	—	—	—	—	
58	Vereshezán Irimia	—	2 6/8	5 7/8	4/8	—	2	—	—	—	—	—	
	Summa :		129 3/8	467 7/8	29	—	212 7/8	—	—	—	—	—	

Recapitulatio

58	Coloni	—	129 3/8	467 7/8	29	—	212 7/8	—	—	—	—	—	
	Summa totalis	—	129 3/8	467 7/8	29	—	212 7/8	—	—	—	—	—	

Notandum Fundi Censualistici, et Extirpaturae non sunt...[67] de nec Tabellas eorum adornavimus. Signatum Kékes 6 julii 1820.

Carolus Felszegi
Exmissus Urbarialis Conscriptor

Emericus Szabo de Fog mp.
Exmissus Urbarialis Conscriptor

[67] Lipseşte din text.

Connotatio vinearum

Possessionis Nyárló-Kékes ad Dominum — spectantis

Nro	In Promontorio Nomina et cognomina	Capacitas Jugera Nro	Quid abinde praestatur	Nro	In Promontorio Nomina et cognomina	Capacitas Jugera Nro	Quid abinde praestatur
1	2	3	4	1	2	3	4
	Magfici D. Nicolai Vesselényi L. Baronis de Hadad						
1	Nagy Sándor	8/16		25	Bertsényi Juon 2 darabba	4/16	
2	Kotsis Mihály	9/16		26	Kusztya Luka	4/16	
3	Fekete András	4/16		27	Horga Mihaila	4/16	
4	Orheján Juon	4/16		28	Horga Juon	4/16	
5	Nagy János	10/16	Praestatur ex his decima Urbarialis Domino Terrestri	29	Tók Gyuri	4/16	Decima praestatur ex his quoque urbarialis Domino Terrestrali
6	Tegzö György	10/16		30	Lepusan Juon 3 darabba	4/16	
7	Salak Sándor	4/16		31	Almádi Dumitruj	2/16	
8	Kekly Miklós	6/16		32	Almádi Mihailla	4/16	
9	Mészáros Vaszilika	4/16		33	Lepusan Ilia 3 darabba	4/16	
10	Nagy András 3 darabba	8/16		34	Tók Péter 2 darabba	6/16	
11	Tók István	4/16		35	Szucs Stefan	2/16	
12	Nagy István 2 darabba	1		36	Dallatzi Mihály	1/16	
13	Oltyán Gyuri	6/16		37	Nagy Miklós	3/16	
14	Szitán Jakob	1/16		38	Apatyán Juon 2 darabba	2/16	
15	Junutz Togyer	6/16		39	Kotsis Juon 2 darabba	6/16	
16	Manyikán Tógyer	1/16		40	Salak János 2 darabba	3/16	
17	Szásin Vonutz	4/16		41	Krisztya Vaszilika	2/16	
18	Oltyán Miklós	6/16		42	Báts Arszintye	6/16	
19	Dombi Juon	6/16		43	Almádi Praekub 2 darabba	3/16	
20	Vidua Szásin Juonné Márisko 3 darabba	8/16		44	Burján Péter 2 darabba	6/16	
21	Hulpe Petre	1/16		45	Vereshezán Irimie	2/16	
22	Pataki Dumitruj	3/16			Summa:	12 5/16	
23	Bertsényi Andrei	4/16					
24	Hulpe Tógyer	1/16					

Extranei

1	Burján Mihály ex Meleg Földvár 2 darabba	6/16	
2	Burján Jósef dto	2/16	
3	Motsán Sándor ex Sz. Ujfalu	1/16	
4	Kertész György	2/16	
5	Krisztya Sütö Nyikuláj	2/16	Decima praestatur ex his quoque Urbarialis Domino Terrestrali
6	Salak János	2/16	
7	Salak Imre	1/16	
8	Vidua Sütö Mária	3/16	
9	Báts Juon ex Veresegyháza	1/16	
10	Suts Pintyimon	1/16	
11	Vidua Krisztya Nikulájné Sofia	1/16	
	Summa :	1 7/16	

In Promontorio :
La Oble

1	Horga Juon	3/16
2	Horga Mihailla	2/16
3	Suts Stefan	2/16
4	Juonutz Togyer	2/16
5	Vidua Baioné	2/16
6	Nyisztor Tyirila	6/16
7	Krisztya Luka	2/16
8	Manyikán Kirila	2/16
9	Batyinás Juon	1/16
	Summa :	1 7/16

In Promontorio :
Gaura Drakuluj

1	Bertsényi Andrej	6/16
2	Morar Szimion	2/16
	Summa :	8/16

Recapitulatio

56	Subditi Domestici	14 4/16
	Extranei	1 7/16
	Summa totalis :	15 11/16

Carolus Felszegi
Exmissus Urbarialis Conscriptor
[Loc Sigil]

Szabo Áts Imre de Fog mpa.
Exmissus Urbarialis Conscriptor
[Loc sigil]

ДОМЕНЯЛЬНЫЕ СПИСКИ (CONSCRIPŢII) СЕЛА КИОКИШ ЗА 1785 И 1820 ГГ.

РЕЗЮМЕ

Первая часть работы посвящена доменяльным спискам за 1785/86 гг. и за 1819/20 гг., которые представляют собою первые официальные записи на румынском языке. Такие списки составлялись с целью регламентирования набора новобранцев в Трансильвании в соответствии с планом установленным центральными властями. В дальнейшем автор рассматривает материальное и социальное положение зависимых крестьян села Киокиш за отрезок времени в 35 лет, разделяющих эти два списка, а также феодальные повинности и формы проявления классовой борьбы в то время. Обследование производится на основании записей 1785 и 1820 гг. села Киокиш, опубликованных в виде приложения во второй части работы.

LES CONSCRIPTIONS URBARIALES DU VILLAGE DE CHIOCHIŞ DE 1785 ET 1820

RÉSUMÉ

La première partie du travail s'occupe de la question des conscriptions urbarialles de 1785/1786 et de 1819/1820, qui sont les premières conscriptions officielles en langue roumaine. Elles ont été dressées en vue de la réglementation urbariale en Transylvanie que projetaient les autorités centrales. L'auteur analyse la situation matérielle et sociale des paysans dépendant du village de Chiochiş, au cours des 35 années qui séparent les deux conscriptions ainsi que les prestations féodales et les formes de manifestation de la lutte de classe pendant cette période. Les documents sur lesquels repose cette analyse sont publiés en annexe, dans la deuxième partie du travail.

DIN ISTORIA PRESEI MUNCITOREȘTI ÎN LIMBA ROMÎNĂ DIN TRANSILVANIA (1900—1914)

DE

I. CICALĂ

Sfîrșitul secolului al XIX-lea, și mai ales începutul secolului al XX-lea este marcat și în Transilvania de frămîntări sociale tot mai puternice. Acestea se încadrează în procesul trecerii capitalismului pe plan internațional în stadiul său cel mai înalt și ultim, stadiul imperialist, caracterizat printr-o ascuțire puternică a tuturor contradicțiilor orînduirii burgheze intrată în putrefacție. Desfășurarea evenimentelor istorice pe plan internațional a demonstrat justețea previziunii leniniste că noua etapă ce se deschidea, ridica cu acuitate, ca o sarcină practică imediată pentru mișcarea muncitorească, problema revoluției sociale.

În această perioadă situația din Ungaria dualistă se agrava din ce în ce mai mult. Dominația moșierilor reacționari stîrnea opoziția tot mai puternică și în păturile cele mai moderate ale populației. În Transilvania, unde exploatării burghezo-moșierești i se suprapunea o cruntă exploatare națională, nemulțumirea și luptele sociale și naționale erau tot mai ascuțite și cuprindeau pături populare tot mai largi.

În fruntea luptei maselor populare pentru libertatea socială și națională, pentru progres social, pășea și în Transilvania clasa muncitoare, forța socială consecvent revoluționară, exponentă a intereselor întregului popor muncitor.

Primii ani ai secolului al XX-lea constituie un moment de mare importanță în istoria mișcării muncitorești din Transilvania. Caracteristica acestor ani este o rapidă răspîndire a ideilor social-democrate în rîndurile maselor de muncitori și o intensificare a procesului de închegare a forțelor proletariatului în lupta împotriva exploatării capitaliste.

În condițiile dezvoltării industriei din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, clasa muncitoare a devenit o forță socială importantă, iar pe

măsură ce creştea conştiinţa de clasă a muncitorilor, unitatea de luptă a muncitorilor de diferite naţionalităţi din Transilvania devenea tot mai puternică şi prin aceasta se întărea lupta de eliberare socială şi naţională.

Intensificarea exploatării, creşterea continuă a şomajului, scăderea salariului real al muncitorilor ca urmare a crizei economice din 1899—1903, au agravat şi mai mult situaţia, şi aşa destul de grea, a clasei muncitoare din Transilvania. Pe această bază contradicţia între proletariat şi burghezie se ascute. Mişcările greviste iau o amploare mereu crescîndă. În 1900 la Reşiţa au intrat în grevă aproape 4 000 de muncitori, iar în 1901, în aceeaşi localitate, împotriva miilor de mineri grevişti a fost folosită jandarmeria. Tot în 1901, la Cluj muncitorii şomeri organizează mai multe demonstraţii, care se transformă în acţiuni politice deschise, demonstranţii eliberînd din închisoare pe arestaţii politici. În anul 1903, minerii din Anina au rezistat în grevă timp de două luni şi jumătate. În aprilie 1904 are loc o puternică mişcare grevistă a muncitorilor şi funcţionarilor feroviari, iar la Timişoara, în acelaşi an, muncitorii au declarat o grevă de solidaritate cu greva constructorilor. Autorităţile au recurs la forţa armată pentru înăbuşirea ei. Mişcările proletariatului se intensifică an de an, pentru a atinge cele mai mari proporţii în anii 1905—1907, cînd grevele generale şi demonstraţiile politice pentru votul universal, dreptul de organizare şi întrunire au creat o agitaţie care a atras în orbita mişcării revoluţionare masele largi populare[1].

Creşterea impetuoasă a mişcării muncitorilor de la oraşe a influenţat şi populaţia săracă a satelor din Transilvania, care desfăşoară o luptă activă împotriva jugului moşieresc. Mişcările agrar-socialiste, deosebit de puternice în comitatele Bihor, Satu Mare, Sălaj, Arad, Timiş, s-au manifestat sub diverse forme, greve sezoniere, nesupunere şi ciocniri cu autorităţile şi chiar unele răscoale răzleţe (Sepreuş, Aleşd). În spatele mişcărilor agrar-socialiste, care iau amploare în aceşti ani, se ascundea de fapt lupta ţăranilor pentru pămînt[2].

Creşterea nemulţumirilor şi a luptei maselor muncitoare a oferit un teren prielnic acţiunii întreprinse de elementele înaintate din rîndul clasei muncitoare, pentru organizarea muncitorilor şi a ţărănimii muncitoare. În toate acţiunile, întreprinse de clasa muncitoare la începutul acestui secol, pe primul plan apare problema organizării. Muncitorii devin tot mai conştienţi de necesitatea unirii forţelor lor în lupta împotriva exploatării şi asupririi. Muncitorii romîni, împovăraţi de sarcinile unei duble exploatări, atît pe plan economic, cît şi politic, naţional şi

---

[1] Pentru mişcarea muncitorească din Transilvania la începutul sec. XX: Egyed A., Vajda L., I. Cicală, *Munkás és paraszt-mozgalmak Erdélyben* (1905—1907), Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1962; I. Cicală, A. Egyed, *Ecoul revoluţiei populare ruse din 1905 în Transilvania*, în „Relaţii romîno-ruse în trecut", Bucureşti, 1957.

[2] Pentru mişcările ţărăneşti din Transilvania la începutul sec. XX: A. Egyed, *Grevele de seceriş din Transilvania de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX*, în „Anuarul institutului de istorie din Cluj", I—II (1958—1959), p. 219—240; Idem, *Lupta comună a ţăranilor romîni şi maghiari la Aleşd în 1904*", în „Studii", an. VII (1954), p. 31—47.

cultural, caută cu tot mai multă hotărîre drumul spre mișcarea socialistă, în care vedeau forța politică ce avea menirea să lupte pentru eliberarea socială și națională a maselor asuprite. Începînd cu anul 1900, s-au înființat cercuri muncitorești care se ocupau îndeosebi cu organizarea și educarea socialistă a muncitorilor romîni. Acțiunea acestor cercuri s-a făcut simțită, căci terenul de activitate era prielnic în condițiile intensificării asupririi sociale și naționale de la începutul secolului[3]. La congresele comitatense ale partidului social-democrat din anii 1903—1904, delegații poporului romîn au fost numeroși, ceea ce constituie un indiciu al participării intense a muncitorilor romîni la mișcarea social-democrată.

În această perioadă de avînt a mișcării muncitorești de la începutul secolului, în activitatea practică, propagandistică și agitatorică, elementele înaintate din mișcarea muncitorească din Transilvania nu puteau să se lipsească de o asemenea armă cum era presa în limba romînă, limba majorității populației.

Problema înființării presei muncitorești în limba romînă în Transilvania era pusă la ordinea zilei atît de necesitățile de ordin practic ale mobilizării maselor de muncitori romîni la lupta revoluționară, cît mai ales de a ajuta în mod substanțial la înarmarea muncitorilor cu un program și de a fi o călăuză ideologică în lupta lor anticapitalistă.

În condițiile în care apăreau doar organe de presă social-democrate în limbile maghiară și germană, munca organizațiilor social-democrate locale din Transilvania rămînea o muncă îngustă, sectară. Marea majoritate a cercurilor romînești nu erau unificate, căci conducerea centrală a P.S.D.U. a început să neglijeze muncitorimea aparținînd popoarelor asuprite din Ungaria dualistă. Fără unirea lor de către un organ de presă central, toate formele de luptă revoluționară a organizațiilor locale — așa cum arată V. I. Lenin — „...pierd nouă zecimi din însemnătatea lor"[4]. Avîntul de organizare al muncitorilor romîni din Transilvania impunea apariția cu regularitate a unei publicații în limba romînă, a Partidului Social Democrat, care să fie strîns legată de aceste organizații locale, neglijate de elementele oportuniste din conducerea centrală a Partidului Social Democrat.

Fără un ziar muncitoresc în limba romînă nu era cu putință desfășurarea sistematică, în Transilvania, a unei vaste propagande și agitații revoluționare, care constituia o sarcină permanentă și principală a social-democrației în general și o sarcină deosebit de actuală pentru socialiștii romîni la începutul secolului al XX-lea, cînd în păturile largi ale populației muncitoare romîne s-a trezit interesul pentru politică, pentru problemele socialismului.

Agitația fărîmițată, dusă mai mult prin activitatea individuală, trebuia întregită cu o agitație generalizată și sistematică, care nu putea fi dusă decît cu ajutorul unei publicații periodice. Acest adevăr l-au înțeles din experiența propriei lor activități revoluționare, cît și din

---

[3] Vezi: Ion Cicală, *Din istoria mișcării muncitorești din Transilvania* (lucrare în ms., la Institutul de istorie din Cluj a Academiei R.P.R.).

[4] V. I. Lenin, *Despre presă*, Ed. Politică, București, 1960, p. 32.

experiența mișcării muncitorești internaționale și elementele înaintate din mișcarea muncitorească din Transilvania. La congresul din anul 1900 al Partidului Social Democrat în numele organizației din Arad delegatul muncitorilor a cerut conducerii centrale a Partidului Social Democrat să editeze un ziar muncitoresc în limba romînă[5]. De asemenea, în decembrie 1902, la o conferință ținută la Timișoara, convocată în vederea alegerii unei conduceri a mișcării social-democrate pentru sudul Ungariei, delegații au înaintat un proiect de rezoluție în care se cere conducerii ce va fi aleasă să editeze cît mai curînd un ziar social-democrat în limba romînă[6].

Apariția unui ziar al Partidului Social Democrat în limba romînă era cu atît mai necesară cu cît încă la 1 noiembrie 1902, la Budapesta, a apărut primul număr din *Voința Poporului*, „organul partidei social-democrate reorganizate din Ungaria", avînd și subtitlul „Foaie pentru poporul muncitor romîn". Prezentînd acest ziar, care apărea bilunar, drept un ziar „social-democrat" și singurul „...adevărat prieten al poporului muncitor sărac"[7], socialiștii reorganizați, care nu aveau de fapt nimic comun cu socialismul, urmăreau să înșele poporul muncitor romîn din Transilvania printr-o frazeologie demagogică despre libertate, egalitate, fraternitate[8]. Prin intermediul unor elemente ca Auerbach și Salușinsky, care vor activa ulterior și în redacția gazetei *Adevărul (Glasul Poporului)*, influența acestor concepții se va resimți și în coloanele acestei gazete. Scopul gazetei *Voința Poporului*, care se dădea drept social-democrată, era să creeze confuzii ideologice, pentru a dezarma proletariatul și a subordona mișcarea muncitorească intereselor burgheziei monopoliste.

Pentru a sustrage poporul muncitor romîn de sub influența agitației demagogice și dăunătoare a socialiștilor reorganizați era urgentă nevoie, așa cum cereau muncitorii înaintați, să fie editat un ziar cu adevărat muncitoresc, în limba romînă.

În aceste condiții, își începe apariția la Timișoara prima publicație social-democrată în limba romînă, *Votul Poporului*, care are ca subtitlu „Organ pentru poporul muncitoriu romîn al Ungariei cu principiu social-democratic". Apare odată pe săptămînă, între 11/24 ian.—1/14 noiembrie 1903 și 31 ian./13 febr.—4 mai 1905. *Votul Poporului* a fost primul ziar tipărit de P.S.D.U. în limba romînă. În primele luni ale apariției sale a urmat întrutotul programul P.S.D.U. Redactor responsabil a fost Iulius Horacsek, iar editor At. Voichescu, dar începînd din iulie 1903, redactor responsabil devine At. Voichescu, căruia i se atașează, începînd din ianuarie 1904, Petru Ponta. Aceste elemente s-au dovedit străine de clasa muncitoare. Din interese carieriste au provocat o sciziune în rîndul social-democraților romîni și după ce încearcă cîtva timp să se mențină „independenți", trec la socialiștii reorganizați ai lui Mezöfy. Din această cauză *Votul Poporului*, care încetează de a mai fi organul social-

[5] *Népszava*, an. XXVIII, nr. 35 din 5 aprilie 1900, p. 3.
[6] *Idem*, an. XXX, nr. 140, 13 dec. 1902, p. 3.
[7] *Voința Poporului*, an. I, nr. 1 din 1 nov. 1902, p. 1.
[8] *Idem*, p. 2.

democrat în limba romînă, este continuat, din august 1903, de *Adevărul (Glasul Poporului)*. Editorialul din primul număr al „Adevărului (Glasul Poporului)" arată că noul organ de presă social-democrat continuă activitatea de pînă atunci a gazetei „Votul Poporului".

Se poate însă afirma că primul ziar muncitoresc de masă în limba romînă a fost, în Transilvania, *Adevărul (Gl. P.)*, avînd o existență mai stabilă decît *Votul Poporului* și de mai lungă durată. Gazeta săptămînală *Adevărul (Gl. P.)* își începe apariția la 16 august 1903, la Budapesta. *Adevărul (Gl. P.)* a fost singura publicație social-democratică în limba romînă din Transilvania între anii 1903—1914. Între anii 1907 și 1912 apare consecutiv *Adevărul* și *Glasul Poporului*, la fel cum apăreau *Erdélyi Munkás* și *Kolozsvári Munkás*. Apariția sub două titluri a unuia și aceluiași ziar era determinată de legea presei care prevedea pentru un ziar cauțiuni bănești foarte mari, sume de care nu dispuneau organizațiile muncitorești. Pentru periodicele cu apariție lunară și bilunară nu se plătea cauțiune, astfel că un ziar care apărea sub două titluri, bilunar fiecare, devenea în realitate săptămînal. Astfel apare *Adevărul* și *Glasul Poporului* între 1907 și 1912. Începînd din mai 1912 nu mai apare sub cele două titluri, ci doar sub titlul *Adevărul*[9].

La început *Adevărul (Gl. P.)*, avea ca subtitlu „Organul partidei social-democrate din Ungaria. Foaia pentru poporul muncitor romîn din Ungaria". Acest al doilea subtitlu este schimbat de la 19 iunie/1 august 1904 astfel: „Foaia politică pentru poporul muncitor romîn", iar de la 1/14 octombrie 1906 între titlu și subtitlu se pun cuvintele: „Foaie politică, socială și economică". Aceste schimbări în subtitlu reflectă, desigur necontenitele frămîntări în cadrul redacției pentru precizarea profilului gazetei.

Printre primii redactori ai noii gazete muncitorești în limba romînă a fost muncitorul tipograf Aurel Cristea, un luptător sincer devotat cauzei eliberării clasei muncitoare și a întregului popor muncitor de sub exploatare și asuprire. În redacție au pătruns însă și elemente mic-burgheze oportuniste, ca de ex. Gustav Auerbach, I. Salușinsky, veniți de la socialiștii reorganizați[10], iar în ultima perioadă a existenței gazetei *Adevărul*, Flueraș și Jumanca. Acest fapt a creat greutăți în plus gazetei în lupta sa de înarmare ideologică a proletariatului, pe lîngă greutățile pe care o gazetă muncitorească în limba romînă le avea de întîmpinat în condițiile înăspririi asupririi sociale și naționale din Austro-Ungaria la începutul secolului al XX-lea.

*

Pentru a înțelege orientarea, importanța și rolul gazetei *Adevărul (Glasul Poporului)*, în cadrul presei muncitorești din Transilvania, trebuie să cunoaștem conținutul, caracterul și linia ideologică a social-democrației în această perioadă.

---

[9] *Adevărul*, an. I, nr. 5 din 1 mai 1912.
[10] *Idem*, an. II, nr. 3 din 24 ian. 1904, p. 2.

Trecerea la imperialism, cînd revoluţia proletară a devenit o chestiune a practicii imediate a proletariatului, impunea o radicală schimbare a tacticii şi a metodelor de luptă ale mişcării muncitoreşti. Speriată însă de creşterea luptei revoluţionare a proletariatului, reacţiunea burgheză a recurs la noi metode, urmărind să scindeze şi să slăbească mişcarea muncitorească. Ea a recrutat în acest scop din pătura aristocraţiei muncitoreşti elemente care, camuflate în haine marxiste, căutau să propage ideologia burgheză în mişcarea muncitorească. O dată apărut, revizionismul a cuprins vîrfurile conducătoare ale Internaţionalei a II-a.

În primii ani ai secolului al XX-lea s-au conturat trăsăturile distinctive ale austro-marxismului, curent oportunist generat de aceeaşi factori ai dezvoltării economice şi politice a capitalismului în stadiul imperialist ca şi în alte ţări europene. Austro-marxismul a avut repercusiuni asupra întregii mişcări muncitoreşti din Imperiul habsburgic. Scopurile sale constau în golirea marxismului de esenţa sa revoluţionară, în dezarmarea ideologică a proletariatului şi subordonarea mişcării muncitoreşti intereselor burgheziei monopoliste.

Programul mişcării socialiste, adoptat la înfiinţarea P.S.D.U. în 1890, care prevedea necesitatea socializării mijloacelor de producţie şi instaurarea relaţiilor de producţie socialiste, a lăsat în umbră metodele de rezolvare a ţelului final, a trecut sub tăcere necesitatea revoluţiei socialiste şi instaurarea dictaturii proletariatului. Acest fapt a uşurat dezvoltarea ulterioară a mişcării social-democrate spre oportunismul care cîştigă teren la începutul secolului al XX-lea.

Programul P.S.D.U., adoptat în anul 1903, a consfinţit această orientare spre oportunismul care a cuprins partidele Internaţionalei a II-a. Problema centrală spre care noul program îndrepta întreaga activitate a social-democraţiei a fost lupta pentru reforme democratice în primul rînd pentru votul universal. Supraestimînd importanţa acestor reforme, liderii oportunişti din P.S.D.U. ca şi ai organizaţiilor din Transilvania considerau că atingerea ţelului final al mişcării socialiste se va realiza prin cucerirea votului universal, deşi realitatea istorică de atunci din ţările capitaliste, unde s-a realizat cucerirea acestui drept, desminţea această supraestimare a dreptului de vot universal. Concepţia reformistă a liderilor social-democraţi nu avea nimic comun cu posibilitatea cuceririi pe cale paşnică a puterii politice şi instaurarea dictaturii proletariatului, căci nu ţinea cont de condiţiile obiective ale dezvoltării societăţii şi ale raportului de forţe existent în perioada respectivă. Absolutizînd calea reformelor şi a integrării capitalismului în socialism fără revoluţie, liderii reformişti ai social-democraţiei din Transilvania au redus lupta proletariatului la formele strict „legale".

Orientarea oportunistă s-a observat atît pe plan ideologic, cît şi în problemele organizatorice. Lipsiţi de organizaţii de partid în rîndul maselor de muncitori, membrii partidului social-democrat îşi desfăşurau activitatea politică în cadrul sindicatelor. În cadrul acestora existau şi aşa-zisele „organizaţii libere" social-democrate, formate din bărbaţii de încredere. În felul acesta, organizaţiile sindicale aveau posibilitatea să

subordoneze lupta politică a muncitorilor social-democrați, luptei economice imediate.

De asemenea și în problemele de bază ale desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, problemele agrară și națională în primul rînd, mișcarea social-democrată avea o orientare oportunistă. În problema țărănească programul social-democrat din 1903 nu prevedea decît desființarea proprietății fideicomisionale, ceea ce era cu totul insuficient avînd în vedere persistența unor rămășițe feudale mai ales în ceea ce privește repartizarea proprietății agrare. Existența unor puternice latifundii condamna majoritatea țărănimii la o lipsă cronică de pămînt și la o sărăcie deosebită. Liderii oportuniști ai P.S.D.U. erau împotriva „fărîmițării" marii proprietăți funciare și împroprietăririi țăranilor, susținînd — pe baza teoriei lui Kautsky — că pe această cale s-ar prelungi existența orînduirii capitaliste. Această orientare a constituit piedica principală în făurirea unei alianțe trainice între proletariat și țărănime, sub conducerea proletariatului.

Pentru mișcarea social-democrată din Ungaria dualistă o piatră de încercare o constituia atitudinea în problema națională. V. I. Lenin a subliniat importanța pentru un partid muncitoresc dintr-un stat multinațional de a avea un program clar în problema națională și anume „...recunoașterea dreptului de autodeterminare pentru toate națiunile... și cea mai strînsă, cea mai indisolubilă unire în lupta de clasă a proletarilor tuturor națiunilor din interiorul statului respectiv"[11]. Aceasta era cu atît mai important cu cît în Ungaria dualistă naționalitățile nemaghiare formau majoritatea populației, iar mișcarea lor națională, ca un proces istoric obiectiv și necesar, se întețea pe zi ce trecea. Noul program al P.S.D.U. prevedea însă la paragraful 4 doar „egalitatea tuturor națiunilor care trăiesc în țară" — așa cum s-a confirmat și de congresul al XI-lea, ca răspuns la unele nemulțumiri ale muncitorilor naționalităților asuprite[12]. Reducînd internaționalismul la simpla recunoaștere a egalității în drepturi a națiunilor, liderii oportuniști din conducerea P.S.D.U. s-au dovedit prin aceasta a fi tributari naționalismului mic burghez, egoismului național.

Sub influența ideologiei austro-marxiste, care urmărea să dezbine pe muncitori după naționalități, reducînd problema națională la o simplă libertate culturală, liderii oportuniști ai P.S.D.U. au ajuns să neglijeze muncitorimea naționalităților asuprite, iar apoi să creeze secții naționale, atunci cînd avîntul de organizare a muncitorilor nemaghiari a luat proporții. Sub pretext că nu poate cuprinde și organizarea muncitorilor romîni, la congresul din 1905 conducerea centrală a P.S.D.U. a înființat secția romînă, care avea menirea să se ocupe de organizarea muncitorilor romîni, dar care a primit prea puțin sprijin pentru aceasta din partea conducerii centrale. La congresul din 1908, la care un delegat din

[11] V. I. Lenin, *Opere alese*, vol. II, ediția a II-a, București, 1954, p. 697.
[12] *A magyarországi szociáldemokrata párt kongresszusainak jegyzőkönyvei* (Procesele verbale ale congreselor P.S.D.U.) 31 martie—2 aprilie 1907. Budapesta, 1907, p. 232.

Arad a arătat că mişcarea muncitorească din Banat, unde erau în majoritate muncitori nemaghiari, stagnează „datorită indolenţei conducerii centrale a partidului“[13], şi reprezentantul secţiei romîne a protestat împotriva atitudinii sectariste a conducerii centrale, care „nu s-a gîndit la timpul necesar să pună la dispoziţia agitatorilor mişcării romîne opere, care stau în slujba social-democraţiei“[14]. La congresul al VII-lea al secţiei romîne din ianuarie 1912 s-a hotărît organizarea de conferinţe social-democrate ale naţionalităţilor asuprite pentru a „dezbate asupra celor mai prielnice mijloace de propagandă socialistă printre popoarele nemaghiare“[15]. Cauzele acestei hotărîri, aşa cum se arată în dezbateri, au fost greutăţile întîmpinate de mişcarea socialistă a naţionalităţilor, atît în urma intensificării politicii de asuprire a guvernelor maghiare, cît şi a politicii liderilor oportunişti din conducerea centrală a P.S.D.U., care mergeau pe aceeaşi linie „ca şi guvernul“[16]. Muncitorii naţionalităţilor aveau astfel de luptat nu numai împotriva politicii şovine a guvernelor maghiare, care urmăreau desnaţionalizarea forţată a popoarelor nemaghiare pentru a putea crea „statul unitar maghiar“, dar şi împotriva oportuniştilor din conducerea mişcării social-democrate care s-au lăsat influenţaţi de naţionalismul burghezo-moşierimii maghiare.

Toate aceste orientări oportuniste în problemele de bază ale mişcării socialiste, constituie o dovadă că, după concepţia liderilor reformişti din P.S.D.U., ca şi ai revizioniştilor în general, după cum arată V. I. Lenin: „Social-democraţia trebuie să se transforme dintr-un partid al revoluţiei sociale într-un partid democratic de reforme sociale“[17]. Caracterizînd mişcarea muncitorească din Transilvania la începutul secolului al XX-lea, tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej în raportul „40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului“ arată că: „În mişcarea muncitorească din Transilvania dominau în acel timp concepţiile reformiste, austro-marxiste, care duceau la fărîmiţarea forţelor oamenilor muncii de diferite naţionalităţi“[18]. Toate acestea şi-au pus, desigur, amprenta lor şi asupra activităţii desfăşurată de gazeta *Adevărul (Glasul Poporului)*.

V. I. Lenin considera că literatura de partid, care „„nu poate fi un instrument de îmbogăţire a unor persoane sau a unor grupuri, dar în general nu poate fi o chestiune individuală, independentă de cauza generală a proletariatului“ trebuie să fie „o parte integrantă a cauzei generale a proletariatului, «o rotiţă şi un şurub» al unui mecanism social-democrat unic şi măreţ, pus în mişcare de întreaga avangardă conştientă a întregii clase muncitoare“[19]. Conducerea centrală a P.S.D.U. a dat un

[13] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1908-as évben* (Mişcarea muncitorească socialistă din Ungaria în anul 1908). Budapesta, 1909, p. 248—249.
[14] *Idem*, p. 343.
[15] *Adevărul (Glasul Poporului)*, nr. 2, din 18 februarie 1912.
[16] *Idem*.
[17] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 5, E.P.L.P., 1953, p. 340.
[18] Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului*. Ed. Politică, 1961, p. 5.
[19] V. I. Lenin, *Despre presă*. Ed. Politică, Bucureşti, 1960, p. 240.

sprijin prea slab presei socialiste romînești din Transilvania, considerînd-o o chestiune a secției romîne. Astfel, în condițiile fărîmițării mișcării muncitorești și a predominării concepțiilor reformiste ale Internaționalei a II-a și forța presei muncitorești, la care se reduceau publicațiile social-democrate în limba romînă în Transilvania, în slujirea intereselor proletariatului, era mai slabă.

În aprecierea mișcării social-democrate și a orientării ei trebuie să ținem cont și de influența pe care a avut-o asupra muncitorilor experiența cîștigată de ei în focul luptelor de clasă de la începutul secolului și mai ales din perioada de avînt revoluționar a anilor 1905—1907. Aceste lupte au constituit o adevărată școală politică în decursul căreia conștiința muncitorilor a crescut cu rapiditate. Eșecul pe care tactica reformiștilor l-a suferit în acești ani în luptele cu puterea de stat burghezo-moșierească, care n-a ezitat în nenumărate rînduri să folosească puterea armată contra muncitorilor greviști, în timp ce oportuniștii căutau să mențină mișcarea muncitorească în limitele „căii legale", a contribuit la nașterea unei opoziții împotriva liderilor reformiști. Astfel, la congresul P.S.D.U. din 1908, delegatul muncitorilor din Timișoara a criticat îndeosebi tactica oportunistă a desfășurării „exclusiv pașnice" a luptelor muncitorești, pe care o considera „cu totul nefericită" și din cauza căreia considera, pe bună dreptate, că a eșuat și greva generală politică din 10 octombrie 1907. Vorbind în numele muncitorilor timișoreni, acest delegat a spus: „Nu pot să nu condamn cu toată tăria această tactică a partidului social-democrat... Să nu ne ferim să ieșim în stradă! Nu trebuie să ne temem nici de moarte: mereu înainte"[20]. La același congres un delegat al secției romîne a cerut cu hotărîre ca greva politică de masă să fie folosită ca armă de luptă a proletariatului[21]. El a criticat de asemenea și poziția oportunistă pe care s-a situat conducerea P.S.D.U., mai ales în problema sprijinirii mișcării social-democrate în rîndul muncitorilor romîni[22]. Asemenea poziții critice față de conducerea centrală se observă în numeroase cazuri și ele constituie o expresie a creșterii spiritului revoluționar în organizațiile de jos ale Partidului Social Democrat.

An de an, practica mișcării revoluționare a scos tot mai mult în evidență opoziția dintre aspirațiile și capacitatea de luptă a proletariatului și poziția oportunistă a liderilor social-democrați. Un curent organizat, de luptă, împotriva oportunismului în mișcarea muncitorească din Transilvania nu s-a cristalizat însă decît în perioada de avînt care a urmat victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Din primul deceniu al secolului, pe baza experienței practice a mișcării muncitorești, se ridică elemente înaintate care, deși nu ajung să fie ideologi marxiști consecvenți, luptă pe toate căile cu un devotament sincer pentru cauza eliberării celor ce muncesc de sub exploatarea și asuprirea capitalistă.

---

[20] *A magyarországi szociálisztikus munkásmozgalmak az 1908-as évben*, Budapesta, 1909, p. 452.
[21] *Idem*, p. 283.
[22] *Idem*, p. 343.

În aceste condiţii şi în presa muncitorească a timpului se observă o luptă continuă între cele două tendinţe: pe de o parte o orientare oportunistă, dată de elementele mic burgheze, strecurate în conducerea organizaţiilor muncitoreşti, iar pe de altă parte o orientare revoluţionară în numeroase probleme privind practica mişcării muncitoreşti, care reflecta poziţia elementelor înaintate.

Un factor important de care trebuie să ţinem seama în dezvoltarea mişcării social-democrate din Transilvania şi îndeosebi a secţiei romîne, sînt legăturile strînse pe care secţia romînă, şi respectiv redacţia gazetei *Adevărul (Gl. P.)* le avea cu mişcarea socialistă din Bucureşti[23]. Dezvoltîndu-se într-o dependenţă mai puţin directă de centrul apusean al oportunismului decît mişcarea muncitorească din Transilvania, care se afla sub jugul Austro-Ungar, mişcarea socialistă din Romînia a avut o înrîurire pozitivă asupra mişcării muncitoreşti din Transilvania. În tot decursul apariţiei sale, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a publicat numeroase articole, literatură şi alte materiale trimise de activişti ai mişcării muncitoreşti din Bucureşti, între care de I. C. Frimu, M. Gh. Bujor şi alţii. Aceste articole erau scrise, în cele mai multe cazuri, de pe poziţii mai înaintate decît cele scrise de unele elemente din redacţia gazetei *Adevărul (Gl. P.)*. Pentru a ilustra acest fapt este suficient să comparăm, de exemplu, două articole închinate zilei de 1 Mai. Astfel, articolul de 1 Mai 1904, publicat de *Adevărul (Gl. P.)* deşi se referă la faptul că sîngele martirilor căzuţi la Aleşd „a făcut în anul acesta Mai roşu", totuşi cere muncitorilor să serbeze 1 Mai „în linişte şi pace", susţinînd că: „Nu cu puterea armei luptăm, nu cu puterea braţelor, ci cu armele lui Christos, cu puterea dreptăţii!"[24]. Cîtă deosebire însă între un asemenea articol şi cel scris de I. C. Frimu pentru *Adevărul (Gl. P.)* cu ocazia zilei de 1 Mai 1905, articol plin de combativitate revoluţionară. Demascînd racilele societăţii burgheze, I. C. Frimu arată adevărata semnificaţie, de luptă, a zilei de 1 Mai, „...simbolul revoltei care cuprinde toată clasa muncitoare, contra unei stări de lucruri care o apasă şi o ucide", ziua în care „asupriţii şi desmoşteniţii se organizează în batalioane de răzvrătiţi, pentru a cuceri viitorul!"[25].

Faptul că legăturile fireşti, puternice care existau între Transilvania şi Romînia veche pe tărîm economic şi social şi-au pus pecetea şi asupra activităţii organizaţiilor muncitoreşti dintr-o parte şi alta a Carpaţilor[26], se oglindeşte şi în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)*. În afară de articolele scrise pentru *Adevărul (Gl. P.)* de fruntaşi ai mişcării muncitoreşti din Romînia veche, *Adevărul (Gl. P.)*, publica şi o rubrică specială, încă de la primele sale numere, în care populariza literatura socialistă editată de cercul *Romînia Muncitoare* din Bucureşti şi pusă

---

[23] Vezi: I. Cicală, *Legăturile mişcării muncitoreşti din Romînia şi Ungaria între anii 1900—1914*, în „Studii şi cercetări de istorie" Cluj, an. VIII, 1957, 1—4, p. 247—264.

[24] *Adevărul (Glasul Poporului)* an. II, nr. 17 din 1 mai 1904, p. 1.

[25] *Idem*, an. III, nr. 1 mai 1905, p. 1—2.

[26] Vezi: *Din istoria mişcării muncitoreşti, Secţia romînă a P.S.D.U.* de I. Cicală (ms).

la dispoziția Secției romîne a P.S.D.U.[27]. De asemenea, din rubrica „Poșta Adevărului" reiese că *Adevărul (Gl. P.)* avea legături cu muncitori din București, Ploiești și alte orașe. Astfel de ex., la această rubrică apar inițialele *„Gh. Hr. București"*, căruia i se comunică că s-au făcut corecturi în rînduri, probabil la un material trimis *Adevăr*-ului spre publicare și este rugat „... a răspîndi *Adevărul* prin București", iar un alt muncitor din Ploiești, cu inițialele *„I. L. Ploiești"* este anunțat că: „Foaia ți-o trimitem regulat"[28].

Mergînd pe linia internaționalismului proletar, cînd era vorba de unitatea de luptă a muncitorilor romîni și de diferite alte naționalități din Transilvania, *Adevărul (Gl. P.)* a militat cu consecvență, în anii 1903—1914, pentru întărirea legăturilor de clasă a muncitorilor romîni din Transilvania, care gemeau sub un dublu jug pe plan economico-social și național, cu proletariatul exploatat și asuprit din Romînia veche. Mergînd pe această linie, *Adevărul (Gl. P.)* a acționat pentru a împiedeca, de pildă, recrutarea de muncitori de către capitaliștii din Romînia pentru spargerea grevelor. Astfel, cu ocazia grevei muncitorilor docheri din Turnu-Severin din 1906, *Adevărul (Gl. P.)* publică un apel în care se cere: „Nici un muncitor din docuri să nu meargă în Romînia pentru a nu fi trădătorul fraților săi muncitori"[29]. Apreciind acest sprijin, *Romînia Muncitoare* arată că încercarea capitaliștilor din Turnu-Severin de a aduce muncitori din Ungaria și a distruge sindicatul muncitorilor din șantierul naval de la Turnu-Severin a eșuat datorită solidarității internaționale a muncitorilor[30]. De asemenea, cu ocazia unei greve a muncitorilor tîmplari din București, din același an, apelul publicat de *Adevărul (Gl. P.)*, arătînd că tîmplarii din București au intrat în grevă pentru că „salariul este mic și timpul de lucru lung", spune: „În această luptă tovarășii noștri își întăresc sindicatele. Nici un muncitor organizat nu merge și nu primește muncă în București"[31]. În această perioadă de avînt revoluționar *Adevărul (Gl. P.)* nu pierde nici o ocazie pentru a-și manifesta solidaritatea de clasă cu proletariatul din Romînia și prin el cu întreg poporul muncitor asuprit și exploatat de burghezia și moșierimea romînă.

Cel mai important eveniment din istoria patriei noastre de la începutul secolului al XX-lea, răscoala țăranilor din 1907 a constituit pentru redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* un prilej de a-și exprima solidaritatea cu lupta dreaptă a țăranilor și protestul împotriva masacrului întreprins de guvernanții Romîniei burghezo-moșierești. Manifestîndu-și simpatia constantă față de țăranii răsculați, *Adevărul (Gl. P.)* a publicat articole consacrate cauzelor răscoalei. Într-unul din principalele articole publicate în legătură cu răscoala țăranilor se scria printre altele: „La scrierea acestor șire toate privirile omenirei sînt îndreptate spre Romînia. Țăranii

[27] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. I, nr. 7 din 27 sept. 1903, p. 4 și alte numere.
[28] *Idem*, an. I, nr. 12, din 1 nov. (st. n.) 1903, p. 4.
[29] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. IV, nr. din 6 mai 1906, p. 4.
[30] *Romînia Muncitoare* (Seria II), an. II, nr. 13 din 18 mai 1906, p. 3.
[31] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. IX, nr. din 10 mai 1906, p. 4.

desmoşteniţi pe care îi numim noi proletarii sclavii albi din Moldova şi-au împlinit cupa răbdării cea plină de lacrimi zadarnice — moldovenii s-au răsculat, moldovenii fac rebeliune în ţară şi toată lumea stă încremenită"[32]. Combătînd, în continuare, teoria burgheză despre caracterul antisemit al răscoalei, editorialul arată că: „Tot aşa de necruţător au aprins şi devastat ţăranii înşelaţi castelele şi palatele boierilor ca şi casele arendaşilor. Moldovenii s-au răsculat şi strigă: *Noi vrem pămînt!* Un lucru foarte firesc pe care însă magnaţii şi bogătaşii din lumea întreagă nu voiesc să-l recunoască ca drept odată cu capul. Acu trimit armată în contra ţăranilor şi în loc să le dea cea ce cer şi ce e a lor — pămînt, le dau gloanţe"[33]. În numerele următoare apar ştiri privitoare la extinderea şi desfăşurarea răscoalei, ceea ce a avut, desigur, o influenţă şi în rîndurile ţărănimii nemulţumite din Transilvania.

De asemenea, prin articole comemorative, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a contribuit la păstrarea în memoria maselor populare din Transilvania a amintirii ţăranilor măcelăriţi în 1907 de guvernanţii Romîniei burghezo-moşiereşti şi la educarea lor în spiritul luptei de clasă. „La fel ca şi întreg poporul romîn — scrie *Adevărul (Gl. P.)* într-un articol comemorativ din 1909 — şi muncitorimea romînă din Ungaria va păstra memoria martirilor picaţi jertfă în urma răzbunării călăilor guvernanţi romîni"[34]. De amintirea vie în memoria ţăranilor romîni din Transilvania a răscoalei şi a învăţămintelor ei aveau să se ciocnească pînă şi în 1918 vîrfurile burgheziei romîne[35], care doreau unirea fără democratizare, obligînd-o să facă maselor populare promisiuni demagogice de reforme democratice.

Tot în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* şi-a găsit loc şi protestul împotriva persecuţiilor întreprinse de guvernanţii Romîniei burghezo-moşiereşti împotriva mişcării muncitoreşti după înăbuşirea răscoalei. Exprimînd opinia muncitorilor şi cerînd guvernului maghiar să ia măsuri pentru a împiedeca activitatea agenţilor poliţiei romîneşti în Braşov şi alte localităţi, care urmăreau pe expulzaţii din Romînia, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* scria că guvernul romîn „. . . nemulţumit cu prigonirile muncitorilor din Ţara Romînească, cu înroşirea cîmpiilor cu sîngele a 11 000 de ţărani, a căror vină n-a fost alta decît că cereau să li se dea şi lor dreptul la un trai mai omenesc, guvernul acesta nefast al Ţării Romîneşti a găsit de cuviinţă a-şi urma şi pe teritoriul nostru seria persecuţiilor în contra acelora care fără nici o vină au fost expulzaţi de aceşti tirani . . ."[36].

Astfel de acţiuni erau reciproce, *Romînia Muncitoare* sprijinind la rîndul ei mişcarea muncitorească din Transilvania şi constituind chiar un îndrumător preţios pentru gazeta *Adevărul (Gl. P.)* care îşi desfăşura activitatea în condiţii deosebit de vitrege.

---

[32] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. V, nr. 13 din 31/18 martie 1907, p. 1.
[33] *Idem.*
[34] *Idem*, an. VI, nr. 4 din 17 apr. 1909, p. 1.
[35] Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, vol. I, Oradea, 1938, p. 216—217.
[36] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. IV, nr. 32 din 20 dec. 1907.

Legăturile redacției gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, cu nucleul central al mișcării muncitorești din Romînia, respectiv cu cercul *Romînia Muncitoare* din București, au avut un rol important pentru dezvoltarea conștiinței revoluționare a muncitorilor romîni din Transilvania și pentru procesul de întărire a unității de clasă a proletariatului de pe întreg cuprinsul țării noastre.

*

În condițiile avîntului mișcării revoluționare de la începutul secolului al XX-lea, sarcina gazetei *Adevărul* (*Gl. P.*) era, pe de o parte, aceea de a fi un propagandist al ideilor socialiste, iar pe de altă parte, să formeze un nucleu care să adune forțele social-democrate din rîndul muncitorilor romîni, neglijați de elementele oportuniste din conducerea centrală a Partidului Social-Democrat.

Paralel cu propagarea ideilor revoluționare socialiste, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* trebuia să devină o tribună de demascare a rînduielilor economice și politice ale regimului dualist austro-ungar cu scopul de a îndruma activitatea revoluționară a maselor și a concentra forțele revoluționare în lupta împotriva orînduirii burghezo-moșierești. În articolele principale publicate în *Adevărul (Gl. P.)*, muncitorii romîni trebuiau să primească răspunsuri la propriile lor probleme pe care lupta și activitatea revoluționară le puneau în fața lor.

De îndeplinirea acestor sarcini de către redacția gazetei depindea însăși sprijinul pe care muncitorii urmau, la rîndul lor, să-l acorde *Adevărului (Gl. P.)*. Trebuie arătat de la început că, în condițiile în care și-a desfășurat activitatea gazeta *Adevărul (Gl. P.)*, s-au întîmpinat imense greutăți în asigurarea unui periodic cu apariție regulată și mai ales suficient de asigurat din punct de vedere al orientării ideologice, care să corespundă, în general, tuturor necesităților mișcării muncitorești. Alături de greutățile de ordin material, de lipsa unui sprijin eficace și permanent, în această direcție, din partea conducerii centrale a P.S.D.U., cît și din cauza cenzurii deosebit de aspre față de un ziar muncitoresc în limba unui popor asuprit din punct de vedere național, unul din motivele principale pentru care în anumite perioade gazeta este nevoită nu numai să-și micșoreze tirajul, dar să-și și rărească apariția, este tocmai slaba orientare ideologică. Din această cauză gazeta *Adevărul (Gl. P.)* nu putea să-și îndeplinească sarcinile revoluționare și în consecință nici sprijinul material al muncitorilor nu era constant.

La începutul secolului al XX-lea creșterea mișcării muncitorești din Transilvania a depășit cu mult creșterea cadrelor de muncitori social-democrați conștienți, care să poată fi conducători ai luptei, mereu mai complexe, a proletariatului. Cadrele cu munci de răspundere în secția romînă, ca în general în rîndurile P.S.D.U., s-au ridicat în special dintr-o pătură de meseriași sau muncitori cu o pregătire profesională mai ridicată și care erau mai bine salarizați. Aceștia s-au dovedit a fi destul de receptivi orientării oportuniste date partidelor muncitorești de Internaționala a II-a în această perioadă. În focul luptelor de clasă s-au ridicat însă și elemente sincer devotate cauzei eliberării proletariatului

şi a întregului popor muncitor, revoluţionari activi, care au sesizat calea pe care trebuie să meargă în activitatea practică a mişcării muncitoreşti. Existenţa acestor două categorii de activişti în cadrul secţiei romîne se reflectă şi în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, unde idei marxiste alternează cu orientări şi frazeologie oportuniste.

În aceste condiţii, secţia romînă ar fi trebuit să acorde cea mai serioasă atenţie unei juste organizări a propagandei, călăuzindu-se în această privinţă în primul rînd de sarcina formării unui număr de agitatori conştienţi şi activi, care să aibă o concepţie revoluţionară bine determinată. Pentru aceasta cel mai bun mijloc pe care-l avea secţia romînă la dispoziţie, şi aproape singurul, în afară de literatura socialistă primită din partea cercului Romînia Muncitoare din Bucureşti, era presa.

Conducerea centrală a Secţiei romîne nu era însă pe deplin conştientă de importanţa presei muncitoreşti în opera de răspîndire a ideilor marxiste. Astfel, la primul congres al secţiei, ţinut la Lugoj în 1905, la pct. 2 de pe ordinea de zi „presa partidului", atît în referatul expus, cît şi în rezoluţia votată, rolul presei muncitoreşti este redus la acela de propagator al culturii în rîndul maselor. În aceste documente programatice nu se aminteşte nimic de rolul pe care îl are presa muncitorească în propagarea ideologiei marxiste, în organizarea şi mobilizarea proletariatului la lupta pentru realizarea scopurilor imediate şi a ţelului final al clasei muncitoare: răsturnarea orînduirii burghezo-moşiereşti.

Slăbiciunile în problema orientării ideologice au fost mai evidente tocmai în perioada în care necesităţile mişcării erau mai mari, cum a fost cazul în perioada avîntului revoluţionar 1905—1907. În anii 1905 şi 1906 gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a devenit un timp, dintr-un organ săptămînal un organ bilunar. Ori tocmai în aceşti ani era necesară scoaterea gazetei *Adevărul (Gl. P.)* cu un tiraj mai mare pentru a pătrunde în cele mai largi mase proletare şi semiproletare, ducînd în mijlocul lor experienţa mişcării muncitoreşti internaţionale, îndeosebi a învăţămintelor primei revoluţii populare din Rusia, pentru a le însufla încredere în forţele lor şi a le ajuta să se unească şi să devină pe deplin conştiente.

Muncitorii nu au găsit întotdeauna în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* răspunsuri la problemele pe care lupta şi activitatea revoluţionară le punea în faţa lor în aceşti ani şi din această cauză a slăbit şi interesul lor pentru răspîndirea gazetei *Adevărul (Gl. P.)*. Astfel de ex. nici *Adevărul (Gl. P.)* nu a militat pentru organizarea practică a grevei generale politice, cerută de delegaţi ai muncitorilor din Transilvania la congresul din 1905 al P.S.D.U.[37]. Secţia romînă, ca şi P.S.D.U. şi toate partidele Internaţionalei a II-a foloseau doar tactica formelor de luptă parlamentară. Greşeala acestora, care s-a reflectat şi în orientarea gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, nu constă în faptul că au pretins astfel de reforme, ci în faptul că au supraestimat importanţa formelor parlamentare de luptă considerîndu-le singurele posibile. Această concepţie greşită a împiedecat P.S.D.U. şi secţia romînă să se folosească cu curaj şi hotărîre

[37] *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1905-ik évben*, Budapesta, 1905, p. 226.

de formele de luptă extraparlamentare atunci cînd acestea se impuneau cu necesitate. Din această cauză nici *Adevărul (Gl. P.)* n-a militat pentru organizarea unei greve politice generale și atunci, cînd conducerea P.S.D.U. s-a văzut nevoită să declare în octombrie 1907 o grevă generală, ea a fost slab organizată, iar presa nu a atins nivelul posibilităților și n-a fost la înălțimea elanului de luptă al maselor de muncitori, pentru a putea constitui un îndreptar și un organizator al luptei lor.

Faptul că secția romînă nu avea o orientare proprie în problemele fundamentale ale teoriei și tacticii, ci era tributară programului conducerii centrale a P.S.D.U., în care au ajuns să predomine elementele oportuniste, a făcut ca și în coloanele *Adevărului (Gl. P.)* să-și dea întîlnirea tot felul de idei oportuniste, iar tactica preconizată să fie aceea a căii „legale". Astfel, într-un articol de protest împotriva cenzurii și a confiscărilor repetate la care era supus *Adevărul (Gl. P.)*, în loc să mobilizeze muncitorimea la luptă hotărîtă împotriva politicii reacționare a guvernului maghiar, prin acțiuni de masă, se preconizează obișnuitele metode oportuniste: „Acum numai fraților în pace și în liniște răspîndiți social-democrația internațională care o dată va învinge și va duce poporul la mîntuire"[38].

De asemenea publicînd, în anul 1907, fragmente din „Cartea muncitorilor" de Lamnnais privind problema revendicărilor și a programului social-democrat, într-unul din aceste articole se spune: „Muncitorii industriali să stăruie pentru scurtarea zilei de muncă, pentru apărarea copiilor și femeilor, pentru mărirea salariilor, pentru întemeierea de fabrici și ateliere cu ajutorul statului, pentru votul universal etc. și la capătul căii vor da de idealul socialist"[39]. Prin astfel de articole *Adevărul (Gl. P.)* răspîndea învechitele teorii ale lui Lassalle, demascate la timpul lor de către Marx, arătînd că ele au drept scop sădirea în conștiința muncitorilor a iluziei armoniei de clasă.

Urmînd linia reformistă preconizată de Internaționala a II-a, conducerea centrală a secției romîne a imprimat și gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, ca principal țel, lupta pentru cucerirea votului universal, în vederea transformării orînduirii sociale existente. Într-un articol „Domnia de clasă", chiar și după experiența luptelor revoluționare din anii 1905—1907, *Adevărul (Gl. P.)* scria: „Noi, proletarii conștienți, pînă acum ne-am făcut datorința și cu atît mai vîrtos ne vom face-o de aci înainte ca să smulgem din mîinile guvernului *adevăratul vot universal și secret*, care este arma noastră de luptă pentru dărîmarea sistemului acesta draconic ce domnește de atîta amar de timp în această țară, și să-l înlocuim cu: libertate, egalitate și frățietate!"[40].

În loc să explice de la început noțiunea de socialism, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* se mărginește, mai ales în primii ani, la fraze generale, nebuloase, care, desigur, derutau pe muncitori. În loc să arate metoda preconizată de socialismul științific pentru a realiza socialismul, cuce-

[38] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. V, nr. 31 din 20 nov. 1907.
[39] *Idem*, an. II, nr. 3 din 7 febr. 1904, p. 1.
[40] *Idem*, an. VI, nr. 12 din 8 dec. 1908, p. 1—2.

rirea puterii politice de către proletariatul organizat și instaurarea dictaturii proletariatului, *Adevărul (Gl. P.)* vorbește despre trecerea producției sub conducerea muncitorilor, despre cucerirea majorității în parlament și reformarea societății capitaliste. Redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* milita numai pentru cucerirea de reforme și nu pentru cucerirea puterii politice, pe cale revoluționară, fie că ar fi fost vorba de calea pașnică sau violentă, după cum ar fi impus condițiile obiective ale desfășurării luptei revoluționare.

Condițiile istorice concrete din fiecare țară sînt acelea care determină calea pașnică sau nepașnică, gradul de ascuțire a luptei de clasă depinzînd nu atît de proletariat, care e interesat să cucerească puterea fără război civil, cît de folosirea violenței de către clasele exploatatoare, de forța lor de împotrivire. Din această cauză clasa muncitoare și partidul său, pentru a asigura succesul revoluției, trebuie să stăpînească și să poată folosi toate formele de luptă. De acest fapt n-au ținut cont însă nici secția romînă și nici acei oportuniști din conducerea P.S.D.U., care nu erau conștienți că trecerea la socialism este posibilă numai prin înfăptuirea revoluției proletare, prin instaurarea, într-o formă sau alta, a dictaturii proletariatului, menită să apere cuceririle revoluționare, să facă posibilă transformarea socialistă a societății.

Reducînd activitatea proletariatului numai la „democratizarea" orînduirii capitaliste, așa cum făceau și oportuniștii din conducerea P.S.D.U. și a organizațiilor din Transilvania, însemna a îngusta în mod arbitrar și a vulgariza noțiunea de socialism.

Asemenea orientări oportuniste și-au găsit loc în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* și datorită pătrunderii în conducerea organizațiilor muncitorești și în redacția ziarului a unor elemente mic-burgheze, care aduceau în rîndurile mișcării muncitorești concepțiile lor străine de adevăratele interese ale clasei muncitoare. Orientînd preocupările organizațiilor muncitorești și ale presei muncitorești spre o activitate electorală, și aceasta pe baza strictei legalități, elementele oportuniste voiau doar să-și asigure o „carieră politică", constituind astfel o piedică serioasă în promovarea unei linii consecvent revoluționare.

În acest fel s-a ivit, mai ales la începutul perioadei de avînt revoluționar din anii 1905—1907, un decalaj între nivelul presei muncitorești care a rămas mult în urmă, și nivelul mișcării revoluționare. Aceasta se explică și prin legăturile insuficient de strînse între redacție și muncitorii romîni din Transilvania. Un organ de presă al unui partid muncitoresc — așa cum arată Lenin — trebuie să fie strîns legat de mișcarea revoluționară și de participanții ei direcți. Faptul însă că *Adevărul (Gl. P.)* apărea la Budapesta, departe de ținuturile romînești din imperiul austro-ungar, îngreuna legăturile sale cu masele. Era necesar să se asigure o legătură mai vie între redacție și muncitorii înaintați de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, pentru a face din *Adevărul (Gl. P.)* o oglindă perfectă a întregii mișcări muncitorești din acest ținut atît în ansamblu, cît și în particularitățile ei. O astfel de legătură credem că s-ar fi putut asigura pe două căi.

În primul rînd, redacția putea să-și asigure o legătură mai strînsă cu muncitorimea romînă prin mutarea locului de apariție a gazetei *Adevărul (Gl. P.)* de la Budapesta într-un oraș din Transilvania. În martie 1904, comitetul nr. 11 al Partidului Social-Democrat din Arad a făcut propunerea ca „... *Adevărul (Gl. P.)*, organul în limba romînă al partidului, să fie mutat în cel mai scurt timp într-un oraș cu populația în majoritate romînească, fiindcă din apropiere, organizarea muncitorilor romîni va înainta mai ușor și mai repede"[41]. Orașul propus a fost Aradul, ca cel mai favorabil loc pentru apariția *Adevărului (Gl. P.)*.

Conducerea centrală a P.S.D.U. a refuzat însă să sprijine aceste cereri, sub diferite pretexte, și mai ales sub pretextul că în provincie *Adevărul (Gl. P.)* ar fi mai expus persecuțiilor din partea autorităților burghezo-moșierești. Chiar dacă această afirmație cuprinde o parte de adevăr, totuși nu e mai puțin adevărat că în cazul cînd presa social-democrată în limba romînă ar fi apărut într-un oraș din Transilvania, unde muncitorimea romînă era în majoritate, acțiunile represive ale autorităților de stat ar fi întîmpinat imediat și riposta cuvenită din partea maselor. Și la Budapesta *Adevărul (Gl. P.)* a fost supus la numeroase persecuții, confiscări repetate, procese de presă, amenzi etc., ceea ce a stîrnit în 1904 o acțiune de protest a muncitorilor de aici; totuși la Budapesta, unde numărul muncitorilor romîni cititori ai gazetei *Adevărul (Gl. P.)* era mic, era mai greu să se organizeze astfel de acțiuni de protest. Cei care erau direct și imediat lezați de amestecul autorităților împotriva presei muncitorești în limba romînă, erau muncitorii romîni, dar care, fiind departe de locul de apariție al gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, aflau deobicei cu mult mai tîrziu de acțiunile samavolnice ale autorităților, cînd faptele erau consumate. În cazul în care *Adevărul (Gl. P.)* ar fi apărut în Transilvania, fiecare din loviturile îndreptate de autorități împotriva sa ar fi constituit tot atîtea prilejuri de a organiza acțiuni de masă pentru apărarea presei muncitorești. Asemenea acțiuni ar fi stimulat spiritul revoluționar al maselor și ar fi strîns și mai mult aceste mase în jurul gazetei *Adevărul (Gl. P.)*. Cum însă oportuniștii din conducerea mișcării muncitorești nu erau în general adepți ai unor acțiuni de masă revoluționare, desigur că nici nu puteau concepe că *Adevărul (Gl. P.)* ar fi putut rezista persecuțiilor polițienești într-un oraș de provincie și de aceea nu au sprijinit cererea venită din partea organizațiilor locale de a schimba locul de apariție al gazetei. *Adevărul (Gl. P.)* a apărut doar pentru un timp foarte scurt, în anul 1907, la Lugoj.

În al doilea rînd, pentru asigurarea unei legături mai strînse cu masele de muncitori romîni, era necesară o organizare mai bună a cititorilor gazetei *Adevărul (Gl. P.)* și anume o organizare a lor pe diferite fabrici, uzine, sate etc., astfel ca ei să se ocupe mai de-aproape de gazetă, de difuzarea ei. Aceasta ar fi dus și la o participare mai sistematică a muncitorilor înaintați la munca redacțională, o necesitate cu atît mai

[41] *Népszava*, an. XXXII, nr. 35 din 24 martie 1904, p. 5.

resimțită cu cît, din lipsa de cadre și mijloace materiale, nu exista un colectiv redacțional prea puternic și bine închegat.

O preocupare în acest sens exista din partea redacției, dar ea s-a mărginit mai mult la apeluri publicate în gazetă, decît la o organizare temeinică și a avut drept rezultat o oarecare participare, cu diferite corespondențe, a muncitorilor și țăranilor muncitori în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, participare care nu era însă nici sistematică și nici îndrumată în mod organizat, astfel că nu avea continuitate.

Cu toate limitele sale, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a adus un aport la procesul de trezire a conștiinței de clasă a proletariatului romîn din Transilvania, la intensificarea luptei proletariatului împotriva exploatării și asupririi. Deși în redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* s-au perindat o serie de elemente oportuniste ca Salușinsky, Auerbach, iar mai tîrziu Flueraș și Jumanca, datorită activității unor muncitori înaintați, care nu erau ideologi, dar care erau sincer devotați cauzei clasei muncitoare, *Adevărul (Gl. P.)* a militat în coloanele sale pentru apărarea intereselor celor ce muncesc, pentru întărirea conștiinței lor de clasă.

Deși nu au reușit să imprime gazetei *Adevărul (Gl. P.)* o orientare fermă din punct de vedere ideologic, elementele înaintate din cadrul redacției, cum era muncitorul-ziarist Aurel Cristea și alții din afara redacției, cum era I. Crețu — avînd sprijinul permanent al organizațiilor muncitorești din București — au reușit să contribuie la răspîndirea ideilor marxiste și mai ales la trezirea interesului pentru literatura marxistă. După cum am mai arătat, *Adevărul (Gl. P.)* publica periodic o rubrică cu literatura socialistă pe care muncitorii o puteau procura de la redacție. Între acestea se numărau și opere de bază ale clasicilor, ca „Manifestul Comunist", „Originea proprietății private și a statului", „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință" și altele. În anul 1906, redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* a publicat *Calendarul Adevărului*, în care, printre altele, este publicată o rubrică „Cugetări". La această rubrică sînt mai multe pasagii importante din operele clasicilor Marx și Engels[42].

În numeroase articole publicate în *Adevărul (Gl. P.)* se arată muncitorilor că principala călăuză în lupta pentru organizarea rîndurilor lor trebuie să fie învățătura socialismului științific. „Stîlpul cel mare de foc al lui Marx trebuie să ne poarte și să nu uităm că dezrobirea muncitorilor, singură operațiunea muncitorilor trebuie să fie"[43] — se spune într-unul din articolele publicate în *Adevărul (Gl. P.)*.

Pornind de la principiul marxist că eliberarea proletariatului nu poate să fie decît opera sa proprie, *Adevărul (Gl. P.)* a militat încă de la începutul apariției sale pentru organizarea proletariatului romîn în partidul social-democrat. Astfel editorialul „Către frații noștri!" cheamă muncitorimea romînă la organizarea în cadrul social-democrației, pentru „a scăpa de asuprirea marilor proprietari, a capitaliștilor, băncilor și a celorlalți dușmani"[44]. Într-un alt articol, întitulat „Femeia și partidul

[42] *Calendarul Adevărului*, Budapesta, 1906, p. 70—71.
[43] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. III, nr. 2 din 1 ian. 1905, p. 3—4.
[44] *Idem*, an. I, nr. 5 din 12 sept. 1903, p 1.

muncitorilor", în care *Adevărul (Gl. P.)* scoate în evidență rolul femeilor muncitoare în lupta proletariatului și militează pentru organizarea lor alături de muncitori în partid, se arată că „... numai cînd muncitorii de toate naționalitățile și de amîndouă sexe vor fi în același cuget, cînd ei vor alcătui un singur puternic partid... cetatea stăpînilor, cetatea ale cărei temelii sînt așezate pe nedreptate și robie, va cădea sfărîmată..."[45]. Problema organizării muncitorilor romîni în cadrul social-democrației a stat mereu în atenția redacției *Adevărul*-ui. Și în această direcție, limitele social-democrației se manifestau în faptul că partidul politic al clasei muncitoare nu era privit ca un partid de avangardă, care să cuprindă pătura cea mai avansată a muncitorilor, ci un partid în care puteau intra toți acei care se declarau de acord, fie și în vorbe, cu programul social-democrat.

Gazeta *Adevărul (Gl. P.)* s-a străduit de pe poziția ei, în spiritul social-democrat de atunci, să apere interesele clasei muncitoare și să militeze pentru organizarea muncitorilor romîni. Pentru clarificarea problemelor legate de lupta muncitorilor în vederea creării și consolidării organizațiilor profesionale și a partidului social-democrat, *Adevărul (Gl. P.)* a publicat, la începutul apariției sale, o serie de articole sub titlul „Organizare". Dar deși este mult dezbătută problema necesității ca proletariatul să-și organizeze rîndurile în vederea luptei împotriva exploatării, pentru eliberarea sa, *Adevărul (Gl. P.)* nu a căutat să clarifice în aceste articole, ca și în altele de mai tîrziu, problema raportului între organizațiile profesionale și organizarea politică, între sindicate și partid. Datorită confuziilor ideologice care predominau, elementele oportuniste au putut strecura tot felul de idei străine de învățătura marxistă despre scopul luptei partidului clasei muncitoare și al organizațiilor sale profesionale.

Astfel de idei și-au făcut loc în primul rînd și datorită faptului că în redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* au pătruns elemente străine de clasa muncitoare, mic-burgheze, care au căutat să abată clasa muncitoare de la adevărata luptă revoluționară. Orientînd preocupările secției romîne numai spre o activitate electorală și aceasta pe baza strictei legalități, elementele oportuniste urmăreau să frîneze dezvoltarea mișcării muncitorești pe drumul luptelor revoluționare. De remarcat că Salușinsky, care a scris seria articolelor despre *organizare*, a trecut după scurt timp în partidul burghez „kossuthist", după ce înainte de a-și începe activitatea la *Adevărul (Gl. P.)*, făcuse parte din rîndul socialiștilor reorganizați. Pătrunderea unor astfel de elemente carieriste în redacția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* s-a răsfrînt asupra felului în care a fost ridicată și dezbătută problema organizării proletariatului și care indică încă un grad insuficent de maturizare la care se afla mișcarea muncitorească din Transilvania.

Prin faptul însă că susținea cu multă hotărîre necesitatea organizării politice a muncitorilor în partidul lor politic, existent atunci, *Adevărul (Gl. P.)* a jucat un rol propagandistic important în procesul de

[45] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. II, nr. 4 din 1 sept. 1904, p. 1.

întărire a conștiinței de clasă a muncitorilor romîni din Transilvania, contribuind la intensificarea procesului de organizare a clasei muncitoare.

Rolul gazetei *Adevărul (Gl. P.)*, de organizator colectiv, nu s-a mărginit însă numai la campania dusă pentru lămurirea muncitorilor romîni asupra necesității organizării lor politice în lupta anticapitalistă. Gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a constituit și un nucleu organizatoric în jurul căruia s-au grupat și muncitorii lipsiți de dreptul legal de organizare, cum erau de ex. minerii. Astfel, în Valea Jiului, pe măsură ce a sporit numărul abonaților la *Adevărul (Gl. P.)*, au început să se formeze, încă din anul 1906, comitete de răspîndire a gazetei, care țineau, de fapt, locul comitetelor locale de partid și sindicale[46].

O preocupare deosebită pentru redacția gazetei a constituit-o problema țărănească, una din principalele probleme ce se cereau rezolvate pentru partidul clasei muncitoare.

Reflectînd poziția revoluționară a muncitorilor înaintați, preocupați de problema aliaților lor firești în lupta împotriva orînduirii burghezo-moșierești, *Adevărul (Gl. P.)* a dezbătut mereu problema organizării țărănimii muncitoare și în primul rînd a proletariatului agricol. Proletariatul agricol, foarte numeros în Transilvania, reprezenta mai ales pentru secția romînă, o rezervă serioasă de energie revoluționară. Într-unul din primele numere, prima pagină a gazetei *Adevărul (Gl. P.)* este consacrată problemei țărănești. Articolul redacțional este întitulat „Noi vrem pămînt", după poezia cu același titlu a lui George Coșbuc, publicată pe aceeași pagină[47]. Pornind de la punctul de vedere că țărănimea exploatată din Transilvania nu-și va putea realiza dorința arzătoare de pămînt decît cu ajutorul partidului clasei muncitoare, articolul militează pentru atragerea țărănimii muncitoare în cadrul partidului social-democrat. „Urmăm porunca marelui Marx, care a zis: Muncitori din toate țările, uniți-vă! Da, noi muncitorii ne unim. Și cînd toți vom fi laolaltă, atunci vom striga: „Noi vrem pămînt!", iar în concluzie articolul îndeamnă pe toți muncitorii și țăranii să se unească „sub steagul roșu al social-democrației internaționale", căci numai „cînd toți vom fi sub un steag, puternici vom fi și vom putea striga cu hazna: Noi vrem pămînt!"[48]. Acest articol, ca și numeroase altele apărute mai tîrziu în *Adevărul (Gl. P.)*, constituie o dovadă că elementele înaintate din mișcarea social-democrată au înțeles să lupte pentru interesele vitale ale țărănimii apăsată de jugul greu al rămășițelor feudale și al lipsei de pămînt. Indicînd calea atragerii țărănimii la lupta revoluționară dusă de proletariat împotriva exploatării și asupririi burghezo-moșierești, V. I. Lenin scria: „Agitația făcută pe baza celor mai vitale și directe nevoi ale țărănimii va fi în stare să-și îndeplinească sarcina — de a introduce lupta de clasă la sate — numai atunci cînd va ști să lege de fiecare demascare a unui rău „economic" sau altul anumite revendicări

[46] *Uniunea muncitorilor din industria minieră din Romînia.* Raport către al VII-lea Congres. București, 1932, p. 39.
[47] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. I, nr. 3 din 30 august 1903, p. 1.
[48] *Idem.*

politice“[49]. Agitația pe care *Adevărul (Gl. P.)* o ducea în problema țărănească și a revendicărilor țărănimii a fost într-o oarecare măsură legată de revendicările politice și în special de lupta pentru votul universal, bineînțeles așa cum dicta linia de orientare a partidelor Internaționalei a II-a. În aceste condiții, agitația dusă de *Adevărul (Gl. P.)* pentru organizarea țărănimii muncitoare alături de proletariatul industrial, nu avea la bază un program revoluționar în problema agrară, singurul care ar fi putut contribui la făurirea unei alianțe trainice, de luptă, între clasa muncitoare și țărănimea muncitoare pentru cucerirea puterii politice.

La scurt timp de la apariția sa, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* publică „Scrisori către frații economi“ ale lui C. Mille, în care acesta propagă linia sa oportunistă[50]. Într-una din aceste scrisori se cere țăranilor să lupte pentru votul universal și să trimită, împreună cu muncitorii de la orașe, deputați în parlament, care vor putea să obțină: desființarea armatei permanente, votul universal, învățământ general, dări progresive și „luarea înapoi a moșiilor domnești și închirierea lor, dimpreună cu cele pe care statul le va cumpăra de la boieri și așezămintele de binefacere, tovărășiilor, breslelor de țărani, cari le vor lucra deavalma“[51]. Tot statul burghezo-moșieresc era acela care urma să înlesnească țăranilor cumpărarea de mașini agricole, semințe etc. Aceeași poziție oportunistă în problema agrară se manifestă și în programul social-democrat publicat de gazeta *Adevărul (Gl. P.)* în anul 1905, care pentru țărani prevedea doar: „Răscumpărarea treptată a pământurilor particulare și acele ale așezămintelor publice, care să formeze un domeniu inalienabil. Darea în arendă a acestor pământuri muncitorilor agricoli“[52]. Un astfel de program oportunist nu putea contribui la rezolvarea problemei agrare și nici nu era un program mobilizator pentru țărani.

Din articolele publicate în *Adevărul (Gl. P.)* în legătură cu țărănimea, reiese că în concepția celor din redacție, muncitorii și țărănimea muncitoare formează o singură clasă. Falsitatea unor astfel de concepții a fost demascată de V. I. Lenin[53]. Din cauza unor astfel de orientări, nici secția romînă n-a ajuns la înțelegerea marxist-leninistă a problemei alianței clasei muncitoare cu țărănimea, în cadrul căreia proletariatul are rolul de conducător.

Paralel cu lupta pentru organizare, în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* au fost popularizate principiile luptei de clasă și ale internaționalismului proletar, care trebuiau să stea la baza activității organizațiilor muncitorești. În articolele apărute în *Adevărul (Gl. P.)*, problema națională este pusă pe baza principiului luptei de clasă, arătîndu-se că între proletariatul romîn și burghezia romînă din Transilvania exista o permanentă luptă de clasă. *Adevărul (Gl. P.)* a demascat în repetate rîn-

[49] V. I. Lenin, *Despre alianța dintre clasa muncitoare și țărănime*, ESPLP, 1955, p. 58—59.

[50] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. I, nr. 5 din 13 sept. 1903 și urm.

[51] *Idem*, nr. 9 din 11 oct. 1903, p. 1 (Scrisoarea nr. V).

[52] *Idem*, an. III, nr. 3 din 1 febr. 1905.

[53] V. I. Lenin, *Despre alianta dintre clasa muncitoare și țărănime*, ESPLP 1955, p. 329—331.

duri caracterul diversionist al „teoriei" răspîndită de burghezia romînă, după care la romînii din Transilvania n-ar exista deosebiri de clasă şi, în consecinţă, nici lupta de clasă. *Adevărul (Gl. P.)* arăta că şi patronii romîni se conduceau după interesele lor de clasă, exploatînd în întreprinderile lor pe muncitorii de aceeaşi naţionalitate cu ei. În articolul „Noi şi naţionaliştii romîni" se afirmă: „Da, este luptă de clasă şi la poporul romîn, căci la oraşe sînt exploataţi mii de muncitori romîni chiar de patroni romîni, la sate ţăranii sînt exploataţi de marii proprietari, iar cel care are o falcă, două de pămînt, nu-i ajunge să plătească dările la bănci . . ."[54].

Numeroase articole au fost consacrate demascării substratului de clasă al naţionalismului burghez, ca armă de dezbinare a clasei muncitoare. Astfel, în articolul „Specula naţionalismului", se spune: „Clasele capitaliste stăpînitoare au făcut din naţionalism armă de a lovi în muncitori, pentru a putea exploata mai bine şi a-şi asigura existenţa lor", arătînd în acelaşi timp maselor populare romîne că singurul lor duşman e „clasa avută şi stăpînitoare care vă ţine în întuneric, vă despoaie de drepturile voastre . . . şi voi să vă îndreptaţi ochii contra acelui duşman"[55]. Campania de presă desfăşurată de gazeta *Adevărul (Gl. P.)* împotriva naţionalismului a avut un rol important în procesul de întărire a conştiinţei de clasă a muncitorilor romîni şi de cristalizare a raporturilor de clasă în rîndul populaţiei romîneşti din Transilvania.

Luptînd împotriva naţionalismului burghez pentru educarea muncitorilor în spiritul luptei de clasă, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* s-a situat pe principiile internaţionalismului proletar. Într-un articol „Socialdemocraţia internaţională", avînd ca subtitlu „Marx: «Muncitori din lumea întreagă, uniţivă!»", este combătută încercarea diversionistă a presei burgheze romîneşti care afirma că internaţionalismul proletar ar fi „incompatibil" cu „aspiraţiile" poporului romîn. „Carol Marx, primul apostol al socialdemocraţiei, a zis cuvintele: Muncitori din lumea întreagă, uniţi-vă! Şi noi sîntem mîndri cînd putem zice că am ascultat sfatul lui Marx şi ne unim cu muncitorii din lumea întreagă . . ." — spune acest articol, arătînd în acelaşi timp că a fi internaţionalist nu înseamnă a-ţi părăsi „legea strămbună", cum spunea burghezia, înseamnă doar „să nu urăşti pe fraţii tăi de altă naţie şi credinţă, ci să trăieşti cu ei în pace şi cu ei să te uneşti întru toate"[56]. *Adevărul (Gl. P.)* a militat în mod consecvent pentru unitatea internaţionalistă a muncitorilor romîni cu muncitorii de alte naţionalităţi din Transilvania. Rezultatele n-au întîrziat să se arate. În numeroase greve, demonstraţii şi alte acţiuni care au avut loc în această perioadă, muncitorii din Transilvania au mers umăr la umăr, fără deosebire de naţionalitate, aducînd un preţios aport la tezaurul comun al internaţionalismului proletar.

Prin coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* răzbătea de asemenea lupta clasei muncitoare împotriva militarismului şi armatei, ca principal instru-

[54] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. V, nr. 32 din 20 dec. 1907, p. 2—3.
[55] *Idem*, an. I, nr. 18 din 13 dec. 1903, p. 1—2.
[56] *Idem*, an. I, nr. 4 din 6 sept. 1903, p. 2.

ment de asuprire socială și națională în Ungaria dualistă. Un articol, intitulat „Despre armată", demască situația inumană din armata burghezo-moșierească austro-ungară, arătînd că muncitorii n-au nevoie de armată, ci „... numai clasa capitalistă are lipsă de armată. Armata stă numai în serviciul capitalului. Pe cei bogați îi apără armata... Pe noi nu. Dacă noi ne ridicăm în contra vreunei nedreptăți, jefuiri și apăsări, atunci aduce cătănia în contra noastră, spre apărarea capitaliștilor". Cît privește problema „apărării patriei", spune în continuare articolul, „tot poporul muncitor este cel care luptă împotriva dușmanului.[1] Din motivele acestea partida socială democrată internațională a luat în programul său: *lupta pentru dezarmare. Să se șteargă instituțiunea* stricăcioasă și pustiitoare a *armatei* și poporul să se înarmeze cu arme... Asta cere, asta o pretinde partida social-democrată. Și are s-o pretindă întreg poporul romînesc, care se alătură de steagul roșu social-democratic și strigă cu noi: Jos armele!"[57]. Odată cu intensificarea din partea claselor dominante austro-ungare a pregătirilor de război în anii 1911—14, ceea ce a determinat și creșterea luptelor antirăzboinice ale clasei muncitoare, și atenția gazetei *Adevărul (Gl. P.)* se îndreaptă în mod tot mai stăruitor spre aceste probleme. Situîndu-se pe poziții înaintate în problema războiului, gazeta *Adevărul* protestează, și în același timp demască, substratul de clasă al militarizării și războiului. Astfel, într-un amplu articol intitulat „Clasa capitalistă și războiul", care are în frunte un motto preluat din „Capitalul" lui Marx, se face o analiză a societății capitaliste care generează războaiele, arătîndu-se și contradicțiile ce mocneau în acel moment între marile puteri imperialiste. În concluziile articolului se arată că pentru ca lupta antirăzboinică a clasei muncitoare să aibă succes, este nevoie ca proletariatul „prin cucerirea puterii politice să transforme din fundament întreaga alcătuire a capitalismului războinic, care și-a trăit traiul lui blestemat..."[58]. Această linie revoluționară, preconizată de elementele înaintate din cadrul secției romîne, nu era urmată de o activitate practică corespunzătoare și astfel clasa muncitoare s-a aflat dezarmată în momentul izbucnirii primului război mondial imperialist. Elementele oportuniste în frunte cu Jumanca și Flueraș împing și gazeta *Adevărul* pe linia social-șovinismului. În articolul de fond „Războiul european" din august 1914, *Adevărul* susține teza clasică a „superiorității culturale" a Germaniei și Austro-Ungariei, justificînd astfel războiul: „Germania și Austria reprezintă germanismul și cultura Apusului. Dacă a fost lăsat ca războiul să se facă, dacă vărsarea de sînge nu s-a putut împiedeca, apoi fie ca din războiul acesta să iasă învingători cei care reprezintă cultura"[59]. O gazetă muncitorească care nu mai exprima interesele fundamentale ale poporului, era condamnată. Astfel odată cu trecerea liderilor social-democrați din Austro-Ungaria pe pozițiile burgheze ale social-șovinismului *Adevărul* a trebuit să-și înceteze apariția, nemaiavînd nici sprijinul necesar din partea maselor muncitoare care

[57] *Adevărul (Glasul Poporului)*, an. I, nr. 4 din 6 sept. 1903, p. 1.
[58] *Adevărul*, an. XII, nr. 30 din 26 iulie/12 august 1914, p. 2—3.
[59] *Idem*, din 9/22 august 1914.

urau războiul. La aceasta au contribuit în mare măsură şi condiţiile stării de război care au dus la intensificarea terorii burghezo-moşiereşti în Ungaria dualistă.

*

Apărută din necesităţile obiective ale dezvoltării mişcării muncitoreşti din Transilvania la începutul secolului al XX-lea, presa muncitorească în limba romînă a constituit un principal mijloc propagandistic şi agitatoric în activitatea practică a clasei muncitoare, căreia îi revenea sarcina istorică de a conduce lupta pentru transformările revoluţionare ale societăţii.

În condiţiile orientării oportuniste a P.S.D.U., mai ales austro-marxiste, care a dus la fărîmiţarea mişcării muncitoreşti pe secţii naţionale, cît şi a practicii obişnuite şi de secţia romînă, ca şi de conducerea centrală a P.S.D.U., de a lăsa ca organizaţiile locale să se constituie de la sine, cînd un grup de oameni ai muncii doreau acest lucru, avînd doar obligaţia de a anunţa ulterior „centrul", rolul unui organ de presă în limba romînă în Transilvania, sporea şi mai mult. Un ziar muncitoresc — aşa cum îl concepea Lenin şi cum a fost de fapt doar Iskra leninistă — trebuia să fie o tribună de demascare a rînduielilor economice şi politice ale regimului burghezo-moşieresc, să fie un propagandist colectiv al ideilor revoluţionare socialiste, dezvoltînd şi îndrumînd astfel activitatea revoluţionară a maselor şi concentrînd forţele revoluţionare. Pe de altă parte, un organ al unui partid muncitoresc trebuia să fie un organizator colectiv al partidului, un fel de acumulator al forţelor social-democrate răzleţe[60].

Această dublă sarcină — de a fi tribuna ideilor revoluţionare, şi în acelaşi timp, centrul organizatoric în jurul căruia să se unească organizaţiile social-democrate răzleţe ale muncitorilor romîni neglijaţi de conducerea centrală a P.S.D.U. — a fost îndeplinită de *Adevărul (Gl. P.)* în limitele dictate de orientarea generală oportunistă a partidelor social-democrate din Internaţionala a II-a în această perioadă.

În atenţia permanentă a gazetei *Adevărul (Gl. P.)* trebuia să fie tratarea într-o formă cît mai accesibilă unui larg cerc de cititori, a problemelor vieţii politice şi sociale, lămurirea sistematică a unor probleme de bază din domeniul teoriei socialiste. Atenţia gazetei a fost îndreptată mai mult spre prima latură a activităţii decît spre cea de-a doua; explicaţia o găsim în limitele oportuniste amintite mai sus.

Cu toate limitele lor ideologice, publicaţiile muncitoreşti în limba romînă, *Votul Poporului, Adevărul (Glasul Poporului), Calendarul Adevărul,* care au apărut în Transilvania la începutul secolului al XX-lea au constituit un principal mijloc pentru desfăşurarea sistematică a unei propagande şi agitaţii revoluţionare. Agitaţia fărîmiţată, dusă prin influenţa individuală, a fost întregită, odată cu apariţia presei muncitoreşti în limba romînă, cu o agitaţie generalizată şi sistematică.

Militanţii revoluţionari din Transilvania au înţeles că la ordinea

[60] V. I. Lenin, *Despre presă*, Ed. Politică, Bucureşti, 1960, p. IX.

zilei era, în toți acești ani, munca îndelungată de educare socialistă, de organizare și unire a maselor de proletari. Ei aveau însă prea puține mijloace propagandistice la îndemînă și din această cauză s-au adresat în permanență tovarășilor din București, care le-au venit în ajutor.

Datorită activității depuse în redacție de elementele înaintate ca Aurel Cristea, I. Crețu și alții, cît și a ajutorului permanent primit din partea organizațiilor muncitorești din Romînia veche, presa muncitorească în limba romînă din Transilvania a putut înlătura, măcar în parte, numeroasele greutăți care împiedecau să-și îndeplinească adevăratul său rol de mobilizator și organizator colectiv și în special acela de a înarma muncitorimea cu ideologia marxistă în lupta anticapitalistă, care se desfășura cu deosebită vigoare începînd cu primii ani ai secolului al XX-lea.

Gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a combătut în coloanele sale racilele societății burgheze, a demascat ideologia burgheză, naționalismul și misticismul, al căror scop principal era ținerea maselor muncitoare în obscurantism și supunere. Din motive tactice, avînd în vedere că *Adevărul (Gl. P.)* era citit în mare parte și de țărănimea muncitoare în rîndul căreia misticismul avea rădăcinile educației de secole, redacția *Adevărul (Gl. P.)* lupta mai mult indirect împotriva misticismului, prin răspîndirea cuceririlor științei și explicarea științifică a fenomenelor naturii și societății, îndreptîndu-și atacurile mai directe împotriva clericalismului. *Adevărul (Gl. P.)* a îndemnat necontenit pe muncitorii romîni să-și însușească învățătura socialistă, pentru organizarea și lupta lor cu mai mult succes împotriva orînduirii burghezo-moșierești.

Pe lîngă rolul său de nucleu în jurul căruia s-au adunat forțele social-democrate din rîndul muncitorilor romîni din Transilvania, neglijați de oportuniștii din conducerea centrală a P.S.D.U., gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a fost un propagandist al ideilor socialiste. În această direcție însă presa muncitorească a avut și serioase limite, care se explică prin orientarea pe care partidele Internaționalei a II-a au dat-o și presei. Faptul că secția romînă nu avea o orientare proprie în problemele fundamentale ale teoriei și tacticii, fiind tributară conducerii centrale a P.S.D.U., al cărui program îl urma întocmai, a făcut ca și *Adevărul (Gl. P.)* să promoveze în ultimă instanță o linie reformistă în mișcarea muncitorească din Transilvania.

Pentru presa muncitorească din Transilvania în limba romînă, o greutate deosebită era și lipsa unor cadre de ideologi marxiști consecvenți. Elementele înaintate din cadrul secției romîne a P.S.D.U. erau mai mult luptători devotați cauzei clasei muncitoare decît ideologi, care să poată da presei muncitorești o orientare ideologică consecventă. Totuși, datorită și ajutorului primit din partea cercului *Romînia Muncitoare*, care trimitea secției romîne literatura socialistă tradusă în limba romînă, gazeta *Adevărul (Gl. P.)* a contribuit la trezirea interesului pentru literatura socialistă, popularizînd-o printr-o rubrică specială permanentă, sau publicînd fragmente din operele clasicilor marxismului.

Mergînd în mod consecvent pe linia internaționalismului proletar, cînd era vorba de unitatea de luptă a muncitorilor romîni și de alte

naţionalităţi din Transilvania, *Adevărul (Gl. P.)* a militat cu consecvenţă pentru întărirea legăturilor de clasă ale muncitorilor romîni din Transilvania cu proletariatul din Romînia veche şi, prin el, cu întreg poporul romîn exploatat şi asuprit.

Pornind de la principiul marxist că eliberarea proletariatului nu poate să fie decît opera sa proprie, *Adevărul (Gl. P.)* a militat încă de la începutul apariţiei sale pentru organizarea proletariatului romîn în cadrul partidului social-democrat.

Paralel cu lupta pentru organizare, în coloanele gazetei *Adevărul (Gl. P.)* au fost popularizate principiile luptei de clasă şi ale internaţionalismului proletar care trebuiau să călăuzească activitatea organizaţiilor muncitoreşti. Numeroase articole au fost consacrate demascării substratului de clasă al naţionalismului burghez ca armă de dezbinare a clasei muncitoare. Campania de presă desfăşurată de *Adevărul (Gl. P.)* împotriva naţionalismului a jucat un rol important în procesul de întărire a conştiinţei de clasă a muncitorilor romîni din Transilvania şi de cristalizare a raporturilor de clasă în rîndul romînilor asupriţi din Austro-Ungaria. Luptînd împotriva naţionalismului burghez, pentru educarea muncitorilor romîni în spiritul luptei de clasă, *Adevărul (Gl. P.)* a pregătit terenul viitoarelor acţiuni muncitoreşti, care s-au desfăşurat în pragul prăbuşirii monarhiei habsburgice, pentru realizarea unităţii naţionale în cadrul unei Romînii democratice.

Adevărul (Gl. P.) s-a străduit, în spiritul social-democrat, să apere interesele clasei muncitoare, dezvăluind şi combătînd crunta exploatare capitalistă la care erau supuşi muncitorii din Transilvania de către toţi capitaliştii, atît străini cît şi romîni. În opoziţie cu presa burgheză din Transilvania, presa muncitorească manifesta o partinitate deschisă, sinceră şi consecventă în apărarea intereselor clasei muncitoare şi a întregului popor muncitor.

Militînd pentru interesele clasei muncitoare, *Adevărul (Gl. P.)* a combătut militarismul şi armata burghezo-moşierească ca un instrument al asupririi sociale şi naţionale în Ungaria dualistă. Elementele înaintate din cadrul secţiei romîne au reuşit să situeze, un anumit timp, *Adevărul* pe poziţii înaintate în problema războiului, demascînd substratul imperialist al pregătirilor primului război mondial. Pînă la urmă însă alunecarea liderilor social-democraţiei maghiare pe poziţiile socialşovinismului, la care se adăuga şi teroarea poliţienească înăsprită de condiţiile impuse de războiul imperialist, au determinat încetarea apariţiei sale în august 1914. *Adevărul* îşi va reîncepe activitatea abia în toamna anului 1917, odată cu începutul avîntului revoluţionar din ultima perioadă a războiului mondial imperialist.

Aruncînd o privire de ansamblu asupra activităţii presei muncitoreşti în limba romînă din Transilvania şi ţinînd cont de condiţiile istorice obiective, deosebit de vitrege, în care şi-a desfăşurat activitatea, putem constata rolul important pe care presa legală l-a avut în munca de agitaţie şi organizare social-democrată. Cu toate limitele sale, presa muncitorească social-democrată a constituit pentru muncitorii romîni din

Transilvania un izvor de forţă, contribuind la înţelegerea de către ei a însemnătăţii propriei lor mişcări.

Presa muncitorească constituia unul din principalele izvoare, care oferea un material bogat cu privire la amploarea mişcării muncitoreşti, la luptele ce se desfăşurau zilnic împotriva exploatării capitaliste şi contribuia astfel la ridicarea conştiinţei de clasă a muncitorilor romîni din Transilvania.

ИЗ ИСТОРИИ РАБОЧЕЙ ПРЕССЫ НА РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ В ТРАНСИЛЬВАНИИ (1900—1914 ГГ.)

РЕЗЮМЕ

Возникшая из объективной необходимости уровня развития рабочего движения в Трансильвании в начале XX в. рабочая пресса на румынском языке, язык большинства местного населения, представляла собою главное средство пропаганды и агитации в практической деятельности рабочего класса, на который падало историческое задание руководить борьбой за революционное преобразование общества.

С появлением социал-демократической прессы на румынском языке, проводимая в разрозненном порядке, главным образом индивидуально, агитация была объединина в агитацию общую и систематическую. Понятно, агитация проводилась в рамках общего курса установленного для рабочих партий оппортунистическим Вторым Интернационалом.

Рабочая пресса постоянно уделяла внимание, более или менее систематическому, в форме наиболее доступной широкому кругу читателей, разбору вопросов общественной и политической жизни Трансильвании. Выступая против капиталистического общества с его жестокой эксплуатацией и угнетением народных масс, лишенных каких бы то ни было прав, против вызывающих вражбу национализма и шовинизма, рабочая пресса Трансильвании постоянно призывала массы к международной солидарности, к объединению и организации их вокруг классовой партии пролетариата.

Наряду с мобилизацией и коллективной организацией, располагая постоянной поддержкой рабочих организаций и рабочей прессы Старой Румынии, Трансильванская рабочая пресса содействовала распространению марксистской литературы на румынском языке, укрепляя этим классовое сознание румынских рабочих.

Несмотря на всю свою идеологическую ограниченность, продиктованную оппортунистической ориентацией социал-демократических лидеров, рабочая пресса будила интерес трудящихся к политической жизни, в особенности к всеобщему голосованию, постоянно обращала их внимание на отсутствие прав и на их тяжелое материальное положение, распространяла идеи марксизма, научного социализма, чем содействовала укреплению их боевого духа.

Таким образом рабочая пресса сыграла значительную роль в консолидации революционных движений под руководством пролетариата, главнейшего фактора в расчленении австро-венгерской империи и в освобождении Трансильвании от чужеземного ига.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA PRESSE OUVRIÈRE EN LANGUE ROUMAINE EN TRANSYLVANIE (1900—1914)

RÉSUMÉ

Née des nécessités objectives du niveau de développement du mouvement ouvrier de Transylvanie au début du XX-e siècle, la presse ouvrière en langue roumaine, langue de la majorité de la population de cette région, a été le principal moyen de propagande et d'agitation dans l'activité pratique de la classe ouvrière, à laquelle revenait la tâche historique de diriger la lutte pour les transformations révolutionnaires de la société.

Avec l'apparition de la presse social-démocrate en langue roumaine, l'agitation morcelée, issue plutôt d'initiatives privées, se vit complétée par une agitation généralisée et systématique. Cette agitation se maintenait, bien entendu dans les limites dictées par l'orientation générale donnée aux partis ouvriers par la II-e Internationale opportuniste au cours de cette période.

La presse ouvrière se proposait de traiter, d'une manière plus ou moins systématique et sous une forme aussi accessible que possible, les problèmes de la vie sociale et politique de Transylvanie. Elle combattit les fléaux de la société capitaliste, l'exploitation et l'oppression inhumaine auxquelles étaient exposées les masses populaires, le refus de leur accorder des droits, le nationalisme et le chauvinisme fauteurs de haine. Elle ne cessa de plaider pour la solidarité internationaliste, pour l'union et l'organisation des masses autour du parti de classe du prolétariat.

Outre son rôle mobilisateur et organisateur, la presse ouvrière de Transylvanie, appuyée par les organisations ouvrières et par la presse ouvrière de l'ancienne Roumanie, contribua à répandre la littérature marxiste en langue roumaine, qui affermit la conscience de classe des ouvriers roumains.

En dépit de ses limites idéologiques, dictées par l'orientation opportuniste des dirigeants social-démocrates, la presse ouvrière suscita l'intérêt des travailleurs pour la vie politique, et en particulier pour le suffrage universel, ne cessa d'attirer leur attention sur les droits dont ils étaient privés et sur leur condition matérielle, et diffusa des idées marxistes, contribuant à affermir leur esprit de lutte.

Aussi la presse ouvrière joua-t-elle un rôle important dans la consolidation du mouvement révolutionnaire, dirigé par le prolétariat, qui fut le principal facteur du démembrement de l'empire austro-hongrois et de la libération de la Transylvanie de sous le joug national étranger.

ÎNFĂPTUIREA ACTULUI REVOLUȚIONAR AL NAȚIONALIZĂRII PRINCIPALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE ÎN REGIUNEA CLUJ*

DE

C. SZABÓ

Prin actul revoluționar al naționalizării din 11 iunie 1948, clasa muncitoare din țara noastră a smuls din mîinile capitaliștilor cele mai importante mijloace de producție, trecînd în proprietatea de stat întreprinderile principale industriale, miniere, de transport și de asigurare. Această măreață transformare revoluționară a fost determinată de acțiunea acelei legi generale a revoluției socialiste, care impune lichidarea proprietății capitaliste și instaurarea proprietății obștești asupra principalelor mijloace de producție. Ca și celelalte acțiuni și măsuri ale revoluției socialiste, actul revoluționar al naționalizării a fost înfăptuit de clasa muncitoare sub conducerea înțeleaptă și clarvăzătoare a Partidului Muncitoresc Romîn.

Înfăptuirea cu succes a naționalizării și înfrîngerea definitivă a clasei capitaliste pe tărîm economic a fost asigurată de lupta clasei muncitoare, premergătoare naționalizării, luptă desfășurată pe baza politicii economice a partidului care a determinat îngrădirea treptată a puterii economice a claselor exploatatoare și a pregătit condițiile necesare pentru smulgerea definitivă din mîna capitaliștilor a principalelor mijloace de producție și trecerea în continuare la construirea socialismului. Astfel aspectul complet și înțelegerea deplină a actului revoluționar al naționalizării presupune cercetarea lui într-o strînsă legătură cu împrejurările politico-economice premergătoare.

Vom căuta deci ca înainte de toate să schițăm lupta oamenilor muncii din regiunea Cluj împotriva speculei și sabotajului capitalist, pentru

* Avem în vedere teritoriul care formează actuala regiune Cluj.

reorganizarea vieţii economice pe baza directivelor Partidului Comunist Romîn, şi să relevăm eforturile uriaşe ale muncitorimii din regiune depuse în cadrul luptei pentru ridicarea producţiei, menită să asigure redresarea economică a ţării şi crearea premiselor economice ale înfăptuirii naţionalizării. În primii ani de după eliberare, anarhia în economia naţională s-a accentuat şi mai mult, atît în urma sabotajului desfăşurat de capitalişti cît şi din cauza activităţii subversive dezvoltate pe tărîm economic de elementele reacţionare care persistau în aparatul de stat. Clasele exploatatoare, care pierdeau terenul pas cu pas pe cîmpul de luptă politic, îşi regrupau forţele în domeniul economic unde deţineau încă poziţii puternice şi de unde duceau lupta împotriva puterii populare cu o înverşunare şi mai mare. Proprietarii întreprinderilor au urmărit un singur scop şi anume obţinerea rapidă a unor profituri cît mai mari şi astfel n-au făcut reparaţii, nici investiţii, chiar mai mult, deseori creditele acordate de stat pentru investiţii le-au folosit în scopuri speculative. Astfel utilajul s-a uzat repede, industria s-a dezorganizat, producţia a scăzut, iar calitatea produselor a devenit din ce în ce mai slabă. Această stare a industriei s-a manifestat puternic şi în regiunea Cluj[1]. Presa locală anunţa mereu despre acţiunile de sabotaj şi delapidare ale patronilor, demascate de organele de stat şi judecătoreşti, despre diferitele afaceri speculative ale capitaliştilor.

Aceste acţiuni de sabotaj ale patronilor capitalişti erau îndreptate, în 1946, în scopul subminării măsurilor economice luate de guvernul Dr. Petru Groza pentru dirijarea economiei naţionale şi pentru redresarea economică a ţării, iar mai tîrziu, în anii 1947—48, ele se îndreptau împotriva obiectivelor şi propunerilor economice elaborate de P.C.R.

Instanţa Specială de sabotaj de pe lîngă Tribunalul din Cluj a demascat şi a pedepsit prin legea specială pentru combaterea sabotajului o serie de proprietari sau conducători de uzine din Cluj pentru acţiunile şi manevrele lor vădit duşmănoase intereselor economiei naţionale. Astfel, în vara anului 1946, această instanţă condamnă Fabrica de lăcăte din Cluj la o amendă de 500 000 lei pentru delictul de sabotarea producţiei[2]. În toamna aceluiaşi an sînt condamnaţi la amendă şi închisoare corecţională administratorul delegat al fabricii de pielărie RENDOR din Cluj[3] şi administratorii delegaţi ai fabricii de bujii TRIUMF din Cluj[4], pentru subminarea producţiei.

Dar nu numai organele judecătoreşti duceau lupta împotriva sabotajului capitalist. La iniţiativa P.C.R., la această luptă au fost atrase mase largi ale oamenilor muncii. Astfel, pe baza dispoziţiilor legii nr. 352 din 2 mai 1945, au fost înfiinţate *organele de control cetăţenesc* care sesizau organelor competente de stat cazurile de speculă şi de sabotaj.

---

[1] Arhiva Direcţiei Regionale de Statistică (mai departe: ADRSC). Monografia economică a regiunii Cluj, Industria, vol. II, p. 631.

[2] Arhiva Sfatului Popular Regional Cluj. Fond. Prefectura jud. Cluj, pachet nr. 20/1946, sentinţa penală de sabotaj nr. 456/1946.

[3] *Ibidem*, sentinţa penală de sabotaj nr. 344/1946.

[4] *Ibidem*, sentinţa penală de sabotaj nr. 622/1946.

Comitetele de control cetățenesc erau compuse din salariați ai diferitelor întreprinderi și instituții, precum și din activiști voluntari și funcționari pe lîngă prefecturi și primăriile orășenești și comunale, fiind subordonate direct Oficiilor Economice Județene. Numirea membrilor comitetelor respective se făcea de către Ministerul Afacerilor Interne, pe baza propunerilor înaintate de organizațiile democratice obștești (de ex. pentru mediul rural propunerile erau întocmite de Frontul Plugarilor)[5]. Documentele găsite în arhiva Sfatului Popular Regional Cluj ne mărturisesc despre faptul că în fostul județ Cluj aceste comitete de control cetățenesc au desfășurat o activitate largă și intensă, sesizînd o mulțime de cazuri de sabotaj[6]. Astfel, în timp ce elementele burghezo-capitaliste desfășurau acțiunile lor de sabotaj, oamenii cinstiți ai muncii, plugari și funcționari, prin activitatea lor depusă în cadrul organelor de control cetățenesc dădeau dovadă de o înaltă conștiință și vigilență revoluționară, manifestînd devotamentul lor pentru cauza refacerii economice a patriei.

Un rol de frunte în lupta contra speculei, sabotajului și nepăsării îndeplinea presa de partid, prin publicarea zilnică a sesizărilor oamenilor muncii. Organul pentru nordul Transilvaniei al P.C.R., „Lupta Ardealului" ducea o luptă necontenită împotriva diversiunii economice capitaliste a anilor din preajma naționalizării. Din materialele demascatoare publicate de acest ziar în anii respectivi reiese clar atitudinea destructivă și antipopulară a proprietarilor capitaliști, completa lor nepăsare față de bunul mers al producției. Astfel, de ex., analizînd situația minelor de cărbune din Aghireș în 1947, ziarul arată că proprietarul lor, un oarecare Galeriu, trăind la București și încasînd 75% din beneficii, nu s-a interesat deloc de mersul producției, de aprovizionarea cu combustibil (carbid) din care cauză producția a încetat de mai multe ori. Minerii au fost lăsați fără alimente, deoarece patronul nu s-a îngrijit de organizarea economatului[7]. Tot la fel și proprietarul fabricii de gips și chimicale din Aghireș, Kock Carol, venea din străinătate numai pentru 2—3 luni pe an, neglijînd complet aprovizionarea muncitorilor. Ginerele lui, Lang Ion, rămas în fruntea întreprinderii, s-a dovedit a fi un sabotor notoriu, refuzînd totodată organizarea economatului pentru aprovizionarea cu alimente a muncitorilor. Împotriva acestor patroni sabotori muncitorimea din Aghireș a pornit o largă campanie de demascare, pe linie sindicală[8].

Îndemnată și condusă de Partidul Comunist Romîn, muncitorimea din regiunea Cluj a dus în anii 1945—1948 o luptă hotărîtă și plină de victorii împotriva sabotării și exploatării capitaliste. Relevăm aici cîteva din acțiunile muncitorești din întreprinderile regiunii, îndreptate spre înlăturarea elementelor destructive din producție.

Un exemplu interesant ne oferă în privința aceasta întreprinderea „Industria Sîrmei" din Cîmpia Turzii, în care reprezentanții capitaliști-

[5] *Ibidem*, doc. nr. 1756/5.III.1946.
[6] *Ibidem*, doc. nr. 4463/8.IV.1946.
[7] *Lupta Ardealului*, Cluj, 1947, nr. 121, p. 3.
[8] *Idem*, 1947, nr. 246, p. 2.

lor, membrii vechii direcţiuni, au rămas în întreprindere şi au exercitat şi pe mai departe drepturile ce decurgeau din proprietatea capitalistă. Conform însă noii situaţii, relaţiile de forţă dintre muncitorime şi conducerea capitalistă s-au schimbat radical. Masele muncitoare, pe baza iniţiativei comitetului judeţean din Turda al P.C.R. şi în urma activităţii mobilizatoare a muncitorilor comunişti din uzină, au început tratative cu direcţiunea, tratative care la 19 februarie 1945 s-au încheiat cu victoria muncitorilor, cu impunerea revendicărilor muncitoreşti. Raporturile dintre muncitorime şi direcţiune au fost reglementate printr-un acord cuprinzînd 18 puncte prin care direcţiunea a recunoscut comitetul de întreprindere, dreptul său de a controla producţia, de a participa cu trei delegaţi la consfătuirile direcţiunii cu şefii de uzine. În cadrul adunării generale a muncitorimii din 19 februarie 1945, fostul director reacţionar al uzinelor a fost imediat îndepărtat din funcţie[9].

La fel au procedat cu directorul sabotor Stavrat Gheorghe şi minerii de la minele de sare din Ocna Dej. Directorul nu se îngrijea de situaţia muncitorilor şi se ocupa exclusiv cu vînzarea sării — extrasă prin munca grea a celor 400 de mineri —, la bursa neagră, speculanţilor care făceau un permanent comerţ de schimb sare-cereale. Totodată directorul căuta, prin diferite provocări şi intrigi, să îndrepte nemulţumirea minerilor contra sindicatului, şi nu făcea nimic pentru organizarea economatului. La 23 iunie 1947 directorul a fost alungat definitiv din mine de către minerii revoltaţi[10].

La fabrica de textile Schul din Cluj, unde direcţiunea sabotase ani de-a rîndul producţia şi aprovizionarea cu materii prime, muncitorii, în luna aprilie 1948, au alungat pe cei 10 „directori" paraziţi şi sabotori, constituind un comitet propriu de direcţie[11].

De asemenea şi la fabrica de mobile ERBA din Cluj, în vara anului 1947, muncitorii l-au îndepărtat din producţie pe inginerul sabotor Emeric Baatz care lăsa ca anumite piese mecanice să se distrugă, presînd în acelaşi timp muncitorii „să nu crîcnească"[12].

La întreprinderile unde acţiunile muncitorimii au fost mai puţin energice, satisfacerea revendicărilor privind protecţia muncii, asigurările sociale etc., a întîrziat. Un astfel de exemplu ne oferă cazul uzinelor de pielărie DERMATA din Cluj, unde în toamna anului 1945 comitetul muncitoresc de fabrică nu a reuşit încă să impună satisfacerea de către patroni a revendicărilor salariaţilor privind asigurarea socială în caz de accidente care provoacă invalidităţi permanente sau chiar moarte. Consiliul de administraţie nu a satisfăcut aceste revendicări sub pretextul că „primele de asigurare sînt foarte scumpe", ele fiind incluse în contractul colectiv mult mai tîrziu[13].

---

[9] Arhiva I.I.S. Industria Sîrmei, Cîmpia Turzii, dos. „Direcţiunea 1945".
[10] *Lupta Ardealului*, 1947, nr. 259, p. 3.
[11] *Idem*, 1947, nr. 355, p. 2 şi 1948, nr. 499, p. 5.
[12] *Idem*, 1947, nr. 354, p. 3.
[13] Arhiva I.I.S. Fabrica de pielărie şi încălţăminte Cluj. Fond. Dermata, pachet nr. 29/1947, „Secretariat", procesul verbal al şedinţei din 2—4 sept. 1945 a Consiliului de administraţie, p. 7.

În perioada 6 martie 1945 — 11 iunie 1948, corelația de forțe s-a deplasat tot mai mult în favoarea clasei muncitoare revoluționare și politica economică anticapitalistă a partidului și-a cîștigat un teren de aplicare tot mai larg. Schimbarea radicală intervenită în privința conținutului politic al puterii de stat a făcut în mod obiectiv posibile și necesare o serie de măsuri anticapitaliste ale noului guvern democratic, care întăreau intervenția statului în viața economică, reduceau tot mai mult caracterul capitalist al producției[14]. Paralel cu ofensiva anticapitalistă a statului democrat-popular, împotriva patronilor exploatatori se intensificase tot mai mult și lupta oamenilor muncii conduși de partid împotriva stihiei capitaliste în producție.

Se știe că imediat după eliberarea țării de sub jugul fascist, Partidul Comunist Romîn și-a trimis delegații săi în fiecare întreprindere, pentru îndrumarea politică și profesională a muncitorilor și pentru a iniția organizarea sindicatelor, a comitetelor de întreprindere și a celor de partid. Astfel, inițiată și organizată de P.C.R., în viața întreprinderilor și în organizarea producției s-a format o conducere de tip nou, controlul muncitoresc, care supraveghea întreaga activitate a întreprinderilor și ducea o luptă hotărîtă împotriva sabotajului și speculei.

Astfel, în anii premergători naționalizării, politica anticapitalistă a partidului și guvernului „de sus" și controlul muncitoresc „de jos" au încleștat din ce în ce mai puternic elementele capitaliste, înlăturîndu-le treptat de la conducerea producției.

Îngrădirea elementelor capitaliste a fost însoțită totodată de o muncă titanică și plină de abnegație a muncitorimii pentru ridicarea producției și reorganizarea ei. În fruntea marei bătălii duse de muncitorimea din întreprinderi în anii 1947—1948 pentru sporirea producției pînă la nivelul ei antebelic au stat organizațiile locale de partid și de sindicat. O activitate deosebit de importantă în acest sens au depus comitetele muncitorești de întreprindere, îndrumate de partid și sindicat.

Planul de redresare economică a țării (iunie-decembrie 1947) elaborat de guvern pe baza propunerilor economice ale P.C.R. din 14 iunie 1947, a fost concretizat pe ramuri și pe întreprinderi prin programele de producție elaborate de Ministerul Industriei și Comerțului și controlate de o comisie interministerială. Îndeplinirea cu succes a acestui plan a constituit una din premisele primordiale ale efectuării ulterioare cu succes a naționalizării. Ca și în întreaga țară, și în regiunea Cluj planul a fost primit de oamenii muncii cu multă înțelegere și entuziasm[15]. Prin munca eroică depusă pentru realizarea acestui plan, muncitorimea din regiunea Cluj și-a dovedit înalta sa conștiință de clasă, adîncul său patriotism. Chemarea lansată de P.C.R. și C.G.M. pentru îndeplinirea planului a găsit un puternic răsunet în rîndurile muncitorimii din regiune. În cele ce urmează vom arăta aspectele principale ale luptei duse în 1947

[14] Vezi: C. Olteanu, *Importanța măsurilor anticapitaliste de la sfîrșitul anului 1946 și din anul 1947 pentru instaurarea dictaturii proletariatului în Romînia*, în „Analele Inst. de ist. P.M.R.", nr. 6/1963.

[15] *Lupta Ardealului*, 1947, nr. 283, p. 1—4.

şi în prima jumătate a anului 1948 de clasa muncitoare din regiunea Cluj pentru îndeplinirea programelor de producţie.

În fruntea luptei pentru ridicarea producţiei s-a plasat avangarda muncitorimii clujene, ceferiştii. Munca neprecupeţită şi plină de sacrificii a muncitorilor de la Atelierele principale C.F.R. din Cluj a constituit un exemplu strălucit al abnegaţiei muncitorimii faţă de cauza redresării economice a ţării. Înalta conştiinciozitate a ceferiştilor s-a manifestat încă în prima perioadă de după eliberare. Condiţiile extrem de grele în care au muncit ceferiştii din Cluj se caracterizau prin lipsa acută a încălzirii halelor de lucru şi prin lipsa de alimente. Astfel muncitorii se încălzeau în timpul orelor de lucru în jurul unor focuri improvizate, pierzînd din timpul de muncă, care era însă recuperat ulterior[16]. Totuşi muncitorimea atelierului Cluj a ocupat de 7 ori (din cele 12 luni) locul întîi pe ţară, între cele 14 ateliere principale. Toate aceste succese mari şi constante au fost realizate prin aceea, că problemele de producţie au fost bine studiate şi apoi discutate pe larg cu activiştii P.C.R. şi după aceea s-au pus în aplicare, prelucrînd mai întîi problemele în faţa muncitorilor cu ajutorul sindicatului C.F.R. şi a comitetului de fabrică al atelierelor[17]. Astfel, atelierele au reuşit să întreacă cu 80% producţia din 1939 încă în luna martie 1947[18], iar în luna august lucrînd 37 128 ore suplimentare, au predat peste plan un tren compus din 2 locomotive şi 20 de vagoane[19].

O activitate organizatorică şi mobilizatoare la fel de rodnică au depus şi comitetele muncitoreşti de la uzinele de pielărie DERMATA din Cluj, determinînd o vertiginoasă creştere a producţiei în anii 1947—1948. Pentru a asigura bunul mers al muncii, comitetul de fabrică a obţinut încă la începutul anului 1947 o serie de angajamente din partea direcţiunii uzinelor privind drepturile salariaţilor (plata concediilor, cantină, haine de protecţie, plata orelor suplimentare etc.). Paralel cu lupta dusă pentru asigurarea intereselor muncitorimii, comitetul a luat o serie de măsuri pentru a întări disciplina de muncă[20]. Pe lîngă comitetul de fabrică, la DERMATA funcţiona o comisie centrală de producţie căreia îi erau subordonate comitetele de producţie organizate pe uzine şi ateliere. Prin bărbaţii de încredere ai sindicatului aceste comitete urmăreau şi iniţiau mişcarea de inovaţii şi raţionalizări, întrecerile în muncă, organizarea şi protecţia muncii, sistemul de premieri şi examinau toate problemele legate de bunul mers al producţiei, sesizările şi reclamaţiile muncitorilor, organizau regulat anchete şi cercetări pentru înlăturarea deranjurilor în munca productivă. Activitatea acestor comi-

[16] *Productivitatea muncii în atelierele C.F.R. din Cluj.* Cluj, 1948, p. 69—70.

[17] *Idem*, p. 43—44.

[18] *Lupta Ardealului*, 1947, nr. 213, p. 1, 6.

[19] *Idem*, 1947, nr. 209, p. 1.

[20] Arhiva I.I.S. Fabrica de piele şi încălţăminte Cluj. Fond. Dermata, pachet nr. 60/1947, „Secretariat", dos. conferinţelor direcţiunii cu comitetul de fabrică.

tete de producție (sau de plusproducție, cum se mai numeau) a determinat un mare randament în întrecerile pentru depășirea planului[21].

În urma activității depuse de comitetele de producție pentru asigurarea randamentului maxim al muncii, eforturile muncitorimii de la DERMATA au dus la rezultate excelente. Astfel, prin introducerea noilor metode de lucru, încă în primele săptămîni ale anului 1947 producția de încălțăminte a fost ridicată de la 2 000 la 2 500 perechi pe zi, față de recordul antebelic de 1800 perechi pe zi[22], iar între 1 ianuarie — 1 mai 1947 fabrica de ghete din cadrul uzinelor DERMATA și-a ridicat producția cu 118% față de anul 1939[23]. Pentru cea de-a doua jumătate a anului 1947, programul de producție fixat pentru DERMATA prevedea 1700 perechi de încălțăminte pe zi, plan ce a fost depășit de muncitorime în ritmul următor[24].

Creșterea producției de încălțăminte la uzinele DERMATA în anul 1947 (perechi pe zi)

Producția maximă antebelică	Norma dată de de programul de prod.	Producția realizată				
		iulie	august	sept.	oct.	nov.
1800	1700	1800	2000	2500	2600	2700

Participarea cu entuziasm și avînt sporit a muncitorilor de la DERMATA la întrecerile în muncă în ultimul trimestru al anului 1947 a dus la depășirea considerabilă a nivelului producției dinainte de război[25].

Succese remarcabile au obținut în reorganizarea și ridicarea producției și muncitorii de la Fabrica de oțel din Cluj (azi I.I.S. „Unirea"), în ciuda imenselor greutăți pe care le aveau de înfruntat în anii premergători naționalizării. Aceste succese se datorau în primul rînd faptului că imediat după eliberare conducerea fabricii a fost preluată de un comitet muncitoresc de trei, care sub îndrumarea organelor de partid și cu sprijinul muncitorilor a reușit încă în anii 1945—46 să reorganizeze producția în scopuri pașnice astfel ca fabrica, deși ducea o lipsă cronică de fontă, a putut în curînd să realizeze nu numai livrări interne, dar să producă războaie de țesut și alte unelte pentru exportul în U.R.S.S., efectuat în cadrul reparațiilor de război[26].

Reorganizarea producției la Fabrica de oțel a decurs în condiții extrem de dificile. Procurarea materiilor prime și a combustibilului necesar a fost îngreunată de sabotajul economic și de inflație. Pentru obținerea alimentelor pentru muncitori, întreprinderea a fost deseori nevoită să facă un adevărat comerț de schimb cu produsele sale: se

[21] *Ibidem*, pachet nr. 19/1947, „Secretariat", Acte și procese verbale ale Comitetului de producție.
[22] *Lupta Ardealului*, 1947, nr. 135, p. 1, 3.
[23] *Idem*, 1947, nr. 213, p. 6.
[24] *Idem*, 1947, nr. 328, p. 5 și nr. 390, p. 5.
[25] *Exploatarea capitalistă la „Dermata"*, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 76.
[26] Arhiva I.I.S. „Unirea" Cluj. Monografia întreprinderii, 1958, p. 3—4.

vindeau războaie de ţesut, teascuri de ulei, unelte agricole etc. în schimbul cerealelor, zahărului şi al altor alimente. Avînd în vedere toate acestea, îndeplinind angajamentele de muncă şi programul de producţie prin întrecerile patriotice, muncitorii de la Fabrica de oţel şi-au dovedit ataşamentul lor faţă de directivele economice ale P.C.R.[27]. Astfel de exemplu în cadrul întrecerii patriotice organizate în cinstea zilei de 1 Mai 1947, cu turnătoria de la Atelierele C.F.R., turnătoria fabricii şi-a ridicat producţia cu 90%, economisind totodată lunar 9 vagoane de combustibil[28].

Alături de reorganizarea şi ridicarea producţiei, activitatea comitetelor muncitoreşti de fabrică a mai avut ca rezultat *formarea şi educarea* unor noi cadre de conducere a întreprinderilor industriale, cadre recrutate din rîndurile elementelor celor mai avansate ale muncitorimii. Însuşindu-şi experienţa conducerii şi controlării producţiei, aceste cadre noi muncitoreşti de conducere au jucat un rol decisiv în noile colective de conducere ale întreprinderilor ulterior naţionalizate, dovedind o maturitate politică şi profesională ce corespundea pe deplin noilor sarcini şi perspective ivite în viaţa întreprinderilor trecute în proprietate de stat.

Avîntul muncii şi creşterea vertiginoasă a producţiei în cea de-a doua jumătate a anului 1947 şi în prima jumătate a anului 1948 — creştere care a constituit o premiză importantă pentru reuşita naţionalizării — a fost determinată nu numai de conştiinţa şi abnegaţia muncitorimii ci şi de două împrejurări economice de mare importanţă. Prima — efectuarea cu succes a reformei monetare în august 1947 — a uşurat mult situaţia materială a oamenilor muncii şi a înlăturat totodată haosul financiar din viaţa economică, cauzat de inflaţie. A doua — „Sprijinul economic şi colaborarea frăţească cu Uniunea Sovietică a avut — spune tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej[29] — o mare însemnătate pentru consolidarea măsurilor luate de partid în vederea refacerii ţării".

Însufleţiţi de marile victorii obţinute de partid pe tărîm politic şi economic, oamenii muncii din regiunea Cluj au întîmpinat ziua de 1 Mai 1948 cu noi succese în producţie, realizate prin întreceri în muncă pline de avînt creator. Astfel, în cinstea marii sărbători, atelierele C.F.R. au reparat peste plan 22 de locomotive şi 148 de vagoane, uzinele DERMATA au ridicat producţia lunară de încălţăminte cu 10%, iar muncitorii Fabricii de oţel au prelucrat în luna aprilie 130 de tone de fontă faţă de cele 100 tone din martie şi faţă de cele 94 de tone ce reprezentau recordul lunar antebelic[30]. La fel şi muncitorii de la Societatea de

---

[27] M. Deheleanu, H. Kohn, *Lupta muncitorilor fabricii „Unirea" Cluj pentru înfăptuirea politicii partidului în perioada de refacere a economiei naţionale şi înfăptuire a naţionalizării (1944—1948)*, în „Analele Inst. de ist. a partidului", nr. 2/1958, p. 12—13.

[28] *Lupta Ardealului*, 1947, nr. 198, p. 2.

[29] *A XX-a aniversare a eliberării Romîniei de sub jugul fascist*, Bucureşti, Ed. Politică, 1964, p. 13.

[30] *Lupta Ardealului*, 1948, nr. 498, p. 5.

gaz-metan au executat în cinstea acestei sărbători 90% (!) din lucrările prevăzute în planul pentru anul următor, 1949[31].

Dar nu numai muncitorimea propriu-zisă a depus eforturi în preajma naționalizării pentru ridicarea economică a regiunii. Răspunzînd la chemarea organizațiilor obștești, zeci de mii de cetățeni din regiunea Cluj, plugari, tineri, casnice, membrii de partid sau sindicat, și-au dovedit adîncul lor patriotism pentru munca voluntară depusă în diferite șantiere. După 8—10 ore de muncă, oamenii lucrau cu entuziasm la introducerea gazului metan și la alte lucrări de interes public. Numai în ziua de duminică, 18 ianuarie 1948, au ieșit la muncă voluntară 3 000 de oameni din Cluj, dintre care 2 200 de muncitori, 300 de brigadieri U.T.M. și 500 de plugari[32]. În fruntea acțiunilor de muncă voluntară stăteau ceferiștii din Cluj, care încă la începutul anului 1948 au organizat 12 brigăzi de cîte 100 de oameni pentru munca voluntară la introducerea gazului[33]. Datorită muncii voluntare, executarea conductei de gaz Ceanul-Mare—Cluj, prevăzută de Comisia centrală de redresare economică pentru perioada 14 ianuarie — 1 mai 1948 a fost terminată încă la 13 februarie, deci într-o singură lună[34].

Oamenii muncii din regiunea Cluj, prin eforturile lor înzecite, depuse pentru redresarea economică a regiunii în anii 1947—1948, au participat în mod demn la lupta dusă de clasa muncitoare din țara noastră pentru ridicarea economică a patriei. Numai această luptă și muncă abnegată a clasei muncitoare, desfășurată în perioada premergătoare naționalizării, a făcut posibilă îndeplinirea cu succes a acestui act revoluționar și trecerea imediată la o gospodărie planificată de tip socialist. Progresul economic realizat în preajma naționalizării a fost rezultatul muncii uriașe de pregătire și organizare desfășurate de partid în diferite ramuri ale economiei naționale. Pe tărîm politic, lupta poporului muncitor contra claselor exploatatoare s-a încununat cu proclamarea republicii la 30 decembrie 1947 și cu victoria definitivă, la alegerile din martie 1948, a Frontului Democrației Populare, condus de P.C.R., victorii care au asigurat o bază politică fermă actului naționalizării din 11 iunie 1948.

*

Actul revoluționar al naționalizării a fost un eveniment de o imensă importanță istorică pentru țara noastră. Relațiile de producție capitaliste au fost înlocuite cu cele socialiste, exploatarea oamenilor muncii fiind înlăturată pentru totdeauna din sectoarele și întreprinderile cele mai importante ale economiei naționale. Prin naționalizare, ponderea sectorului de stat în producția industrială a țării s-a ridicat la 51,4%[35].

Planul înfăptuirii cu succes a naționalizării a fost elaborat de plenara din 10—11 iunie 1948 a C.C. al P.M.R., dedicată în întregime analizei lucră-

[31] *Idem*, 1948, nr. 518, p. 11.
[32] *Idem*, 1948, nr. 427, p. 1.
[33] *Idem*, 1948, nr. 418, p. 3.
[34] *Idem*, 1948, nr. 467, p. 3.
[35] *Anuarul Statistic al R.P.R.*, 1957, p. 78.

rilor de pregătire a naţionalizării. În numele Consiliului de Miniştri, tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej a prezentat proiectul de lege cu privire la naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, la sesiunea din 11 iunie 1948 a Marii Adunări Naţionale, care în seara aceleiaşi zile a votat în unanimitate aplicarea imediată a legii naţionalizării[36].

Promulgarea legii naţionalizării a fost primită de oamenii muncii cu un entuziasm de nedescris. Exprimînd bucuria nemărginită a maselor muncitoare din regiunea Cluj şi încrederea lor în viitor, ziarul local al partidului „Lupta Ardealului", scria: „De-acum economia noastră are deschisă o dezvoltare nebănuită încă. În locul programelor de producţie şi a producţiei în general, care au fost sabotate de capitalişti se va instaura producţia planificată, condusă şi îndeplinită de oamenii muncii.. Avîntul revoluţionar al oamenilor muncii, stăpîni pe viitorul lor, va duce Republica noastră spre un ritm de dezvoltare necunoscut"[37]. Exprimînd bucuria cu care au întîmpinat oamenii muncii de naţionalitate maghiară actul naţionalizării, ziarul „Világosság" din Cluj salută de asemenea cu mult entuziasm acest mare eveniment, denumindu-l „o mare sărbătoare a poporului muncitor, înzestrat cu principalele mijloace de producţie smulse prin naţionalizare din mîinile capitaliştilor. Lichidarea exploatării şi a veniturilor acumulate fără muncă constituie un uriaş pas înainte pe calea făuririi socialismului şi a întăririi regimului democrat-popular"[38].

La 12 iunie 1948, în zeci de întreprinderi naţionalizate din oraşele regiunii Cluj mii de muncitori au salutat cu un entuziasm nemărginit proclamarea naţionalizării şi instaurarea solemnă a noilor directori de uzine, aleşi din rîndurile muncitorilor.

Adunarea festivă a muncitorilor de la uzinele de pielărie şi încălţăminte „Dermata" din Cluj a întîmpinat naţionalizarea întreprinderii şi pe noul director — un muncitor — cu sentimente pline de devotament faţă de cauza construirii socialismului şi faţă de politica guvernului, exprimate în moţiunea adresată de adunare Preşedenţiei Consiliului de Miniştri[39].

Muncitorii fabricii de oţel (Unirea) din Cluj, întruniţi la sunetul sirenei la adunarea festivă închinată naţionalizării şi instalării noului director-muncitor, au întîmpinat marele eveniment cu repetate urale şi aplauze frenetice. În telegrama adresată Marii Adunări Naţionale, muncitorii au salutat cu entuziasm naţionalizarea şi s-au angajat „... de a fi demni de această cotitură istorică şi, prin munca noastră, să contribuim

---

[36] C. Bărbulescu, *Actul revoluţionar al naţionalizării principalelor mijloace de producţie în R. P. Romînă — 11 iunie 1948*, în „Studii", nr. 3/1963, p. 548—549.

[37] *Lupta Ardealului*, Cluj, nr. din 13.IV.1948, p. 1—3.

[38] *Világosság*, Cluj, nr. 135/1948, p. 1.

[39] În moţiune, între altele, se spunea: „Din nou guvernul a dovedit lumii întregi că este un guvern al poporului, că luptă pentru bunăstarea clasei muncitoare şi pentru dreptatea socială... Vom intensifica lupta pentru nimicirea definitivă a rămăşiţelor reacţionare din ţară. Vom face un zid tot mai puternic în jurul guvernului nostru pentru a întări lupta antiimperialistă a Republicii noastre populare. Vom depune toate eforturile pentru a ridica producţia la un nivel încă necunoscut la noi în ţară". *Lupta Ardealului*, nr. din 13.VI.1948, p. 3.

la lupta pe care o ducem spre noi victorii pentru binele întregului popor muncitor"[40].

Sfera de acțiune a legii naționalizării din 11 iunie 1948 a fost foarte largă, cuprinzînd toate întreprinderile mai însemnate din punct de vedere al economiei naționale[41]. În regiunea Cluj, dintre cele 139 de întreprinderi industriale, au fost naționalizate cele mari și mijlocii, în număr de 61 (deci cca 44% din totalul întreprinderilor), care ulterior au devenit întreprinderi de interes republican. Pe ramuri, întreprinderile naționalizate se repartizau în felul următor: energetică 1, minieră 5, metalurgică 9, chimică 4, materiale de construcții 10, sticlă-porțelan 3, forestieră, celuloză, hîrtie 8, textilă 3, pielărie 2, alimentară 15, poligrafică 1[42].

Intreprinderile care n-au fost naționalizate la data de 11 iunie 1948, au fost încadrate ulterior în industria socialistă locală și în cooperația meșteșugărească din regiune.

În zilele și săptămînile ce au urmat proclamării naționalizării ca și în toate întreprinderile naționalizate din țară, în fabricile și uzinele din regiunea Cluj, preluate în proprietatea de stat, s-a desfășurat o muncă de reorganizare clocotitoare, plină de însuflețire, prin care muncitorii, noii proprietari ai întreprinderilor, și-au manifestat întregul lor entuziasm pentru marea cotitură revoluționară și în care și-a găsit o strălucită exprimare puterea de inițiativă și talentul organizatoric al clasei muncitoare, eliberate de sub jugul patronilor exploatatori. Așteptările reacțiunii, care visa că întreprinderile naționalizate se vor dezorganiza, producția va ajunge într-o stare haotică și muncitorimea nu va fi în stare să facă față problemelor economico-organizatorice, nu s-au împlinit. Oamenii muncii, conduși de partid, au rezolvat în mod strălucit opera de reorganizare și reprofilare a întrepridenilor naționalizate, obținînd mari succese în producție încă în primele luni care au urmat.

Aceste succese se datorau în primul rînd faptului că organele de partid și de stat au desfășurat o muncă uriașă de pregătire și organizare pentru a asigura reușita deplină a mărețului act al naționalizării. Recrutarea atentă a celor mai bune cadre noi de conducere din rîndurile muncitorilor din întreprinderea respectivă și îndrumarea lor precisă în privința sarcinilor organizatorice, asigurată de organele locale de partid, a determinat o bună compoziție politico-morală și profesională a noilor colective de conducere.

Inventarierea întreprinderilor naționalizate, stabilirea situației reale a întreprinderilor respective, precum și organizarea serviciilor speciale de pază pentru asigurarea securității lor, a decurs în regiunea Cluj în condiții optime[43]. Vigilența muncitorimii a tăiat calea oricărui fel de diversiune capitalistă. Foștii patroni care în ziua naționalizării au mai întreprins acțiuni disperate, îndreptate spre conturbarea bunei desfășurări a preluării întreprinderilor, au fost demascați la fața locului. De exemplu,

[40] *Lupta Ardealului*, nr. din 13. VI. 1948, p. 5.
[41] C. Olteanu, *o. c.*, p. 38—39.
[42] ADRSC, Dosar conținînd tabele statistice pentru monografia economică a regiunii Cluj.
[43] M. Deheleanu, H. Kohn, *o. c.*, p. 17—18.

la fabrica „Cimentul Titan" din Turda, patronul împreună cu omul de serviciu au fost prinşi cărînd un număr de 72 de registre din localul societăţii într-un subsol, cu intenţia de a le distruge[44].

Muncitorii întreprinderilor naţionalizate din Cluj, încă în primele zile de după naţionalizare au ţinut consfătuiri de producţie şi întruniri la care au dat dovadă de mult interes faţă de problemele legate de îndeplinirea noilor planuri de producţie, luîndu-şi angajamente concrete în vederea ridicării cantitative şi calitative a producţiei[45]. În acelaşi timp, noua conducere a întreprinderilor a luat măsuri urgente pentru înlăturarea lipsurilor în producţie şi pentru satisfacerea cererilor şi reclamaţiilor oamenilor muncii, neglijate de conducerea capitalistă de pînă atunci. Astfel de ex., la uzinele „Dermata" din Cluj noua conducere, încă în primele săptămîni de după naţionalizare a luat o serie de măsuri pentru a asigura unele drepturi ale salariaţilor, cuprinse în contractul colectiv, dar ignorate parţial sau complet de foştii patroni. (Echipament de protecţia muncii, reorganizarea creşei şi cantinei, ridicarea calificării muncitorilor prin cursuri speciale etc.)[46].

Trecerea conducerii întreprinderilor naţionalizate în mîinile celor mai capabile cadre muncitoreşti şi îndrumarea lor de organele locale ale partidului au făcut posibil ca actul de naţionalizare să aibă loc fără o întrerupere simţitoare a producţiei şi ca în cele şase luni ce au urmat după data istorică de 11 iunie 1948, întreprinderile să îndeplinească cu cinste sarcinile de plan fixate cu ocazia naţionalizării. Munca însufleţită şi plină de abnegaţie a clasei muncitoare în a doua jumătate a anului 1948 a constituit una din premisele primordiale pentru trecerea la 1 ianuarie 1949 la conducerea planificată a economiei ţării noastre şi la dezvoltarea planică şi proporţională într-un ritm încă necunoscut a tuturor ramurilor economiei naţionale în anii următori.

Majoritatea întreprinderilor industriale din regiunea Cluj au reuşit încă în cursul anului 1948 să întreacă nivelul antebelic, adică nivelul producţiei din anul 1938, anul cu producţia cea mai ridicată în cursul întregei dezvoltări capitaliste de dinainte de război în ţara noastră[47]. Acest fapt a dovedit că clasa muncitoare, condusă de partid, s-a arătat de la bun început a fi capabilă nu numai să sfărîme puterea capitalistă, dar să şi conducă practic, cu mare eficacitate, refacerea şi dezvoltarea industriei pe o linie ascendentă necunoscută în capitalism.

*

Actul revoluţionar al naţionalizării din 11 iunie 1948 şi trecerea la economia planificată începînd din 1949 au dat posibilitatea ca problemele de bază ale dezvoltării industriei din regiunea Cluj să poată

[44] *Scînteia*, nr. 1149 din 19 iunie 1948.

[45] Arhiva I.I.S. Fabrica de pielărie şi încălţăminte Cluj. Fond. Dermata, pachet nr. 151/1948, „Secretariat", procesul verbal al şedinţei din 10 august 1948 a colectivului de direcţie.

[46] *Ibidem.*

[47] ADRSC, Monografia economică a regiunii Cluj, Industria, vol. I, p. XVI.

fi rezolvate într-un timp scurt și dezvoltarea producției industriale să ia un avînt deosebit.

În cele ce urmează vom arăta principalele schimbări cantitative și calitative ce au intervenit în dezvoltarea industrială a regiunii în urma actului revoluționar al naționalizării. Dat fiind că analiza mai amănunțită a dezvoltării socialiste a industriei din regiunea Cluj depășește cadrul prezentului studiu, ne vom opri numai asupra ramurilor și întreprinderilor celor mai însemnate, unde s-au petrecut transformările cele mai esențiale și caracteristice. Trecerea în revistă a acestor transformări cu adevărat revoluționare va contribui la înțelegerea mai deplină a importanței istorice a actului naționalizării pentru dezvoltarea ulterioară uriașă a economiei regiunii și a întregii economii naționale.

Dezvoltarea producției industriale în general și crearea de noi ramuri industriale. Dezvoltarea volumului producției industriale globale din regiunea Cluj în perioada industrializării socialiste care a urmat după naționalizare, arată un grandios ritm de creștere. Acest fapt reiese din tabelul de mai jos[48].

Dinamica dezvoltării industriei din regiunea Cluj

Anul	1948	1950	1955	1963 (aproximativ)
Creșterea producției industriale globale (%)	100	221	456	800
Media scriptică de salariați (%)	100	152	205	300

Datele de mai sus ne vorbesc în mod clar și convingător despre reușita politicii de industrializare socialistă desfășurată de statul și partidul nostru în urma naționalizării principalelor mijloace de producție. Avînd în vedere că volumul producției din 1948 din regiune a fost foarte aproape de nivelul volumului din 1938, constatăm că în timp ce în 20 de ani de gospodărire capitalistă industria regiunii a stat pe loc, în 15 ani ai puterii populare ea a crescut de cca 8 ori. Vedem totodată că dinamica creșterii producției întrece cu mult (de 2—3 ori) dinamica creșterii numărului salariaților din industrie, ceea ce ne vorbește despre creșterea rapidă și în proporții necunoscute a productivității muncii în urma înzestrării întreprinderilor cu utilaj modern, înfăptuită pe baza marilor planuri de investiții industriale, cît și despre creșterea nivelului de cunoștințe tehnice a lucrătorilor din industrie.

Este foarte semnificativ că în anii puterii populare în regiunea Cluj au fost înființate peste 80 de întreprinderi industriale, ceea ce a dus la lărgirea ramurilor existente pînă atunci și la crearea de noi ramuri și subramuri, inexistente în trecutul capitalist. S-au înființat o serie de

[48] ADRSC, Monografia econ. a reg. Cluj, Statistica dezvoltării industriei, vol. I, p. 32, 90 și datele statistice privind anul 1963.

uzine mari de interes republican cu dezvoltarea concomitentă a industriei locale, bazate pe surse regionale, neglijate şi neexploatate sub regimul capitalist. O deosebită dezvoltare au cunoscut industria uşoară şi cea chimică. Printre întreprinderile mari, înfiinţate şi puse în funcţiune în anii de după naţionalizare, se numără: uzinele chimice „Carbochim" din Cluj, uzinele de instalaţii termotehnice „Tehnofrig" din Cluj, fabrica de confecţii „Flacăra" din Cluj, combinatul chimic „Silica" din Turda, fabrica de prefabricate beton din Turda etc.[49]. Prin exportul produselor de înaltă calitate aceste întreprinderi au contribuit la întărirea prestigiului industriei socialiste româneşti în numeroase ţări străine.

Dezvoltarea rapidă şi multilaterală a industriei din regiunea Cluj a determinat ca volumul de produse, socotit pe cap de locuitor, să cunoască o creştere de 3—9 ori în cei cincisprezece ani de după naţionalizare, luînd ca bază de comparaţie nivelul antebelic. Redăm această creştere la o serie de produse importante, prin datele de mai jos[50].

Creşterea producţiei în regiunea Cluj pe cap de locuitor

Anul	Gaz metan (m^3)	Ciment (kg)	Var gras (kg)	Sticlărie (kg)	Sodă calcinată şi caustică (kg)
1938	111,6	135	41	5,7	28,4
1958	441,7	300	80	12,8	93,0
1963	—	796	146	14,7	252,3

Dezvoltarea cu precădere a producţiei mijloacelor de producţie, conform politicii de industrializare, a fost asigurată cu succes şi în regiunea Cluj, prin dezvoltarea ramurii construcţiilor de maşini şi prelucrării metalelor. Pînă la naţionalizare, industria metalurgică era reprezentată în regiune de o singură întreprindere mai însemnată din ramură şi anume uzinele „Industria Sîrmei" din Cîmpia Turzii, iar industria constructoare de maşini, cu excepţia unor ateliere mai mici, era aproape inexistentă. După actul de naţionalizare, în conformitate cu linia generală a industrializării socialiste, această ramură a luat o dezvoltare rapidă, cu toate că în regiune nu existau surse apropiate de materii prime şi materiale de bază (cauză pentru care capitaliştii n-au găsit rentabilă lărgirea acestei ramuri în regiune). În ramura constructoare de maşini au luat fiinţă o serie de noi întreprinderi, fie prin comasarea mai multor ateliere şi fabrici mai mici, naţionalizate (de ex. I.I.S. Armătura din Cluj) fie că au fost înfiinţate ca noi întreprinderi industriale de stat (ca uzinele Tehnofrig din Cluj). Astfel subramura constructoare de maşini s-a putut dezvolta într-un ritm atît de ascendent încît ea a realizat în 1958 o producţie globală de 230% faţă de anul 1948[51]. În ceea ce priveşte subramura metalurgică, ridicarea ei a fost asigurată în primul rînd prin dezvoltarea

[49] ADRSC, Monografia econ. a reg. Cluj, Industria, vol. I, p. VIII.
[50] *Ibidem,* p. XVIII şi datele statistice privind anul 1963.
[51] *Ibidem,* p. 281—284.

uzinelor „Industria Sîrmei" din Cîmpia Turzii, pe care o redăm în tabelul de mai jos[52].

Dezvoltarea uzinelor metalurgice „Industria Sîrmei" după naționalizare

Anul	1948	1950	1955	1958	1963
Dinamica producției globale (%)	100	178,5	272,1	311,6	572,
Anul	1938	1948	1953	1957	
Puterea electrică totală (mii Kw)	3,2	5,0	12,6	16,2	—

Din cele de mai sus putem constata că în ciuda participării capitalului străin și cu toată prosperarea relativă a întreprinderii „Industria Sîrmei", în timp de zece ani de gospodărire capitalistă (1938—1948) puterea electrică a utilajului a crescut doar cu 50%, pe cînd în mai puțin de zece ani de gospodărire socialistă (iunie 1948—1957) ea a cunoscut o creștere vertiginoasă de 224%. Totodată, în cei 15 ani de industrializare socialistă, producția uzinelor a crescut de aproape 6 ori.

Tocmai un astfel de ritm de dezvoltare al întreprinderilor din ramura metalurgică și constructoare de mașini a determinat faptul că în totalul industriei socialiste a regiunii Cluj, producția mijloacelor de producție și-a putut ridica ponderea într-un interval de zece ani (1948—1958) de la 8,37 la 13,14%[53]. Desigur dezvoltarea acestei ramuri în regiunea Cluj nu a putut să țină pasul cu dezvoltarea ei în regiunile care dispun de mari surse de materii prime și mari zăcăminte de minereuri, în jurul cărora s-au dezvoltat marile combinate siderurgice și metalurgice (ca de ex. în reg. Hunedoara). Totuși dezvoltarea industriei grele în regiunea Cluj în perioada de după naționalizare reprezintă o realizare de seamă a dezvoltării industriale socialiste din țara noastră, un progres care nu s-a putut realiza sub regimul capitalist nici în curs de mai multe decenii.

Dezvoltarea ramurii energetice din regiune în perioada de după naționalizare prezintă de asemenea transformări radicale și progrese uriașe. În această ramură, naționalizarea a dus la o revoluție deplină, care a asigurat o bază energetică solidă dezvoltării industriei socialiste. Sub regimul burghezo-moșieresc, ca în întreaga Romînie, și în regiunea Cluj s-a manifestat puternic tendința capitaliștilor, proprietari de uzine industriale mari, de a se izola (autonomiza) în producerea și consumația energiei electrice, din care cauză era imposibilă crearea unui sistem energetic unitar pe scară regională și națională. Astfel, în condițiile anarhiei economiei capitaliste și înapoierii industriei și agriculturii, boga-

[52] *Ibidem*, p. 161 și Monografia I.I.S. „Industria Sîrmei" Cîmpia Turzii, 1958, p. 10, precum și datele statistice pe 1963.

[53] ADRSC, Monografia econ. a reg. Cluj, Industria, vol. I, p. 278.

tele resurse hidroenergetice de care dispunea regiunea Cluj (mai ales în Munții Apuseni) nu au fost exploatate. Din această cauză folosirea energiei electrice în producția agricolă și electrificarea satelor, uzul casnic al electricității în gospodăriile sătești a rămas o utopie[54].

Actul istoric al naționalizării a deschis o eră nouă și în dezvoltarea producției de energie electrică a regiunii Cluj și a creat condiții favorabile pentru asigurarea unei baze energetice solide, necesară industriei și agriculturii moderne. Despre acest fapt ne vorbesc și cifrele de mai jos[55].

Producția de energie electrică în regiunea Cluj (%)

1938	1948	1950	1953	1963
100	101,4	143,8	307,4	326,8

Constatăm deci că în timp ce în zece ani de capitalism producția de energie electrică a stagnat, numai în primii cinci ani de după naționalizare ea a crescut mai bine de trei ori.

Dezvoltarea extracției și prelucrării gazului metan în anii de după naționalizare a avut o importanță imensă atît pentru lărgirea bazei termoenergetice a industriei din regiune, cît și din punct de vedere al dezvoltării unor subramuri ale industriei chimice, prin aprovizionarea lor cu gaz metan ca materie primă. Sub regimul burghezo-moșieresc gazul metan din țara noastră a fost foarte puțin utilizat nu numai ca combustibil, dar și ca materie primă pentru industria chimică, deși prin puritatea sa aproape perfectă (99%), permitea dezvoltarea industriei de îngrășăminte azotoase, de produse de sinteză organică necesare industriei de medicamente, industriei de coloranți de fibre sintetice, de mase plastice etc.

În regiunea Cluj a fost construită, în anii 1912—1914, prima conductă de transportat gaz din Europa, avînd o lungime de 75 km de la șantierul Sărmășel și pînă la Turda și Ocna Mureș, contribuind la dezvoltarea industrială a celor două localități. În anul 1936, după ce a expirat contractul de concesiune a concernului belgian Solvay, statul romîn a preluat conducta de gaz cu toate instalațiile, intrînd cu ele ca aport în Societatea Națională de Gaz Metan (Sonametan). Din acțiunile societății Sonametan 60% erau în posesiunea statului, iar restul în posesiunea unui grup de bănci indigene, în frunte cu Banca Romînească[56].

Mai bine de un deceniu (1936—1947) introducerea gazului metan în orașele regiunii Cluj nu s-a putut înfăptui, deși statul avea un cuvînt decisiv în această problemă și interesele industriei și ale populației urbane din regiune cereau acest lucru în mod vădit. Astfel, imense cantități de gaz metan care ar fi fost necesare ca bază de materie primă pentru termocentrale electrice și întreprinderi chimice s-au risipit în aer.

[54] *Ibidem*, p. 11.
[55] *Ibidem*, și conform datelor pe 1963.
[56] *Ibidem*, p. 130—131.

Acest fapt dovedește încă o dată caracterul anarhic și destructiv al gospodăririi de tip capitalist.

Introducerea gazului metan în orașele regiunii Cluj a fost împiedicată înainte de naționalizare și de atitudinea negativă a conducerii orașelor respective. Această atitudine negativă a municipiilor își găsea explicație în faptul că marii proprietari de păduri și comercianții de lemne de foc din orașele în care ar fi urmat să fie introdus gazul, făceau presiuni pe lîngă conducerea orașelor, plătind sume însemnate pentru a împiedica contractarea introducerii gazului metan. În cazul orașului Cluj, unde a existat o fabrică de gaz artificial, și această întreprindere s-a alăturat la acțiunile de mituire întreprinse de grupul de mai sus[57].

Ținînd cont de importanța economică deosebită ce o avea introducerea gazului metan în orașele industriale, statul democrat-popular a trecut la naționalizarea societății Sonametan încă în anul 1947. În curînd după naționalizarea întreprinderilor de extragerea și transportarea gazului metan rețeaua conductelor de gaz metan a cunoscut o lărgire rapidă și numărul orașelor aprovizionate cu gaz a crescut vertiginos, din lună în lună. Încă în anii 1947—1948 oamenii muncii din regiunea Cluj, la inițiativa organelor locale ale partidului, au depus o muncă voluntară de șoc prin care au fost instalate sute de kilometri de noi conducte de gaz, menite să aprovizioneze industria cu o importantă materie primă. Astfel și producția de gaz metan a crescut vertiginos, atingînd în 1958 214,3% față de nivelul exploatărilor din 1948[58]. Introducerea gazului metan în orașele regiunii Cluj a contribuit simțitor la dezvoltarea industriei[59].

Dezvoltarea mineritului în regiunea Cluj în anii puterii populare reflectă de asemenea marile transformări economice ce au avut loc după actul revoluționar al naționalizării.

Ca în întreaga țară și în industria minieră din regiunea Cluj pînă în 1948 se practica o exploatare nerațională a zăcămintelor. Capitaliștii făceau investiții numai cu scopul obținerii producției cerute de o conjunctură favorabilă momentană. În goana după profit, capitaliștii nu atacau decît porțiunile cele mai bogate ale zăcămîntului, straturile ușor accesibile, cu rentabilitate maximă, pe care le părăseau îndată ce zăcămîntul nu mai prezenta rentabilitatea calculată. Ca urmare, lucrările miniere întrerupte intrau în presiune, se surpau, pierzîndu-se cantități însemnate de minereu. Utilajul întreprinderilor miniere capitaliste era foarte neomogen, în unele locuri tehnica minieră a fost la un nivel cu totul rudimentar. Protecția muncii și ocrotirea sănătății muncitorilor erau inexistente[60]. Caracteristic pentru mineritul capitalist din regiunea Cluj a fost și faptul că decenii de-a rîndul rezervele de cărbune ale văii Alma-

[57] *Ibidem*, p. 138.

[58] *Ibidem*, p. 139.

[59] Astfel, de exemplu, introducerea gazului metan a redus cheltuielile de combustibil la uzinele „Dermata" cu 70%, iar la fabrica de porțelan „Iris" cu 40%. *Lupta Ardealului*, 1948, nr. 1451, p. 1 și nr. 517, p. 11.

[60] ADRSC, Monografia econ. a reg. Cluj, Industria, vol. I, p. XII—XIII.

şului au rămas neexploatate[61]. Extracţia cărbunelui a luat avînt abia după naţionalizare, înregistrînd în anii 1948—1953 o creştere de 49%[62].

În perioada dezvoltării socialiste a industriei, care a urmat după actul istoric al naţionalizării, industria minieră din regiunea Cluj a cunoscut o dezvoltare vertiginoasă, exprimată în noile descoperiri şi explorări geologice, în înzestrarea minelor cu utilaj modern şi în ameliorarea radicală a condiţiilor de muncă şi a protecţiei muncii în mine. În anii industralizării în regiunea Cluj au fost dezvoltate o serie de întreprinderi miniere mai vechi, ele fiind înzestrate cu cele mai moderne utilaje miniere sovietice şi romîneşti. Astfel de exemplu, minele de sare „Salina" din Ocna Dej sînt azi înzestrate cu utilaje aflate la nivelul tehnicii mondiale.

Dezvoltarea industriei chimice din regiune a fost asigurată de asemenea prin crearea de noi întreprinderi şi lărgirea celor existente. Un exemplu strălucit în această ramură îl constituie dezvoltarea Uzinelor de produse sodice din Ocna Mureş, cea mai mare întreprindere chimică din regiunea Cluj. Aceste uzine, care în trecutul capitalist constituiau o importantă sursă de profit a marelui concern chimic belgian Solvay, au fost modernizate şi reutilate în anii de după naţionalizare, devenind o întreprindere de însemnătate republicană care îşi exportă produsele în zeci de ţări şi care se numără printre cele mai mari uzine de produse sodice din Europa. În 15 ani de la naţionalizare, producţia globală a uzinelor a crescut de cca 3 ori, iar producţia bicarbonatului de sodiu, ca produs principal, a crescut mai bine de 6 ori[63].

Dezvoltarea industriei uşoare a constituit după naţionalizare o preocupare importantă a statului socialist. În regiunea Cluj dinamica producţiei globale a diferitelor ramuri ale industriei uşoare în intervalul 1948—1963 înregistrează o creştere de 3—7 ori, ceea ce reiese şi din datele mai jos citate[64].

Dinamica producţiei globale (%) a principalelor ramuri ale industriei uşoare din regiunea Cluj

Ramura	1938	1948	1950	1953	1957	1963
Industria de sticlă, porţelan şi faianţă	—	100	159	406	503	760
Industria de pielărie	100	381	619	896	960	1041
Industria textilă	100	88	214	266	388	572

Cunoscînd o dezvoltare vertiginoasă, industria din regiunea Cluj a ajuns să producă azi o mulţime de mărfuri de mare importanţă, maşini, utilaje şi piese care în epoca capitalistă nu numai că n-au fost produse în regiune, dar în întreaga Romînie burghezo-moşierească. O parte a

[61] *Ibidem*, p. 11.
[62] *Ibidem*, p. 94.
[63] Conform datelor Dir. Reg. de Statistică Cluj.
[64] *Idem*, vol. II, p. 478, 642, 704, precum şi datele pe 1963.

acestor produse sînt și exportate, fiind foarte căutate și apreciate pe pieţele internaţionale. Astfel fabrica Unirea produce azi războaie de ţesut automate și alte utilaje pentru industria textilă, uzinele Tehnofrig produc agregate frigorifere de mare capacitate, utilaje pentru industria alimentară, întreprinderea Metalul Roșu produce utilaj automatizat pentru finisaj textil și pentru industria de pielărie, uzinele Carbochim produc electrozi grafitaţi pentru siderurgie, carbură de siliciu, electrocorindon și pietre de polizor, iar uzinele Industria Sîrmei produc pentru export cabluri de televiziune și oţel aliat pentru rulmenţi[65].

Aceste produse noi dovedesc un nivel foarte înalt de tehnicitate al industriei socialiste din regiunea Cluj și ilustrează marea dezvoltare prin care a trecut în anii industrializării socialiste ramura constructoare de maşini, aproape inexistentă în trecutul capitalist. Producerea mijloacelor de producţie este realizarea cea mai de seamă a industriei regiunii Cluj, în perioada de după naţionalizare.

Paralel cu dezvoltarea ascendentă a producţiei industriale s-a dezvoltat și clasa muncitoare din regiune. Recrutînd anual mii și mii de braţe noi de muncă pentru industrie, industrializarea socialistă a determinat o creștere în ritm rapid a numărului muncitorilor industriali, reprezentînd în 1963 în total cca. 70 000 de muncitori, ceea ce înseamnă circa 700% faţă de anul 1938[66].

*

Cadrul prezentului studiu ne-a permis doar să schiţăm, în linii mari, principalele transformări petrecute în dezvoltarea industrială a regiunii Cluj în anii ce au urmat actului revoluţionar al naţionalizării. Nu ne-am extins asupra unei serii întregi de schimbări importante, revoluţionare, care au avut loc în viaţa întreprinderilor naţionalizate, ca: organizarea întrecerilor socialiste, creșterea enormă a productivităţii muncii și a pregătirii tehnice a lucrătorilor, dezvoltarea și ameliorarea necontenită a sistemului de salarizare etc. Totuși datele sumare oferite în cadrul prezent constituie un tablou convingător al marilor transformări socialiste intervenite în viaţa economică a regiunii Cluj în urma actului istoric de la 11 iunie 1948.

În marea bătălie dusă de clasa muncitoare și aliaţii ei pentru transformarea socialistă a economiei naţionale a ţării noastre și pentru crearea bazelor economice ale socialismului, oamenii muncii din regiunea Cluj s-au achitat cu cinste de sarcinile ce le-au revenit. Succesele obţinute de oamenii muncii din regiunea Cluj în perioada istorică de după naţionalizare au fost relevate și la Conferinţa din martie 1960 a organizaţiei regionale a Partidului Muncitoresc Romîn. În cuvîntarea sa ţinută la această conferinţă, tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a dat o înaltă apreciere rezultatelor obţinute de regiunea Cluj pe tărîmul dezvoltării economiei socialiste[67].

---

[65] După informaţiile primite de la Serviciile plan ale întreprinderilor.

[66] Conform datelor Dir. Reg. de Statistică Cluj.

[67] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Bucureşti, Ed. Politică, 1961, p. 60.

Într-o perioadă istoriceşte scurtă de numai un deceniu şi jumătate, oamenii muncii din regiunea Cluj, — ca şi întregul nostru popor — conduşi cu pricepere şi clarviziune de Partidul Muncitoresc Romîn, au înfăptuit construcţii măreţe, care constituie jaloane remarcabile pe calea dezvoltării economiei socialiste, deschisă prin actul istoric din 11 iunie 1948.

ВЫПОЛНЕНИЕ РЕВОЛЮЦИОННОГО АКТА НАЦИОНАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРОИЗВОДСТВА В КЛУЖСКОЙ ОБЛАСТИ

РЕЗЮМЕ

Автор показывает борьбу трудящихся Клужской области, под руководством Коммунистической партии Румынии, за экономическое восстановление области и за реорганизацию и повышение продукции накануне национализации. Отмечены главные моменты борьбы трудящихся области, а также и органов государственной демократической власти с саботажем и спекуляцией капиталистов, направленных на подрыв правительственного плана хозяйственного восстановления страны. Подчеркнуты героические усилия рабочего класса области, боровшегося с экономическими трудностями вызванными инфляцией и засухой 1946—1947 гг., и с энтузиазмом вступившего в трудовые соревнования за выполнение производственных планов, за создание экономических предпосылок национализации, доказав этим свое высокое патриотическое и революционное сознание. Выявлено историческое значение деятельности фабрично-заводских рабочих комитетов в предшествующий национализации период, деятельности протекавшей под руководством Коммунистической партии и профсоюзных организаций.

Во второй части работы представлено организационное и административное проведение национализации главнейших промышленных предприятий Клужа, подчеркнуты успехи нового рабочего руководства национализированными предприятиями в процессе реорганизации производства. Включенные в последнюю часть работы экономические данные иллюстрируют значительные успехи трудящихся Клужской области на поприще социалистической индустриализации в течение 16 лет, истекших после национализации.

LA RÉALISATION DE L'ACTE RÉVOLUTIONNAIRE DE LA NATIONALISATION DES PRINCIPAUX MOYENS DE PRODUCTION DANS LA RÉGION DE CLUJ

RÉSUMÉ

L'auteur s'occupe de la lutte menée par les masses travailleuses de la région de Cluj, sous la direction du Parti Communiste Roumain, pour le redressement économique de la région et pour la réorganisation et le relèvement de la production au cours des années qui précédèrent la nationalisation. On insiste aussi sur les principaux aspects de la lutte de la classe ouvrière de la région et des organes du pouvoir démocratique contre le sabotage et la spéculation capitalistes dirigés contre le plan gouvernemental de redressement économique du pays. On souligne les efforts héroïques de la classe ouvrière de la région, qui affronta les difficultés économiques causées par l'inflation et la sécheresse des années 1946—1947 et se mit héroïquement à l'oeuvre pour réaliser les plans de production et pour créer les prémisses économiques de la nationalisation, faisant preuve d'une haute conscience patriotique et révolutionnaire. On relève l'importance historique de l'activité des comités ouvriers de fabrique durant la période qui précéda l'acte de la nationalisation, activité que dirigea le parti communiste et les organisations syndicales.

Dans la deuxième partie du travail on présente la façon dont se déroula, sur le plan administratif et d'organisation, l'acte de la nationalisation dans les principales entreprises industrielles de Cluj et on fait état des succès obtenus par la nouvelle direction ouvrière des entreprises nationalisées dans le processus de réorganisation de la production. Les données économiques qui figurent à la dernière partie du travail illustrent les succès importants remportés par les masses travailleuses de la région sur de plan de l'industrialisation socialiste au cours de 16 années qui se sont écoulées depuis la nationalisation.

MISCELLANEA

CONSIDERAŢII ISTORICE CU PRIVIRE LA PRIMELE AŞEZĂRI ROMÎNEŞTI AMINTITE ÎN DOCUMENTELE MEDIEVALE

(Localizarea lui „Kerch Olachorum")

DE

BINDER PAVEL

În documentele din prima parte a secolului XIII se aminteşte de două ori despre localităţi cu numele Cîrţa, ambele locuite de romîni. Localizarea exactă a acestora, deşi s-a discutat mult despre ele, nu s-a făcut nici pînă azi.

În anul 1223 mănăstirea catolică din Cîrţa, înfiinţată în jurul anului 1200, primeşte printre altele o porţiune de teren între rîul Olt şi munţii Făgăraşului[1]. În donaţie se precizează că de pe acest teritoriu romînii au fost alungaţi în timpul voievodului transilvan Benedict (1203—1209), imediat după înfiinţarea mănăstirii[2]. Romînii băştinaşi au fost alungaţi nu de pe teritoriul din dreapta Oltului, cum se crede în general, ci de pe posesiunea donată între Olt şi munţi[3].

În hotărnicia posesiunii mănăstireşti sînt amintite puncte de reper caracteristice Ţării Oltului. Hotarul mănăstirii (monasterio de Kerch) începe la Olt (incipiens a fluvio Alt), străbate o păşune (insula), un ari-

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, C, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1951 (mai departe: *Documente, C*), veac. XI—XIII, vol. I, doc. 145, p. 199—200 şi 379—380, din 1223; Lukinich, Gáldi, Nagy, Makkai: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustratia usque ad annum* 1400 *p. Ch.*, Budapesta, 1941, doc. No. 3, p. 9, din 1223 (mai departe: *Documenta Valachorum*).

[2] Item etiam confirmamus in presenti privilegio terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de Blaccis... În *Documente, C*, veac. XI—XIII, vol. I, p. 379.

[3] *Istoria Romîniei*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., f.a., p. 130.

niş mlăştinos (paludem que vocatur Eguerpotak), apoi un făget (fagos que dicuntur Nogebik), apoi urcă de-a lungul rîului Arpaş (rivulum qui dicitur Arpas) sus pînă în munţi (alpes). De aici înaintează apoi spre apus pînă la izvoarele apei Cîrţa şi coboară pe cursul acesteia (rivulun qui dicitur Kurchz) pînă la Olt.

Această donaţie este un caz tipic al cotropirii pămînturilor obştiilor romîneşti de către biserica catolică şi statul feudal maghiar[4]. Nu este exclus faptul că tezaurul de argint de factură bizantină, descoperit la Streza Cîrţişoara, să fi fost îngropat în jurul anului 1150, chiar de romînii izgoniţi de aici mai tîrziu[5]. Elementul băştinaş romînesc nu dispare însă de pe hotarele mănăstirii Cîrţa. Deşi lîngă mănăstire, în satul Cîrţa sînt colonizaţi iobagi saşi, în partea spre munte a hotarului continuă să existe aşezări romîneşti, care ne sînt cunoscute mai tîrziu sub denumirea Streza şi Oprea Cîrţişoara, denumiri date după capii obştiilor sătesti[6]. În anul 1322 aceste două sate apar sub denumirea Cîrţa romînă (Kerch Olachorum), fiind deosebite în acest fel de cealaltă Cîrţa (Kerch) locuită de saşi, cu care aveau iniţial hotar comun. Prin „Kerch Olachorum" trebuie deci să înţelegem Cîrţişoara şi nu Satul Nou, aşezat în dreapta Oltului, cum au crezut unii istorici[7].

Spre sfîrşitul secolului XIV Ţara Făgăraşului ajunge sub stăpînirea domnilor din Ţara Romînească. În anul 1392 Mircea cel Bătrîn acordă boierului Stanciul unele posesii. În documentul de donaţie se aminteşte de posesia „Cetate" prin care trebuie înţeleasă mănăstirea Cîrţa, şi de „regione Kercz", hotarul Cîrţei, inclusiv şi Cîrţişoarele[8]. În multe hărţi medievale munţii Făgăraşului se numesc Munţii Cîrţei (Alpes Kertzeberg)[9]. În graiul saşilor din unele sate transilvănene, aceşti munţi se numesc pînă azi Munţii Cîrţei (Kerzergebirg, de Kêrzergebirjer). Aceste denumiri reflectă o situaţie anterioară secolului XVI, pentru că în anul 1479 mănăstirea Cîrţa se desfiinţează, posesiile ei intrînd în proprietatea patricienilor din Sibiu[10]. Denumirea munţilor în forma sus-amintită provine din perioada în care posesiunea mănăstirii s-a extins pînă în munţi.

La scurtă vreme după prima menţiune documentară a denumirii Cîrţa, într-un document din 1252 aflăm din nou de o aşezare Cîrţa locuită

---

[4] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 75—77.

[5] Bakó Géza, *Contribuţii la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", I, 1961, p. 115.

[6] Omnia bona mobilia ipsorum rebellium in istis monasterii villis seu possesionibus scilicet in Kerch... et in Kerch Olachorum sic dividatur. *Documente*, C, veac. XIV, vol. II (1321—1338), doc. 79, p. 29—34, din 1322.

[7] Unii istorici burghezi maghiari găseau o „nouă dovadă" în identificarea acestui „Cîrţa romînă" din 1322 cu Satul Nou, spunînd că şi acest „primul sat romînesc" atestat în documente este „nou". Cf. Knieza I., în „Archivum Europae Centro-Orientalis", vol. IV, p. 278 şi 367—368, şi *Documenta Valachorum*, p. 4—6

[8] *Documenta Valachorum*, doc. No. 380, p. 437, din 1392.

[9] Harta lui Sambacus (Viena, 1566), în Popescu—Spineni, Marin, *Romînia în istoria cartografiei*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 132 şi nr. 2, harta nr. 47.

[10] *Documenta Valachorum*, p. 9—12.

de romîni[11]. În acest an regele Bela al IV-lea donează lui Vincențiu, fiul secuiului Akadas „de Sebus" (scaunul Șepși de mai tîrziu) un teritoriu între Olt și Munții Baraoltului, denumit „terra de Zek". La hotărnicia acestui domeniu sînt amintite ca teritorii mărginașe Țara Bîrsei (terra Saxonum de Barasu), ținutul Secuilor din Șepși (terra Siculorum de Sebus) și ținutul romînilor din Cîrța (terra Olachorum de Kyrch). Unii istorici din trecut au încercat să identifice Cîrța amintită în acest document cu Cîrța făgărășană, alții au localizat-o pe baza asemănării etimologice la Crizbav, sat în Țara Bîrsei[12]. Localizarea acestei Cîrța o putem obține numai cunoscînd întinderea posesiunii „terra Zek" amintită în anul 1252, care corespunde cu enclava comitatului Alba Superioară, cuprinzînd hotarele satelor Arini, Iarăș, Hăghig, Araci și Ariușd. Cîrța amintită nu se poate căuta de cît la nord de această posesiune, în spre localitatea Belin, aparținătoare scaunului Șepși. Cu privire la localizarea așezării romînești Cîrța, trebuie deci să acceptăm concluziile lui Orbán Balázs, care ne transmite o tradiție orală, după care Belinul mai de mult a fost așezat de-a lungul apei Corlat, iar hotarul satului a crescut cu locuitorii satului Cîrța, pustiit de tătari. Același autor vede în romînii din Belin, așezați mai ales în Valea Belinului, urmașii romînilor din Cîrța[13]. În documentele ulterioare nu se mai pomenește de Cîrța din Munții Baraoltului. În hotărniciile de mai tîrziu ale domeniilor din Araci și Hăghig hotarul vechi (antiquan metam) în direcția nordică este apa Corlatului (Corlathpotaka, Kurlatpataka), care pînă în secolul XIX a format graniță între enclava comitatului Alba Superioară și scaunul Șepși[14]. De-a lungul acestui rîuleț documentul din anul 1366 amintește și de existența unei pajiște (Kurlatgepuy adică Korlátgyepü)[15].

Cercetarea etimologiei cuvîntului ne ajută să aflăm localizarea exactă a Cîrței. După cum se știe, cuvîntul *Cîrța* derivă din vechiul *Krč* de origine slavă, care înseamnă poiană, laz, curătură[16]. Acest cuvînt intră în nomenclatura extrem de bogată, cu care poporul romîn desemnează golurile din păduri. În limba maghiară veche, poienile au fost denumite pajiște (gyepü), care mai tîrziu, pe lîngă înțelesul inițial de poiană, a primit și sensul de graniță, ca și sinonimele prisacă și posadă în nomenclatura romînească[17]. Pe baza celor arătate mai sus putem localiza Cîrța

[11] *Documente, C*, veac. XI—XIII, vol. II, doc. 5, p. 5, din 1252 și *Documenta Valachorum*, doc. No. 11, p. 24, din 1252.

[12] *Documenta Valachorum*, p. 24.

[13] Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, vol. III, Pesta, Ráth Mór, 1869, p. 20—21.

[14] Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, vol. I, Cluj, 1872, p. 54—57, document din 1349; Zimmermann Franz, Werner Carl, Müller Georg, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1897, doc. No. 853. p. 245—246, din 1366 (mai departe *Urkundenbuch*).

[15] Ulterius veniendo ad rivulum Kurlatpataka vocatum seu Kurlatgepuy iuxta eundem rivulum antiquam metam renovassent quae separat a possessione Bulyri (adică Belin — *n.a*), în „Urkundenbuch", II, p. 246.

[16] Iordan Iorgu, *Nume de locuri romînești în R.P.R.*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1952, p. 7.

[17] Tagányi Carl, *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenzödland: gyepü und gyepüelve*, în „Ungarische Jahrbücher", I (1921), p. 105.

romînă amintită în anul 1252, la o poiană de-a lungul rîului Corlat, care într-un document din anul 1366 apare tradusă în limba maghiară Pajiştea — adică poiana sau cîrţa — Corlatului (Korlátgyepüje).

Existenţa acestui sat romînesc dovedeşte convieţuirea populaţiei autohtone cu secuii colonizaţi de-a lungul Carpaţilor răsăriteni.

ИСТОРИЧЕСКИЕ СООБРАЖЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ПЕРВЫХ РУМЫНСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ УПОМИНАЕМЫХ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ ДОКУМЕНТАХ

РЕЗЮМЕ

Автор устанавливает что ,,Керч Олахорум'' из средневековы документов относится к Кырцишоаре, а не к Сатул Ноу. Он также указывает, что наименование Кырца, встретившееся в одном из документов 1252 г., не относится к фэгэрашской Кырца, а представляет собою название поляны на реке Корлат.

CONSIDERATIONS HISTORIQUES CONCERNANT LES PREMIERS ÉTABLISSEMENTS ROUMAINS MENTIONNÉS DANS LES DOCUMENTS MÉDIÉVAUX

RÉSUMÉ

L'auteur établit que „Kerch Olachorum", figurant dans les documents médiévaux, doit être identifiée avec Cîrţişoara et non avec Satul Nou. Il montre aussi que la dénomination de Cîrţa, qui apparaît dans un document de 1252 ne doit pas être confondue avec la Cîrţa de Făgăraş, parce qu'il s'agit d'une clairière qui s'étend le long de la rivière Corlat.

LOCALIZAREA DISTRICTULUI ROMÎN BĂNĂȚEAN CUIEȘTI, O VECHE ORGANIZAȚIE A POPULAȚIEI BĂȘTINAȘE

DE

BINDER PAVEL

Înstăpînirea regalității maghiare asupra Transilvaniei și a Banatului în secolele XI—XIII, nu a putut desființa vechile instituții ale populației băștinașe. Districtele românești dezvoltate din obștiile țărănești, conduse de voievozi, se mai mențin veacuri de-a rîndul și numai feudalizarea internă duce la contopirea lor în comitate, organele regalității, suprapuse peste cele autohtone[1].

Regiunea deluroasă și muntoasă a Banatului a fost leagănul unei vieți românești în tot decursul evului mediu. Printre districtele bănățene, deseori se pomenește de districtul cetății Cuiești (Kövesd, adică Cetatea Pietroasă), localizarea căruia nu s-a definitivat, sau care s-a făcut în mod greșit în literatura de specialitate. Mai mulți istorici localizează eronat acest district în jurul localității Căvoșdia (lîngă Recaș) sau Găvoșdia (raionul Lugoj)[2]; unii o confundă cu satele Petrilova și Potoc de lîngă rîul Nera, care în documente se numesc Kövesd și Kövesdpatak (villa Kuesd, possesio Kuesd în fluvio Narad), iar alții o caută în valea Carașului[3].

[1] C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 75—77.

[2] Z. Păclișanu, *Vechile districte românești de peste munți*, în „Revista istorică Română", vol. XIII, 1943, fasc. III, p. 22—23; Lukinich, Gáldi, Nagy, Makkai, *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria ilustrantia usque ad annum 1400 u. Ch.* Budapesta, 1941, p. 57 și 123—126 (mai departe: *Documenta Valachorum).*

Districtul Cuiești este identificat în mod eronat cu Găvoșdia și în „Istoria Romîniei", vol. II, București, Ed. Academiei, R.P.R., f. a., p. 265.

[3] După acești autori, cetatea Cuiești se poate identifica cu un prediu lîngă Secășeni (raionul Oravița), cf. *Documente privind istoria Romîniei*, Ser. C, București, Ed. Academiei R.P.R., 1951, veac. XIV, vol. IV, doc. 705, p. 488, din 1349 (mai departe: *Documente, C).*

Prima amintire a districtului Cuieşti (districtu Kuesd) o avem din anul 1349, cînd regele Ludovic de Anjou, donează nobililor Himfi locul satului Biniş (Belenus) aparţinător districtului susamintit[4]. Acest district trebuie căutat în valea superioară a Bîrzavei, unde se află şi satul Biniş. În anul 1364 romînii din districtul Cuieşti atacă moşia nobilului Himfi din Ravna de Sus, aşezată tot în această vale[5]. Districtul a primit numele după cetatea Cuieşti, pe care o putem identifica cu ruinele cetăţii Buza Turcului de lîngă Bocşa Romînă. Districtul fiind aşezat în valea superioară a Bîrzavei, din secolul XV se numeşte tot mai des districtul Bîrzavei, sau districtul de la Izvoarele Bîrzavei (Borzafő). În anul 1433 Ladislau Iobuş castelanul Cuieştiului este comitele cnezilor şi al poporului din valea superioară a Bîrzavei (Ladislau Iobus Castellanum de Keuesd, nobiles Kenezios et Vniversos populos de Borzafew)[6]. Ultima amintire a Cuieştiului o avem în anul 1435[7], castelanul cetăţii de la Buza Turcului tot mai des se numeşte Castelan de Bîrzava[8]. Însă nici această denumire nu va rămîne cea definitivă; în anul 1597 se mai aminteşte districtul Bîrzava (Borzafeö)[9], însă în acelaşi an ne apare şi denumirea cea nouă, districtul cetăţii Bocşa (castri Bokcza)[10]. În secolele XVI—XVII cetatea şi tîrgul Bocşa (castri et oppidi Bokcza) vor fi centrul administrativ al tuturor satelor din valea superioară a Bîrzavei şi anume: Biniş (Binis), Docleni (Doklyn), Vasiova (Also Vassiowa), Valea pai (Vale paie), Călnic (Kalnik), Văliug (Vale), Fizeş (Fyzes), Cărpiniş (Kertenis) şi Reşiţa (Recsicza)[11]. După instaurarea stăpînirii habsburgice, centrul administrativ în valea superioară a Bîrzavei va fi din nou Bocşa, apoi Reşiţa.

În valea Bîrzavei populaţia era formată din romîni, care duceau o viaţă pastoral-agrară[12]. În fruntea obştiilor ţărăneşti se aflau cnezi, satele deseori fiind numite după ei, cum e cazul cnezilor Maius de Măieşti (filius Maius de Maiusfalva) şi Neacşu din Necşeni (Nexe di villa Nexefolua)[13]. Obştea satelor conduse de cnezi s-a numit cnezat, expresie folosită şi pentru districtul Cuieşti (Kenezyatus Couis)[14]. Cnezii au fost aleşi iniţial de obştea sătească, mai tîrziu funcţia lor devine ereditară[15]. Nevoile de apărare au silit obştiile să confedereze şi să aleagă din rîndul

---

[4] *Documente, C,* veac XIV, vol. IV, doc. 705, p. 488, din 1349.

[5] Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye Története,* în „Oklevéltár", vol. III, Budapesta, 1883, p. 62—63, doc. din 1364 (mai departe: *Krassó Vm.).*

[6] *Krassó Vm.,* III, doc. No. 247, p. 346, din 1433.

[7] Ladislaus Bobal castellanus de Keuesd, în *Krassó Vm.,* III, doc. No. 252, p. 349, din 1435.

[8] Nobilem Iacobum de Abel Castellanum nostrum ac dicta Borzafew, în *Krassó Vm.,* doc. No. 196, p. 284—287, din 1418.

[9] *Krassó Vm.,* IV, doc. No. 493, p. 203—206, din 1597.

[10] *Krassó Vm.,* IV, doc. No. 490, p. 193—195, din 1597.

[11] *Ibid.*

[12] Anthonius filius Laurenczy, Bachaza, Benche, Gregorius, Paulus, Royak et Radozlo, Olahy de pertinencys castri Kuesd ui suis ac Neve, Bank et Petri similiter olahorum. Vezi *Krassó Vm.,* III, doc. No. 127, p. 195—196, din 1390.

[13] *Krassó Vm.,* III, doc. No. 152, p. 237—238; doc. No. 88, p. 129—130.

[14] *Krassó Vm.,* III, doc. No. 79, p. 122—123, din 1372.

[15] Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban,* Cluj, 1947, p. 382.

cnezilor o căpetenie militară, numit voievod[16]. Cnezatul în fruntea căruia se afla un voievod, se numeşte voievodat[17].

Cnezii din valea superioară a Bîrzavei au ales din rîndul lor un voievod. La mijlocul secolului XIV voievodul districtului era cneazul din satul Biniş, funcţia de voievod fiind deja ereditară. În anul 1345 un document emis de papa Clement al VI-lea menţionează numele unui Ladislau, voievod de Biviniş[18]. Localizarea acestui „Bivinis" nu s-a definitivat. Dacă ţinem seama că acest Ladislau este amintit alături de Nicolae „principe" (probabil voievod) de Remetea, identificat după toate semnele cu Remetea Pogăniş, la nord de valea Bîrzavei, Bivinişul din document pare a fi identic cu „Belenus" (azi Biniş) şi nu cu Beiuş (reg. Crişana). Numele de Ladislau pare a fi forma latinizată sau maghiarizată a numelui Radu (Radozlo, Radoslav). Pe la mijlocul secolului XIV apare în documente voievodul Radul, fruntaşul cnezatului din districtul Cuieşti (Radul Vayuada . . . de Kuesd), care după cum am arătat mai sus, pare a fi identic cu voievodul Ladislau, amintit în anul 1345[19].

Documentele secolului XIV oglindesc lupta dîrză a romînilor din valea Bîrzavei, împotriva feudalilor maghiari, care cotropeau din pămînturile obşteşti ale lor, totodată ele oglindesc şi procesul feudalizării interne.

În anul 1319 cnezul Baciu (Bach kenezius) şi fiul său Ioan, poartă un proces în faţa comitelui de Caraş, magistrul Simon (Simon magister comes de Karso), împotriva nobilului de Ezeriş (Paulus dictus Oloz de Egrus), din pricina cotropirii de către nobil a unor pămînturi[20]. Urmaşii cneazului Baciu şi în secolul XV locuiesc în districtul Bîrzavei[21]. Regalitatea după dreptul feudal dispunea de toate regiunile nefeudalizate, deci şi de districtele romîneşti. Regele donează deseori terenul obştiilor ţărăneşti din aceste districte unor feudali maghiari. Cel mai aprig duş-

[16] *Istoria Romîniei*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., f.a., p. 805.

[17] Exemplul cel mai grăitor este cnezatul voievodului Litovoi (terra Kenezatus Lytuoy woiavode). Vezi „Istoria Romîniei", vol. II, p. 142.

[18] Vîrtosu Emil, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Romînească şi Moldova*, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960 p. 138.

[19] Într-un document din anul 1376, cum va rezulta ulterior, se face amintire de castelanul Cuieştiului, Ladislaus Gad (sau poate Rad). Citirea „Gad" poate fi supusă unei legitime îndoieli, dacă ne gîndim la confuzia frecventă între literele majuscule G şi R, de pildă la confuzia ştiută dintre Radon şi Godon. În concluzie: voievodul romîn Radu, îmbrăţişînd religia catolică, a primit numele Ladislau, bazîndu-se pe asemănarea între Radoslav-Ladislav, însă şi-a menţinut şi numele vechi romîn de Radu. În anul 1345 apare numai cu numele latin (sau maghiar), voivodul Ladislau; între 1351—1370 apare numai cu numele ortodox (romîn): voievodul Radu, iar în 1376 cu ambele nume, Ladislaus Rad. Vezi Holban Maria, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 416 şi 418, nota I (mai departe: *Mărturii . . .*); *Krassó Vm.*, III, doc. No. 46, p. 62—63, din 1351; Cotoşman Gheorghe, *Privilegiile romînilor în cadrul districtelor valache bănăţene*, în „Revista Institutului social Banat-Crişana", XIII (1944), p. 371.

[20] *Documenta Valachorum*, doc. No. 34, p. 55, din 1319.

[21] Nicolaum Bachy de dicta Borzafew (1418), iar în 1433 sînt menţionaţi cnezii din satul „Bacz" în acest district. Vezi *Krassó Vm.*, III, doc. No. 196, p. 284—287.

man al obştiilor romîneşti bănăţene devine familia Himfieştilor[22]. În anul 1349 această familie primeşte locul satului Biniş (Belenus). După donaţie, nobilii „curăţă" terenul de ţăranii liberi, suprimă proprietatea obştească, încep colonizarea acestui prediu cu iobagi[23].

Cnezatul din valea superioară a Bîrzavei devine posesiune regală, făcînd parte din comitatul regal Caras. Procesul de feudalizare început mai curînd se acentuează, voievodul acestui cnezat devine slujbaş regal, primeşte titlul de castelan al cetăţii Cuieşti (Radul Vayuada comes de Kuesd)[24]. În subordinea castelanului sau a comitelui se află cnezii din acest district (Kenezio ad dictum castrum Kwesd)[25]. Aceşti cnezi, mai ales cei înstăriţi, ocupă funcţii în ierarhia feudală a districtului; din rîndul lor se recrutează şi vicecastelanii cetăţii[26]. Un rol de frunte în viaţa districtului l-au jucat cnezii din familiile Maius, Neacşu şi alţii[27]. Feudalii romîni locali, voievodul şi cnezii, se apropie tot mai mult de modul de viaţă al nobililor maghiari. Pentru a se menţine în ierarhia feudală a regatului ungar, unii din ei adoptă religia catolică. Singura parohie catolică în district în anul 1334 a fost la Măieşti, satul cnezilor Maius[28]. Despre trecerea la religia catolică a voievodului Radu, care a primit numele de Ladislau, aminteşte diploma din 1345, menţionată mai sus. Concomitent cu feudalizarea fruntaşilor locali, se accelerează transformarea ţărănimii din obştiile săteşti în iobăgime regală.

Situaţia iobagilor şi a cnezilor de pe domeniile regale era însă mai favorabilă, decît a celor de pe domeniile nobilitare. Oamenii „regali" luptau cu îndîrjire să-şi menţină situaţia lor relativ favorizată în cadrul districtelor regale. Din unele mărturii răzleţe putem reconstitui îndelungatul şi îndărătnicul conflict dintre nobilii din familia Himfi şi oamenii cetăţii regale Cuieşti, purtat între anii 1364—1376[29]. Cu ocazia acestui conflict, se pomeneşte în anul 1376 de castelanul cetăţii Cuieşti, Ladislau Gad[30], care este identic cu voievodul Radul (Rad adică Gad) amintit şi în anul 1370. Castelanul cetăţii, fostul voievod, poartă ambele nume, cel catolic Ladislau, şi cel ortodox şi romîn, Radu.

Ca o urmare a întăririi relaţiilor feudale, castelanul cetăţii nu va mai fi numit din rîndul voievozilor sau cnezilor locali. În 1381 castelanul

---

[22] Holban Maria, *Raporturile dintre Ţara Romînească şi Ungaria angevină*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 15 şi urm. (mai departe: *Raporturile . . .*).

[23] *Documente, C*, veac. XIV, vol. IV, doc. 705, p. 488, din 1349.

[24] *Krassó Vm.*, III, doc. No. 46, p. 62—63, din 1351.

[25] *Mărturii . . .*, p. 416.

[26] În 1376 Dumitru cel Mic (Demetrius Parvus) este vicecastelanul cetăţii. Vezi *Mărturii . . .*, p. 416.

[27] În 1364 se pomeneşte de fii lui Nicolae şi Hag, juzii de Cuieşti (Dionisius filius Nicolay de Maius, Petrus filius Michaelis fily Hag duum Iudex de Kuuest), Vezi *Krassó Vm.*, III, doc. No. 46, p. 62—63, din 1364.

[28] Iacob preotul catolic din „Mausfalua" în anul 1334 a plătit cinci groşi făcînd parte din arhidiaconatul de Caras (Karasow), Vezi *Documente, C*, veac. XIV, vol. III (1331—1340), doc. 56, p. 234.

[29] *Raporturile . . .*, p. 47; *Mărturii . . .*, p. 408—418.

[30] Castellano qui est in Chuccuest, Ladislaus Gad. Vezi *Mărturii . . .*, p. 408 şi 418

cetății Cuiești este nobilul Pavel din Surducul Mare, sat în valea Cernoveţului[31]. În secolul XV în fruntea districtului se află nobili maghiari[32]. Documentele menționează încă cnezi[33], mulți din ei devin cnezi nobili[34], apoi aceștia se ridică în rîndul categoriei sociale a micilor nobili ai regatului Ungar. Într-un document papal din 1433, printre regiunile unde se ducea o intensă acțiune de catolizare, este menționat și districtul Cuiești (terra Kuesd)[35]. Urmașii voievozilor și cnezilor nobili s-au ridicat la rangul nobililor ereditari, deosebindu-se astfel de restul poporului, de iobagii și cnezii de rînd[36]. Privilegiul dat de regele Ladislau în anul 1457 districtelor romînești, printre care era și districtul Cuieștiului sau al Bîrzavei (Borzafew), se referă la acești nobili romîni[37].

*

În documentele medievale se amintește districtul cetății Cuiești (Kövesd), localizat în valea superioară a rîului Bîrzava, după care rîu se va numi din secolul XV și districtul. Centrul militar și administrativ al districtului a fost cetatea Buza Turcului de lîngă Bocșa. Din secolul XVI acest district se va numi după tîrgul Bocșa, dezvoltat în apropierea cetății, care inițial s-a numit Cuiești. În valea superioară a Bîrzavei înaintea stăpînirii regalității maghiare, a fost un cnezat romîn, în fruntea căruia se afla un voievod. În secolul XIV romînii din acest district, care a devenit o posesie regală, duc o luptă aprigă împotriva nobililor din împrejurimi, mai ales contra Himfieștilor. Totodată în acest secol se accelerează feudalizarea internă, instituția comitatului înlocuiește treptat organizația voievodală, voievozii și cnezii romîni primesc titlu de nobil, și mulți dintre ei trec la religia catolică. Poporul și cnezii de rînd tot mai mult se apropie de modul de trai al iobagilor.

Valea superioară a Bîrzavei, regiunea Reșiței, în tot cursul evului mediu a fost leagănul unei vieți intense romînești, unde poporul și majoritatea clasei feudale au rămas romîni.

---

[31] Paulus de Zurduk castellanus de Kuuesd, *Krassó Vm.*, doc. No. 97, p. 155, din 1381.

[32] Nobilem Iacobum de Abel Castellanum nostrum ac dicta Borzafew (1418) și Nobilem magistrum Petrum de Kereztez Castellanum nostrum de Borzafew (1433). *Krassó Vm.*, III, doc. No. 196, p. 284—287, din 1418; doc. No. 246, p. 344—346, din 1433.

[33] În anul 1418 se pomenește de cneazul Dragomir Mailat (Maylatdragomer Kenezios de Borzafew) și în anul 1433 de fiii cneazului Roman (Dionisius et Lucas fily Roman Kenezy de Borzafew). *Krassó Vm.*, doc. No. 156, p. 284—287, din 1418; doc. No. 246, p. 344—346, din 1433.

[34] Nobiles Kenezios... de Borzafew, în *Krassó Vm.*, III, doc. No. 247, p. 346, din 1433.

[35] Z. Păclișanu, *Vechile districte romînești*..., p. 23.

[36] În documentul din 1433 se face o deosebire clară între cnezii nobili (nobiles Kenezios) și obștea poporului (et Vniversos populos de Borzafew). Vezi *Krassó Vm.*, III, doc. No. 247, p. 346, din 1433.

[37] *Krassó Vm.*, III, doc. No. 312, p. 404—406, din 1457.

УСТАНОВЛЕНИЕ МЕСТОНАХОЖДЕНИЯ В БАНАТЕ РУМЫНСКОГО ОКРУГА КУЙЕШТИ, СТАРИННОГО АДМИНИСТРАТИВНОГО УСТРОЙСТВА ТУЗЕМНОГО НАСЕЛЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Работа посвящается важному вопросу древнего румынского административного устройства в Банате, известного под названием округ (дистрикт). На основе средневековых источников автор рассматривает румынский округ Куйешти до и после проникновения венгерского господства по верхнему течению реки Бырзава.

LA LOCALISATION DU DISTRICT ROUMAIN DE CUIEŞTI, UNE ANCIENNE ORGANISATION DE LA POPULATION AUTOCHTONE

RÉSUME

Le travail aborde le problème important des anciennes organisations roumaines du Banat, connues sous le nom de districts. L'auteur étudie, à base de documents médiévaux, le district roumain de Cuieşti, avant et après la pénétration des Hongrois dans la partie supérieure de la vallée de la rivière Bîrzava.

ȘTIRI DIN SEC. XVI DESPRE ANVERS

DE

S. GOLDENBERG

Anvers este fără îndoială, pînă la declinul său din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, unul din marile centre comerciale și bancare din Europa occidentală[1]. Vestita sa bursă[2] — centru de speculații cu capitaluri, titluri de credit, rente, valori mobile, dirija decenii întregi o bună parte din comerțul european.

Dispunem de cîteva știri despre contacte cu marele emporiu flamand. Prima, din 1562, aparține lui Francisc Forgach, viitor cancelar și istoriograf transilvănean. Acesta a fost trimis cu anumite misiuni, împreună cu Petru Keglevich, de către regele Ferdinand la Anvers[3]. De aici Forgach îi răspunde regelui, anunțîndu-i sosirea sa în acest oraș la 23 decembrie și despre intenția sa de a pleca la 29 decembrie la Gand și Bruges. Forgach își exprimă uimirea și entuziasmul în legătură cu cele văzute la Anvers și în Țările de Jos în general[4].

O altă știre se referă la un locuitor din Anvers, statornicit, în orice caz după 1590, la Cluj. E vorba de Eduard Spangeberg, căruia principele Sigismund Báthori îi acordă privilegiul exclusiv, pe termen de șase ani, de a importa cositor brut sau prelucrat în Transilvania[5]. În sfîrșit, în

---

[1] Cf. E. Coornaert, *Les Français et le commerce international à Anvers, fin du XVe—XVIe siècle*, I—II, Paris, 1961, passim.

[2] E. Coornaert, *Les bourses d'Anvers aux XVe et XVIe siècle*, în *Revue historique*, CXVIII, 1957, p. 20—28.

[3] Scrisoarea este publicată de A. Károly, în *Tört. Tár.*, 1881, p. 783—84.

[4] *Ibidem:* „accedit quod rerum admirabilium novitas, urbium frequentia et populorum multitudo, ad ea etiam videndi invitant, quae homo minime cogitasset".

[5] Stilionar din sec. XVI, nr. 999, f. 105 (300), la Biblioteca de manuscrise, Biblioteca Universității din Cluj (actul pare a fi redactat în anii 1593—94): „quoniam nos nobili Edowardo Spangebergio Antuerpiensis in civitate nostra Coloswariensi

instrucțiunile din anul 1591 privind arendarea vămilor (*tricesima*) din Transilvania este vorba despre un negustor neerlandez Joannes, cu domiciliul la Baia Mare. El dispune de privilegii comerciale și se pare că e scutit de taxa tricesimei[6]. Nu este exclus că acest Joannes, statornicit în Transilvania, să fi fost și el originar din Anvers.

ИЗВЕСТИЯ XVI В. ОБ АНТВЕРПЕНЕ

РЕЗЮМЕ

Автор публикует три известия: одно 1562 г. о путешествии одного трансильванца в Антверпен и два, относящихся к последнему десятилетию XVI в., о приезде одного антверпенского купца в Клуж и другого, вероятно тоже из Антверпена — в Бая Маре.

INFORMATIONS DU XVI-e SIÈCLE SUR ANVERS

RÉSUMÉ

L'auteur publie trois informations, l'une datant de 1562 au sujet du voyage à Anvers d'un Transylvain, et deux autres, datant de la dernière décenie du XVI-e siècle, à propos d'un commerçant d'Anvers à Cluj et d'un autre commerçant — probablement originaire de la même ville — à Baia Mare.

commoranti, certis de causis et respectibus annuimus et concessimus ut nemo praeter ipsum stannum tam crudum, quam ad quoscunque tandem usus transformatum et elaboratum intra sexennium in hoc regno advehere et inducere possit..."

[6] Cf. *Az Erdélyi harminczadok utasitása 1591-ból*, în *M. G. Sz*, Budapesta, 1899, p. 35—37.

ESPATRIATUL — ZIAR MILITANT PENTRU ÎNFRĂȚIREA POPOARELOR

DE

S. RETEGAN

După înfrîngerea revoluției din Țara Romînească, revoluția burghezo-democratică din Transilvania a constituit un puternic centru de atracție pentru revoluționarii din Principate. Le revenea sarcina de a contribui la apropierea și înfrățirea celor două revoluții de aici, cea romînă și cea maghiară, în lupta împotriva dușmanului comun: reacțiunea habsburgică. Alături de: Nicolae Bălcescu, Iosif Bem, Petőfi Sándor, Eftimie Murgu etc. care au acționat conform acestei cerințe istorice, un merit nu puțin important îi revine și lui Cezar Bolliac.

Participant activ la revoluția din Țara Romînească, în cadrul căreia a deținut importante responsabilități, Bolliac s-a afirmat, alături de Bălcescu, ca un reprezentant al stîngii revoluționare extreme[1]. Printre cei arestați în 13 septembrie 1848, în tabăra lui Fuad Efendi, se afla și Bolliac. După o călătorie de trei săptămîni pe Dunăre, reușește să scape, împreună cu ceilalți capi ai mișcării în Banat, îndreptîndu-se apoi spre Transilvania. În 12 noiembrie se stabilește la Brașov, unde rămîne cu mici întreruperi pînă la mijlocul lunii august 1849, sfîrșitul șederii sale în Transilvania[2]. Astfel, începînd din luna noiembrie, poetul muntean a avut posibilitatea să cunoască în calitate de martor ocular, desfășurarea evenimentelor politice din Transilvania în toată complexitatea lor. Pe baza acestei cunoașteri, Bolliac a dobîndit convingerea necesității unirii forțelor revoluționare romîno-maghiare într-un front comun îndreptat

---

[1] Munteanu G., *Introducere la Cezar Bolliac*, Opere, vol. I, București, 1956, p. 26.

[2] Bălcescu N., *Opere*, vol. IV, Corespondență, Ediție critică de G. Zane, București, 1962, p. 505.

împotriva absolutismului habsburgic. „Atît de mult îmi surîdea această idee — scria el mai tîrziu — încît pot zice că trăiam într-însa de dimineaţa pînă seara şi de seara pînă dimineaţa“[3].

În scopul propagării acestui ideal politic — pentru realizarea căruia Bălcescu susţinea o largă campanie în rîndurile emigraţiei romîne din Imperiul otoman[4] — Bolliac a înfiinţat la Braşov, în martie 1849 ziarul *Espatriatul*. Apariţia ziarului era cu atît mai necesară cu cît în această perioadă nu exista în Transilvania nici un alt ziar în limba romînă, întrucît „Gazeta“ şi „Foaia“ îşi încetaseră temporar existenţa după ocuparea Braşovului de către generalul Bem.

Preocupările majore susţinute de această publicaţie în tot decursul existenţei sale, preocupări care se încadrează în sfera de activitate a celor mai înaintaţi conducători ai revoluţiei de la 1848, meritau o insistenţă deosebită din partea istoriografiei noastre. Cu toate acestea, problematica *Espatriatului*, n-a constituit obiectul unui studiu detaliat, fiind abordată în mod tangenţial uneori, sau în mod tendenţios alteori. N. Iorga în lucrarea „Istoria presei romîneşti“[5] tinde să minimalizeze rostul politic al acestui ziar, precum şi importanţa sa, punînd în lumină mai ales aspectele sale neesenţiale. Lucrarea lui Nerva Hodoş şi Sadi Ionescu, „Publicaţiile periodice romîneşti“[6] face descrierea bibliografică a ziarului şi publică două articole importante din primul său număr, articole care schiţează programul ideologic al *Espatriatului*. Nicolae Deleanu într-un articol privind presa din exil (1849—1853)[7], fixează poziţia ziarului în conjunctura epocii, fără a intra mai adînc în analiza problemelor sale. La fel, George Munteanu în prefaţa amplă la ediţia operelor lui Bolliac[8].

Rîndurile de faţă îşi propun o schiţare mai atentă şi mai precisă a coordonatelor acestui periodic.

Ziarul apare în 25 martie 1849 şi îşi continuă existenţa pînă în 3 iunie acelaşi an, de cînd se păstrează ultimul număr în colecţia Bibliotecii Academiei R.P.R.[9]. În acest interval au apărut în total 12 numere, a cîte 4 pagini fiecare, numerotate în continuare. Textul este tipărit în alfabetul de tranziţie, iar titlul cu litere latine. Redactorul şi editorul ziarului, Cezar Bolliac înscrie în subtitlu, drept motto al acestuia, deviza „Dreptate, Frăţie. Bateţi şi vi se va deschide, cereţi şi vi se va da.“ Ziarul trebuia să apară, conform anunţului redacţiei, de două ori pe

---

[3] Şoimaru T., *Cezar Bolliac*, Colecţia „Oameni de seamă“, Ed. tineretului, p. 279.

[4] Ghica Ion, *Amintiri din pribegia după 1848*, Bucureşti, 1889, p. 175.

[5] Iorga N., *Istoria presei romîneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922, p. 97.

[6] Hodoş Nerva, Sadi Ionescu, *Publicaţiile periodice romîneşti*, vol. I, Bucureşti, 1913, p. 243.

[7] Deleanu N., *Contribuţii la istoria presei. Presa din exil (1849—1853)*, în *Presa noastră*, an. II, 1957, nr. I, p. 17—18.

[8] Bolliac Cezar, *Opere*, vol. I—II. Col. „Clasicii romîni“, Bucureşti, 1956.

[9] N. Hodoş şi S. Ionescu, în „Publicaţiile periodice romîneşti“, greşit informaţi, dau ca dată de apariţie a ultimului număr, ziua de 10 iunie 1849; la fel N. Iorga în „Istoria presei romîneşti“.

săptămînă: joia şi duminica, numerele sale apar însă la intervale neregulate, într-un format de 38/24[10].

Premiza genezei *Espatriatului* a constituit-o victoria obţinută de armata revoluţionară comandată de Bem, împotriva trupelor austriece şi a celor ţariste venite în ajutorul lor. Într-adevăr, primul număr al său apare la abia o săptămînă după întîlnirea dintre Bolliac şi Bem, căruia ideea înfiinţării unui ziar care să pledeze pentru prietenia popoarelor transilvănene, i s-a părut nu numai posibilă dar şi demnă de a fi sprijinită. Vederile politice internaţionaliste ale lui Bolliac corespundeau întru totul acelora ale lui Bem, care prin întreaga sa activitate desfăşurată în Transilvania, s-a dovedit un consecvent apărător al frăţiei între popoare. Între ei se stabilesc relaţii de prietenie apropiată, Bolliac îndeplinind un timp şi funcţia de secretar al generalului[11].

Ideea înfiinţării unui ziar de propagandă a emigraţilor din Principate a circulat în rîndurile acestora încă de la începutul anului 1849[12]. Este meritul lui Bolliac de a fi fost primul care a luat iniţiativa transpunerii ei în practică.

Espatriatul — ziar cu caracter exclusiv politic — se adresa deopotrivă romînilor din Transilvania şi celor din Principate, precum şi emigraţilor romîni aflaţi în diferite părţi ale Europei. El s-a bucurat de circulaţie atît în Ardeal cît şi în Ţara Romînească, unde exemplarele sale erau trimise clandestin pentru a fi răspîndite în sate şi mahalale de către oameni anume iniţiaţi[13]. În acelaşi timp redacţia primeşte, după cum ne informează autorul, nenumărate scrisori de peste Carpaţi. O scrisoare a lui Bălcescu adresată lui Ion Ghica, dovedeşte că gazeta era citită şi în rîndul exilaţilor din Imperiul otoman, ca şi de emigraţia romînă din Paris[14]. Însuşi Bolliac arăta mai tîrziu că ziarul era răspîndit „în toate părţile unde se aflau romîni“[15]. Ziarul, în cea mai mare parte a sa, este opera lui Bolliac, dar au mai colaborat la redactarea lui şi alţi emigraţi. Un colaborator constant a fost Costache Bălcescu, care semnează cu iniţialele C. B-scu mai multe articole. De asemenea semnează de trei ori arhimandritul Ioasaf Znagoveanu, emigrat din Ţara Romînească stabilit la Braşov, cu care Bolliac lucrase împreună în cadrul comisiei pentru eliberarea robilor ţigani. Cele mai multe articole sînt nesemnate, aparţinînd fără îndoială redactorului. În cursul ziarului mai apar iniţialele: G.V., N.N., şi N. Virt.

Din punct de vedere material ziarul a apărut, cel puţin la început, cu sprijinul generalului Bem, primele sale numere fiind distribuite gratuit[16]. În curînd însă Bolliac, constrîns de precaritatea situaţiei, adresează mai multe apeluri cititorilor săi pentru sprijinirea financiară a ziarului. „Trebuie ca toţi bunii romîni să puie mîna spre a putea să se ţie astă

[10] Hodos Nerva, Ionescu Sadi, *o. c.*, p. 243.
[11] *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ediţia a II-a, Buc., 1963, p. 130.
[12] Ghica Ion, *o. c.*, p. 654.
[13] Deleanu, N., *o. c.*, p. 9.
[14] Bălcescu N., *o. c.*, p. 191.
[15] Ghica Ioan, *o. c.*, p. 629.
[16] *Espatriatul*, nr. 4, 12 aprilie 1849, p. 13.

foaie, cu puţine mijloace a se hrăni şi a pătrunde în toate locurile pentru care este destinată[17]. În numărul opt redacţia recunoaşte deschis că abonamentele constituie unicul fond de existenţă al ziarului: „fiind cheltuielile grele este cu neputinţă a se mai ţine acest jurnal, neavînd alt fond, decît plata ce se va aduna de la abonaţi"[18].

Informaţiile privind tirajul ziarului — care se tipărea în tipografia lui I. Gött — nu coincid. Pe de o parte redacţia făcea cunoscut la 6 mai că lista de abonaţi cuprinde 700 de persoane[19], iar pe de altă parte Bolliac informa în luna noiembrie 1849 pe Ion Ghica că *Espatriatul* era scos în 1500 de exemplare[20]. Chiar dacă această cifră poate fi exagerată, rămîne incontestabil că tirajul gazetei era ridicat pentru acea vreme.

N. Bălcescu, înainte de a ajunge în Transilvania şi fiind fals informat asupra ziarului, într-o scrisoare adresată doamnei Ghica, judecă destul de asupru pe Bolliac[21]. După întîlnirea sa cu poetul la Debreczin, şi după ce a luat el însuşi cunoştinţă de cuprinsul *Espatriatului*, Bălcescu a adoptat o poziţie favorabilă ziarului. În 3 iunie, referindu-se la această chestiune el scria: „Ce e drept jurnalul lui nu e rău... şi după cum îmi spune bagă multe numere în ţară"[22].

Conţinutul *Espatriatului* se axează în jurul a două probleme fundamentale. Pe de o parte, ziarul se impune ca un organ militant pentru realizarea unei alianţe revoluţionare romîno-maghiare, alianţă în care Bolliac a văzut, just dar unilateral, condiţia indispensabilă pentru obţinerea victoriei împotriva coaliţiei habsburgo-ţariste. Pe de altă parte, ziarul avea menirea de a menţine viu spiritul revoluţionar în Ţara Romînească, deoarece autorul nutrea credinţa că revoluţia de aici a fost doar întreruptă, şi că ea va reizbucni în curînd cu şi mai multă tărie. Cele două editoriale publicate în primul număr al *Espatriatului*, servindu-i drept program, sînt consacrate exclusiv problemei unirii forţelor revoluţiei şi aceleia a pregătirii terenului pentru o nouă izbucnire revoluţionară în Ţara Romînească. În totalitatea lor paginile gazetei se împart, aproape pe de-a întregul, în dezbaterea acestor deziderate, care în concepţia lui Bolliac se aflau în strînsă legătură. Patriot înflăcărat, redactorul *Espatriatului* era pătruns de convingerea că victoria definitivă a revoluţiei maghiare ar constitui premiza unui reviriment al mişcării revoluţionare din Ţara Romînească. Mai mult, Bolliac spera în obţinerea unui ajutor din partea guvernului maghiar pentru reizbucnirea şi victoria revoluţiei[23]. În acest scop, cerea lui Eliade, după întîlnirea sa cu Bem, împuternicirea de a lucra pe lîngă guvernul maghiar în calitate de reprezentant permanent al emigraţiei romîne[24]. „Serveam cauza maghiară, pentru că printr-însa priveam cauza romînă, la care am sacrificat totul,

[17] *Espatriatul*, nr. 2, 29 martie 1849, p. 8.
[18] *Idem*, nr. 8, 6 mai 1849, p. 29.
[19] *Ibidem*.
[20] Ghica Ion, *o. c.*, p. 629.
[21] Bălcescu N., *o. c.*, p. 164.
[22] *Idem*, p. 183.
[23] Ghica Ion, *o. c.*, p. 819.
[24] *Ibidem*.

făcînd din viaţa mea un şir de închisori, exiluri, expatrieri şi proscrieri"[25]; astfel defineşte el mai tîrziu străduinţele sale din Transilvania şi acest lucru explică şi orientarea *Espatriatului*.

Încă din primul număr al ziarului Bolliac îşi afirmă cu fermitate convingerea necesităţii luptei comune împotriva absolutismului, adresînd românilor din Transilvania o chemare entuziastă pentru alcătuirea unui front revoluţionar al popoarelor: „Fraţilor românilor!... Pătrundeţi-vă odată de acest adevăr: astăzi nu sînt lupte între cutare şi cutare naţie, între cutare şi cutare împărat; astăzi este o singură luptă în toată Europa: este lupta între Libertate şi Tiranie, între populi şi dinastii"[26]. În limbajul plin de patos al vremii, caracteristic stilului lui Bolliac, *Espatriatul* cheamă şi popoarele slave să se alăture luptei susţinute de maghiari împotriva habsburgilor, „campionii tiraniei" europene[27]. Apelul la frăţie între popoare răzbate din toate articolele referitoare la situaţia din Imperiul habsburgic.

Cezar Bolliac în *Espatriatul*, la fel ca şi Bălcescu în scrisorile sale, subliniază faptul că popoarele nu vor obţine satisfacerea revendicărilor lor sociale şi naţionale prin colaborarea cu absolutismul austriac. Într-o serie de articole, autorul demască politica de făgăduieli mincinoase şi concesii minore, iniţiată de reacţiunea vieneză, arătînd că ea nu reprezintă decît o tactică de moment, un mijloc de a învrăjbi popoarele între ele. În acest sens numărul din 13 mai al ziarului scria: „Curaj popoarălor! zdrobiţi pe tiranii voştri, nu mai daţi crezămînt la făgăduielile ce vi le fac în agonia morţii, căci tiranii pun prea puţin preţ pe cuvîntul lor de onoare, cînd le vine bine a apăsa pe bietul popul"[28].

Pe plan european *Espatriatul* înfierează alianţa puterilor contrarevoluţionare împotriva maselor populare de orice naţionalitate. „Dinastiile îşi dau mîna din toate părţile spre a-şi propti tronurile ce se surpă şi toată speranţa ce le-a mai rămas este neînţelegerea şi învrăjbirea popoarălor între ele"[29]. Pentru aceea este necesar să se opună coaliţiei tiranilor, coaliţia popoarelor unite prin comunitatea intereselor lor fundamentale, este necesar ca „popoarele să se ajute între ele, să se susţie unul pe altul ca să fie biruinţa a lor, ca să fie fericire în omenire"[30].

În concepţia lui Bolliac duşmanul principal al românilor şi maghiarilor transilvăneni este dinastia austriacă, care s-a dovedit întotdeauna: „uncigătoare de libertatea popoarelor... şi făuritoare de cătuşi, în care naţiuni întregi fuseră ferecate a geme sute de ani, fără a le fi iertat a-şi rădica capul să vadă lumina"[31].

Dovada demagogiei Curţii vieneze este, după Bolliac, însăşi situaţia politică a românilor din Transilvania, ale căror drepturi naţionale n-au fost şi nici nu vor fi legiferate de către habsburgi.

Bolliac a sesizat, în mod just, în publicistica *Espatriatului* că înfrîn-

[25] *Idem*, p. 629.
[26] *Espatriatul*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.
[27] *Idem*, nr. 8, 6 mai 1849, p. 29.
[28] *Idem*, nr. 9, 13 mai 1849, p. 35.
[29] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.
[30] *Idem*, nr. 10, 20 mai 1849, p. 37.
[31] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 2.

gerea revoluţiei va însemna căderea tuturor popoarelor din Imperiu sub aceeaşi apăsare şi tiranie. În articolul intitulat „Fraţilor romîni din Transilvania“ publicat în 20 mai, el avertiza: „nu vă vărsaţi sîngele în deşert pentru un monarh, care mai tîrziu triumfînd, are s-apese mai greu pe toate popoarele sale deopotrivă“[32]. Desfăşurarea ulterioară a evenimentelor a dovedit într-adevăr, că regimul austriac a acordat drept răsplată popoarelor care au luptat de partea lui, ceea ce a dat drept pedeapsă acelora care au luptat împotriva lui.

Stăruind asupra cauzelor care au dus la izbucnirea ostilităţilor din Transilvania, *Espatriatul* arată că acestea au fost, pe de o parte „fructele mucedelor instituţiuni feudale“ iar pe de altă parte — şi aceasta este după Bolliac cauza principală — ele au fost urmarea maşinaţiunilor „infernalei camarile“[33]. Articolul „Care fu soarta romînilor din Transilvania“ demască politica de învrăjbire naţională promovată de reacţiunea habsburgică, care: „arma naţiile una împotriva alteia, ca să nu le dea nimic din cîte reclamau ele“[34], care: „aţîţa focul discordiei şi aprinseră vrajba“ cu scopul de „a zugruma drepturile popoarălor, ridicînd un frate asupra altuia“[35]. Acelaşi articol fixează rolul reacţionar pe care l-a jucat comandamentul militar austriac din Transilvania, citînd, printre altele, pasaje din proclamaţiile generalului Puchner, care incitau la ură naţională. Nu este de mirare că după înăbuşirea revoluţiei, habsburgii au adunat toate exemplarele din *Espatriatul* — pe care le-au putut găsi — pentru a le da foc[36].

Un loc important se acordă în coloanele *Espatriatului* popularizării libertăţilor proclamate de revoluţia maghiară, şi succeselor armatei sale revoluţionare. Aproape fiecare număr prezintă informaţii despre desfăşurarea operaţiilor militare din Ungaria şi Banat. În acest cadru se desprinde poziţia înaintată pe care s-a situat generalul Iosif Bem. Succesele militare şi atitudinea politică a lui Bem i-au inspirat lui Bolliac o profundă admiraţie faţă de revoluţionarul polonez pe care îl numeşte: „erou al libertăţii popoarelor“[37].

Vorbind în Neue Reinische Zeitung despre războiul purtat de revoluţia maghiară, Engels sublinia caracterul său european. Bolliac — fără a cunoaşte poziţia lui Engels — în multe din articolele sale insistă asupra acestui aspect: „Armia maghiară devine astăzi o nouă cruciadă în contra Barbariei şi Ungaria locul unde se luptă Monarhia cu Democraţia. Aici nu mai e vorba de Ungaria şi Austria, aici e vorba de libertate şi tiranie. În această cruciadă vine: polonul, romînul, italianul, croatul, dalmatul“[38].

Bolliac a răspîndit prin paginile acestei publicaţii multe din decretele guvernului revoluţionar maghiar, precum şi proclamaţia lui Bem

---

[32] *Idem*, nr. 10, 20 mai 1849, p. 38.
[33] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 2.
[34] *Idem*, nr. 10, 20 mai 1849, p. 37.
[35] *Idem*, nr. 11, 27 mai 1849, p. 42.
[36] *Gazeta Transilvaniei*, an LI, 1888, nr. 1.
[37] *Espatriatul*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.
[38] *Idem*, nr. 5, 15 aprilie 1849, p. 17.

din 21 martie 1849, prin care popoarele Transilvaniei erau chemate să coopereze împotriva vrăjmaşului comun[39].

În cadrul rubricilor de politică externă, ziarul se ocupă sistematic de evoluţia evenimentelor din Imperiul austriac, dar prezintă informaţii, mai ales în ultimele numere, şi despre mişcările populare din Germania şi agitaţiile revoluţionare din Rusia. În mai multe articole Bolliac formulează ideea dreptului tuturor naţiunilor la o viaţă politică independentă. În 13 mai el scria: „Populi ce compun monarhia austriacă, văzînd acum dezordinea acestei monarhii, se mişcă din toate părţile ca să-şi scuture jugul sub care gem de secoli; şarlatanismul camarilei nu mai poate avea loc, toţi au început să simtă adevăratul interes"[40].

Referindu-se la situaţia generală din Europa, gazeta salută toate mişcările care se ridică împotriva absolutismului austriac, ţarist, prusian.

Animat de dorinţa luptei comune a popoarelor, atitudine pe linia progresului istoric, Bolliac nu s-a ridicat totuşi pînă acolo încît să elaboreze în cadrul ziarului său un program larg, în respectul revendicărilor juste ale poporului romîn din Transilvania, program care sigur ar fi putut servi drept bază a unei înţelegeri romîno-maghiare. Spre deosebire de Bălcescu, care, în tratativele sale cu conducătorii revoluţiei maghiare a urmărit întotdeauna şi realizarea programului revoluţiei burghezo-democratice romîne, Bolliac, luptînd pentru acelaşi scop, s-a menţinut în limita principiilor generale, făcînd abstracţie de situaţia specifică care exista în Transilvania în primăvara anului 1849. Redactorul *Espatriatului* consideră că numai după obţinerea victoriei împotriva absolutismului, popoarele vor putea să-şi împartă rodul luptelor lor „dînd fiecăruia partea sa, potrivit cu zelul şi vrednicia ce a arătat"[41]. Faptul că Bolliac se mărgineşte să enunţe necesitatea unirii forţelor revoluţionare romîno-maghiare, fără să precizeze şi mijloacele necesare pentru realizarea ei, diminuează eficacitatea mesajului său democratic şi — fără îndoială — sincer. Abia după încetarea apariţiei ziarului, în urma colaborării cu Bălcescu, şi sub influenţa acestuia, Bolliac adoptă o platformă de revendicări, participînd la tratativele care au premers semnarea Proiectului de pacificaţie.

De asemenea, scriitorul emigrat a dovedit o înţelegere unilaterală a revoluţiei romîne care se desfăşura în continuare pe teritoriul Munţilor Apuseni, în perioada existenţei ziarului. Fascinat de victoriile revoluţiei maghiare, el a pierdut din vedere caracterul revoluţionar al acţiunilor poporului romîn din Transilvania, amploarea acestor acţiuni şi importanţa lor în rezolvarea marilor probleme ale timpului. Această limită se datoreşte însă şi condiţiilor politice concrete în care a apărut ziarul. La fel se explică şi faptul că evenimentele care se desfăşurau atunci în Munţii Apuseni, precum şi numele conducătorilor revoluţiei romîne, lipsesc aproape cu desăvîrşire din paginile ziarului. Pe de altă parte *Espatriatul* apreciază în mod neistoric, drept cauză principală a

[39] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 3.
[40] *Idem*, nr. 9, 12 mai 1849, p. 35.
[41] *Idem*, nr. 5, 15 aprilie 1849, nr. 17.

dezbinării revoluției din Transilvania, intrigile reacțiunii austriece, trecînd peste greșelile politice ale conducătorilor legați de orînduirea feudală.

Al doilea scop al *Espatriatului* era acela de a populariza realizările revoluției muntene, de a combate reacțiunea instaurată în țară după înfrîngerea ei, de a menține treaz spiritul revoluționar.

Cezar Bolliac, reflectînd sentimentele poporului pentru care revoluția a însemnat libertate socială, face în *Espatriatul* o critică vehementă a regimului reacționar introdus în Țara Romînească în septembrie 1848. În articolul program „Dreptate, Frăție", apărut în primul număr al gazetei, se scria: „Fraților romîni din Romînia! Libertatea a ajuns la frontiera noastră; sînt șase luni de zile de cînd aceste dulci cuvinte: Dreptate, Frăție, voi nu le-ați mai auzit ...săteanul liber s-a întors iarăși la jugul iobăgiei și sclavul în catenele sale. Inteligența romînă geme în temniță sau rătăcește pribeagă prin țări străine, persecutată din toate părțile de inemicii libertății"[42]. Înfățișînd teroarea care domnea în Țara Romînească, ziarul insufla totodată poporului credința că regimul aristocratic se va prăbuși într-un viitor apropiat. „Pentru aceea fraților — se scrie în numărul trei al ziarului — să nu vă deznădăjduiți și să vă speriați că veți rămîne iarăși în robia regulamentului[43]... Puțin și sclavul se va libera, ca să nu se mai întoarcă în robie, muncitorul și meseriașul vor dobîndi cele promise prin charta constituției și inteligența liberă va putea cugeta și manifesta cugetările sale"[44]. Bolliac asigura pe cititorii săi din țară că emigrații vor fi atunci în fruntea luptei, pentru a „scăpa pentru totdeauna bietul creștin de sub biciul ciocoilor și din robia proprietarilor"[45].

Pentru atitudinea ziarului privind situația din Țara Romînească sînt caracteristice și articolele lui Costache Bălcescu. În articolul întitulat: „Domnilor reacționari din Romînia" autorul îndeamnă poporul să aibă răbdare pentru că, în pofida tuturor măsurilor luate de reacțiunea internă și externă, ceasul libertății se apropie: „Timpul se apropie cînd ora libertății romînilor va suna ...mai curînd Romînia se va preface într-un mormînt întins, decît să rămînă după dorința voastră sub flagela ciocoiască"[46]. Tot el scrie articolul: „Dezvoltarea inteligenței și a caracterului romîn în Romînia" în care argumentează necesitatea luminării poporului[47].

Combaterea teoriilor false lansate de boierimea din Principate asupra revoluției constituie o altă sarcină pe care și-a asumat-o ziarul. Bolliac consacră acestei probleme mai multe articole, care prezintă cauzele adînci ale revoluției, realizările ei cele mai importante, motivele înfrîngerii sale. Printre acestea se remarcă: scrisoarea adresată lui Gheorghe Asachi, redactorul *„Albinei Românești"*, care publicase un articol calomniator privind revoluția din Țara Romînească, articolul „Dreptate, Frăție" apărut în 26 aprilie etc. Prin investigații istorice largi, Bolliac dovedește că

[42] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p. 1.
[43] *Idem*, nr. 3, 1 aprilie 1849, p. 10.
[44] *Idem*, nr. 1, 25 martie 1849, p.
[45] *Idem*, nr. 3, 1 aprilie 1849, p. 10.
[46] *Idem*, nr. 4, 12 aprilie 1849, p. 14.
[47] *Idem*, nr. 11, 27 mai 1849, p. 41, 4.

revoluția a izvorît din realitățile social-politice ale țării, ia apărarea conducătorilor ei, se ridică împotriva teoriei după care revoluția a fost un fenomen de import. Același scop îl are și publicarea textului integral al Proclamației de la Izlaz în limba romînă și maghiară[48]. Cauza principală a izbucnirii revoluției rezidă, după el, în „despotismul de dinăuntru", în exploatarea socială a țărănimii pentru care „vorbele boier și ciocoi erau sinonime"[49]. La aceasta se adaugă „despotismul din afară". Regulamentul Organic constituie, de asemenea, una dintre țintele atacurilor sale.

„Poetul libertății, dușmanul privilegiilor, osînditorul boierilor" cum îl caracterizează N. Iorga, Bolliac, în istoricul pe care îl face revoluției muntene, insistă în special asupra măsurilor care tindeau spre îmbunătățirea soartei țărănimii: desființarea clăcii, împroprietărirea, desființarea bătăii etc. În analiza problemelor legate de Țara Romînească, o limită a lui Bolliac constă în aceea că socotește drept unică cauză a înfrîngerii revoluției intervenția străină, fără a reuși să descopere cauzele interne care au contribuit la aceasta.

Espatriatul dezbate pe larg poziția trădătoare a marii boierimi care a chemat împotriva revoluției armatele turcești și țariste, iar atunci cînd intervenția s-a produs, s-a pus în serviciul lor. Numai sub protecția oștirilor străine — arată autorul — s-a putut reintroduce „cumplitul bici al ciocoilor care este mai greu decît toate greutățile lumii"[49]. Ziarul consemnează în multe din numerele sale la rubrica „Știri din București" starea de nemulțumire generală existentă în țară; astfel în 15 aprilie se scria: „. . .indignația bieților țărani a ajuns în culmea ei, vai de ciocoi de va erupe odată într-o furie desperată"[50].

Condamnînd politica reacțiunii țariste care contribuise la înfrîngerea revoluției din Țara Romînească și amenința să înăbușe și revoluția din Transilvania, scriitorul revoluționar atrage atenția în articolul întitulat: „Fraților romîni din Romînia și Moldova" asupra cauzei intervenției țarului, care se temea „...ca nu cumva să afle și poporul din țara lui, cum s-au deșteptat romînii, să se deștepte și el și să facă constituție"[51].

Sînt numeroase de asemenea articolele care demască legătura directă dintre agenții reacțiunii în Principate și reprezentanți ai clasei boierești ca: caimacanul Constantin Cantacuzino, mitropolitul Neofit, Barbu Știrbei. Astfel arhimandridul Ioasaf Znagoveanu descoperă poporului toată activitatea trădătoare a lui Neofit, care prin comportamentul său s-a făcut nedemn, nu numai de a ocupa funcția de mitropolit, dar chiar de a face parte din sînul bisericii. În consecință el îndeamnă pe preoții din Țara Romînească să nu dea ascultare acestui „călcător de jurăminte și trădător de patrie".

Colaboratorii ziarului contestă legalitatea căimăcămiei instaurată după înfrîngerea revoluției, întrucît această nu numai că nu este aleasă con-

[48] *Idem*, numerele 4—9.
[49] *Idem*, nr. 2, 29 martie 1849, p. 8.
[50] Ziarul folosește termenul de Romînia pentru a desemna Țara Romînească.
[51] *Idem*, nr. 3, 1 aprilie 1849, p. 10.

formă constituţiei, „decretată de naţie în temeiul dreptului său de autonomie“[52], dar alegerea ei încalcă toate obiceiurile ţării şi chiar prescripţiile Regulamentului Organic. Guvernul legitim al ţării — susţine Bolliac — este guvernul provizoriu, ales de popor, recunoscut de Poartă şi de marile puteri. Drept urmare ziarul protestează împotriva arestării guvernului de către Fuad Efendi şi împotriva exilării adevăraţilor patrioţi.

Consecvent principiilor promovate în *Espatriatul*, Bolliac desfăşoară în vara anului 1849, după încetarea apariţiei ziarului, o largă activitate practică îndreptată în acelaşi scop. În această perioadă participă la tratativele iniţiate de Bălcescu în vederea realizării unei înţelegeri romîno-maghiare, fiind unul din semnatarii Proiectului de pacificaţie din 14 iulie 1849. Înfrîngerea revoluţiei a însemnat însă şi sfîrşitul activităţii transilvănene a poetului muntean. Într-un moment cînd problema unirii forţelor revoluţionare se punea pe primul plan, activitatea lui Cezar Bolliac, ca redactor al *Espatriatului*, înscrie o pagină luminoasă în istoria presei progresiste din ţara noastră.

„*ЕСПАТРИАТУЛ*“ — ГАЗЕТА БОРОВШАЯСЯ ЗА БРАТСТВО НАРОДОВ

РЕЗЮМЕ

В целях содействия объединению революционных румыно-венгерских сил в Трансильвании эмигрант поэт Чезар Боллиак начал выпускать в Брашове, весною 1849 г., газету „Еспатриатул“. Газета выходила в отрезок времени между 25 марта и 3 июня 1849 г., и была предназначена как для румын в Трансильвании, так и для румын в придунайских княжествах, а также и для румынских эмигрантов разбросанных в разных частях Европы.

Содержание газеты посвящалось двум основным вопросам. С одной стороны „Еспатриатул“ выступала за объединение революционных сил Трансильвании, а с другой — стремилась подготовить почву для нового революционного взрыва в Валахии. В то же время „Еспатриатул“ раскрывала проводимую Венским двором политику национальной разобщенности и направленное против народных масс единение контрреволюционных сил, популяризировала результаты венгерской революции. Выступая за объединение трансильванских народов Боллиак все же не сумел выработать в своей газете программу требований, которая легла бы в основу такого объединения.

Другим заданием, которое поставила себе газета, была борьба с установленным в Валахии, после подавления революции реакцион-

[52] *Idem*, nr. 5, 15 aprilie 1849, p. 18.
[53] *Idem*, nr. 3, 1 aprilie 1849, p. 10.
[54] *Idem*, nr. 9, 13 mai 1849, p. 34.

ным режимом, а также и разъяснение изменической позиции крупных помещиков. В то же время „Еспатриатул" опровергает распространяемую о революции в Валахии клевету, разъясняя истинные причины ее возникновения, наиболее значительные ее достижения, причины ее подавления.

Благодаря своим глубоко демократическим взглядам, проводимым в „Еспатриатул" во все время своего выхода в свет, эта газета занимает значительное место в истории прогрессивной печати нашей страны.

ESPATRIATUL — JOURNAL MILITANT POUR LA FRATERNITÉ ENTRE LES PEUPLES

RÉSUMÉ

Afin de contribuer à la réalisation d'une alliance des forces révolutionnaires roumaines et hongroises de Transylvanie, la poète émigré Cezar Bolliac fonde à Braşov, au printemps 1849, le journal *Espatriatul*. Le journal a paru entre le 25 mars et le 3 juin 1849, étant destiné aussi bien aux Roumains de Transylvanie et à ceux des Principautés, qu'aux émigrants roumains établis dans différents pays d'Europe. Le journal milite principalement pour deux grands problèmes. D'une part, il milite pour l'union des forces révolutionnaires de Transylvanie et, d'autre part, il cherche à préparer une nouvelle révolution en Valachie. *Espatriatul* démasque en même temps la politique de désunion nationale menée par la Cour de Vienne, l'alliance des forces contre-révolutionnaires dirigée contre les peuples et se fait le porte-parole des résultats de la révolution hongroise. En dépit de la lutte qu'il a menée pour l'alliance entre les peuples de Transylvanie, Bolliac n'a pas réussi à élaborer, dans le cadre de son journal, un programme de revendications qui pût servir de fondement à cette alliance.

Une autre tâche que s'est assignée le journal a été de combattre le régime réactionnaire instauré en Valachie après l'échec de la révolution et de démasquer la trahison des grands boyards. *Espatriatul* dément en même temps les calomnies qui avaient été répandues sur la révolution de Valachie, en insistant sur les causes réelles qui l'ont provoquée, sur ses réalisations les plus importantes et sur les raisons de son échec.

Les préoccupations profondément démocratiques du journal *Espatriatul* au cours de son apparition lui confèrent une place de choix dans l'histoire de la presse progressiste de notre pays.

RECENZII

P. P. PANAITESCU, *Începuturile scrisului în limba romînă* în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. IV, 1960, p. 117—189.

Istoriografia burgheză socotea că începuturile scrisului în limba romînă constituie o chestiune care priveşte istoria bisericească şi se ajunsese la concluzia că acest fenomen s-ar datora influenţelor dinafară, adică reformelor religioase, ca reforma lui Huss, aceea a lui Luther sau a lui Calvin.

Autorul combate atari teorii, arătînd că începutul scrisului în limba romînă trebuie socotit ca o revoluţie culturală cu caracter general (laic şi bisericesc) şi cu substrat social. Izbînda limbii romîne coincide cu momentul cînd se înfăptuia o lărgire a bazei sociale a clasei stăpînitoare prin ridicarea micii nobilimi la avere, la cîrmuire şi la privilegii şi totodată prin ridicarea economică şi culturală a orăşenilor în societate.

Revoluţia culturală petrecută la noi nu poate fi despărţită de fenomenul asemănător din istoria europeană; ea se datoreşte unei revoluţii similare a orînduirii feudale, care a dus la aceeaşi transformare culturală. Acest fenomen se încadrează în mişcarea de istorie generală, dar nu este o anexă a mişcării culturale a altor ţări.

Spre a combate vechile teorii, autorul întreprinde o nouă cercetare a amănuntelor, a datelor şi a împrejurărilor locale, a condiţiilor economice şi sociale în urma cărora au apărut primele scrieri în limba romînă, căutînd în acelaşi timp să nu intre în contradicţie cu concluziile lingviştilor. D-sa socoteşte că numai explicarea faptelor prin cauzele lor istorice, aşezarea lor în cadrul evoluţiei societăţii, poate duce la concluzii sigure, iar metoda dialectică a materialismului istoric îi îngăduie să explice cauzele acestor fenomene.

Studiul cuprinde două părţi: partea I-a, Textele maramureşene, iar partea a II-a, *Scrisul romînesc în secolul al XVI-lea. Epoca lui Coresi.*

În prima parte autorul se ocupă de textele rotacizante (Codicele Voronoţean, Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană şi Psaltirea Hurmuzache) arătînd că textele amintite reprezintă doar resturile unui curent unitar de oarecare amploare al traducerilor în limba romînă şi al răspîndirii lor. Acest curent formează începuturile scrisului în limba romînă.

După ce analizează ipotezele emise pînă acum în legătură cu originea textelor rotacizante (teoria husită susţinută de N. Iorga, teoria catolică susţinută de I. Bărbulescu şi teoria luterană sustinută de O. Densuşianu şi Al. Rosetti), autorul consideră toate trei teoriile ca pornind de la o idee preconcepută, pe care o socoteşte greşită. Toate aceste teorii se bazează pe ideea unei *influenţe externe* care s-ar fi exercitat în acea epocă, ele luînd drept model existenţa unei influenţe luterane asupra activităţii lui Coressi, (teorie ea însăşi emendată în prezentul studiu, ceva mai departe). Introducerea limbii poporului

în alte ţări s-a datorat schimbărilor sociale *interne* petrecute în ţările respective, *nu unor influenţe dinafară*. Aşadar autorul îşi propune să studieze şi la noi împrejurările şi schimbările *sociale* care au determinat începuturile scrisului în limba romînă.

Dacă în ce priveşte localizarea geografică a textelor rotacizante este neîndoielnic că e vorba de Maramureş, în ce priveşte datarea fenomenului, chestiunea e mult mai dificilă. Autorul stabileşte data scrierii lor la sfîrşitul secolului al XV-lea, ţinînd seama pe de o parte de faptul că textele maramureşene au fost folosite şi în opera lui Coresi, deci ele erau *încă vii*, pe de alta, de faptul că însuşi lexicul acestor texte oglindeşte societatea feudală cu resturi ale orînduirii obştiilor săteşti, deci o societate cnezială în curs de dispariţie în secolul al XVI-lea în Maramureş, prin pătrunderea feudalismului unguresc.

Singurele elemente de datare mai precise rămîn însă filigrama Psaltirii Hurmuzachi şi criptograma Psaltirii Scheiene. Cercetarea lor amănunţită în acest studiu duce la fixarea datei în jurul anilor 1500—1515. Stabilind această dată, autorul ajunge la o constatare remarcabilă, anume că traducerea textelor de mai sus nu se mai potriveşte nici cu influenţa husită, care se stinsese de mult, şi nici cu cea luterană, care nu începuse încă. Deci cauzele care au determinat traducerea scrierilor bisericeşti în romîneşte trebuie căutate în împrejurările vieţii feudale din Maramureş.

Maramureşul era o regiune cu o situaţie socială şi politică deosebită. Acolo exista o nobilime locală străveche, ridicată din obştiile satelor, recunoscută parţial şi treptat de coroana ungară. Această mică nobilime era o nobilime romînească, organizată feudal, stăpînirea avînd-o cnezii locali. În această epocă s-au produs în Maramureş mişcări sociale şi politice, constituind singurii factori care pot explica revoluţia culturală. În secolul al XV-lea marea proprietate înghite cu încetul mica porprietate cnezială; totodată pătrunde în Maramureş şi nobilimea din regatul unguresc. Din această cauză, parte din cnezi decad şi devin ţărani, numiţi nemeşi (ei rămîn privilegiaţi cu îndatoriri militare, dar fără iobagi, deci simpli membri ai obştiilor săteşti). Războiul ţărănesc al lui Gheorghe Doja din 1514 a grăbit căderea nobilimii cneziale maramureşene — puternică încă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. După înfrîngerea răscoalei, regele Ungariei ia măsuri de confiscare a moşiilor micii nobilimi a Maramureşului care participase la răscoală; aceasta aduce după sine o decădere a situaţiei economice şi a autonomiei cneziale-feudale maramureşene. Autorul socoteşte, prin urmare, că şi opera de traducere a cărţilor bisericeşti în romîneşte trebuie căutată *înainte* de răscoala lui Doja.

În ce priveşte biserica feudală maramureşeană — ea era proprietatea cnezilor, de acolo, iar mănăstirile, foarte numeroase în secolele XIV şi XV, aşezate pe domeniile cneziale, depindeau de feudalii locali. Numărul mare de mănăstiri a îngăduit formarea unei culturi feudale autonome a regiunii. Cea mai importantă dintre mănăstiri era cea din Peri. Viaţa mănăstirească locală era sub conducerea acestei mănăstiri, de fapt sub stăpînirea familiei cnezilor Balc şi Drag, dregători regali ai Maramureşului.

Dar între biserica feudală a cnezilor maramureşeni şi episcopia slavă ruteană din Muncaci se produce un conflict feudal şi religios între anii 1491—1498. Episcopia din Muncaci încearcă să uzurpe veniturile bisericilor maramureşene. Lupta dintre nobilimea maramureşeană şi episcopia din Muncaci a fost grea. S-a recurs de mai multe ori la judecata regelui Ungariei. În cele din urmă biserica maramureşeană obţine confirmarea autonomiei în 1499, datorită sprijinului familiei Dragffy, originară din Maramureş şi datorită concesiei faţă de biserica romano-catolică, prin recunoaşterea supremaţiei ei (în realitate numai o supraveghere).

Această criză se deplasează însă şi pe plan cultural. Pentru afirmarea *deplină* a autonomiei bisericii maramureşene şi mai ales pentru a contrabalansa secarea izvorului de procurare a manuscriselor slave (prin ruperea relaţiilor cu episcopia din Muncaci), s-a recurs la introducerea limbii romîne în biserică. Aceasta s-a obţinut printr-o deviere de la autoritatea bisericii ortodoxe. Iată dar că pe marginile datării şi localizării recunoscute de lingvişti a textelor rotacizante, se situează o luptă pentru autonomia bisericii maramureşene, care este singura împrejurare ce poate explica înlocuirea limbii slave cu cea a poporului.

Autorul relevă pe drept cuvînt un fapt semnificativ şi anume: legătura care

există între recunoașterea supremației bisericii catolice asupra celei maramureșene ortodoxe, în 1494, și prezența simbolului credinței în formă catolică (filioque) la sfîrșitul Psaltirii Scheiene. Se pare că biserica romano-catolică din Transilvania a admis introducerea limbii române ca limbă de cult în Maramureș în schimbul recunoașterii supravegherii pe care o dobîndea asupra acestei biserici.

Așadar traducerea primelor cărți bisericești în limba română se datorește unei cauze interne: împrejurările sociale și economice din Maramureș și din nordul Transilvaniei, și influențelor dinafară. Autorul stabilește data aproximativă a traducerilor în limba română ca fiind între 1498 și primele două decenii ale secolului următor. Această constatare se potrivește și cu datarea filigramei și cu aceea a criptogramei.

*

În partea a doua a studiului, intitulată: *Scrisul românesc în secolul al XVI-lea. Epoca lui Coresi*, autorul studiază fenomenul de transcriere și tipărire a cărților bisericești de către diaconul Coresi în toată amploarea lui și în cadrul social din care face parte.

După ce combate teoria influenței străine, cît și pe istoricii mai vechi care socoteau această problemă doar ca o pagină de istorie bisericească, studiul de față arată că tipărirea cărților bisericești în limba română se datorește nevoilor culturale ale societății românești, căci se constată în aceeași vreme înlocuirea scrisului slavonesc cu limba populară în păturile laice, neînrîurite de reforma luterană (scrisori sau zapise scrise în limba română).

Principalul centru al acestei revoluții culturale nu întîmplător este Brașovul; acest oraș era centrul de legătură între țările române. Tipăriturile date la iveală de Coresi în tiparnița sa adusă din Țara Românească la Brașov erau destinate deopotrivă tuturor celor trei țări românești. Legăturile ce existau între el și Țara Românească și Moldova erau multiple; pe lîngă cele comerciale sau diplomatice, erau și legături religioase. Acest centru cu cartierul românesc al Scheilor, cu comunitatea sa ortodoxă, era protejat atît de Țara Românească, cît și de Moldova.

În ce privește pe diaconul Coresi, el nu făcea parte dintre boierii mari, ci era un meșteșugar provenit dintre tîrgoveți, iar cunoașterea adîncă a limbii române dovedește că era pămîntean.

După ce combate o serie de păreri mai vechi în legătură cu activitatea lui Coresi la Brașov, autorul susține că trebuie părăsită teoria după care această activitate stă în legătură numai cu propaganda religioasă pe care o urmăreau luteranii. Problema e mult mai complicată. Coresi a desfășurat o operă culturală care se baza pe interese materiale și anume: vînzarea cărților, și în parte pe interese religioase, care se desfășurau în cadrul luptei pentru apărarea ortodoxiei împotriva reformei. El a venit la Brașov cu îngăduința domnilor români. Rezultă clar din unele izvoare (prefața Evangheliei cu învățătură și cronica popii Vasile din Schei), că diaconul Coresi a fost chemat la Brașov de preoții ortodocși ai Scheilor, care au luat inițiativa tipăririi cărților românești pentru nevoile întregii Transilvanii ortodoxe, și că diaconul Coresi era stăpînul tipografiei pe care o conducea.

Autorul nu contestă că românii puteau lua ca exemplu folosirea pe teren religios a limbilor „vulgare" de către reformați, calvini sau luterani, dar socotește că publicarea cărților românești s-a făcut în sînul bisericii ortodoxe, din inițiativă populară românească. Nu s-a putut introduce limba poporului în textele religioase românești numai datorită curentului reformei. Au fost încercări de reformare a ierarhiei bisericii române din Transilvania, dar de scurtă durată. Activitatea tipografiei lui Coresi începe înainte de aceste încercări și continuă și după aceea.

Studiul constată că scrierile religioase tipărite de Coresi sînt de fapt cărți ortodoxe, iar una dintre prefețele acestor cărți conține chiar atacuri la adresa reformei. Mai mult chiar, tocmai în această carte, care e Evanghelia românească cu învățătură, tipărită de Coresi în 1581 la Brașov, se arată că ea a fost tipărită „cu porunca" lui Luca Hirscher, judele sas luteran al Brașovului. Este deci limpede că patronajul juzilor sași ai Brașovului era de fapt recunoașterea unei autorități publice, și nu era un patronaj religios (cu atît mai puțin poate fi vorba de o editare a acestor cărți de către sași).

Nici în Palia de la Orăștie, tipărită în 1582 — care e una din cele trei cărți românești în care s-ar putea vedea în-

rîuriri ale reformei — nu se face vreo aluzie de propagandă; introducerea se adresează romînilor în general. Celelalte două: Evanghelia cu învăţătură (1564) şi Molitvelnicul, care urmează în acelaşi volum, prezintă un compromis religios; ele însă nu ating dogmele şi tradiţia ortodoxă. Trebuie subliniat faptul că în această carte sînt o serie de elemente pur ortodoxe. Din analiza textelor tipăriturilor amintite reiese că a existat un fel de concesie între ortodocşi şi luterani (sau calvini). De asemenea, se arată că nu e vorba de o înşelăciune — cum au crezut unii cercetători — că diaconul Coresi, necunoscător în teologie, să se fi lăsat de bună credinţă, înşelat de luterani, care au strecurat în cărţi idei ale reformei, şi nici cum au crezut alţi cercetători că unii preoţi romîni trecuţi la luteranism n-au vrut să dea pe faţă aceste concesii strecurate în tipărituri, introducînd în cărţi numai unele elemente ale reformei.

Autorul crede pe drept cuvînt că acest compromis din tipărituri este rezultatul luptei dintre cele două curente, cel ortodox al romînilor şi cel al reformei, al stăpînirii politice. Tipografiei lui Coresi i s-au prezentat spre publicare unele texte reformate, pe care stăpînul tipografiei le-a cenzurat, rămînînd unele elemente luterane pe care le-a socotit nedăunătoare credinţei. Aceste două cărţi sînt mai aproape de ortodoxie, decît de reformă. Se subliniază însă faptul că tipografia lui Coresi a publicat mai multe cărţi ortodoxe în limba romînă şi, mai mult chiar, aceste cărţi nu se adresau numai romînilor transilvăneni, ci romînilor de pretutindeni. De altfel, atît cărţile ortodoxe, cît şi catehismul cu elemente ale reformei s-au tipărit cu ştirea atît a mitropolitului muntean Efrem, cît şi cu a voievozilor din cele două ţări romîneşti. Deci autorul trage, în mod întemeiat, concluzia că traducerea şi tipărirea cărţilor bisericeşti în limba poporului este o operă generală romînească în secolul al XVI.

După ce se stabileşte pe bază de noi cercetări anul 1561 ca dată a tipăririi catehismului, se arată că prima carte tipărită de Coresi la Braşov nu este acest catehism, ci Evanghelia, care e o carte ortodoxă, şi că tipărirea catehismului s-a făcut sub presiunea exercitată de municipalitatea luterană a Braşovului, dar că tipografii au rezistat acestei presiuni prin păstrarea simbolului credinţei, a decalogului şi a oraţiei dominicale, care sînt ortodoxe. Însăşi introducerea la catehism este formulată ca o scuză, arătîndu-se că nu e vorba de lepădare de la credinţa ortodoxă. De asemenea se dovedeşte că atît Codex Sturzanus, cît şi codicele Marţian, care cuprind textul aceluiaşi catehism, sînt copii tîrzii (sec. XVII) ale textului tipărit de Coresi la Braşov în 1561, deci nu e vorba de un arhetip husit al catehismelor romîneşti din secolul al XVI-lea.

Dacă se admite că înlocuirea treptată a limbii slavone cu limba romînă se datoreşte unor schimbări sociale interne petrecute în societatea romînească, în mod logic trebuie să socotim că aceste schimbări s-au petrecut cam în acelaşi timp în diferite părţi ale pămîntului romînesc, că diaconul Coresi nu este decît instrumentul de difuzare al acestui fenomen. El a adunat o serie de traduceri mai vechi, pe care le-a folosit în tiparniţa sa. Faptul acesta e deosebit de important, întîi pentru că dovedeşte că scrierile în romîneşte proveneau din mai multe centre, atît în nordul cît şi în sudul Transilvaniei, şi apoi pentru că ele datează dinainte de pătrunderea reformei. Se dovedeşte astfel că a existat în societatea romînească un curent pentru folosirea limbii poporului, răspîndit concomitent în toate ţinuturile romîneşti.

Unul din factorii importanţi care au putut determina o revoluţie culturală — adică aceea a înlocuirii limbii slave cu limba romînă în scrierile laice şi în cele bisericeşti, îl constituie creşterea ca număr a păturii orăşeneşti în Moldova şi în Ţara Romînească şi diferenţierea ei în muncă şi în viaţa economică prin apariţia breslelor şi a sporirii numărului meşteşugarilor, iar în Transilvania, creşterea în condiţiuni asemănătoare a unei populaţii romîneşti în oraşe, prin infiltrarea elementelor rurale.

În Transilvania, în special Braşovul este unul din acele oraşe în care populaţia romînească din cartierul Scheilor ia o mare dezvoltare şi este în acelaşi timp în strînse legături cu Moldova şi Ţara Romînească. Acest centru orăşenesc îndeplineşte condiţiile care au determinat înfiinţarea unei tipografii romîneşti. Dar Braşovul nu este singurul centru orăşenesc romînesc; pe lîngă el în Transilvania mai sînt şi alte centre care cunosc o înflorire a vieţii municipale romîneşti.

Cărţile tipărite de diaconul Coresi — după însăşi mărturisirea sa din post-

fața Octoihului din 1559—60 — se adresau „mișelamei", adică claselor inferioare, care nu știau slavonește, în primul rînd orășenilor, căci aceștia erau știutori de carte romînească. Pătura orășenească a celor două țări de peste munți trebuie să fi fost aceea care a adus și a răspîndit cărțile tipărite în limba poporului. Prin urmare curentul de traduceri în limba romînă se datorește unei pături orășenești romînești, atît în Țara Romînească și în Moldova, cît și în Transilvania.

S-a afirmat în mod greșit de unii cercetători că în secolul al XVI-lea s-a produs o slăbire a cunoștințelor de limba slavonă, că s-a produs o „moarte naturală" a slavonismului la noi. Autorul combate și această teorie, arătînd că nu poate fi vorba de o slăbire a cunoștințelor de limba slavonă, pentru că relațiile cu popoarele slave din sudul Dunării au continuat și după pierderea independenței lor prin cucerirea turcească. Dacă era să se petreacă vreo schimbare datorită acestor împrejurări, aceasta s-ar fi putut întîmpla atunci (la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea), și nu aproape cu un veac mai tîrziu, cînd începe curentul scrisului în limba romînă. Trebuie căutate alte cauze și — așa cum s-a arătat — ele se găsesc în schimbările interne petrecute în țara noastră prin ridicarea altei pături sociale, mai ales a orășenilor. Deci nu e vorba de o dispariție treptată a scrisului în slavonește, ci de o încercare *revoluționară* în cultura noastră a unor *noi pături sociale*, care își impuneau felul lor de cultură. Schimbarea se produce simultan în mai multe domenii ale culturii în secolul al XVI-lea. În Moldova se traduce literatura juridică (nomocanoanele) și de acolo se răspîndește în Transilvania, iar tipărirea cărților bisericești, începută în Transilvania, se răspîndește în celelalte două țări romînești. Istoriografia în limba romînă apare la sfîrșitul veacului al XVI. Așadar este vorba de un curent general pentru scrisul în limba romînă în această epocă, care se explică numai prin împrejurările sociale ale vremii.

Studiul are deosebitul merit că cercetînd începuturile scrisului în limba romînă pe baza metodei materialismului istoric și în cadrul istoriei generale, înlătură vechile teorii ale influențelor din afară și ajunge la o explicație științifică a fenomenului, care este astfel privit ca o problemă socială a istoriei feudalismului în țara noastră.

Aurora Ilieș

G. STREMPEL, *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1959, p. 351.

Lucrarea începe cu o introducere (p. V—XLIII) iar textul propriu-zis (p. 1—275) cuprinde numele copiștilor așezate în ordine strict alfabetică, indiferent de vechime, cotă sau provincie. După titlu, care e de fapt cuprinsul pe scurt al codicelui, au fost trecute toate însemnările care lămuresc împrejurările în care s-a efectuat copierea. Se arată apoi cota manuscrisului, datarea (secolul și anul cînd acesta din urmă este menționat), numărul de file, formatul în centimetri, felul scrierii, ornamentația și legătura. Manuscrisele copiate de același diac sînt așezate în ordine cronologică, iar cînd lipsește datarea, ele sînt așezate în ordinea crescîndă a cotelor. Lucrarea se încheie cu o serie de facsimile după scrisul celor mai reprezentativi copiști (p. 277—311), urmată de lista manuscriselor din Biblioteca Academiei R.P.R. cu numele copiștilor (p. 313—322), lista copiștilor pe provincii (p. 329—334) și lista copiștilor din alte țări (p. 355). Un indice general (p. 337—350) completează lucrarea.

Introducerea pornește de la considerații generale privind folosirea limbii slave (medio-bulgare) atît în cancelarie, în biserică cît și în vechile monumente literare laice și religioase în țările romîne. Autorul arată că limba moșnenilor și a răzeșilor a fost cea romînă și foarte probabil că tot în această limbă și-au redactat ei actele cu caracter juridic de o importanță limitată, așa că d-sa socotește pe drept cuvînt că scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung (1521) nu este „prima cărămidă așezată la temelia scrisului în limba romînă", ci doar prima dovadă care a ajuns pînă în epoca noastră.

Se precizează apoi că s-a păstrat un număr mic de manuscrise în limba romînă datînd din secolul al XVI-lea, în colecţiile Bibliotecii Academiei R.P.R. din Bucureşti (abia 11), iar altele, ce s-ar mai afla răspîndite printr-alte colecţii din ţară, se pare că nu ar putea atinge acest număr. Autorul bănuieşte, nu fără temei, că ele vor fi fost mai numeroase, comparînd situaţia cu tipăriturile lui Coresi, care s-au păstrat într-un număr atît de redus, deşi tirajul lor fusese destul de ridicat pentru epoca respectivă (200 pînă la 500 de exemplare). În ce priveşte numele copiştilor pentru codicele din secolul al XVI-lea, nu se cunoaşte de cît cel al popii Grigore din Măhaci. În secolul al XVII-lea manuscrisele în limba romînă sporesc în oarecare măsură. Numărul mic de codice romîneşti provenind din secolele XVI şi XVII, se explică prin calamităţile de tot felul, fie pricinuite de numeroase războaie şi jafuri, fie prin incendii, dar şi din pricina relei gospodăriri a unora din mănăstiri, care au fost în mare parte păstrătoarele acestor opere. Numeroase manuscrise au însoţit în pribegie pe posesorii lor.

Se indică apoi materialul folosit de copişti la copierea codicelor: hîrtie, cerneluri de diferite culori, dimensiunile hîrtiei, felul scrierii şi existenţa unor şcoli de grămătici, care a imprimat ucenicilor un anumit gen de a scrie, caracteristic fiecărei şcoli.

G. Strempel ajunge la constatarea întemeiată — pe baza unei statistici pe care a întreprins-o — că cele mai multe codice copiate într-o grafie ce imită tiparul, sînt texte de cult religios (liturghiere etc.) şi ele provin din Transilvania, mai ales din nord-vestul provinciei. D-sa arată că în Transilvania s-au tipărit puţine cărţi religioase şi costul lor fiind ridicat, ele se scriau de mînă; iar pentru ca să le fie preoţilor cît mai uşor de citit, copiştii imitau tiparul. Atari grafii se întîlnesc în Sălaj, Maramureş şi chiar în Banat, dar nu se întîlnesc nici în regiunea Braşovului, nici în aceea a Sibiului şi nici în ţările romîne de la sud-est de Carpaţi, de cît în mod cu totul excepţional.

Din însemnatul fond de manuscrise pe care autorul l-a cercetat pentru elaborarea acestei lucrări (3800 de codice), numai 609 poartă numele copiştilor, la care a mai adăugat 138, ai căror copişti au putut fi identificaţi pe baza comparării scrisului. Dificultăţile de tot felul, pe care le-a întîmpinat la descifrarea însemnărilor privind pe copişti, l-au îndemnat pe autor să pună la îndemîna cercetătorilor un alfabet criptat cu indicarea valorii reale a fiecărei litere în parte.

În continuare sînt arătate elementele pe care le cuprind în general însemnările copiştilor şi anume: numele celui care a executat copia, data la care s-a făcut copierea, din al cui îndemn şi cu a cui cheltuială, scuze pentru greşeli şi blestemele pentru cazul înstrăinării manuscrisului.

Autorul se opreşte apoi asupra preocupărilor culturale care au dus la copierea codicelor şi constată — în ce priveşte conţinutul lor — o lărgire firească a acestor preocupări şi o varietate de subiecte, cu cît ne apropiem de vremile noastre. În secolele XVI şi XVII, majoritatea manuscriselor în limba romînă cuprind texte biblice, fie cele folosite la oficierea serviciului religios, fie texte de lectură religioasă. Cu toate acestea, ici, colo, se mai întîlnesc şi manuscrise cu caracter laic, cîte o Alexandrie sau cîte un hronograf, sau uneori legende apocrife de provenienţă bogomilică. Aceste legende cu conţinut religios se abăteau de la canoanele bisericii. Scrierile bogomilice, cît şi cele husite aveau un vădit caracter social, înfăţişînd forme de luptă ideologică a maselor populare împotriva feudalismului şi deci împotriva bisericii oficiale, care avea rolul de susţinătoare a clasei dominante.

Tot pe baza unei statistici a manuscriselor copiate, autorul ajunge la concluzii interesante asupra circulaţiei unor opere laice; ele demonstrează care era lectura preferată a înaintaşilor noştri. Între acestea se numără mai ales Alexăndria, apoi Esopia şi romanele populare: Archirie şi Anadan, Varlaam şi Ioasaf, Etiopica, Istoria lui Erotocrit, la care se adaugă traducerile după autori străini. Astfel tălmăcirile din Oxenstiern, Zăbava fantesiei a lui Francesco Lorendano, Bertoldo, romanul lui Giulio Cesare Croce della Lira etc. Un număr important îl alcătuiesc copiile privind literatura astrologică de prevestire ca Rojdanicul, Gromovnicul, Trepetnicul şi Zodiacul. Textele de lege (Îndreptarea legii şi Pravila lui Vasile Lupu) au circulat şi ele în numeroase codice.

Dar din toate operele laice cea mai mare circulaţie au avut-o operele cu

caracter istoric: letopiseţele şi hronografele. Totuşi operele cu conţinut religios sînt precumpănitoare şi ele îşi explică preponderenţa, dat fiind specificul orînduirii feudale, care se sprijinea pe biserică.

Autorul consacră cîteva pagini legăturilor culturale romîno-ruse, cît şi circulaţiei unor copii după cărţi ruseşti, în ţările romîne, semnalînd totodată puternicul răsunet pe care l-au avut războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea; ele au trezit speranţe de eliberare la popoarele subjugate de otomani. Însemnările făcute de copişti sînt concludente în această privinţă.

G. Strempel atrage atenţia asupra poeziei ce se desprinde din unele însemnări.

Demnă de luat în seamă este şi problema peregrinării cîtorva din copişti dintr-o provincie romînească într-alta.

Autorul se mai ocupă de durata şi costul copierii, aşa cum se desprind din însemnările copiştilor. Vorbeşte apoi de copiştii de profesie. În încheierea introducerii se arată care a fost metoda de lucru şi regulile de transcriere folosite la alcătuirea lucrării.

Trebuie să subliniem de la început că G. Strempel a cercetat exclusiv manuscrisele păstrate în colecţia Bibliotecii Academiei R.P.R. din Bucureşti. Numărul impresionant de pagini parcurse (aproape un milion şi jumătate) pentru cele peste 3800 de codice, explică pe drept cuvînt limita pe care şi-a impus-o şi în ce priveşte fondul şi în ce priveşte epoca.

În cele ce urmează semnalăm doar în parte, prin unele exemplificări sau unele sugestii, utilitatea extinderii acestei lucrări şi ca epocă şi ca fonduri de manuscrise. La atare muncă reflectează desigur chiar autorul, fapt care îi va da posibilitatea să adauge nu numai noi nume de copişti sau să sporească numărul codicelor copiate de unul şi acelaşi diac, dar chiar să aducă uşoare modificări la concluziile la care a ajuns numai pe baza manuscriselor de la Biblioteca Academiei R.P.R.

Este cunoscut cercetătorilor fondul însemnat de manuscrise romîneşti de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, ori cel de la Cluj al Filialei Academiei, care cuprinde atît colecţia venită de la Blaj (cu numeroase codice provenind mai ales din Ţara Romînească), cît şi cea venită de la Oradea. Am amintit numai fondurile mai mari, care ar putea interesa o reluare a lucrării.

Astfel, de pildă, la activitatea prodigioasă de copist a lui Dionisie Eclesiarhul se va putea adăuga un număr însemnat de condici de documente aflătoare la Arhivele Statului din Bucureşti. La numele lui Axinte Uricariul se va putea adăuga copia unei compilaţii de cronici moldoveneşti ce se găseşte la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, la cota II/22[1]. Numărul manuscriselor copiate de talentatul Stanciu erei de la biserica Tuturor Sfinţilor din Bucureşti va spori cu manuscrisul nr. 52 de la Muzeul Regional din Craiova. Pentru Ioasaf Luca, ieromonahul, copistul cu predilecţie al cronicii lui I. Neculce, lucrarea va cuprinde desigur şi manuscrisul II/3 al Bibliotecii Universitare din Iaşi, precum şi cel aflător în colecţia dr. Paul Mihail din Iaşi. Cu acest prilej semnalăm că Ioasaf Luca nu era numai un copist oarecare, el era nepot de soră al cronicarului Ion Neculce[2] şi era înrudit cu familia Hurmuzachi şi Cantacuzino pentru care prescrie manuscrise.

Tot aici semnalăm şi cazul lui Iane sau Ianachi Dîmboviceanu, care a fost om de încredere al lui Constantin Brîncoveanu, delegat de acesta în multe trebi ale ţării la Poartă. El a avut de suferit în urma mazilirii voievodului, fiind surghiunit împreună cu doamna Marica Brîncoveanu tocmai la Kütaya, în Asia Mică, de unde se întoarce în 1717[3].

Extinderea cercetării şi asupra altor colecţii ar putea duce — aşa cum am arătat — la uşoare modificări a unora

---

[1] Cf. I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria Romîniei*, Ed. Academiei R.P.R., 1963, 503 p.

[2] I. Tanovicianu, *Contribuţii la bibliografiile unora din cronicarii moldoveni* (la p. 246 = Arborele genealogic al familiei Neculce), în „Analele Acad. Rom., Ser. II, mem. Secţiei istorice, tom. XXVII, Bucureşti, 1905 şi Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce*, în „Bul. Com. ist. a Romîniei", IV, Bucureşti, 1926, p. 3—13; cf. şi C. A. Stoide, *Cronica lui Ion Neculce*, în „Luceafărul de ziuă", II, Braşov, 1957, p. 96—99.

[3] Radu Logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Brîncoveanu*, ediţie critică întocmită de A. Ilieş (în curs de apariţie).

din concluzii. Astfel autorul va putea spune că există şi copişti peregrini din Ţara Romînească în Transilvania. E vorba de Constantin Dimitrievici, dascăl al şcoalelor romîneşti din Blaj, care copiază în 1756—1757 Hronicul vechimii a romîno-moldo-vlahilor al lui Dimitrie Cantemir. Constantin Dimitrievici venise din Ţara Romînească — cum singur spune — din satul Arceşti, judeţul Romanaţi şi se stabilise la Blaj. Manuscrisul se găseşte azi la Filiala Academiei din Cluj, fond Blaj nr. 49[4].

În aceeaşi ordine de idei a extinderii cercetării, adăugăm că tot în fondul provenind de la Blaj se găseşte şi manuscrisul 216 datînd din anul 1735, al cărui copist este Dumitru logofătul sin Anastasie Sufragiul[5], desigur frate cu Constantin logofătul al jupînului Anastase Sufragiul de la Biserica Golescului, semnalat în introducere ca fiind unul din copiştii de profesie. Astfel pe de o parte se confirmă părerea autorului că e vorba de un copist de profesie, iar pe de alta, pe baza acestui nou nume, se va putea vorbi de o familie de copişti de profesie.

În ce priveşte pe diecii transilvăneni care au transcris literatură istorică, atragem atenţia că se cunoaşte totuşi un nume, el se păstrează în codicele nr. 5022 din Biblioteca Academiei. E vorba de Florea Donie (f. 124), care copiază după identificarea făcută de noi, pe la 1725, Letopiseţul Cantacuzinesc şi un fragment din cronica lui Radu Greceanu[6]. În aceeaşi bibliotecă se mai găseşte un manuscris de cronici privind Ţara Romînească, la nr. 284, care deşi nu poartă nici o semnătură a copistului, e aproape sigur că a fost scris în Transilvania, mai ales că face parte din aceeaşi familie, fiind identic în privinţa conţinutului cu manuscrisul 5022 arătat mai sus[7]. Un alt codice copiat la Braşov cuprinzînd cronici moldoveneşti, se află la Filiala Academiei din Cluj sub nr. 81, fond Blaj.

Ideea de a clasa copiştii şi după patronii pentru care au lucrat, va putea fi şi ea luată în considerare. Aşa de exemplu, pentru Nicolae Mavracordat voievod au transcris diverse opere istorice atît Axinte Uricariul în Moldova, cît şi Stanciu erei şi Radu Lupescu în Ţara Romînească.

Propunem unele îndreptări mărunte pe care socotim că G. Strempel va fi bucuros să le utilizeze la o reluare a lucrării. Astfel la manuscrisul nr. 4104 propunem un singur copist: Agapie sau Agapachi (cum apare în unele din însemnări în acelaşi codice) sin Hagi Frangul[8]. Lectura numelui în codice este într-adevăr dificilă, mai ales că au fost utilizate ligaturile şi caturile.

Pentru manuscrisul nr. 503 sugerăm lectura: Dumitru cîntăreţ Bucureşteanu.

Pe baza comparării scrisului credem că manuscrisul nr. 3488, aflător în Biblioteca Academiei R.P.R., se cuvine să se încadreze între codicele copiate de Radu Lupescu.

În încheiere arătăm că în vechile cataloage de manuscrise ale Academiei[9], apărute acum cîteva decenii, s-au strecurat unele greşeli. Autorul — din modestie — nu semnalează îndreptările aduse acestor vechi lecturi în privinţa cîtorva nume de copişti. Iată parte din aceste îndreptări: manuscrisul nr. 252 conţine o compilaţie de cronici moldoveneşti şi este copiat de Ioasaf Luca (cum citeşte just autorul) şi nu de Grigore logofătul, care face doar o însemnare la f. 190[10]; manuscrisul nr. 145 cu Istoria lui Erotocrit, e datorat lui Alexandru Anghelciuc, iar vechiul catalog citeşte numai Alexandru; manuscrisul nr. 180 nu este copiat de Antim Ivireanul, cum s-a susţinut pînă acum[11]. Ne-am mărginit numai la cîteva exemple, îndreptările făcute de G. Strempel sînt însă mult mai numeroase.

Autorul a dovedit în munca sa multă răbdare, pricepere şi perspicacitate, căci

---

[4] I. Crăciun, A. Ilieş, *o. c.*

[5] *Ibid.*, şi E. Vîrtosu, *O povestire inedită în versuri despre sfîrşitul postelnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1940, 23 p.

[6] Radu Greceanu, *o. c.*

[7] Radu Greceanu, *o. c.*

[8] Frangul e forma grecizată a numelui Frîncul (= latinul sau occidentalul); cf. şi patronimicele Frangopol şi Frangulea.

[9] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor romîneşti...*, tom. I, Bucureşti, 1907.

[10] *Ibid.*

[11] *Ibid.*

pe lîngă copiştii care îşi înseamnă numele în codice, d-sa a mai făcut şi o serie de identificări de dieci numai pe baza comparării scrisului. Lucrarea va aduce preţioase servicii atît la cercetarea manuscriselor pentru probleme de paleografie sau de datare, cît şi pentru probleme de istorie literară şi — aşa cum am arătat şi mai înainte — aşteptăm să fie continuată şi extinsă.

Aurora Ilieş

Îndreptarea legii 1652, Edit. Academiei R.P.R. Bucureşti, 1962, 1013 p.

Reeditarea „Pravilei celei mari", cum mai este numită „Îndreptarea legii", tipărită la Tîrgovişte în vremea domniei lui Matei Basarab, continuă o acţiune rodnică începută cu cîţiva ani în urmă (1955) de tipărire a monumentelor vechiului drept romînesc. Ediţia îmbogăţeşte cu al şaptelea număr colecţia în care apare, „Adunarea izvoarelor vechiului drept romînesc scris".

Oportunitatea acestor ediţii noi ale vechilor legiuiri scrise rezultă din necesitatea de a pune la îndemîna celor interesaţi, istorici, jurişti, filologi şi a altora, texte editate ştiinţific, într-un moment în care cercetările istorice şi de altă natură pornesc de la o documentare din ce în ce mai largă şi din ce în ce mai exactă. Or, se ştie că vechile ediţii ale acestor pravile, deşi numeroase, sînt astăzi greu de găsit iar atunci cînd se găsesc, sînt inutilizabile, fie pentru că unele-s incomplete, fie pentru că sînt cu erori.

De aceea interesul cu care au fost primite ediţiile Academiei R.P.R. este pe deplin justificat[1].

Ediţia de faţă a „Îndreptării legii" este rezultatul muncii unui colectiv alcătuit din 12 colaboratori, condus de regretatul academician Andrei Rădulescu.

Este pentru prima dată cînd această pravilă apare prin eforturile comune ale mai multor editori.

Faţă de ediţiile mai vechi, trunchiate, această ediţie este completă. Este completă, cuprinzînd pe lîngă prima parte a pravilei „Îndreptarea legii cu Dumnezeu care are toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti" şi partea a doua, „Pravila sfinţilor apostoli, a ceale 7 săboare şi toate cele nameastnice. Lîngă aceastea, şi ale sfinţilor dascăli ai lumii: Vasile Velichi, Timothei, Nichita, Nicolae; (...) sau „Nomocanonul cu Dumnezeu" cum e întitulată în legiuire, parte care lipseşte din ediţia Blaremberg din 1871. Este mai completă şi decît ediţia din 1884 a lui Ioan M. Bujoreanu, cuprinzînd şi rugăciunea finală a lui Daniil Panoneanul, traducătorul „de pre elineaşte pre limbă romînească" al pravilei, care o omisese.

Este unitară faţă de ediţia destrămată a lui S. G. Longinescu care, în „Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor" (1912), considerînd „Îndreptarea legii" ca pe o „variantă munteană" a „Cărţii romîneşti de învăţătură" 1646, a reprodus în ediţia sa numai părţile corespunzătoare pravilei lui Vasile Lupu.

Vechile erori de transcriere a textului chirilic au fost îndreptate.

Faţă de celelalte şase publicaţii anterioare ale aceleiaşi colecţii, „Îndreptarea legii" este singura care nu mai poartă menţiunea de „Ediţie critică". Fără a fi o „ediţie critică", ea este o ediţie ştiinţifică.

Textul pravilei este precedat de o „Introducere" (p. 5—26) în care se prezintă „situaţia economică, socială şi politică a Ţării Romîneşti în prima jumătate a secolului al XVII-lea", deci cadrul în care este scrisă şi se aplică pentru început pravila; se prezintă în subcapitole mai scurte înfăţişarea, cuprinsul, izvoarele, autorii, ediţiile, aplicarea pravilei etc. Recunoaştem în linii mari planul introducerii de la „Carte romînească de învăţătură 1646", Editura Academiei R.P.R., 1961, a cărei retipărire precede apariţia ediţiei noastre.

[1] Gh. Cronţ semnalează recenziile apărute pentru unele din cele cinci numere ale colecţiei; vezi *Editarea izvoarelor vechiului drept romînesc*, în „Studii", an. XIII (1960), nr. 5, p. 203. Pentru „Carte romînească de învăţătură" vezi recenzia lui Dan Simonescu, în „Studii", XV (1962), nr. 1, p. 208—212.

Introducerea este de o utilitate reală pentru cel care se interesează de problemele vechiului drept românesc. Ea aduce informaţii bogate despre pravilă şi uneori o pune în lumina unor puncte de vederi noi. Cadrul istoric prezentat nu se face de dragul istorizării, ci serveşte la înţelegerea momentului istoric în care e tipărită cartea, lămurind prin aceasta şi unele părţi ale conţinutului ei. Într-o perioadă în care documentele vorbesc despre numeroasele forme de luptă a ţărănimii împotriva asupririi feudale, deci şi despre fuga de pe moşiile boierilor sau ale mănăstirilor, „Îndreptarea legii" consfinţeşte şi ea împilarea feudală.

Conţinutul de clasă al dispoziţiilor pravilei este convingător reliefat prin exemple numeroase şi bine alese: „boieria" este o cauză care apără sau micşorează pedeapsa, pe cînd calitatea de om de rînd atrage agravarea pedepsei; legarea producătorului direct de domeniul feudal, terminologia juridică diferită a pravilei corespunzătoare diferitelor categorii sociale, inegalitatea socială a femeii şi a bărbatului etc.

Credem că „Introducerea" ar fi putut cuprinde pe lîngă reconstituirea perioadei istorice corespunzătoare primei jumătăţi a veacului al XVII-lea, cu aspectele ei economic, social şi politic, şi o îndreptăţită reconstituire a aspectului cultural al acestei perioade. Aceasta ar fi permis stabilirea unor corespondenţe între „Îndreptarea legii" şi alte tipărituri înrudite.

Apărută cu 12 ani după „Pravila cea mică" de la Govora, „Îndreptarea legii" aduce în conţinutul ei elemente noi faţă de prima. Ea cuprinde pe lîngă dispoziţii de drept canonic, foarte numeroase, şi dispoziţii de drept laic. Noutatea ar fi putut incita o discuţie, cu atît mai mult cu cît în „Introducere" se reliefează foarte convingător rolul mitropolitului Ştefan la întocmirea pravilei. Dacă prima, Pravila de la Govora, cu un conţinut numai de drept bisericesc a fost tipărită din iniţiativa şi cu cheltuiala domnului, reprezentant al puterii laice, „Îndreptarea legii", cu un conţinut mai complex, e tipărită prin grija mitropolitului — reprezentant al puterii bisericii.

Cu un conţinut „indispensabil activităţii bisericii ortodoxe" pravila s-a aplicat în Ţara Românească în veacul al XVII-lea şi în tot veacul al XVII-lea. Constatările despre aplicarea pravilei ar putea fi îmbogăţite cu adaosul că, pe lîngă teritoriul Ţării Româneşti, Pravila din 1652 a fost bine cunoscută şi s-a aplicat la judecăţile scaunelor protopopiale româneşti din Transilvania. Pentru aceasta mărturiseşte prezenţa ei repetată în numeroase locuri, mai ales acolo unde, cum e şi firesc, românii se mai bucurau de oarecare autonomie: în domeniul Beiuşului la Seghişte[2] şi Budureasa (1784)[3], în Munţii Apuseni la Scroafa (1738)[4] şi Vidra (1741)[5], la Săliştе (1765)[6] şi în alte localităţi cum sînt Stremţ (1760)[7], Poşaga[7], Deag[7] etc.

În decretele soborului mare din 26 februarie 1725 se stabileşte, pe lîngă altele, hotărîrea cu privire la preoţii hirotoniţi peste hotarele ţării, aceasta pe baza unui canon al pravilei identificate de editor cu *„Îndreptarea ledgi"*[8].

De asemenea, sinodul general din 25 mai 1739 care îşi desfăşoară lucrările în prezenţa lui Nicolaus Iánossi, teologul episcopului Klein, adresează acestui supraveghetor o cerere care prevede la punctul 6 din cele 13, ca pravila să rămînă în vigoare, să fie recunoscută şi să se aplice, cu excepţia acelor canoane care ar fi contrare spiritului unirii: *Ius canonicum valachico idiomate Pravila nuncupatum, exceptis iis que s. Unioni contrariari reperirentur, maneat in vigore suo et juxta illud in juribus procedatur*[9].

În 1761 şi 1762 Petru Pavel Aaron, episcopul de Făgăraş, citează pravila în

[2] Nicolae Iorga, *Studii şi documente*, Bucureşti, 1906, vol. XIII, p. 176.
[3] Cf. Gh. Ciuhandu, *Ce ni spune o pravilă de la Arad*, în „Hotarul", an. III (1936), nr. 1, p. 25—27.
[4] Dr. Sebastian Stanca, *Cărţi călătoare*, în „Revista teologică", XXV (1935), nr. 1—2, p. 19—23.
[5] Gh. Ciuhandu, *o. c.*, p. 23.
[6] N. Iorga, *o. c.*, p. 165.
[7] Dr. Sebastian Stanca, *o. c.*, p. 19—23.
[8] Nilles, M., *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris corone s. Stephani*, Oeniponte, 1885, vol. I, p. 467.
[9] Nilles, *o. c.*, vol. II, p. 546.

cele două scrisori ale sale *„Epistola consolatoria ex divinitus inspiratis scripturis opera Illustrissimi ac Reverendissimi Domini P. P. Aaron de Bisztra. Episcopi Fagarasiensis, ad tempus tribulationum pro sui gregis utilitate collecta et adaptata, cumque eiusdem benedictione Valachico nuper vulgata, nunc rursus latino idiomate typis edita, Balásfalvae, anno MDCCLXI, per Ioannicium Endrédi, diaconum"* și *„Excordium et definitio sancte oecumenicae synodi florentine, ex antiqua greco-latina editione desumpta et ab illustrissimo ac Reverendissimo D. P. P. Aaron de Bisztra, Episcopo Fagarasiensi, ad sui gregis utilitatem, maius nempe Unionis argumentum adaptata, cumque eiusdem benedictione prius valachico, nunc rursus latino idiomate typis edita, Balásfalvae, apud Sanctissimam Trinitatem. Anno 1762"*, alcătuite pentru propaganda în slujba unirii cu biserica Romei.

Cunoscută deci de forurile bisericești înalte, pravila este utilizată ca materie de „examen candidatorum pro archidiaconatu". La un astfel de examen în 1756 P. Athanasius, viitorul episcop Atanasie Rednic, „inter[r]ogavit ex pravila"[10].

Mai tîrziu, în 1784, Ghedeon Nichitici, episcopul ortodox al Ardealului, referindu-se într-o circulară la normele de purtare a preoților, amintește ca îndreptar juridic alături de alte „înnalte rînduieli" și „sfînta pravilă", după care „să se facă judecata, îndreptare și îndestulare în fața consistoriului episcopesc"[11]. Credem că „sfînta pravilă" nu e alta de cît „Îndreptarea legii", ea fiind cea mai răspîndită pravilă de peste munți în Transilvania, cunoscută bine și în cercurile clericilor uniți.

Că o asemenea carte era necesară intereselor bisericești ale românilor din Transilvania, o dovedește și tipărirea Pravilei din 1640 într-un tiraj destinat special Transilvaniei, cu prefața lui Ghenadie, mitropolitul Ardealului. Aplicarea pravilelor în Transilvania este rezultatul menținerii ca instituție proprie a dreptului românesc alături de celelalte instituții bănțînașe ale românilor peste care se suprapuseseră de-a lungul veacurilor instituțiile statului maghiar.

Se știe că în trecut nu exista obiceiul ca o lege nouă să o abroge pe cea veche. Acest fapt a permis coexistența unor îndreptări juridice diferite în cele trei țări românești, indiferent de locul emiterii lor. *Îndreptarea legii* s-a aplicat pe lîngă Țara Românească și în Transilvania și în Moldova[12].

Din „Lămuriri privitoare la transcrierea textului" (p. 27—30) aflăm că autorii ediției au conceput transcrierea textului chirilic al „Îndreptării legii din 1652" cu alfabet latin prin metoda transcrierii fonetice interpretative.

În scara sau „Capetele cărții aceștiia de pravilă" (p. 47—72) materialul pravilei este rezumat în titluri într-un chip original. Observația aceasta a dus pe autorii ediției la concluzia justă că, departe de a fi un amalgam „lipsit de metodă și sens", „amestec greoi și fără nici o socoteală", cum au caracterizat-o istorici mai vechi (A. D. Xenopol, N. Iorga), prin „așezarea canoanelor bisericești în cuprinsul textelor penale din „Carte românească de învățătură", „făcută cu voință", traducătorul a urmărit o anumită metodă cînd a căutat să apropie glavele pravilei din Moldova de acele texte canonice pe care le-a socotit conexe prin conținutul lor" (Introducere, p. 20).

Cea mai întinsă parte a ediției (p. 73—631) reproduce textul propriu-zis al pravilei. El conține norme de drept canonic, norme de organizare bisericească, îndrumări de ordin cultural (cunoștințe de tot felul), norme de drept laic, penale și civile (partea I), canoanele și învățăturile diferiților sfinți, cele adoptate la diferite soboare, îndrumări pentru slujba liturghiei (partea a II-a): la sfîrșit, rugăciunea de mulțumire a traducătorului. După cum se vede, un conținut bogat și variat: vătămare nedreaptă (abuz de putere), pîră (acțiune în justiție), preacurvie (adulter), suduirea solilor, ajutorarea vinovatului (complicitate), lauda de a face rău (amenințare), amestecare de sînge (incest), prepus (bănuială), calpuzănie (falsificarea banilor), cheltuirea banilor

[10] Document, an. 1756, nr. 174, Arhiva Bibliotecii Filialei Cluj a Acad. R.P.R.

[11] Ioan M. Meda, *Din circulările (sic) episcopatului neunit al Ardealului, la sfîrșitul sec. XVIII*, în „Țara Bîrsei", an. X (1938), nr. 4—6, p. 394.

[12] Șt. Gr., Berechet, *Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la români*, în „Omagiu lui Ioan Lupaș", București, 1943, p. 64.

străini (delapidare), furtişag, hainie (trădare), ucidere etc. Iată cîteva din „vinile preoţeşti şi mireneşti". Pedepsele sînt numeroase, oglindind ferocitatea aparatului de represiune feudal: gloaba, luarea avuţiei, purtarea pe uliţe, ocna, temniţa, izgonirea din cetate, bătaia, însemnarea la nas, smulgerea limbii, tăierea mîinii, a limbii, a nasului, arderea de viu, aruncarea în apă, legarea de cozile cailor, lepădarea la fiare, turnarea de plumb topit (în gură), spînzurarea, tăierea capului etc.

În „Anexe" (p. 635—1002) editorii au reprodus „Nomocanonul lui Manuil Malaxos (p. 635—932). „Nomocanonul" este unul din izvoarele directe ale „Îndreptării legii" care l-a folosit după un manuscris intern, identificat de C. A. Spulber, contribuţie acceptată de editori. De altfel ediţia de faţă beneficiază de o informare bibliografică întinsă (vezi anexa „Indicaţii bibliografice" (p. 933—937). Au fost puse la contribuţie lucrările clasicilor marxismului, sinteze de istorie, studii de istorie economică, de istoria dreptului, de istorie bisericească, de istoria literaturii. Din bibliografie se omit studii care tratează problemele limbii în care a fost tradusă pravila. Alături de alte sinteze de istoria literaturii, istoria dreptului etc., trebuia citată lucrarea lui Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961; trebuia semnalată importanţa pravilei pentru formarea limbii romîne literare.

Pentru a uşura consultarea pravilei s-au dat un „Indice de materii" şi un „Indice de cuvinte" foarte necesare. Pentru prezentarea aspectului grafic al ediţiei din 1652 s-au reprodus în „Anexe" (p. 970—987) 19 pagini din această ediţie. La sfîrşitul volumului se dau rezumate în limbile rusă şi franceză (p. 989—1002).

Din cele notate rezultă că ediţia recenzată este o ediţie ştiinţifică a „Îndreptării legii", prima de acest fel, cu un text transcris îngrijit, cu o introducere utilă dar susceptibilă de unele îmbunătăţiri, cu anexele necesare bine întocmite. Ea va putea fi folosită cu încredere de către cercetătorii istoriei, ai dreptului vechi romînesc şi ai limbii romîne.

Aurel Răduţiu

Forschungen zur Volks- und Landeskunde

Revista *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* al cărei prim număr a apărut în 1959, este publicată de Secţia de ştiinţe sociale din Sibiu a Academiei R.P.R. Pînă acum au apărut cinci volume care cuprind: studii, comunicări, rapoarte, recenzii date bibliografice şi cronici.

În primul număr, revista îşi propune drept scop să răspundă la problemele care s-au ivit pe baza convieţuirii mai multor naţionalităţi pe pămîntul Transilvaniei şi Banatului. Este vorba de stratificarea societăţii, lupta de clasă, situaţia iobagilor germani, contradicţii în rîndul păturilor sociale orăşeneşti, sau, într-un trecut mai apropiat, de lupta muncitorimii din oraşele transilvănene şi bănăţene, care prin însuşirea ideologiei marxiste a păşit pe o treaptă mai înaltă a luptelor sale revoluţionare. Revista îşi propune în continuare să dea o atenţie curentelor spirituale: umanismului, iluminismului şi liberalismului, trebuind revizuită influenţa atribuită lor de către „curentele supranaţionale", arătîndu-se în schimb valoarea activităţii progresiste în mişcarea istorică şi reprezentanţii acesteia.

Volumul cuprinde un număr de cinci studii.

Carl Göllner în „Dezvoltarea gîndirii progresiste a saşilor din Transilvania în sec. al XIX-lea" încearcă o reconsiderare a operelor gînditorilor saşi din secolul al XIX-lea, în spiritul materialismului istoric. Analizează ideile social-politice ale gînditorilor saşi progresişti: Friedrich Krasser şi Stefan Ludwig Roth, precum şi ale naturalistului Julius Römer, tratînd şi preocupările biologice şi filozofice ale lui Carol Friedrich Jickeli. Gustav Gündisch în „Răscoala sibiană din anul 1556" arată că antagonismul între patricieni şi meşteşugarii de rînd ai oraşului, care persista de mult, s-a înteţit în luna martie a anului 1556 dînd naştere unei adevărate răscoale la 1 aprilie 1556. După omorîrea judelui regal de către masele înfuriate, acestea au impus o conducere proprie care s-a menţinut pînă la mijlocul lui aprilie, cînd este îndepărtată şi

se recurge la represalii sîngeroase față de cei răsculați. Din analiza evenimentelor reiese că răsculații s-au recrutat din două pături diferite: meșteșugarii mai înstăriți și elementele plebeie, dar consiliul orașului, profitînd de divergențele dintre ei, a reușit să-și reinstaureze puterea în oraș.

În lucrarea sa „Strămutarea forțată în Transilvania a unor supuși austrieci în secolul al 18-lea", Bernhard Capesius își pune drept scop să revizuiască, să sintetizeze și să completeze în spiritul materialismului istoric datele despre istoria populației germane de origine austriacă din comunele Turnișor, Cristian și Apoldul de Sus de pe lîngă Sibiu. Populația aceasta a fost colonizată cu sila, de către guvernul austriac, deoarece erau protestanți și în rîndurile lor s-a iscat în 1730 o mișcare revoluționară cu caracter social-economic. Strămutarea lor a fost un mijloc de întimidare pentru alți țărani din Austria. Astfel de colonizări s-au repetat în 1738 și între 1752—1776.

Mai remarcăm studiul lui Nicolae Drăgan „Dinamica cîștigului capitalist în fabrica Westen din Mediaș (1923—1944)" și cel al lui Cornel Irimie și Iulius Bieltz despre „Izvoare necunoscute cu privire la istoria portului popular din Transilvania în sec. XVII—XIX". Cel din urmă prezintă o serie de codexuri și manuscrise, în cea mai mare parte necunoscute, de un interes deosebit, deoarece conțin reproduceri și descrieri ale portului diferitelor naționalități din Transilvania din secolele amintite. Prin prezentarea acestor materiale se aduce o contribuție la istoricul portului popular, la cunoașterea formelor de viață, precum și a influențelor exercitate reciproc între diferitele naționalități din Transilvania.

La note și comunicări reținem: Nicolae Lupu, „O decizie interesantă din sec. al XIX-lea cu privire la săpături arheologice"; „Răzvrătirea de la Ocna Sibiului în anul 1870" a lui Gheorghe Duzinchevici; Egon Dörner: „Două documente cu privire la pătrunderea ideilor socialiste în comuna Sîntana pe la sfîrșitul sec. al XIX-lea"; Carl Göllner: „Poziția ziarelor germane social-democratice din Sibiu „Die Wahrheit" și „Der Kampf" cu privire la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie".

Prima dintre note semnalează un document din Arhivele Statului Sibiu, o ordonanță a magistratului orașului din anul 1854, prin care se atrage din nou atenția tuturor cetățenilor că sînt obligați a preda statului orice obiect de interes arheologic, primind ca recompensă 10% sau chiar mai mult din valoarea sa.

Comunicarea lui Gh. Duzinchevici îmbogățește cunoștințele noastre cu privire la capitolul frămîntărilor țărănești din Transilvania, în perioada de după patentele imperiale din 1853—1854. Pe baza unor documente inedite din arhivele Sibiului, autorul descrie faptele petrecute, stabilind totodată că răscoala din Ocna Sibiului se încadrează în șirul de mișcări țărănești îndreptate împotriva comasărilor.

Egon Dörner pune în evidență răspîndirea unei broșuri socialiste în comuna Sîntana, în anul 1895, făcînd și o legătură între acest fapt și izbucnirea puternicei răscoale locale din 17 ianuarie 1899. Autorul pare însă a identifica, în zugrăvirea antecedentelor acestor fapte, poziția partidului social-democrat și aceea a așa-zisului „socialism agrar". Or, socialismul agrar nu este același lucru cu social-democrația, ci e o mișcare democratică paralelă.

Volumul mai cuprinde un referat: Helmut Protze (Leipzig), Dicționarul graiurilor săsești din Transilvania, o bibliografie, recenzii și se încheie cu o cronică a activității cercetătorilor din cadrul Secției din Sibiu a Academiei R.P.R., cu începere din 1956, anul înființării ei.

În fruntea studiilor din numărul 2 al revistei se află cel întitulat „Contribuțiile săsești la cercetările de istorie și lingvistică romînă" al lui Arnold Pancratz. Autorul amintește Catehismul romînesc din 1544, tipărit la Sibiu, scrierile lui Laurențiu Toppeltin din Mediaș, ale lui Johann Tröster din Sibiu și Johann Filstich din Brașov, opera lui J. Sulzer. Arată apoi interesul acordat de către intelectualitatea săsească problemelor privind istoria și limba romînilor în secolul XIX și în condițiile noi ale regimului nostru de democrație populară.

Studiul „Contribuții la cercetarea graiurilor germane din Banat" al lui Josef Roos se ocupă cu influența dialectului bavarez asupra dialectelor șvăbești și arată pe baza exemplelor că această influență a fost exagerată.

Gheorghe Duzinchevici („Cu privire la istoria Arhivelor Statului din Sibiu") face un istoric al arhivelor respective începînd cu data de 25 septembrie 1546,

data de la care s-a păstrat primul repertoriu al documentelor inedite; autorul insistă asupra personalului arhivelor, condițiile materiale grele ale acestuia, condițiile generale de lucru. Se amintesc două regulamente din 1817 și 1841 care privesc în special munca arhiviștilor. Ca încheiere se arată foarte pe scurt stadiul actual de dezvoltare a Arhivelor Statului în ceea ce privește îmbogățirea colecțiilor de documente.

Un alt studiu este acela al lui Géza Kovács despre „Situația economică și socială a satelor cu populație germană din comitatul Arad după 1771". Lucrarea tratează situația grea a iobagilor din cîteva comune din fostul județ Arad colonizate în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Cu ajutorul datelor statistice autorul ilustrează condițiile de muncă ale țăranilor romîni, unguri și germani, relevînd diferitele forme de prestații.

Carl Göllner se ocupă de istoricul gospodăriei agricole colective din Turnișor, care datează din 1949. Deși este vorba de o gospodărie cu pămînt puțin, fiind primiți și mulți țărani fără pămînt, sub îndrumarea continuă a organelor locale de partid ea a reușit să asigure creșterea continuă a fondului de rezervă și a nivelului de trai al țăranilor colectiviști.

La note și comunicări amintim: „Probleme și conflicte sociale în folclorul săsesc" de Alexandru Römer; Cornel Irimie: „Noi cercetări despre pictura pe sticlă în Transilvania"; Luise Treiber-Netoliczka: „Porturile brașovene de pe la 1700, mărturii ale antagonismelor de clasă existente" (cu ilustrații anexe); Carl Göllner: „Despre misiunea diplomatică a brașoveanului sas Marcus Schunkabunck în serviciul lui Mihai Viteazul (1597)"; Egon Dörner: „Conflictele sociale din Sîntana în timpul absolutismului austriac".

Comunicarea lui Carl Göllner, în temeiul unei îngrijite informații, punînd în valoare documente edite, dar relativ puțin folosite, se ocupă de aspectul legăturilor diplomatice dintre Mihai Viteazul, principele Transilvaniei Sigismund Báthory și împăratul Rudolf II, în cursul anilor 1597—1598, în mijlocirea cărora a jucat un rol important personajul amintit, transilvănean din Brașov.

Următoarea comunicare, bazată pe material inedit din arhivele Aradului, semnalează un episod din seria mișcărilor țărănești pricinuite de abuzurile și silniciile unor reprezentanți ai organelor de stat.

Volumul cuprinde apoi două referate (Nicolae Lupu: „Din activitatea Muzeului Brukenthal din Sibiu"; Nicolae Dunăre: „Cercetarea culturii populare din Țara Bîrsei"), discuții (Cornel Irimie: „Cu privire la situația cercetărilor de etnografie din țara noastră") și recenzii.

Numărul 3 al revistei, apărut în 1960, cuprinde în introducere un articol despre problemele științelor sociale la al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Romîn. Urmează apoi studiul comparativ semnat de Helga Stein: „Epica populară romînă și săsească" cu referiri la două tipuri de balade aflate și în folclorul romînesc și în cel săsesc, sau chiar al altor naționalități, căutînd să dovedească înrudirea apropiată între ele.

Într-un studiu de dialectologie, Gisela Richter se ocupă de influența limbii romîne asupra graiurilor săsești. Se ajunge, pe baza materialului studiat, la concluzia că acest fel de împrumuturi dovedesc mai mult decît preluarea unor cuvinte răzlețe, existența unor legături strînse între poporul romîn și sașii din Transilvania.

Studiul despre „Conflicte sociale la Sibiu pe la mijlocul secolului al XVII-lea" al lui Gustav Gündisch se ocupă de frămîntările sociale din orașul Sibiu din anul 1645—46, cu care ocazie în 1645 sărăcimea orașului în alianță cu meseriașii breslași ajung vremelnic la conducerea orașului.

Carl Göllner în studiul „Legăturile filozofului Michael Hissmann cu patria sa, Transilvania" dezminte părerea că acest filozof, ajuns profesor universitar la Göttingen, s-ar fi înstrăinat de patria sa. Se dovedește în acest studiu că Hissmann a încercat în repetate rînduri să se întoarcă în Transilvania, dar a fost împiedicat de către cercurile clericale săsești care au interzis pînă și pătrunderea scrierilor sale în Transilvania.

Urmează un studiu al lui Heinz Stănescu: „Afirmarea literaturii socialiste germane din R.P.R. după eliberare". Autorul studiază tendințele progresiste și reacționare în prima fază a dezvoltării literaturii minorității naționale germane din țara noastră, după 23 August.

„Comunicările numismatice" semnate de Nicolae Lupu-Alexe Mureșan, dau o descriere a unor monede încă necerce-

tate din colecţia numismatică a liceului din Sighişoara. E vorba de 15 tetradrahme, în general imitaţii locale după monede greceşti (macedonene), cu începere din sec. IV a.e.n. Mai semnalăm „Mişcarea muncitorească la fabrica „Westen", din Mediaş (1923—1944)" de Nicolae Drăgan; Carl Göllner: „Critica unor consideraţii subiective cu privire la istoria filozofiei"; Ion Drăgoescu: „Învăţăminte din cercetările etnografice sovietice"; Herbert Hoffmann: „Arta populară cu conţinut nou"; Johann Wolf: „Cercetarea dialectelor germane din Banat în lumina lucrării «Der fränkische Dialekt» de Friedrich Engels"; Arnold Pancratz: „Contribuţii gramaticale şi lexicale la învăţarea limbii romîne".

Partea „Materiale" cuprinde „Corespondenţa dintre Felix Lajard şi Rozalia Csáki cu privire la unele descoperiri arheologice din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX" de Nicolae Lupu.

Volumul se încheie cu o privire generală asupra revistelor apărute în 1958 şi cu cîteva recenzii.

Numărul 4 al revistei, pe anul 1961, cuprinde şi el o seamă de lucrări, comunicări, rapoarte, discuţii şi adnotări.

În fruntea revistei se află un articol redacţional: Aspectele pozitive şi lipsurile ideologice în tratarea problemelor de etnografie. Urmează un articol al lui Boris Zderciuc: „Cu privire la cercetarea etnografică a noului" în care sînt analizate diferite aspecte teoretice şi metodologice ale cercetării etnografice a noului. Se arată că aplicarea învăţăturii marxist-leniniste la fenomenele de cultură a avut drept rezultat nu numai lărgirea tematicii de cercetare, ci şi un nou punct de vedere, o nouă abordare a problemelor privind conţinutul, domeniul şi izvoarele fenomenelor de cultură şi de artă populară.

Arnold Pancratz, într-un studiu întitulat: „Consideraţii critice referitoare la partea etnografică a dicţionarului graiurilor săseşti din Transilvania", critică poziţia greşită antiştiinţifică a elaboratorilor dicţionarului graiurilor săseşti, care, neglijînd scopul lingvistic, propriu unui dicţionar dialectal, l-au transformat într-o enciclopedie care se bazează mai ales pe latura mistică, negativă a etnografiei. Acestor tendinţe profund antiştiinţifice li s-a pus capăt după eliberarea de sub jugul fascist. Astăzi, sub îndrumarea Academiei Republicii Populare Române, se elaborează primul dicţionar ştiinţific al graiurilor săseşti din Transilvania, după cele mai noi metode ale lexicografiei marxiste.

Urmează trei comunicări cu teme etnografice: George Oprescu: „Despre originea ceapsei bănăţene, şi despre broderie pe muchia cutelor"; Nicolae Dunăre şi Luise Treiber-Netoliczka: „Despre relaţiile romîno-maghiaro-săseşti în domeniul etnografiei"; Marcela Focşa: „Un port de lucru din regiunea Bistriţei".

O comunicare a lui Carl Göllner se ocupă de: „Relaţiile olarilor saşi din Transilvania cu Moldova în secolele 14—16". Ea relevă un aspect particular al legăturilor economice dintre cele două părţi ale teritoriului ţării noastre, în evul mediu, legături ce au dus şi la influenţe reciproce în tehnica şi stilul decorativ al meşteşugului respectiv. Revista cuprinde în continuare patru referate: István Imreh: „Despre etnografie şi ştiinţa istorică"; Cornel Irimie şi Mircea Deac: „Despre munca în domeniul artei populare în R.P.R."; Valeriu Butură, Paul Petrescu şi Paul Stahl: „Despre muzeele în aer liber în R.P.R."; Cornel Irimie şi Alexandrina Schmidt: „Importanţa istorico-etnografică a unei aprecieri critice asupra manuscrisului Leonhard din anul 1816".

Volumul se încheie cu o serie de recenzii, adnotări bibliografice şi cronică. Între adnotări predomină problemele de arhitectură şi port popular romînesc.

Numărul 5, apărut tot în 1961, acordă o mai mare atenţie problemelor de istorie contemporană. După un amplu editorial consacrat celei de a 40 aniversări de la înfiinţarea P.C.R., întîlnim studiile: „Consideraţii asupra pauperizării muncitorilor din unele oraşe din sudul Transilvaniei în anii 1923—1944" de Nicolae Drăgan şi „Actul revoluţionar al naţionalizării a două întreprinderi din Timişoara, punct de cotitură în dezvoltarea forţelor productive" de Iuliu Gerö. În treacăt fie spus, credem că e o neglijenţă redacţională faptul că, cel puţin la primul studiu, titlul original nu consună exact cu al rezumatului în limba romînă, nici cu titlul din fruntea revistei, care figurează în cadrul cuprinsului în l. germană, şi cu atît mai puţin cu cel din sumarul în l. romînă, de la sfîrşitul volumului.

Cam în acelaşi fel sîntem înclinaţi să considerăm şi faptul că sumarul în toate

trei limbile (germană, romînă şi rusă) omite să înregistreze că articolul „Un mormînt de inhumaţie din sec. al III-lea la Proştea Mică", semnat de Nicolae Lupu, cuprinde şi o contribuţie independentă, de cercetare antropologică, semnată de O. Necrasov şi D. Botezatu (cf. p. 163 a revistei).

Mai reţinem din sumar scurta contribuţie la anul revoluţionar 1848 („Poziţia lui Franz Obert în anii revoluţionari 1848—1849", de Ludwig Binder) şi deosebit de amplele pagini consacrate recenzării revistelor şi unor lucrări de mai mare întindere, cum ar fi, de pildă, vol. I din Istoria Romîniei.

Cu acest ultim număr revista pare a se fi orientat mai hotărît asupra problemelor istoriei moderne şi contemporane. În general considerăm că ea şi-a respectat principiile de activitate enunţate la înfiinţarea sa, fiind una din publicaţiile valoroase care apar sub auspiciile Academiei R.P.R.

Hilde Mureşan

VIRGIL VĂTĂŞIANU, *Istoria artei feudale în Ţările Romîne, vol. I, Arta în perioadă de dezvoltare a feudalismului.* Edit. Academiei R.P.R., 1959.

Impresionantă atît prin monumentalitatea sa cît şi prin acurateţea aparatului ştiinţific de care uzează, lucrarea profesorului V. Vătăşianu întitulată „*Istoria artei feudale în Ţările Romîne*" constituie o operă de pionierat pentru istoriografia artei romîneşti. Importanţa sa rezidă înainte de toate în perspectiva novatoare, pe care i-o conferă tratarea globală a artei din toate provinciile romîneşti, inclusiv realizările artistice ale minorităţilor naţionale. Rolul acestora este aprofundat în Transilvania unde, întemeiat pe considerente economice şi social-politice, s-a afirmat cu o anumită pregnanţă. Abordarea paralelă a fenomenelor artistice privite prin prisma ansamblului teritorial şi a simultaneităţii evolutive îngăduie statornicirea unei viziuni unitare şi congruente, pe care istoriografia de artă nu ne-a relevat-o pînă în prezent. Adoptarea acesteí optici a pretins însă un efort de generalizare cu atît mai anevoios cu cît configuraţia social-istorică a teritoriilor aferente prezintă în epoca feudală anumite diferenţieri şi decalaje, deşi acestea nu ating unitatea generică a cadrului evolutiv, din care rezultă însăşi unitatea fenomenului de cultură.

Premisele lucrării se întemeiază pe totalitatea cercetărilor bibliografice şi de teren, inclusiv săpături, realizate pînă în anul 1956. Rezultatele anterior convenite şi oarecum consacrate constituie, fie prin adoptarea lor critică fie prin refuzul lor argumentat, punctele de plecare ale tezelor şi ipotezelor enunţate de autor. Materialul descriptiv, deosebit de bogat şi în genere complet, este trecut prin filiera unei interpretări temeinice şi cuprinzătoare, care dă nu odată dovadă de accente originale în considerarea şi înlocuirea unor păreri insuficient fondate şi uneori perpetuate doar în virtutea inerţiei ştiinţifice. Dacă valoarea incontestabilă a sugestiilor personale şi ipotezelor novatoare care domină osatura lucrării nu poate constitui un motiv de acceptare stante pede, ne obligă în schimb să ţinem cont de ele şi la nevoie să le dezbatem cu obiectivitatea riguroasă a poziţiei ştiinţifice, ce constituie singurul garant al controverselor fructuoase. Deşi prin forţa condiţiilor de elaborare, opera apare pe alocuri fisurată, faptul acesta nu prejudiciază trăinicia pilonilor pe care îşi sprijină arhitectonica. Dacă există anumite probleme de detaliu ce pot constitui motive de discuţie, în schimb coordonatele generale ale lucrării se impun cu evidenţa aserţiunii, în care logica stringentă a argumentării echivalează cu valabilitatea materialului faptic pe care se întemeiază. Se întîmplă firesţe ca tocmai valabilitatea materialului faptic să sufere uneori ştirbiri într-un sens sau altul şi să necesite reconsiderarea în lumina unor investigaţii mai recente şi mai concludente. Poate fi citat în această ordine de idei exemplul mănăstirii de la Cotmeana. Neavînd posibilitatea de a cunoaşte în termen util rezultatele săpăturilor publicate în 1959, opiniile profesorului Vătăşianu s-au bazat în mod forţat pe consideraţiuni tipologice ulterior infirmate. Între elaborarea cărţii, încheiată în 1956 şi apariţia ei în 1959

s-a scurs un interval, în care cercetările de teren au avansat substanţial şi în care noi încercări de interpretare au lărgit, după cum era firesc, perspectiva istoriografiei noastre de artă. Împrejurarea aceasta, care nu i-a îngăduit lucrării profesorului Vătăşianu să fie „la zi", pricinuieşte ivirea implicită şi a altor puncte vulnerabile şi pretexte de controversă. În genere însă judiciozitatea autorului, pe care nici o critică echitabilă n-ar putea-o trece sub tăcere, pune în gardă pe cititor, avertizîndu-l în prefaţă şi pregătindu-l să întîlnească fisuri şi lacune generate de însăşi factura şi amploarea lucrării. Tinzînd să devie exhaustivă aceasta vizează obiectivele unei interpretări prin excelenţă generalizatoare, grefată pe jaloanele esenţiale ale evoluţiei artistice, dar ilustrată într-o variată şi extrem de bogată exemplificare faptică. Adoptînd procedeul inductiv, care porneşte de la particular la general, de la simplu la complex, autorul nu precupeţeşte efortul descrierii, confruntă o multiplicitate de monumente şi obiecte de artă de acelaşi gen, alambicînd esenţa trăsăturilor comune, din care se întruchipează imaginea fenomenului artistic cu legitatea lui, niciodată apodictic formulată ci decurgînd logic din faptul concret. Tocmai acest procedeu, care merge în mod constant de la analiză la sinteză, conferă o anumită soliditate părerilor susţinute, în măsura în care însuşi argumentul intrinsec materialului faptic poate fi considerat neîndoielnic şi stabil. Căci unele lacune de detaliu şi puncte discutabile derivă tocmai din absenţa unei confruntări integrale şi actuale a monumentelor diseminate pe teren. Cercetarea lor a fost eşalonată pe parcursul a nu mai puţin de două decenii, perioadă destul de îndelungată în care unele dintre ele vor fi suferit schimbări rămase nerelevate autorului. În alte cazuri, neavînd posibilitatea să se deplaseze personal, cercetătorul a fost nevoit să recurgă la mărturiile, deseori neconcludente sau chiar eronate, publicate de alţii, printre care şi nespecialişti, deci să opereze cu aproximaţii. Efectiv nu i se poate reproşa autorului decît curajul de a-şi fi asumat singur iniţiativa deosebit de dificilă a unei lucrări, care prin vastitatea şi prin complexitatea problemelor pe care le ridică, ar fi trebuit să constituie munca unui colectiv. Elaborarea pe temeiuri certe a unei lucrări de atari proporţii, — care a fost totuşi dusă la bun sfîrşit —, nu poate fi realizată fără o prealabilă recenzare monografică a monumentelor caracteristice de primă şi chiar de secundă importanţă, care să pună într-o lumină netă particularităţile genetice şi stilistice ale fiecărui monument în parte, permiţînd precizarea exactă a accentelor nodale în evoluţia expansiunii lor. O asemenea carenţă de ordin general şi care se cere imperios eliminată nu putea şi nu poate fi remediată de un singur cercetător oricît de dotat şi laborios s-ar adeveri. Ea pretinde munca asiduă şi coordonată a unui colectiv lărgit, care să reexploreze concomitent toate zonele importante şi să cuprindă aria cercetărilor în integritatea ei. De aceea în considerarea operei profesorului Vătăşianu, prima de acest gen care înfăţişează toate probleme artei feudale romîneşti în extenso, nu se poate omite această oricum hotărîtoare împrejurare, deoarece ea scoate şi mai mult la iveală meritele elaborării. Acestea se întemeiază înainte de toate pe amploarea concepţiei şi pe coordonatele de sistem şi metodă adoptate în desfăşurarea ei.

Fidel concepţiei materialist-istorice, autorul s-a străduit să reliefeze principalele filoane artistice condiţionate de stadiul dezvoltării social-istorice ale fiecărei provincii în parte şi să semnaleze în predominanţa anumitor caractere stilistice reflexul specificului de structură economică şi social-politică. Geneza şi evoluţia unui anumit stil este expusă în funcţie de factorii obiectivi proprii unui loc şi unui timp istoriceşte determinat. În tratarea începuturilor arhitecturii gotice din Transilvania, de pildă, e accentuată importanţa vectoare a ordinului cistercian, care oglindeşte pe plan artistic rolul jucat în societatea vremii prin dublarea acţiunilor misionare cu cele politice şi prin contribuţia sa simultană la expansiunea statului feudal maghiar[1]. Gotica cisterciană nu se prezintă însă ca o inovaţie ad hoc, asemeni unui salt stilistic independent nici ca un simplu fenomen de import ci ca o perpetuare

[1] Mai puţin explicit este expus şi poate prea tangenţial rolul concepţiilor religioase şi social-politice difuzate de călugării franciscani şi dominicani în adoptarea tipului iconografic, bizantin ab origine, al unui Isus crucificat, umanizat prin suferinţă şi răpus de moarte.

a formelor romanice în interpretarea gotică, a acelor forme care fuseseră înpămîntenite şi dezvoltate de şantierele locale. Grefarea înrîuririi cisterciene pe tradiţia romanică locală apare ca un reflex al determinativului social-politic, ce rezidă în fixarea conductelor evolutive ale artei romanice din Transilvania pe temeiul legităţii social-istorice. În felul acesta se stabileşte o cronologie plauzibilă şi firească, în concordanţă cu posibilităţile materiale şi organizatorice obiective ale unei societăţi care se afla abia în stadiul feudalismului timpuriu. Pornind de la realitatea istorică, de la caracterul stringent al necesităţii obiective, care ne demonstrează că organizarea progresivă a statului feudal maghiar a avut loc în Transilvania abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi în secolul al XIII-lea, autorul infirmă posibilitatea existenţei unor monumente din prima fază romanică, într-o perioadă cînd tipul de societate, care le-ar fi putut crea, nu exista încă pe acest teritoriu. Lămurirea fazelor de construcţie a catedralei din Alba-Iulia şi a dezvoltării acestui mare şantier, care a jucat un rol de prim ordin în elaborarea şi difuzarea formelor romanice, precizarea atelierelor de pietrari care au colaborat succesiv la înălţarea celui mai important monument romanic din Transilvania, a îngăduit statornicirea unui punct de reper decisiv. Avansarea primelor faze de construcţie către mijlocul secolului al XIII-lea, spre deosebire de antidatările istoriografiei de artă mai vechi care le plasează la sfîrşitul secolului al XII-lea[2] se află în strînsă congruenţă cu realităţile social-istorice ale epocii şi derivă în mod necesar din ele. Considerarea atentă a premiselor social-politice şi subordonarea veleităţilor cultural-artistice condiţiilor materiale efective, l-au îndemnat pe autor la o anumită judiciozitate în fixarea împrejurărilor genetice ale arhitecturii romanice timpurii şi în genere ale arhitecturii de piatră din Transilvania, prilejuindu-i o preţioasă contribuţie la limpezirea acestei probleme. Nu lipsesc în această ordine de idei nici rectificările, chemate să spulbere confuzii inveterate, ca de pildă aceea privitoare la tipologia romanică a unor portaluri din estul Transilvaniei greşit atribuite secolelor XII şi XIII, care în realitate aparţin, conform dominantelor stilistice, goticului tîrziu şi renaşterii. Considerente similare îl călăuzesc pe autor în tratarea arhitecturii defensive transilvănene, care trădează şi mai explicit strînsa conexiune dintre fenomenul de artă ca atare şi realitatea social-istorică, care l-a generat. Rolul favorizator al politicii angevine în dezvoltarea cultural-artistică a centrelor urbane, de asemenea înrîurirea decisivă a evenimentelor social-politice, survenite atît pe plan intern cît şi pe cel extern în epoca posterioară domniei lui Matei Corvin, în constituirea tipului specific de biserică fortificată, ne oferă în acest sens exemple semnificative. De asemenea dezvoltarea arhitecturii de piatră din Ţara Romînească, mai tîrzie decît a celei din Transilvania, elaborarea unor forme de artă feudală constituite şi în oarecare măsură maturate, este pusă în funcţie de afirmarea şi consolidarea sistemului feudal, care are loc pe acest teritoriu abia în secolul al XIV-lea. Superioritatea autorului constă în însuşirea de a se debarasa de prejudecata evidenţei osificate şi de a îndrăzni să reexploreze faptele consacrate prin viziunea unei prisme novatoare; de a risca refuzul unor opinii inveterate, oricît de fondate în aparenţă, în toate prilejurile în care înfăţişarea fenomenului artistic nu se integrează în legitatea configuraţiei social-istorice. Acest considerent hotărîtor îl determină să evite situarea pe poziţii absolute şi să încerce o argumentaţie mai elastică şi mai bogată în virtualităţi, pe care o formulează cu supleţea dialectică a unei logici vii şi deci creatoare. Fireşte profunzimea interpretării prezintă variaţii de nivel. Inegalităţile de interpretare izvorăsc însă din stadiul la care se găseau cercetările istorice într-o perioadă în care tratatul de „Istoria Romîniei" nu văzuse încă tiparul, obligîndu-l pe autor la o dublă generalizare. El s-a găsit în situaţia de a

[2] Argumentarea profesorului Vătăşianu a fost totuşi parţial acceptată de Géza Entz în monografia sa asupra catedralei din Alba-Iulia („A Gyulafehérvári székesegyház", Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958). Cercetătorul maghiar este de acord cu datarea reliefului reprezentînd „Majestas Domini" de la portalul de sud, la mijlocul secolului al XIII-lea, menţine însă activ tezele mai vechi referitoare la corelaţia cu monumentele romanice normande şi burgunde, bazîndu-se doar pe analogia semnelor lapidare.

elabora preliminar cadrul istoric, ceea ce de fapt nu trebuia să intre în sarcina sa, îndeplinind concomitent misiunea istoricului şi a istoriografului de artă. De altfel nenumărate dificultăţi de interpretare se ivesc în genere pentru istoricul de artă din pricina insuficientei elucidări a istoriei unor teritorii, considerate ca marginale şi din persistenţa unor aspecte care nu au fost încă suficient aprofundate şi cristalizate. Atîta vreme cît profilul social-istoric nu este precis conturat, cît el nu se detaşează într-o imagine netă pentru toate epocile şi provinciile ţării, istoricul de artă va fi nevoit să-şi clădească aserţiunile de ordin general interpretativ pe un teren mişcător sau să ocolească din prudenţă punctele vulnerabile. În ambele cazuri interpretarea sa va suferi ca substanţialitate.

Un aport necontestat al operei profesorului Vătăşianu îl constituie afirmarea elementului autohton şi a contribuţiei sale artistice, de asemenea cercetarea relaţiilor artei culte cu arta populară. Acestea sînt reliefate în fazele de expansiune ale artei culte, în deosebi în momentele în care balanţa raporturilor sociale era de natură a îngădui afirmarea meşteşugarilor laici de origine populară. Înrîurirea arhitecturii de lemn băştinaşe asupra arhitecturii de piatră, acţiunea sa interferentă asupra dezvoltării unor forme arhitectonice ulterioare, uneori prin perpetuarea în arhitectura de piatră cu rol strict decorativ a unor elemente care avuseseră un rol structiv în arhitectura de lemn, este subliniată atît pentru Transilvania cît şi pentru Moldova. Adaptarea cupolei cu tambur, sprijinită alternativ pe arcuri treptate în consolă şi pandantivi, la bisericile de tip triconc din epoca lui Ştefan cel Mare este explicată ca o derivaţie din sistemul bîrnelor cu capetele încrucişate (grinzi diagonale peste colţ) gradate prin etajare alternativă cu scopul de a micşora lumina bolţii, caracteristic pentru învelişurile interioare ale bisericilor de lemn. Prezenţa arcurilor diagonale, care şi-au pierdut raţiunea structivă în arhitectura de piatră, — unde racordarea patratului cu circonferinţa de bază a cupolei se face de fapt prin elementul de tradiţie bizantină al pandantivului, — convertind-o într-una decorativă, este apreciată ca o reminiscenţă a arhitecturii de lemn autohtone. Acest sistem, lămurit de Gheorghe Balş printr-o ipotetică şi neconfirmată înrîurire armenească, este înfăţişat de autor ca fiind de veche tradiţie moldovenească şi izvorît din însăşi interferenţa fecundă cu arta populară. Aceeaşi părere, pe care autorul a formulat-o pentru prima dată în 1927 apoi în 1929[3], este susţinută şi de L. Sumbadze în articolul întitulat: „Векчатые покрытия в русском задчестве (Acoperişe piramidale în arhitectura rusă) în 1958[4]. Autorul sovietic se referă la utilizarea acestui procedeu tehnic la bisericile moldoveneşti din veacul al XV-lea şi al XVI-lea (printre care le citează pe cele din Pobrata, Neamţ etc.), ca o modalitate de reducere a încăperilor dreptunghiulare la patrat cu scopul acomodării la cupolă. Prezenţa arcurilor diagonale pe colţ aşezate în două registre intersectate, e semnalată şi la biserica din Dobrovăţ prin analogie cu biserica Adormirii din Gdov, apoi cu acoperişele caselor rupestre darbaze din Armenia şi Caucaz, care transpun în piatră sistemul echivalent al grinzilor de lemn. L. Sumbadze remarcă însă că bisericile moldoveneşti uzează concomitent cu arcurile treptate şi de pandantivi, de asemenea aceste arcuri în consolă, reduse la un motiv decorativ, constituie un element predilect de tradiţie autohtonă. Înrîuriri ale alfabetului decorativ de provenienţă populară sînt menţionate de profesorul Vătăşianu şi în alte domenii ale artei culte, de pildă în ornamentaţia cristelniţelor de piatră şi a mobilierului romanic transilvănean, ale căror decoruri sculptate se înrudesc strîns cu crestăturile populare în lemn.

Străduinţa autorului de a dezvălui cu toate prilejurile, în care asemenea temeiuri există, prezenţa unor ateliere locale şi de a pune în valoare contribuţia autohtonă, care dacă nu a fost propriuzis negată a fost în schimb menţinută în anumite domenii, îndeosebi în acela al arhitecturii, într-o flagrantă minoritate, l-au călăuzit spre formularea unor ipoteze deosebit de interesante. Una din-

[3] V. Vătăşianu, *Pentru originea arhitecturii moldoveneşti*, Junimea literară, XVI, fasc. 5—7, Cernăuţi, 1927.

V. Vătăşianu, *Bolţile moldoveneşti, originea şi evoluţia lor istorică*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", V, 1929, p. 415 şi următoarele.

[4] În „Arhitecturnoe Nasledstvo", Moscova, 1958, nr. 10, p. 71.

tre acestea abordează problema originii planului triconc în arhitectura Ţării Romîneşti. Importanţa noii ipoteze nu se limitează la faptul că pune în cumpănă rolul creatorilor autohtoni faţă de elementele de influenţă sîrbă, încercînd să demonstreze apariţia acestui tip nu pe calea importului ci prin preexistenţa sa tipologică pe teritoriul romînesc (Niculiţel, Vodiţa I, Coşuştea-Crivelnic I.). Ea rezidă îndeosebi în puterea exemplului, în îndrăzneala deschizătoare de noi orizonturi a reconsiderării, în elucidarea unor premise originale prin abandonarea tiparelor vechi. Este adevărat că cea mai minuţioasă şi mai exigentă dintre recenzii, aceea a lui Emil Lăzărescu[5], pune la îndoială valabilitatea ipotezei. Deşi recunoaşte unitatea neştirbită a argumentării şi corelaţia stringent logică a deducţiilor, recenzentul o respinge invocînd argumentele cercetării critice. Sîntem însă nevoiţi să remarcăm în ceea ce priveşte valoarea contraargumentării, că logica acesteia nu este întotdeauna fără cusur. Recenzentul contestă de pildă exisenţa bisericii, denumită de autor Vodiţa II, în timpul păstoririi călugărului Nicodim şi transformă acest dubiu, de o natură mai mult sau mai puţin subiectivă, într-o pîrghie destinată să disloce piatra unghiulară a ipotezei tipului triconc. E. Lăzărescu situează distrugerea Vodiţei I, datată de V. Vătăşianu înainte de mijlocul secolului XIV, şi reconstruirea ei sub forma Vodiţei II într-o epocă ulterioară, apreciind că demolarea însăşi a primei biserici, aceea pe care o atribuie lui Nicodim, a survenit ca o consecinţă directă a convulsiunilor istorice, războaie, năvăliri şi prădăciuni, care au răscolit regiunea Severinului la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi al XV-lea. Dar despre aceste evenimente cărora prima biserică mănăstirească ar fi trebuit să le cadă jertfă, fiind urmată de o reconstrucţie sub forma Vodiţei II, recenzentul însuşi afirmă că sîntem prea puţin informaţi eschivîndu-se de la orice precizare. Totuşi documentele referitoare la această epocă nu lasă prea mult teren îndoielilor. Înainte de toate actul de întemeiere al mănăstirii, emis între 1370—1374 de Vladislav vodă, ctitorul, confirmă limpede ridicarea mănăstirii de la Vodiţa potrivit îndemnurilor „cinstitului Nicodim", zidirea şi zugrăvirea ei „cu munca lui chir Nicodim şi a fraţilor lui"[6]. Hrisovul de danie din 1385 menţionează testările făcute de Dan voievod mănăstirii Tismana şi întăreşte proprietăţile donate de Vladislav mănăstirii Vodiţa[7]. În 1387, în 1391 şi 1399 Mircea cel Bătrîn reconfirmă întocmai aceste privilegii, ultimul document referindu-se la întemeierea Vodiţei de către Vladislav, la fel cu acela datat în 1409—1418[8]. Mărturiile de mai sus sînt destul de limpezi pentru a îngădui afirmarea ctitoriei lui Vladislav şi concomitent a zidirii ansamblului mănăstiresc inclusiv biserica aferentă în timpul păstoririi lui Nicodim. Căci nu este de presupus ca o mănăstire importantă şi avută după cum reiese din documente, să se fi lipsit de o biserică corespunzătoare pentru oficierile liturgice sau să se fi mulţumit cu vechea clădire minoră. Contraargumentarea lui E. Lăzărescu se bazează însă în exclusivitate pe ipoteza că nu Vodiţa II ci Vodiţa I ar fi ctitoria lui Nicodim, de unde rezultă că triconcul romînesc ar fi posterior bisericilor sîrbeşti de acelaşi tip din valea Moravei şi că teoria lui Balş, care atribuie o origine sîrbească tipului triconc olteano-morav, ar rămîne în picioare. În sprijinul ipotezei sale recenzentul invocă numărul mic al călugărilor în timpul lui Nicodim, care era probabil de 12. După părerea sa o biserică înălţată cu munca acestor călugări, căci aşa consemnează actul de întemeiere citat şi de noi mai sus, nu putea fi decît mică şi de un tip neevoluat. Argumentul ar părea întemeiat în măsura în care am interpreta textul ad litteram şi am admite în consecinţă sugestia recenzentului drept care monumentul ar fi fost ridicat prin munca exclusivă a personalului monastic. Deşi acelaşi text precizează că nu numai daniile ci şi „cheltuiala" a fost a domnitorului. Dacă această cheltuială se referea la materiale sau la mîna de lucru, eventual la amîndouă, e greu de precizat. Dar este şi mai

[5] Emil Lăzărescu, *Virgil Vătăşianu: Istoria artei feudale în Ţările Romîne; vol. I. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1959, nr. 2, p. 291—293.

[6] *Documente privind istoria Romîniei. Veacul XIII, XIV, şi XV B. Ţara Romînească (1247—1500)*, Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 27.

[7] *Ibidem*, p. 32—33.

greu de presupus ca toţi călugării care au participat efectiv la lucrări dacă e să dăm crezare textului, care au „zidit" şi „zugrăvit" să fi fost toţi doisprezece pricepuţi în ale zidăriei sau zugrăviei şi că biserica ar fi fost realizată prin contribuţia fizică exclusivă a 12 bărbaţi, dintre care desigur nu toţi erau în puterea vîrstei. Considerente de elementară logică infirmă posibilitatea ca un monument arhitectonic oricît de modest l-am vrea, să fie înălţat de un colectiv atît de redus. Este cert că monahii au avut rolul absolut de vectori artistici dar în ajutorul lor trebuia să stea mîna de lucru laică, meşteri şi ajutoare, puşi de la sine înţeles la dispoziţie de domnitorul ctitor. Mănăstirea avea suficienţi iobagi ca să-şi poată construi o biserică de tipul Vodiţa II şi ar fi fost un nonsens ca monahii să nu se folosească de ei. Faptul că „prostimea" nu este menţionată în documente nu este întru nimic de mirare şi ar însemna să ignorăm mentalitatea epocii, concepţia ermetică a orînduirii feudale dacă ne-am aştepta să fie admisă ca participant activ şi să o găsim pomenită în hrisoavele vremii. Oricîtă importanţă i s-ar acorda aportului monastic, care îşi are preponderenţa incontestabilă, întemeiată pe supremaţia economică şi social-politică a Bisericii feudale, ar fi exagerat să negăm contribuţia maselor, deci a mîinii de lucru laice, a cărei prezenţă a avut consecinţe neîndoielnice în însăşi evoluţia artei feudale. Cu atît mai puţin ne-am permite o asemenea negaţie în domeniul arhitecturii, unde forţa de muncă a masei era indispensabilă. Considerentelor de mai sus li se adaugă împrejurarea, dacă nu decisivă cel puţin elocventă, că nici unul dintre documentele vremii nu ne revelează sub nici o formă distrugerea şi reconstruirea mănăstirii şi deci a bisericii în epoca pe care o preconizează Emil Lăzărescu. Faptul ni se pare cu atît mai semnificativ cu cît ele sînt emise de domnitorii străini, care au patronat incursiunile pe teritoriul Severinului. Despotul sîrb Ştefan Lazarevici acordă în 1406 „libertate mănăstirilor şi fiecăreia averea ei", printre care şi celor de la Tismana şi Vodiţa, zidite cu contribuţia părintelui său, cneazul Lazăr, mai mult reîntăreşte daniile pe care le avuseseră pe teritoriul sîrbesc, toate acele „metoaşe" care fuseseră „date uitării" sau „pustiite"[9]. Actul nu conţine însă nici o aluzie cu privire la o eventuală distrugere a Vodiţei, după cum nu conţin nici documentele semnate de împăratul Sigismund. Dimpotrivă împăratul confirmă şi el consecutiv în 1418, 1419 şi 1428 libertatea şi averea monahilor de la Vodiţa şi Tismana poruncind ca „nimeni să nu cuteze să-i împiedice sau să-i turbure"[10]. Actul din 1419 întăreşte în plus libertatea lor confesională. Ar fi greu de imaginat după atîtea dovezi consacrate prin peceţi ale generozităţii imperiale, ca în timpul lui Sigismund, epocă totuşi de mari războaie, dintre care unele s-au purtat în Severin, Vodiţa ocrotită ferm de bunăvoinţa monarhului să fi fost pustiită ori năruită de oştile sale. Ori dacă asemenea împrejurare ar fi survenit totuşi, ea ar trebui să fie consemnată măcar într-unul dintre documentele vremii. Asemenea indicaţie lipseşte însă cu desăvîrşire şi din documentul semnat de Dan voievod (1424) şi din acela al lui Vlad Dracul (1439)[11]. Ioan Huniade afirmă în hrisovul de la Orşova (1444) salvgardarea Vodiţei şi Tismanei, întăreşte dreptul lor de libertate confesională, de asemenea, posesiunile lor din Ţara Sîrbească dăruite de Ştefan Lazarevici[12]. Actul emis în 1464 de Radu cel Frumos[13], la fel cu toate documentele ulterioare confirmă în unanimitate existenţa neturburată a mănăstirii. Dovezile documentare nu numai că nu ne îndreptăţesc să afirmăm distrugerea mănăstirii ci dezvăluie grija vizibilă a domnitorilor, în a căror sferă de dominaţie politică intrase pe parcursul istoric, de a le păstra neatinse drepturile materiale şi spirituale. Nicăieri nu se întîlneşte nici cea mai vagă aluzie referitor la avarii sau reparaţii. Oricît de sceptici ne-am declara în ceea ce priveşte scrupulozitatea informativă a documentelor citate, ar fi totuşi de mirare ca ele să omită un eveniment crucial din istoria mănăstirii atunci cînd se ex-

[8] *Ibidem*, p. 40—41, 45—47, 60—61.
[9] *Ibidem*, p. 49—50.
[10] *Ibidem*, p. 71—72, 74, 88—90.
[11] *Ibidem*, p. 75—76, 104—105.
[12] *Ibidem*, p. 113—114.
[13] *Ibidem*, p. 134—136.

tind asupra unor detalii administrative. Astfel se întîmplă că ipoteza contestată a planului triconc de origine autohtonă, pe care profesorul Vătăşianu o susţine înainte de toate pe temeiul preexistenţei tipului triconc Vodiţa II (1370—75) faţă de exemplele sîrbeşti (morave) posterioare (Pavlica, Smederevo etc.) nu suferă nici o zădărnicire în urma unei controverse mai ipotetice decît ipoteza însăşi. A respinge o idee nouă pe motivul că le contrariază pe cele vechi, fără a găsi mai multe suporturi împotriva ei decît a găsit autorul ca să se întemeieze pe ea, ni se pare cel puţin hazardat. Şi nici nu vedem sensul din moment ce ipoteza se străduieşte să dezvăluie aportul autohton. Rolul istoriografiei de artă actuale este acela de a pune în lumină tocmai contribuţiile locale, de a sonda resursele autohtone în interferenţă cu înrîuririle exterioare şi de a valorifica elaborarea unor forme noi cu numeroase elemente originale prin absorbţia creatoare a celor înpămîntenite, pe care arta noastră nu le-a preluat ca atare ci le-a asimilat. De aceea credem că e mai util să fim cel puţin tot atît de zeloşi în a îmbrăţişa, firește pe temeiuri critic-obiective, o ipoteză de acest gen, pe cît sîntem în a o respinge.

Extinzîndu-se în unele capitole asupra problemei contribuţiilor autohtone, autorul nu se lasă furat de cercetarea unilaterală ci acordă importanţa cuvenită şi aporturilor exterioare. Departe de a le omite sau a le subestima, lucrarea le semnalează din abundenţă la locul potrivit, relevînd toate acele înrîuriri de filiaţie variată care conjugîndu-se pe teritoriul romînesc cu elementele locale au fuzionat cu acestea, influenţînd fizionomia fenomenului artistic prin imprimarea anumitor caractere specifice. Cercetătorul relevă toate filoanele care converg spre fondul autohton sau care i s-au suprapus în anumite epoci, cum este cazul în Transilvania, străduindu-se să cîntărească la justa sa valoare rolul interferent pe care îl deţin. Semnificativ ni se pare în acest sens că nu se mulţumeşte să reconsidere influenţele apusene, mult reliefate de istoriografia de artă mai veche, ci insistă într-o egală măsură asupra înrîuririlor venite dinspre sud-est şi răsărit, care s-au infiltrat în anumite cazuri pînă în Transilvania. Sînt puse în lumină contribuţiile bizantine şi acelea ale Orientului apropiat, exercitate în majoritatea lor tot prin filieră constantinopolitană, acelea ale sudului balcanic, ale artei sîrbe şi bulgare cu rol de mediatori, ale artei ruse (inclusiv a celei armene şi caucaziene) şi a celei poloneze. În felul acesta ni se oferă pentru prima dată un tablou complex al interferenţelor numeroase şi felurite, care s-au integrat artei romîneşti, fapt remarcat şi de Steven Runciman în recenzia pe care o semnează[14].

Respingînd tezele mai vechi referitoare la relaţiile neconfirmate ale romanicului transilvănean cu şantierele franceze (normande şi burgunde) şi cele renane, care elaborează forme artistice mai avansate, lucrarea profesorului Vătăşianu indică sursa mai plauzibilă a ţărilor limitrofe sau mai apropiate, ca Ungaria, Slovacia, Moravia şi Austria. În ceea ce priveşte arhitectura gotică ni se dezvăluie o interacţiune locală mai fermă, exercitată datorită reciprocităţii influenţelor în direcţii convergente. Înrîurirea goticului transilvănean asupra arhitecturii din Ţara Romînească se conjugă cu aceea venită în sens invers, căreia i se datorează de pildă penetrarea tipului triconc de origine oltenească în Transilvania (Prislop). Crearea unui tip arhitectonic „mixt" în epoca lui Ştefan cel Mare, tip în care influenţa goticului, nu numai transilvănean ci purtînd concomitent amprenta poloneză, se întîlneşte cu elementele de tradiţie bizantină asimilate şi cu forme decorative specific locale, ca policromia faţadelor ornamentate cu plăci de ceramică smălţuită, ne oferă unul dintre cele mai originale exemple de absorbţie creatoare. Rolul şcolii cracoviene a lui Vit Stoss, exercitat indirect prin intermediul slovac şi direct prin prezenţa fiilor săi la Braşov şi Sighişoara, în elaborarea sculpturii gotice tîrzii din Transilvania sînt cercetate cu aceeaşi atenţie cu care se stăruie asupra influenţelor renaşterii italiene. Bogăţia implicaţiilor este deosebit de evidentă pe tărîmul picturii. Sînt urmărite filoanele sud-balcanice, ale atelierelor sîrbe care transmiteau formele şcolii constantinopolitane cu adaosuri proprii, răspîndindu-le nu numai în Ţara Romînească ci pînă în Transilvania. Concomitent ni se semnalează rela-

[14] *În Speculum, A journal of mediaeval studies"*, The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, vol. XXXVI, nr. 2, april 1961, p. 359—360.

ţiile inedite cu Tirolul şi Boemia, înrîuririle germane, austriace, slovace şi polone în pictura transilvăneană faţă de cele italiene şi flamande de importanţă minoră. În schimb influenţa italo-cretană este relevată pentru aportul său la pictura Ţării Romîneşti şi îndeosebi la aceea a Moldovei. Lucrarea conţine şi pe acest plan rectificări utile, uneori revelatoare. Înrudirea cetăţilor moldoveneşti de la sfîrşitul secolului al XIV-lea cu tipul cetăţilor de cîmpie ruso-poloneze, eventual lituaniene, implică respingerea tezei anterioare, ce căuta originea lor în sfera cetăţilor transilvănene, care fiind însă cetăţi de munte nu puteau constitui un prototip structural confirmat. Legăturile argintăriei transilvănene cu atelierele balcanice sînt înfăţişate ca premergătoare celor cu Europa Centrală, resimţite abia în faza romanicului tîrziu şi influenţelor apusene, îndeosebi maghiare, germane şi italiene, sesizabile în orfevrăria gotică. În aceeaşi ordine de idei s-ar fi putut exemplifica poate mai pregnant rolul invers al argintarilor transilvăneni exercitat cu prilejul călătoriilor făcute dincolo de hotare.

În genere lucrarea profesorului Vătăşianu, care sistematizează pentru prima dată un material imens, conferindu-i o osatură compactă şi limpede şi articulînd net principalele aspecte ale fenomenului artistic surprins în evoluţia sa, este deosebit de importantă nu numai pentru istoriografia de artă a Ţării Romîneşti şi Moldovei ci îndeosebi pentrû aceea a Transilvaniei, care nu a constituit pînă în prezent obiectul unui studiu de amploare şi de ansamblu. Fără a avea pretenţia să rezolve problemele, a căror soluţionare definitivă nu este îngăduită de stadiul actual al cercetărilor de teren, fără a fixa concluziile de specialitate, învită la discuţii şi indică prin sugestiile sale originale o cale creatoare noilor problematizări. Indiferent de controversele de specialitate, pe care opoziţia vechilor teze cu ipotezele novatoare ale profesorului Vătăşianu le-a suscitat şi le va mai suscita, pe măsura înaintării verificărilor pe teren şi ivirii de date inedite ce vor oferi poate alte temeiuri de interpretare, „Istoria artei feudale în Ţările Romîne" constituie atît prin considerabila muncă a elaborării sale cît mai ales prin agerimea critică şi discernămîntul ştiinţific de care este pătrunsă, un îndreptar şi un îndemn pentru cercetările viitorului.

Viorica Marica

George Bariţ — Scrieri social-politice, Edit. politică, Bucureşti, 1962. Antologie şi studiu introductiv de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan şi George Em. Marica

Istoriografia veche a studiat prea puţin aprofundat viaţa şi opera lui George Bariţ. Dovadă este faptul că din opera lui s-a tipărit foarte puţin. Au rămas pierdute în paginile periodicelor mai cu seamă scrierile şi articolele lui social-politice, în general activitatea sa ziaristică atît de prodigioasă.

Bariţ a fost, înainte de toate, un ziarist, un cărturar angajat în luptele politice ale sec. al XIX-lea, un militant pentru dreptate socială şi libertate naţională, de unde şi existenţa unei vaste opere politice. Desigur, articolele lui social-politice sînt de valoare inegală, cuprind reveniri, repetiţii, naivităţi chiar, scăderi pe care întotdeauna le putem sesiza într-o operă ziaristică, chiar de mai mici dimensiuni. Dar alături de acest neajuns, explicabil, se evidenţiază valoarea judecăţilor lui Bariţ, gîndirea lui înaintată, ce mărturiseşte nu numai atitudinea cărturarului, ci, în egală măsură, frămîntările ideologice de-a lungul aproape a unui secol. Inegalitatea scrierilor lui social-politice rezidă şi în faptul că în opera sa, pe această linie, ne întîlnim cu lucrări sociale, ce depăşesc, hotărît, limitele jurnalisticii. Ne referim la studiul: *Despre belul civil Transilvan din anii 1437—1438* sau la paginile consacrate răscoalei lui *Horea, Cloşca şi Crişan*, care sînt, de fapt, cercetări de istorie socială.

În acest noian de articole, cercetătorul trebuie să discearnă esenţialul, problemele majore, să facă operă de confruntare permanentă, avînd curajul renunţării. Dintr-o operă ce însumează mii de titluri, o viaţă de ziarist, este greu să alegi ceea ce este reprezentativ şi ceea ce poate reţine şi astăzi interesul. În cazul lui Bariţ, prin urmare, poate fi vorba numai de publicarea unor scrieri alese, de o antologie. Deci, autorii cărţii la care ne referim au procedat

corect atunci cînd, împreună cu Editura politică, au ajuns la concluzia alcătuirii unei Antologii din scrierile social-politice ale lui Bariţ. Facem această subliniere fiindcă unii dintre recenzenţi au obiectat, cu o oarecare insistenţă, publicarea fragmentară a articolelor cuprinse în Antologia recenzată[1]. Ţinem însă să precizăm că antologia discutată şi-a propus, după cît se poate vedea din *Notă asupra ediţiei*, obiective limitate la nivelul accesibilităţii publicului larg. Dealtminteri e imposibil chiar într-o ediţie cu scopuri ştiinţifice să publici tot ceea ce a scris Bariţ, chiar într-o problemă circumscrisă, cum este aceea a scrierilor social-politice. Notăm în trecere şi pentru informarea cititorului, că pentru publicarea bibliografiei Bariţ este necesar un volum separat de mari dimensiuni, opera lui însumînd peste 7000 de titluri bibliografice. Desigur că pe baza bibliografiei, în viitor, se va putea realiza o ediţie ştiinţifică, în care să se reproducă integral articolele mai însemnate, cu ample şi necesare note explicative. Nu este însă aceasta sarcina antologiei la care ne-am oprit şi care are menirea de a face cunoscută personalitatea lui George Bariţ publicului nostru şi, deci, trebuie apreciată din acest punct de vedere.

Volumul antologic de scrieri social-politice din opera lui G. Bariţ, însoţit de un studiu introductiv, cuprinzător şi documentat, semnat de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan şi George Em. Marica, în limitele scopurilor propuse, se înscrie printre cele mai de seamă realizări în studierea şi valorificarea gîndirii înaintate şi progresiste din ţara noastră. Pentru prima dată activitatea complexă a lui G. Bariţ este analizată în evoluţia şi desfăşurarea ei istorică, autorii avînd în vedere trei perioade distincte: 1812—1848; 1849—1866; 1867—1893. În felul acesta cuprinsul antologiei şi studiul introductiv depăşesc limitele de pînă acum, cînd se aveau în vedere numai scrierile lui Bariţ şi activitatea sa legată de perioada revoluţiei de la 1848. Se evidenţiază astfel ideea dominantă a întregului volum, exprimată clar de autorii studiului introductiv: „Coordonatele concepţiei sale social-politice sînt aceleaşi în 1838, în 1848 şi în 1860. La nici unul dintre intelectualii romîni ardeleni ai epocii nu se poate observa o continuitate în atitudine ca la Bariţ. Îmbrăţişînd de timpuriu idealurile democratice ale clasei sale în perioada ei de ascensiune revoluţionară, el le rămîne ataşat pînă la sfîrşit. Anii au adus numai o adîncire şi o mai bună argumentare a necesităţii înfăptuirii lor“[2] (p. 35).

Meritele şi limitele gîndirii social-politice ale lui G. Bariţ trebuie legate de poziţia sa de clasă şi de condiţiile social-istorice în care el trăieşte şi îşi desfăşoară activitatea. Descompunerea feudalismului, pătrunderea tot mai accentuată a relaţiilor capitaliste în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în condiţiile absolutismului habsburgic, şi-a pus amprenta şi asupra dezvoltării lente şi contradictorii a burgheziilor naţionale. Burghezia romînească se dezvoltă într-un cadru îngust, limitat de clasele dominante ale naţiunilor conlocuitoare. Ea, ca şi întreaga naţiune romînească transilvăneană, era considerată ca „tolerată“, lipsită de toate drepturile. Această situaţie ridică pe prim plan lupta comună a maselor populare şi a burgheziei romîneşti pentru recunoaşterea lor ca naţiune egală în drepturi cu celelalte naţiuni din Transilvania. Burghezia romînească, prin reprezentanţii săi înaintaţi, luptă în numele întregii naţiuni romîneşti pentru drepturi naţionale şi lichidarea privilegiilor feudale. Burghezia romînească, ridicîndu-se împotriva barierelor feudale şi a asupririi naţionale, îşi identifică interesele cu cele ale maselor populare; pe această linie lupta lor este comună. Referindu-se la epoca prăbuşirii feudalismului şi a absolutismului, Lenin scria: „Mişcările naţionale devin mişcări de masă, atrăgînd în arena politică, într-un fel sau altul, toate clasele populaţiei...“[3]. Lipsa de omogenitate, însă, influenţează consecvenţa

[1] Lidia Bote, *Cum edităm clasicii*, în „Tribuna“, VII (1963), nr. 28, p. 9. Vezi şi Octavian Cheţan, *George Bariţ — Scrieri social-politice*, în „Cercetări filozofice“, X (1963), nr. 4, p. 1017—1024.

[2] *George Bariţ — Scrieri social-politice, Studiu introductiv şi antologie* de Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan şi George Em. Marica, Bucureşti, Ed. politică, 1962 (parte din trimiterile la lucrarea recenzată se vor da în continuare în text).

[3] V. I. Lenin, *Despre dreptul naţiunilor la autodeterminare*, în *Opere*, Ed. P.M.R., 1950, vol. XX, p. 401.

şi amploarea participării burgheziei romîneşti la această luptă. Ca reprezentant al acestei burghezii, Bariţ a atacat rînduielile feudale şi absolutismul, a luat o poziţie înaintată în problema naţională, a luptat pentru ridicarea bunăstării materiale şi culturale a poporului romîn din Transilvania, a criticat obscurantismul clerical, confesionalismul, a avut vederi înaintate şi a criticat unele laturi ale vieţii sociale şi politice din ţările capitaliste. Atitudinea sa însă faţă de problemele revoluţiei şi cele ale dezvoltării sociale în general este limitată, unilaterală uneori, şi chiar contradictorie, datorită concepţiei sale iluministe asupra vieţii sociale. Deşi reprezentantul de seamă al curentului democrat burghez, al acelei grupări a burgheziei romîneşti din secolul trecut în Transilvania care milita pentru rezolvarea problemelor sociale pe calea reformelor economice şi social-culturale, Bariţ uneori se apropie de ideologia democrat-revoluţionară a burgheziei romîneşti din Transilvania. Chiar dacă nu a fost un teoretician al revoluţiei burgheze, un animator al ei, rămîne impresionat şi chiar entuziasmat de aceasta. „Plînsul mă îneacă — scrie Bariţ la primirea veştilor despre mersul revoluţiei din 1848 în apusul şi centrul Europei —, pentru că în viaţa mea publică de jurnalist, nu mai cunoscui altă bucurie“ (p. 106). Cărturar iluminist, fruntaş de seamă al revoluţiei de la 1848 din Transilvania, gazetar consecvent şi istoric, unul din conducătorii curajoşi ai partidului naţional romîn, ai aripii radicale a burgheziei romîneşti din Transilvania, Bariţ atacă cu un curaj şi o consecvenţă rar întîlnită rînduielile feudale, cu toate implicaţiile acestora. „Ce ar face un bolnav — spune Bariţ — dacă, în loc de-ai da tot ce-l poate face sănătos, i-ai declara numai că el are tot dreptul ca să fie sănătos. Întocmai este şi soarta omului, pe care sau neştiinţa, sau mişelia (mizeria — *C.R.*) îl ţine în sclavie; prin urmare, dacă vrei să-l faci în adevăr liber, nu e destul să-l proclami cu tobe şi cu trîmbiţe că el are dreptul de a fi liber, ci eşti dator să-i dai şi puterea şi mijloacele de a ajunge să fie liber“ (p. 145). Bariţ îşi dă seama că orînduirea feudală, sprijinită pe absolutism, constituie o frînă în calea progresului. „... Să se apere societatea de privilegiuri asupritoare — spune Bariţ —, omenirea va creşte...“ (p. 92). Feudalismul naşte în permanenţă sărăcie şi mizerie. De aceea desfiinţarea iobăgiei, abolirea absolutismului, garantarea drepturilor egale cetăţeneşti, în concepţia lui Bariţ, erau imperative ale vremii. El a avut o poziţie înaintată faţă de revoluţia din 1848, faţă de problematica complexă pe care a ridicat-o acest fenomen social. Clar văzător, a sesizat interdependenţa şi corelaţia dintre problema naţională şi socială, în special cea agrară. În concepţia sa, revoluţia din Ţara Romînească ridică ca problemă centrală împroprietărirea ţăranilor, iar victoria ei este determinată de participarea maselor populare la această mişcare socială. Înfierînd poziţia boierilor faţă de împroprietărire, Bariţ scria: „... Ţăranul d-voastră, ... după ce zăcu sute de ani în dispreţ, maltratat şi mai amar ca vitele, vă roagă: „Nu ne mai luaţi ceea ce nu e al vostru“. D-voastră însă răspundeţi: „Pămîntul e al nostru; noi l-am dat ţăranilor“. Ferească dumnezeu: mai întîi au fost ţăranii, apoi boierii şi toţi veneticii; mai întîi poporul, apoi despuitorii lui“ (p. 124—125). Este o vedere înaintată care-l apropie de democratismul revoluţionar al burgheziei romîneşti din 1848. Ca şi Bălcescu, Bariţ a legat problema naţională de cea socială, atît în preajma, în timpul, cît şi după revoluţia de la 1848. El a luptat consecvent pentru drepturile naţionale ale romînilor din Transilvania. „Şi acum, după ce romînii... mai vîrtos de la 1790 (anul redactării petiţiei Supplex Libellus Valachorum — *C.R.*) încoace aşteaptă... să fie recunoscuţi de a patra naţie,... ne pomenim că ... se hotăreşte ... ca ei politiceşte să nu mai nădăjduiască a trăi niciodată“ (p. 67—68) — scrie el cu o mare mîhnire, văzînd legile impuse de nobilimea maghiară pentru maghiarizarea întregii vieţi de stat.

Încă din 1846 Bariţ formulează un program de revendicări politice, naţionale şi culturale ale romînilor din Transilvania, menit să reliefeze necesitatea recunoaşterii naţiunii romîne şi renunţarea la politica de maghiarizare a romînilor din Transilvania, de către nobilimea maghiară. Vederile sale în problema naţională depăşesc un cadru limitat. Optimismul lui în perspectivele şi viitorul naţiunii romîneşti din Transilvania este legat şi de intuirea necesităţii unirii tuturor romînilor într-un stat naţional. Pentru Bariţ viaţa naţională romînă este trainică în Transilvania; ea se bazează pe „strînsa comunicaţiune na-

ţională şi religioasă ce domneşte şi va domni totdeauna între romînii transilvani şi între partea naţiei ce trăieşte şi stăpîneşte în pămîntul moldavo-romînesc" (p. 67). Sau, în altă parte scrie Bariţ: „*Unirea naţională* este frumoasa deviză ce răsună din toate părţile şi deşteaptă duhurile cu putere multă. *Popoarele Europei* pricep şi cunosc cum că tăria şi puterea unui popor, baza sa, politica sa..., nădejdile sale, prezentul şi viitorul său zac în unirea naţională" (p. 85). Cu toate rigorile cenzurei şi în pofida suspiciunii poliţiei austriece, ideea unirii Moldovei cu Ţara Romînească este pregnantă în articolul lui Bariţ în anii premergători revoluţiei de la 1848, ca şi mai tîrziu.

Concepţia lui Bariţ în problema naţională, legată în primul rînd de lupta romînilor penru recunoaşterea lor ca naţiune egală în drepturi cu celelalte naţiuni din Transilvania a fost străină oricărei forme de naţionalism. Numai aşa se poate explica de ce cărturarul romîn a făcut întotdeauna distincţia între clasa stăpînitoare şi poporul naţiunii dominante. Prezentînd situaţia grea a ţărănimii romîne, Bariţ a arătat cu curaj existenţa aceleiaşi situaţii şi pentru ţărănimea maghiară exploatată de către aristocraţie. Nu ţărănimea exploatată maghiară este vinovată de mizeria ţărănimii romîne, ci sistemul feudal în care ambele sînt asuprite în aceeaşi măsură. „Dacă se va fi aflînd cineva — scrie Bariţ — care pentru legislaţiunea cruntă din trecut să învinuie pe poporul, pe naţiunea maghiară genetică, acela în adevăr ar păcătui. Din $5^2/_4$ milioane de maghiari curaţi ai Ungariei şi ai Transilvaniei nici un milion au fost liberi şi semiliberi, adică nobili întru înţelesul legilor lui Werbőczy: „Rusticus praeter mercedem laboris nihil habet", iobagi lipsiţi de drepturile omeneşti, întocmai ca şi iobagii slovaci, ruteni, sîrbi, romîni etc. Ştim noi foarte bine că domnia naţiunii maghiare, ca naţiune concretă, a fost o minciună politică..., iară adevărul a fost că domnia era pe lîngă (în mîinile — *C. R.*) o aristocraţie adunată şi închegată din toate popoarele şi seminţiile, precum aceasta se poate adeveri în modul cel mai învederat, pe lîngă o aristocraţie, căreia în zilele Corvinilor... nu-i mai păsa nimic, necum de naţiune, dar nici de patrie, ci-i păsa numai de viaţă îmbuibată, de cîntece şi desfrînări" (p. 182—183). Înţelegerea acestui fapt i-a permis să ia poziţie hotărîtă împotriva unor naţionalişti romîni care identificau poporul maghiar cu nemeşimea maghiară exploatatoare, l-a ferit să cadă în şovinism. „Greşeşte cineva foarte greu — scria Bariţ — dacă numai pe romînime o ia de reprezentantă a supuşilor asupriţi şi numai pe maghiarime de supuitoare cu asupreală; ci la noi trebuie să vorbim de aristocraţie în general şi de iobăgime iarăşi în general." (p. 82, 83). Întotdeauna Bariţ a intuit clar, luînd chiar o poziţie proeminentă în rîndul burgheziei romîneşti, susţinînd necesitatea înţelegerii frăţeşti între toate popoarele din Transilvania, iar în preajma revoluţiei le chiamă la solidarizare. În *Gazeta de Transilvania* găsim cuvintele lui mobilizatoare: „Providenţa şi soarta aruncă de atîtea veacuri în această patrie frumoasă — şi nouă tuturor scumpă — atîtea naţii şi confesii, una lîngă alta. Pentru ce să ne mai amărîm zilele unii la alţii? Pentru ce să nu vieţuim cu toţii ca fii ai aceleiaşi mame? Pe cine să învinuim pentru că maghiarul, secuiul, sasul, romînul, armeanul ş.a. se nasc sub aceeaşi climă, pe aceeaşi vale, în acelaşi munte, lîngă acelaşi rîu?... Pentru ce să nu căutăm viitorul cu bărbăţie unită în ochi?" (p. 100). Înţelegînd conţinutul problemei naţionale puse de revoluţia de la 1848, Bariţ distinge şi deosebirea între poporul şi pătura asupritoare a puterilor străine care tind în permanenţă la dominaţia ţărilor romîne. „Romînii — scrie el — nu urăsc poporul rusesc, nici pe turci; urăsc însă din adîncul sufletului orice sistem absolutistic[4]. Numai alianţa popoarelor constituie o condiţie pentru apărarea libertăţii şi independenţei lor, o forţă în stare să zădărnicească orice contrarevoluţie. În acest sens preocupările lui Bariţ în problema naţională, înainte de revoluţie şi în timpul acesteia, ajung pînă la încercări de a găsi soluţii în vederea constituirii unui sistem de state în care egalitatea între naţiuni să fie suverană.

Prin poziţia sa în desfăşurarea revoluţiei de la 1848 din Transilvania, Bariţ rămîne un înaintaş de frunte al burgheziei romîneşti. El salută izbucnirea revoluţiei în Ungaria şi consideră că

[4] *Gazeta de Transilvania*, 1848, nr. 34, p. 141.

unirea tuturor forțelor revoluționare din Imperiul habsburgic este condiția cea mai importantă pentru rezolvarea problemei agrare și naționale din Transilvania. Astfel, libertatea și egalitatea, proclamată de revoluție, vor duce implicit la realizarea idealurilor naționale ale popoarelor asuprite și la înfrățirea lor (p. 20). Această poziție exprimă punctul de vedere progresist al elementelor de frunte ale revoluției de la 1848 din Transilvania. Aici Bariț depășește iluminismul și reformismul, fiind foarte aproape de înțelegerea unor aspecte ale revoluției. Prin aceasta se apropie de democratismul revoluționar, dar numai în anumite condiții concrete, legate de desfășurarea revoluției de la 1848. El rămîne consecvent convingerilor sale antifeudale, antiabsolutiste și după ce guvernul ungar (mai cu seamă elementele moșierești din rîndurile lui) înăbușă lupta pentru pămînt a țărănimii și refuză recunoașterea egalității în drepturi a națiunii romîne din Transilvania. Poziția sa înaintată în promovarea idealurilor economice i-au adus mari neplăceri în timpul înfrîngerii revoluției, în martie 1849, cînd s-a refugiat în Țara Romînească. El a fost arestat și dus în lanțuri la Cernăuți, pentru a fi predat, ca revoluționar periculos, autorităților militare austriace (p. 20).

Înfrîngerea revoluției din 1848 în Transilvania a marcat instaurarea regimului absolutist. Orice activitate politică care ar fi afectat autoritatea absolutistă era interzisă. Eliberarea și împroprietărirea iobagilor s-a făcut în avantajul moșierimii. Se intensifică procesul de germanizare — politică a statului absolutist —, concomitent cu creșterea influenței bisericii catolice, unul dintre stîlpii regimului autocrat. Nici „regimul liberal" nu putea rezolva complexul contradicțiilor acestui stat multinațional și cu atît mai puțin dualismul austroungar. Acest tablou social-politic al vremii a decepționat o mare parte a intelectualității romîne din Transilvania. Bariț însă — împreună cu alți patrioți de frunte — rămîne un optimist, un militant consecvent, în permanență aproape de evenimentele politice și sociale ale vremii. Nu pleca capul în fața politicei austriece care îl suspecta, în continuare, pentru ideile sale înaintate exprimate în revoluția de la 1848. Editează ziare și colaborează la altele, animează în general presa romînească, participă la viața socială și politică, aduce idei valoroase pentru prosperitatea economică a Transilvaniei. Printre fondatorii „Astrei", Bariț se remarcă și ca folclorist. Din 1866 este ales membru al Societății Academice Romîne din București. Așadar, preocupările sale de după revoluție se amplifică, ele se direcționează pe o linie înaintată, se caracterizează prin aceeași deosebită multilateralitate. Reprezentant al tinerei burghezii romînești din Transilvania, în luptă pentru drepturi social-politice, Bariț rămîne același luptător consecvent împotriva rămășițelor feudale și absolutismului. După Bariț, romînii au luptat în 1848—1849 nu pentru despotism, ci pentru libertate. Figura lui Iancu îi umple ființa, considerîndu-l o personalitate de seamă a revoluției. Bariț scria în articolul „Avram Iancu": „Este iarăși adevărat că numai epocile extraordinare produc oameni extraordinari, precum și că numai popoare ajunse la un grad oarecare al conștiinței de sine și al culturii se știu folosi de asemenea epoci și-și aleg sau recunosc de conducător pe bărbați de aceia care au venit tocmai la timp, nu atît ca să vorbească, cît mai vîrtos ca să lucre, bărbați ai faptelor, ai națiunii, care apucaseră cum am zice, a zbea în sine spiritul națiunii, care știuseră a-și identifica interesele lor cu ale poporului și a se inspira de mărimea epocii în care au ajuns" (p. 237). Este un punct de vedere înaintat care-l apropie pe Bariț de înțelegerea justă a rolului personalității în istorie a raportului lui cu masele populare și cu condițiile social-istorice concrete în care apare. Acest articol este scris în perioada cînd contradicțiile economico-sociale din Transilvania devin mai complexe, ca urmare a întrepătrunderii relațiilor de producție feudale, care mai persistă, cu cele capitaliste, care se dezvoltă. Exploatarea maselor țărănești nu a dispărut. Or, Iancu s-a ridicat împotriva acesteia. Luînd poziție hotărîtă în articolele sale împotriva diverselor forme ale exploatării, el sesizează esența contradicțiilor sociale, de clasă, ale orînduirii burghezo-moșierești, găsînd nu de puține ori motivarea economico-politică a luptei de clasă îndreptată împotriva clasei feudalo-capitaliste exploatatoare. Demascînd abuzurile feudalilor împotriva țăranilor, Bariț considera ca fiind exagerte despăgubirile cerute de către nobili, țăranilor. Informat și consecvent în urmărirea evolu-

ţiei problemei agrare în ţările romîne, Bariţ dezaprobă atitudinea marilor proprietari, conservatori în soluţionarea acesteia, ca apoi să salute măsurile lui Cuza şi legea agrară a acestuia. A condamnat rămăşiţele iobăgiei cu o putere de argumentare rar întîlnită la alţi cărturari burghezi din epoca sa. Articolul *Iobăgia veche şi iobăgia nouă*, publicat în *Gazeta de Transilvania* în 1876, constituie un model al puterii de sinteză la cărturarul romîn, a noilor fenomene economico-sociale, survenite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea din Transilvania, în comparaţie cu perioada dinaintea revoluţiei de la 1848. După Bariţ, noile forme de aservire a ţăranilor, de după revoluţie, care favorizează pătrunderea capitalismului în agricultură, nu uşurează cu nimic situaţia materială a acestora. Dimpotrivă, pămîntul s-a centralizat în mîini tot mai puţine şi deşi reforma agrară este un rezultat al luptei maselor, ea nu a lichidat feudalismul şi puterea aristocraţiei funciare. „Pînă la 1848 — scrie Bariţ — au fost şi pîinea şi cuţitul în mîna domnilor de pămînt; ei au avut în curţile lor tribunalele patrimoniale, ei s-au aflat în toate dregătoriile politice şi juridice din comitate şi scaune...; pe scaunele de onoare, în tabla regească, în gubern, la cancelaria curţii au şezut mai tot timpul din domnii de pămînt; în casa legislativă a ţării din 328 membri cel puţin 290 au fost proprietari mari, mijlocii şi cîţiva ciocoi de-ai lor. Ştiinţa, voinţa şi puterea au fost numai în favoarea proprietarilor; din contra, în partea ţăranilor au fost neştiinţa, lipsa totală de o voie liberă, iar potera paralizată cu totul prin cel mai cumplit arbitragiu, prin nuiele, corbaciu, alun, temniţă, furci, ţeapă, despoieturi şi împilături de persoane şi avere“[5]. Şi această situaţie, după cum bine constată Bariţ, se menţine şi după 1848. „Comunele ardelene iobăgeşti — scrie el — care înainte de 1848 plăteau contribuţiune directă cîte 150 fl. m. conv., astăzi, sub dualism, dau cîte 3 000, zi: *trei mii* Fl., adică aproape *îndouăzecit*. Adaogă că pe atunci nu ştia nimeni de monopol, de accise, de timbru, de alte taxe nenumărate, care fac mai mult decît chiar iobăgia veche“[6].

Preocupat în permanenţă de necesitatea lichidării sărăciei şi mizeriei maselor producătoare, Bariţ legat de burghezimea în ascensiune, consideră că, dărîmînd feudalismul, fiecare ţăran va putea avea proprietate individuală, iar industria va lua un mare avînt. El credea că numai dobîndirea şi menţinerea proprietăţii particulare poate asigura bunăstare generală. Nu a putut vedea, în condiţiile concret istorice de atunci şi datorită poziţiei sale de clasă, că relaţiile capitaliste accentuează mai mult diferenţierea de clasă şi asuprirea unei clase de către alta, şi că numai desfiinţarea oricărei forme de proprietate privată asupra mijloacelor de producţie poate asigura libertatea şi independenţa deplină a omului. De aceea, dezvoltarea producţiei capitaliste, prin lichidarea rînduielilor feudale, şi ridicarea culturală a poporului, în concepţia sa, erau căile de prosperitate şi bunăstare ale maselor producătoare de bunuri.

Problemele de cultură şi educaţie Bariţ le leagă de lupta de eliberare a poporului romîn. Cultura joacă un rol social deosebit şi este strîns determinată de condiţiile sociale care o generează. Plecînd de la acest percept, Bariţ distinge existenţa culturii fiecărui popor, cu specificul ei şi aportul acestor culturi la dezvoltarea culturii universale. De unde şi necesitatea dezvoltării culturii poporului romîn, prin mijloacele cele mai diverse: şcoli, presă etc. El a fost în permanenţă preocupat de răspîndirea luminii în popor, de educarea politică a acestuia. Educaţia cetăţenească — consideră Bariţ — este datoria primă a patrioţilor, iar libera dezvoltare a culturii — o condiţie a progresului. De aceea, el ia poziţie împotriva sistemului de învăţămînt oficial şi împotriva religiei, folosită în scopuri retrograde. Este adeptul promovării unei politici sănătoase, care să se bazeze pe cercetarea rolului religiei în viaţa socială şi ca atare, excluderea căpeteniilor bisericeşti din viaţa socială a poporului romîn. Bariţ are în vedere rolul retrograd pe care Şaguna l-a avut în viaţa politică a poporului romîn din Transilvania. Prin

[5] *Idem*, 1864, nr. 52, p. 211.
[6] *Observatorul*, 1880, nr. 83, p. 330.

ridicarea materială şi cultural-politică a poporului romîn, în concepţia sa iluministă, se poate realiza progresul. „...În şcoală stă şi însăşi mărimea şi slava statului, scria Bariţ. — În zadar vrea o naţie să-şi lipsească sie-şi slava de adevărata cultură, pînă cînd plasele (păturile — *C.R.*) cele de rînd ale locuitorilor nu sînt scoase din neştiinţă şi cruzime. Căci noi ştim cum că mulţimea norodului face naţia, iar nu cîteva persoane trufaşe întru vechimea familiilor sale. Aşadar, educaţia poporului e cea dintîi treabă a patrioţilor" (p. 52). Cu toate acestea şi deşi consecvent pînă la capăt idealurilor clasei sale, Bariţ n-a fost un apologet al orînduirii capitaliste (p. 27). El a văzut multe aspecte esenţiale ale nedreptăţilor acestei orînduiri, pe care le-a înfierat cu tărie. „După ştergerea iobăgiei, — spune Bariţ — proprietarii cei mari şi capitalişti... au rămas tot bogaţi; din contră, sătenii împărţind moşioarele lor la fii şi nepoţi, aceştia, în curs de cincizeci de ani, iarăşi rămaseră la sapă de lemn; apoi, fireşte..., deveniră din nou iobagi, deşi sub alt titlu. Meseriaşii săraci nu mai putură concurge (concura — *C.R.*) cu capitalismul, care făcîndu-şi fabrică... torcea în ea cu 5 000 de fuse, pe cînd acesta lucra numai cu mîinile sale. Pe această cale se înmulţiră milioane de proletari, vieţuitori din mînă în gură, din aceştia iarăşi se aleseră o mulţime de oameni disperaţi..." (p. 143). Sau mai departe caracterizînd mentalitatea burgheză: „... Eu nu voi fi nebun ca să muncesc, pentru mai mulţi; cine nu poate cîştiga, crape măcar de foame şi de golătate, mie nu-mi pasă; mie-mi place să dispun peste milioane de avuţii... Sînt gata ori şi cînd a trage cu puşca şi a omorî măcar zece mii de oameni într-o zi, numai proprietatea să mi-o apăr..." (p. 144). Şi totuşi, el nu a găsit calea adevărată pentru lichidarea acestora şi nici nu putea ajunge la acest stadiu, datorită slabei dezvoltări a proletariatului în perioada formării sale intelectuale, ca şi a poziţiei sale de clasă şi proprietar burghez. Bariţ a înfierat numai marele capital. Intelectual burghez a avut o simpatie „teoretică" (p. 29) pentru proletariat, nu a înţeles însă conţinutul luptei sale. Aşa se explică şi atitudinea lui de revoltă faţă de consecinţele distrugătoare ale concurenţei industriei şi comerţului autohton de către marele capital străin, condamnarea de către Bariţ a colonialismului, intuirea justă a războaielor pentru libertate şi independenţă naţională şi, legat de aceasta, preocupările multiple pentru cauza naţională a romînilor din Transilvania, în condiţiile dualismului austro-ungar.

Complexitatea personalităţii lui G. Bariţ, cel mai reprezentativ cărturar ardelean al secolului trecut, strălucit om de cultură (p. 40) este analizată cu competenţă de autori în studiul introductiv şi textele cele mai reprezentative ale Antologiei, selecţionate cu atenţie deosebită. Sînt reliefate trăsăturile de ansamblu ale personalităţii şi activităţii lui G. Bariţ. După părerea noastră, analiza istorică a activităţii cărturarului romîn, care se distinge în structura studiului introductiv este justificată, deoarece în primul rînd autorii nu pierd din vedere temele fundamentale ale concepţiei social-politice ale lui G. Bariţ, iar în al doilea rînd, concepţia sa este urmărită în determinarea ei social-istorică concretă. Reluările de probleme, unele repetiţii vin să evidenţieze modul în care concepţia social-politică a lui G. Bariţ a fost reflexul şi a răspuns unor profunde şi rapide transformări în viaţa economică, socială şi politică a Transilvaniei. Studiul introductiv însă, abordează insuficient premisele apariţiei, structura şi dinamica forţelor care constituiau clasa burgheziei romîneşti din Transilvania, ceea ce dă un cadru limitat conturat cu privire la baza de clasă a activităţii lui G. Bariţ, deşi în modul de tratare istoric al activităţii şi concepţiei sale permitea aceasta.

Contribuind la valorificarea şi cunoaşterea uneia dintre cele mai de seamă personalităţi ale trecutului nostru, volumul, se înscrie printre realizările de seamă în literatura noastră de specialitate. Meritul principal, prin urmare, al lucrării *George Bariţ — Scrieri social-politice, Studiu introductiv şi antologie*, apărută sub semnătura lui Victor Cheresteşiu, Camil Mureşan George Em. Marica, este tocmai acela de a fi contribuit, după cum se subliniază în recenzia

publicată în revista *Lupta de clasă*, la prezentarea „pentru prima oară într-o culegere de mai mare amploare, a unor texte reprezentative din opera cărturarului transilvănean". Meritul autorilor — se relevă în continuare — este şi acela de a le fi reprodus din publicaţiile originale[7], redescoperindu-le după trecerea anilor.

Constantin Rusu

RADU PANTAZI, *Filozofia marxistă în Romînia*, Edit. politică, 1963.

După cum s-a stabilit, pe baza cercetărilor de istorie economică şi socială, în a doua jumătate a secolului trecut se intensifică pe teritoriul ţării noastre procesul dezvoltării capitalismului şi, odată cu aceasta, creşte şi se dezvoltă proletariatul. Dacă în 1860, în vechea Romînie, existau 12 867 „stabilimente" industriale, către sfîrşitul secolului trecut numărul lor ajunge la 62 188, cea mai mare parte fiind însă simple ateliere meşteşugăreşti. În această perioadă se observă trecerea spre producţie mecanizată (morărit, alcool), iau fiinţă, pe baze maşiniste, industrii noi ca aceea a zahărului, petrolului etc. În Transilvania se dezvoltă industria extractivă, metalurgică, textilă şi alimentară; în cele aproximativ 210 fabrici, cîte existau în 1890 în această parte a ţării, lucrau peste 16 000 de muncitori.

Către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, numai în industria prelucrătoare şi extractivă din ţara noastră, lucrau 107 010 persoane, ceea ce, faţă de 1860, însemna o creştere a numărului muncitorilor de peste trei ori. Proletariatul creşte însă nu numai cantitativ ci şi calitativ. Dacă existenţa muncitorilor este semnalată şi în prima jumătate a secolului, *clasa proletară* se manifestă ca o forţă de sine stătătoare tocmai în această nouă perioadă. Cu alte cuvinte, proletariatul din Romînia se transformă, în ultimele decenii ale secolului trecut, dintr-o „clasă în sine" în „clasă pentru sine". Această teză se bazează pe faptul că în ultimul pătrar al secolului trecut se afirmă şi se dezvoltă proletariatul industrial de fabrică — nucleul de bază al mişcării muncitoreşti —, începe să se desfăşoare procesul de organizare a muncitorilor în lupta împotriva exploatării capitaliste şi a lipsei de drepturi politice, începe să se formeze şi să crească nivelul conştiinţei solidarităţii de clasă. După cum subliniază tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej, „încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, proletariatul din Romînia începuse să se afirme ca o forţă socială înaintată, ridicînd steagul luptei pentru drepturi şi libertăţi democratice, pentru interesele vitale ale celor ce muncesc" (*Articole şi cuvîntări, 1959—1961*, Ed. Polit., 1961, p. 426).

Am menţionat unele aspecte ale începuturilor istoriei mişcării muncitoreşti din ţara noastră pentru a sublinia meritul lucrării recenzate care porneşte de la teza justă potrivit căreia procesul de pătrundere şi răspîndire a marxismului în Romînia a fost condiţionat şi determinat de apariţia şi dezvoltarea proletariatului, a mişcării muncitoreşti de sinestătătoare. Autorul nu uită să amintească şi de climatul ideologic prielnic pătrunderii ideilor marxiste pe teritoriul ţării noastre. Istoria gîndirii social-politice şi filozofice din Romînia este indisolubil legată de istoria luptei poporului nostru pentru libertatea socială şi naţională. De-a lungul veacurilor, gînditorii, şcolile şi curentele care şi-au înscris numele în cultura romînească, îmbogăţind-o şi ridicîndu-i prestigiul, au oglindit în momentul istoric respectiv frămîntările şi aspiraţiile păturilor şi claselor sociale înaintate şi ale celor mai largi mase populare. Aceste tradiţii progresiste din gîndirea social-politică şi filozofică romînească au fost continuate şi dezvoltate de mişcarea noastră muncitorească. E suficient să amintim critica

[7] Radu Pantazi, *Din tradiţiile gîndirii progresiste romîneşti*, în „Lupta de clasă", 1963, nr. 9, p. 93.

socială, susținerea luptei pentru libertate națională, iar pe plan filozofic dezvoltarea materialismului — coordonate importante ale gîndirii noastre social-politice și filozofice —, care capătă o forță și o strălucire nouă prin pătrunderea marxismului la sfîrșitul secolului al XIX-lea și, apoi, a leninismului (p. 27).

După ce schițează tabloul social-istoric al epocii și după ce analizează activitatea cercurilor socialiste din deceniul al 7-lea al secolului trecut, care, prin susținerea unor idei general-socialiste, au pregătit terenul pentru pătrunderea și răspîndirea marxismului, autorul trece la cercetarea începuturilor perioadei marxiste în istoria filozofiei din Romînia.

Potrivit opiniei sale, procesul pătrunderii și răspîndirii ideilor marxiste în țara noastră — fenomen care a reprezentat un salt calitativ, o cotitură revoluționară în istoria gîndirii social-politice și filozofice din Romînia —, a început în anii 1883—84, adică de atunci de cînd revista *Emanciparea* (1883) a publicat prima traducere dintr-o lucrare originală a lui Marx (fragmente din Capitalul) și de cînd a apărut *Revista socială* (1884), care, delimitîndu-se de curentele nemarxiste din mișcarea muncitorească — îndeosebi de anarhism —, ia poziție pentru marxism și-și propune ca scop răspîndirea ideilor lui Marx și Engels. Considerăm că punctul de vedere al lui R. Pantazi este numai în parte adevărat. Spun numai în parte, deoarece în Transilvania procesul de pătrundere și răspîndire a concepțiilor marxiste începe în deceniile al șaptelea și al optulea ale secolului trecut și este marcat prin: a) răspîndirea unor lucrări marxiste (în 1869, de exemplu, ajung în Transilvania, în limba germană, Manifestul Partidului Comunist, Statutul Asociației Internaționale a Muncitorilor etc.), b) publicarea în ziarul *Allgemeine Arbeiter Zeitung* sau *Általános Munkásujság — Gazeta Generală a Muncitorilor* — (care a apărut în perioada aprilie—iunie 1870) a unor fragmente din lucrările lui Marx și Engels și a unor articole despre activitatea Internaționalei I-a. *Munkás Hetikrónika — Cronica Săptămînală Muncitorească* — (apare pentru prima dată la 5 iunie 1837) publică în numărul 17, în limba maghiară, capitolul „Burghez și proletar" din Manifestul Partidului Comunist, c) afirmarea în presa socialistă a punctului de vedere marxist în abordarea diferitelor probleme politice, sociale, culturale etc.

Neîndoios că, deși circulau în limba germană sau maghiară, ideile marxiste conținute de aceste materiale au fost cunoscute și de o parte a muncitorimii romînești de pe aceste meleaguri.

Pe baza unei analize meritorii, autorul ne arată că mijlocul principal de răspîndire a marxismului a fost presa socialistă, în care s-au publicat atît traduceri din operele clasicilor, cît și articole de popularizare a ideilor marxiste și de analiză a unor probleme sociale, economice, politice și culturale — specifice țării noastre. Presa reproducea de asemenea cele mai importante conferințe de la cercurile și cluburile muncitorești, a căror activitate a constituit, fără îndoială, un aport la propagarea marxismului. Cele mai importante periodice care se cuvin a fi amintite pentru contribuția adusă la răspîndirea ideologiei proletariatului sînt: *Emanciparea, Contemporanul, Revista Socială, Critica Socială, Közjólét, Volkswille, Romînia Muncitoare, Viitorul Social, Adevărul, Erdélyi Munkás, Kolozsvári Munkás* ș. a.

După cum se subliniază în lucrare, ideile marxiste au fost propagate pe trei căi principale. Cea mai importantă cale a constituit-o traducerea unor opere ale clasicilor marxismului. Referitor la traduceri menționăm: fragmente din *Capitalul* (Emanciparea, 1883, Lumea nouă, 1895), *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, traducere integrală, printre primele din lume (Contemporanul, 1885—1886), *Lupta de clasă* — titlu sub care este publicat un fragment din *Mizeria filozofiei* (Munca, 1891), *Manifestul Partidului Comunist* (1894), *Materialismul istoric* (Critica socială, 1892), *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* — fragmente (Romînia Muncitoare, 1902), *Despre crimele țarismului*, titlu sub care e tradus, în 1911, articolul lui Lenin *„Despre fracțiunea social-democrată din Duma a II-a* (o expunere completă a problemei), *Războiul și îndatoririle muncitorilor* (titlul sub care e publicată, în 1916, *Cuvîntarea* lui

Lenin, rostită la mitingul de la Berna împotriva războiului) ş. a. În Transilvania circulau, după cum am văzut, încă din 1869, lucrări, în limba germană şi apoi şi în limba maghiară, ale lui Marx şi Engels. Traducerile din clasici aveau o deosebită importanţă, deoarece făceau cunoscute idei originale marxiste, ducînd astfel la răspîndirea unor teze de bază ale marxismului (mai ales ale economiei politice şi ale materialismului istoric). În procesul de clarificare ideologică a socialiştilor romîni, un rol deosebit l-au avut legăturile lor directe cu Engels şi Lenin şi cu mişcarea socialistă internaţională. Delegaţi ai socialiştilor din Romînia participă la congresele de la Paris (1889), Bruxelles (1891) şi Stuttgart (1907) etc. ale Internaţionalei a II-a. Într-o scrisoare pe care le-a adresat-o, în 1888, Engels le mulţumeşte socialiştilor romîni pentru faptul că primesc în programul lor principiile marxiste. De asemenea socialiştii romîni ajutau la transportarea în Rusia a literaturii socialiste, printre care a Iskrei leniniste.

O altă cale de răspîndire a marxismului au constituit-o lucrările de popularizare a concepţiilor marxiste. În ciuda unor confuzii care izvorau din limitele ideologice ale mişcării socialiste din ţara noastră din epoca respectivă, aceste lucrări au meritul de a fi reliefat marea însemnătate ştiinţifică, teoretică şi practică a marxismului, modul nou de abordare a problemelor, cotitura revoluţionară săvîrşită în istoria gîndirii, prin apariţia marxismului. Expunînd tezele de bază ale socialismului ştiinţific, materialismului istoric şi ale economiei politice, autorii acestor lucrări combăteau şi demascau pe calomniatorii marxismului. Astfel, în 1884, C. Dobrogeanu-Gherea, prin seria de articole *Karl Marx şi economiştii noştri*, respingea atacurile unor detractori ca P. Missir şi alţii care încercau să acrediteze ideea falsă că marxismul s-ar sprijini pe teoria lui Malthus. Într-un număr din 1910, *Romînia Muncitoare*, răspunzînd celor care acuzau marxismul de unilateralitate, scria că ar fi absurd să susţii că Marx şi Engels ar fi negat rolul factorului conştient în dezvoltarea societăţii. Dintre lucrările care — cu toate mărginirile şi confuziile pe care le conţineau — au adus o reală contribuţie la propagarea ideilor marxiste, mai amintim: *Ce vor socialiştii romîni* şi *Concepţia materialistă a istoriei* de C. Dobrogeanu-Gherea, *Sociologia burgheză faţă cu teoria luptei de clasă* de R. Ionescu-Rion, *Karl Marx, Schiţă biografică* de C. O. Călin ş. a.

Ultima cale importantă de răspîndire a marxismului a constituit-o analiza în spirit marxist a unor probleme de ordin economic, politic, social şi cultural, încercarea de aplicare a ideilor marxiste la analiza unor fenomene concrete din Romînia. O temă foarte importantă, dezbătută atunci, a fost aceea a viabilităţii şi legitimităţii socialismului în ţara noastră. Socialiştii au demonstrat, împotriva celor care perorau despre „exotismul" socialismului în Romînia, că tezele marxismului sînt pe deplin valabile şi trebuiesc aplicate şi în analiza dezvoltării economice şi social-politice a ţării noastre, că filozofia marxistă este singurul far călăuzitor în lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii romîneşti. Datorită elementelor înaintate din mişcarea muncitorească din Romînia (Al. Ionescu, I.C. Frimu, Şt. Gheorghiu, Al. Constantinescu, Vasilescu-Vasia s.a.) au fost susţinute, împotriva oportuniştilor şi reformiştilor, o serie de teze juste în ceea ce priveşte pacea şi războiul, problema naţională, necesitatea partidului politic proletar, necesitatea revoluţiei etc.

Şi analiza unor probleme de ştiinţă şi cultură a constituit o cale de răspîndire a ideilor marxiste în ţara noastră. În articolele lui S. Stînca, R. Ionescu-Rion, C. D. Gherea, G. Ibrăileanu, G. Bariţiu, I. Baraş ş. a. sînt supuse criticii curente burgheze retrograde ca: malthusianismul, darwinismul social, spencerianismul etc. În lucrarea sa *Mediul social ca factor patologic* dr. S. Stînca susţine, de pe poziţii marxiste, o serie de teze proprii referitoare la medicina socială.

Un alt domeniu în care ideile marxiste au fost intens răspîndite, a fost estetica. C. D. Gherea este cel care — prin susţinerea ideilor despre artă ca produs al mediului social, arta ca reflectare artistică a realităţii, artă cu tendinţă, rolul social al artei şi misiunea scriitorului cetăţean, unitatea eticului şi esteticului ş. a. — a introdus punctul de vedere

ştiinţific în estetica din ţara noastră. Lucrările sale de critică literară, cu toate limitele şi inconsecvenţele pe care le conţin (sociologism vulgar etc.), au intrat în patrimoniul criticii literare marxiste din Romînia. Prin sublinierea inconsecvenţei teoriei idealiste a „artei pentru artă“ şi prin evidenţierea valorii punctului de vedere ştiinţific, susţinut de socialiştii vremii, C. Dobrogeanu-Gherea a contribuit la răspîndirea esteticii marxiste. Pentru aportul în domeniul esteticii materialiste merită să fie amintiţi Raicu Ionescu-Rion şi G. Ibrăileanu. Primul a dat atenţie mai ales analizei mesajului umanist al artei realiste şi a subliniat că de pe poziţiile *artei pentru artă* se poate cădea foarte uşor în decadentism. G. Ibrăileanu a insistat mai mult asupra legăturii dintre artă şi mediul social şi s-a ridicat — chiar după ce a părăsit mişcarea socialistă, — împotriva curentelor estetizante, idealiste şi a militat pentru o artă care să slujească interesele poporului.

Alături de socialişti, în lupta pentru promovarea liniei materialiste, progresiste, s-au situat şi savanţi patrioţi ca: V. Babeş, Gh. Marinescu, N. Leon, D. Voinov ş. a. şi mari scriitori ca: M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. Creangă, G. Coşbuc şi Al. Vlahuţă.

În carte — mai ales în prima parte — R. Pantazi urmăreşte să redea cît mai sistematic modul în care au fost răspîndite tezele de bază ale economiei politice, materialismului dialectic şi materialismului istoric. În partea a doua el insistă mai mult asupra luptei împotriva încercărilor ideologilor burghezi de a denatura marxismul şi asupra luptei dintre marxism pe de o parte şi ideolgia burgheză şi reformistă pe de altă parte — în problemele interpretării dezvoltării politice, economice şi sociale a Romîniei.

În încheierea lucrării autorul subliniază încă o dată că răspîndirea ideilor marxiste a însemnat o cotitură revoluţionară în istoria gîndirii social-politice şi filozofice din Romînia, deoarece — pentru prima dată — se afirmă concepţia despre lume a clasei celei mai revoluţionare a societăţii — proletariatul. Se afirmă pentru prima dată concepţia materialistă asupra istoriei. Prin marxism, filozofia începe să capete, şi în ţara noastră, sensul unei arme de luptă pentru transformarea revoluţionară a societăţii. „Încheierea“ se termină cu schiţarea perspectivei continuării răspîndirii în ţara noastră a filozofiei marxist-leniniste în perioada următoare.

După cum am mai subliniat, lucrarea reuşeşte să surprindă esenţialul şi să redea imaginea exactă a procesului răspîndirii marxismului în Romînia. Credem însă că lucrarea ar fi cîştigat dacă s-ar fi insistat asupra caracterului de *proces* al propagării ideilor marxiste. Autorul ne spune de mai multe ori că e vorba de un *proces*, dar uneori, cînd trece la analiză, priveşte în mod static fenomenul cercetat. N-ar fi fost rău dacă autorul ar fi analizat — într-un capitol special — rolul, orientarea şi evoluţia precisă a fiecărei reviste cercetate.

Sărăcăcios ni se pare materialul referitor la Transilvania. Autorul se mulţumeşte să amintească, în treacăt, de unele opere ale lui Marx şi Engels — scrise în limba germană şi maghiară — care au fost difuzate în Transilvania şi au fost citite, neîndoielnic, şi de mulţi muncitori romîni care cunoşteau cel puţin una din limbile amintite. Nu se scrie nimic despre numeroasele conferinţe şi broşuri de popularizare (în limba germană şi maghiară) care au circulat în Transilvania şi au avut un mare rol în răspîndirea marxismului. După citirea cărţii rămîi cu cîteva neclarităţi referitoare la perioadele (unele se interferează) şi etapele pătrunderii ideilor marxist-leniniste în Romînia.

Şi, în încheiere, o nedumerire: De ce lucrarea care cercetează răspîndirea marxismului în Romînia se întitulează „Filozofia marxistă în Romînia“ şi nu „Marxismul în Romînia“?

Aceste mici lipsuri, remediabile într-o eventuală nouă ediţie, nu pot scădea însă din meritele *Filozofiei marxiste în Romînia*, care este o lucrare ştiinţifică reuşită şi deosebit de utilă. Cu această carte R. Pantazi s-a înscris printre autorii primelor lucrări mai ample, menite să facă lumină în investigaţia începuturilor marxismului în Romînia.

E. Ancuţa

GH. SURPAT, *Pauperizarea clasei muncitoare din Romînia burghezo-moşierească*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 300 p.

La sfîrşitul anului 1962, în îngrijirea Editurii ştiinţifice a apărut o carte valoroasă, în care, autorul, Gh. Surpat, analizează procesul de pauperizare a clasei muncitoare din Romînia burghezo-moşierească dintre cele două războaie mondiale, schiţînd totodată şi luptele maselor muncitoare, conduse de Partidul Comunist din Romînia, împotriva cruntei exploatări, pentru doborîrea regimului burghezo-moşieresc.

Alegerea acestei teme constituie un merit deosebit al autorului, care, în analiza problemei complexe a pauperizării relative şi absolute, a trebuit să înfrunte o serie întreagă de greutăţi inerente temei. Aceste greutăţi se datoresc nu numai lipsurilor, denaturărilor şi falsificărilor statisticii burgheze (ca de ex. camuflarea profitului real obţinut; prezentarea unor salarii medii mai ridicate decît în realitate, folosind diferite mijloace în acest scop; trecerea sub tăcere a şomajului parţial etc.), ci şi faptului că lucrarea recenzată acoperă un gol în literatura noastră de istorie economică, fiind prima prelucrare monografică a procesului pauperizării clasei muncitoare din perioada amintită. Despre lucrarea lui Gh. Surpat au apărut mai multe recenzii. Dintre toate acestea merită o atenţie deosebită recenzia semnată de V. Axenciuc, apărută în „Lupta de clasă" 1962, nr. 12, în care, pe lîngă meritele incontestabile ale cărţii sînt făcute o serie de observaţii critice cu care autoarea recenziei de faţă este de acord.

Autorul, pe baza unei munci susţinute de analiză şi de cercetare critică a unei surse bogate de documentare economică şi statistică, precum şi din arhive — fapt care trebuie subliniat cu ocazia recenzării cărţii — reuşeşte în bună măsură să prezinte un tablou veridic privind procesul de adîncire a diferenţierii sociale între cele două războaie mondiale, îmbogăţind tabloul în general cunoscut cu noi cunoştinţe concrete.

*

Cartea recenzată se împarte în două părţi şi zece capitole. În partea I-a (capitolele I—III) sînt analizate problemele pauperizării relative, iar în partea a II-a (capitolele IV—X) problemele pauperizării absolute. Autorul porneşte de la învăţătura marxist-leninistă cu privire la pauperizarea relativă şi absolută a clasei muncitoare, sprijinindu-se în cercetările şi aprecierile sale pe documentele P.C.R., folosindu-le din plin, scoţînd în evidenţă faptul că pauperizarea clasei muncitoare în capitalism este un proces istoric-obiectiv, fiind strîns legată de mecanismul şi scopul producţiei, de ciclurile capitaliste, de problemele nivelului de trai etc.

Avîndu-se în vedere că procesul pauperizării se leagă, în primul rînd, de trăsăturile economice ale capitalismului, autorul în primul capitol, tratează principalele trăsături economice ale Romîniei. Ştiut este faptul că în Romînia capitalismul s-a dezvoltat relativ tîrziu faţă de ţările apusene, avînd o serie de trăsături specifice. Dezvoltarea într-un ritm mai rapid a capitalismului la noi a avut loc numai în stadiul imperialismului, arătînd o deosebită inegalitate. Dacă unele ramuri ale industriei, ca extracţia de ţiţei, de cărbune, industria textilă şi alimentară s-au dezvoltat rapid, alte ramuri industriale au rămas în urmă, sau aproape că nici nu existau, ca de pildă industria chimică, constructoare de maşini-unelte, de automobile etc., prepondera înainte de toate industria uşoară. În pofida dezvoltării însemnate a capitalismului, după primul război mondial, cînd centralizarea şi concentrarea capitalului şi a producţiei au atins un grad înalt, şi monopolurile au dominat aproximativ 80% din economia naţională a Romîniei, ea rămînînd însă şi pe mai departe o ţară slab dezvoltată, avînd un pronunţat caracter agrar, unde capitalismul monopolist se împletea cu puternice rămăşiţe feudale. Iar faptul că dezvoltarea capitalismului între cele două războaie mondiale imperialiste s-a desfăşurat pe baza crizei generale a capitalismului, cînd a avut loc penetraţia nelimitată a capitalului străin, care şi-a acaparat 70—90% din poziţiile-cheie ale economiei naţionale — cu toate consecinţele sale grave —, a adîncit şi mai

mult contradicțiile dezvoltării anterioare, dînd un caracter deosebit de hrăpăreț, barbar și parazitar imperialismului din Romînia. Această situație a determinat gradul înalt de exploatare a clasei muncitoare, pauperizarea ei, proces care este amplu analizat de către autor.

Gh. Surpat analizează în capitolele amintite înrăutățirea situației clasei muncitoare dintre cele două războaie mondiale, în primul rînd prin pauperizarea relativă a acesteia, *care înseamnă înrăutățirea situației clasei muncitoare în raport cu cea a clasei capitaliste.* Pe măsura dezvoltării capitalismului, intensificarea procesului de pauperizare relativă se manifestă în creșterea prăpastiei sociale dintre clasa muncitoare și clasa capitalistă. Pauperizarea relativă se manifestă în scăderea salariului relativ, în scăderea părții din venitul național care îi revine clasei muncitoare, în creșterea ratei plusvalorii etc.

Din bogatul material documentar, folosit de autor — prin care demonstrează acest proces al pauperizării — scoatem în evidență următoarele: De pildă ponderea salariilor și a plusvalorii în valoarea nou-creată din industria mare prelucrătoare, între anii 1927—1942, a evoluat în felul următor: în timp ce ponderea plusvalorii nou-create a crescut din 1927 de la 60% la 73%, în 1942, ponderea fondului de salarii a scăzut în aceeași perioadă de la 40% la 27%, reprezentînd, deci, în anul 1942 numai a patra parte din valoarea nou-creată. Aceasta înseamnă că numai cca 27%—40% din munca cheltuită de un muncitor îi revenea acestuia — dacă nu chiar mai puțin — sub formă de salariu, iar restul își însușea capitalistul, sub formă de plusvaloare (p. 70).

Gradul extrem de înalt de exploatare a muncitorilor iese și mai mult în evidență atunci cînd se examinează rata plusvalorii pe diferite întreprinderi, în diferite perioade. Astfel, din calculele făcute de autor, luînd drept bază situațiile contabile întocmite de o serie de întreprinderi capitaliste din diferite ramuri industriale, rezultă că rata plusvalorii a oscilat între 250% și 800%. O rată deosebit de ridicată a plusvalorii întîlnim în întreprinderile din industria textilă, de confecții, din industria alimentară etc., unde majoritatea lucrătorilor erau femei și copii, plătiți cu salarii mizerabile, situate cu mult sub valoarea forței de muncă. În industria alimentară, rata plusvalorii a oscilat în perioada 1927—1938 între 250 și 630%. În timpul celui de al doilea război mondial, rata plusvalorii ajunsese în această ramură să fie de peste 1 300%, iar în industria textilă aproape 1 000% (p. 39).

Pentru a arăta adîncirea prăpastiei dintre exploatatori și exploatați, este concludentă și comparația dinamicii profiturilor obținute de societățile anonime industriale, pe de o parte, și dinamica fondului de salarii, a numărului de salariați și a impozitului pe salarii, pe de altă parte. Astfel, dinamica profitului (este vorba de profiturile recunoscute de capitaliști, iar nu de profiturile reale), comparată cu evoluția fondului de salarii, ne arată că profiturile au înregistrat o creștere mult mai mare decît a fondului de salarii. În timp ce profiturile au crescut în perioada 1927—1939 cu 110%, fondul de salarii a crescut numai cu 21%. În ceea ce privește fondul de salarii, trebuie să mai precizăm însă că această mică creștere de 21% a fost însoțită de o mărire a numărului de salariați, cu 42% (p. 76). În industria mare prelucrătoare, numărul salariaților a crescut cu 35% în perioada 1927—1938, pe cînd fondul de salarii a crescut în aceeași perioadă numai cu 14% (p. 72). Deoarece numărul muncitorilor a crescut într-o proporție mult mai mare decît fondul de salarii, se poate afirma că în această perioadă pauperizarea relativă a fost însoțită de o reducere a salariului mediu al muncitorului.

Caracteristic pentru profiturile capitaliștilor a fost ritmul rapid de creștere a acestora, care era cu mult superior ritmului de creștere nu numai a fondului de salarii, ci și a venitului național, luat în ansamblu. Dinamica venitului național, și a profiturilor capitaliștilor în perioada 1932—1937 ne arată că ritmul mediu anual de creștere a venitului național a fost de numai 7,9%, pe cînd ritmul mediu anual de creștere a profiturilor societăților anonime industriale a fost de 29,4%, iar a celor bancare de 18% ((p. 77). Această situație confirmă pe deplin teza leninistă, con-

form căreia: „În societatea capitalistă care se îmbogățește rapid, partea *relativă* ce revine muncitorilor devine tot mai mică, deoarece milionarii se îmbogățesc într-un ritm tot mai rapid" (V. I. Lenin, Opere, vol. XVIII, p. 428).

După ce autorul mai examinează și alți factori ai pauperizării relative, ca de ex. sporirea impozitului pe salarii, creșterea inflației, ritmul rapid al acumulării capitalului etc., face o serie de constatări. Între altele, arată că „În condițiile specifice Romîniei burghezo-moșierești ... trăsătura caracteristică o constituie ritmul deosebit de accelerat al acestui proces" (p. 83—84). În legătură cu rata plusvalorii și rata profitului realizat de burghezia autohtonă în cîrdășie cu capitalul monopolist străin, arată că acestea au fost superioare celor din alte țări capitaliste mai dezvoltate și astfel „profiturile din Romînia burghezo-moșierească purtau amprenta profiturilor coloniale" (p. 66), că „ele ne dovedesc *un grad înalt de exploatare a clasei muncitoare, o exploatare de tip colonial care s-a intensificat continuu*" (p. 39). O dată cu acumularea capitalismului și concentrarea avuțiilor în mîinile burgheziei s-au acentuat tot mai mult exploatarea și mizeria clasei muncitoare. În aceste condiții, contradicțiile orînduirii burghezo-moșierești s-au agravat, iar lupta dintre burghezie și proletariat s-a intensificat.

Autorul, în partea a doua a cărții, analizează problemele pauperizării absolute a clasei muncitoare, pornind de la faptul că aceasta se manifestă prin *scăderea, înrăutățirea nivelului de trai al clasei muncitoare*, scădere, care, desigur, nu se desfășoară ca un proces rectiliniu.

Firește, nivelul de trai este o noțiune complexă, el este determinat de totalitatea condițiilor de existență și de muncă ale clasei muncitoare, dintre care cele mai importante sînt: nivelul salariului real și raportul dintre acesta și valoarea forței de muncă; proporțiile șomajului total și ale celui parțial, precum și suprapopulația agrară; durata zilei de muncă și gradul de intensitate a muncii; condițiile de locuit; situația învățămîntului și nivelul cultural al maselor muncitoare; legislația antimuncitorească etc. Desigur, cel mai important indiciu, care caracterizează nivelul de trai, este salariul real; el exprimă prețul mărfii forță de muncă în raport cu prețul celorlalte mărfuri și este egal cu totalitatea mărfurilor și serviciilor pe care muncitorul le poate obține cu ajutorul salariului său nominal (din care s-a scăzut impozitul respectiv). Astfel este de înțeles că autorul examinează mai pe larg dinamica și nivelul salariului real din perioada avîntului revoluționar al mișcării muncitorești, din perioada stabilizării relative a capitalismului, din anii crizei economice mondiale, din perioada fascizării țării precum și din timpul războiului criminal hitlerist.

Pe baza unui bogat material documentar, autorul constată că în Romînia burghezo-moșierească, salariul, ca preț al forței de muncă, s-a situat — în perioada dintre cele două războaie mondiale — sub valoarea ei. Pentru evoluția salariului a fost caracteristic faptul că nivelul acestuia s-a menținut, în medie, la limita fizică a valorii forței de muncă; el a coborît, uneori, la unele categorii de muncitori, chiar și sub această limită (p. 89), a fost mult inferior față de țările capitaliste dezvoltate (p. 129). Menținerea salariului la un nivel foarte scăzut se datorește existenței în Romînia burghezo-moșierească a unui întreg complex de condiții economice și politice. Din complexul de condiții, care a determinat scăderea salariilor, Gh. Surpat menționează următoarele: dezvoltarea accentuată a capitalismului în agricultură, ruinarea și proletarizarea maselor țărănești, creșterea suprapopulației latente la sate și presiunea acesteia asupra pieții muncii; creșterea intensificării muncii și înrăutățirea condițiilor de muncă; folosirea pe scară tot mai largă a muncii femeilor și copiilor, și remunerarea acestora cu salarii mult mai mici în comparație cu cele ale bărbaților; existența în întreprinderile capitaliste a unui mare număr de muncitori necalificați (ponderea lor a fost de 60—70%); creșterea impozitului pe salarii, a impozitelor și a taxelor fixate pentru mărfurile de larg consum, creșterea prețurilor, printr-un cuvînt scumpirea vieții; amendarea frecventă a muncitorilor, reținerea din salariu sub diferite forme a unor sume importante, plata în natură a unei părți din salariu, prin mărfuri de proastă calitate, și scumpe, înșelarea muncitorilor cu ocazia calculării salariilor etc. etc. au fost alte mijloace și procedee pe care burghezia le-a folosit în scopul de a reduce salariile muncitorilor.

Prin mijloacele sus-menționate și prin alte procedee de micșorare forțată a sa-

lariului sub valoarea forței de muncă, clasa capitalistă și-a însușit și o parte din munca necesară a muncitorilor, transformînd, de fapt, în anumite limite *„fondul de consumație necesar al muncitorului într-un fond de acumulare de capital"* (p. 91).

Pauperizarea absolută a muncitorilor, scăderea nivelului de trai au fost determinate în mod deosebit de prețurile monopoliste, de creșterea accelerată a prețurilor bunurilor de larg consum cu toate că și salariul nominal a crescut într-o oarecare măsură. Ritmul de creștere a costului vieții în perioada 1923—1941 a fost cu mult superior ritmului de creștere a salariului nominal. Deși salariul nominal — socotit în medie pe toată perioada — a crescut, totuși puterea reală de cumpărare a muncitorilor era cu mult mai mică, deoarece costul vieții crescuse în 1941, față de 1923, cu 158%, iar salariul nominal numai cu 65%, avînd drept rezultat scăderea salariului real (p. 92).

Dacă ținem seama de faptul că prețurile mărfurilor de larg consum au înregistrat o creștere vertiginoasă și că impozitele au sporit necontenit, putem afirma că muncitorii primeau salarii de mizerie.

Sînt foarte interesante calculele efectuate de autor în legătură cu puterea de cumpărare — în diferite perioade — a salariului muncitorilor, exprimată în cantități de produse și servicii. Analizînd, de pildă, situația proletariatului în anul 1939, autorul întocmește un fel de „buget de familie" pentru muncitori cu un salariu de 2 000 de lei lunar. După cum reiese din cifrele prezentate, o familie, care trăia din acest salariu, putea cumpăra numai strictul necesar întreținerii: 60 kg de pîine, 60 kg de cartofi, 15 kg de fasole, 3 kg ceapă, 4 kg de ulei și să plătească chiria, care era 800 de lei (p. 122). Trebuie adăugat însă că alături de această categorie de muncitori se mai aflau aproape 400 000 de salariați, adică 36% din total, care aveau un salariu numai de 700—1350 de lei lunar și care nu-și puteau cumpăra nici acest minim necesar traiului lor și al familiilor lor. În 1932, cu salariul pe o zi, minerul putea să-și cumpere doar 2 kg de pîine și 1 kg de fasole (p. 108). În anii pregătirii războiului și în anii războiului hitlerist, salariul real a scăzut și mai mult. Salariul lunar al multor muncitori nu ajungea decît pentru cumpărarea unui metru de stofă pentru palton sau unei perechi de ghete. În anul 1943, cu salariul lunar, muncitorul, după ce își plătea chiria, putea cumpăra aproximativ următoarele: 60 kg de pîine, 3 kg de brînză, 2 litri de ulei, 60 kg de cartofi și 30 l de lapte. Însă de cele mai multe ori, muncitorul nu găsea mărfurile de care avea nevoie. Pîine se distribuia în rații foarte mici, de cele mai multe ori însă ea lipsea complet de pe piață (p. 128).

În asemenea condiții, înseși organele aparatului de stat fascist erau nevoite să recunoască că „... salariile ce se plătesc muncitorilor sînt extrem de mici în raport cu nevoile lor", iar „condițiile de trai ale muncitorilor care trăiesc exclusiv din salariu sînt foarte grele". (Idem).

Pe baza analizei făcute, în concluzie, autorul afirmă că „Salariul real a manifestat, în perioada analizată, o tendință de scădere; în perioada crizei economice din 1929—1933 și în perioada fascizării țării, scăderea salariului real s-a accentuat, iar în perioada criminalului război hitlerist ea a atins punctul culminant" (p. 129). „Scăderea salariului real demonstrează în același timp că muncitorii au fost condamnați, în perioada dintre cele două războaie mondiale, la o mizerie tot mai cruntă, deoarece erau nevoiți să locuiască în condiții și mai proaste, să nu-și poată procura îmbrăcămintea necesară etc." (p. 130).

În următoarele capitole (V—IX) sînt analizați ceilalți factori ai nivelului de trai ca șomajul cronic de masă și influența lui asupra scăderii nivelului de trai al clasei muncitoare; înrăutățirea condițiilor de muncă din întreprinderile capitaliste; subalimentația cronică a maselor muncitoare și înrăutățirea condițiilor de locuit; politica criminală a statului burghezo-moșieresc în problema sănătății maselor; analfabetismul și înapoierea culturală a maselor muncitoare în regimul burghezo-moșieresc.

Șomajul cronic de masă a înregistrat în perioada dintre cele două războaie mondiale proporții mari. Faptul acesta a influențat direct scăderea nivelului de trai al clasei muncitoare. În perioada crizei economice din 1929—1933, șomajul cronic de masă a crescut puternic, numărul șomerilor industriali depășind cifra de 300 000, nemaivorbind despre șomerii intelectuali și numărul mare al șomerilor parțiali.

Condiţiile de muncă din întreprinderile capitaliste, în urma duratei excesive a zilei de muncă, a intensificării muncii, a lipsei aproape totale a protecţiei muncii, a lipsei de condiţii igienico-sanitare de muncă etc. — erau extrem de grele. Era caracteristică durata excesivă a zilei de muncă, care a oscilat între 10—12 ore, şi în unele întreprinderi, 14 şi chiar 16 ore, în perioada dintre cele două războaie mondiale (p. 154). Ziua de muncă de 8 ore nu s-a aplicat decît temporar, chiar şi în acele întreprinderi în care muncitorii organizaţi au reuşit să o impună prin lupte grele şi îndelungate.

În goana după profituri cît mai mari, capitaliştii nu s-au îngrijit nici măcar de asigurarea mijloacelor elementare ale protecţiei şi siguranţei muncii, care ar fi apărat viaţa oamenilor muncii, făcînd ca condiţiile de muncă să fie mai omeneşti. În scopul obţinerii unei plusvalori cît mai mari, capitaliştii foloseau diverse metode pentru a intensifica munca. Introducerea sistemelor de organizare a muncii şi de salarizare, ca „Bedaux", „Taylor" etc., pe care Lenin le-a caracterizat drept „bestialitatea rafinată a exploatării burgheze", a atras după sine intensificarea fără margini a muncii prestate de muncitori, ducînd la epuizarea muncitorilor, la creşterea enormă a accidentelor de muncă.

Tabloul general al situaţiei clasei muncitoare se lărgeşte, cînd autorul analizează problema înrăutăţirii condiţiilor de locuit. În regimul burghezo-moşieresc, majoritatea muncitorilor se adăposteau în cocioabe jalnice, situate în suburbii murdare. Ei locuiau în încăperi întunecoase, neîncăpătoare. Starea locuinţelor de la oraşe se poate deduce din însăşi situaţia oraşelor. Astfel, din cele 175 de oraşe, existente în anul 1938, 114 nu aveau lucrări de canalizare, 108 nu dispuneau de instalaţii pentru alimentare cu apă a locuitorilor, iar 25% din ele nu aveau lumină electrică (pag. 221). Pe baza unor anchete întreprinse în Valea Jiului, de pildă, s-a constatat că existau familii de mineri compuse fiecare din cîte 5—8 membri, care erau siliţi să doarmă cu schimbul în locuinţă. De asemenea, erau muncitori care locuiau în bordeie cu aspect african (pag. 223). Starea igienico-sanitară înapoiată, analfabetismul ca o plagă socială naţională (existau judeţe în ţară unde 40—60% din populaţie era analfabetă), ţinerea intenţionată a maselor muncitoare într-o stare culturală înapoiată, sînt factori, care oglindesc pauperizarea clasei muncitoare.

Citind cartea lui Gh. Surpat, ne dăm seama în ce condiţii de mizerie a trăit şi a muncit clasa muncitoare din Romînia burghezo-moşierească, între cele două războaie mondiale. Fără îndoială, această situaţie a constituit baza luptelor revoluţionare ale proletariatului, luptă care a fost condusă de P.C.R. şi a fost îndreptată împotriva cruntei exploatări, pentru doborîrea regimului burghezo-moşieresc. În ultimul capitol al cărţii, autorul schiţează principalele momente ale luptei proletariatului, care îngrădeau tendinţele capitalismului, care duceau la pauperizarea relativă şi absolută a proletariatului.

*

După prezentarea succintă a lucrării, ne permitem să facem şi unele observaţii. Cu toate că autorul se străduieşte să prezinte situaţia clasei muncitoare în complexitatea ei, totuşi, credem că analiza statistico-economică poate să arate numai tabloul general, istoric, al situaţiei maselor muncitoare. Şi o astfel de analiză a situaţiei însă, este mai complexă decît cea făcută de Gh. Surpat. Aşa, de pildă, în examinarea nivelului de trai nu se poate pierde din vedere faptul că tocmai în urma salariilor inferioare, şi membrii familiei (femei, copii) erau nevoiţi să se angajeze. Astfel, în examinarea evaluării nivelului de trai al familiei, trebuie să fie analizată şi proporţia dintre cei care cîştigau şi cei care au fost întreţinuţi. Autorul în calculaţiile sale nu a luat în consideraţie nici faptul că, tocmai în urma luptelor consecvente ale proletariatului, capitaliştii au fost siliţi să acorde, peste salariul nominal, anumite retribuţii suplimentare (ajutor de scumpete, ajutor familiar etc.), care la muncitorii mineri — despre care autorul are atîtea de spus — echivala cu 20—30% din salariul lunar. De asemenea, au fost scăpate din vedere şi urmările politicii de asuprire naţională asupra evoluţiei salariilor, precum şi elementele morale şi istorice ale factorilor care determină valoarea forţei de muncă, elemente care au fost subliniate de Marx în „Capitalul". Credem că pentru o analiză mai complexă şi reală a procesului pauperizării clasei muncitoare, ca problemele să nu pară simplificate, ar fi trebuit să fie luate în considerare şi cele amintite mai sus.

Tocmai lipsurile unei analize mai complexe, istorică-socială, mai diferențiată a situației clasei muncitoare au împins pe autor să facă — după părerea noastră — unele afirmații exagerate, sau cel puțin discutabile, ca de exemplu „o exploatare de tip colonial" în Romînia (pag. 39), sau scăderea continuă a salariului real (pag. 129—130), cu toate că din punct de vedere teoretic, autorul, în prima parte a lucrării arată just că scăderea salariului real nu este un proces rectilin.

*

Aceste observații însă nu micșorează, desigur, valoarea cărții. Lucrarea „Pauperizarea clasei muncitoare din Romînia burghezo-moșierească" reprezintă un aport important la studierea monografică a procesului adîncirii prăpastiei dintre clasa muncitoare și clasa capitaliștilor.

Situația arătată în cartea recenzată este irevocabil a trecutului. Citind cartea lui Gh. Surpat, evocînd trecutul de cruntă exploatare, realizările economice, sociale, politice și culturale ale regimului nostru socialist, primesc un înțeles și mai adînc. Datorită acestui fapt cartea recenzată constituie o lucrare instructivă, utilă, valoroasă, acoperind un gol în literatura de specialitate din domeniul cercetării istoriei sociale a clasei muncitoare din țara noastră.

Margareta Gáspár

TITU GEORGESCU, *De la greva generală la crearea P.C.R.* Edit. științifică, București, 1962, 208 p.

Literatura noastră istorică simțea nevoia unei lucrări de amploare, a unei monografii care să prezinte procesul deosebit de important și complex al clarificării ideologice din sînul partidului socialist și transformarea lui în partid de tip nou, marxist-leninist.

Elaborată în lumina celor mai recente documente de partid, bazată pe literatura de specialitate existentă și pe un bogat material de arhivă, în parte inedit, lucrarea pe care ne propunem s-o recenzăm îndeplinește în mare măsură aceste condiții.

În introducere autorul prezintă situația economică, socială și politică a Romîniei postbelice, importanța influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și creșterea avîntului revoluționar al maselor. Deși în această perioadă a existat posibilitatea doborîrii orînduirii burghezo-moșierești, ea nu a putut deveni realitate pentru că clasa muncitoare nu avea un partid cu adevărat revoluționar — un partid comunist. Important e faptul — arată autorul — că masele, dîndu-și seama de imposibilitatea victoriei lor fără existența acestui partid, și-au îndreptat toate eforturile spre crearea partidului marxist-leninist al clasei muncitoare — Partidul Comunist din Romînia.

În fiecare din cele cinci capitole ale lucrării se tratează cîte unul din principalele momente ale luptei care a dus la crearea partidului.

Autorul acordă o deosebită importantă grevei generale din 1920 pe care o consideră just ca „apogeu al luptelor greviste" și căreia-i consacră un întreg capitol. Așa cum spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej „Greva generală din 1920 a ridicat la luptă aproape întregul proletariat din Romînia, scoțînd în evidență gradul de radicalizare și capacitatea de luptă revoluționară a clasei muncitoare"[1].

În lucrare se analizează foarte pe larg eșecul grevei, aducîndu-se date importante privind mai ales represiunile care i-au urmat și se ajunge la concluzia că principala cauză a înfrîngerii clasei muncitoare din Romînia a fost lipsa conducătorului firesc și necesar al acestor lupte — partidul comunist.

Se constată în lucrare că „divergența dintre conducători și mase" despre care vorbea Lenin (p. 25) era deosebit de puternică și în sînul partidului social-democrat, liderii săi oportuniști venind din ce în ce mai mult în contradicție

[1] Gheorghiu-Dej Gh., *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, Edit. politică, București, p. 431.

cu masele. În acest sens greva a însemnat şi un punct de cotitură în conştiinţa maselor care acordă din ce în ce mai multă încredere conducătorilor ridicaţi de jos, caracterizaţi printr-o atitudine combativă, fermă, revoluţionară.

Se remarcă în acest capitol străduinţa autorului de a scoate în relief faptul că deşi înfrîntă, greva n-a marcat, aşa cum aştepta oligarhia, refluxul mişcării muncitoreşti, ci o accentuare a contradicţiilor dintre aripa revoluţionară şi cea oportunistă a partidului, lucru care a pus în mod hotărît problema transformării partidului socialist în partid comunist.

Al doilea capitol al lucrării se referă la un moment de seamă în întărirea mişcării muncitoreşti de stînga — consfătuirea grupurilor comuniste din 16 noiembrie 1920. Directivele elaborate de Consfătuire privind modul în care comuniştii trebuiau să acţioneze, constituiau după cum spune autorul „un plan de acţiune în vederea creării partidului revoluţionar de tip nou" (p. 27). S-au trasat sarcini precise privind cîştigarea pentru cauza comunistă a membrilor secţiunilor partidului socialist şi sindicatelor şi alegerea ca delegaţi la Congres a celor mai buni reprezentanţi ai muncitorilor. S-au discutat de asemenea unele probleme privind construcţia şi programul noului partid.

Acţionînd conform hotărîrilor acestei conferinţe, comuniştii reuşesc să publice unele materiale referitoare la cele 21 de condiţii ale afilierii la Internaţionala a III-a şi să demaşte pe unii lideri socialişti de dreapta. Toate acestea constituiau un aport preţios la îndeplinirea măsurilor propuse de către comunişti: înlăturarea trădătorilor strecuraţi în conducerea partidului şi sindicatelor şi afilierea la Internaţionala a III-a, ceea ce ar fi însemnat crearea partidului comunist.

Folosind un vast material de arhivă şi presă, autorul dovedeşte orientarea sănătoasă a maselor de bază ale partidului. După cum reiese din documentele citate de autor, poziţia membrilor simpli ai secţiunilor era favorabilă afilierii la Internaţionala a III-a şi creării unui partid comunist. Aşadar, aceste probleme nu intrau numai în preocuparea unui cerc restrîns de comunişti, ci deveniseră probleme ale marii majorităţi a partidului, mai ales după ce congresele partidelor socialiste din Banat şi Transilvania votaseră moţiuni privind afilierea la Internaţionala a III-a.

Lozinca „Pentru Internaţionala a III-a", lansată de grupurile comuniste, reprezenta un factor esenţial în această perioadă, fiind vorba de structura internă şi programul noului partid. Un partid făurit pe baza principiilor Internaţionalei Comuniste ar fi fost un partid cu adevărat revoluţionar care ar fi recunoscut teoria luptei de clasă, necesitatea doborîrii prin luptă a orînduirii burghezo-moşiereşti. Aderarea la Internaţionala galbenă însemna renunţarea la aceste principii revoluţionare, alunecarea, împotmolirea în mlaştina reformismului şi oportunismului. Tocmai de aceea autorul insistă asupra luptei ce s-a dat în această problemă între liderii socialişti de dreapta pe de o parte şi grupurile comuniste care reprezentau interesele maselor din partid pe de altă parte.

Cum însă afilierea nu putea fi hotărîtă decît de conducerea congresului partidului, lupta comuniştilor se îndrepta spre convocarea lui cît mai grabnică. Conştienţi de curentul de masă în favoarea afilierii, oportuniştii făceau totul pentru a amîna congresul.

Autorul evită greşeala de a prezenta lucrurile în mod simplist. El arată că mai erau încă neînţelegeri în aripa de stînga a partidului în unele probleme, cum ar fi de pildă importanţa luptei ilegale, conspirative, se săvîrşeau unele greşeli stîngiste. Numai studierea aprofundată a operelor lui Lenin şi în special a lucrării „Stîngismul — boala copilăriei comunismului" a făcut posibilă evitarea unor mari greşeli.

Cu toate acţiunile represive ale guvernului, cu toate măsurile arbitrare luate de conducerea centristă, cu toate că ziarul „Socialismul" devenise o tribună anticomunistă, grupurile comuniste şi aripa de stînga, sprijinite de masele de bază ale partidului, continuă lupta pentru înlăturarea acestei situaţii dăunătoare mişcării muncitoreşti.

Un alt moment important în consolidarea aripii de stînga a fost trimiterea unei delegaţii a partidului la lucrările congresului al II-lea al Internaţionalei a III-a. Autorul redă pe larg convorbirile, discuţiile dintre delegaţia romînă şi reprezentanţii Internaţionalei a III-a, luînd poziţie împotriva reprezentantului aripii de dreapta, cunoscutul trădător al clasei muncitoare — Flueraş, care a declarat deschis că politica de colaborare a partidului socialist cu guvernele reac-

ţionare era necesară, colaborarea între clase fiind, chipurile „specifică" Romîniei. Pînă la urmă Flueraş a fost nevoit să părăsească delegaţia. Pe un plan mai larg, înfrîngerea lui însemna şi falimentul aripii de dreapta.

Remarcăm în această parte a lucrării atenţia deosebită acordată de autor întîlnirilor şi discuţiilor purtate de delegaţia romînă cu Lenin. Convorbirile delegaţilor romîni cu Lenin au produs o impresie deosebită asupra acestora, iar recomandările sale, mai ales în privinţa tacticii revoluţionare, au fost de un real folos aripii de stînga a partidului.

Al treilea capitol, privind desfăşurarea lucrărilor Consiliului General al Partidului Socialist şi al sindicatelor care au avut loc între 30. I şi 3. II. 1921, ne introduce în atmosfera din ce în ce mai încordată care domnea în sînul partidului şi sindicatelor. Maşinaţiunile liderilor de dreapta care impuneau secţiilor ce delegaţi să trimită la lucrări, au fost demascate cu toată tăria de Comitetul Central al Grupurilor Comuniste. Şi de data aceasta centriştii iau apărarea liderilor de dreapta, calificînd drept criminală poziţia critică, revoluţionară a comuniştilor.

În cadrul acestor tumultoase discuţii, aripa de stînga a ajuns la următoarea concluzie exprimată direct: „Între curentul social-democrat şi cel comunist există o prăpastie de netrecut, care face imposibilă continuarea convieţuirii acestor două curente în cadrul aceluiaşi partid"[2]. Moţiunea revoluţionară comunistă privind programul noului partid a întrunit majoritatea voturilor (18 faţă de 8 ale socialiştilor de dreapta şi 12 ale centriştilor). Pentru a boicota aripa de stînga şi a o sili să cedeze, liderii socialişti de dreapta se retrag din Consiliul general, iar centriştii declară că nu vor participa în organele conducătoare ale partidului şi sindicatelor.

Condus de aripa de stînga, partidul s-a despotmolit din acea bolnăvicioasă inactivitate practică. S-au ales noi conducători, a început campania de lămurire a membrilor de rînd asupra esenţei ultimelor evenimente din viaţa de partid. Socialiştii de dreapta fiind învinşi, trebuiau demascate manevrele centriştilor, care la adăpostul unei frazeologii revoluţionare, ajutau aripa de dreapta, acţionînd hotărît împotriva comuniştilor.

Analiza luptei aripii de stînga împotriva centrismului cuprinde o mare parte a acestui capitol. În întreaga lucrare, dar mai ales în problema luptei împotriva centriştilor, autorul a adus date noi, deosebit de valoroase, o serie de documente foarte puţin sau deloc cunoscute. Bazîndu-se pe acest material, se apreciază rolul hotărîtor pe care l-au jucat în această luptă masele de membri simpli ai secţiunilor.

Relevarea acestui aspect este unul din cele mai mari merite ale lucrării care într-adevăr aduce ceva nou, semnificativ în cunoaşterea acestei probleme. În acest capitol, ca de altfel în întreaga lucrare, autorul, deşi în posesia unui valoros material documentar, evită tentaţia abuzului de citate, folosindu-le foarte judicios şi doar pe cele mai semnificative. Ar fi trebuit însă ca la citatele din „Documente din istoria P.C.R.", volumul I să specifice ediţia, ştiut fiind faptul că această culegere (1952) a apărut cu unele modificări şi într-o a doua ediţie, în 1956.

După ce descrie pe larg eşecurile liderilor de dreapta alungaţi din aproape toate conducerile secţiunilor şi victoria ideilor revoluţionare, autorul expune cititorilor un alt aspect al acestei lupte, o altă victorie a comuniştilor, cucerirea presei muncitoreşti şi transformarea ei într-o tribună revoluţionară.

Munca în sindicate a constituit de asemenea un mijloc important de întărire a aripii de stînga.

Faptul că muncitorii au fost mobilizaţi şi conduşi în timpul grevei generale mai mult de către sindicate şi consiliile muncitoreşti decît de secţiile socialiste (despre a căror conducere am vorbit înainte), n-a făcut decît să adauge un plus de preţioasă experienţă spiritului revoluţionar al sindicatelor. Desfiinţarea formei de organizare pe breaslă şi organizarea sindicatelor pe ramuri (atît de apreciată de Lenin) a jucat un rol important în închegarea solidarităţii muncitoreşti.

În general procesul de clarificare politică şi ideologică s-a manifestat în sindicate în primul rînd prin înlocuirea conducătorilor reformişti.

Autorul arată adevărata faţă a teoriei „neutralităţii sindicatelor", care era o încercare disperată a liderilor oportunişti de a rupe sindicatele „contaminate" de

[2] *Documente din istoria P.C.R., 1917—1922*, Bucureşti, 1956, p. 274.

comunism de partidul socialist în care pozițiile lor se prăbușiseră.

Și aici, ca și în partid, poziția revoluționară a maselor a impus abandonarea ideii periculoase privind afilierea la Internaționala galbenă de la Amsterdam.

După cum arată în continuare autorul, un mare rol l-a jucat în clarificarea ideologică și politică din sindicate Conferința Uniunii Sindicale din 11 februarie 1921, care a lămurit definitiv forma de organizare și activitate a sindicatelor, consfințind înfrîngerea reformiștilor și înlăturarea unor greșeli stîngiste.

După ce se ocupă foarte pe scurt de formele de organizare ale tineretului din Romînia, de lupta intensă desfășurată de elementele revoluționare pentru afilierea la Internaționala Comunistă a Tineretului, autorul vorbește de sarcinile care stăteau în fața tineretului.

Poate că acestei probleme i s-a acordat o prea mică importanță. Credem că lucrarea n-ar fi avut decît de cîștigat dacă autorul ar fi vorbit despre ajutorul acordat tineretului de către comuniști. Puținele referiri făcute la această problemă în alte capitole sînt departe de a epuiza diversitatea aspectelor ei. Chiar și simpla trecere în revistă a hotărîrilor și a acțiunilor mai importante întreprinse de aripa revoluționară a partidului (mai ales cu privire la activitatea desfășurată în armată) ar fi scos și mai mult în evidență caracterul revoluționar al activității comuniștilor.

În al patrulea capitol al lucrării autorul se ocupă de Conferința grupurilor comuniste din 3—6 martie 1921, în care s-a dezbătut problema luptei împotriva centriștilor și s-au luat măsuri concrete pentru pregătirea Congresului.

În vederea transformării partidului socialist în partid comunist, conferința trasează sarcini precise, indică măsuri concrete de demascare, izolare și înfrîngere a centriștilor. Totodată sînt criticate o serie de atitudini stîngist-anarhiste.

Tot la această conferință se elaborează proiectul de statut al noului partid, orientat după principiile organizatorice leniniste. El avea însă și unele lipsuri înlăturate la Congresul al V-lea din 1931. Autorul arată în mod just care erau izvoarele acestor greșeli (mai ales în politica față de țărănime).

O problemă care a ascuțit la maximum contradicțiile din sînul partidului socialist (și așa destul de ascuțite) a fost problema afilierii la Internaționala a III-a. În condițiile în care guvernul burghezo-moșieresc considera afilierea la Internaționala a III-a ca trădare de țară, în condițiile în care împotriva comuniștilor se dezlănțuise pe plan național și internațional cea mai deșănțată campanie de calomnii, injurii și procese, comuniștii și-au păstrat poziția lor fermă și intransigentă, avînd de partea lor masele de bază ale partidului. Aceste lupte impun în fața maselor o serie de conducători noi, credincioși partidului și poporului și duc la victoria comuniștilor și în domeniul teoriei în care dominaseră liderii de dreapta sau centriștii, înclinînd balanța definitiv spre stînga.

Autorul reușește să introducă pe cititor în esența politicii centriste, demonstrîndu-i, pe baza unui material variat și cît se poate de semnificativ, identitatea de concepții între centriști care se pronunțau pentru afilierea la Internaționala a III-a, dar cu rezerve și social-democrații de dreapta care se pronunțau hotărît, fără echivoc, împotriva ei. Ambele grupări erau împotriva afilierii. Diferau doar prin maniera și tonul în care-și exprimau ideile.

Analizînd concepțiile liderilor de dreapta, autorul descoperă puncte de contact, comunitate de vederi între socialiștii de dreapta și burghezie. E vorba de așa-zisul „stat țărănesc" susținut de mitropolitul Miron Cristea, și reluat cu surle și trîmbițe de social-democratul de dreapta, Grigorovici, ce-i înălța osanele în publicațiile reacționare ale grupului său. Autorul dă o explicație clară acestei teorii care, urmărea împiedicarea prin orice mijloace a alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, învrăjbirea acestor două clase, negarea potențialului revoluționar și rolului de conducător al proletariatului.

Caracterizîndu-i pe centriști, autorul arată că negau rolul de conducător al partidului față de celelalte organizații muncitorești — sindicatele, organizațiile de femei și tineret și urmăreau transformarea partidului într-o anexă jalnică a partidelor burgheze. Semnificativă în această privință este părerea Serviciului special de siguranță din Ploiești, care cerînd eliberarea lui Ilie Moscovici, sublinia „fiind centrist și cu mare influență în mișcarea socialistă, va putea contribui în mare măsură la schimbarea

tacticii mișcării" (p. 135). Dar numeroase greve organizate și conduse de comuniști arătau că Siguranța din Ploiești se înșela în privința influenței centriștilor în partid. Vremea lor trecuse. Toate încercările regimului burghezo-moșieresc de a schimba raportul de forțe din partidul social-democrat prin eliberarea socialiștilor de dreapta și centriștilor deținuți în urma grevei generale și arestările masive în rîndurile comuniștilor s-au dovedit a fi zadarnice.

Înlăturînd piedicile puse în cale de regim, de liderii de dreapta și de centriști, învingînd propriile lor greșeli și slăbiciuni, comuniștii, cu sprijinul larg și în ultimă instanță hotărîtor al maselor, reușesc să obțină alegerea ca delegați a celor mai revoluționari membri de partid. Aproape toți delegații au primit din partea Secțiunilor mandate imperative de afiliere la Internaționala a III-a.

Înfrîngerea definitivă a centriștilor a fost consemnată la Congresul de constituire a Partidului Comunist din Romînia, din mai 1921, problemă cu care se ocupă capitolul V al lucrării.

Deschis în atenția generală a clasei muncitoare și în condițiile unei ostilități fățișe a guvernului, congresul a marcat victoria zdrobitoare a comuniștilor — înființarea Partidului Comunist din Romînia, afiliat la Internaționala a III-a.

Autorul face o descriere amplă și documentată a lucrărilor Congresului, subliniind lupta dusă de comuniști sprijiniți de mase pentru demascarea manevrelor centriștilor care se foloseau de orice mijloc pentru a amîna Congresul, al cărui rezultat — crearea Partidului Comunist — nu mai putea fi pus la îndoială.

Darea de seamă asupra activității partidului prezentată de Cristescu a constituit obiectul analizei multilaterale și criticilor îndreptățite făcute de comuniști, cea ce demonstra încă o dată intransigența lor față de oportunism. Această parte a lucrării prezintă în mod amănunțit lucrările Congresului și arată prăpastia dintre comuniști și centriști, prăpastie ce se adîncea cu discutarea fiecărei probleme. Însă atitudinea sănătoasă a delegaților, îndemnurile și sfaturile primite de comuniști din partea secțiilor și a tovarășilor lor închiși au impus lucrărilor un caracter deosebit de combativ. Raportul prezentat de delegația trimisă la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste a constituit încă o lovitură dată centrismului și un îndreptar prețios în activitatea revoluționară.

Problema centrală a congresului a fost problema afilierii la Internaționala a III-a, ce implica inevitabil transformarea partidului socialist în partid comunist. Votarea propunerii de afiliere la Internaționala a III-a a avut loc în a cincea zi a congresului, la 12 mai. Rezultatele nu mai au nevoie de comentarii: 428 de voturi pentru afiliere necondiționată și 111 pentru afiliere cu rezerve.

În raportul către Internaționala Comunistă se menționa: „Considerăm de aici înainte Partidul socialist romîn ca fiind afiliat la Internaționala Comunistă, membru al familiei comuniste și ca atare purtînd numele de Partidul Comunist din Romînia" (p. 156).

Așa cum spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej: „A început o etapă nouă în lupta proletariatului și a maselor muncitoare. În fruntea lor se afla acum un conducător devotat pînă la capăt cauzei dezrobirii celor ce muncesc, hotărît să conducă la victorie lupta poporului pentru eliberarea de orice exploatare și asuprire"[3].

În fața acestei situații, guvernul a intervenit fățiș și violent, săvîrșind, așa cum spune autorul „un act samavolnic fără precedent". Călcînd în picioare orice urmă de democratism burghez, sfidînd cele mai elementare „libertăți cetățenești", a arestat toți delegații, înscenînd unul din cele mai murdare procese politice ale acelor timpuri, „Procesul din Dealul Spirii". Acesta a marcat începutul celei mai crunte terori care s-a dezlănțuit vreodată împotriva vreunui partid. Nici teroarea, nici temnițele, nici schingiuirile n-au dat nici un rezultat. Comuniștii au continuat lupta. Autorul amintește momentele cele mai importante ale luptei de peste patru decenii a Partidului, grevele din 1929, 1933, lupta împotriva subjugării Romîniei față de marile puteri imperialiste. În anii grei ai războiului hitlerist s-a cimentat

[3] Gheorghiu-Dej Gh., *op. cit.*, p. 432.

legătura indestructibilă dintre partid şi popor, Partidul Comunist din Romînia devenind conducătorul iubit şi devotat al poporului romîn.

Succesele obţinute de poporul nostru în lupta pentru construirea socialismului se datoresc de asemenea conducerii înţelepte a partidului.

Autorul îşi exprimă convingerea fermă că şi de acum înainte Partidul Muncitoresc Romîn, partidul iubit şi credincios al oamenilor muncii, va conduce poporul romîn spre noi şi noi succese în lupta pentru pace şi pentru construirea comunismului.

Ca o argumentare a celor afirmate în studiu, documentele publicate în ultima parte a lucrării îi măresc considerabil valoarea ştiinţifică. Documentele, dintre cele mai semnificative ale mişcării muncitoreşti din această frămîntată perioadă, constituie un ajutor de nepreţuit acordat cititorului care nu se mulţumeşte numai cu citatele din lucrare.

Este o iniţiativă care n-ar trebui să se limiteze numai la cazul de faţă. Credem că în felul acesta multe lucrări de istorie ar deveni mai interesante, mai convingătoare, mai utile.

Foarte documentată, prezentată la un înalt nivel ştiinţific, lucrarea „De la greva generală la crearea P.C.R." aduce un aport serios în studierea problemei privind lupta clasei muncitoare din Romînia pentru crearea P.C.R., care, după cum spune tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej, „a constituit o victorie istorică a leninismului împotriva oportunismului şi reformismului în mişcarea muncitorească din Romînia"[4].

Gh. Dumitraşcu

N. N. CONSTANTINESCU şi V. AXENCIUC, *Capitalismul monopolist din Romînia*, Edit. politică, Bucureşti, 1962, 323 p.

Ştiinţa istorică marxistă din ţara noastră a făcut în ultimii ani progrese remarcabile. Urmînd directivele Congresului al II-lea al P.M.R. care a trasat sarcina elaborării unui tratat de istorie a Romîniei, cercetătorii au elaborat o serie de lucrări ştiinţifice, de pe poziţiile învăţăturii marxist-leniniste, rezolvînd cu succes unele probleme fundamentale ale trecutului patriei.

Istoriografia noastră, după cum arată raportul de activitate al C.C. al P.M.R., prezentat la Congresul al II-lea, are, printre altele, şi menirea de a clarifica şi aprofunda problemele vitale ale istoriei contemporane a Romîniei, care reprezintă cele mai măreţe pagini de luptă din istoria patriei.

Orientîndu-se în această direcţie, în ultimul timp au apărut o serie de monografii şi studii din istoria luptei clasei muncitoare şi a Partidului Comunist din Romînia, lucrări ce constituie un pas înainte pe drumul dezvăluirii adevărului istoric.

În acest sens, prezentarea ştiinţifică a istoriei politice şi sociale trebuie să se sprijine — aşa după cum ne învaţă ştiinţa marxist-leninistă — pe o temeinică documentare şi studiere a istoriei economiei din perioada respectivă.

Printre lucrările realizate în acest domeniu se înscrie şi recent apăruta lucrare întitulată „Capitalismul monopolist în Romînia", semnată de N. N. Constantinescu şi V. Axenciuc.

Lucrarea de proporţii mai mari este dedicată „problemelor apariţiei, evoluţiei şi lichidării capitalismului monopolist în Romînia". După cum se poate vedea, lucrarea conţine o bogată documentaţie referitoare la caracteristicile economiei romîneşti în ultimul stadiu al capitalismului, demonstrînd elocvent — pe baza realităţilor romîneşti — justeţea tezelor enunţate de Lenin în celebra lucrare: „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului".

Munca cercetătorilor care studiază trecutul economic al ţării noastre este îngreunată de faptul că datele existente în statisticile burgheze nu reflectă decît parţial realităţile economice.

Lucrarea prezentată a reuşit totuşi, pe baza materialului existent publicat, şi a materialului de arhivă, să înlăture, „o parte din neajunsurile datelor furnizate

[4] Gheorghiu-Dej Gh., *Articole şi cuvîntări*, ediţia a IV-a, p. 368.

de statistica burgheză şi în măsura posibilităţilor stadiului actual de cercetare", să dea o imagine pe cît posibil apropiată de realitate, asupra dominaţiei capitalismului monopolist în economia Romîniei burghezo-moşiereşti.

Cele 8 capitole ale lucrării tratează tot atîtea aspecte ce decurg în mod dialectic şi se împletesc în mod organic unele cu altele, ele formînd un tot unitar economic, capitalismul monopolist.

*

Analizînd în primul capitol problema dezvoltării industriei capitaliste, a concentrării producţiei şi a formării monopolurilor în industria Romîniei, autorii arată că Romînia a păşit pe drumul unei dezvoltări capitaliste industriale mai însemnate abia în perioada în care, pe plan mondial, se trecea la ultimul stadiu al capitalismului — imperialismul —, marea industrie mecanizată coexistînd la noi în ţară multă vreme cu meseriile, cooperaţia simplă şi manufacturile.

Revoluţia industrială din ţara noastră era frînată în mod vădit de înapoierea economică generală, de insuficienţa acumulărilor de capital, de rămăşiţele feudale din viaţa economică şi politică a ţării, de dominaţia capitalului străin etc.

Deoarece procesul industrializării capitaliste a început şi în Romînia cu dezvoltarea industriei uşoare — dar cu o întîrziere de cîteva decenii, timp în care ţările pornite mai înainte pe calea dezvoltării capitaliste îşi construiseră deja şi diferite ramuri ale industriei grele — dominaţia capitalului străin şi a monopolurilor internaţionale a impus Romîniei rolul de anexă agrară, de sursă de materii prime şi de piaţă de desfacere a produselor lor industriale. Se grăbea astfel dezvoltarea acelor ramuri industriale care asigurau capitaliştilor profituri mari şi imediate, cu cheltuieli minime, neglijînd ramurile de importanţă vitală pentru economia naţională.

Această politică de frînare a dezvoltării industriei grele a fost sprijinită de clasele dominante din ţara noastră, deoarece — aşa după cum arată tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej „împiedecarea dezvoltării industriei mijloacelor de producţie era o parte a politicii regimului burghezo-moşieresc de înfeudare a ţării la carul capitalismului internaţional"[1].

Datorită acestui fapt, după cum arată autorii, dezvoltarea industriei capitaliste între anii 1900—1940 „a fost atît de lentă încît ponderea producţiei industriale în venitul naţional a rămas tot timpul scăzută. În ajunul celui de-al doilea război mondial, industria producea doar aproximativ o treime din venitul naţional, ceea ce arată gradul de înapoiere economică a Romîniei burghezo-moşiereşti" (p. 6).

Autorii analizează cauzele înapoierii industriei Romîniei, reliefînd în mod deosebit dezvoltarea anarhică, disproporţionată a ramurilor, nivelul scăzut al tehnicii, al utilajului, forţa de muncă extrem de ieftină — mult mai rentabilă decît folosirea maşinilor — forţa motrică industrială neîndestulătoare.

Cu acest prilej sînt demascate unele „teorii" ale diferiţilor specialişti burghezi care, pronunţîndu-se împotriva dezvoltării unei industrii puternice în Romînia, apărau în acest fel „interesele coaliţiei burghezo-moşiereşti şi ale capitalului monopolist străin care urmărea menţinerea ţării noastre într-o permanentă dependenţă economică faţă de puterile imperialiste" (p. 16).

La baza naşterii şi dezvoltării trăsăturilor economice ale imperialismului din ţara noastră, a stat în primul rînd concentrarea şi centralizarea capitalului industrial şi bancar, favorizată de politica de protejare şi încurajare a industriei naţionale, promovată de stat printr-o serie de măsuri; iar în al doilea rînd, apariţia monopolurilor în Romînia a fost favorizată şi de pătrunderea puternică în economia ţării a capitalului financiar aparţinînd statelor capitaliste avansate.

Autorii demonstrează că apariţia uniunilor monopoliste în ramurile industriei alimentare în Romînia şi în industria cărbunelui, siderurgică şi alimentară în Transilvania la începutul secolului al XX-lea, pune capăt liberei concurenţe. În acelaşi timp uniunile monopoliste din Romînia prezintă unele particularităţi cum ar fi de pildă:

— apariţia tardivă faţă de apusul Europei, deci sub puternica influenţă a monopolurilor internaţionale,

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole şi cuvîntări*, E.S.P.L.P., 1956, ed. a IV-a, p. 518.

— caracterul înapoiat al economiei în general și al industriei în special, lucru ce a caracterizat întreaga dominație a regimului burghezo-moșieresc.

După ce trec în revistă toate ramurile industriale în care a domnit monopolul, autorii conchid că dominația monopolurilor autohtone și străine în economie, dar mai ales în industrie a avut urmări grave asupra dezvoltării ei, deoarece această ramură de producție materială a fost menținută într-o stare de permanentă „înapoiere tehnică-economică de dependență față de țările capitaliste dezvoltate" (p. 60). Încheind acest capitol, se prezintă totalitatea crizelor de supraproducție din Romînia în perioada capitalismului monopolist (1899—1903, 1907—1908, 1912—1913, 1929—1933, 1937—1938), arătîndu-se că aceste crize capitaliste au devenit „...o frînă în calea dezvoltării forțelor de producție" (p. 88).

Capitolul al II-lea studiază situația agriculturii în condițiile capitalismului monopolist, accentuînd de la început că predominarea agriculturii a continuat să rămînă una din principalele trăsături ale economiei Romîniei burghezo-moșierești. Proprietatea moșierească asupra majorității suprafețelor de pămînt a țării constituia „temelia existenței rămășițelor formei feudale de exploatare a țăranilor", lichidarea rămășițelor feudale fiind „o sarcină istorică în domeniul relațiilor agrare" (p. 91).

Reforma agrară din 1921 nu a lichidat moșierimea ca clasă dar — pe de o parte — a adîncit și mai mult contradicția antagonică dintre țărănime și moșierime, contribuind — pe de altă parte — la accentuarea diferențierii în sînul țărănimii. Aceeași reformă a prilejuit capitalismului un mai larg cîmp de dezvoltare în agricultură. Cu toate acestea, la începutul secolului al XX-lea, trăsătura fundamentală a organizării gospodăriei moșierești era „îmbinarea sistemului capitalist cu cel în dijmă" (p. 103). Munca în dijmă, această formă de exploatare semifeudală, s-a menținut pînă la sfîrșitul regimului burghezo-moșieresc (ultima dată, în 1940, „legea pentru organizarea agriculturii" a introdus pedeapsa penală pentru „neprestarea dijmei" (p. 106).

Ca o confirmare a faptului că legile capitalismului acționează nu numai în industrie ci și în agricultură, în Romînia au apărut în domeniul marii arendășii, pe lîngă celelalte caracteristici ca: procentul diferențierii de clasă a țărănimii, folosirea muncii salariate pe moșii, dezvoltarea agriculturii cu caracter lucrativ, comercial etc., primele organizații de tip monopolist. Prin utilizarea muncii salariate împreună cu munca în dijmă, în aceste organizații monopoliste se împleteau relațiile capitaliste cu rămășițele feudale.

Dintre organizațiile monopoliste din agricultura Romîniei studiate în lucrare, amintim aici „*Trustul Fischer*" și cel al fraților *Juster*, înființate la începutul secolului XX, adăugînd că în 1939 existau 49 de sindicate agricole județene, 15 sindicate ale marilor cultivatori de sfeclă de zahăr, 59 sindicate viticole etc. Monopolurile din agricultură s-au bucurat și ele de ajutorul statului burghezo-moșieresc. Ele exploatau forța de muncă a muncitorilor agricoli și a dijmașilor, ducînd „la ascuțirea și complicarea contradicțiilor sociale și de clasă la sate" (p. 112).

Acordînd atenție crizelor agrare din agricultura Romîniei (începînd cu cea din perioada premonopolistă) autorii afirmă că în afara faptului că aceste crize au determinat o puternică ascuțire a contradicției dintre țărănime și moșierime, ele au determinat de asemenea și o „adîncire a procesului de degradare a agriculturii Romîniei burghezo-moșierești" (p. 124). Scoțînd în relief adîncirea opoziției dintre oraș și sat în perioada capitalismului monopolist, N.N. Constantinescu și V. Axenciuc, pe baza faptelor veridice, demască și combat în lucrare teoriile burgheze cu privire la problema agrară, precum și teoria „neoiobăgiei" a lui C. Dobrogeanu-Gherea.

După părerea noastră, ar fi fost binevenită o mai mare insistență în jurul acestor probleme, deoarece în istoriografia burgheză „teoriile" amintite s-au bucurat de o largă circulație.

După ce în primele două capitole s-au dezbătut problemele legate de industrie și agricultură, autorii trec la studiul capitalismului monopolist în sistemul bancar capitalist care apare în Romînia — datorită dezvoltării tîrzii a capitalismului — abia în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și îndeosebi în primul deceniu al secolului XX, timp în care principalele țări cunoșteau din plin faza imperialistă.

Capitalul străin, prin crearea unor mari bănci comerciale și subordonarea prin participații masive a băncilor românești

a exercitat o influență puternică asupra dezvoltării și centralizării capitalului bancar, asupra apariției monopolurilor și statornicirii dominației lor și în domeniul creditului.

Concentrarea capitalului bancar a ajuns în Transilvania la un nivel ridicat încă la începutul secolului al XX-lea, datorită legăturilor permanente cu marile bănci din Viena, Budapesta și Berlin.

După primul război mondial, băncile din Romînia au cunoscut o accentuată dezvoltare, deoarece „în condițiile crizei generale a capitalismului, procesul de concentrare și centralizare a capitalului în domeniul bancar a fost foarte puternic" (p. 139). În plus, statul romîn burghezo-moșieresc a avut un rol important în accelerarea concentrării și centralizării capitalului bancar prin intervenția energică și activă în procesul de lichidare al băncilor mici, de afiliere sau fuzionare a lor cu băncile mai mari în economia țării. Se confirmă astfel teza leninistă care arată că: „ultimul cuvînt în dezvoltarea băncilor este monopolul".

Participarea marilor bănci din Romînia la înființarea societăților industriale și transformarea unor întreprinderi industriale individuale în societăți anonime, precum și preluarea de către bănci a unor pachete de acțiuni cu prilejul sporurilor de capital, cumpărarea de către bănci a acțiunilor întreprinderilor industriale etc. au determinat contopirea marelui capital bancar cu cel industrial, dînd naștere în primul deceniu al secolului al XX-lea unor elemente „însemnate ale *capitalului financiar* (s.n.) care se fac din ce în ce mai simțite în viața economică și socială a țării".

N. N. Constantinescu și V. Axenciuc analizînd condițiile economico-sociale în care a apărut și s-a dezvoltat capitalul financiar din Romînia, au ajuns la concluzia că acesta are la noi cîteva caracteristici proprii. Iată-le:

1. Apariția și dezvoltarea capitalului financiar pe fondul unei economii capitaliste înapoiate;

2. Participarea tot mai largă a moșierilor la întreprinderile industriale și la bănci, prin deținerea unor importante pachete de acțiuni și invers, proprietatea marilor industriași și bancheri asupra unor moșii întinse;

3. În Romînia, apariția și dezvoltarea capitalului financiar și a oligarhiei financiare a avut loc sub influența capitalului financiar internațional, care a constituit o nouă cale, mai puternică, de înfeudare economică și politică, de jefuire a țării de către monopolurile străine.

După primul război mondial, capitalul financiar și oligarhia financiară în condițiile crizei generale a capitalismului, au cunoscut o dezvoltare deosebită, „stabilindu-și dominația în toate sectoarele vieții economice, sociale și politice" a țării (p. 153).

Pătrunderea masivă cu ajutorul statului burghezo-moșieresc a capitalului financiar în sectoarele economice ale Transilvaniei și Banatului sub masca „naționalizării" întreprinderilor cu capital străin, a adîncit „contopirea interesului marelui capital bancar și industrial romînesc cu capitalul financiar străin și subordonarea primului de către ultimul" (p. 156).

Uniunea personală de interese a magnaților capitalului financiar, alături de oligarhia financiară în frunte cu familia regală, a jucat un rol nefast în istoria economică și politică a țării. Realitățile de mai tîrziu au demonstrat că „dominația monopolurilor și a capitalului financiar agrava cauzele profunde ale crizelor economice, sporea forța distructivă a luptei de concurență, genera adînci fenomene de parazitism și putrefacție a capitalismului, intensifica la maximum exploatarea maselor populare și ascuțea și complica la extrem toate antagonismele de clasă ale orînduirii burghezo-moșierești" (p. 179).

*

Prezentînd aspectele principale ale capitalismului monopolist de stat în Romînia, cei doi autori pun în evidență mai multe caracteristici, din care amintim cîteva:

1. Subordonarea și folosirea aparatului de stat în interesul monopolurilor și al capitalului financiar;

2. Împletirea forței monopolurilor cu forța statului într-un mecanism unic în scopul îmbogățirii monopolurilor, a înăbușirii mișcării muncitorești și a subordonării tuturor laturilor vieții economice, sociale și politice a țării intereselor oligarhiei financiare;

3. Folosirea de către oligarhia financiară a capitalismului monopolist de stat ca armă pentru apărarea orînduirii capi-

taliste şi menţinerea dominaţiei monopolurilor;

4. Intrarea întreprinderilor de stat alături de marile întreprinderi ale capitaliştilor în organizaţii monopoliste, ca formă de împletire a monopolurilor cu forţa statului etc. N. N. Constantinescu şi V. Axenciuc au reuşit să dovedească că subordonarea aparatului de stat de către monopoluri şi „amestecul statului în economie au dus la creşterea profiturilor de monopol însuşite de vîrfurile claselor exploatatoare şi a avut, totodată, ca rezultat socializarea pe o treaptă şi mai înaltă a producţiei" (p. 203).

Analizînd în capitolul VI procesul aservirii Romîniei burghezo-moşiereşti de către capitalul monopolist străin, autorii arată că fiind o ţară în care capitalismul s-a dezvoltat tîrziu, o ţară înapoiată din punct de vedere economic, Romînia burghezo-moşierească, aservită monopolului străin, nu a fost şi nici nu putea fi o ţară exportatoare de capital. Ea se situa în rîndul ţărilor *în care se exportau capitaluri.*

Romînia a fost terenul unor lupte acerbe între diferitele grupări monopoliste străine, fiecare dintre ele căutînd să pună mîna pe poziţiile cheie din economia naţională pentru a putea stoarce în cîrdăşie cu exponenţii burgheziei şi moşierimii romîne, „profituri cît mai mari prin jefuirea bogăţiilor ţării şi exploatarea poporului nostru muncitor" (p. 206).

Ca o consecinţă a pătrunderii capitalului străin în ţara noastră, a fost grăbită dezvoltarea capitalismului în economia naţională. Însă — conchid autorii — importul de capital a însemnat „... o dezvoltare economică *subordonată* (s. n.) interesului monopoliştilor străini de a stoarce profituri cît mai ridicate" (p. 243). În acelaşi timp aservirea economică a Romîniei burghezo-moşiereşti a fost însoţită de aservirea ei politică.

*

Romînia burghezo-moşierească, dominată de monopoluri şi de capitaluri financiare, a manifestat serioase tendinţe spre expansiunea economică, spre cuceriri şi anexiuni teritoriale, confirmînd şi prin aceasta justeţea tezei leniniste. Fiind „o ţară dependentă şi o ţară imperialistă" (p. 252) în acelaşi timp, oligarhia financiară romînă s-a manifestat într-un mod specific în marea luptă imperialistă pentru împărţirea şi reîmpărţirea lumii din punct de vedere economic şi teritorial.

Neputînd acţiona independent (fiind la cheremul uneia sau alteia dintre grupele capitaliste mari) ea a servit ca instrument în mîna marilor puteri imperialiste.

Autorii, analizînd şi acest aspect al capitalismului monopolist din Romînia, trec în revistă încercările expansioniste hrăpăreţe, specifice imperialismului pe care oligarhia financiară romînă le-a efectuat intrînd în diferite combinaţii monopoliste în străinătate, accentuînd îndeosebi caracterul specific al participării capitalului monopolist din Romînia la lupta pentru împărţirea şi reîmpărţirea lumii. Aceste tendinţe au fost sprijinite şi stimulate chiar de către puterile imperialiste, care au găsit în oligarhia financiară romînă un adept al tendinţelor de anexiuni şi cuceriri teritoriale.

*

Acţiunea legii generale absolute a acumulării capitaliste impulsionată de o serie de factori, printre care: dominaţia monopolurilor şi a capitalului financiar, crizele economice de supraproducţie, politica reacţionară a guvernelor burgheziei şi moşierimi, militarizarea economiei, pregătirea şi ducerea războaielor etc. a avut un efect contradictoriu. Pe de o parte „a intensificat procesul de concentrare a avuţiilor, a luxului şi a parazitismului, a risipei şi trîndăviei la un pol al societăţii, în rîndurile claselor exploatatoare" (p. 262), iar pe de altă parte, în rîndurile păturilor largi de oameni ai muncii, a agravat nespus de mult mizeria, exploatarea, nesiguranţa zilei de mîine, şomajul etc.

Autorii, prin analizarea unor date interesante arată că în timp ce cresc profiturile claselor dominante, pauperizarea relativă şi absolută a clasei muncitoare se adînceşte. „Adîncirea pauperizării — se observă — a fost însoţită de înrăutăţirea situaţiei *politice* (s.n.) a maselor muncitoare" (p. 281), iar ca urmare a intensificării exploatării, şi a ascuţirii contradicţiilor dintre proletariat şi burghezie, ţărănime şi moşierime etc., s-a intensificat lupta de clasă.

Ultima parte a lucrării prezintă cititorului dezvoltarea liniilor principale ale

mişcării muncitoreşti din ţara noastră în timpul capitalismului monopolist, ca o urmare legică, firească a fenomenelor economice prezentate anterior.

Studiind şi prezentînd întreaga complexitate a contradicţiilor de clasă ale Romîniei burghezo-moşiereşti, în ultimul capitol, autorii tratează adîncirea acestor contradicţii în timpul fascizării ţării, dar mai ales în timpul aservirii Romîniei faţă de Germania imperialistă.

Autorii descriu procesul pregătirii şi cel al victoriei revoluţiei populare efectuată de poporul muncitor sub conducerea P.C.R. Ultimele pagini ale lucrării sînt consacrate etapelor revoluţiei populare şi dezvoltării R.P.R. al cărei popor harnic prin munca lui de zi cu zi, sub conducerea pricepută a partidului său marxist-leninist, construieşte noua orînduire socialistă.

Prin felul în care este scrisă, prin documentaţia bogată, prin situaţiile statistice edificatoare, prin limbajul şi conţinutul de idei, lucrarea prezintă o valoare certă, pentru că — aşa după cum spun autorii — „studierea capitalismului în Romînia, şi îndeosebi a *stadiului său monopolist* (s. n.) este ... importantă nu numai din punct de vedere istoric, dar şi pentru înţelegerea mai profundă a realităţilor actuale. Cercetarea ştiinţifică „a unei zile de ieri“ ajută la înţelegerea mai adîncă „a zilei de azi“ (p. 3).

Ne îngăduim să atragem atenţia autorilor asupra grafiei numirilor străine care în unele cazuri este greşită.

Lucrarea „Capitalismul monopolist din Romînia“ se adresează în special celor care studiază economia politică, istoria contemporană a patriei, istoria economiei naţionale. În acelaşi timp, ea este de un real folos tuturor lucrătorilor frontului ideologic, cadrelor didactice, studenţilor, propagandiştilor şi cursanţilor din învăţămîntul de partid, precum şi maselor largi de cititori.

Prin apariţia ei, lucrarea contribuie la înţelegerea profundelor transformări economice, politice şi sociale, ce au avut loc în ţara noastră în anii puterii populare, evidenţiind superioritatea incontestabilă a orînduirii socialiste faţă de capitalismul muribund.

Gheorghe Bodea

BIBLIOTECA CENTRALĂ
1966 - 1265

ERATA

Pag.	*rîndul*	*în loc de*	*se va citi*
12	14 de sus	În aceste	„În aceste
67	8 de jos	Hauthem	Hanthem
87	13 de jos	*cosmografica*	*cosmograficae*
97	9 de jos	Hess[1],	Hess[1])
97	5 de jos	*ältese*	*älteste*
172	12 de sus	statului	satului
176	19 de jos	Chiorarului,	Chioarului,
192	22 de jos	abia după ani	abia ani
198	19 de sus	Plantele, ole-aginoasele	Plantele ole-aginoase
288	27 de sus	uniţivă!»“,	uniţi-vă!»“,

Anuarul Institutului de istorie din Cluj (VII) 1964

Întreprinderea Poligrafică Cluj, — 69/1965

43838

Lei 10